

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ

૬૨૦ ૭
સંસ્થા

સ્ત્રીહિતો પેદશ

સ્વ. ગાં. જમનાબાઈ સફેઈ સમારક અંક.

મુંબઈ, સને ૧૯૧૬

કિંમત રૂપીઆ ૨-૮-૦

ned for Gujarati Hindu Stri Mandal by Keshavlal Bhikhabhai Moni

No 61 Banganga, Walkeshwar Bombay.

Printed by Ramchandra Yesu Shedge, at the Nirnaya-sagar

Press, 23, Kolbhat Lane, Bombay.

Jannabai Sakhar

O fearful and fragile, O selfless and tender and shining
Why needeth your greatness our tribute of speech
or of song?

Your hands that were swift and so eager to console
All needs

Have crowned your sweet name with the garland of
Glorious deeds.

And Lotus-mimosa's hair sprung round each
Gracious footfall

Thou'rt carried your mercy to Solace sad Poverty's
Call.

The tears you have shed shine like gems on your
brows and your bosom.

See folk, O brave Sire, like a queen to your
Island of Rest!

Sawjini Naidu

Madanabai Becker

September 1916

માતૃશ્રી જન્મનાખાઈ સત્કારિણી

(લાવણ્યમયી કંવાલીના રાહે—)

૧

નિર્ભય, નાજુક, તમે જ નિરહમ્
સહૃદય, દૃઢ મનનાં બલવંતઃ
તમ ગૌરવને શાને બોધયે,
અમ ગીતાંગલિ સ્મારક મન્દ ?

૨

ઉલાસો ઉછળતા તમ કર,
સર્વ કોડ પૂરવા ઉત્કંઠઃ
પુણ્યકર્મ ફૂલડે શૃંગારે,
“સત્કારિણી” તમ મધુર પદાંક !

૩

ત્યાં ઉઘડે, ઉજ્જવલ તમ પગલે,
સ્મરણુ શેલ કમલો રસકાંત—
દીન દુઃખી જનને, દયામૃતે,
તમે કર્યો જ્યાં, શીતલશાંત !

૪

લૂછેલાં લલિત આંસુમોતી,
તમ જૂને ઉરપર, ચળકતઃ
વીરાંગના રાણીસમ ઉર, તમ—
અમર શાંતિ દીપે વિહરંત !

ગુર્જર સુરાજીને
વીરવડલે

સરોજિની નારાયણીકૃત અંગ્રેજી કાવ્યનું અનુમાન રચનાર
લલિત જન્મશંકર મહાશંકર બૂચ,

(પ્રભુપુત્રી સ્વદેશદુહિતાઓને કહે—)

સ્ત્રીહિતો પદેશ.

ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈ રમારક અંક.

અનુક્રમણિકા.

મંડળનાં સલાસદોની શોકદર્શક સલા.

ભાષણો.

લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ.	૧
સૌ. તારાબાઈ યુનીલાલ વિજબખલુદાસ મહેતા.	૫
સૌ. કળાવતી લલાનીદાસ મોતીવાળા.	૬
સૌ. કૌમુદી ભોગીન્દ્રરાવ દીવેડીયા.	૧૨
સૌ. રમીબાઈ મોરારજી કામદાર.	૧૩
સૌ. ઇચ્છાબાઈ ભૂલાભાઈ દેસાઈ.	૧૪
સૌ. અંબાબાઈ તુલસીરામ ખાંડવાળા.	૧૬
હં. વિજયાકુમારી પોરા.	૧૮
શ્રી મુખગૌરી.	૧૯

મુંબઈની સ્ત્રીઓની જાહેર શોકદર્શક સલા.

ભાષણો.—નામદાર લેડી વિદ્યાગુનતું ભાષણ.	૨૦
લેડી જગમોહનદાસ વરજીવનદાસ.	૨૧
લેડી ધનબાઈ જહાંગીર.	૨૨
લેડી સ્ટેન્લી રીડ.	૨૪
સૌ. વેલાંબાઈ દ્વારકાદાસ ગોવર્ધનદાસ.	૨૫

કારોબારી કમિટી.—

ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈની યાદગીરી ફંડમાં લરાયેલી રકમ.

શોકદર્શક તારો અને પત્રો.	૩૦-૫૦
વર્તમાનપત્રો અને માસિકોની નોંધ.	૩૧-૭૨
અંગ્રેજી લેખો.	

૨૧. ડા. એસ. જી. રાનડે—મુંબઈ.	૭૫
૨૧. એસ. એલ. પોલોક—જેહાનસબઝ.	૮૨
૨૧. એસ. એન. પંડિત. મેરિસ્ટર—રાજકોટ.	૮૨
૨૧. એન. એમ. જોશી. બી. એ.—મુંબઈ.	૮૩

૨૧. ડી. ડી. કાંગા. એમ. એ.—મુંબઈ.	૮૪
૨૧. એ. એન. શ્રોફ.—મુંબઈ.	૮૬
બેગમ દિલશાદ બેગમ—મુંબઈ.	૮૯
મિસ નવાજબાઈ ડી. ઈન્ફેક્ટર. એમ. એ.—મુંબઈ.	૮૯
મીસીસ મુન્દ્રાબાઈ શીર.—મુંબઈ.	૯૧

ગુજરાતી લેખો.

૨૧. બવાનીદાસ નારણદાસ મોતીલાળા બી. એ. એલ; એલ. બી.—મુંબઈ.	૯૩-૧૪૩
૨૧. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી—અમદાવાદ.	૧૪૪
૨૧. સર નગમોહનદાસ વરજીવનદાસ—મુંબઈ.	૧૪૪
૨૧. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ અવેરી—	૧૪૬
૨૧. બેગમજી મેરવાનજી દમરી—રાજકોટ.	૧૪૬
૨૧. દિગ્મતલાલ ગણેશજી અંબરિયા એમ એ.—સાન્તાક્રુઝ.	૧૪૪
૨૧. લલિત—વડોદરા.	૧૫૦
૨૧. અમૃતલાલ મુંદરજી પદીયાર—ચોરવાડ.	૧૫૨
૨૧. ડાહ્યાબાઈ લક્ષ્મણ પટેલ—વડનગર.	૧૫૭
૨૧. હીરાલાલ ડાહ્યાબાઈ નાણાવટી—મુંબઈ.	૧૬૦
૨૧. મોતીલાલ ત્રિભોવનદાસ દલાલ ,,	૧૬૩
૨૧. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દીવેદીયા—સાન્તાક્રુઝ.	૧૬૬
૨૧. ભાવજી જોવિંદજી રોક—મુંબઈ.	૧૬૮
૨૧. સન્મુખલાલ અવેરલાલ પંથ્યા બી. એ.—સાન્તાક્રુઝ.	૧૭૧
૨૧. ઈશ્વરલાલ દા. મુનિમ—ગોધરા.	૧૭૨
૨૧. કનેયાલાલ ગિરધરલાલ કોઠારી, બી એ.—મુંબઈ.	૧૭૫
૨૧. રંગીલદાસ ન. કાપડીયા—ગણદેવી.	૧૭૮
૨૧. ઈશ્વરદાસ ઇચ્છારામ મશાણવાળા—મુંબઈ.	૧૮૪
૨૧. કરસનદાસ ને. ચીતલીયા—	૧૮૬
૨૧. એ. ક. દેવવાડકર—મુંબઈ.	૧૮૭
૨૧. જોપાલજી ઓધવજી ઠક્કર—ભાવનગર.	૧૮૮
૨૧. વૈષ્ણવિ દુર્લભ સ્યામ કુવ—મુંબઈ.	૧૯૪
૨૧. નેટીસનદાસ બારબાયા—	૧૯૬
૨૧. ઉરમાલ બચ્ત—રાજકોટ.	૨૦૦
૨૧. સ્વામી મણુસુદાનંદ સરસ્વતી—વસો.	૨૦૩
૨૧. શંભુપ્રસાદ શિવપ્રસાદ—મુંબઈ.	૨૦૪

	પાત્રું
રા. મણિલાલ મગનલાલ ત્રિવેદી—અમદાવાદ.	૨૦૭
રા. હીરાલાલ રણછોડદાસ મુનિમ—મુંબઈ.	૨૧૨
રા. વિમાન શંભુપ્રસાદ મહેતા—મુંબઈ.	૨૧૪
રા. લઘુભાઈ નાનાભાઈ ભટ—ઉમરાળા.	૨૧૫
રા. જ્ઞા. એમ. વક્રીલ—મુંબઈ.	૨૧૭
રા. મદનલાલ નેટીસનદાસ મજનર, એમ. એ—મુંબઈ.	૨૨૧
રા. અંબાશંકર દરિશંકર યાજ્ઞિક—વાંકાનેર.	૨૨૨
રા. ડા. નગીનદાસ માલુકલાલ—મુંબઈ.	૨૨૭
રા. હરીલાલ ભગવાનજી ભગત—,,	૨૩૨
રા. ભેષજ હીરજી—,,	૨૩૩
રા. વજીરામ કાલિદાસ—વઢવાણ.	૨૩૪
રા. ભવાનીશંકર નરસિંહરામ—લોંબડી.	૨૩૪
રા. મૂલશંકર રામજી વ્યાસ—સિદ્ધેર.	૨૩૭
રા. ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંથા બી. એ. એલ એલ. બી.—મુંબઈ.	૨૩૮

શ્રીઓના લેખ.

લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોદનદાસ—મુંબઈ.	૨૪૩
ગં. બાલગૌરી ચુનશી—મુરત.	૨૪૪
ગં. મગનજીદેન માલુકચંદ—મુંબઈ.	૨૪૬
સૌ. રતનજાઈ લક્ષ્મીદાસ દરિલાલ—મુંબઈ.	૨૪૮
નાગદાર ગં. રાજ્યમાતુશી બામાસાદેબ શી જામજા સાદેબ—વાંકાનેર.	૨૬૫
સૌ. રમીબાઈ મોરારજી કામદાર—મુંબઈ.	૨૬૬
સૌ. બાલુજા સંમિત્રવાવાળા—જવાહરીઆ.	૨૬૭
મિસ બીબાઈજી એન્જિનિયર—મુંબઈ.	૨૬૮
મીસીસ હંવરજાઈ જાવજાઈ બરડા—મુંબઈ.	૨૭૧
મીસીસ દીનજીઈ ફરામજી પાકક—મુંબઈ.	૨૭૪
સૌ. દરિમુખજવરી વામનરામ મહેતા—ભાવનગર.	૨૭૭
સૌ. સમજુજા જોશિદાઈ દેસાઈ—મહેસાણા.	૨૮૨
સૌ. રમાલક્ષ્મી—સિદ્ધેર.	૨૮૩
ગં. મંજુલાબાઈ મોતીલાલ ફ. પ્રેમચંદ—મુંબઈ.	૨૮૪
સૌ. માલુકજાઈ હદાનજી કવિ—રાજકોટ.	૨૮૫
સૌ. મોવીબાઈ પરમાનંદદાસ હકર—ભાવનગર.	૨૮૭
ગોડજીનાં મુવરાતી સૌ. રાજહંવરજા:	૨૮૮

લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ—મુંબઈ.	૨૬૫
સૌ. કૃષ્ણાગવરી દિરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ—મુંબરામપુર રૈવાકાંડા.	૨૬૮
સૌ. જમનાબાઈ ત્રિલોચનદાસ માળવી—મુંબઈ.	૩૦૩
ગં. છીર્તિમતી હરેન્દ્રરામ વામનરામ મહેતા—સાવનગર.	૩૦૩
ગં. ચંદાબહેન જીવીલદાસ—મુંબઈ.	૩૦૪
હુ. રાજકુંવરબા ચન્દ્રસિંહ—લોલડી—ચંદેવાળીયા.	૩૦૪
સૌ. ચતુરાબાઈ દામોદરદાસ ત્રિલલદાસ—મુંબઈ.	૩૦૫

કવિતા સાગ.

રા. ગણપતરાવ ગોપાળરાવ બરવે—સાંતાક્રુઝ.	૩૦૯
શ્રીમતી (આનંદ)—સાવનગર.	૩૦૯
રા. લલિત—વડોદરા.	૩૧૦
ગં. ભાલગવરી મુન્શી—મુરત.	૩૧૦
રા. દિરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ—મુંબરામપુર રૈવાકાંડા.	૩૧૧
રા. ભગવાનદાસ વિદ્યામ દેવવાડાકર—મુંબઈ.	૩૧૨
સૌ. હરિસુખગૌરી વામનરાવ મહેતા—સાવનગર.	૩૧૩
સૌ. મણિ—વાંકાનેર.	૩૧૬
રા. રણછોડજી હીનાસાઈ મહેતા—મુંબઈ.	૩૧૯
રા. આર. એમ. વકીલ—મુંબઈ.	૩૧૯
રા. ધીમાનપ્રસાદ સંજુપ્રસાદ—મુંબઈ.	૩૨૦
રા. મણિલાલ દરમોલિદ પ્રેમવિલાસી—	૩૨૧
સૌ. કૃષ્ણા દિરાલાલ રાવળ—મુંબરામપુર રૈવાકાંડા.	૩૨૧
મેમોરિઅલ સંબંધી વર્તમાનપત્રોની નોંધ.	

ગુજરાતી—મુંબઈ.	૩૨૩
મુંબઈ સમાચાર—મુંબઈ.	૩૨૪
ભામેજમશેદ—મુંબઈ.	૩૨૬
સાંજવર્તમાન—મુંબઈ.	૩૨૭
મુંબઈ સમાચાર—મુંબઈ.	૩૨૯
મેમોરિઅલ ફંડમાં બરાબરી રકમનું ચિરક.	

ચિત્રો.

- ૧ સૌભાગ્ય અવસ્થા.—૩૬૨.
- ૨ વિધવા થયા બાદ લગનગ ૬ મહિના પછીની સ્થિતિ.
- ૩ સૌભાગ્ય અવસ્થા લગનગ વર્ષ ૪૮.
- ૪ સ્વર્ગસ્થ નગીનદાસ બાલિદાસ સક્કઈ ઉમર વર્ષ ૫૪.
- ૫ સૌભાગ્ય સ્થિતિ લગનગ વર્ષ ૨૮.
- ૬ મુખી દમ્પતિનો મૃદસંસાર.
- ૭ મંદળનાં સબાસદોનો મેળાવડો.
- ૮ મદ્દપિ દાદાભાઈને અભિનંદન. ૧૯૧૫.
- ૯ ચંદા રામજી ગદસં દાઈસ્કૂલની કન્યાઓનો ગરબા પાર્ટીનો મેળાવડો.
- ૧૦ વિધવા સ્થિતિ.
- ૧૧ શ્રીમદ્ભાગવત વાંચવાનો હમેશનો નિયમ.

મુખ્ય પૃષ્ઠ.

મીસીસ સરોજની નેદુની રચેલી અંગ્રેજી કવિતા.
 અંગ્રેજી કવિતાનું ગુજરાતીમાં બાપાંતરકર્તા (રા. લલિત.)
 ગં. જમનાબાઈના હસ્તાક્ષરના ફકરાઓ.
 ઐદાનલિ—રચનાર પ્રવાસી.
 મેનેજિંગ કમિટી તરફથી બે બોલ.

અમે સદ્ગુણ થયા નથી. આ અંક કહાડવામાં ખરચના મોટા ખોલને પુગી વળવાને મંડળની આર્થિક સ્થિતિ અસમર્થવાન હોવાથી સલાસદને આ અંકની દરેક કોપી રૂ. ૨ લઈ તથા બીજાઓ પાસે રૂ. ૨૦ લઈ વેચવાનું અમને લાચારીએ નક્કી કરવું પડ્યું છે. અમો આશા રાખીએ છઈ એ કે આ અંક વેચાયાથી ખરચ બાદ કરતાં જે દંઈપણ રકમ વધશે તે જમનાબહેનના સ્મારક ફંડમાં જવાની છે તે લક્ષમાં રાખતાં, ગુજરાતનાં સ્ત્રીરત્નો તરફ પૂરતા માનની લાગણીથી જોનાર દરેક ગુજરાતી સ્ત્રીપુરૂષ આ નજવી રકમ ખરચતાં અચકાશે નહિ.

આ અંકમાં ઘણાં સ્ત્રી તથા પુરૂષ લેખકોએ અમારી વિનંતિને માન આપીને મંડળનાં પ્રમુખની જાહેર તથા ખાનગી છંદગી ઉપર અજવાળુ પાડનાર ઉપયોગી લેખો લખી અમને જે અમુલ્ય મદદ આપી છે તે સાડ અમે અત્રે સર્વ લેખકોનો જાહેરમાં ખરા અંતઃકરણથી મોટો આભાર માનીએ છઈએ. આ અંક તૈયાર કરવામાં મંડળની નિઃસ્વાર્થી સેવા બળવનાર રા. રા. કેશવલાલ શીખાભાઈ મણીઆરે જે ભારી શ્રમ ઉઠાવ્યો છે તે સાડ તેમનો પણ અમે અમે મોટો આભાર માનીએ છઈએ. આ અંક કહાડવામાં જે ભારે દીલ થઈ છે તે સાડ તથા નિર્ણયસાગર છાપખાનાના માલિકને જે અગવડતા ભોગવવી પડી છે તે સાડ અમે અમારી દિલગીરી દર્શાવીએ છઈએ.

આ સ્મારક અંકના તમામ પ્રશ્નો સુધારવામાં પોતાના અમુલ્ય સમયનો ભોગ આપી પોતાની માંદગીમાં પણ નિઃસ્વાર્થી સેવા બળવનાર અને મંડળનું હૃદયપૂર્વક ઉત્સાહથી હિત ઇચ્છનાર રા. લાઈ ચન્દ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યાનો અંતઃકરણપૂર્વક અમો આભાર માનીએ છઈએ. રા. મંજુલાલ ઇશ્વરલાલ યાસિક બી. એ. એ રા. ચન્દ્રશંકર પંડ્યાની માંદગીને લીધે બાકીના કેટલાક પ્રશ્નો સુધારવામાં જે સહાયતા આપી છે તેને માટે તે લાઇનો અમો આભાર માનીએ છઈએ.

અમે માનીએ છઈ એ કે મંડળના સલાસદો તથા ગુજરાતના દરેક સ્ત્રીપુરૂષ જેઓ સદ્ગત જમનાબહેનના સમાગમમાં આવ્યા હશે તેઓના હૃદયમાં જમનાબહેનના જીવંત સચોટ અસર કરી હશેજ પણ આની અસર બનિબની ગુજરાતી પ્રજામાં ચાલુ રહે તે સાડ આવા સ્મારક અંકની ખાસ જરૂર હતી તે અમે પુરી પાડી છે. કેટલે અંશે આ સ્મારક અંક કહાડવામાં અમને ફતેહ મળી છે તે અમે કહી શકતાં નથી. તે વિચારવાનું કામ વાંચક વર્ગનું છે. જમનાબહેનની ઉત્તમ છંદગતી અસર આ સ્મારક અંકથી ગુજરાતના ચારે ખુલ્લે ફેલાય એવી અમારી ઇચ્છા છે. આ ઉપરથી જ અમે ગુજરાતી જાહેર પ્રજા આગળ આ અંક રજુ કર્યો છે. આ અંકના દોષો ગુજરાતની ગુણીય પ્રજા ભૂલી જશે ને જે ઉચ્ચ લાવનાથી આ સ્મારક અંક જ્ઞાર પાડવાનું સાદસ કર્યું છે તેજ તરફ લક્ષ આપી તેને આવકાર આપશે તો અમોએ લીધેલી મહેનતનો પૂરતો જલ્લો અમને મળ્યો એમ અમે સમજીશું.

ઉવટમાં આ સ્મારક અંક કહાડવાનો ઉદ્દેશ બધી રીતે પાર પડે એવી જગનિવંતા પાસે અમારી પ્રાર્થના છે.

સદ્ગત ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈ. (ઉંમર વર્ષ ૫૨.)
વિધવા થતા બાદ લગલગ છ મહિના પછીની સ્થિતિ.

દેશદીપક ગુર્જર સનારી, મૃત્યુ ચાતા કંપે કાય;
 દિલ્લખમ કારી પડ્યો આ, સમસ્ત ભારત માંય.
 ગુણીયલ ગૌરી ગર્જતી, સ્વદેશ સેવા માટ,
 થઈ અલોપ મુર્તિ લક્ષી, રડે માત ગુજરાત.
 સ્ત્રીસમાજ સૌ પુરૂષના, ખરતાં અશ્રુ નેન;
 ગુર્જરી ઘાટ મુનો પડ્યો, ભતાં જમનાબહેન.
 કાર્ય અનેક રૂડાં કર્યાં, સ્ત્રી સુધારા માટ,
 શાંત શીલ મુર્તિ ગઈ, પરદુઃખલંઘન માત.
 સેવાના સાધન વિષે, અર્પિ જેલે ભત,
 હિન્દુ ગૃહસ્થાશ્રમ વિષે, પાડી ઉત્તમ ભાત.
 કન્યાકેળવણી વધે, બાળલક્ષ બંધ થાય;
 સ્વદેશ સેવા સૌ કરે, એવો બોધ કરાય.
 દેશ વિષે દુનર કળા, ખીલે ઉદ્યોગ અપાર,
 તોજ ઉદ્ય આ દેશનો, નહીં તો કષ્ટ અપાર.
 બુગાર સટ્ટા છંદમાં, દેશ વધે નહીં સાર;
 રોગ રાગ સૌ દ્વેષના, રાખો નહીં તલ્લભાર.
 હુસંપ કલેશો પરહરો, કરવા દેશ ઉદ્ય;
 એજ મંત્ર હિન્દી તણો, પ્રભ માત્ર ઉભય.
 ગરીબ નિર્ધન હિન્દની, વારે ધાળે શ્રાત;
 હરનિશ રટલે હૃદયમાં, સેવા ભત પરભત.
 ધર્મ કામ ધુરન્ધરો, તમ વિષ્ણુ કરશે કોણ;
 ખંત વીર હિમ્મત ધરી, પ્રસરો નિશદિન જોમ.
 આળસ નિદ્રા શોખમાં પ્રભ વધે હલખાર,
 તો મછી હિન્દીવાનના, ક્યાં શોભે ઘરખાર.
 ભગો લોકો નહીં મુવો, ઉદ્યમ કરો અપાર;
 ખીલાવી દુનરકળા, દીપાવો હિન્દ દ્વાર.
 તર્ક કરો હનર આ, દેશ દુનરને કાળ;
 પણ સમૃદ્ધ લંકાર વિણ, વાતો કરવી આજ.
 મથા લોક પરદેશમાં, શીખ્યા વિધવિધ વેશ;
 પાછા શીખી શું કર્યા, કલ્યાણ કરવા દેશ.
 જ્યાંલગી સ્વારથ શોખમાં, ધનલક્ષ્મી ખરચાય;
 ત્યાંલગી દેશ ઉદ્યની, ઝાંખી કદિ ન કરાય.

૭૭૭

કૃષિકાર આ દેશના નિર્ધન દુઃખી જણાય;
 કોડી ન મળે ગાંઠમાં દેવાદાર ગણાય.
 દશા નિરખો દેશની, ખેડુત દુઃખી અપાર,
 રસવંતી ભૂમિ જની, રસકસ નહીં તલભાર.
 અમેરિકા ઇંગ્લાંડ વધ્યા, ફ્રાન્સ જર્મની ચીન જાપાન;
 ઇટલી, બેલજીઅમ અને, ઝાવિયા સૌ જળવાન.
 અબજ કરોડ નિખર્વથી, હુત્તર પાર અપાર;
 જળવંતા મુલક જન્યા, ખોલો કાન લગાર.
 શું છે હુત્તર દેશમાં, શું છે દેશ ઉલ્લોગ;
 કળા મંત્ર સૌ દૂર છે, પાઠ્યો ઘણો વિયોગ.
 હીન્દ કરે વેપાર શું, જુવો પરિક્ષક ભાઈ;
 હાટ ભર્યો પરદેશની, ચીજોથી સૌ ધાઈ.
 દુકાનદાર કમાય શું, કરશો સૌ કોઈ તોલ;
 નીરખી જોશો ચોપડા, જણાય સઘળી પોલ.
 ખામ ખરચે ને વાપરે, કાઢે વરસ પુરાંત;
 લેશ શેષ બાકી રહે, ગુભરે દિન રાત.
 દેશ અવરથા નીરખતાં, શોક ભરેલી ગણાય;
 ગરીબ ભુખ દુઃખ લોગવે, સ્થળ સ્થળ નગર જણાય.
 પરદેશે હીન્દી જતાં, ન મળે કંઈ સત્કાર;
 પશુ દરવાજા હીન્દના, ખુલા સર્વ સવાર.
 હીન્દ રંગેરંગ ધરણી, બ્રિટીશ કદમાણ નિશદિન,
 જય જય દેવી હીન્દની, કંઈજા કરજો દિન દિન.
 યુરોપના યુદ્ધે મચ્યો, જળભળાટ સૌ ખંડ;
 એક દિન એવો આવશે, વિજય બ્રિટીશ જય રંગ.
 અર્ધુ આ સ્નેહાંજલિ, લગવતી જમનાબાઈ;
 વખ્યો સંક્ષિપ્ત સાર મેં, બાપણ જમનાબાઈ.
 હજી અનેક પ્રશ્નો ખડા, દેશ સુધારણા માટ.
 વર્ણુઆ છે લાપણુ વિષે. રાજ કાજ સમાજ.

સ્ત્રીહિતોપદેશ.

સ્વ. ગં. જમનાભાઈ નગીનદાસ સક્કઈ સમારક અંક.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની શોકદર્શક સભા.

સદ્ગત પ્રમુખ ગંગાસ્વરૂપ જમનાભાઈ નગીનદાસ સક્કઈ માટે વિલાપ.

તેમની કાયમ યાદગીરી માટે ઉઘાડવામાં આવેલું ફંડ.

ડૉ. દાદાભાઈ નવરોજી અને શ્રીમતી સરોજીની નૈક તરફના તથા ઇલાકાનાં
સ્ત્રીમંડળો તરફના શોકદર્શક દીલસોજીભર્યા તારો અને પત્રો.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં માનવંતાં પ્રમુખ ગં. સ્વ. જમનાભાઈ નગીનદાસ સક્કઈના
ખેદજનક અવસાન માટે શોક પ્રદર્શિત કરવાને મંડળનાં સભાસદોની એક ખાસ સભા ગઈ
તારીખ ૧૫ મી એપ્રિલ ૧૯૧૬ ને શુધવારે સાંજે ચાર વાગ્યે (સ્ટ. ટા.) શોક ચંદા રામજી
હિન્દુ ગર્લ્સ હાઈસ્કૂલના મકાનમાં લેડી લક્ષ્મીભાઈ જગમોહનદાસના પ્રમુખપણા નીચે મંળી
હતી. આ વખતે મંડળનાં સભાસદોએ મોટી સંખ્યામાં હાજરી આપી હતી. સભાનું કામ
ગંભીરતા અને શાન્તિથી આદ્યું હતું.

લેડી લક્ષ્મીભાઈ જગમોહનદાસ વરજીવનદાસનું ભાષણ.

આજની સભાનું પ્રમુખપદ તમોએ મને આપ્યું છે તે સાચું હું તમો સર્વેનો ખરા
અંતઃકરણથી આભાર માનું છું. આને આપણે આપણા ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં માનવંતાં
પ્રમુખ ગં. સ્વ. જમનાભાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સ્વર્ગવાસથી આપણા મંડળ તરફથી બહેરમાં
આપણી દીલગીરી બતલાવવા તથા સ્વર્ગસ્થના કુટુંબીઓ તરફ દિલસોજી દર્શાવવા બેમાં
મળ્યાં છીએ. આપણાં બહાવાં વરિલ બહેનનો સ્થૂલ દેહ નષ્ટ થયાને આને ફક્ત આઠ
દિવસ થયા છે. આ બનાવ આપણાં બધાંનાં હૃદયો ઉપર એક આઘાત સમાન થઈ પડ્યો છે.
આવો અસહ બનાવ બન્યા પછી થોડા સમયમાં જ આપણી દીલગીરીની તીવ્ર લાગણી બહેર
કરવા આપણે એકઠાં થયાં છીએ. આવા સમયે તમારી તેમજ મારી તરફથી આપણાં વરિલ

દુધિકાર આ દેશના નિર્ધન દુઃખી જણાય;
 કોડી ન મળે ગાંઠમાં દેવાદાર ગણાય.
 દશા નિરખો દેશની, ખેડુત દુઃખી અપાર,
 રસવંતી ભૂમિ યની, રસકસ નહીં તલસાર.
 અમેરિકા ઇન્ડિયા વધ્યા, ફ્રાન્સ જર્મની ચીન જાપાન;
 ઈટલી, બેલ્જિઅમ અને, અધિયા સૌ જળવાન.
 અબજ કરોડ નિર્બર્થી, હુન્નર પાર અપાર;
 જળવંતા મુલક બન્યા, ખોલો કાન લગાર.
 શું છે હુન્નર દેશમાં, શું છે દેશ ઉદ્યોગ;
 કળા યંત્ર સૌ દૂર છે, પાણ્યો ઘણો વિયોગ.
 હીન્દ કરે વેપાર શું, જુવો પરિક્ષક બાઈ;
 હાટ ભાઈ પરદેશની, ચીજોથી સૌ ધાઈ.
 દુકાનદાર કમાય શું, કરશો સૌ કોઇ તોલ;
 નીરખી જોશો ચોપડા, જણાય સઘળી પોલ.
 ખાય ખરચે ને વાપરે, કાઢે વરસ પુરાંત;
 લેશ રોષ બાકી રહે, ગુનરે દિન રાત.
 દેશ અવરથા નીરખતાં, શોક ભરેલી ગણાય;
 ગરીબ ભુખ દુઃખ લોગવે, સ્થળ સ્થળ નગર જણાય.
 પરદેશે હીન્દી જતાં, ન મળે કંઈ સત્કાર;
 પશુ દરવાજા હીન્દના, ખુલા સર્વ સવાર.
 હીન્દ રંગેરંગ ઇચ્છતું, બ્રિટીશ કલ્યાણ નિશ્ચિન,
 જય જય દેવી હીન્દની, કંઈજા કરજે દિન દિન.
 યુરોપના યુદ્ધે મચ્યો, ખળલળાટ સૌ ખંડ;
 એક દિન એવો આવશે, વિજય બ્રિટીશ જય રંગ.
 અર્પુ આ ભેદાંજલિ, ભગવતી જમનાબાઈ;
 લખ્યો સંક્ષિપ્ત સાર મેં, બાપલુ જમનાબાઈ.
 હજી અનેક પ્રશ્નો ખડા, દેશ સુધારણા માટ.
 વર્ણનમાં છે ભાષણ વિષે. રાજ કાજ સમાજ.

શ્રી સમાજને તથા દેશને તે વધુ ઉપયોગી થઈ પડતે. લગભગ ૪૦ વર્ષ મુધી પરણેલી હંદગી ગુન્ધ્યા પછી એક પતિવ્રતા શ્રીને પોતાના ધણીના મૃત્યુથી બેહદ દીલગીરી ઉત્પન્ન થાય એ સ્વાભાવિક છે. તે છતાં પણ તેઓએ તે દીલગીરીને શમાવી દબને બહેર સમાજસેવા કરવાનું બીડું વિધવા અવસ્થામાં પણ ઝડપ્યું હતું. તેઓની અંગત ઇચ્છા મુંબઈના વનિતા-વિશ્રામમાં બંતે રહી હિંદુ વિધવાઓની સ્થિતિ સુધારવાની હતી, પણ તે ઇચ્છા પાર પડી શકી નથી તેથી આપણે દીલગીર છીએ.

ગં. જમનાબાઈના સમાગમમાં આપણે બધાં આવ્યાં છીએ. તેઓએ દેવી સારી રીતે આપણો આહ્વાન લીધો હતો તે આપણે સર્વે જાણીએ છીએ. તેઓએ આપણા મંડળ વાસ્તે શું શું કીધું છે તે આપ સર્વેને વિદિત છે. તેમણે પોતે ઘણાં કામો કરી મંડળની શોભા વધારી છે. પોતાની ઉત્તમ પ્રકારની બહેર તથા ખાનગી હંદગીમાં સારા વિચાર, સારા બોલો, તથા સારાં કામોથી ગરીબ તથા પૈસાદાર, મોટા તથા નાના, પુરૂષ તેમજ શ્રી વર્ગ તરફથી ઉચ્ચ પ્રકારનું માન મેળવવા પામ્યાં હતાં. તેઓ જુના જમાનાનાં હતાં છતાં પણ નવા જમાનાને અનુસરીને જુના તથા નવા જમાનાની સારી બાબતોનું મિશ્રણ કરીને તેઓએ પોતાની હંદગી એવી નમુનેદાર બનાવી હતી કે આપણે ભાર મૂકીને કહીશું કે હિન્દુ માતાઓ જે પોતાની બાળાઓને જમનાબહેનને પગલે ચાલવા શીખામણ આપશે તો ખચીત તેઓ પોતાની દીકરીઓને આદર્શ શ્રી બનાવવા ભાગ્યશાળી નીવડશે. મરનારમાં કેટલાક ખાસ સદ્ગુણો માલમ પડતા હતા, ને તેને લીધે જ તેઓ બધાનો સંપૂર્ણ વિશ્વાસ જીતવા સામર્થ્યવાન થયાં હતાં. જે કે તેઓનું શરીર આપણી વચ્ચેથી હમેશા વાસ્તે ઉડી ગયું છે એ વાત ખરી છે, છતાં પણ તેઓનો આત્મા હમેશ આપણી વચ્ચે જીવંત છે. આનું એક ઉમદા રત્ન આપણા મંડળે શુભાવ્યું છે. માણસની હંદગીનું તોલ આપણે વર્ષોથી કરવાનું નથી પણ તેનાં સદ્ગુણો કાર્યોથી કરવાનું હોય છે. આ નિયમ મુજબ આપણાં જમનાબહેને પોતાની હંદગીની સાચકતા કરી છે એ નિઃસંદેહ છે. આવા ઉત્તમ સદ્ગુણોથી ભરપૂર ગુજરાતની ગુણીયલ બાઈ આપણા મંડળના હુલાંચે મૃત્યુવશ થઈ છે, પણ તે સાડ આપણે દીલગીરી બતાવી બેસી રહીએ તો આપણે તે નેતાના પગલે ચાલેલાં કહેવાઈશું નહિ. હવે આપણી બધાની ફરજ એ છે કે જે જે કાર્યો જમનાબહેને હાથ ધર્યાં હતાં તે તે કાર્યોની પ્રગતિ દિન પર દિન થતી જાય તે સાડ આપણે હરેક બહેને પોતાનું કર્તવ્ય કર્મ કરવામાં પાછળ પડવું નહિ. કેટલીએક બાજુ પરથી એમ કહેવામાં આવે છે કે આપણું મંડળ જમનાબહેન ગયાં એટલે સૂઈ જશે. આ શીકર કરવી એ મરનારના કાર્યની વ્યાજબી કદર કીધેલી કહેવાય નહિ. જમનાબહેને જે ઉમદા બીને રોપી તેને જે માવજતથી ઉછેર્યું છે તે બી હવે નાશ પામશે એવી ધાસ્તી રાખવી એ ખોટું છે. બી ઉગીને છોડવો મુશ્કેલિત થયો છે. હવે દિનપર દિન આપણે બધાંએ બરા અંતઃકરણથી તેને પાળી પોપી ઉમદા ફળ આપનાર મોટું ઝાડ બંતાવવું એ આપણી પવિત્ર ફરજ છે. મિથ્યા શોક મૂકી દષ મંડળના કાર્યને આપણા સદ્વર્તનથી તેમ જ આપણા તનમન અને ધનની મદદથી આપણે આગળ વધારીશું તો જમનાબહેનનો આત્મા સ્વર્ગમાંથી પણ રાજ થશે. જમનાબહેનની યાદગીરી આપણા શહેરમાં કાયમ રહે તે સાડ મને પુરતી આશા છે કે મુંબઈમાં વસતી તમામ કોમોની શ્રીઓ પોતાની ફરજ બજાવશે ને તેમાં ખસુસ કરીને મંડળની બહેનો પોતાનો વ્યાજબી ફાળો આપશે એમાં કંઈપણ શક નથી. તેમ કરીને આપણી વચ્ચે તેમની યાદગીરી હાલની તથા ભવિષ્યની પ્રલમાં હમેશ માટે તાજ રાખવાની આપણી પવિત્ર ફરજ છે. જમનાબહેને જેવા હુમળા વખતે જે મોટી જહેમત

ઉઠાવી લગભગ ત્રણ મહિના સુધી ગરમીમાં મુસાફરી કરી હતી તે વખતે આપણા મંડળ તરફથી આભારની લાગણી દર્શાવવા તેમને માનપત્ર અર્પણ કરવાની આપણી ઇચ્છા હતી, પણ ઘોણ વખત પછી તેઓ પાછી લાંબી મુસાફરી કરવાની ઇચ્છા ધરાવતાં હતાં. 'ડેટલાક અમલદારેલા સંમેલોને લીધે તેઓ તેમ કરવા અશક્ત થઈ પડ્યાં હતાં. છેવટમાં તેમના મંદવાડ વખતે મંડળ તરફથી આભારની લાગણી જાહેરમાં દર્શાવવાની હીલચાલ પડતી મુકવામાં આવી હતી. મંડળને વાસ્તે આપણાં માનવંતાં પ્રમુખ ગં. જમનાબહેને પોતાની ઇંદગીનો ઘણો ખરો લાભ અર્પણ કરી તન મન અને ધનથી આપણી ગુજરાતી કોમની સ્ત્રીઓની જુદી જુદી રીતે જે ઉત્તમ સેવા બતાવી હતી તેની સારી રીતે કદર જુઝવાની તક આપણા મંડળે સદાને વાસ્તે ગુમાવી છે. હવે આપણી ફરજ છે કે આપણે જ્યાંએ આપણાં માનવંતાં પ્રમુખ જમનાબહેનની છેલામાં છેલ્લી ઇચ્છા મુજબ આવવા તૈયાર થવું જોઈએ. જમનાબહેનની મોટામાં મોટી છેલ્લી ઇચ્છા એ હતી કે મંડળને સાર સ્થાયી મકાન બંધાવી તેમાં મંડળની સમાજો ભરવી, મંડળના કલાસીસો ચલાવવા, તથા સર્વે કોમ સાથે મંડળ તરફથી ઉઘાડવામાં આવેલી સ્ત્રીઓ સાથે જાહેર ફી લાઇબ્રેરી તેમાં રાખવી. તેઓની આ કાળજી ડેટલી તીવ્ર હતી તે તેમના છેલા વસીયતનામા ઉપરથી મંડળને રૂ. ૫૦૦૦) પાંચ હજારની રકમ મંડળના મકાન ફંડમાં ભરવા સાથે તેઓએ જુદી કહાડી છે તે જ બતાવી આપે છે. મને પુરતી આશા છે કે મુંબાઈની પ્રજા આવાં એક અનુપમ હિન્દુ સ્ત્રીરત્નની યાદગીરી કાયમ રાખવા સાથે આ મૂળ રકમમાં પોતા તરફથી નાદર ફાળો આપી મંડળ સાથે ખાસ મકાન બંધાવી સ્વર્ગવાસી જમનાબહેનની શ્રદ્ધાંજલિ માન આપશે; તો ખચીત આપણે તે ગુણીયજ્ઞ બાઈની યોગ્ય કદર પીછાલેલી ગણાયે. આ કામ ડેટલે દરજ્જે ફતેહમંદ ઉતરશે તે આપણા ઉત્સાહ ઉપર આધાર રાખે છે. મંડળ, સેવાસદન, વનિતાવિશ્રામ ને જુદી જુદી સ્ત્રીવિયોગી સંસ્થાઓને તેઓ ખરા છગરથી માહતાં, અને દરેક રીતે તેઓ તે સંસ્થાનાં કાર્યોને આગળ વધારવાને ભગીરથ પ્રયત્નો આદરી એક હિન્દુ સ્ત્રી ડેટલું કરી શકે છે તે બતાવી આપ્યું છે. જનસમાજ તરફની આવી ઉત્તમ સેવાઓની કદર જુઝવા તથા ભવિષ્યની પ્રજાની આગળ એક સ્ત્રીરત્નનું ઉમદા વૃત્તાંત હરહમેશ જળવાઈ રહે તે સાથે ગં. જમનાબાઈની છેવટની ઇચ્છા મુજબ મંડળને તથા તેના તરફથી ઉઘાડવામાં આવેલી જાહેર ફી લાઇબ્રેરી સાથે એક મકાન બંધાવી તેની સાથે તેમનું નામ ભેડવું તો જ માર પડી શકશે. હું પુરતી ખાતરી કરું છું કે જો આપણે બહેનો આ ફરજ જલવવામાં આવેલાનીલયો લાભ લઈશું તો જરૂર આપણને ફતેહ મળશે તેમાં કંઈ સંદેહ નથી. અમને જણાવતાં દીવગીરી ઉપર છે કે ડેટલીક વખતે આપણી હિન્દી બહેનોને પરમાર્થો કાર્યોમાં પૈસા ભરવા માટે પોતાનો હાથ લંબાવવાની છુટ આપવા પુરૂષવર્ગ ઉત્સુક હોતો નથી, પણ જો યોગ્ય સ્ત્રીઓને આવી જાતની યોગ્ય ફરજે જાલવવા માટે વ્યાજબી છુટ પુરૂષવર્ગ તરફથી આપવામાં આવે તો તે બેશક પ્રસંશનીય ગણાય.

પ્રિય બહેનો, આપણાં માનવંતાં પ્રમુખની ઇંદગીની યોડી ઘણી માહીતી તમોએ જાહેર વર્તમાનપત્રોમાં વાંચી હશે, માટે હવે હું વધુ જોડી બીજી બહેનોનો વખત રોકવા માગતી નથી. હું આશા રાખું છું કે આજે મળેલી બહેનોમાંથી સારી સંખ્યામાં બહેનો સ્વર્ગવાસી જમનાબહેનના સંબંધમાં પોતાનો અંગત અનુભવ આપણી આગળ દર્શાવી તેઓની ઇંદગીના વૃત્તાંત ઉપર વધુ અજવાળું પાડશે. ગં. જમનાબહેનના મૃત્યુથી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળે, ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીસંસ્થાઓએ, આપણી આખી ગુજરાતી હિન્દુ કોમે,

તેમ જ આખી હિન્દુ કોમે નહીં પૂરી શકાય તેવી મોટી ખોટ ખમી છે. આવી લાલી, પરગઝુ સ્વધર્મનિષ્ઠ સ્ત્રીના મરણથી આપણને તથા આપણા જનસમાજને તથા તેમના હૃદયથીએને બેહદ દીલગીરી ઉત્પન્ન થાય, એ સ્વભાવિક છે, પણ સ્વર્ગવાસી જમનાબહેનનું જીવન યાદ રાખી આપણે દીલગીરીને વશ થવું ન જોઈએ, પણ તેમને પગલે ચાલી આપણે તેમની ધી-તિમાં આપણા સદ્વર્તનથી વધારો કરવો જોઈએ.

હું આજ તમારા બધા તરફથી તથા આખા ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ તથા તેના હિત-ચિંતકો તરફથી આપણા મેડલનાં પ્રમુખ ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના મૃત્યુથી આપણામાં ઉત્પન્ન થયેલી દીલગીરીની ઉંડી લાગણી આ પ્રસંગે જાહેર કરું છું ને સ્વર્ગવાસીના સર્વ હૃદયથીએ તરફની આપણી સંપૂર્ણ દીલસોજી પ્રદર્શિત કરું છું.

છેવટે હું આશા રાખું છું કે આ અભિપ્રાયમાં આપ એકેએક બહેન જરૂર સામેલ થશે. પ્રભુ આપણાં જમનાબહેનના પવિત્ર આત્માને શાન્તિ બક્ષે, આપણા મંડળની તેમ જ આપણી કોમની ચડતી કરે, એટલું દર્શાવી ફરીથી એકવાર સ્વર્ગવાસી જમનાબહેન પ્રત્યેની દીલગીરીની લાગણી દર્શાવી તમોએ મને આજની સભાનું પ્રમુખપદ આપી સ્વર્ગવાસી બહેન તરફની મારી લાગણી પ્રદર્શિત કરવા જે તક આપી છે તે સાડા આપ સર્વ બહેનોનો ઉપકાર માની બેસી જવાની રજા લઉં છું.

સૌ. તારાબાઈ ચુનીલાલ વિજભૂખણદાસ મહેતાનું વિવેચન.

તારાબાઈ સૌ. તારાબાઈ ચુનીલાલ વિજભૂખણદાસ મહેતાએ નીચેનો ઠરાવ સભામાં રજુ કરીને હતો:—

ઠરાવ ૧ લો.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં સ્થાપક અને પ્રમુખ પૂજ્ય શ્રી ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈના સન્નિવાર, તા. ૮-૪-૧૯૧૬ ને દિવસે થયેલા અત્યંત ખેદજનક અવસાન માટે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની આ સભા પોતાની તીવ્ર મનોવ્યથા પ્રકટ કરે છે, અને પોતાની માન્યતા જાહેર કરે છે કે તેઓના સ્વર્ગવાસથી મંડળને, મુંબાઈ શહેરની અનેક લોકોપયોગી સંસ્થાઓને અને ખાસ કરીને સ્ત્રીસંસ્થાઓને તેમ જ ગુજરાતના સમસ્ત સ્ત્રીવર્ગને એવી તો લારે ખોટ ખમવી પડી છે કે જે પૂરાવી ઘણી જ મુશ્કેલ છે. ગં. જમનાબાઈ સક્કઈના શોચનીય મૃત્યુથી મંડળે પોતાનો મુખ્ય આધાર ગુમાવ્યો છે, મુંબાઈની અનેક લોકોપયોગી સંસ્થાઓએ એક ઉત્સાહમય અગ્રેસર ગુમાવ્યાં છે અને સમસ્ત ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગે પોતાના જીવનને સતત પ્રેરણા આપનાર અદ્વિતીય ચૈતન્યમૂર્તિ ગુમાવી છે. આ સભા વિશેષમાં એમ માને છે કે ગં. જમનાબાઈ સક્કઈએ પોતાના નિઃસ્વાર્થ સેવામય જીવનથી અર્વાચીન હિન્દી સ્ત્રીઓના શુદ્ધજીવન તથા સાર્વજનિક જીવનના આદર્શને વધારે ઉચ્ચ, વધારે વિશાલ અને વધારે સમૃદ્ધ બનાવી હિન્દી સ્ત્રીજીવનની પ્રતિષ્ઠામાં વૃદ્ધિ કરી છે. આ સભા ગં. જમનાબાઈનાં હૃદયથીએના શોકમાં અંતઃકરણપૂર્વક લાગ લે છે અને એમના આત્માને અશ્વ્ય શાન્તિ મળે એમ પ્રભુ પ્રતિ પ્રાર્થના કરે છે.

આ ઠરાવની નકલ સદ્ગતનાં હૃદયથીએ ઉપર મોકલાવી આપવા પ્રમુખને આ સભા સત્તા આપે છે.

ઉપલા ઠરાવનાં અંગે સી. તારાભાઈ સુનીલાલ મહેતાએ વિવેચન કરતાં જણાવ્યું કે :—
 આને આપણે સર્વે ઘણી જ દીલગીરીસરેલી ફરજ જાણવવા એકલાં થયાં છીએ, અને તે
 ફરજ એ છે કે મંડળનાં સ્થાપક અને પ્રમુખ પૂજ્ય શ્રી ગં. જમનાભાઈ સચ્છંદના અતિશય
 ખેદજનક મૃત્યુ માટે મંડળનાં સર્વે સભાસદોનો શોક જાહેર કરવો. મહેને લાગે છે કે ગં.
 જમનાભાઈના મરણથી આપણને સર્વેને જે શોકની લાગણી થાય છે તે એવી તો જડી
 અને પ્રબળ છે કે તે શબ્દોમાં મૂકી શકાય તેમ નથી. છતાં એ શોકની લાગણીને વશ થઈ
 જઈ આપણે લાચાર બની નઈએ એ જરાજર નથી. ગં. જમનાભાઈ માટે જેમને
 ખરેખરી શોકની લાગણી હોય તેઓને માટે પોતાની લાગણી જતાવવાનો ઉત્તમ રસ્તો એ છે
 કે મંડળનું કાર્ય કરી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓના ઉદ્ધારમાં જેમ ગં. જમનાભાઈ મર્યા
 રહેતાં હતાં તેમ તેઓએ પણ કરવું. ગં. જમનાભાઈએ મંડલની સ્થાપના કરી
 ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓના ઉદ્ધારની એક ઉપયોગીમાં ઉપયોગી સંસ્થા પૂરી પાડી છે. એ
 સંસ્થાને અને એ સંસ્થાનાં સર્વ સભાસદોને ગં. જમનાભાઈ એક બંદાલથી ઉભરાતી
 માતાની માફક ચ્હાતાં હતાં. આવી સંસ્થાને પોતાનાથી બની શકે તેટલી મદદથી નભાવવી
 એ જ ગં. સ્વ. જમનાભાઈ તરફની આપણી લાગણી જતાવવાનો ખરેખરો ઉપયોગી રસ્તો છે.
 અલગત, ગં. જમનાભાઈ જેવો ઉશરાતો ઉત્સાહ કાંઈ સર્વનામાં હોઈ શકે નહિ, તદેમના
 જેટલી જોલવાની અને કામ કરવાની શક્તિ પણ સર્વનામાં હોઈ શકે નહિ, તદેમના જેવી
 સર્વની પ્રીતિ મેળવવા જેટલી કળ પણ સર્વનામાં હોઈ શકે નહિ, છતાં દરેકે દરેક ગુજરાતી
 હિન્દુ બદેન કુલ નહિ તો કુલની પાંખડી તો આપી શકે. મંડળને સર્વ પ્રકારની મદદની
 જરૂર છે. મંડળને પોતાનાં અનેક ઉપયોગી કામો માટે જેમ પુષ્કળ નાણાંની જરૂર છે તેમ
 મંડળને અનેક ઉત્સાહી અને આવડવાળાં કામ કરનારાંઓની પણ અતિશય જરૂર છે. બદેનો,
 જમનાબદેન હતાં ત્યાં સુધી તો આપણે જેમ વર્ત્યો તેમ ચાલ્યું, પરંતુ હવે તેમ ચાલશે નહિ.
 ભે તમોને ગં. જમનાભાઈની પવિત્ર યાદગીરી વધારેમાં વધારે ઉપયોગી રૂપમાં કાયમ
 રાખવાની ઇચ્છા હોય, ભે તમોને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ માટે ખરેખરી જડી લાગણી હોય
 અને ભે તમોને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓની આજ રૂંદાલી હોય તો તમ્હારી એક જ ચોખ્ખી
 ફરજ છે કે આ મંડલને ઉત્તમ રીતે ચલાવવું એટલું જ નહિ, પરંતુ ગં. સ્વ. જમનાભાઈની
 ઇચ્છાઓને અનુસરીને આપણી સ્ત્રીજાતિની ઉત્તતિનું એક સબળમાં સબળ સાધન તદેને જતા-
 વનું. તો જ આપણે આપણી આજ તળવી ગણાશે અને તો જ આપણાં માતૃતુલ્ય જમના-
 બદેનમો પવિત્ર આત્મા પ્રસન્ન થશે.

સૌ. કળાવંતી ભવાનીદાસ મોતીવાળાનું ભાષણ.

ત્યારબાદ ઉપલા ઠરાવને અનુમોદન આપતાં સૌ. કળાવંતી ભવાનીદાસ મોતીવાળાએ જણાવ્યું
 કે :—ગં. જમનાભાઈ નમીનદાસ સચ્છંદના મરણથી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળને જે ન
 પૂરી શકાય એવી ખોટ ગઈ છે તે સાફ મંડળ તરફથી આજની સભામાં પ્રમુખ લેડી
 જમમોદનદાસે મંડળની બદેનોને પોતાના વિચાર દર્શાવવાની જે તક આપી છે તે સાફ
 હું તેમનો આભાર માનું છું. મને મળેલી તકનો લાભ લઈ, આજનાં બંધીર પ્રસંગે આપણાં
 માનવતાં માતૃધીના ગુણોનું વર્ણન કરવું એ ત્હારી પવિત્ર ફરજ સમજું છું. જ્યારથી આપણાં
 મંડળની સ્થાપના થઈ ત્યારથી છેક ઉવટ સુધી ત્હારો તેમની સાથે ઘણો પરિચય

હતો. અમારી બન્ને વચ્ચેનો સંબંધ માઠીકરીનો હતો. ત્રણેક વર્ષપર લગભગ ૧ મહિનો હું તેમને ઘેર રહી હતી, તેથી કરીને મને તેમની ખાનગી હંદગી કેવી ગાળવામાં આવતી હતી તે જોવાની ખાસ તક મળી હતી. તેમના લાંબા મંદવાડ વખતે પણ તેઓના વિચાર બહુવાની મહેને તક મળી હતી. આવા સંજોગોમાં મેળવેલા જ્ઞાનનો જો શોડો લાભ હું મહારી બહેનો આગળ જાહેરમાં ન સુકું તો ખચીત મરનાર તરફની મારી ફરજ મહે બજાવેલી કહેવાય નહિ.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના મુંબાઈ શહેરમાં થાય તે સાડ સને ૧૯૦૩ ના વર્ષમાં મહારા ઘરમાં આગેવાન ગુજરાતી સ્ત્રીઓનો મેલાવડો કરવામાં આવ્યો હતો. આ વખતે મહારાં વડિલ ભાભી જડાવખાઈ તથા તેમનાં પ્રિય મિત્ર સૌ. જમનાબાઈ સક્કઈએ હાજર રહેલાં બાનુઓને મંડળથી થનાર લાભો વિષે સાડ વિવેચન કરી તેઓને મંડળ સ્થાપી તેમાં સલાસદ તરીકે નામ આપવાને પ્રેયી હતાં. ગુજરાતી કોમમાંથી કોઈ આગેવાન બાઈ જ્યાંલગી મંડળનું કામ પોતાના હાથમાં ઉત્સાહથી ધરે નહિ ત્યાંસૂધી નવું સ્થપાયેલું મંડળ લોકોમાં વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ. આ સાડ અમોને ગુજરાતનું છુપાયેલું રત્ન શોધી આપનાર ગૃહસ્થ અને મંડળના હિતચિંતક બહુતા વકીલ મિ. મંછાસંકર જીવણરામ વકીલ હતા. તેમની સલાહથી મંડળના પહેલા પ્રમુખ તરીકે સૌ. જમનાબાઈ સક્કઈને અમે નીમ્યાં ને આ માનવંતી પદવી તેઓએ છેવટ સૂધી ભોગવી. આ ઓછો તેઓએ ૧૩ વર્ષની લાંબી મુદત સૂધી કેવી સારી રીતે દીપાવ્યો હતો તે આપ સર્વ બહેન જાણો છો.

આપણાં પ્રમુખ સભાઓમાં જ હાજરી આપી પ્રમુખ સ્થાનેથી શીખામણના બોલ બોલતાં હતાં એટલું જ નહિ પણ તેઓ મંડળના સલાસદોને ઘેર સારા ચા માઠા પ્રસંગે જતાં હતાં ને મંડળના સલાસદ તરીકેની સલાસદોની શું ફરજો છે તે મંડળના સલાસદોને તેઓએ પ્રત્યક્ષ બતાવી આપ્યું હતું. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ જે વર્ષમાં સ્થપાયું તે વખતે ગુજરાતી સ્ત્રીઓ કઈ સ્થિતિમાં હતી અને હાલ તેઓ કઈ સ્થિતિમાં છે તે બન્ને વચ્ચેની જ્યારે આપણે તુલના કરીશું ત્યારે જ આપણને માલમ પડશે કે મંડળે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓ સાડ પોતાના પ્રમુખની લાગવગથી તથા પોતાના કામથી કેટલું ઉપયોગી કાર્ય કર્યું છે. જમનાબહેનના હૃદયને ને મહારા હૃદયને વચ્ચે ઘણો ઘાડો પરિચય હતો, છતાં પણ લગ્ન અને મરણ પ્રસંગે જ ઘોડક વખત જ અમારાં હૃદયોની સ્ત્રીઓનો મેળાપ થતો. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓ જાહેરસભામાં હાજર રહેતી નહોતી, તેઓ લાવણ કરી જાણતી નહોતી. જાહેર હંદગી શું છે તેનો તેમને ખ્યાલ નહોતો. સમાજસેવામાં સ્ત્રી કેટલો અગત્યનો ભાગ ભજવી શકે છે તે બીનાથી તેઓ તફન અજ્ઞાન હતી. હિન્દી સ્ત્રીઓની જાહેર સભાઓ થતી પણ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓનું તેમાં મુદ્દલ સ્થાન જ નહોતું. મોટી ઉમ્મરની ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓ સાડ એકઠાં મળી આનંદ વિનોદ કરવાનાં સાધનો મુદ્દલ પૂરાં પાડવામાં આવ્યાં નહોતાં. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓને કેલવણી આપવાની સંસ્થાઓ હસ્તી જ ધરાવતી નહોતી. આજે આ જમાનો બદલાઈ ગયો છે. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓમાંથી અંધકાર કેટલેક દરજ્જે દૂર થયો છે. તેઓને પોતાની ખરી સ્થિતિનું જ્ઞાન થયું છે. હિન્દુ સંસારમાં પુરૂષવર્ગની માફક સ્ત્રીઓને પણ ગમ્મત તથા જ્ઞાન મેળવવાનાં સાધનોની જરૂર છે એમ પૂરવાર થઈ ચુક્યું છે. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓ પોતાની સભાઓ ભરવા લાગી છે અને તેમાં તેઓ લાવણી કરવા લાગી છે. પારમાર્થિક કાર્યો સાડ તેઓ ફૂંડે ઉઘરાવી તેનો સદુપયોગ કરવા લાગી છે. દરેક જાહેર

કામમાં ગુજરાતી હિન્દુ કોમની સ્ત્રીઓને સ્થાન આપવામાં આવે છે. મુબારકમાં થોડેક ઠેકાણે મોટી ઉમ્મરની ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓને કેલવણી આપવાની સંસ્થાઓ હસ્તીમાં આવી છે. સેવાસદન તથા વનિતાવિશ્રામ જેવાં ખાતાઓમાં પોતાના તરફથી મદદ આપવાની રીત ગુજરાતી બહેનોએ અખત્યાર ધીધી છે ને તેનો ફેટલેક અંશે લાભ પહોં તેઓ લેતી થઈ છે. આ સ્થિતિ બદલાઈ તેનું કારણ અતિશયોક્તિ ન કરતાં ખરી રીતે જણાવું તો તે મંડળને જ આભારી છે અને મંડળે જે ઉત્તમ કાર્ય બજાવ્યું છે તે મંડળના આત્મા મહુમ જમનાબાઈ સદ્ગુણને જ આભારી છે. આ અભિપ્રાય મહારો પોતાનો નથી પણ ગુજરાતના નામાંકિત રસાયન શાસ્ત્રી અને મંડળના હિતચિન્તક પ્રોફેસર ગજનરનો છે ને તે વ્યાજબી જ છે. હું આ ઉપરથી એમ કહેવા નથી માગતી કે ૧૪ વર્ષના હુંક અરસામાં મંડળે ગુજરાતી સ્ત્રીઓનું તારણ કરી દીધું છે. મંડળે અદૃશ્ય રીતે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓની સ્થિતિમાં ફેરફાર કર્યો છે ને તે નજીવો છે; હજી તેમાં ઘણો ફેરફાર કરવાની જરૂર છે. મંડળ પોતાનું કાર્ય પૂરતા ઉત્સાહથી ચાલુ રાખી કામ કર્યો કરશે તો અડધી સદીમાં મંડળ ગુજરાતી હિન્દુ કોમના લાભાર્થે ઘણું સારું કામ કરી શકશે. મંડળની અસર આખા ગુજરાત, કચ્છ તથા કાઠીઆવાડમાં પ્રસરી છે ને તેનું કારણ પણ ગં. સ્વ. જમનાબાઈ જ છે. તેઓ ઠેકઠેકાણે પોતાના ખર્ચે મુસાફરી કરી, લાપણો દ્વારા તથા પોતાના ઉત્તમ ચરિત્રથી તેમજ ધનની મદદથી આ સ્થિતિ લાવવા શક્તિવંત થયાં હતાં. તેઓએ સુરતમાં મંડળની શાખા સ્થાપી ત્યાં રૂ. ૨૫૧ ભરી તથા પોતાની લગભગ આખી લાઈબ્રેરી તે સંસ્થાને અર્પણ કરી હતી. પણ ફેટલાક સંજોગોને લીધે તે શાખા બંધ પડી છે એ દીલગીર થવા જેવી વાત છે. ભાવનગરખાતે પોતે જાતે મુસાફરી કરી ત્યાં મંડળની શાખા સ્થાપી હતી ને તેમાં તેઓ પોતે હિંદીપર્યટનો સભાસદ થઈ તથા એક વર્ષ સૂધી તે મંડળ તરફથી ચલાવવામાં આવતા કલાસીસોને લગભગ રૂ. ૩૦૦ ની મદદ કરી તેનાં મુખ્ય નેતા સૌ. હરિમુખગૌરી તથા બીજા કરતા કારવતાઓને વારંવાર યોગ્ય સલાહ આપી તે શાખાને સારી સ્થિતિમાં લાવી મુકી છે. થોડા મહીના પહેલાં આપણાં પ્રમુખ ગં. જમનાબાઈ વિધવા થયા છતાં પણ તે શાખાના સભાસદોના આગ્રહથી ભાવનગરખાતે ગયાં હતાં ને તે શાખાની સુલાકાત લીધી હતી. ત્યાં તેઓને ચાંદીની પેટીમાં માનપત્ર આપવામાં આવ્યું હતું. ભાવનગરથી નામદાર મહારાણીએ મંડળનાં ઉપપ્રમુખ મિસિસ માળવીને એક કાગળમાં તેમની આ સુલાકાત સંબંધી લખતાં લખ્યું હતું કે મંડળના પ્રમુખ ગં. જમનાબાઈની ભાવનગરની સુલાકાત વખતે તેઓએ જે કામ કર્યું હતું તેથી આખું ભાવનગર તેમનું આભારી થયું હતું. આવી રીતે દેશદેશવાર દર વર્ષે મુસાફરી કરી મંડળની શાખાઓ સ્થાપવાનો તેમનો વિચાર હતો, ને તે જમનાબહેન દશ વર્ષ વધુ જીવ્યાં હોત તો આ આરંભેલું કામ તેઓ ઘણું આગળ વધારી શકતે. સાન્તાક્રુઝખાતે મંડળની શાખા કાઢવાને વાસ્તે પણ તેઓએ યોગ્ય દોરોષ કરી હતી. મંડળ બ્યારે ૧૯૦૩ માં સ્થાપવામાં આવ્યું હતું ત્યારથી અત્યાર સૂધી મંડળની સંસ્થાએ જમનાબહેનની આગેવાની દેઠળ જે કામ કર્યું છે તેથી લોકોમાં આ સંસ્થા માટે માનની લાગણી ઉત્પન્ન કરવા શક્તિવંત થયું છે. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સંસ્થા હિન્દુ કોમમાં એક નવીન પ્રકારની સંસ્થા હતી ને તેને વ્યાજબી રસ્તે દોરી તમામ ગુજરાતીઓનો વિશ્વાસ તે સંસ્થા મેળવી શકી છે તે ગં. જમનાબાઈને જ આભારી છે. ગં. જમનાબાઈના સ્વર્ગવાસથી મંડળના બલિધાને વાસ્તે ઠેકઠેકાણે જે ધાસ્તી જતાવવામાં આવે છે તે ખોટી છે એમ હવે આપણે આપણાં કાર્યોથી પૂરવાર કરી આપણું જોઈએ.

ગં. જમનાબાઈ ઇમેજ કેળવણી તર્જ બી. એ. તથા એમ. એ. ગયાં હોવાં;

છતાં પણ તેઓ આખા મુંબાઈ શહેરમાં તથા દેશદેશાવરમાં જે નામના મેળવવા લાગ્યશાળી થયાં હતાં તે તેમના સદ્ગુણોને લીધે જ થયાં હતાં. તેઓએ ગુજરાતીનું સાદું જ્ઞાન સંપાદન કર્યું હતું અને ઇંગ્રેજ કેળવણી લીધેલી બાઈઓ જ શીખેલી કહેવાય ને ઇંગ્રેજ ન લેણેલી બાઈઓ અજ્ઞાન કહેવાય એ માન્યતાનું ખોટાપણું તેમણે લોકોને પૂરવાર કરી આપ્યું હતું. આપણામાં લેણેલાઓને વાસ્તે આવડતી આવેલી કહેતી કે “લપુયા પણ ગપુયા નહિ,” તે ઘણા લેણેલાઓને વ્યાજબી રીતે લાગુ પડે છે. હાલના જમનામાં ઉંચી કેળવણી લેનાર બાઈઓ લેણેલી હોય છે પણ ગણેલી હોતી નથી એ મ્હારે બારે દીલગીરી સાથે કહેવું પડે છે. ગં. જમનાબાઈ લપુયાં હતાં ને ગપુયાં પણ હતાં. ગણવું શું ને લણી તેનો સદુપયોગ કેમ કરવો તે તેઓએ પોતાની આખી નમુનેદાર છંદગીથી લોકોને ખુદી રીતે બતાવી આપ્યું હતું. તેઓને ઇંગ્રેજ શીખવા દેવામાં નહોતું આવ્યું તેથી તેઓને ઘણી દીલગીરી થતી. આ કારણને લીધે ઇંગ્રેજ કોમની બાનુઓ સાથે તેમને મળવાના પ્રસંગ વખતે ભાષાની અજ્ઞાનતાને લીધે તેઓ પોતાના હૃદયની ખરી લાગણી ખુદી રીતે દર્શાવી શકતાં નહોતાં. આવી સ્થિતિ હતી છતાં પણ તેઓ એક કેળવાયલાં બાઈ તરીકે જ પંકાતાં હતાં. તેમની તરફ નામદાર સર શ્રીરંગશાહ મહેતા, મહંમ મિ. મલખારી, પ્રોફેસર ગજજર, મિસિસ સરલાદેવી, મિસિસ રાનડે, કવિ નાનાલાલ દલપતરામ વગેરે જણીતાં સ્ત્રીપુરુષો હમેશાં માનની લાગણીથી બેતાં હતાં. શેક દાદાભાઈની ૮૭ મી જયંતી વખતે ગોંડળનાં યુવરાણી સૌ. રાજકુંવરબાએ પ્રમુખ-સ્થાનેથી નીચે લખેલા યાદગાર બોલો વાપરી મંડળના પ્રમુખની સેવાઓની કદર જુઝી હતી:—

“જેનો ! તમારું મંડળ આપણી આશાનું ક્ષેત્ર છે ને તે આશાની અમૃતઝરણી ચંદ્રિકા તમારા મંડળની પ્રમુખ સરળ ને વિશાળ હૈયાની જમના મૈયા છે. પુત્રવિનાની તે બાઈએ મંડળને પુત્ર ગણ્યું છે ને તમને પેટની દીકરીઓ ગણી છે. હમેશાં હસવું, હૈયામાં સહુનો સમાવેશ કરવો, પરોપકારમાં પછાત ન રહેવું ને મીઠી મીઠી દવાઓ પાઈ આનંદનાં ઔષધ આપવાં. વૃદ્ધાવસ્થામાં પણ બાલભાવનો આનંદ ને જીવાનીનો ઉત્સાહ ને સહુને લાગે કે જમનામૈયા મારાં : જે સંસારમાં આવું રત પાક્યું છે તે સંસાર માટે સારી આશા જ રાખી શકાય, અને જે મંડળનો નાવિક આવો સર્વદેશી છે તે મંડળ માટે સારી જ આશા છે. જેનો ! તો બેસી જતા મ્હેલાં એટલી જ ધ્રુવ દર્શાવું છું જે મંડળમાં બીજી જમના મૈયાઓ થાય.”

શેક દાદાભાઈ નવરોજીએ પોતાની ૯૨ મી વર્ષગાંઠ ઉપર મંડળના માનપત્રના જવાબમાં ગં. જમનાબાઈ સાહે નીચે મુજબ બોલી તેમના કામની પ્રશંસા કરી હતી:—

“કર્તવ્યની ભાવના હમેશાં તમારી પોતાની સન્મુખ રાખીને તમે જે બારે શ્રમ લોકો માટે કરો છે તે અને જે ઉત્તમ દાખલો તમે બેસાડો છો તેને લીધે મંડળ ઘણે અંશે આટલું સાફ કામ કરી શકે છે.”

ભાવનગરની મંડળની શાખાના ગં. જમનાબહેનને અપાયેલા માનપત્રમાં પણ નીચે મુજબનું વાક્ય વાપરવામાં આવ્યું છે તે જ બતાવી આપે છે કે ભાવનગરની સ્ત્રીઓ પણ જમનાબહેનના કાર્યની કદર જુઝે છે:—

“આ જમાનામાં મિસ ફ્લોરેન્સ નાઈટિંગેલ, વિદુષી નિવેદિતા, વિદુષી એનીએસન્ટ વગેરે જે જે સ્ત્રીઓએ પરમાર્થીભવન ગાળ્યું છે તેઓની સાથે આપનું ઝળકતું નામ બેઝાયલું જ છે.” તા. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બરે જણાવતી બંગાલી બાનુ કવિ મિસિસ સરોજીની નૈડુએ ગં. જમનાબહેનને નીચે મુજબ એક કાગળ લખ્યો હતો:—

Hyderabad Deccan,

12th September 1915.

My dear Jannabai Sakkai,

This is just one little line to tell you how much I admire and love your large heart and brave spirit and your devoted unselfish work for sisters. It rejoices my heart and spirit and encourages me in my own work to find in you such splendid example, and I am very grateful to you for having in your simple, sweet and unconscious way taught me how a woman may and must rise out of the shadow of all her personal suffering and serve humanity.

I hope we shall meet again. Meanwhile may your work prosper. Send my greetings to all my sisters of the Stree Mandal.

Yours very sincerely,

SAROJINI NAIDU.

હૈદરાબાદ દક્ષિણ,

તા. ૧૨ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૫.

બહાલાં બહેન જમનાબાઈ સક્કઈ,

તમારા વિસ્તૃત અને ઉદાર હૃદયને, તમારા સમર્થ આત્માને હું આહું છું અને તમારી બહેનો માટેના તમારા ખંતીલા અને નિઃસ્વાર્થી પ્રયત્નો અને કામને હું કેટલાં આહું છું અને માન આપું છું એ એકબે લીટીમાં કહેવાની તક લઉં છું. તમારું આત્મ અનુસરવા યોગ્ય ઉમદા ઉદાહરણ બેઈ માફ હૃદય આનન્દ પામે છે અને એથી મને મારા કામમાં પ્રોત્સાહન મળે છે અને એક સ્ત્રી પોતાનાં બધાં દુઃખોની છાયામાંથી કેવી રીતે મુક્ત થઈ બહાર આવી શકે અને મનુષ્ય ભૂતિની કેવી રીતે સેવા કરી શકે અને કરવી બેઈએ એ તમે તમારી સારી, મીઠાશ ભરી રીતે, અને અભણ્યે મને શીખવ્યું છે એને માટે તમારો મોટો ઉપકાર માનું છું.

મને આશા છે કે આપણે ફરીથી મળીશું એ દરમિયાન તમારું કામ વધારે અને વધારે સફળ થાય એવી મારી પ્રાર્થના છે. સ્ત્રીમંડળની મ્હારી બહેનોને મારી આશિષ કહેશે.

હી. આપની સ્નેહાંકિત,

સરોજિની નૈડુ.

બહેનો, આ મુગળ આપણા કરતાં ઘણાં મોટાં વિદ્વાન સ્ત્રીપુરુષોએ ગં. જમનાબહેનના કાર્યની ખરી તુલના કરી જતાવી આપ્યું છે કે જમનાબાઈ તે એક રત્ન સ્ત્રી હતાં. તેઓ જીનસ્વાર્થી સેવા કરવાનું જ સમજતાં. માનપાનની આશાથી તેઓ કામ કરતાં નહોતાં. તેઓને કુટુંબ તરફની વધી વંલગ્નો હતી, તે છતાં પણ બધાની સાથે હળીમળીને તેઓએ પોતાનો સંચાર સારી રીતે ચલાવી એક ઉત્તમ શૃદ્ધિસ્ત્રી ને ઉત્તમ શહેરી તરીકે યોગ્ય જ વર્ણમાં

પોતાની જાતમેહેનતથી નામના મેળવી શક્યા હતાં. તેઓ નાનામોટા બધા સાથે હળીમળીને વર્તતાં હતાં. કોઈનું અપમાન કરતાં નહોતાં. અતિથિનો સત્કાર કરતાં. વહુઓને ઘરસંસાર કેવી રીતે ઉત્તમ ચલાવવો તે મોઢે ન બોલી પોતાની વર્તણુકથી બતાવી આપતાં હતાં. તેઓ તદ્દન સાદા સરળ સ્વભાવનાં સ્ત્રી હતાં. તેઓ બોલે એક ને કરે જુદું એવાં સ્ત્રી નહોતાં. તેઓએ પોતાની હયાતીમાં ધાર્મિક કાર્યોમાં સારો પૈસો ખર્ચ્યો છે. કોઈ પણ ગરીબ માણસ તેમને ઘેરથી કંઈ પણ લીધા વગર પાછો ફરતો નહિ. તેઓ જાહેરમાં બતલાવવા ખાતર ધર્મ કરતાં નહોતાં, પણ છુપી રીતે જનસેવા કરતાં હતાં. તેઓ ધર્મચુસ્ત હતાં પણ નવા જમાનાને અનુસરી જાહેર જંદગીમાં પોતાના ધર્મસિદ્ધાંતોને વળગી રહી, ખાવાની બાબતોમાં પોતાના ધર્મપ્રમાણે ચાલી જાહેરમાં કામ કરતાં. મંડળ તરફથી ઉવાડવામાં આવતાં પારમાર્થિક ફંડોમાં તેઓ પોતે પોતાના નામથી પહેલી રકમ ભરતાં ને પછીથી જ બીજાને ભરવા આજીજી કરતાં. મંડળના કલાસીસો ઉપર અવારનવાર જાતી દેખરેખ રાખતાં ને જ્યારે જ્યારે મંડળની બહેનો તેમની વિધવા અવસ્થામાં ઘેર મળવા જતાં હતાં ત્યારે ત્યારે મંડળનું કાર્ય ઉત્સાહથી ચલાવવાને તેઓ આશ્ચર્યક શીખામણ આપતાં. સેવાસદનની સંસ્થા સ્થાપન થઇ ત્યારથી છેક છેલ્લે સુધી તેઓએ તે સંસ્થાની ચારી તથા નબળી સ્થિતિમાં તેને વળગી રહી તન મન અને ધનથી તેને મદદ કરતાં રહ્યાં હતાં એટલું જ નહિ, પણ બીજાને તેમ કરવા પ્રેરતાં હતાં. કલાસીસોમાં પોતે મોટી ઉમ્મરનાં થઇને પણ શીખવા બેસી બીજાને શીખવા આવવા શરમાવતાં હતાં. મંડળનું જાથુકનું ફંડ કરવા સાથે તેઓએ પોતાની વિધવા અવસ્થામાં રાતના અગ્યાર અગ્યાર વાગ્યા સુધી કામ કરી, માનઅપમાનની દરકાર કર્યા વગર, બ્રુજ તરફને બાજુ મુકી, મંડળની ઉન્નતિ સાથે પોતાની નાહુસ્ત અવસ્થામાં પણ પોતાના મુદ્રાલેખ “કર લીયા સો કામ, ધર લીયા સો ધ્યાન, બોલો આત્મારામ” એ મુજબ વર્તી મંડળને એક મહિનાના ફંડ ચરસામાં રૂ. ૮૦૦ બેગા કરી આપ્યા હતા. પોતે પથારીવશ થયાથી મંડળના કાર્યને ખમવું પડે છે એ જોઈ તેઓ ઘણાં દીલગીર થતાં. તેઓ હરહમેશ બધાની સાથે હેત બાવથી વર્તતાં હતાં. તેમના પતિએ તેમનું નામ સાકરબાઈ પાડ્યું હતું ને તે જ બતાવી આપે છે કે જમનાબાઈએ પોતાનો ઘરસંસાર સાકર બેવો ચીકો બનાવ્યો હતો. તેઓની ઇચ્છા મંડળને સાથે ઘણું કરવાની હતી, પણ તેમના મૃત્યુએ આ ઇચ્છા પાર પાડવામાં સદાની અડચણ નાંખી છે એ આપણું દુર્ભાગ્ય છે. જમનાબહેન વિશાળ હૃદયનાં હતાં. બધી સ્ત્રી ઉપયોગી સંસ્થાઓ તરફ તથા બીજા પારમાર્થિક સંસ્થાઓની ઉન્નતિ ઇચ્છતાં હતાં ને તેનો પૂરાવો તેઓએ પોતાના છેલ્લા વર્ષીયતનામામાં જુદી જુદી સંસ્થાઓને જે રીતે થોડી થા ઘણી મદદ કરી છે તે જ તેમના વિશાલ હૃદયની સાક્ષી પૂરે છે.

આવાં સર્વગુણસંપન્ન બાઈ આપણી વચ્ચેથી હમેશને વાસ્તે અદૃશ્ય થયાં છે. હવે ફરીથી આપણા મંડળમાં તેમની હસતી મુખમુદ્રા બેવા આપણે ભાગ્યશાળી થઈશું નહિ. આપણી દ્રવ્ય બલવી તેમના કામોને પાળી પોપી મોટાં કરવાને સદ્ગત્વનથી ચાલી મંડળના સલાસદ તરીકે ખાનગી તેમજ જાહેરજંદગીમાં આપણી ફરજ છે કે આપણે એવી રીતે વર્તવું કે જેથી કરીને જમનાબહેનનું મંડળ શોભે.

આજની સભા સમક્ષ જે દીલગીરીનો ઠરાવ રજુ કરવામાં આવ્યો છે તેને હું મારા અંતઃકરણથી ટેકો આપું છું ને આશા રાખું છું કે આપ તે પૂરતી ગંભીરપદ્ધતિ ઉભા થઈ પસાર કરશો. પ્રભુ આપણને ગં. જમનાબહેનને પગલે ચાલવાની સુખતિ આપો ને તેમના પવિત્ર આત્માને પરમશાન્તિ આપો એટલી પ્રાર્થના કરી હું બેસી જવાની આપ બહેનોની રજા લઉં છું.

ગં. ન્હાની જીવન ગજજાદે નીચેનો ઠરાવ રજૂ કર્યો હતો:—

ઠરાવ ૨ જો.

“ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સક્ષીની યાદગીરી આપણા શહેરમાં હમેશને માટે મંડળમાં કાયમ રહે તે સારૂ “ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સક્ષી મેમોરિઅલ ફંડ” ઉઘાડવાની, તે ફંડ માટે નાણાં એકઠાં કરવાની અને તે સંબંધી સર્વ પ્રકારની યોગ્ય વ્યવસ્થા પોતાની મરજી મુજબ કરવાની સત્તા મંડળની આ સામાન્ય સભા કમિટીને આપે છે. કમિટી આ કાર્યને માટે પોતાની સંખ્યામાં ઘટતો ઉમેરો કરી શકશે.”

સૌ. કૌમુદી ભોળીન્દ્રરાવ દીવેદીયાનું ભાષણ.

સારાશ્વર વધુ અનુમોદન આપતાં સૌ. કૌમુદી ભોળીન્દ્રરાવ દીવેદીયાએ જણાવ્યું કે:— આપણું ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ આજ દૈન્યદ્રાવક સ્થિતિમાં આવ્યું છે. મંડળનો આત્મા, મંડળનું તેજ, મંડળનું દેવી તત્ત્વ, સ્વર્ગસ્થ જમનાબહેન વિના સર્વજ્ઞ ઝાંખું લાગે છે. આનું આ જ મંડળ જમનાબહેનના પ્રભાવથી કેવું આનંદસ્થાન, ઉત્તતિનું લવન લાગતું હતું? સ્ત્રીઓની ઉત્તતિ કરવામાં—જુદી જુદી જ્ઞાતિ—જુદા જુદા ધર્મ અને જુદી જુદી સ્થિતિની જીવનને એક સ્થળે લાવી એમનામાં ધર્મભાવના—નીતિભાવના—શાંતિનીભાવ ઉત્પન્ન કરી ધારેલો હેતુ પાર પાડવા માટે એક નિશાળ—કલાસ કે મંડળ જસ નથી. એને માટે જુદા જ ગુણો જોઈએ છીએ. સ્વર્ગસ્થ જમનાબહેનનો પ્રેમાળ સ્વરો ઢોને આકર્ષક નહોતો? આટલી વયે પણ મંડળમાં આવતી જીવો, પછી ગમે તે પદવીની કે વયની હોય તોપણ, તેને આવકાર આપતાં, માતા તરીકે વાંસે હાથ ધરવાતાં, તેનામાં ઉત્સાહ રહેતાં જમના બહેનને કોણે નથી જોયાં! મંડળનું એ મધ્યબિંદુ હતાં—સર્વનાં કિરણો સરખાં ચારે બાજુ જાય તેમ તેમના પ્રેમનાં કિરણો એક સરખાં રોજ જતાં. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ એમનું પોતાનું એટલે બીજી સ્ત્રીસંસ્થાઓ પ્રત્યે ઓછો બાવ એ એમનો સ્વભાવ જ ન હતો. જ્યાં જ્યાં સ્ત્રી ઉત્તતિનો ઉદ્દેશ સધાતો હોય ત્યાં—યત્ર થતો હોય ત્યાં જમનાબહેન હોય જ.

જીવો! હિન્દુ, પારસી, મુસલમાન, અને યુરોપિયન જીવો જમનાબહેનની હાજરીમાં ધર્મજાતિ ધરીવાર જૂડી જતાં અને “એક પિતા પરિવાર” એવી સ્થિતિ થતી. જમનાબહેન સુધારકનાં સુધારક હતાં છતાં જુના મતનાં લોકો તેમને પ્રેમથી યાદતાં. તિરસ્કાર નહિ પણ પ્રેમથી જ કામ સધાય છે એ જમનાબહેન જાણતાં અને એમના જીવનક્રમનો એ જ મંત્ર હતો—જીવો, જતાં જતાં પણ એમની સખાવત એમનો એકસરખો પ્રેમ દર્શાવે છે. નાનામાં નાના મંદિરથી માંડી—સ્ત્રીસંસ્થાઓથી માંડી સુવાવડખાતા અને અનાયાશ્રમ કે ઈષ્ટિપાત્રોને એ જીવન બુદ્ધિ નથી.

જમનાબહેનનું શુદ્ધજીવન—એમનું પોતાનું જીવનજીવન એટલું ઉચ્ચ હતું કે એવી ઉચ્ચ કોટિની દેવી બાઈ હમણાં તો ગળે એમ નથી. તો પછી આ પવિત્ર દેવી, આપણામાં સજીવન પરિવ્રતા—કર્તવ્યવૃત્તિ ઉત્પન્ન કરનાર જમનાબહેન માટે કાયમની યાદગીરી સંખ્યા આવશ્યક છે. એમની દેવી છબિ આપણા દૈન્યમાં જગાઈ જ રહેશે—એમની સ્થૂં છબિ આપણા સુવાના સ્ત્રીપ્રમાણી સંસ્કાર પાડશે. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના પોતાના મકાનમાં એ દેવીની પ્રાંતની સમાપના થવી જોઈએ અને એ દેવીના નામની સ્ત્રીઓની—દાર્શનિક—કોશિષ થાય તો તો યોગ્ય થયું જ કહેવાશે અને આને માટે સામાન્ય સ્થિતિની જીવોથી માંડી તપંગર સ્થિતિની જીવો જરા પણ ખંચકાય—યાદગીરી માટે જોઈતી સગવડ ન થાય એ માનવું અસંભવિત છે.

જમનાબહેન જેવી માતા માટે દ્વીચિ ઋષિએ ઇન્દ્રને પોતાનાં હાડકાં આપ્યાં હતાં તેમ સર્વસ્વ આપવા કોણ તૈયાર નહિ થાય ! જમનાબહેનનો આત્મા આ શુભકામમાં પ્રેરશે અને એ દેવીનું નામ યોગ્યરીતે બળવવા સઘળી બહેનો તત્પર થશે, એવી મને ખાતરી છે.

સૌ. રમીબાઈ મોરારજી કામદારનું ભાષણ.

દરબાસ્તને અનુમોદન આપતાં સૌ. રમીબાઈએ જણાવ્યું કે:—આજથી બે વર્ષ પહેલાં જ્યારે સ્વર્ગસ્થ શેઠ નગીનદાસ સક્કઈને માટે દીલગીરી બહેર કરવા આપણે મળ્યાં હતાં ત્યારે આપણને જરાપણ ખ્યાલ ન હતો કે ફક્ત બે વર્ષના હુંક વખતમાં જ આવી શોકજનક ફરજ ફરી બળવવી પડશે. ઈશ્વર જે કરે છે તેમાં કંઈ પણ હેતુ હશે જ એ વિચારથી આપણને શાંત થવાનું છે.

આપણે માટે કહીશું કે બાઈ જમનાબાઈના મૃત્યુથી આપણે આપણી માતા, દરેક પરોપકારી કામમાં તન મન અને ધનથી મહેનત કરનાર, આપણને ઉત્સાહ આપનાર, હુંકામાં મુંબાઈ, એકલું મુંબાઈ જ નહિ પણ આખા મુંબાઈવાકાની સ્ત્રીઓનું જીવન કહો કે દૈવત કહો જે કહો તે આપણે ગુમાવ્યું છે. આજે એવી કંઈ બહેન હશે કે જે આ સમાચાર સાંભળી દુઃખી નહિ થઈ હોય ? ફક્ત ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં જ નહિ, પણ દરેકે દરેક કોમની સ્ત્રીઓમાં પોતાના સરળ સ્વભાવ અને પવિત્ર પરોપકારી જીવનની છાપ તેઓએ એટલી બેસાડી હતી કે તેઓનું અંતઃકરણ પણ આજે દીલગીર થતું હશે.

બહેનો, વિચાર કરો કે આજથી પચાસ વર્ષ પહેલાં જ્યારે સ્ત્રીકેળવણી એ શબ્દ-શીજ લોકો અમકતા હતા, જ્યારે સ્ત્રીઓ પોતાના કર્તવ્યજ્ઞાન સંબંધી પૂર્ણ અંધકારમાં હતી તે વખતમાં આપણા જમનાબહેનનું બાલપણ અને જુવાની ગયેલી હતી, તે છતાં પણ તેમનામાં આટલાં બધાં લોકોપયોગી કામો કરવા માટે કેટલી બધી હિંમત, આત્મબળ, અને એકનિશ્ચયપણું હોવું જોઈએ ?

આજથી પંદર વર્ષ પહેલાં અજ્ઞાનરૂપી રાત પુરી થતાં, આંખો ચોળી નાખ્યા પહેલાં જેમ આપણે વિચાર કરીએ છીએ કે હજી રાત પૂરી થઈ કે નહિ, હજી પ્રકાશને, હજી ભગવાને વાર છે; ભગીએ કે નહીં ? એવા વિચારમાં આપણી ગુજરાતી બહેનોની સ્થિતિ હતી. તે વખતમાં અરણોદયરૂપી કેળવણીનાં કિરણનાં દર્શન કરાવનાર, તેમના ભવિષ્ય માટે આશાઓ આપનાર, આપણા ઉદ્દેશ વગરના શુષ્ક જીવનમાં ઉત્સાહ રેડનાર દૈવી શક્તિ કહો અથવા આપણને આપણી ફરજે દર્શાવનારી જનની કહો જે કહો તે આપણાં જમનાબહેન હતાં. તે વખતે તેમને આવી રીતે બહાર પડવામાં કેટલી મુશ્કેલીઓ આવી હશે ? કેટલું ખમવું પડ્યું હશે ? કેટલું માન અપમાન વેકવું પડ્યું હશે ? તેનો ખ્યાલ સુદ્ધાં પણ આજના વખતમાં આપણને આવવો મુશ્કેલ છે. એ આપણે જ્યારે એમનું જીવન વૃદ્ધાંત કોઇ સન્નારી અથવા અંધુ તરફથી લખાઈ છપારો ત્યારે બહુશું. હાલ તો એમણે આપણે માટે, આખા દેશ માટે જે ચિરકાળ ચાંદ રહી જશે એવાં કરેલાં કામોપરથી કહીશું કે એઓએ પોતામાં સ્ત્રીત્વની ઉંચામાં ઉંચી શક્તિઓ ખીલવી હતી અથવા ખીલ શબ્દોમાં કહીએ તો એક ઉત્તમ સ્ત્રી, એક દેશભક્ત માતા થવાને જે જે ગુણો જોઈએ તે બધા તેઓમાં હતા. એમણે દેખાડી આપ્યું છે કે આજથી દશવર્ષ પહેલાંનું હિન્દ હવે નથી. આખા હિન્દમાં અરણોદયનાં કિરણો ફેલાઈ ગયાં છે. જે વખતે અરણોદયનાં કિરણો ચઢતી દશામાં આવે તે વખતને માટે એક સંયુક્ત પ્રત્ન બનાવવાને આદર્શ માતાઓ જોઈએ, ભવિષ્યની માતાઓને તેમના કર્તવ્યનો રસ્તો બતા-

વવાને એમના જેવી દૃષ્ટાંત મૂકી બધ એવી સ્ત્રીઓ બોધે. ગં. જમનાબાઈએ કેળવણી કેવા પ્રકારની બોધે એ પોતાના દૃષ્ટાંતથી આપણને બતાવ્યું છે. તેઓ હવેના આપણા કર્તવ્ય માટે અનેક બેઠમતો ઉઠાવી આપણો રસ્તો સરળ કરી ગયાં છે.

ગં. જમનાબાઈએ હિંદુસ્તાની આખર મુઠી અનેક ભોગો આપીને આપણે માટે, સમસ્ત ગુજરાતી સ્ત્રીઓ માટે, કહો કે આપણા ભારત દેશની ઉત્થતિનો પાયો મજબુત કરવાને માટે જે મહેનત કરી છે તેનો સ્ફેજ પણ બદલો વાળવાની ઇચ્છા રાખતા હો તો, તેમના ઉપર તમારો ભક્તિભાવ હોય અને તેમના મૃત્યુથી આપણા દેશને ન પુરાય એવી ખોટ છે એમ જાગરું હોય તો આજથી નિશ્ચય કરો કે તમે તેમની ઉચ્ચ આશાઓ પાર પાડશો, તેમણે જે પોતાનું કર્તવ્ય ગણ્યું હતું તે તમારું પોતાનું ગણશો, અને આખા હિન્દને દેખાડી આપશો કે જે દેવીએ અમને અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં લાવી મૂક્યાં છે, તમારે માટે અનેક ભોગો આપીને કર્તવ્યનો રસ્તો મોકળો કરી દીધો છે, એવી મહાન સ્ત્રીના પ્રયત્નો નિષ્ફળ ગયા નથી. ગં. જમનાબાઈ એક ગયાં છે પણ પોતાની પાછળ પોતાના પ્રયાસથી એકવીસ તૈયાર કરી ગયાં છે, એનું સિદ્ધ કરી દેખાડશો તો જ તેમના તરફ તમારો ભક્તિભાવ કહેવાશે અને તેથી જ તેમનો પવિત્ર આત્મા જ્યાં હશે ત્યાં પૂર્ણ શાન્તિ પામશે.

હવેથી આપણે આપણાં તીર્થરૂપ માતૃસ્ત્રી જમનાબહેનનું હસતું મોઢું બોર્ડ શકવાનાં નથી. બિનિશ્ચયમાં તેમની ખોટ આપણને જણાશે. તેઓએ આપણે વાસ્તે ઘણું કામ કરીધું છે તેનો બદલો આપણે શું વાળી શકનાર હતાં? છતાં પણ આપણી પવિત્ર ફરજ છે કે આપણે તેમના ગુણો ભુલી ન જતાં તેમની યાદગારી કાયમ રહે તે સાફ ફેંડ ભેગું કરી તેમની છેવટની ઇચ્છા પાર પાડવી. મને આશા છે કે આ ફેંડમાં રકમ ઠરાવવા માટે મારી દરેકે દરેક બેઠન પોતાનાથી બનતી સહાયતા આપશે.

અને એમના આત્મા માટે એટલું જ કહીશ કે એમણે પોતાની હિંદુસ્તાનું કર્તવ્ય પૂરેપૂરું બજાવ્યું છે, એમણે પોતાના આત્માની શાંતિ માટેની ફરજ પૂર્ણ રીતે બજાવી છે અને તેથી તેને શાન્તિ હોવી જ બોધે એમણે એમને છેલ્લા દિવસોમાં લેયાં હશે તેઓ કહેશે કે છેવટ મુઠી તેઓ શાન્તિની મુર્તિ તરીકે જ રહ્યાં હતાં.

ઈશ્વર એવા મહાન આત્માને ગુફિ આપો એવી પ્રાર્થના કરી તમારી આગળ રજુ થયેલા ઠરાવને અનુમોદન આપી બેસવાની રજા લઇશ.

સૌ. ઇચ્છાબાઈ ભૂલાભાઈ દેસાઈનું ભાષણ.

ભારતના સૌ. ઇચ્છાબાઈએ જણાવ્યું કે:—સ્વ. જમનાબહેન આપણા મંડળમાં માતૃતુલ્ય હતાં અને આપણું મંડળ એમનાં શુભ કાર્યો દમેશ યાદ કરી એમને માટે આશરો એમાં કસો ચંદેદ નથી. પરંતુ બિનિશ્ચયની ઉપરતી પ્રજા જેણે એમને લેયાં નહતાં અથવા એમનાં શુભ કાર્યોમાં ભાગ લીધો નહતો તેમને એમના ગુણો વિદિત ઠરવા માટે “જમનાબાઈ મેમોરિઅલ”ની અવરજ અરજ છે.

આ પ્રસંગે સ્વ. જમનાબહેનના યોગ ગુણો અને કાર્યો આપ સર્વેને જણાવવાની રજા લઉં છું. પોતાનાં હૃદયની બહાર સ્ત્રી જાતની શું ફરજ છે એનું જાન ઠરાવનાર ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં એ બેઠન પડેલાં જ હતાં.

પોતાની સાતિ અને દેશની ઉત્થિતિમાં સ્ત્રીઓ જ્યાંસુધી પોતાનો હિસ્સો આપે નહિ ત્યાંસુધી જનસમાજ એક જ પગે ચાલે છે. સ્ત્રીઓના ઉત્સાહથી પુરૂષોનાં શુભ કાર્યો ઉપર કેવી ગંભીર અસર થાય છે તે પણ એમણે કરી બતાવ્યું. સ્ત્રીઓને દરેક કાર્યમાં ઉપયોગી થવાની આખતમાં એ બહેન મહાન નેતા હતાં.

દરેક ઠેકાણે સ્ત્રીઓનાં મંડળની જરૂર છે. સ્ત્રીઓએ ભેગાં મળીને પોતાની અને દેશની સ્થિતિનું મનન કરવાની જરૂર છે અને દરેક કામમાં ભાગ લઈ આત્મસોગ આપવાની જરૂર અને ફરજ છે.

મંડળમાં ભેગાં મળી કેવી રીતે કાર્ય કરી શકાય છે એ ઉદ્દેશથી તન મનથી મહેનત લઈ આપણા મંડળને સારા પાયા પર એ બહેનેજ આણ્યું છે.

હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓમાં દેશભક્તિ ઉત્પન્ન કરી દેશસેવામાં સ્ત્રીઓની કેટલી જરૂર છે તેનો માર્ગ પણ એ બહેને જ સૂચવ્યો છે. આપણા હિન્દમાં સર્વથી વધારે માન પામેલા વધોત્ત્વ દેશભક્ત દાદાભાઈની વરસગાંઠને દિવસે દાદાભાઈ જયંતી ઉજવવાનો મુખ્ય હેતુ એ જ કે તે મહાન નરની દેશસેવા વખતો વખત સ્ત્રીઓ સંમુખ આવે અને તેનું મનન કરવાથી, પ્રસંગો-પાત વિચાર કરવાથી સ્ત્રીઓમાં દેશસેવાની વૃત્તિ ઉદ્ભવે. એમનાથી બન્યું ત્યાંસુધી દાદા-ભાઈના એ શુભ દિવસે બીજા બહેનોને સાથે લઈ એમનાં દર્શન કરવા ચૂકતાં ન હતાં. એ એમની ખંત અને બહેર હોંમત અનુકરણ કરવા લાયક અને દાખલારૂપ છે.

ગુજરાત-કાઠીઆવાડમાં હુબકાળ વખતે ગામેગામ ભાતે જઈને લોકોનાં દુઃખ નિવારણ કરવાનાં પગલાં એમણે લીધાં. દુઃખદ સ્થિતિ ભાતે લેવાથી મનુષ્ય ઉપર જે છાપ પડે છે અને તેથી જે લાગણી થાય છે તે માત્ર દૂરથી સાંભળવાથી કે વાંચવાથી થતી નથી. દુઃખદ સ્થિતિમાં અન્નવસ્ત્ર કે પૈસાની મદદ કરતાં માયાળુ સ્ત્રીની માત્ર હાજરીથી કેટલું આશ્વાસન મળે છે તે પણ એ બહેને બતાવી આપ્યું છે અને એના દાખલા સુરોપમાં દાહ્યા ચાલતા મોટા ત્રિશુલ પછી આપવાની જરૂર નથી, કારણ કે એ તો બધી બહેનોને બહીતી વાત છે. આપ-ણામાંથી કોઈ પણ બહેન એમનું જીવન વૃત્તાંત લખવાનું માથે લે તો માત્ર મંડળને જ નહિ, પણ દરેક સ્ત્રીસમાજને અસારી કરશે.

માનવતાં પ્રમુખ, છેલ્લે એટલું જ કહેવાની રજા લઈશ કે સ્વર્ગવાસી બહેનના મુખ્ય ગુણો જેવા કે સ્ત્રીની સમાજ પ્રત્યે ફરજ-ઉત્સાહ, આયદ, બહેર હોંમત-અને ઉદાર મનોવૃત્તિ-વગેરે યાદ રાખી એમણે જે કાર્ય આપણને સૂચવ્યું છે તે બે આ મંડળ કયે જશે તો એ બહેનનું મોટામાં મોટું “મેમોરિઅલ” કયું ગણાયે, અને એ બહેન સ્વર્ગમાં લેસી આપણાં કરેલાં સારા કામો બોધ આનંદ પામશે અને આપણને આશીર્વાદ આપશે. બહેનો મને સોંપેલી દરખાસ્ત આપની આગળ ફરીથી રજૂ કરવાની રજા લઉં છું તે સર્વે બહેનો સ્વીકારશે અને હું ધન્ય છું કે સારું મેમોરિઅલ થાય અને એ બહેનના ગુણો ઘેરઘેર ગવાય અને આપણી બાલિષ્ઠની પ્રજામાં દરેકના મોઢામાં એ બહેનના ગુણો ગવાય અને ઘેરઘેર આપણાં ટેવીસ્વરૂપ જમનાભાઈ જેવી સ્ત્રીઓ થાય એટલી મારી પરમ કૃપાળુ પ્રજા પાસે પ્રાર્થના છે. તથાસ્તુ.

સૌ. અંબાબાઈ તુલજરામ ખાંડવાલાનું ભાષણ.

ત્યારબાદ વધુ અનુમોદન આપતાં સૌ. અંબાબાઈએ જણાવ્યું કે:—ગુજરાતનું સાર્વજનિક જીવન સાધારણ રીતે એટલું તો શાન્ત છે કે આપણે જે રસ્તે ચાલ્યા ચાલ્યા હોઈએ તેથી અન્ય પણ કડ્યાણુકારક માર્ગ પર પ્રયાણ કરવાનું આપણને મનનું નથી. રાજકીય જીવનમાં કે સાંસારિક જીવનમાં, કેળવણીના વિષયમાં કે ઉદ્યોગ દુષ્કરના વિષયમાં, નૂતન ચેતનની વેગલરી ઉર્મિઓનો ધોધ સંભળાતો નથી, જ્યારે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના વિષયમાં ગુજરાતના જીવનસાગરમાં કોઈ કોઈ સ્થળેથી માત્ર મંદ મંદ ઉર્મિઓ ઉદ્ભવી છે. ગુજરાતની આવી સ્થિતિમાં જ. બહેન જમનાબાઈએ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે જે ઝૂંબે ઉઠાવ્યો હતો તથા વર્ષો સુધી આ મંડળના પ્રમુખ તરીકે સ્ત્રીઓની તેમણે જે કિંમતી સેવા કરી હતી તે માટે ગુજરાતનો કયો ગુણુદ પુરુષ કે સ્ત્રી તેમને માટે મગર નહિ થશે? દશથી બાર વર્ષ ઉપર આ મંડળને માટે કેટલાક પત્રો તરફથી આશ્લેષ થતા હતા, પણ જમનાબહેને પોતાના કાર્યથી, પોતાના ઉત્સાહથી તથા સંગીન વસ્તુ ચઢણ કરવાની પોતાની પદ્ધતિથી આ મંડળની ઉપયોગિતા તથા કીર્તિમાં એટલો બધો તો વધારો કર્યો છે કે હિંદુ ગુજરાતી સ્ત્રી મંડળની સંસ્થા અત્યારે સર્વત્ર આદરને પાત્ર થઈ રહી છે.

આપણા મંડળની આવી ક્તેહ થવાનું કારણ શું છે? બહેનો, તેનું કારણ એટલું જ કે બહેન જમનાબહેન તેના આત્મારૂપ હતાં.

મંડળને પોતાના બાળકની માફક ઉછેરીને તેમણે મોટું કયું હતું. મંડળને માટે તેમને એટલી બધી તો લાગણી હતી કે મંદવાડમાં પણ તેના કડ્યાણુના માર્ગ યોજવાને તેઓ ભૂલતાં નહિ. આપણી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ થાય, આપણે ગૃહે ગૃહે નૂતન ચેતન પ્રસરી રહે, આપણી દરેક બહેનને જ્ઞાનની લહાણી મળે તથા આપણી સ્ત્રીઓના જીવનમાં પાકશાળા અને બાળકોને ઉછેરવા ઉપરાંત વધારે રસ આવે તે માટે બહેન જમનાબહેન પોતાની શક્તિ અનુસાર વિચાર કરી મંડળની પાસે તે કાર્ય કરાવવા સતત પ્રયત્ન કરતાં. જમનાબહેનનું હૃદય સ્ત્રીઓ તરફ એકથી ઉભરાતું હતું. તેઓ સ્ત્રીઓને દેવીઓ તરીકે ગણતાં હતાં. તેમનો ઉત્સાહ અપૂર્વ હતો તથા પોતાના કાર્યમાં એટલે કે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ વિના દેશની ઉન્નતિ અશક્ય છે એ માન્યતામાં તેમને અડગ વિશ્વાસ હતો. આ ઉત્સાહ, આ શ્રેહ અને આ અડગ વિશ્વાસને લીધે જ તેઓએ જૂના જમાનાના લોકો ઉપર તેમ જ નવા જમાનાના લોકો ઉપર પોતાની ભદ્રુષ અસર કરી હતી અને બચેના માનનાં તથા વિશ્વાસનાં તેઓ પાત્ર બન્યા હતાં. બહેન, જમનાબહેને મંડળની કેવી કેવી રીતે જુદી જુદી સેવાઓ કરી છે તે ગણાવવાનો અત્યારે પ્રસંગ નથી, પણ એટલું તો કહેવું પડશે કે જમનાબહેન ગુજરાતના સ્ત્રીજીવનને કડ્યાણુ-મય અને ઉન્નતિકારક પ્રવૃત્તિઓમાં વાળવાને એક પ્રબળ શક્તિરૂપ હતાં. જમનાબહેનનું જીવન સામાજિક શક્તિરૂપ હતું. હિન્દુ ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળને માટે તેમણે જે આત્મભોગ આપ્યો છે તે માટે મંડળ તેમનો નેટલો ઉપકાર માને એટલો જોછો છે. તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવાને માટે મંડળનો દરેક સભાસદ પોતાથી નેટલું કરે તેટલું જોછું છે.

પણ મંડળને માટે જમનાબહેને જે કાર્ય કર્યું છે તેટલું જ કર્યું હશે તોપણ આપણા માનને પાત્ર થતે અને તેની યાદગીરી કાયમ રાખવાનો આપણને ધર્મ પ્રાપ્ત થતે. પણ મંડળના કાર્ય ઉપરાંત બહેન જમનાબહેન સ્ત્રીઓના વિશાળ જીવનમાં તથા દેશના-ખાસ કરીને સ્ત્રીને લગતા-મદદાન પ્રશ્નોમાં ઉત્સાહભર્યો રસ લેતાં હતાં. દુકાળના વખતમાં કાઠીઆવાડમાં કેટલા બધા આત્મભોગે મુસાફરી કરી સ્ત્રીઓમાં ફરી તેઓને ભેળવી મદદ પૂરી પાડી હતી. એ

અધી વીગતોથી આપ સર્વ ઇહેનો વાંકેફ'છો. દક્ષિણ આફ્રિકામાં આપણી ઇહેનોને જે દુઃખ દેવામાં આવતું હતું તે સામે ટાઉનહોલની સભામાં જે લાગણીભર્યા હિંમતવાળા શબ્દોમાં રહેમણે પોકાર કર્યો હતો તેના રણુકા હજી પણ આપણા કાનમાં વાગી રહ્યા છે. તે ઉપરાંત સેવાસદન, વનિતાવિશ્રામ, સ્ત્રીશિક્ષણ વગેરે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ થાય તેવી સંસ્થાઓમાં તેઓ ઘણો જ રસ લેતાં તથા તેમને યથાશક્તિ મદદ કરતાં. આટલેથી જ એમનું વિશાળ જીવન પૂરું થતું નહોતું. તેઓ ગુજરાત અને કાઠીયાવાડના જુદા જુદા શહેરોમાં ફરી પોતાના ઉત્સાહથી, પોતાના કાર્યની અડગ શ્રદ્ધાથી તથા પોતાની મધુર વાણીથી એવી તો ઊર્મિઓ જગવતાં કે ત્યાંની સ્ત્રીઓના જીવનમાં કંઈક જુદો જ રસ આવતો. ઇહેન જમનાબહેનના આ વિશાળ જીવનને માટે ગુજરાતની સ્ત્રીઓ તેમની હમેશને માટે ઝલ્લી રહેશે. ઇહેન જમનાબહેને યુનિવર્સિટીની ફેળવણી લીધી ન હતી તો પણ અંતથી અને અનુભવથી, વાંચનથી તથા ચિંતનથી તેઓએ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના પ્રશ્નો માટે એટલું અધું તો કર્યું હતું કે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કેમ થાય એ જ તેમનું જીવનસૂત્ર થઈ રહ્યું હતું. એક આવી ઉદાર ચરિત્રની સ્ત્રીને માટે ગુજરાત મગ્ન છે. સ્ત્રીઓની-ગુજરાતની સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના ઇતિહાસમાં ઇહેન જમનાબહેનનું નામ અચસ્થાને લખાશે એમાં કંઈ પણ સંદેહ નથી. આવી એક સ્ત્રીને પોતાના પ્રમુખ તરીકે મેળવવાને આપણું મંડળ ખરેખર લાગ્યશાળી હતું અને તેથી તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવાની આપણી બેવડી ફરજ છે.

ઇહેન જમનાબહેન એક કાર્યકર્તા તરીકે, એક સામાજિક શક્તિ તરીકે, જેટલાં ઉત્સાહી અને અડગ શ્રદ્ધાવાળાં હતાં તેટલાં જ એક સ્ત્રી તરીકે પવિત્ર ચારિત્ર્યવાળાં તથા માયાળુ અને મિલનસાર હતાં. આપણા ગુજરાતમાં એવી ઘણી સ્ત્રીઓ છે કે જેમને સામાજિક સેવા કરવાને સર્વ રીતની અનુકૂળતા છે, પણ શ્રદ્ધા અને લાગણી વિના તેઓનાં જીવન પોતાની જ ગોજમજમાં પૂરાં થાય છે. સામાજિક દૃષ્ટિએ તેઓનાં જીવન એક પ્રકારની અનુપયોગી વ્યથા છે, પણ ઇહેન જમનાબહેને એક સ્ત્રી તરીકે પોતાનું કર્તવ્ય શું છે તે બેયું હતું અને અનેક અગવડો વચ્ચે પોતાનો ધર્મ મુંદર રીતે બજાવ્યો હતો. સ્ત્રીઓ ધારી શકે તો પોતાની ઇહેનો માટે અનુકૂળતા અને શક્તિ અનુસાર કેટલું અધું કાર્ય કરી શકે તેને માટે ઇહેન જમનાબહેનનું જીવન હમેશાં દર્શાવતું રહેશે. કાર્ય કરો, માત્ર બોલો નહિ એ ઇહેન જમનાબહેનનું જીવનસૂત્ર હતું. સેવા કરવી, ઇહેનોની સેવા કરવી, એ તેમનું જીવનવ્રત હતું. એક પત્ની તરીકે તથા એક શુદ્ધિણી તરીકે તેઓએ પોતાના ધર્મો યથાર્થ બજાવ્યા હતા અને સાથે સાથે માત્ર પત્ની અને શુદ્ધિણીમાં જ પોતાનું સમસ્ત જીવન સમાજ થવા દેવાને બદલે એક સ્ત્રી તરીકે, એક વ્યક્તિ તરીકે પોતાનું કર્તવ્ય શું છે તે સમજી, સ્વીકારી તે પ્રમાણે વર્તવાના સતત પ્રયત્ન કર્યા હતા. ઇહેનો એક સ્ત્રી તરીકે પણ તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવા માટે તેમણે તેમના જીવનમાં એટલું અધું કર્યું છે કે તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવી એ ગુજરાતની હિન્દુ સ્ત્રીઓનું કર્તવ્ય છે.

ઇહેનો, જમનાબહેનનો સ્વર્ગવાસ થયો છે. તેમની મધુર વાણી હમેશને વાસ્તે બંધ થઈ છે. “ઇહેનો આવો, દેવીઓ આવો, પધારો” એવા માતાના ઉલારાતા પ્રેમથી બોલાતા આવધારના શબ્દો હવે આપણે સાંભળવાના નથી. તથાપિ ઇહેન જમનાબહેનનું કાર્ય હમેશને માટે જીવંત રહેશે. તેમનો આત્મા આ મંડળપર હમેશાં પોતાની મીઠી નજર નાંખશે.

ઇહેનો ! સદ્ગતની સાથે આપણો સંબંધ ચિરસ્થાયી કરવાનો એક જ રસ્તો છે. અને તે એ જ છે કે જે કાર્ય તેમને પ્રિય હતું, જે મંડળને તેમણે પોતાના જીવનનો ઉત્તમ ભાગ

આખો હતો તે તેમનું કાર્ય ઉત્તરોત્તર વિકસે તથા આપણું મંડળ આપણી શ્રીઓની ઉન્નતિ માટે વધારેને વધારે ઉપયોગી કાર્ય કર્યે જ લય એવી યોજના આપણે ઉભી કરવી એ જ તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવાનો માર્ગ છે. એમાં જ તેમનો આત્મા પ્રકટ થશે. બહેનો, હું આશા રાખું છું કે આ મંગળ દાયમાં આપ સર્વે આપનાથી બનતી મદદ કરશો અને અન્ય બહેનોને સહાય કરવાને સમર્થવશો. આટલું કહી આ ઠરાવ મંજૂર કરવાની આપને વિનંતિ કરું છું.

૬. વિજયાકુમારી વોરાનું વિવેચન.

૬. વિજયાકુમારી વોરાએ જણાવ્યું કે: મુંબઈની આપણી હિન્દુ બહેનોમાં, અને ખાસ કરીને આપણી ગુજરાતી હિન્દુ બહેનોમાં, એક પરોપકારી મહાન બહેનના અકાળ મરણથી ભારી ગમગીની અને ઉંડી દિલગીરી ફેલાઈ રહી છે. જે બહેનના સ્વર્ગવાસથી આજે ઘણી ખરી હિન્દુ બહેનો શોકમાં ડુબી છે તે બહેન બીજાં કોઈ નહિ, પણ અપણાં સાદાં, ભલાં અને હિન્દી બહેનો તથા ખાસ કરીને ગુજરાતી હિન્દુ બહેનો માટે પરોપકાર અર્થે પોતાનું આખું જીવન અર્પણ કરનાર સ્વર્ગવાસી “શ્રીરત્ન” ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સહઈ છે. તેમના અકાળ મરણના સમાચાર સાંભળી આપણી હિન્દી બહેનો આવા મહાન “સત્તારી”ના શુભો યાદ કરતી આજે શોકાતુર બનેલી છે.

સ્વર્ગવાસી ગં. જમનાબાઈનું જીવન ચરિત્ર આપણી હિન્દી બહેનોને એક ધડે લેવારૂપ થઈ પડ્યું છે. સાંસારિક, ધાર્મિક અને રાજકીય બાબતોમાં આપણી બહેનોના બાલા માટે તેઓએ અભાર સુધી લીધેલી ઉત્સાહભરેલી અને અથાગ મહેનત કદી વિસરી શકાય તેમ નથી. ખરૂં પૂછે તો હિન્દી બહેનોનાં દુઃખ નિવારણ કરવાના, અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાંથી જ્ઞાનરૂપી પ્રકાશમાં આલુવાના અને તેમને આપણી જનસમાજમાં તેમનું યોગ્ય સ્થાન અને પદ અપાવવાના અનેક ઉપાયોની યોજના કરનાર આ મહાન “શ્રીરત્ન” ગં. બહેન જમનાબાઈના દેવસૌક થવાથી દરેક કોમની બહેનોએ અને ખાસ કરીને ગુજરાતી હિન્દુ બહેનોએ પોતાના બાવિધ્યના મુખનું સદા ચિન્તન કરનાર એક ભલાં અને પરોપકારી “બાનુ” ગુમાવ્યાં છે.

વળી, આપણી હિન્દી બહેનોની અને ખાસ કરી ગુજરાતી હિન્દુ બહેનોની શુદ્ધિ, દૃઢ્ય, લાગણી, અને કષ્ટનાશઙ્ગિ કેળવણી અને જ્ઞાન દ્વારા ખીલવવી અને તેમનું જીવન સંસ્કારી, સરલ, મુખમય, રસમય, આનન્દી અને ઉત્તત બનાવવું એ તેમની આ જંદગીની મોટામાં મોટી ઉત્કંઠા હતી. આપણી ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળની સંસ્થાનાં સ્થાપક-જન્મ દેનાર માતા સ્વર્ગવાસી બહેન જમનાબાઈ સહઈ હતાં. આજે આ બાલક મંડળ તેની જન્મદાત્રી જમનાબાઈ સહઈના અકાળ મરણથી “નમાયું” થયું છે અને તે ભારે શોક, દિલગીરી, અને વિલાપમાં ડુબ્યું છે. આ મંડળ તેની માતા જમનાબાઈની હયાતી દરમિયાન તેની કાળજી ભરેલી સંભાળ, પ્રેમ અને માયા નીચે લાઇથી ઉછરી લગભગ દશ વર્ષની ઉંમરનું થયું. પણ તેના દુર્ભાગ્યે તેની બ્હાણી જનની જમનાબાઈને ધમિરે જોવાથી લઈ તેને ભારે સંકટ અને ખોટમાં નાંખી દીધું છે. જે કે તે બ્હાણી માતા જમનાબાઈ પોતાના આ બાલક મંડળના નિઝાવઅર્થે સારી રકમ વારસામાં આપી ગયાં છે છતાં તે કાંઈ માતાની મરજ તથા તેના પુરતા ઉપરભાવની મતલબ સારી શકે તેમ નથી. માટે એ તો કુદરતી છે કે આ બાલક મંડળ તેનો શોક અને વિલાપ કરી ભારે ઉદાસી થાય. પણ તે માતાએ પોતાની

હયાતી દરમ્યાન તે ઉપર ઉચ્ચ સંસ્કારો પાડ્યા છે તેથી બીજા બહેનોની સહાયતાથી તેનો ઉધરલાવ થઈ પુખ્ત અને ભેરમંદ સ્થિતિએ પહોંચશે. પણ આ બાલક મંડલની બહાલી માતા જમનાબાઈની બહાલી યાદગીરી કોઈ પણ પ્રકારે જળવાઈ રહે એવી યોજના ઘડવામાં સર્વ બહેનો ખોતા તરફની દરેક મદદ આપશે એવી આશા છે.

શ્રીમુખગૌરીનું વિવેચન.

જે કારણથી આજનો આ સ્ત્રીસમાજ મળ્યો છે તે માત્ર પોતાની ફરજ અદા કરવા મળ્યો છે. ઘણા જ શોકગ્રસ્ત ચિત્તથી મારે કહેવું પડે છે કે આપણા ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ પૂજ્ય માતા જમનાબાઈ આ ક્ષણિક દુનિયા છોડી સ્વર્ગવાસી થયાં છે. તેઓના ખેદજનક મરણથી આપણા મંડળને જે ખોટ ગઈ છે તે લાંબા વખત સુધી પૂરાય એમ નથી. સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે જે જે પ્રયાસો એમણે પોતાની આખી જીવનમાં કર્યા છે તેવા પ્રયાસો આપણામાંથી ઘણી ઓછી બહેનોથી થયા છે. જે નિઃસ્વાર્થશુદ્ધિથી અને કેવળ પરોપકારવૃત્તિથી ગુજરાતી સ્ત્રીઓનું હિત એઓ તરફથી જળવવામાં આવ્યું હતું તેને માટે જેટલું તેઓનું યશોગાન કરીએ તેટલું થોડું છે. સ્ત્રીઓએ-ખાસ કરી ગુજરાતી સ્ત્રીઓએ જે કેળવણીમાં ઘણી પછાત છે-મંડળમાં મળી એકબીજાના જ્ઞાનની આપણે કરી સમાજના જ્ઞાનનો લંડોળ વધારવો એ યોજનામાં જમનાબહેનનો અગ્રભાગ હતો. એઓને નિરંતર એવી જ કાળજી હતી કે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિમાં મારાથી બની શકે તેટલું મારે કરવું અને મરતાં સુધી એઓનું મન એ કાર્ય તરફ જ હતું. ગુર્જર સ્ત્રીઓની જે કંઈ સ્વદેશસાજ પ્રગતિ થવા પામી છે તેનું મૂળ એ વિત્સાહી બાઈ હતાં. સમય જતો જશે તેમ તેમ તે અંકુરમાંથી વૃક્ષ થવાની આશા રહે છે, અને દીર્ઘકાળે પણ તેને પહોં તથા ફળો આપશે. બ્યારે હિન્દુ ગુર્જર સ્ત્રીઓને એ ફળો ચાખવાનો સમય આવશે ત્યારે તેઓ એ બાઈને અંતાકરણથી આશિષ્ દેશે. તેઓનું અમર નામ હૃદયસ્થાનમાં સોનેરી અક્ષરથી કોતરાઈ રહેશે. કાળને દયા નથી. આજ જે માણસ છે તે કાલે નથી. એ પ્રમાણે જગત્તક ક્યાં કરે છે, તેથી આપણે મિથ્યા શોક કરવો છોડી દઈ અંતાકરણપૂર્વક પરમેશ્વરની પ્રાર્થના કરો કે એઓના પવિત્ર આત્માને પ્રભુ પોતાના ચરણમાં રાખે અને તેને અલ્પન શાન્તિ આપે.

સ્વારાદ પ્રમુખનો આશાર માની ગમગીની વચ્ચે સલા વિસર્જન થઈ હતી.

મરહુમ ગં. જમનાબહેન નગીનદાસ સંક્રંષ્ટ.

મુંબાઈની બાનુઓની તેમના માનમાં માધવબાગમાં
મળેલી ગંજવર જાહેરસભા.

પ્રમુખ લેડી વિલિંગડન, લેડી જહાંગીર તથા બીજી બાનુઓનાં
જાણવાબેગ વિવેચન.

મિસિસ જમનાબાઈની યાદગીરી રાખવા માટે એક હોંલ બાંધવાનો ઠરાવ.
તે માટેના ડ્રંડમાં અત્યાર આગમ્ય ભરાયેલી લગભગ
રૂ. ૨૧૦૦૦ જેટલી સારી રકમ.

મુંબાઈનાં જાણીતાં મરહુમ હિન્દુ બાનુ મિસિસ જમનાબાઈ નગીનદાસ સંક્રંષ્ટના મરણ માટે દિલગીરી જાહેર કરવા મુંબાઈની તમામ કોમોની સ્ત્રીઓની એક ગંજવર જાહેરસભા તા. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૬ ને રોજ સાંજે પાંચ વાગે માધવબાગના ગંજવર મંડપમાં મળી હતી, જે વખતે યુરોપીઅન, પારસી, હિન્દુ તથા એસ્થામી બાનુઓની એક મોટી સંખ્યા હાજર હતી. મુંબાઈની કોઈ પણ જાહેર બાનુ માટે દિલગીરી જાહેર કરવા અને યાદગીરી રાખવા માટે આ પહેલજેટલી જાહેરસભા મુંબાઈમાં મળી હોવાથી બાનુઓનો આ સભા માટે ભારે ઉત્સાહ હતો. લેડી તાતા અને લેડી જમશેદજી બેન્ને પૂના હોવાથી આ સભામાં હાજર રહી રાખ્યાં ન હતાં. લેડી મેહરબાઈ તાતા, તથા મિસિસ સરોજિની નૈડુ, મિસિસ મણિલક્ષ્મી મોરારજી દના, બાવનગર ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ મુરત સીસમાજ અને મિસિસ ન્હાનાલાલ દલપતરામ કવિ વગેરેએ સભાના દેતુ તરફ દિલસોજી જાહેર કરનારા અને યાદગીરીની દીલગીરી તરફ દિલસોજી જાહેર કરનારા તારો અને પત્રો સભાપર મોકલાવ્યા હતા. સભામાં નીચેનાં જાણીતાં બાનુઓ હાજર હતાં:—

નામદાર લેડી વિલિંગડન પ્રમુખ, લેડી શ્રીશેઝશાહ મહેતા, લેડી જહાંગીર, હીલસાદ વેગમ, લેડી રીડ, મિસિસ જયકર, મિસિસ દેવદાસતી, લેડી દીનશા પીટીટ, લેડી અક્ષીશાહ, લેડી જમશેદનદાસ, મિસિસ ડી. એન. જહાંગુરજી, મિસિસ ત્રિજોવનદાસ વરજવનદાસ, મિસિસ સીમનવાલ એચ. સેતલવાડ, મિસિસ સુનીલાલ એચ. સેતલવાડ, મિસિસ જાણી પીટીટ, મિસિસ વેળાબાઈ દારકાદાસ, મિસ શીરીનબાઈ માલુકજી ખરશેદજી, મિસિસ શીરૂર, વગેરે.

બરાબર પાંચ વાગતાં નામદાર લેડી વિલિંગડન આવી પુગતાં, સર જગમોહનદાસ, મિ. મોતીલાલ, તથા આગેવાન બાનુઓએ તે નામદારને આવકાર આપ્યો હતો.

શરૂઆતમાં મિસિસ ચુનીલાલ હરિલાલ સેતલવાડની દરખાસ્તથી, અને લેડી ચંદાવરકરના ટેકાથી નામદાર લેડી વિલિંગડને તાળીઓ વચ્ચે સલાનું પ્રમુખસ્થાન લીધું હતું.

નામદાર લેડી વિલિંગડનું ભાષણ.

નામદાર લેડી વિલિંગડને તે પછી પ્રમુખસ્થાનેથી તાળીઓના ગડગડાટ વચ્ચે નીચું ભાષણ કર્યું હતું:—

લેડી જગમોહનદાસ અને મુંબાઈની સન્નારીઓ,

પ્રથમ તો તમ્હારા માયાળુ અને હૃદયપૂર્વક આવકાર માટે હું અંતઃકરણથી તમ્હારો ઉપકાર માનું છું. જ્યારે હું થોડા વખત ઉપર ઇચ્છું ગઈ હતી ત્યારે મુંબાઈની સ્ત્રીઓ અને તહેમની પ્રવૃત્તિઓ હમેશાં ત્હારા મન આગળ રહેતી, અને ત્યાંથી પાછાં આવ્યા પછી તરત જ આવે પ્રસંગે પ્રમુખપદ લેતાં ત્હને ખાસ આનંદ થાય છે, કારણ કે આ પ્રસંગ પૂરેપૂરી ખાત્રી થાય એવી સાબીતી આપે છે કે તે પ્રવૃત્તિઓ વધારે ને વધારે વ્યાપક બનતી જાય છે, અને એકતા, ચેતન તથા વ્યવસ્થાની જાળતોમાં એકસરખી રીતે આગળ વધતી જાય છે.

જે કોઈ પણ સમયે એવી દિલગીરીને માટે કારણ મળ્યું હોય—અને ત્હને લાયક છે કે ભૂતકાલમાં તેવી સ્થિતિ હતી—કે સામાજિક સુધારાના કામમાં હિન્દુસ્તાનની સ્ત્રીઓ અને ફક્ત સ્ત્રીઓ જ જેનો ભાગ લઈ શકે તેવો તે લેતી નથી તો હવે એવો સમય પાસ આવતો જાય છે કે એવી ફરીયાદ ન્યાયપૂર્વક થઈ શકે એવો સંભવ રહેશે નહિ. છેલ્લાં વર્ષોમાં જે મહાન પ્રગતિ થઈ શકી છે ત્હમાં યુદ્ધ કરેલી માગણીઓએ આશ્ચર્યકારક પ્રેરણા આપી છે, અને ત્હારી ખાત્રી છે કે જ્યારે સદ્ભાવે યુદ્ધની માગણીઓનો અંત આવશે ત્યારે ત્હમણે જન્મ આપેલાં ચેતન, સ્વાર્થત્યાગ અને શક્તિ પૂરવેગમાં શાન્તિકાલનાં ઉપયોગી કાર્યોમાં વહેશે.

આ ગુણો કોઈ પણ કાલે નહોતા એમ નહોતું અને ત્હમને માટે કેવલ કાર્યપ્રદેશની અને પ્રસંગની જ જરૂર હતી એ વાત હિન્દની સ્ત્રીઓએ યુદ્ધને અંગે કરેલા મહાન કાર્યથી જ માત્ર નહિ, પરંતુ જે પૂજ્ય સન્નારીના સ્મરણને માન આપવા આપણે આજે એકત્ર થયાં છીએ ત્હમના જીવનકાર્યની નોંધ ઉપરથી પણ સાબીત થાય છે. માર્ગ દર્શાવવાને માટે નિષ્ઠાવાળી અને હિમ્મતવાળી જે સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન થઈ છે અને ભવિષ્યમાં વધારે મોટી સંખ્યામાં ઉત્પન્ન થશે ત્હમાંનાં મિસિસ સક્ષઈ એક છે. અને ત્હમણે ત્યાંથી જ શરૂઆત કરવા માંડી હતી કે જ્યાંથી ત્હારા મત પ્રમાણે શરૂઆત થવી જોઈએ—અર્થાત્ પોતાની ભત્રીં અને પોતાના હૃદયથી. પ્રથમ તો પોતાની આગળના કાર્યને માટે શિક્ષણથી અને અભ્યાસથી લાયક થવાનો તેમણે પ્રયાસ કર્યો હતો અને જે ઉદાર સિદ્ધાન્તોથી પ્રત્યેક હિન્દી શૃદ્ધ પ્રેરાય એવું તેઓ ઉત્સાહ-પૂર્વક ઇચ્છતાં હતાં તે સિદ્ધાન્તોનો પ્રયોગ પ્રથમ પોતાનાં હૃદયમંડળમાં જ તેમણે કર્યો હતો. એક બાળુથી સ્ત્રી તરીકેના તેમના પ્રથમ ધર્મોમાં તેમની સામાજિક પ્રવૃત્તિઓને તેમણે વિશેષ રૂપ બનવા દીધી નહોતી. અને બીજી બાળુથી અન્ય સ્ત્રીઓ તરફનાં તથા સમાજ તરફનાં પોતાનાં કર્તવ્યો જાળવવામાં ગૃહધર્મોને જોડાને તેઓ બેદરકાર રહ્યાં નહોતાં. સાર્વજનિક કાર્યોમાં ભાગ લેવામાં સ્ત્રીઓને—અને ખાસ કરીને હિન્દી સ્ત્રીઓને—જે મોટામાં મોટી મુશ્કેલી નડે છે તે કદાચિત્ ને આ જ છે, અને મિસિસ સક્ષઈએ લતાવ્યું છે કે એ મુશ્કેલીનું નિરાકરણ ગૃહધર્મો તથા સમાજધર્મોને ઢાલિ કર્યા વગર થઈ શકે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ જન્મે પ્રકારના ધર્મોને ઘણો લાભ થાય એવી રીતે થઈ શકે છે.

પોતાના જીવનનો અને પોતાના દ્રવ્યનો મ્હોટો લાભ જે માટે તેઓએ અર્પણ કર્યો હતો તે કાર્યનો નિર્વાહ કરવો એ જ ત્હેમના સ્મરણને માન આપવાનો ઉત્તમ માર્ગ છે. તેથી મ્હને વિશ્વાસ છે કે ત્હેમનાં હૃદયને જે યોજના અતિશય પ્રિય હતી અને જે માટે ત્હેમણે ત્હેમના વિલમ્બ ઉદારતાથી વ્યવસ્થા કરી છે ત્હેને અમલમાં મૂકવા માટે મુંબાઈની સ્ત્રીઓ એકત્ર થશે. એક ઉમદા જીવન માટે તે કરતાં વધારે યોગ્ય સ્મારક તમ્હે બીજું કાંઈ પણ યોજ શકશો નહિ.

લેડી જગમોહનદાસનું વિવેચન.

બાદ લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસે નીચે મુજબનો ઠરાવ રજૂ કર્યો હતો:—

ઠરાવ ૨ નો.

મુંબાઈની સર્વ કોમોની સ્ત્રીનાગરિકોની આ સહા, મિસિસ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષ-
ર્ઈના અવસાનથી, ગુજરાત, કચ્છ અને કાઠીયાવાડને સામાન્ય રીતે અને મુંબાઈને ખાસ કરીને
પરેલી ન પૂરી શકાય એવી ખોટની લાગણી ભઠેર કરે છે. અપ્રતિમ વ્યક્તિત્વ અને વિરલ
સ્ત્રીસહુશુભો ધરાવી જીવન એક પવિત્ર ટ્રસ્ટ ગણી અને નાતભતના ભેદ વિના સર્વની સેવામાં
અર્પણ કરી, પ્રીતિથી પ્રેરાયલા આત્મહ્યાગથી અને આદર્શ દયાલુગિની પ્રમાણે તન, મન અને
ધનથી, તેર વર્ષ સુધી જેનાં તેઓ માનનીય પ્રમુખ હતાં તે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મંડલની જ
નહિ, પાંચ વર્ષ સુધી જેનાં તેઓ ઉપપ્રમુખ હતાં તે સેવાસદનની જ નહિ, પરંતુ મુંબાઈ,
સુરત, અમદાવાદ, ભાવનગર આદિ સ્થાનોની જુદી જુદી સ્ત્રીસંસ્થાઓની, પોતાની દેશલ-
ગિનીઓની છેલ્લાં તેર વર્ષ સતત અને અમૂલ્ય સેવાઓ એ સાધ્વીએ કરી હતી અને દક્ષિણ
આફ્રિકાના સંકટ પ્રસંગે ૧૯૧૧-૧૨ ના ગુજરાતના લયંકર દુષ્કાલ સમયે અને આજુ વિમલ
માટે ત્હેમણે પોતાના દેશબંધુઓ અને લગિનીઓના ભલા માટે અસાધારણ ઉપયોગી સેવાઓ
કરી હતી. લશજીવનમાં અને પછી જરા પણ દંભ વિના કરેલાં પુણ્યકાર્યો તેમના દેશબંધુઓ
અને લગિનીઓને પ્રેરણાનાં અશ્વ્ય કારણ બનશે.

ઉપરનો ઠરાવ રજૂ કરતાં લેડી જગમોહનદાસે જણાવ્યું કે:—

માનવંતાં નામદાર લેડી વિલિંગટન અને પ્રિય બહેનો,

આ ઠરાવ તમો સમક્ષ રજૂ કરતાં અમારી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં માનનીય ગં.
જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષર્ઈનાં સત્કૃત્યો વિષે થોડું વિવેચન કરવાની હું રત્ન લઉં છું.

મારી ભણુ મુજબ મુંબાઈ શહેરમાં વસતી જુદી જુદી કોમની સ્ત્રીઓનો આવો મોટો
સમૂહ એક પરોપકારી સ્ત્રીના અવસાન માટે દિલગીરી પ્રદર્શિત કરવા એકત્ર થવાનો આ ખેલો જ
સમય છે.

સદ્ગત જમનાબહેનનો મુદ્રાલેખ એ હતો કે “સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરી દેશસેવામાં જીવન
ગાળવું એ એક સ્ત્રીની પવિત્ર ધર્મ છે.”

પરે જ તેઓનો એ મુદ્રાલેખ સર્વ બહેનો હૃદયમાં જોખી રાખી એ મુજબ વર્તન કરશે
તો મને લાગે છે કે થોડા સમયમાં જ આપણી આર્યવર્તની હિન્દી બહેનો પણ સુધરેલી કુનીયાની
નજરમાં એક ઉચ્ચ પદવી સોગવતી ગણાશે. મારા ધારવા મુજબ સ્ત્રીઓની પંક્તિમાં ઉપર
જણાવેલા મુદ્રાલેખનો ખરેખરો ઉપયોગ જો કોઈ પણ સ્ત્રીએ ચાલુ સમયમાં વધુ પ્રમાણમાં
કીધો હોય તો તેનું પ્રથમ માન આપણાં માનવંત પ્રમુખ સાદેખ નામદાર લેડી વિલિંગટનને
પટે છે. તેઓ આપણા શહેરમાં ૫૫ મેલ્લતાં ને વાર સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે જે કાળજી ભરી

કોશેશો કરી રહ્યાં છે અને તે સાથે દેશસેવા પાછળ પોતાની અમૂલ્ય વખત રોકી તન મન અને ધનથી જે પરમાર્થી કાર્યો ઉપાડી લે છે તે માટે ખરેખર આપણે તેઓને ધન્યવાદ આપીશું.

હું ધારું છું કે જો આપણે સર્વ જ્ઞેનો આપણા માનવંત પ્રમુખ સાહેબનો તેમ જ સદ્ગત જમનાબહેનનો દાખલો લઈ પરમાર્થથી તથા દેશ સેવાનાં કાર્યો પાછળ મંડ્યાં રહીશું તો આપણે આપણી સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવાની સાથે દેશની ઉત્તમ સેવાઓ બજાવેલી ગણાશે.

સદ્ગત જમનાબહેનના સમાગમમાં હું આશરે દશેક વરસ થયાં આવી છું અને તે ઉપરથી હું હોંમતથી કહી શકીશ કે તેઓનું જીવન એક દૃઢાંતરૂપ હતું. કારણ કે સાદાઈ, નીખાલ-સપણું, દયા, નરમાસ, મીઠાશ, વગેરે જે જે ગુણો એક સ્ત્રીમાં પ્રધાનસ્થાને બોંધેલાં તે તે ગુણો તેમનામાં માલમ પડતા હતા, અને આ સદ્ગુણોને લીધે જ તેઓ સર્વ કોમનો એકસરખો ચાહ મેળવવા પામ્યાં હતાં. તેમનો જન્મ આપણા શહેરનાં એક બહીષીતા વણિક હુડુંબમાં થયો હતો અને જો કે તેઓ મ્હોટી ઝાહોજલાલીમાં ઉછર્યા હતાં તો પણ પોતાના ગરીબ સાસરીઆમાં રહી પોતાનો સંસાર કેવો ઉત્તમ રીતે ચલાવ્યો હતો તે ખરેખર હાલની આપણી સંસારમાં બેઠાતી જ્ઞેનોને અનુકરણ કરવા લાયક છે. તેમનું જીવન એક આદર્શ ગૃહણી તરીકે લેખાવું બોંધેલું. તેમણે દેશની સ્ત્રીઓનું હિત હાથે ધરી દેશસેવાના કાર્યની શરૂઆત મુંબાઈમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ સ્થાપીને કરી હતી અને તે મંડળની શરૂઆતથી તે તેમના જીવનના છેલ્લા સમય સુધી તેઓને મંડળની સર્વ જ્ઞેનોએ પ્રમુખતા માનવંતા ઓધા માટે લાયક ગણ્યાં હતાં. તે જ મુજબ સેવાસદનની સંસ્થામાં પણ તેઓ બેઠાઈ તન મન અને ધનથી મદદ કરતાં હતાં. અને તેથી તે સંસ્થાનાં સ્થાપક અને એક બહાલી માતા સમાન આપણને હમેશને માટે તેઓ યાદગાર રહેશે. જમનાબહેન મુંબાઈની જ સ્ત્રીસંસ્થાઓને મદદ કરતાં એટલું જ નહિ પણ જહારગામની સ્ત્રીસંસ્થાઓને તથા ખીલ્લ દેશસેવાનાં કાર્યોમાં મદદ કરવા ચૂકતાં નહિ. ખાસ કરીને દક્ષિણ આફ્રિકામાં આપણા દેશબાંધવોનાં દુઃખ ટાળવા માટે તેમ જ સને ૧૯૧૧-૧૨ ના ગુજરાતના હુકાળ સમયે અને હાલ ચાલતા મ્હોટા યુદ્ધના પ્રસંગે તેઓએ દયાની દેવી તરીકે જે સેવા બજાવી છે તે આપ સર્વ જ્ઞેનો બહોળો છે. તેમનું પ્રેમાળ હૃદય, દિવ્ય સૌભાગ્યમય આકૃતિ, બુદ્ધિસાધારણ સ્વંદર, હવે આપણે સાંભળી શકીશું નહિ, પણ એટલું તો ચોક્કસ છે કે આપણે સ્ત્રીઉન્નતિ યા તો દેશસેવાનાં પરમાર્થી કાર્યો કરતાં રહીશું તો તેમની આત્મા આપણને આશીર્વાદ આપતો રહેશે.

તેમના મરણથી માત્ર ગુજરાતી સ્ત્રીઓને જ નહિ પણ આપણા દેશના આખા સ્ત્રીસમાજને જે ખોટ ગઈ છે તે ખરેખર પૂરાવી મુશ્કેલ છે. સદ્ગત જમનાબહેનના સ્વર્ગવાસથી આપણે સ્ત્રીઉન્નતિના કાર્યમાં એક સાચાં સલાહકાર તેમ જ ગુજરાતની ગુણીઅલ સ્ત્રી ગુમાવી છે એટલું જ નહિ પણ એક દયાની દેવી, પરમાર્થમાં પૂરી સમાજસેવામાં શ્રી અને ખરા સ્ત્રીત્વને લાયક જ્ઞેન ગુમાવ્યાં છે.

મારા વિચાર મુજબ જે જે સંસ્થાઓ બેઠે જમનાબહેનને ખાસ સંબંધ હતો તે સંસ્થાઓમાં આપણે બેઠાઈ તેમણે આરંભેલા કામને સફાયતા આપીશું તો જ તેઓએ કરેલા કાર્યનો બદલો કાંઈક અંશે આપણે વાળેલો કહેવાશે.

છેવટે હું જણાવીશ કે જ્યારે આપણા દેશમાં એવી ઘણી જમનાબાઈઓ ઉત્પન્ન થશે ત્યારે જ આપણા બારત દેશનો ઉદય થયેલો આપણે બોંધી શકીશું.

આ ઠરાવના સંબંધમાં મારી પછી કેટલીક બહેનો બોલનાર હોવાથી તમારો વધુ વખત રોકવા માગતી નથી અને મેં જે ઠરાવ તમો સમક્ષ રજૂ કર્યો છે તેને તમો બહેનો પૂરતી ગંભીરાઈ સાથે પસાર કરશો એવી હું આશા રાખું છું.

ઉપરની દરખાસ્તને મિસ શીરીનબાઈ માણેકજી ખરશેદજી, મિસિસ બર્ધજી પીટીટ, દીલશાદ બેગમ તથા મિસિસ શીરાઝીએ ટેકો આપ્યો હતો, જે બાદ તે સર્વાનુમતે પસાર થઈ હતી.

ઠરાવ ૩ ને.

બાદ મિસિસ એમ. આર. જયકરની દરખાસ્તથી અને મિસિસ દેહદસ્તીના ટેકાથી સભાએ નીચેનો ઠરાવ પસાર કર્યો હતો:—

આ સભાની સમભાવ અને શોકની ઉંડી લાગણી, સ્વ. મિસિસ સહધના સંબંધીઓને, ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં સેક્રેટરીઓને અને સેવાસદનનાં પ્રમુખ મિસિસ રમાબાઈ રાનડેને જણાવવા પ્રમુખને વિનંતિ કરવી.

લેડી ધનબાઈ જહાંગીરનું ભાષણ.

બાદ લેડી ધનબાઈ કાવસજી જહાંગીરે નીચે મુજબનો ઠરાવ રજૂ કર્યો હતો:—

ઠરાવ ૪ થો.

આ સભા ઠરાવ કરે છે કે સ્વ. મિસિસ જમનાબાઈ નગીનદાસ સહધનું જીવન અને કાર્ય સ્થાયી કરવા એક યોગ્ય મેમોરિઅલ ફંડ ઉભું કરવું, અને સર્વ કોમની સ્ત્રીઓના લાભ માટે “હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની બહેર મફત લાઇબ્રેરી” અને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ માટે “ધી જમનાબાઈ સહધ હોલ”નું મકાન ઉભું કરવાના હેતુને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળે સર્વ કરેલા “ધી જમનાબાઈ સહધ મેમોરિઅલ ફંડ”ને અંતઃકરણપૂર્વક ટેકો આપે છે અને ઠરાવે છે કે એ મેમોરિઅલ ફંડ ભેંજું કરવા માટે એક કમિટી નીમવી.

ઉપરનો ઠરાવ રજૂ કરતાં લેડી જહાંગીરે નીચે મુજબ ભાષણ કર્યું હતું:—

નામદાર લેડી વિલિંગ્ડન અને બાનુઓ,

મિસિસ સહધ વિષે એટલું બોલાયું છે અને જણાયું છે કે મારે વધુ બોલવાની જરૂર નથી, પણ હું એટલું કહીશ કે મિસિસ સહધ જે કે અમિત ભાષા ભણ્યાં નહોતાં, છતાં તેઓએ અંગ્રેજ બહેલી વિદ્વાન હિન્દુ, મુસલમાન અગર પારસી બાનુઓને પણ ઉત્તમોત્તમ દાખલો પૂરો પાડ્યો છે. પૈસાની બાબતમાં તેઓ થોડી શક્તિવાળાં હતાં, છતાં તેઓનાં કામો સ્ત્રીમંત બાનુઓને પણ શોભાવે તેવાં હતાં.

તેમણે ગુજરાતી જ બહેલાં હતાં પણ તેઓએ એવણને બહેરમાં લાવણ કરતાં સાંભળ્યાં હશે તેઓ એવણના ભાષણની છટાથી મગરૂર થયાં હશે. એવણ જેવી છટાથી બોલી શકતાં હતાં તેવી જ છટાથી બે વેલાતમાં એક અંગ્રેજ બાનુ પોતાની ભાષામાં બોલે તો તેણીની તારીફ આખા ખ્રિસ્તનમાં થયા વિના રહે નહિ. હું પોતે મિસિસ સહધ સાથે થોડાક કામોના સંબંધમાં ચાલી હતી, અને એવણની ખુબીઓ પીછાનવાની મને અચ્છી તક મળી હતી.

સને ૧૯૧૧ ના દુકાળ વખતે જે કામ એવણે બજાવ્યું છે તે ઘણું જ વખાણવા લાયક છે. તે વખતે તેઓએ પોતે જાતે રૂપિયા એકકા કરી ચાર મહીના સુધી બારે જંગળ ખમી દુકાળવાળા બાળોમાં દુકાળથી બૂખે મરતાઓનું બને પોતે જ નિવારણ કર્યું હતું. એવણને ‘Sister of Mercy’ ની ઉપમા ઘણી જ બંધનેસ્તી હતી અને તેઓને એવી આશા હતી કે

હિન્દુઓમાંની મોટી સંખ્યામાં આવી 'સિસ્ટર ઑફ મર્સી' નું કામ બળવતી બાનુઓ બહાર આવે, કારણ હિન્દુ બાનુઓના કેટલાએક દેવાળ પ્રમાણે એવી બાનુઓ પોતાની કોમમાં ભારે ઉપયોગી થઈ પડે. મિસિસ સક્કઈએ મને પોતાને એકથી વધુ વાર કહ્યું હતું કે દેશનું ભલું કરવાની લાગણી નાનપણથી જ એવણનાં માતાએ એવણમાં ઉજેરી હતી, ને જે એવણ થોડું-ઘણુંથી કરી શક્યાં હોય તો તે તેવણની માતાની કેળવણીને જ આભારી છે. એક શુભ માતાની કેળવણી શું ફળ આપે તેનો અચ્છો દાખલો મિસિસ સક્કઈમાં આપણે જોયો છે. આપણે એવણના મરણની નોંધ ભારે દિલગીરી સાથે સ્વીકારીએ છીએ. (તાળીઓ).

લેડી સ્ટેન્લી રીડનું ભાષણ.

નામદાર લેડી વિલિંગ્ટન અને સત્તારીઓ,

લેડી જહાંગીરે મૂકેલા ઠરાવને અનુમોદન આપતાં, સ્વ. સક્કઈને મિત્ર કહેવાનો અધિકાર ધરાવતી એક સ્ત્રી તરીકે હું અંતઃકરણપૂર્વક જણાવું છું કે આ યોગ્ય સ્મારકને માત્ર આ સભાની સંપૂર્ણ અનુમતિ હોવી જોઈએ એટલું જ નહિ, પરંતુ 'જમનાબાઈ સક્કઈ હોલ'—એક ઉત્તમ સ્ત્રીનું ઉદાત્ત સ્મારક કરવા માટે પૂરતું દ્રવ્ય એકદું કરવામાં સહાય આપવાનું નિલકર્મ કરી, દરેક જને તે સંમતિ, સમભાવ અને ગુણગતતા દર્શાવવાં જોઈએ. આ ઉપર હું બેટલો ભાર મૂકું તેટલો થોડો છે. જેવી રીતે તેમનો જીવનનું જવલંત દૃષ્ટાંત આપણા હૃદયમાં સતત સ્થાન પામશે, તેવી રીતે જેમને માટે અને જેમની સાથે તેમણે કાર્ય કર્યું હતું તેમની પ્રીતિનું આ એક ચિહ્ન તે પ્રીતિ ગાઢ, સાચી અને સ્થાયી હોવાની સંપૂર્ણ પ્રતીતિ આપશે. હું તેમને સારી રીતે ઝોળખતી હતી અને તેમના મિત્ર થવાનો મહાન્ અધિકાર પ્રાપ્ત થવાથી હું વધારે સારી સ્ત્રી બની છું.

આ સભામાં વાંચવા માટે ખાસ લખાયેલું સરોજની નૈહનું કાવ્ય વાંચવાનું માન પણ મ્હને પ્રાપ્ત થયું છે. તે મિસિસ સક્કઈને આહતાં અને પૂજતાં, તેથી આજે અત્ર દાગર ન રહી શકેવા માટે તેમને શોક થાય છે.

આઠ લેડી સ્ટેન્લી રીડે અંગ્રેજીમાં ઉપરના ઠરાવને ટેકો આપ્યો હતો. લેડી રીડે, મિસિસ સરોજની નૈહુએ મિસિસ સક્કઈ માટે ખાસ બનાવેલી સુંદર કવિતા ગાઈ બતાવી હતી.

મિસિસ વેલાબાઈ દ્વારકાદાસ ગોરધનદાસનું વિવેચન.

આઠ ઉપરના ઠરાવને વધુ ટેકો આપતાં મિસિસ વેલાબાઈ દ્વારકાદાસ ગોરધનદાસે વિવેચન કરતાં જણાવ્યું કે:—

નામદાર લેડી વિલિંગ્ટન તથા બહેનો,

આજે તમારી સમક્ષ જે ઠરાવ વાંચી સંભળાવવામાં આવ્યો છે, તે ઠરાવના ટેકામાં મને જે બોલ તમારી આગળ બોલવાનું કહેવામાં આવ્યું છે, તો તે અરજને માન આપવું એ મ્હારી ફરજ સમજું છું.

સ્વર્ગવાસી જમનાબહેનના ગાઢ પરિચયમાં હું આવી હતી અને મને એમના ઉત્તમ ચરિત્રનું આવલોકન કરવાની ખાસ તક મળી હતી. હું જમનાબહેનને મારાં માતૃશ્રી તરીકે માન આપતી હતી. જમનાબહેન પોતે એક ઉત્તમ ગૃહિણી અને એક ઉત્તમ શહેરી તરીકે આપણી વચ્ચે સારી પ્રીતિ સંપાદન કરી સ્વર્ગવાસ થયાં છે. આવાં ઉત્તમ સ્ત્રીરત્ન સાડે શું કંઈ પણ સ્મારક ઉત્તું કરવાની જરૂર નથી? મારા અભિપ્રાય મુજબ બનતા લગી ગુજરાતી હિન્દુ

ત્રીમંડળ હસ્તીમાં રહેશે ત્યાંથી તેમનું નામ કાયમ રહેશે. તેમનું સ્મારક આપણા હૃદયમાં જ આપણે ઉભું કર્યું છે. જમનાબહેને પોતાની આખી છંદગી આપણી બહેનોની ઉન્નતિ કરવામાં જ આગી છે. આવી લાલી ગુણીયલ ત્રી ગુજરાતમાં પહેલી છે એમ કહું તો ખોટું કહેવાશે નહિ. માટે જ આવી ત્રીની યાદગીરી કાયમ રાખવામાં આપણે આપણી પોતાની જ ઉન્નતિ ધ્યાનમાં રાખીએ છીએ એમ કહું તો બ્યાજબી જ કહેવાશે. લવિધ્યની પ્રજામાં તથા હાલની ઉછરતી બાલિકાઓ આગળ જમનાબહેનનો દાખલો હરહમેશ તાલે રહે અને તેમને પગલે આપણી વહુદીકરીઓ આવી ગૃહકારભાર ઉપરાંત દેશસેવામાં પોતાની કૌમતી મદદ આપતાં થાય તે સારું જ જમનાબહેનનું સ્મારક યોગ્ય સ્વરૂપમાં રાખવું એ આપણી પવિત્ર ફરજ છે. જમનાબહેનને ઘરખુલેથી બહાર કાઢી તેમને જનસેવા કરવાની તક આપનારી સંસ્થા બીજી કોઈ નહિ પણ ગુજરાતી હિન્દુ ત્રીમંડળની જ સંસ્થા હતી. આ સંસ્થાની ઉન્નતિ સારૂ તેમણે છેલ્લાં તેર વર્ષ થયાં તન મન અને ધનની મદદ કરી છે. પોતાના છેલ્લા પાંચ મહીનાના લાંબા મંદવાડ વખતે પણ મંડળની ઉન્નતિ સારૂ તેઓ હરહમેશ કાળજી બતાવતાં હતાં. મંડળને જમનાબહેન પોતાનું જ બાળક ગણતાં અને તે મોટું થઈ ગુજરાતી બહેનોને દેશસેવા કરવામાં આગળ પાડે તે બેવા ઘણું ઉત્સુક હતાં. તેઓ બીજી બધી સંસ્થાઓને પોતાથી બનતી મદદ કરતાં પણ મંડળ તથા શ્રેવાસદનને પોતાનાં જ બચ્ચાઓ તરીકે જ લેખતાં હતાં. છેલ્લાં પોતે પોતાની નાદુરસ્ત તબીયત વખતે પણ મંડળને પોતાના તરફથી આર્થિક મદદ આપી લગભગ રૂપિયા નવ હજાર સેગા કરી આપ્યા હતા. આવી સંસ્થાનાં એક આગેવાન સ્થાપક તરીકે જમનાબહેને પોતાની રાહબરી હેઠળ મંડળને ઘણું ઉંચે સ્થાને લાવી મૂક્યું છે. જમનાબહેન મંડળની બહેનોને તેમ જ બીજી કોમની બહેનોને પણ ઘણા વ્હાલથી સ્હાતાં હતાં. જમનાબહેનનો પ્રેમ મંડળ તરફ ઘણો જ હતો. છેલ્લાં તેર વરસ મંડળ હસ્તીમાં હોવા છતાં મંડળ બહુકના પાયા ઉપર મૂકાવા સારૂ મુંબાઈના શેરીઆઓ કાળજી નહોતા બતલાવતા, તે સારૂ પોતાનો અત્યંત ખેદ દર્શાવતાં. મંડળના નામ ઉપરથી મંડળ ગુજરાતી બહેનોની ઉન્નતિ સારૂ કામ લે છે એમ લાગશે પણ તેણે કરેલા તેર વરસના કામકાજની નોંધ તપાસશે તો માલમ પડશે કે આપણા મુંબાઈ શહેરમાં ગુજરાતી હિન્દુ ત્રીમંડળની સંસ્થા ગુજરાતી હિન્દુ ત્રીઓને ખાતર જ નહિ, પણ તમામ ત્રીઓની ઉન્નતિ કરનાર ખાતું છે એમ કહીશ તો તે અતિશયોક્તિ ભરેલું ઘણું નહિ. મંડળની બધી સમાજો બધી કોમની ત્રીઓ સારૂ બહેર રાખવામાં આવે છે. મંડળ તરફથી હિન્દી પારમાર્થિક શ્રંગે ઉઘરાવી ન્યાતલતના તકાવત વગર તેનો વખતોવખત ઉપયોગ કરવામાં આવે છે. મુંબાઈ શહેરમાં ત્રીઓ સારૂ બહેર ફ્રી લાયબ્રેરી ન્હોતી, તેથી મંડળે હાલ તરત છેલ્લાં બે વર્ષો ઉપર બહેર ફ્રી લાયબ્રેરી ખોલી હતી. દાદાભાઈની જયંતી ત્રીઓમાં ઉજવવાની પહેલ કરનાર પણ મંડળ જ હતું. આ જયંતી બધી કોમની મદદ વડે ઉજવી તમામ ત્રીવર્ગને દેશસેવાનો પાઠ શીખવવાનું કામ પણ મંડળે જ હોંસથી અને હોંમતથી હાથ ધર્યું હતું, અને હજી સુધી તેને ટકાવી રાખ્યું છે. આ ઉપરથી આપ બહેનો બોઈ શકશો કે મંડળ ગુજરાતી હિન્દુ ત્રીઓના લાભાર્થે જ સ્થાપવામાં આવ્યું છે એમ નથી પણ તમામ હિન્દુ ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવા સારૂ નીકળેલી તે સંસ્થા છે. આ સંસ્થાની અસર સુરત, અમદાવાદ, બાવનગર વગેરે સ્થળોમાં પણ થઈ છે અને તેની અસર હજી બીજી ઘણી જગ્યાઓએ થતી આપણે જોઈએ છીએ. આવી જાતનું મંડળ છેલ્લાં તેર વર્ષ થયાં અહીંથી તહીં ફરી મદામુશીબતે પોતાનું કામ ચાલુ રાખવાં યત્નિમાન થયું છે. આ મંડળ તરફથી જુદા જુદા ક્લાસો પરણેલી ત્રીઓના લાભ માટે મક્ત.ચલાવવામાં આવે છે. આ બધાં કાર્યો સારી રીતે થાય તે સારૂ મંડળને ઘણા લાંબા વખતથી મકાનની જરૂરિયાત પડી છે, અને આ બાબત

બ્યારે દાદાબાઈ નવરોજને કાને તેમની એકાલુંબી વર્ષગાંઠ ઉપર લાવવામાં આવી ત્યારે તેઓએ પોતાને અર્પણ થયલા માનપત્રના જવાબમાં નીચે મુજબ જોડી આપણી મુરાદોને ઘણી સારી રીતે ટેકો આપ્યો હતો.

“મંડળની પ્રવૃત્તિઓ હવે વધારે વિસ્તૃત થતી જાય છે અને મંડળે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓની કેળવણી માટે આવું અથાક કામ કરેલું છે તે ઉપર નજર નાંખતાં તમે અને તમારી કમિટી તમારું પોતાનું જીવું મકાન કરવાની ધરૂંછા રાખો છો એ સ્વાભાવિક લાગે છે. હું આશા રાખું છું કે તમારી અભિલાષા તૃપ્ત થાઓ. મુંબાઈના શ્રીમંત શેડીઆઓને માટે તમારા જેવા સારા પાયા ઉપર સ્થપાયેલા મંડળને આ કામ માટે સારી રકમો ભેટ આપવા જેવું બીજું શું વધારે સાડું ધર્મકર્તવ્ય હોઈ શકે? બાઈ અવેરબાઈ લગવાનદાસ નરીતમદાસે મુંબાઈના વનિતાવિશ્રામનું મકાન બાંધવા રૂ. ૫૦,૦૦૦) આપ્યા તેમના દાખલાનું બીજા પક્ષે જલદેર હિતની લાગણીવાળાં મુંબાઈનાં સ્ત્રીપુરૂષો અનુકરણ કરશે એવી મારી ખાતી છે.” જમનાબહેનની છેલ્લી મોટી ધરૂંછા મંડળને આપણા લક્ષ્યાંકમાં સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સાડું બધી સગવડવાળું મકાન બંધાવી આપવાની હતી. આ સાડું તેમણે પોતાની પુંજમાંથી રૂપીઆ પાંચ હજારની રકમ જીવી કાઢી પહેલ કરી છે. આ રકમમાં જમનાબહેનની બહેનનાં છોકરાંઓએ પણ માતાના તરફથી રૂપીઆ પાંચસો એક આપી યોગ્ય મદદ કરી છે. બહેનો, તમે આજે આટલી મોટી સંખ્યામાં ભેગાં થયાં છો અને તે પણ નામદાર લેડી વિલિંગ્ડને પ્રમુખપણા હેઠળ. તે જ બતાવી આપે છે કે જમનાબહેનના કામને તમોએ પીછાન્યું છે. આજની મીટિંગમાં હાજર રહ્યાં એટલે તમે તમારી ફરજ જાણવી એમ માનશો નહિ. જમનાબહેનની ધરૂંછા મુજબ આપણે સર્વ બહેનો યથાશક્તિ ખુશીથી પોતે મદદ કરી બીજાં સ્ત્રીપુરૂષોને મદદ કરવા પ્રેરશું તો જમનાબહેનની ધરૂંછા પાર પડશે. તમે જમનાબહેનનાં કામને વખાણેલાં છે. જમનાબહેને પોતાની હંદગી તમારે સાડું મહેનત કરી પ્રભુને અર્પણ કરી છે તેનો બદલો તેમની ધરૂંછા પાર પાડીને આપણે વાળવાનો છે. મુંબાઈમાં હજારો ધનાઢ્યો છે તેઓ તથા ગુજરાતના રાજરજવાડાઓ તથા ધનિક પુરૂષો આ ગુજરાતની માતાનું સ્મારક યોગ્ય સ્વરૂપમાં રાખવા પાછળ પડશે તો મને તો એમ લાગે છે કે આ કામમાં ખચીત તેઓ પોતાની ઉદારતાનો લાભ મંડળને આપશે. મુંબાઈના પુરૂષોએ એક વગવાળી કમિટી નીમી મંડળની મેમોરિઅલ ફંડની કમિટીને મદદ આપવાનું કહ્યું છે. આ કમિટીને મદદ આપવાને હિન્દુ, પારસી, મુસલમાન વગેરે કોમોની સ્ત્રીઓની પણ મદદની અમને જરૂર છે. તેઓનાં નામો આ દરખાસ્ત રજૂ કરતાં લેડી ધનબાઈએ તમને વાંચી સંભળાવ્યાં છે. અત્યાર સુધી જમનાબહેને આપેલા રૂપીઆ પાંચ હજાર ગણી રૂપીઆ વીસ હજારનું સ્મારક ફંડ થઈ ગયું છે એ મંડળના તથા સ્ત્રીઉન્નતિના કાર્યના મોટા સૌભાગ્યનું ચિહ્ન છે. મંડળને સાડું તથા તેના તરફથી ઉઘાડવામાં આવેલી જલદેર ફી લાઇબ્રેરી સાડું યોગ્ય મકાન જ ફક્ત બંધાવવા રૂપીઆ પચાસ હજારની જરૂર છે. શું અજાણ્યોની આ આગેવાન સંસ્થાને મકાન બંધાવી આપનાર કોઈ એક જલદેર જીવંત ધરાવનાર સ્ત્રી અથવા પુરૂષ, કોઈ રાજમહારાજ નહિ નીકળે? જમનાબહેન પોતાની હિન્દુ કોમની તથા અન્ય કોમની બહેનોની ઉન્નતિ ધરૂંછતાં હતાં. તે ધરૂંછાને અનુસરી બધી કોમની સ્ત્રીઓના લાંબાથે ઉઘાડવામાં આવેલી લાઇબ્રેરી સાડું મકાન બંધાવી આપવું એ આપણી ફરજ છે. આજ રોજ પ્રમુખસ્થાનેથી પણ નામદાર લેડી વિલિંગ્ડને પણ જમનાબહેનની મોટી ધરૂંછા મુજબ કામ લેવા મુંબાઈની સ્ત્રીઓને ખાસ લલામત્ કરી છે. કમિટીની અંદર તમામ કોમોનાં નામોનો સમાવેશ કરવામાં આવ્યો છે, અને મને પૂરતી આશા છે કે આ કમિટી પોતાની

લાગવગથી આ ફંડમાં સારી રકમ ભરાવવા કોશેશ કરશે તો મકાન બંધાવશે એટલું જ નહિ, પણ તેના નીલાવાચે પણ ફંડ કામ લાગશે. માટે મારે આજે સર્વે બહેનોને અરજ કરવાની છે કે જમનાબહેનની કદર તમે ખરી રીતે પીછાનતાં હો તો તમો બધી રીતે તમારી સહાયતા આપવો. આટલું બોલી તમારી સમક્ષ રજુ થયેલી દરખાસ્તને હું મારા અંતઃકરણથી ટેકો આપું છું, અને મને ખાત્રી છે કે આપ સર્વે બહેનો તે સર્વાનુમતે પસાર કરશો.

ઉપરનો ઠરાવ અમલમાં મેલવા માટે બેઠતાં નાણાં એકઠાં કરવા માટે નીચેની આગેવાન યાનુઓની એક કમિટી નીમવામાં આવી છે:—

કારોબારી કમિટી.

લેડી અલીશા આગાખાન, લેડી ફીરોજશાહ મેહતા, મિસિસ કારમાઇકલ, લેડી સ્ટેનલી રીડ, લેડી જમશેદજી જીજીભાઈ, લેડી દીનશા પીટીટ, લેડી દોરાબજી તાતા, લેડી ધનબાઇ કાવસજી જહાંગીર, લેડી ચંદ્રવરકર, મિસિસ હોરમસજી વાડીઆ, દીલશાદ બેગમ, મિસિસ ત્રિભોવનદાસ વરજીવનદાસ, મિસિસ બી. એમ. મલબારી, મિસિસ નાનુ નારાયણ કોકારે, મિસિસ ખીમજી આસર વીરજી, મિસિસ જયકર, મિસિસ મનમોહનદાસ રામજી, લેડી શાપુરજી ભટ્ટા, મિસિસ ઝવેરબાઇ ભગવાનદાસ, લેડી ઇશ્રાહીમ રહીમતુલા, લેડી ફાજલબાઇ કરીમબાઈ, મિસિસ ગોરધનદાસ ખટાઉ, મિસિસ રાવ, મિસ ફાઈજ તઇયબજી, મિસિસ દાદીના, મિસિસ એફ. એસ. તાલીઆરખાન, મિસ ધનબાઇ બનાજી, મિસ દીનશાહ વાઝા, મિસિસ ભગવાનલાલ અને જીવનલાલ પનાલાલ, મિસિસ લોગીલાલ વીરચંદ, મિસિસ જી. જી. વીમાદલાલ, વગેરે.

મિસિસ સક્કઈની યાદગીરી ફંડમાં ભરાયેલી વીસ હજારની રકમો.

બાદ મિસિસ જમનાબાઇ સક્કઈની યાદગીરી જીવવી રાખવા માટેના ફંડમાં નીચે મુજબની રકમો ભરાયેલી નામદાર પ્રમુખે જાહેર કરી હતી:—સર શાપુરજી ભટ્ટા રૂ. ૫૦૦૦, મિસિસ સક્કઈના વિવના ટ્રસ્ટીઓ રૂ. ૫૦૦૦, રૂ. ૧૦૦૧ ઓનરેબલ મિ. ગોકળદાસ કહાનદાસ પારેખ, રૂ. ૧૦૦૧ મેથર્સ પ્રાઇવેટ સૂરજની કંપની, રૂ. ૧૦૦૧ શેઠ મોતીલાલ ડાહ્યાભાઇ, રૂ. ૭૫૦ મિ. ત્રિભોવનદાસ માળવી સોલિસિટર, રૂ. ૫૦૧ મિ. તલકચંદ માલુકચંદ, રૂ. ૫૦૧ મિ. ઇગનલાલ જમનાદાસ, મિસિસ વેલાબાઇ દવારકાદાસ ગોરધનદાસ રૂ. ૧૧૦૦, ઓનરેબલ મિ. ચીમનલાલ હરિલાલ સેતલવડ, રૂ. ૫૦૧, મેથર્સ વેલ્લીલાલ અને સુંદરલાલ મગનલાલ, રૂ. ૫૦૧, મિસિસ ક્રીકાબાઇ પ્રેમચંદ રાયચંદ રૂ. ૫૦૧, રૂ. ૪૫૮૦ નાની મોટી રકમો. કુલે લગભગ એકવીસ હજાર રૂપિયા ભરાઈ ચૂક્યા હતા.

બાદ લેડી જમમોહનદાસની દરખાસ્તથી અને મિસિસ ફરદુનજી એસ. તાલીઆરખાનના ટેકાથી પ્રમુખનો ઉપકાર માની સલાહ જરખાસ્ત થઇ હતી.

સૌભાગ્ય અવસ્થા—જમનાબાઈ સક્કર. "

1. The first part of the document is a letter from the author to the reader, explaining the purpose of the study and the methods used. The letter is dated 1st January 1998 and is addressed to the reader.

2. The second part of the document is a list of references, which includes books, articles, and other sources used in the study. The references are listed in alphabetical order.

3. The third part of the document is a list of figures, which includes tables, graphs, and other visual aids used in the study. The figures are listed in alphabetical order.

4. The fourth part of the document is a list of tables, which includes tables of data, tables of results, and other tables used in the study. The tables are listed in alphabetical order.

5. The fifth part of the document is a list of appendices, which includes appendices of data, appendices of results, and other appendices used in the study. The appendices are listed in alphabetical order.

6. The sixth part of the document is a list of footnotes, which includes footnotes of data, footnotes of results, and other footnotes used in the study. The footnotes are listed in alphabetical order.

7. The seventh part of the document is a list of indexes, which includes indexes of data, indexes of results, and other indexes used in the study. The indexes are listed in alphabetical order.

8. The eighth part of the document is a list of glossaries, which includes glossaries of data, glossaries of results, and other glossaries used in the study. The glossaries are listed in alphabetical order.

9. The ninth part of the document is a list of bibliographies, which includes bibliographies of data, bibliographies of results, and other bibliographies used in the study. The bibliographies are listed in alphabetical order.

10. The tenth part of the document is a list of references, which includes books, articles, and other sources used in the study. The references are listed in alphabetical order.

Telegrams.

To,

MOTIVALA,

Kindly convey to members Gujarati Stree Mandal, my deep sorrow at the death of my beloved friend Jamnabai Sakkarai whose life was an embodiment of the courage, sweetness and self-sacrifice of Indian womanhood.

SAROJINI NAIDU.

To,

FAMILY MEMBERS, MRS. JAMNABAI SAKKAI.

With regret I learn here death of Jamnabai. Great loss. Lady worker for beneficent activities.

MUSSOOREE.

NANDKUNVAR, MAHARANI OF BHAVNAGAR.

To,

KESHAVLAL,

Extremely regret the sad death of sister Jamnabai. Accept my condolence.

POONA.

RAMABAI RANADE.

To,

BHAVANIDAS MOTIVALA,

Deeply regret Jamnabai's death. Sincere sympathy for family.

BOMBAY.

COOVERBAI JALBHAY BHARDA.

To,

KESHAVLAL,

Extremely sorry Jamnabai's death.

BHAVANAGAR.

MANILAXMI TANA.

To,

KESHAVALAL,

Extremely sorry Jamnabai's death.

BHAVANAGAR.

HARISUKH-GAURI.

To,

PRESIDENT, MEETING.

Deep Sympathy.

BHAVANAGAR.

HARISUKH-GAURI.

To,

KESHAVLAL,

Strimandal heartily deplores Jamnabai's death.

BHAVANAGAR.

PRESIDENT,
G. H. STRIMANDAL.

To,

KESHAVLAL,

God's will be done. Our sincere sympathy to you all.

ABU.

MANIJEH.

To,

LADY LUXMIBAI, VICE-PRESIDENT, GUJARATI HINDU STRIMANDAL.

Hearty condolence for the death of Jamnabai Sakai.

KAPADWANJ.

SARASVATI JIVANCHAND ZAVERI.

To,

KESHAVLAL,

Accept profoundest sorrow from wife and self and Agra Gujaratis.

Irreparable loss to Gujarati womanhood.

AGRA.

KANTILAL.

To,

GUJARATI HINDU STREEMANDAL,

SarvaKundala Streesamaj express unanimous regret, Mrs. Sakka's demise.

KUNDALA.

PRESIDENT.

To,

MOTIVALA,

I cordially associate myself with today's Gathering of Indian Women to honour the memory of Jamnabai Sakka, who was an ideal of Indian womanhood in the selfless beauty of her life and actions.

HYDRABAD.

SAROJINI NAIDU.

To,

LADY JAGMOHANDAS VARJEEVANDAS,

Regret extremely cannot attend today's meeting. Have entire sympathy with object of meeting. Wish memorial movement every success.

POONA.

MEHERBAI TATA.

To,

DELSHADBEGAM,

Kindly tell Lady Willingdon, can't attend Meeting. Subscribing rupees 150, Jamnabai Memorial.

POONA.

LADY ALISHAH.

To,

HER EXCELLENCY LADY WILLINGDON,

President Ladies Gathering Bombay.

Bhavnagar branch Gujarati Hindoo Strimandal sympathises with object of today's meeting. By her selfless philanthropy and untiring labour Mrs. Jamnabai Sakka succeeded in accelerating cause of advance of Indian womanhood to extent perhaps never before reached by any other Indian lady. Her death creates void in Hindoo society which it will be difficult to fill.

BHAVANAGAR.

Mrs. MANILAXMI TANA,
President, BHAVANAGAR HINDU STRIMANDAL.

To,

HER EXCELLENCY LADY WILLINGDON,

President, Ladies Gathering, BOMBAY.

I beg to associate myself with object of today's meeting. Late Mrs. Jamnabai's noble efforts towards advancement of Indian womanhood won for her lasting place in every Hindu home. Her large-hearted philanthropy, her untiring energy, her manifold activities, her purity of life and her overflowing love for her sisters are brightest jewels which can adorn a woman.

BHAVANAGAR.

Mrs. MANILAXMI TANA.

To,

PRESIDENT, JAMNABAI MEETING, MADHAV BAG.

My wife and myself heartily sympathise with objects of the meeting. Mrs. Sakai was the greatest Gujarati lady during last 50 years.

RAJESOT.

NANALAL DALPATRAM KAVI.

To,

PRESIDENT, LADIES PUBLIC MEETING, MADHAV BAG.

Surat Strisamaj sympathises object today's Meeting.

SURAT.

SECRETARY.

Letters:

DEAR MR. MOTIVALA,

I am much grieved to learn about the very sad news of the demise of Mrs. Jamnabai Nagindas Sakkai, the President of the Gujarati Hindoo, Stree Mandal and the Vice-president of the Seva Sadan Society of Bombay.

I learn that tomorrow the Mandal is to have a special meeting for the purpose of giving expression to its deep sense of sorrow for this sad event. I shall, therefore, feel pleased if you will kindly inform the members of the Mandal and the members of Mrs. Sakkai's family my deep and heart-felt sympathy for the great and irreparable loss which they have sustained in the death of Mrs. Sakkai.

I knew Mrs. Sakkai's family so well, and I came to know Mrs. Sakkai personally since the last 8 years. In Mrs. Sakkai I found a true ideal Hindoo lady born to lead her Hindoo sisters in the onward march of progress.

I trust the members of the Mandal will keep up their usual activities in Mrs. Sakkai's absence. I wish my countrywomen to follow the noble example of Mrs. Sakkai's life. If they do so, I am sure, India's progress will be materially accelerated.

Mrs. Sakkai's many noble traits of character and her several good deeds of charity deserve to be perpetuated both by the men and women of Bombay in a fitting manner. I fully trust they will discharge their duty in keeping green amongst us, the memory of this good lady.

THE SANDS, VERSOVA. }
14-4-16. }

Yours Sincerely,
DADABHAI NAOROJI.

DEAR MANEKBAI,

I have just heard that Mrs. Sakkai is dead. Will you please convey to her relatives my condolences and tell her that when the news reaches South Africa, many of our countrymen who knew her South African work will share their grief? Mrs. Ghandhi joins me in my condolences. Owing to serious illness at the Ashram, I have not read papers for weeks. It was a friend who mentioned the sad event to me.

AHMEDABAD. }

Yours Sincerely,
M. K. GANDHI.

DEAR BHAWANIDAS,

Mrs. Singh and I have been greatly pained to read in the "Modern Review" that Mrs. Jannabai Sakkai died a short time ago. We feel that her loss to the cause of Indian Womanhood and to Indian progress is irreparable. Will you kindly convey to the Stree Mandal our heart-felt sorrow.

46, Overhill Road,
East Dulwich,
LONDON, S. E., ENGLAND. }

Yours Sincerely,
ST. NIHAL SINGH.

To,

B. N. MOTIVALA, Esqr.,

Dear Sir,

I beg to request that you will be so good as to convey the sympathy and condolence of my Association to the relatives of the late Mrs. Sakkai, and to the Gujarati Hindu Stree Mandal, in the severe loss that the country has sustained in the death of Mrs. Sakkai whose public work has rendered her name dear to all who have the welfare of India at heart.

British Indian
Association,
JOHANNESBURG. }

Yours faithfully,
A. M. CACHALIES,
Chairman.

MY DEAR MOTIVALA,

I shall be very grateful to you if you will be so good as to convey to the relatives of the late Mrs. Sakkai the deep sympathy of Mrs. Polak and myself in the irreparable loss that they have sustained in her death; and to the Gujrati Hindu Strimandal in the removal of so tender-hearted and energetic a worker in the cause of Social Reform.

With our best wishes to you and other friends, and in the possibility of seeing you again soon,

JOHANNESBURG. }

Yours Sincerely,
Hy. S. L. POLAK.

To,

B. N. MOTIVALA, ESQR.,

Dear Sir,

May I request you on behalf of my association, to convey to the relatives of the late Mrs. Sakkai and to the Gujarati Hindu Strimandal the expression of its deep sympathy in the great loss that has befallen them.

TRANSVALL INDIAN
WOMEN'S ASSOCIATION,
JOHANNESBURG. }

I am,
Yours faithfully,
(Miss) S. SEHLESIN.

The Hon. Secretary,
Gujrati Hindu Strimandal.

DEAR MADAM.

At the meetings of the Ladies Committee which was held on the 21st Inst., I am requested to convey to you the following resolution which was unanimously passed and placed on our record.

"Resolved that this meeting of the Ladies' Committee of the Famine Relief Fund for Bankura, Rajputana, Kathiawad, Gujarat and Cutch places on record its deep sense of sorrow at the loss sustained by the Bombay Presidency in the sad death of Mrs. Jamnabai Sakkai and authorizes the President of this Meeting to convey the same to the Gujarati Hindu Strimandal."

The Famine Relief Fund,
For
BANKURA, RAJPUTANA,
KATHIAWAD AND CUTCH. }

MEHRI. D. TATA,
President, Ladies' Committee
of
The Famine Relief Fund.

DEAR SIR,

I am authorised by the Council of the Bombay Presidency Social Reform Association to communicate to you the following resolution adopted at their meeting on 19th April 1916.

"That the Council of the Bombay Presidency Social Reform Association place on record its deep sense of loss caused by the sad death of Mrs. Jamnabai Sakkai, who took a leading and useful part in our movement calculated to promote Social Reform and especially such movement as tended to raise the status of Indian Women."

CHARNI ROAD,
GIRGAUM, BOMBAY. }

Yours Sincerely,
D. G. DALVI,
Secretary,

Bombay Presidency, Social Reform Association.

MY DEAR VENILAL,

I learnt here with very deep regret about the exceedingly sad news of Jamnabai's death. It is not nearly a personal loss, it is a loss to the whole country, and of all, you must have felt most, having been nearest to her during her recent bereavement. My brother, my wife, my brother's wife, my sister and all here felt very deep grief at this. We were not prepared for this sad occurrence so soon, and the news came to us as a great and sad surprise. Her place in Gujarati Society will be difficult to be filled. May God give eternal bliss to her noble Soul.

Kindly accept our heart-felt sympathy and convey it to all. We trust as the person on whom the whole burden rests you will bear it with courage and resignation.

Maneckbai Sanitarium,
MAHABLESHVAR. }

Yours Sincerely,
NAGINDAS T. MASTER.

DEAR MR. VENILAL,

It was with feeling of very great sorrow that my wife and I learnt about the sad unfortunate passing away of your aunt Jamnabai Sakkai from this world. Pray accept our sincere condolence in this sad bereavement which has overtaken your family. She was a great lady and set a great example to all the ladies to follow. She was a self sacrificing lady and a worthy servant of the great Master of compassion. She has shackled off her mortal coil but her name shall ever remain to be remembered with joy and gratitude. I always considered her as my mother and really she was a mother to thousands of people.

Our sincere prayer is that peace eternal rest upon her, light perpetual shine upon her. Amen!

SEVA SADAN,
GANDHI. }

Yours Sincerely,
D. D. KANGA.

Mr. Venilal Maganlal and family of the late Mrs. Jamnabai
N. Sakkai,

Bombay.

Dear Sir,

At the desire of the Council of the Seva Sadan Society, I beg to enclose a copy of the resolution unanimously passed at their Meeting held on the 10th inst.

I also take this opportunity of conveying to you our deep sorrow and heart-felt sympathy for the irreparable loss you have sustained in the death of your dear and worthy relative Bai Jamnabehen.

May her Soul rest in peace !

Yours faithfully,
(Miss) B. A. ENGINEER,
Secretary.

COPY OF THE RESOLUTION.

"That this Meeting wishes to place on record its feelings of profound sorrow, great regret and heavy loss at the death of one of its distinguished Vice-Presidents, Mrs. Jamnabehen N. B. Sakkai, The deceased was connected with the Society from its very beginning up to the time of her death and during that period not only rendered disinterested, self-sacrificing, exemplary and invaluable services to the society, but also freely helped it with her purse. Her life-long work was to relieve distress and uplift the women of India and in her they have lost a sincere friend and staunch supporter."

(Miss) B. A. ENGINEER,
Secretary,
SEVA SADAN SOCIETY.

પત્રો અને સલાના ઠરાવો.

પ્રિય ભાઈ માતીવાળા,

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ અને મુંબઈની સેવાસદન સોસાયટીનાં ઉપપ્રમુખ ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના મરણના અતિશય દિવસગીરીબરેલા સમાચાર સાંભળીને મ્હને બહુ જ દુઃખ થયું છે.

મ્હારા બાલુવામાં આવ્યું છે કે આ ખેદજનક ખતાવ માટે પોતાના શોકની ઉંડી લાગણી પ્રકટ કરવા માટે મંડળની સભા મળનાર છે. ગં. જમનાબાઈ સક્કઈના મરણથી તેઓના હૃદયસ્પર્શીઓને અને મંડળનાં સભાસદોને જે ન પૂરી શકાય એવી ભારે ખોટ ગઈ છે ત્હને માટે મ્હારા હૃદયનો ઉંડો સમભાવ તેઓને કૃપા કરીને નિવેદન કરશો તો મ્હને બહુ સારું લાગશે.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈના હૃદય સાથે મ્હારે ઘણું ઓળખાણ હતું અને છેલ્લાં આડ વર્ષ થયાં ત્હમના પોતાના અંગત પરિચયમાં હું આવ્યો હતો. ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ હિન્દુ સ્ત્રીના સાચા આદર્શરૂપ છે અને તેઓ પોતાની હિન્દુ બહેનોને પ્રગતિના માર્ગમાં દોરવાને માટે જન્મ્યાં છે એવું મ્હને લાગ્યું હતું.

મ્હને વિશ્વાસ છે કે ગં. જમનાબાઈની ગૈરહાજરીમાં પણ મંડળનાં સભાસદો ત્હમની સાધારણ પ્રવૃત્તિઓ ભરી રાખશે. મ્હારા દેશની સ્ત્રીઓ ગં. જમનાબાઈના દૃષ્ટાન્તનું અનુકરણ કરે એમ હું ઇચ્છું છું. જે તેઓ તેમ કરશે તો મ્હારી ખાતરી છે કે હિન્દુસ્તાનની પ્રગતિ સંગીન રીતે વ્હેલી થશે.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈના ચારિત્ર્યનાં ઉમદા લક્ષણોની અને પરોપકારનાં ત્હમનાં અનેક શુભ કાર્યોની યાદગીરી યોગ્ય રૂપમાં મુંબાઈનાં સ્ત્રીપુરૂષોએ કાયમ રાખવી ઘટે છે. મ્હને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે કે આ બધાં સ્ત્રીની યાદગીરી તાજ રાખવાનું પોતાનું કર્તવ્ય તેઓ બજાવશે.

ધી મેન્ડે, વર્સોવા,

૧૪-૪-૧૬.

લી. દાદાભાઈ નવરોજીના

સલામ.

સેવાસદનનો ઠરાવ.

આ સભા પોતાનાં એક પ્રસિદ્ધ ઉપ-પ્રમુખ ગં. જમનાબાઈ સક્કઈના અવસાન માટે પોતાની ઊંડા શોકની, અતિશય દુઃખની અને ભારે ખોટની લાગણીઓની નોંધ લેવા ઇચ્છે છે. સદનના આરંભથી તે પોતાના મરણ સુધી સદગત આ સંસ્થા સાથે સંબંધ ધરાવતાં હતાં અને એ સમય દરમિયાન તેઓએ આ સંસ્થાની નિઃસ્વાર્થ, અનુકરણીય અને અમૂલ્ય સેવાઓ બજાવી હતી એટલું જ નહિ, પરન્તુ આ સંસ્થાને પોતાના દ્રવ્યથી પણ છૂટે દાંચે મદદ કરી હતી. દુઃખનું નિવારણ અને હિન્દની સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર એ ત્હમનાં જીવનકાર્ય હતાં અને ત્હમના મરણથી આ સંસ્થાએ એક સાચાં મિત્ર અને દૃઢ સહાયક ગુમાવ્યાં છે.

શ્રીમતી સરોજીની નેહુનો તાર.

દિમ્બત, મીઠાશ અને આત્મભોગ એ હિન્દી સ્ત્રીત્વના સદૃશ્યોની મર્તિરૂપ જેમનું જીવન હતું એવાં મ્હારાં પ્રિય મિત્ર જમનાબાઈ સક્કઈના અવસાન માટે મ્હારી ઊંડી શોકની લાગણી ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળના સભાસદોને નિવેદન કરવા કૃપા કરશો.

મિ. કેશવલાલ ભીખાભાઈ મણીયાર.

માહારાં માનવંત અને પ્રિય બહેન બાઈ જમનાબાઈના મરણ સમાચાર જાણી હું બેહદ દિલગીર થઈ છું. એ માઠા બનાવની ખબર મેં ન્યુસમાં પહેલી વાંચીને એ માહારાં લલાં બહેનને માટે કોણને દિલગીરી જાહેર કરવી તેના વિચારમાં હતી. એવો મરહુમ બહેન પોતાની કોમની બહેનીઓને સાડ પૈસાના ભોગે ઘણાં ઉત્તમ કામો બાંધ્યાં છે જેનો બદલો પરમેશ્વરને લાં. એવોને મળી ચૂક્યો હોય.

મરહુમ બહેન જમનાબાઈના હૃદયને મહારી તરફની ખરી દિલસોજીલરી લાગણી તેઓનાં ભારી દુઃખમાં જાહેર કરવાની તસદી લેશે.

નેપિયન્સીરોડ, }
મલખારદિલ-મુંબઈ. }

લિ. દુવાગીર,
આઈમાય શ્રીરાજશાહ મહેતા.

રા. રા. કેશવલાલ ભીખાભાઈ.

જત ગંગાસ્વરૂપ બહેન જમનાબાઈના સ્વર્ગવાસના ખબર ન્યુસ પેપરદ્વારા જાણી અત્યંત બેદ થયો છે. તેઓ બીમાર હતાં તે તો મારા જાણવામાં આવ્યું હતું પણ આમ બનાવ બની જશે એ ધારવામાં નહોતું. તેમણે પોતાની છંદગીમાં જે સ્વાર્થભોગ તથા પરોપકારની છાપ બેસાડી છે તે આપણા દેશની સ્ત્રીઓને દાખલો લેવા યોગ્ય છે. અને તેમની છંદગી પ્રભુએ પાંચ વરસ લંબાવી હોત તો તેઓ હિન્દુસ્તાનનાં સ્ત્રીમંડળની પ્રગતિને ઘણો લાભ કરી શકત. પણ એ પરમકૃપાળુ પરમાત્માને કાંઈ ઝોર જ ગમ્યું. એટલે આપણે તો ધીરજ અને શાન્તિ રાખી તેની ઇચ્છાને શરણ થયા વિના બીજે ઇલાજ નથી. એ પરમાત્મા તેમના આત્માને શાન્તિ આપો એ જ પ્રાર્થના છે.

લાવનગર. }

લિ.
મુરારજી આણંદજીના જેજોપાળ.

મિ. લવાનીદાસ મોતીલાળા.

આપણાં માનવંત પ્રિય બહેન જમનાબાઈના સ્વર્ગવાસ થવાની ખબર મારાં બહેનના મુંબઈના કાગલથી તેમજ મુંબઈનાં ગુજરાતી ખબરપત્રોથી જાણી મને બહુજ દિલગીરી લાગી હતી. અને એ વિષેનો દિવાસો એમના* બાણેજ બાઈ કેશવલાલપર મયા મેલમાં મેં લખ્યો હતો, તે પછી “જમે જમશેદ”માં એ મરહુમ બાઈના માનમાં ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળે જાહેર કરેલી દિલગીરીની સલાનો હેવાલ મારા વાંચવામાં આવ્યો હતો તેપરથી તમો બાઈપર એ બાઈનાં અતિ ખેરખાહ મિત્ર તરીકે લોકોના આવેલા કાગળે વિષે જાણી આ લખી, વાંચવા તસદી આપું છું.

આપણા માનવંત શેહેરી દાદાભાઈ નવરોજીએ મરહુમ બાઈ માટે જે શખ્તો લખ્યા છે તે ખોલેખોલ મારા દિલના પલ્લુ છે. ખચીત જ એ બાઈની હિન્દુ બહેનોને કેળવણી આપી દરેક રીતે ચઢતી હાલત કરવાની ઉલટ-કાળજી અને હોંમત ઘણીજ માન અને અભયથી ભરેલી હતી. એમની સાથે ત્રણ અઠવાડીયાં દુકાળનાં કામમાં સને ૧૯૧૨ ની સાલમાં રહેવાની મને બાગ્યશાળી તક મળી હતી. ત્યારથી હું સદા આહતી આવી છું કે એમનાં જેવાં ઘણાં

આઈઓ હિન્દુસ્થાનની દરેક કોમમાં થવાં લેઈએ. ફક્ત કેળવણી જ નહીં પણ પોતાનાં ધર્મ તરફ ફરજ કરવાની શક્તિ પણ એ બેઉ ધણીધણીઆંણીમાં નકલ કરવા ભોગ હતી. પરમેશ્વર એ લોકના આત્માને શાંતિ અને સ્વર્ગ આપે તથા એમની ખોટથી જે બિચારાઓ દુઃખી થયાં હોય તે સર્વેને-ધીરજ-હીમત અને આપણા સર્વેને તેમને પગલે ચાલવાની રૂઠી શક્તિ બક્ષે.

લંડન. }

તમારી શુભેચ્છક,
પુતલીઆઈ રૂ. ધ. ચેઠના,

ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળનાં સેક્રેટરી,

સ્વર્ગવાસી શ્રીમતી બહેન જમનાબાઈ સહઈના શોકજનક મૃત્યુથી સમસ્ત ગુજરાતી પ્રભ દિલગીર થઇ છે.

આ શહેરની સ્ત્રીઓની બહેરસલા અમારા મંડળ તરફથી આજ રોજ મેળવી હતી અને તેમાં નીચે પ્રમાણે ઠરાવ કરવામાં આવ્યા હતા.

સ્વર્ગવાસી ગંગાસ્વરૂપ બહેન જમનાબાઈ સહઈના ખેદકારક મરણથી આ સલા પોતાની દિલગીરી બહેર કરે છે. આપણા દેશને મરહુમ બહેનના મરણથી બારે ખોટ પડી છે.

અમદાવાદ. }

લી૦
સૌ. વિદ્યા રમણભાઈ,
મહાલક્ષ્મી મનસુખરામ,
મહિલામંડળનાં સેક્રેટરીઓ.

તેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ, ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળનાં પ્રમુખ,

મુંબઈ વનિતાવિશ્રામની મેનેજિંગ કમીટીમાં નીચેનો ઠરાવ પસાર થયો છે. તે આપને જણાવવાની રત્ન લઉં છું.

ઠરાવ.

મુંબઈની વનિતાવિશ્રામ સંસ્થાની મેનેજિંગ કમીટી પોતાનામાંના એક બહુતા સભાસદ ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સહઈના ખેદકારક મૃત્યુની નોંધ લે છે. સ્વર્ગસ્થ જમારથી સુરતનું વનિતાવિશ્રામ સ્થપાયું ત્યારથી પોતાનું મૃત્યુ થયું તે સમયસુધી સુરત તથા મુંબઈના આશ્રમો તરફ તથા તેમના બંને સ્થાપકો તરફ ઘણો પ્રેમભાવ રાખતાં હતાં એટલું જ નહિ પણ આ આશ્રમોને પોતાની તન મન અને ધનની મદદ આપતાં હતાં. મુંબાઈમાં આશ્રમ સ્થપાયો ત્યારે ગં. સ્વ. જમનાબાઈએ રૂ. ૨૦૦ ની મદદ કરી હતી એટલું જ નહિ, પણ તેઓ મુંબાઈના આશ્રમને બધી રીતે મદદ કરવા ઉત્સુક હતાં અને જતે દહાડે મુંબાઈના આશ્રમમાં પુદ પોતે રહી આશ્રમની ઉત્તિ કરવા ઘણી ઇતેજારી દેખાડતાં. મરનાર પોતાના છેલ્લા વીઢમાં પણ મુંબઈના આશ્રમને રૂ. ૧૦૦૦ ની રકમ આપવાનું ફરમાવી ગયાં છે. આવી રીતે વનિતાવિશ્રામની સંસ્થાઓ પરત્વે નહિ પણ મુંબઈ, સુરત, અમદાવાદ, ભાવનગર, પુના વિગેરે દેશદેશાવરની સ્ત્રીસંસ્થાઓ તથા ગુજરાતની લગભગ તમામ સ્ત્રી ઉપયોગી હીંચલાણોને ગં. સ્વ. જમનાબાઈ પોતાના ઉમદા ચારિત્રથી અને ઉત્તમ કર્તવ્યોથી એક પરીપકારી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી તરીકે દેશપરદેશ બહુતાં થયાં હતાં. કમનસીબે ગં. સ્વ. જમનાબહેનને છેલ્લાં બે વર્ષ ઉપર વિધવા અવસ્થા પ્રાપ્ત થઇ હતી તે વખતે એક હિન્દુ વિધવાનો ખરો ધર્મ શું છે તે

તેમણે પોતાના સદ્ગત પતિની અમૂલ્ય સલાહ મુજબ ચાલી દેશની તમામ વિધવાઓને પ્રત્યક્ષ બતાવી આપ્યું હતું. આતું ગુજરાતનું અમૂલ્ય રત્ન આપણા વચ્ચેથી ગુમ થયાથી વનિતાવિશ્રામની સંસ્થાઓએ એક મોટો સહાયક ગુમાવ્યો છે. એટલું જ નહિ પણ આખા ગુજરાતે, ગુજરાતની ધીર્તિ વધારનાર, તેની દરેક સ્ત્રીઉપયોગી દિલચાલનું હિત હેડે ધરનાર એક સાધ્વી સ્ત્રી ખોઈ છે. આવી સ્ત્રીના મૃત્યુથી થતી દિલગીરી પ્રદર્શિત કરવા મુંબઈના વનિતાવિશ્રામ તરફથી ચલાવવામાં આવતા બધા શિક્ષણવર્ગો ગં. સ્વ. જમનાબાઈના અવસાનને બીજે દહાડે માનની લાગણી દર્શાવવા બંધ રાખવામાં આવ્યા હતા. મરનારના કુટુંબીઓ તરફ તથા ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સંસ્થા જેના મરનાર એક સ્થાપક તથા સ્તંભ હતા. તે સંસ્થા તરફ મુંબઈનું વનિતાવિશ્રામ પોતાની અત્યંત દિલગીરીની લાગણી તથા દીલસોજી તેઓના આ ભારે શોકના પ્રસંગે લહેર કરે છે અને સ્વર્ગસ્થના આત્માને પ્રભુ શાંતિ બક્ષે એવી પ્રાર્થના કરે છે.

વનિતાવિશ્રામ મુંબઈ.

શિવગૌરી ગજજરના યથાયોગ્ય.

અ. સૌ. શ્રીમતી બહેન કલાવતી લવાનીદાસ, સેક્રેટરી, ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ, મુંબઈ.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં સ્થાપક અને પ્રમુખ અને મુંબાઈ નિવાસી ગુજરાતી સ્ત્રીઓનાં અગ્રેસર તેમજ સ્ત્રીઓને લગતાં તમામ કાર્યોમાં પૂર્ણ ઉત્સાહથી કાર્ય કરનાર સ્ત્રીરત્ન ગં. જમનાબહેન સક્કઈના બેદનક અવસાનથી આપના મંડળને જ નહીં પરંતુ મુંબાઈ નગરીનાં ગુજરાતી અને અન્ય સ્ત્રીઓ તેમજ ગુજરાત, કાઠીઆવાડના તમામ સ્ત્રીસમૂહને મહાખોટ પડી છે. રાજકીય, સાંસારિક, ઔદ્યોગિક, ધર્મ્યાદિ ધર્મ્યાદિ બાબતોમાં સ્ત્રીઓના શ્રેયાર્થે તેઓએ કરેલી ચળવળ તથા આપેલી તનં મન ધનની સહાય તેમજ દુષ્કાળ સમયે ગામેગામ ફરી ચરીબ તથા દુષ્કાળ પીડિત લોકોને દુઃખ વેડી કરેલી મદદ વિગેરે તેમનાં કાર્યો એવાં છે કે આપણી સ્ત્રીઓ સન્મુખ જીવિત દર્શાવે તરીકે હમેશાં ખડાં રહેશે. અને સર્વને અનુકરણીય થઈ પડશે.

જે જે કાર્યો તેમણે આદર્યાં છે તે યથાયોગ્ય ફળીભૂત થાઓ તથા તેમને પગલે આપનું મંડળ ચાલી તેમનાં કૃત્યોને વિશેષ દીપાવો અને તેમના આત્માને શ્રી પરમાત્મા શાંતિ આપો એવી અત્રેના વનિતાવિશ્રામની અલ્પ પ્રાર્થના છે.

અમદાવાદ,
વનિતાવિશ્રામ. }

લિ. મુલોચના દેસાઈ

તથા
સૌ. રૂક્મિણી અંબાલાલ દેસાઈ.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં સેક્રેટરી,

અમે સીંહેર ગામની સ્ત્રીઓ ગંગાસ્વરૂપ લગવતી જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સ્વર્ગવાસ થયાના સમાચાર લાંબી અમારી દિલગીરી લહેર કરીએ છીએ. ગુજરાતની હિન્દુ બહેનોની નૈતિક, ધાર્મિક અને માનસિક સ્થિતિ સુધારવા તેમણે કરેલ સ્તુત્ય પ્રયાસ સદુ કોઈના લાંબુવામાં છે. સંવત ૧૯૬૮ ના ભર્યંકર દુષ્કાળના પ્રસંગે તેઓ પ્રથમ આ ગામમાં આવ્યાં હતાં, અને ગરીબ માણસોને દાણા તથા કપડાંની અને મુંગા ઢોરને ઘાસની જે મદદ આપી હતી તે ઉપકાર અમે બૂલી જઈએ તેવો નથી. ગત વર્ષમાં શ્રાવણમાસમાં તેઓ અહીંયાં આવ્યાં

હતાં. અને અહીં આ ઠંઠાશાળામાં સદુ જ્ઞેનોને એકઠાં કરી લાવણુ આપી અમને સદુને ઉપકારી કર્યો હતો. આવી એક દેશભક્ત મુશીબ પવિત્ર સાધવી અને તેવા અનેક ગુણુવાળી જ્ઞેનના સ્વર્ગવાસ થવાથી ગુજરાત, કાઠીયાવાડ અને મુંબઈ ઇલાકામાં સ્ત્રીમંડળમાં મોટી ખોટ પડી છે.

પરમ કૃપાળુ ઈશ્વર તેમના અમર આત્માને ચિરકાળ શાંતિ આપો અને તેનો દાખલો લઈ ગુજરાતી જ્ઞેનો તેનું અનુકરણ કરે એવી સદુ જ્ઞેનોને પ્રેરણા કરો.

સિંદોર, કાઠીયાવાડ. }

સિંદોર સ્ત્રીસલાંનાં પ્રમુખ,
લીખાકલ હોરમસલ રોડના.

ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળનાં ઉપપ્રમુખ તથા સર્વ સલાસદો,

વિ. દિલગીરી સાથે લખવાનું કે ગં. સ્વ. શ્રીમતી જમનાજ્ઞેન સક્ષીના સ્વર્ગવાસના સમાચાર સાંભળીને અમે સુરત સ્ત્રીસમાજની જ્ઞેનો બહુ જ દિલગીર થયાં છીએ. કેમકે આપણા ગુજરાતમાં એમના જેવાં પરોપકારી ને સહૃદય જ્ઞેન હજી થયાં નથી ને એમની ખોટ પુરાવી બહુ જ કઠિન છે. કેમ કે ગુજરાતી જ્ઞેનોમાં એમના જેવી પરોપકારી જ્ઞેનોની ઘણી જ ખોટ છે. તેમાં આવી જ્ઞેનની ખોટ પડી છે તેથી બહુ જ દિલગીર થયાં છીએ. ઈશ્વર એમના આત્માને શાંતિ આપો એ જ પ્રાર્થના છે.

સહી સૌ. ગુણવંતગૌરી ઇગનરાય રાયલ.

સહી જસવંતિકા મુનશી.

સહી સૌ. સર્વજ્ઞાણા કરમુખરામ હોરા.

સહી સૌ. કાન્તિદા ઇન્દ્રવદન હોરા.

સહી ઇન્દુમતી ડાલાભાઈ વસીલ.

સહી સૌ. મટુજ્ઞેન જનાર્દન પાઠકલ.

સહી સૌ. પ્રસન્નગૌરી મુકુન્દરામ મહેતા-

સેક્રેટરી.

સહી સૌ. ચીમુજ્ઞેન વીરમુખરામ હોરા

ઉપપ્રમુખ,

સહી નાનીજ્ઞેન ગજજર.

સહી બાલગૌરી મુનશી.

સહી સૌ. બાનુદાજ્ઞેન ઇન્દ્રવદનરામ મુનશી

સહી ધનમનગૌરી બળમુખરામ દીવાનલ.

સહી સૌ. મીરાં એમ. રાયલ.

ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષીનાં હુટુમ્બ તરફ.

વિ. શ્રી મુંબઈ લૈન મહિલાસમાજની એક સભા ગઇ તા. ૧૦-૪-૧૬ ને રોજ શ્રી મુંબઈ માંગરોળ લૈન સભાના હાંલમાં સૌ. લીલાવંતી કીકાભાઈ પ્રેમચંદના પ્રમુખપણા નીચે મળી હતી. તે વખતે ગં. સ્વ. જ્ઞેન જમનાબાઈના સ્વર્ગવાસ માટે દિલગીરી ભદર કરવામાં આવવા સાથે તે જ્ઞેનની ચાદગીરી અમારી વચ્ચે કાયમ રહે તે માટે તેમની એક એનલાઈ ઇબી આ સમાજના હાંલમાં રાખવાનો ઠરાવ થયો છે. તે ખબર પ્રમુખ અને સેક્રેટરીની ફરમાસથી આપ તરફ મોકલવામાં આવે છે તેની નોંધ લેઓ.

શ્રીમુંબઈ લૈન મહિલાસમાજ. }

લી. જોનરરી સેક્રેટરી,
સૌ. શુભાખબાઈ મકનલ મહેતા.

માનવતા મંત્રી, “ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ” મુંબાઇ.

સેવામાં સવિનય નિવેદન કે—સ્થાનિક આર્યસમાજ મંદિરમાં અમારી આર્ય સ્ત્રીસમાજની સાધારણ સલામળી હતી, તેમાં આપના મંડળનાં પ્રમુખ શ્રીમતી જમનાબાઈ સક્કઈના પરલોકગમનથી દુઃખી થઈ બે શોકલયો ઠરાવ કરવામાં આવ્યો તે આ નીચે આપની સેવામાં લખી મોકલી અમે આપના દુઃખમાં ભાગ લઈએ છીએ.

“શ્રીમતી જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈ જેઓ મુંબાઈ શહેરની ગુજરાતી કોમમાં એક આગેવાન, જનસમાજની સેવા કરનાર, પરમજી ભલાં બાઈ હતાં અને જેઓ પોતાની પુષ્ટ વય, સાદા જીવન, અને પ્રેમયુક્ત વચનોથી મુંબાઈની સ્ત્રીસમાજમાં ઘણાં આદર પામેલાં હતાં તેઓના અકાળે મૃત્યુની ખબર સાંભળી આ સમાજ ઘણીજ દિલગીર થઈ છે. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં તેઓ જીવનપર્યંત પ્રમુખ રહ્યાં હતાં અને અન્ય સ્ત્રીઓની સલામાં પણ ઉત્સાહથી ભાગ લેતાં હતાં. આર્ય સ્ત્રીસમાજ તેઓના મૃત્યુથી પોતાને મોટી ખોટ ગણેલી માને છે.”

લી. ચંદાગૌરી હાકેરદાસ દેસાઈ,
મંત્રી, આર્ય સ્ત્રીસમાજ, મુંબાઈ.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના પ્રમુખ સાહેબ મુંબઈ.

આપણા મંડળનાં પ્રમુખે સ્વર્ગવાસ કર્યાના માઠા સમાચાર સાંભળતાં અત્યંત દિલગીરી પ્રાપ્ત થયેલ છે. મરહુમ ગં. જમનાબાઈની અમૂલ્ય સેવાની હજી મંડળને પૂરી આવશ્યકતા હતી. આવા પ્રમુખસ્થાને વિરાજેલ જમનાબાઈની ખોટ પૂરી થાય એવી મનોભાવના છે. પરંતુ તે ખોટ પુરી થતાં ગં. જમનાબાઈનું મુળારક નામ યાદી બહાર જાય તેમ નથી. આ હૃદયભેદક બનાવ જનતાં પારાવાર દિલગીરી થયેલ છે. ભાવિ પ્રબળ છે, ઇશ્વરની ગહન ગતિ છે, કુદરત આગળ સૌ કોઈ લાયકાર છે. લેણાદેણના યોગ પૂરા થયે સહુ સહુના માર્ગે-આલ્યા જાય છે, એવી ઘટમાળ છે; જેમાં આપણુ સ્નેહીઓનું કંઈ બળભેર ચાલતું નથી. માટે જ્ઞાનવડે સમાધાન કરી સર્વ સલાસદો તથા તેઓશ્રીનાં સગાં સ્નેહીઓને દિલાસો અપાવશો. આ હૃદયભેદક દુઃખદળના વળનમાં પારાવાર શોચ થયો છે તે નેત્રમાં દર્શાવી શકાતો નથી. સ્ત્રીકુળજૂથણ જમનાબાઈ વૈકુંઠવાસી થતાં આર્યબાળાઓ સ્નેહીસંબંધીઓને બહુ મોટી ખોટ પડી છે. હિન્દુસ્થાનમાં પરોપકારી પુરૂષો તથા લાખોમાં એક આવા મુશીલ અને સ્ત્રીઓ તથા ઉછરતી બાળાઓને સુમાર્ગ બતાવી ઉભયતાને પહોંચાડનાર પ્રિય જમનાબાઈરૂપી રત્ન જરબાદીને પામતાં કંઈ સ્ત્રીના મનમાં આવડત નહીં થશે? ઇશ્વરની ઇચ્છા આધીન મનુષ્ય ગમે તેવી પ્રિય અને સાહાયલી વસ્તુઓ ભવિષ્યયોગે ગુમાવી હાય મારી બેશી રહે છે. નિરૂપાય છે. વાઢાલાં સ્ત્રીમંડળોને આપણાં પ્રિય જમનાબાઈના અવળા ભવિષ્યમાટે હું અત્યંત દિલગીરી સાથ દિલાસો આપી મારી કલમ બંધ કરું છું.

વાંકનેર. }

લિ. બાપ્તી જમનાબાઈના
સ્ત્રીકુળ વાંચકો.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ.

સદ્ગત ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષ્મના શોકજનક અવસાન માટે બરવામાં આવેલી શોકદર્શક સલાનાં પ્રમુખ લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ અને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં સભાસદો,

અમારાં માતૃતુલ્ય પૂજ્ય ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષ્મના ખેદજનક અવસાન માટે ગઈ તારીખ ૧૫ મી એપ્રિલ ૧૯૧૬ ને રોજ તમો જ્ઞેનના પ્રમુખપદ નીચે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના સભાસદોની જાહેરસભામાં સદ્ગતના માનાયે પસાર કરેલા ઠરાવની નકલ અમારી ઉપર મોકલી આપવા માટે મંડળનાં સવળાં સભાસદોનો અને તમો જ્ઞેનનો અમો સદ્ગતના હૃદયોનો અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ.

સદ્ગત જમનાજ્ઞેન સક્ષ્મજ્ઞે મંડળનાં પ્રમુખ તરીકે અને સ્થાપક તરીકે પોતાની હયાતી સુધી નિઃસ્વાર્થપણે અંતઃકરણપૂર્વક પોતાની હિન્દુ જ્ઞેનો અને આ દેશની ધંતર ક્ષેત્રની જ્ઞેનોની સુધારણાની તમામ હીલચાલોમાં આત્મસોગવડે મંડળ પ્રત્યે જે સેવાઓ જાળવી હતી તેની યોગ્ય કદર પીછાની સદ્ગતનાં લલાં અને નેક કામો માટે તમારા મંડળે પસાર કરેલા પ્રશંસા પાત્ર ઠરાવથી અમો સદ્ગતના, હૃદયોનો ઉપર આવી પડેલા અસહ્ય દુઃખમાં દિલાસાદાયે ઘણી શાંતિ થઈ છે.

તમારા મંડળનો એક ઉત્તમ નાવિક-મંડળના શિર ઉપર પ્રકાશતું એક ઉમદા જવાહીર-અઘૌકિક પ્રેમવડે તમામ સ્ત્રીસમાજ ઉપર સચોટ અસર કરનાર એક ઉમદા સ્ત્રીરત આપણા હિન્દુ સંસારમાંથી ગુમ થયું-નાશ થયું તેને માટે ગુનાઈ ધંધાકાના તમામ સ્ત્રીવર્ગમાં તેમાં મુખ્યત્વે કરીને તમો ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની તમામ જ્ઞેનોમાં જે અતિશય દિલગીરી દેવાઈ રહી છે તે સ્વાભાવિક છે.

તમારા મંડળનાં પ્રમુખ એટલાં જાણીતાં, નમ્ર, પ્રેમાળ, પરોપકારી, ઉત્સાહી, સ્વદેશ-ભિમાની, રીતિનીતિ આચારવિચાર વિવેક અને ધર્મપાળક હતાં કે જેથી તેમના ઉત્તમપણા માટે તેમના સ્વર્ગવાસથી મંડળને અતિશય ખોટ પડી છે.

સ્વર્ગસ્થ જમનાજ્ઞેન સક્ષ્મજ્ઞી ઉચ્ચ મનોભાવના સદ્ગત કરવાનાં કાર્યો ઉપાડી લેવા ઉત્સાહપૂર્વક તમો સવળી જ્ઞેનો તત્પર થશો તો સદ્ગત જ્ઞેનના પવિત્ર આત્માને ઘણી જ શાંતિ મળશે.

અમો સદ્ગતના હૃદયોનો તમો ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં સભાસદોના અંતઃકરણપૂર્વકના જીંદી દીલસોજ દર્શાવનારા તમારા માયાળુ ઠરાવને માટે દ્વિતી આભાર માની સદ્ગત ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ-સક્ષ્મજ્ઞના આત્માને પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર શાંતિ જણે એવું ઇચ્છીએ છીએ.

સેવક,

વેણીલાલ મગનલાલ.
કેશવલાલ લીખાભાઈ.

શોક પ્રદર્શિત કરનારા પત્રો.

સહગતનાં હૃદયોએ ઉપર તેમ જ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ ઉપર નીચે જણાવેલ બુદ્ધિ છુદ્ધી સંસ્થાઓ, સત્તારીઓ અને બંધુઓ તરફથી શોકપ્રદર્શિત કરનારા પત્રો મળ્યા હતા.

ભાવનગર ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની શાખા, સિદ્ધપુર વનિતાવિશ્રામ, નડીઆદ વનિતાવિશ્રામ, રાજકોટ સ્ત્રીસુબોધિની સભા, સીદ્ધર સ્ત્રીસમાજ, સુરત સ્ત્રીસમાજ, અમદાવાદ વનિતાવિશ્રામ, સુરત વનિતાવિશ્રામ, મુંબાઈ સેવાસદન, આર્ય સ્ત્રીસમાજ, મુંબાઈ જૈન મહિલા સમાજ, અમદાવાદ મહિલામંડળ, ટ્રાન્સવાલ ઇન્ડિયન વિમેન્સ એસોસિયેશન, લેહાન્સબર્ગ, મુંબાઈ પ્રેસિડન્સી સોશિયલ રિફર્મ એસોસિયેશન, બ્રિટિશ ઇન્ડિયન એસોસિયેશન લેહાન્સબર્ગ, અમદાવાદ મણિયાર મિત્રમંડળ, ભાવનગર, ભાવનગર મોઢ જ્ઞાતિ રાત્રિશાળા, નડીઆદ હિન્દુ અનાથાશ્રમ, કાઠીઆવાડ અનાથાશ્રમ, વલિક ઓર્ફનેજ, ગં. સ્વ. રાજમાતા જમના સાહેબ, વાંકનેર, સૌ. મણિવશ્મી મુરારજી આલુંદજી ટના, સૌ. હરિસુખગૌરી વામનરામ કપિલરામ મહેતા, સૌ. બહેન વસંતકુંવરબા કાળુભા કલ્યાણસિંહજી, સૌ. શારદા સુમંત મહેતા, સૌ. કૃષ્ણાગૌરી ચિમનલાલ હરિલાલ સેતલવાડ, મનીબેહ મિસ ટેપ્ટન, સૌ. રમાલક્ષ્મી મણિલાલ હરિલાલ સિદ્ધર, લેડી આઈમાય ફિરોજશાહ મહેતા, મહર્ષિ ડા. દાદાભાઈ નવરોજ, સેન્ટ નિહાલસિંગ લંડન, રા. મુરારજી આલુંદજી ટના, રા. હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંબરિયા, રા. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેદીઆ, રા. ઠાણાભાઈ લક્ષ્મણ પટેલ, રા. સીતારામ જે. શર્મા, રા. ભોગીલાલ ચક્રભાઈ વડનગર, રા. મણિલાલ સાંકળચંદ પારેખ નડીઆદ, રા. કાળાભાઈ ત્રિભુવનદાસ ગજનગર, સૌ. માણેકભાઈ કહાનજી રાજકોટ, સૌ. કાશીભાઈ છોટાલાલ ભાવનગર, રા. ભગવાનદાસ વિશ્રામ દેવવાડકર, રા. કાનજી માલજી બેરી, રા. રંગીલદાસ એમ. કાપડીઆ ગણુદેવી, રા. ઝીલાભાઈ દુલકરામ દલાલ વગેરે, રા. પ્રાણીવનદાસ દુલકરામ સુરત, સૌ. કૃષ્ણા હરિલાલ રાવળ સુંથરામપુર, સૌ. મોઢીભાઈ પરમાણુદાસ કક્કર, રા. મોહનલાલ લલ્લુભાઈ કોઠારી, જ્યાસ મૂલશંકર રામજી સિદ્ધર, રા. છોટાલાલ ત્રિભુવનદાસ મણિયાર ભાવનગર, રા. કૃષ્ણાશંકર જયશંકર અમરેલી, પંચા કાલિદાસ બેચરદાસ ભાવનગર, રા. દામોદરદાસ પ્રાણીવનદાસ મણિયાર, રા. કેશવરામ નંદરામ ભટ નવસારી, રા. હીરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ સુંથરામકર, મિસિસ પુતળીબાઈ આર. ડી. શેઠના લંડન, રા. બાલુભાઈ લાલભાઈ, રા. નાથાલાલ વિશ્વદાસ ચોકસી સુરત, રા. મૂલચંદશાહ નરોત્તમદાસ સુરત, રા. રણુછોડદાસ એમ. વકીલ, રા. શાસ્ત્રી નંદલાલ પ્રાણશંકર, રા. ચિમનલાલ કાકોરલાલ સુરત, રા. પ્રહલાદજી ગોવર્ધનદાસ પૂના, વગેરે.

વર્તમાનપત્રો અને માસિકો.

DEATH OF A PROMINENT HINDU LADY.

THE BOMBAY CHRONICLE.

We regret to announce the death of Mrs. Jamnabai Nagindas Sakkai which took place at her residence "Ram Nivas", Ban Gunga, Walkeshwar, Bombay on the 8th. The deceased was suffering from sprue since the last six months. This together with the great grief she continually felt for the demise of her husband in 1914 brought about her death. She was aged 54 at the time of her death. Mrs. Sakkai, by caste a Modh Baniya, was a member of the well known family of Mr. Tapidas Vurjdas. Since the year 1903 Mr. Sakkai commenced to take part in the public life of Bombay and continued to do so even when she became a widow. Throughout these years she tried by all her efforts to bring about the necessary improvements in the backward condition of her sisters of the Gujarati community. The deceased was the President of the Gujarati Hindu Stree Mandal from its commencement in the year 1903 and was the Vice President of the Seva Sadan of Bombay till her death. She by her good and kind deeds, and by her genial and urbane manners was fortunate in winning the affection of many members of the different Indian communities. During the last great famine in Gujarat and Kathiawar Mrs. Sakkai, at her own expense, took a party of ladies to personally offer the necessary relief to the famine-stricken from the sum of Rs. 20,000 collected by her own efforts. In these and other ways she proved herself of great service to her sisters both in Bombay and in other places of Gujarat and Kathiawar. She was known and loved throughout her life as a sincere philanthropist of rare merit. Her loss has been deeply mourned by her relatives and by a large circle of her friends and admirers. She leaves behind her two of her sister's sons.

HER CHARITIES.

Mrs. Sakkai, quite in keeping with her life-long activities, has set apart in her last will a sum of Rs. (17,500) for various charitable purposes. They are as follows:—

trust that some one possessing intimate knowledge of her varied services will undertake to write a good biography of this gifted lady for the benefit of the women of India. Suffice it for us to mention here the main features of Mrs. Sakkaï's useful life. The services rendered by Mrs. Sakkaï for the Gujarati Hindu Stree Mandal, have been recognized by the Managing Committee of the Mandal at the end of their twelve years' report in these terms:—"We have no hesitation in mentioning publicly that the success which our Mandal has hitherto achieved is practically due to Mrs. Jamnabai Nagindas Sakkaï." The Mandal gave a fitting expression to their sense of appreciation of these services yesterday at a meeting, specially convened for the purpose. Mrs. Sakkaï's services to the Seva Sadan of Bombay were gracefully acknowledged in a resolution of condolence passed by its Committee on the 10th inst., which was as follows:—"That this meeting wishes to place on record its feeling of profound sorrow, great regret and heavy loss at the death of one of its distinguished Vice-Presidents, Mrs. Jamnabai N. B. Sakkaï. The deceased was connected with the Society from its very beginning upto the time of her death and during that period not only rendered disinterested, self-sacrificing, exemplary and invaluable services to the Society, but also freely helped it with her purse. Her life-long work was to relieve distress and uplift the women of India and in her they have lost a sincere friend and a staunch supporter." The Jain Community has also passed a resolution of condolence, in appreciation of Mrs. Sakkaï's services in furthering the progress of education among the women of the Jain Community and resolved to keep an enlargement of Mrs. Sakkaï's photo in the Jain Ladies' Institution. The deceased was connected not only with these institutions but also with several others. All these she helped both by her personal labours and the free use of her purse. Mrs. Sakkaï throughout her life remained a staunch Hindoo and did her utmost in all possible ways to help forward the cause of ideal womanhood in India. Her exemplary character, her public spirit and her numerous but unostentatious deeds of charity proved a potent force in furthering the cause of the emancipation of Indian women in general and Hindoo women in particular. Mrs. Sakkaï, unlike many Hindoo widows and ~~X~~ enlightened response to her husband's last desire,

took an active part in the philanthropic and other public activities of our city, and this special feature of her life was very gracefully referred to by H. H. Lady Ali Shah in her speech at the Town-Hall meeting, held in connection with the women's activities for the relief of distress in the present great war. Duty was Mrs. Sakkai's watchword and she discharged the same with fearless devotion but without courting public applause. She was a familiar figure on many a platform in Bombay. To quote Mrs. Sarojini Naidu's words used by her in expressing her sorrow at Mrs. Sakkai's death, she was "an embodiment of the courage, sweetness and self-sacrifice of Indian womanhood." By her death our city and our country has lost a remarkable Hindu lady. It was in the fitness of things that the Gujarati Hindu Stree Mandal, Seva Sadan and the Vanita Vishram were closed on Monday last in her honour. We trust the citizens of Bombay will not fail to mark their appreciation of the many unselfish and noble services rendered by Mrs. Sakkai to the cause of Indian womanhood in a fitting manner. We are glad to learn that the Gujarati Hindoo Stree Mandal resolved yesterday to raise a suitable memorial for perpetuating Mrs. Sakkai's memory. We are also pleased to learn that the women of Bombay also desire to convene a public meeting in the month of June to give expression to the great loss sustained by our city by her death. Her nobility was shown by her many good deeds and is further demonstrated by the way in which she has bequeathed a portion of her wealth by her last will and testament. The discriminating and broad-minded spirit in which Mrs. Sakkai has distributed a sum of Rs. 18,000 for various deserving philanthropic institutions of our country shows in an unmistakable manner Mrs. Sakkai's catholic outlook on life. We believe this is the first instance of a Hindoo lady in Bombay having ever bequeathed a part of her fortune in such broad-minded spirit. We offer our heart-felt condolence to Mrs. Sakkai's family and to the members of the Gujarati Hindoo Stree Mandal which has suffered an irreparable loss by the death of its guide, friend and philosopher. May Mrs. Sakkai's soul rest in peace and may our country-women profit by the noble legacy of an illustrious example of a high-souled, disinterested and self-sacrificing lady like the late Mrs. Sakkai !

વર્તમાનપત્રો અને માસિકોની નોંધ.

સદ્ગત ગં. જમનાબાઇ નગીનદાસ સક્કઠના શોકજનક અવસાન માટે મુખ્યસમાચાર લમેજમશેદ, સાંજવર્તમાન, પ્રભાત્ર અને પારસી, હિન્દુસ્થાન, ટાઇમ્સ ઓફ ઇન્ડીયા, બોમ્બે કૉનિકલ, ગુજરાતી, ઇન્દુપ્રકાશ, આર્યપ્રકાશ, ગુજરાતી પંચ, ગુજરાત મિત્ર અને દર્પણ, પ્રભ-
વંધ, કાલીઆવાડ ટાઇમ્સ, મૉડર્ન રિવ્યુ, સયાલવિજય, વ્યંકટેશ સમાચાર, સાંહિત્ય, સમાલો-
ચક, વસન્ત, સુન્દરી સુબોધ, હિન્દી આશીક, કપોળમિત્ર વગેરે મુખાઇનાં તેમજ દેશવરોનાં
અંગ્રેજી, ગુજરાતી, મરાઠી અને હિન્દી ભાષામાં પ્રસિદ્ધ થતાં દૈનિક અઠવાડીક અને માસિક
પત્રોએ સદ્ગત સમ્બન્ધી દિલગીરી ભરી નોંધ લીધી હતી.

**મુખ્યના ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ મિસિસ જમનાબાઇ
નગીનદાસ સક્કઠનું શોકજનક મરણ-મરહુમનું આદર્શ જીવન
અને તે ઉપરથી લેવા બેઠતો ધડો.**

(મુખ્યસમાચાર.)

મુખ્ય ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ અને મરહુમ મી० મલબારીએ સ્થાપેલા
સેવાસદન નામની સુપ્રસિદ્ધ સંસ્થાની કાઉન્સિલનાં હિન્દુ કોમ તરફનાં એક ઉપ-પ્રમુખ મિસિસ
જમનાબાઇ નગીનદાસ સક્કઠનાં શોકજનક મૃત્યુની નોંધ લેતાં આ ઇલાકાની પ્રજા અને ખાસ
કરીને તેના સ્ત્રીવર્ગ તરફથી આપણે ખેદ પ્રદર્શિત કરીશું. મરહુમનાં પવિત્ર નામ સાથેજ
એવાં કેટલાંક અગત્યનાં કામો બેઠાયલાં છે કે જ્યાંલગી તે કામોની હસ્તીનો લાભ પ્રાપ્ત
મળતો રહેશે ત્યાંલગી તેમનું વિસ્મરણ થવું અશક્ય છે. તેમનાં ઘણાં કામોમાં ગુજરાતી હિન્દુ
સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના મુખ્ય છે. તેણે આ ઇલાકાના ગુજરાતી સ્ત્રીવર્ગમાં એક નવું ચેતન
લાવી તેને માથે કેવા પ્રકારની ગંભીર ફરજ રહેલી તેનું તેને ખરું બાન કરાવ્યું છે. તે મંડ-
ળની આજથી લગભગ સોળ વરસ પહેલાં સ્થાપના થઈ ત્યારથી તે અસાર સુધી તેની જે
અમૂલ્ય સેવાઓ મિસિસ જમનાબાઇએ બજાવી હતી તેની તુલના કરવી અશક્ય છે. મહાન
પ્રતાપી બ્રિટિશ રાજ્યની શીતળ છાયા હેઠળ પુરૂષ સાથે સ્ત્રીકેળવણીએ પણ ઠીક પ્રસાર
કરવા માંડ્યો છે. ભેકે તે પ્રજાની દૃષ્ટિએ ભેલાં ઘણો ધીમો છે, છતાં તેટલી પછુ કેળવણી
લેવાનું સૌભાગ્ય જે સન્નારીઓને પ્રાપ્ત થયું હતું તેમને એક સ્થળે એકત્ર કરી તેમની વિધ-
વિધ શક્તિઓને તેઓના લાયકના યોગ્ય માર્ગે પુરતી સંભાળ સાથે દોરવાનું જે અમૂલ્ય કામ
મરહુમે ઉઠાવ્યું તેમાં તેમણે બતાવેલી દુરઅંદેશી અને દીર્ઘદૃષ્ટિ માટે પ્રજા તેમને વખાણવા
લાગી હતી. મરહુમે ભેયું હતું કે દેશોદય માટે સ્ત્રીકેળવણી અગત્યની છે તેથી જ્યાંલગી તેનો
પ્રસાર થવા ન પામે ત્યાંલગી પુરૂષવર્ગના તે માટેના પ્રયત્નો ભેધએ તેટલા લાભદાયી નિવડવાનો
સંભવ ઓછોજ રહેશે. આટલા માટે તેમણે પોતાનાં માનીતાં મંડળદ્વારા આ અગત્યનું કામ
દાય ધર્યું અને અત્યારે આપણે ભેધએ છીએ તેમ તેનાં રૂડાં કળ પ્રજા આજવા લાગી છે.
સ્ત્રીઓ શું શું કરી શકે, દેશની આબાદીમાં કેવો લાભ બજવી શકે અને તેમને માટે કયાં
કયાં કામો લાયકનાં છે, તે જાણવાની ભે કોઈને પણ જ્ઞાના દોય તો તેણે મિસિસ જમ-
નાબાઈનાં જીવનક્રમનો અને તેમણે ઉઠાવેલો સૌલેક વરસ થયાં મજહુર મંડળ હસ્તક જે કામો
કરાવ્યાં છે તેનો ખાસ અભ્યાસ કરવો. તેમને હાથે થયલાં કેટલાંક કામો તો એવાં છે કે
જે માટે આ ઇલાકાનો સ્ત્રીવર્ગ વાજબી મગફરી લઈ શકે. હિન્દના મહાન બોહોમ નરની

જયંતિ આ મંડળ અને તેમાં પણ તેનાં સદ્ગત સુકાની મિસિસ જમનાબાઈ હસ્તક આ ઇલાકામાં સ્ત્રીવર્ગ તરફથી પ્રતિવર્ષ ઉજવાતી રહી છે તે માટે પ્રભ એ મરહુમને ધન્યવાદજ દેશે. આપણે સ્ત્રીવર્ગ પણ પોતાના રાજદ્વારી નેતા અને સાચાં દેશભક્તને પૂજ્ય તથા તે આ દેશના સદ્ભાગ્ય ગણવાં જોઈએ અને તેવી પૂજ્ય લાગણીના અંકુરો તે વર્ગનાં મનમાં રોપવાનું માન સદ્ગત મિસિસ જમનાબાઈનેજ ઘટે છે. સ્ત્રીઓ જાહેરમાં શો ભાગ લે અને તેઓ તે લે તેથી પ્રબલને શો લાભ થાય એવા સંકુચિત વિચાર ધરાવનારાઓને મિસિસ જમનાબાઈના જીવનવ્યવહારથી અને તેમણે જાહેરમાં ભાગ લઈ જીદ જીદા વિષયો ઉપર આપેલાં ભાષણો ઉપરથી પોતાના વિચારોમાં સુધારો કરવા વિના ચાલે તેમ નથી. દક્ષિણ આફ્રિકામાં હિન્દી પુરૂષવર્ગ સાથે ત્યાંનો સ્ત્રીવર્ગ પણ તુરંગની સજા ભોગવવા લાગ્યો તે સામે વાંધો દર્શાવવા અને ત્યાં હાડમાર થતા હિન્દીઓને આર્થિક સહાય આપવા માટે મુંબઈમાં ટાઉન હોલમાં જે જાહેરસભા યોજાવવામાં આવી હતી તે પ્રસંગે મિસિસ જમનાબાઈએ જે ભાષણ આપ્યું હતું તેથી શ્રોતાજનોનાં મન ઉપર ઘણી અસર થઈ હતી. ત્યાં આપેલાં ભાષણ ઉપરાંત તેમણે દક્ષિણ આફ્રિકાવાળા હિન્દીઓને સહાય કરવા માટેનું ફંડ ઉઘરાવવામાં પણ મોટી મદદ કરી હતી. ગુજરાત અને કાઠીઆવાડમાં પડેલા છેલ્લા દુષ્કાળ સમયે તે ભયંકર આફતમાંથી લોકોનો બનતો ઉગારો કરવા માટેની હિલચાલમાં તેમણે સારો ભાગ લીધો હતો, અને કેટલાક ભાગોમાં જાતે જ ત્યાંના લોકોને કપડાં વગેરેની સહાય આપવા અને મધ્યમ વર્ગના લોકો જેઓ માગતાં અચકાય છે તેઓ સાથે બળી તેમને ખાનગી મદદો પુગાડવામાં જાતી શ્રમ લીધો હતો. આ પ્રસંગે તેઓએ જે દયા અને ઉદાર વૃત્તિથી કામ લીધું હતું તેથી ઘણાં દુઃખીઓની આજરૂ સચવાવા સાથે તેમને જોઈતી મદદ પૂગાડી શકાય હતી. લગભગ ૧૫૦ નીકળતાં પણ તેમણે ઘાયલ થયેલાં તથા જંગમાં ઉતરેલા સીપાઈઓને સહાય કરવાનાં કામમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળને ભાગ લેવાને ઉત્તેજન આપ્યું હતું. તેથી મજકુર કામને કેટલી સહાય મળી છે તે બાબતોની શાખા તરફથી બાહર પડેલા તેના કામકાજના અહેવાલ ઉપરથી જોઈ શકાય છે. આ પ્રમાણે આ પરોપકારી બાઈએ પોતાના જીવન પર્યંત પોતાનાં જાતીની અને દેશની સેવા બજાવી પોતાનું જીવન સફળ કર્યું છે. મિસિસ સક્કઈ પણ કેટલાં ઉદાર વૃત્તિવાળાં હતાં અને તેમની દૃષ્ટિમર્યાદા કેવી વિશાળ હતી તે પોતાના મૃત્યુબાદ સ્ત્રીકેળવણીની અને બીજી જુદી જુદી સંસ્થાઓને તેઓએ આપેલી મદદ ઉપરથી જોઈ શકાય છે. તેમનાં ભાષણોનો સંગ્રહ કરી તે તેમનાં જાહેર અને ગૃહજીવનના વીંગતે અહવાલ સાથે પ્રગટ કરવામાં આવશે તો તેથી આ ઇલાકાની પ્રજા અને ઉઘરતા સ્ત્રીવર્ગને ખચિત ઘણો લાભ થશે. છેવટ આપણે ઈચ્છીશું કે તેમણે હાથ ધરેલાં કામો મજકુર મંડળ અને તેના સભાસદો તેમના જેવાજ જાતી શ્રમ અને ઉત્સાહથી જારી રાખે.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈનું મરણ.

(ગુજરાતી.)

ગુજરાતનું એક સ્ત્રીરત્ન, કેટલીક સાંવર્ગનિક સંસ્થાઓ અને તેમાંથી સ્ત્રીસુધારણાની સંસ્થાઓમાં તો ખાસ તન મન અને પોતાથી અને ત્યાંસુધી ધનથી ઉત્સાહપૂર્વક મદદ દરનાર પરોપકારી ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સ્વર્ગવાસ થયાના દુઃખદ સમાચારથી હરેક ગુર્જરઅંધુ ઘણોજ દિલગીર થયા વિના નહી રહે. તેઓ લગભગ પાંચ મહિનાની લાંબી માંદગી ભોગવી ચોપન વર્ષની ઉમ્મરે વાલકેશ્વર ખાતે ગઈ તારીખ ૮ મી એપ્રિલ સનિવારે રાત્રે ૨૫

વાગે-મરણ પામ્યાં છે. આ સમાચારથી ગુજરાત અને કાઠિયાવાડના સ્ત્રીવર્ગને તો વિશેષ શોક થયા વિના રહેશે નહીં. કારણ હવે તેમની મુધારણાની દિલ્લાસને આવો ટેકો આપનાર વિરલ છે. તેમણે પોતાના પતિના સ્વર્ગવાસ પછી લગભગ બે વર્ષ પોતાના પવિત્ર આત્માને પરમેશ્વરની હજુર રજુ કીધી છે.

ગં. જમનાબાઈ સંસ્કૃતનો જન્મ સંવત્ ૧૯૧૮ ના શ્રાવણ શુદ્ધ પૂનમે પ્રખ્યાત લક્ષ્મી-પતિ શેઠ તુલસીદાસ ઋજુદાસને ત્યાં થયો હતો. ગં. જમનાબહેન નામાંકિત શ્રીમંતની પુત્રી હતાં, અને મોટી લલ્લેજલાલીમાં ઉછર્યા હતાં. પિતાને ઘેર જમનાબહેનની બાળ અવસ્થાનું જીવન ચરિત્ર હાલના જમાનામાં ઉછરતી બાળાઓને ખરેખર બોધપ્રદ થઈ પડે તેવું હતું. આ બાળઅવસ્થાનાં નિર્દોષ રમતગમત, આનંદ, અભ્યાસ વિવેક રીતિનીતિએ જમનાબહેનનું બિંબનું જીવન ઉત્તમ અને સમાજને અનુકરણીય થઈ પડે તેવું હતું. જમનાબહેનનાં લગ્ન લગભગ તેર વર્ષની ઉંમરે સુરતનિવાસી રા. નગીનદાસ બક્ષિદાસ સંસ્કૃત સાથે થયાં હતાં. રા. નગીનદાસ સંસ્કૃતની ઉમર તેમનાથી બે વર્ષ મોટી હતી. રા. નગીનદાસના પિતાએ અગાઉ બાબાસાઈ અને સંસ્કૃત રૂપીઆના અલગ વખતે ચોકસી તરીકે વેપાર કરેલો હોવાથી તેમની અટક સંસ્કૃત પડી હતી. આ મધ્યમ સ્થિતિવાળું કુટુંબ વેપારધંધો કરી પોતાનું ગુજરાન સંતોષથી ચલાવતું હતું. લગ્ન થયા બાદ ચોટીક મુદત રા. નગીનદાસે મુંબઈમાં પ્રીવિયસ મુખી અભ્યાસ કીધો હતો. શ્રીમંતની પુત્રી જમનાબહેને સાસરામાં તે વખતની સ્થિતિમાં પોતાનો શરૂ થતો ગૃહસ્થાશ્રમ કેવી ઉત્તમ રીતે ચલાવ્યો હતો તે આજુ જમાનામાં લગ્ન થયા બાદ સંસારમાં પડતી સ્ત્રીઓને અવશ્ય લાજુવા લાયક અને મનન કરવા લાયક થઈ પડે તેમ છે.

આ દમ્પતિ ઘણાં સાદાં, દયાળુ, પરમજી, આનંદી, સંતોષી અને મહતાવડા સ્વભાવનાં હોવાથી તેઓ જનસમાજમાં પ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં. અભ્યાસ છોડ્યા બાદ રા. નગીનદાસ સંસ્કૃતમાં શરૂઆતમાં મિલ વગેરે કેટલાંક ખાતામાં ફુંક સમય નોકરી કીધા બાદ મુંબઈમાં ઇન્ડમોટોર્સ ખાતામાં રૂપીઆ ચાલીસના પગારથી નોકરી શરૂ કરી હતી, અને ત્યાં બાર વર્ષ નોકરી કરી હતી. ધીમે ધીમે દોઢસોનો પગાર થયો હતો. ત્યાર બાદ મુંબઈ બેંકમાં પંદર વર્ષ ડેપુટી હેડ ઓફ તરીકે અને મુંબઈ બેંકના હેડ ઓફ તરીકે લગભગ બે વર્ષ કામકાજ કરી સ્વર્ગવાસ થયા હતા. જમનાબહેને બાર બાળકોને જન્મ આપ્યો હતો, પણ તે સઘળાં અધુરે ગયેલાં હોવાથી આખરે તેમને કાંઈ સંતાન ન હોતું-પણ આ પરમજી દમ્પતિએ પોતાનાં સગાનાં બાળકોને પાસે રાખી હજી મુખી પાળી પોથી મોટાં કીધાં છે. તેઓ સમાજપ્રગતિની દિલ્લાસોમાં ઉત્સાહથી તન મન અને ધનથી ઉદાર દિલ્લથી પોતાથી બનતી મદદ આપતાં હતાં.

સને ૧૯૦૩ માં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ સ્થપાયું ત્યારથી તે અત્યાર મુખી દરેકના માનપાન અને પ્રેમ સાથે આ સંસ્થાનાં એક પ્રમુખ તરીકેનું પ્રશંસાપાત્ર કામ બજાવી હિન્દુ કોમ સાથે પારસી, મુસલમાન વગેરે તમામ કોમમાં વત્તાનું પ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં. તેમણે કર્તવ્યપરાયણતાથી હિન્દુકોમને મગરૂર થવા જેવાં કાર્યો કર્યાં છે. મીં. મલબારીએ સ્થાપેલી સેવાસદન સંસ્થામાં હિન્દુ કોમ તરફથી સદનની કાઉન્સિલમાં એક ઉપપ્રમુખ તરીકે હતાં અને સેવાસદનના કામકાજનો વિસ્તાર ચારે તરફ વધારવા માટે બાપજો આપી સતત પ્રયાસ ચાલુ રાખી, આ સંસ્થાઓને પોતાથી બનતી દરેક પ્રકારની યોગ્ય મદદ આપતાં હતાં. પરોપકાર અને દેશના કલ્યાણ માટે જે જે પ્રયાસો ચાલુ રાખ્યા હતા તેનું વિગત વાર વર્ણન વિસ્તારવાનું છે. હિન્દુ સંસારમાં સ્ત્રી અને પુરૂષની કેળવણી, તેમની રીતિનીતિ,

આચારવિચાર અને ધર્મ આદિ વિષયો સંબંધી પ્રસંગોપાત્ત જુદે જુદે સ્થળે અનેક સંસ્થાઓમાં અને દેશાવરોમાં ઘણાં લાખણો આપ્યાં છે. તેઓનો અવાજ શુદ્ધ હોવાથી શ્રોતાવર્ગ ઉપર ઉત્તમ છાપ પાડી શક્યાં હતાં. હિન્દના દાદા દાદાભાઈ નવરોજીની દરેક જગતિ પ્રસંગે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ તરફથી સ્ત્રીવર્ગનું એક ઉપયુક્ત લઘુ તે દિવસે સવારના પહેરમાં વેસાવા ખાતે જઈ પોતે તે મહાન દાદાને અભિનંદન આપતાં હતાં.

મી૦ મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચલાવેલી સલામતીની લડત વખતે અત્રેની પ્રજામાં અપીલો બહાર પાડી તેમજ બ્રિટીશ સંસ્થાઓમાં હિન્દીઓને પડતાં અસહ્ય દુઃખો વિષે ચારે તરફ સલામતી ભરી લાખણો આપી અવારનવાર બે વખત ફરો ઉઘરાવી અત્રેની જાહેરો પાસેથી મદદની સારી રકમો એકઠી કરી દક્ષિણ આફ્રિકામાં ધડીઅન વીમેન્સ એસોસિએશનને સલામતી માટે મદદ મોકલી આપી હતી. વળી ત્યાં ભરેલા જુદી જુદી કારીગરીના પ્રદર્શન વખતે હિન્દુસ્થાનની કારીગરીના નમુનાઓ વગેરે કેટલીક ચીજો તે પ્રદર્શનમાં મોકલવાને લેડી ફીરોજશાહ મહેતાના પ્રમુખપણા નીચે અત્રેની એક લેડીજ કમિટી નીમી મિસિસ બધજી જહાંગીર પીટીટ, અને મિસ શીરીન કાબરાજ સાથે સેક્રેટરી તરીકે કામકાજ કરી લગભગ એક હજાર રૂપિયાના નમુનાઓ મોકલી આપ્યા હતા. એટલે કે બધા નમુનાઓની જે કિંમત તે પ્રદર્શનમાં ઉપજે તે બધી રકમ ઉપલી એસોસિએશનને લેટ કરવામાં આવી હતી.

ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં ગયા ભયંકર દુકાળ વખતે જમનાબાઈ સક્કઈએ સારી સેવા બજાવી હતી. તેમણે ચારે તરફ અપીલો બહાર પાડી, લાખણો આપી અવાચક પ્રાણીઓ અને નિરાધાર હુંડુંજોને મદદ કરવાને લગભગ એકવીસ હજાર રૂપિયાનું ફંડ પોતે એકઠું કરી હુંડુંજોને આ કામ માટે પંચમહાલ, ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ વગેરેમાં દુષ્કાળથી પીડાતાં આશરે પોણેસો ગામડાંઓ અને શહેરોમાં સખત ઉન્હાળાની ઝડતમાં લગભગ ત્રણ મહિના લાગલાગટ મુસાફરી કરી અવાચક દોરોને ઘાસચારાની અને સઘળી કોમના ગરીબ નિરાધાર હુંડુંજ અને બારીક સ્થિતિમાં આવી પડેલા ખાનદાન હુંડુંજોને અનાજ કપડાં વગેરેની મદદ કરી હતી. જમનાબાઈ સક્કઈએ પોતાના ફંડમાંથી રૂપિયા ચાર હજાર બોમ્બે-સેન્ટ્રલ ફ્રેમિન રીલિફ ફંડમાં આપ્યા હતા, અને દુકાળવાળા ભાગોમાં મુસાફરી કરી નજરોનજર તપાસ કરી ગરીબ સ્થિતિના ખેડુતોને, ઘાસચારા વગર ટળવળતાં અવાચક પ્રાણીઓના નિલાવ માટે ગરીબ અશક્ત થઇ પડેલા સંકોરે હુંડુંજોને અનાજ કપડાં વગેરે અને લાચારીમાં આવી પડેલાં ખાનદાન ખચરવાળા હુંડુંજોને બાકીની રકમની મદદ કરી હતી અને મુસાફરીનો તમામ ખર્ચ પોતાના માથે લઈ રૂપિયા બે હજાર પોતે તે વખતે ખર્ચ્યા હતા, હુંડુંજકલ્યાણમાં, દેશકલ્યાણમાં, સ્ત્રીજાતિના કલ્યાણમાં અને રાજ્યકલ્યાણમાં જમનાબાઈ સક્કઈની સેવા ઉત્સાહી, આનંદી અને પ્રેમના ભગવતી હોવાથી હતી. હિન્દુસ્થાનની સ્ત્રીજાતિમાં કેટલીક સદી થયાં અવિદ્યાના અંધકારનો પડો જે ઢંકાયેલો છે તે ધીમે ધીમે કેવા કેવા પ્રકારની રીતથી ખસેડી શકાય, તેનો વિચાર કરવા પોતાના તમામ બંધુઓને-જમનાબાઈ સક્કઈ વિનયપૂર્વક નિરંતર સુવચનોથી પ્રાર્થના કરતાં હતાં.

નામદાર બ્રિટિશ સરકારને મિત્રરાજ્યો સાથે જમની સામે ચાલુ ભયંકર લડાઈમાં ઉતરવાની ફરજ પડેલી હોવાથી, આવા બારીક મામલામાં લોકોમાં ખોટી અફવાઓથી ગભરાટ અને અશાંતિ ન ફેલાય અને લોકોનો વ્યવહાર શાંતિપૂર્વક ચાલે તે માટે લખાણો અને લાખણોથી તેમજ મંડળ તરફથી લખાઈ ફંડ ઉઘરાવી અને પોતે પણ અવારનવાર રૂપિયા પાંચસોની

ચાલુ લગાઈ ફંડમાં મદદ કરી હતી. નામદાર લેડી વિલિંગ્ડને ઉઘાડેલા ચોર ફંડના વાર્ષિક મેળાવડા વખતે તે નામદારના આમંત્રણથી મુંબઈના ટાઉનહોલમાં નામદાર ગવર્નર લોર્ડ વિલિંગ્ડના પ્રમુખપદે જમનાબાઈ સક્કઈએ અસરકારક ભાષણ કરી લગાઈમાં નામદાર સરકારનો જય ઘરઘરો હતો અને લગાઈ ફંડમાં દરેક પ્રકારની મદદ કરવાને પ્રબળર્થને વિનંતિ કરી હતી.

દેશોદ્ધાર અને લોકોના કલ્યાણ માટે, દેશમાં પરોપકાર અને જનસમાજની સેવા કરવાનો તીવ્ર જીસ્સો વધારવામાં જમનાબાઈ સક્કઈ, સતત પ્રયાસ કરતાં હતાં. ઘણાં ખર્ચ પરોપકારી કામોમાં, કેટલીક સાર્વજનિક સંસ્થાઓમાં, સ્ત્રીસંસ્થાઓ વનિતાવિશ્રામ, સેવાસદન, મંડળો વગેરેમાં અવારનવાર પુસ્તકો, માસિકો, વર્તમાનપત્રો અને નાણાં વગેરેની પોતાની શક્તિ મુજબ મદદ આપતાં હતાં, અને આવી મદદો જનહિતાર્થે મંડળોમાં અને સમાજોમાં કરવા સજ્જનોને વિનંતિ કરતાં રહ્યાં હતાં.

ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સ્વર્ગવાસથી ગુજરાતને પોતાની પ્રગતિમાં એક મોટી ખોટ પડેલી જણાયે. ગુજરાત આવી એક દેશસેવિકાના સ્વર્ગવાસથી ઘણું જ દિલગીર થયે. પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર તેમના આત્માને શાંતિ આપો એવી પ્રાર્થના છે.

ગં. જમનાબાઈ વીજ દ્વારા લગભગ રૂ. ૧૭,૦૦૦ મુધીની સંભાવત બહેર કરી ગયા છે, તેમાંથી રૂ. ૭,૫૦૦ મોકસાતિના બંધુઓને હુમરઉદ્યોગની કેળવણી માટે રોકોવરશીપના આપવાના છે; વળી રૂ. ૫,૦૦૦ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના મકાન ફંડ સાડ; ૧,૦૦૦ મુંબઈ સેવાસદનને, ૧,૦૦૦ મુંબઈ વનિતાવિશ્રામને, ૫૦૦ પ્રો. કવેંતી વિમેન્સ યુનિવર્સિટીને પુના, ૫૦૦ શેઠ ચંદા-રામજી હિન્દુ ગર્લ્સ હાઈસ્કુલને, (વા. માટે ધનામ સારી આવચલગત) ૩૦૦ છીઅન વિમેન્સ એજ્યુકેશન એસોસિએશન-ઈંગ્લેંડ (ગોખલ મેમોરિયલ), ૨૦૦ ભાવનગર ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ શાખાને અને રૂ. ૧૦૦ વનિતાવિશ્રામને આપવાના છે; તે ઉપરાંત બીનાં અનેક નાના મોટાં ધર્મોદા ખાતાંને રૂ. ૭૫ થી ૨૫ મુધી મદદ આપવાનું બહેર છીધું છે.

દેશદીપક ભગવતી જમનાબહેન સક્કઈનું શોકજનક મૃત્યુ.

દેશની તેમ પ્રાંતની તેઓએ ઉઠાવેલી સેવાઓ. તેઓનાં સત્કાર્યોનું

સ્મારક થવાની આવશ્યકતા.

(ગુજરાતી પંચ,)

પોતાનાં સત્કાર્યોથી આ દેશને, પોતાની જન્મભૂમિને હીપાવનાર, ગુજરાત-કાઠિયાવાડનાં જનાથ અને લાચાર જાળકોની માતા, ગુજરાત કાઠિયાવાડનાં આપદચક્ષ્ત સ્ત્રીપુરુષોનાં સન્માન-પાત્ર સેવાભિનીતી, દેશોદય અને દેશનાં સંકલ્પોનાં નિવારણને લગતા પ્રયાસ કરતા પુરૂષ જગત-સરોનાં સમર્થ સહાયક અને ઈલાકાના સ્ત્રીસમાજનાં નિર્ભય નેતા ભગવતી જમનાબહેન નગીનદાસ સક્કઈનાં મરણના સમાચાર સાંભળી સર્વત્ર ખેદની લાગણી થયા વગર રહેશે નહિ.

દેશોદયને લગતી કેટલીક રાજકીય જાળતોમાં, સાંસારિક તેમજ સંકટ નિવારણને લગતી સર્વ દીલચાલમાં સમાન નિર્ભયતા, સંપૂર્ણ ઉત્સાહ અને ભારે આત્મભોગથી ભાગ લેનાર આ ઇલાકાની સત્કારીઓમાં દરેક કોમની સ્ત્રીઓમાં ગં. સ્વ. જમનાબહેન એકજ હતાં. સાંસારિક મુદ્દારણના પ્રવલ કરનાર સ્ત્રી અચેક્ષરે આ ઇલાકામાં છે, સંકટ નિવારણના યત્નો કરનાર સ્ત્રીઓ આ ઇલાકામાં છે. સ્ત્રીઓમાં શિશુલુનો પ્રચાર કરવા માટે પ્રયાસ કરનાર સ્ત્રીઓપણ

આ ઇલાકામાં છે પણ આ સર્વ ઉપરાંત દેશની રાજપ્રકરણી હીલચાલમાં પૂરા દેશાભિમાન સાથે કામ કરનાર તેઓ એકલાંજ હતાં અને તેમના મરણથી આ ઇલાકાને એક મોટી ખોટ પડશે એમાં કોઈપણ પ્રકારનો સંશય નથી. સાંસારિક સંકટ નિવારક તેમ કેળવણીને લગતી સ્પષ્ટ નિર્દોષ જણાતી હીલચાલ કરનારાઓને પણ કેટલી અડચણો વેકવી પડે છે, એ આપણે સારી રીતે જાણીએ છીએ. રાજકીય હીલચાલ કરનારને માથે કેટલાં વધારે જોખમ આવી રહેલાં હોય છે તે આપણે જાણીએ છીએ. મયાં દશ વર્ષથી રાજકીય હીલચાલમાં પડનારને કેટલું સંભાવીને ચાલવું પડે છે તે આપણને સર્વેને વિદિત છે. આ સર્વજનું છતાં દક્ષિણ આફ્રિકાનાં હિન્દી ભાઈ બહેનોની રાજકીય આપત્તિઓના નિવારણ માટે આ ઇલાકામાં તેઓએ આશ્વસ્યપૂર્વક અને નિર્ભય પ્રયત્ન કર્યાં હતા. દક્ષિણ આફ્રિકામાંનાં આપણાં હિન્દી ભાઈ બહેનોની દુર્દશાના સંબંધમાં સંખ્યાબંધ લાષણો કરી આ દેશનાં સ્ત્રીપુરુષની આંખો તેઓએ ઉઘાડી હતી અને સત્યાગ્રહને પરિણામે તેઓની થયેલી અવદશામાં સહાય કરવા માટે પોતાની ભતમહેનતથી એક કરતાં વધારે વખત મોટું ડંડ ઉઠું કર્યું હતું. આજ સંકટ નિવારણ માટે દક્ષિણ આફ્રિકામાં જુદી જુદી કારીગરીના સ્ત્રીઓએ ભરેલા પ્રદર્શનમાં આ દેશની કારીગરીના નમૂના મોટો પરિશ્રમ ઉઠાવી તેઓએ મોકલાવી આપ્યા હતા અને આ નમૂનાનાં વેચાણથી સંકટ નિવારણ માટે સારી રકમ ઉત્પન્ન થઈ શકી હતી.

ગુજરાત કાઠિયાવાડની સ્ત્રીઓમાંથી અજ્ઞાન દૂર થઈ તેઓ સુશિક્ષિત અને સમાજને ઉપયોગી બને તે માટે સદ્ગત જમનાબહેનને અંતરની ઉડી લાગણી હતી અને તેમની તે લાગણી, સન૧૯૦૩ માં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની તેમણે સ્થાપના કરી ત્યારથી તેમણે મંડળને હાલની ઉચ્ચ દશાએ આપ્યું ત્યાંમુધીમાં, સ્ત્રીઓના મહત્વનો ખ્યાલ જનસમાજમાં દાખલ થાય, સ્ત્રીઓમાં કેળવણીનો પ્રચાર થાય, સ્ત્રીઓ સુગૃહિણી ઉપરાંત, દેશની સેવા કરનાર સમાજની સમર્થ અંગશૂત થઈ પડે તે માટે તેમણે કરેલા યત્નો તથા સેવાસદનને લગતાં તેમના કામકાજથી સ્પષ્ટ રીતે જણાઈ આવે છે.

સદ્ગત ભગવતી જમનાબહેનની સર્વ સત્પ્રવૃત્તિઓમાં ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં પડેલા ભયંકર દુષ્કાળ સમયે તેઓએ જે અપ્રતિમ લોકસેવા ઉઠાવી હતી તેનું નિસ્મરણ થઈ શકશે નહિ. શ્રીમંતાઈ તથા વૈભવમાં તેઓ ઉછરેલાં છતાં, દુષ્કાળને લીધે લાચારીમાં પડેલાં આ પ્રાંતનાં સ્ત્રીપુરુષો અને બાળકો, તથા ગાય, બેંક, બળદ, આદિ મુગાં પ્રાણીઓની વંદારે ધાવામાં તેઓએ અનેક અંગત સંકટ મોટા આનંદ સાથે ઉઠાવ્યાં હતાં, સહન કર્યાં હતાં. પોતાના જ પ્રયત્નોથી તેમણે રૂ. ૨૧૦૦૦ જેવડી મોટી રકમ સંકટનિવારણ માટે ઉભી કરી હતી એટલું જ નહિ પણ સંકટમાં આવી પડેલા ભાગની ત્યાંના લોકોની સ્થિતિ બંતે તપાસવા તથા બંતે પોતાના હાથથી જ અન્નવસ્ત્ર, દ્રવ્ય, અને દોરીને ઘાસચારાની મદદ આપવા ઉનાળાના અસહ્ય તડકામાં, તાપમાં ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં એક ગામથી બીજે ગામ રેલ્વે ન હોય ત્યાં પગરસ્તે ગામડામાં ફર્યાં હતાં. આ તેમની અપ્રતિમ લોકસેવા આ પ્રાંતના લોકોથી અજાણી નથી અને આજે પણ સંકટો સ્ત્રીપુરુષો આ પવિત્ર, પૂજ્ય, સાધ્વી, પરમાર્થપરાયણ દેશાભિમાની સન્નારી-રત્નનું નામ સ્મરણ કરે છે.

દેશેશ્વર, સમાજસુધારણા અને સંકટનિવારણને લગતું આ મહાન સન્નારીનું જીવન એક આદર્શસમાન અને સ્ત્રીઓ માટે અનુકરણપાત્ર છે. દેશેશ્વરના આપણા પ્રયત્નોને મોટું મળ મળે, દેશેશ્વરના પ્રયત્ન સત્વર સફળ થાય તે માટે આ દેશને અનેક જમનાબહેન સક્કઈની જરૂર છે અને તેમના આદર્શજીવનના પ્રોત્સાહનથી તેમના જેવાં અનેક સન્નારીરત્ન આ પ્રાંતમાં ઉદ્ભવ પામશે એવી આપણે આશા રાખીએ છીએ.

લગવતી જમનાબહેન સક્કઈને ચાંદ ઈકાળ મળ્યા નથી. પરંતુ તેમના આદર્શજીવન માટેની આ પ્રાંતની પ્રજાના અંતઃકરણની વાહ વાહ અનેક ચાંદ ઈકાળ કરતાં વધારે મૂલ્યવાન છે. પોતાના આત્મસોગયુક્ત જીવનમાં લોકકલ્યાણ માટે કરેલાં અનેક સત્કાર્ય, મૃત્યુકાળે પણ જનહિતને લગતી અનેક સંસ્થાઓને તેમણે કરેલી સંગીન સહાયતા એ તેમનું સર્વોત્તમ સ્મારક છે. છતાં, ગુજરાત કાઠિયાવાડની ગુણસ પ્રજા, સ્ત્રીઓ તેમજ પુરૂષો આ મહાન સન્મારિનું કોઈ લોકોપયોગી સ્મારક ઉત્તું કરવા પ્રયાસ કરશે તો સર્વ રીતે તે ઉચિત થઈ પડશે.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈનું અવસાન.

(ગુજરાતી.)

મુંબઈ ઇલાકાની અને મુખ્યત્વે મુંબઈની હિન્દુ સ્ત્રીઓદ્વારા આવતી સામાજિક અને કેળવણીવિષયક પ્રવૃત્તિઓના આત્મારૂપ, સંચાલક ગં. જમનાબાઈ સક્કઈના ૫૨ વર્ષની વયે થયેલા દુઃખકર અવસાનથી ઇલાકાના ગુર્જર બંધુઓ અને સ્ત્રીઓને શોક થયા વિના રહેશે નહીં. જમનાબાઈ સ્વભાવે શીળાં, મિલનસાર અને દિલસોજ હતાં; તેમનું જીવન સાદું અને હૃદયની સ્ત્રીને યોગ્ય પ્રતિભાશીલ હતું; અને તેમની પ્રવૃત્તિઓની નીતિરીતિમાં હમેશાં મધ્યમસરપાલું જણાતું હતું; તેઓ ક્ષોભ ન થાય એમ સ્ત્રીમુધારણાની દિલચાલ ચલાવવાના મતનાં હતાં, અને એ જ નીતિએ તેમણે હરેક દિલચાલ ચલાવી છે. હિન્દુ સ્ત્રીઓ આપણી સામાજિક દિલચાલોમાં રસપૂર્વક લાગ લેતી થાય અને નાગરિક પ્રવૃત્તિઓની જોખમદારીઓ અને ફરજો શી છે તેનો ખ્યાલ ધરાવતી થાય એ બેબાની તેમની અભિલાષા હતી. આ અભિલાષા સિદ્ધ કરવાના સાધન તરીકે તેમણે સને ૧૯૦૩ મુંબઈમાં હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની એક સંસ્થા સ્થાપી અને મરણપર્યંત એટલે ૧૩ વર્ષ સુધી તેઓ આ મંડળનાં પ્રમુખ હતાં. આ ઉપરાંત વનિતાવિશ્રામ, સેવાસદન આદિ સંસ્થાઓ અને ગુજરાતમાં તેની શાખાઓને તેમણે જનતા ઉત્તેજનથી આગળ વધારી છે. તેઓ આવી સંસ્થાઓને જન્મ અને ટેકો આપી તેટલેથી ન ચાટકતાં એ સંસ્થાઓદ્વારા દુકાળ કે એવા કોઈ લોકસંકટના પ્રસંગે પણ હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં સમભાવની લાગણી જન્ય કરતાં હતાં, અને સ્ત્રીઓની સહાનુભૂતિથી એ સંકટોના નિવારણનાં કાર્યને પણ સારી સહાયતા અપાવતાં હતાં. દક્ષિણ આફ્રિકાની સત્યાગ્રહની લડત વેળા ત્યાંના સત્યાગ્રહીઓનાં બેરોને મદદ આપવા એક ફંડ તેમણે કાઢ્યું હતું. છેલ્લા દુકાળ વેળા તેઓ જાતે ગુજરાતનાં ગામડાંઓમાં ફર્યા હતાં, અને લોક પાસેથી મદદો મેળવી દુકાળથી પીડા પામતાં લોકોને રાહત આપી હતી. વળી તેઓ સ્ત્રીકેળવણીના કાર્યને પણ જનતા સહાયતા આપતાં. તેમના પતિના મરણના અસર શોકથી તેમનું બે વર્ષમાં અવસાન થતાં, મુંબઈ ઇલાકાની અને તેમાં જે મુંબઈની સ્ત્રીમુધારણાની દિલચાલને ઘણી જ મોટી ખોટ ગઇ છે. પરમાત્મા તેમને અખંડ શાંતિનો અનુભવ કરાવે, એવી પ્રાર્થના છે.

સ્ત્રી. જમનાબાઈ સક્કઈનું ખેદજનક મૃત્યુ.

(આર્યપ્રકાશ.)

સ્ત્રી. જમનાબાઈ સક્કઈના ગયાની પદેલાંના સનિવારે યએલા દેહાંતથી, સ્ત્રીકેળવણી તથા સ્ત્રીમુધારણાના ડિમાયતીઓમાં જેમ શોકની લાગણી ફેલાઇ રહી હતી તેવી જ રીતે ગુજરાતી

શ્રીજગત્માં ઘોડુંઘણું શીખેલી સર્વ બહેનોને તેમનું અવસાન 'ખેદજનક' લાગે એમાં કંઈ નવાઈ નથી. જમનાબહેન એક સાધનસંપન્ન કુટુંબમાં જન્મ્યાં - તથા પરણ્યાં હતાં, તેમના પતિ વિદ્યાવિદ્યાસી હોવા ઉપરાંત લોકોપકારક, વૃત્તિના હોવાથી તેમણે ગં. સ્વ. જમનાબહેનને શ્રીમુધારાનું કાર્ય લેવાનો તથા શ્રીઓની ઉત્પત્તિનો વિષય ઉપાડી લેવાનું સૂચવ્યું, શીખવ્યું, અને સોંપ્યું હતું. આવા ગૃહસ્થ પતિપત્નીઓમાં સેવાભાવની ઉત્કટ લાગણી વિરલ હોય છે; તેમના પતિએ મૃત્યુસમયે પણ તેમને એજ સંદેશ અને ઉપદેશ આપ્યો હતો; અને તે કાર્ય તેમણે અંતપર્યંત માંદી અવસ્થામાં પણ અંતઃકરણપૂર્વક બજાવ્યું. પોતાથી બહાર ન નિકળી શકાય એવી સ્થિતિમાં અને અશક્ત અવસ્થામાં પણ તેમણે ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળ તથા કાઠિયાવાડ આદિમાં પ્રચાર કરવા માટે બનતું કર્યું, પરંતુ પતિના મૃત્યુ પછી તેમનું સ્વાસ્થ્ય એકદમ બગડ્યું અને તેઓ સર્વ રીતે વિવશ તથા શારીરિક માનસિક વ્યાધિથી પીડાતાં રહ્યાં જેમાંથી તે ફરીથી ઉઠી શક્યાં નહિ. મૃત્યુ સમયે તેમણે શ્રીઉપયોગી તથા પારમાર્થિક ખાતામાં રૂ. ૧૭૦૦૦ સત્તર હજાર જેટલી કિંમતી મદદ આપી હતી અને છેવટ સુધી શ્રીભક્તિના ઉદ્ધારની જ ચિંતામાં તેઓએ પોતાનો દેહ છોડ્યો હતો. જે શ્રીમંતની શ્રીઓ ગાદીઘોડે અને મોજશોખમાં મત રહેતી અને જે શ્રીઓ અભિમાન અને પ્રમાદમાં જગતને તુચ્છ સમજતી તેમાંની ઘણીએક પર તેમણે સેવાભાવ તથા પરાર્થનો રંગ ચઢાવ્યો હતો અને મુંબાઈ તથા કાઠિયાવાડ ગુજરાતમાં છુટી છવાઈ શ્રીઉત્પત્તિની ભાવના શ્રીઓમાં પ્રેરી હતી. ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળ અને ગુજરાતની સ્ત્રી જાગૃતિમાં એમના પરિશ્રમનો મોટો હિસ્સો હતો એમ કહ્યા વગર ચાલી શકતું નથી. સેવાસદનપર પડેલી આકૃત વખતે તેનાં પ્રમુખ તરીકે નિભાધને તેમ જ આફ્રિકાના હિન્દીઓની હાડમારી વખતે દુષ્કાળની હિલચાલમાં, વૉર ફંડ માટે, દાદાભાઈ જયંતીઓ વિગેરે પ્રસંગોમાં શ્રીસમાજને જાગૃત કરી તેમની મદદ મેળવી આપવામાં તેમની સેવાઓ ઘણી કિંમતી હતી તેઓ કંઈક અંશે જુના વિચારનાં છતાં સુધારક વિચારોને જીતી સ્વરૂપ આપી તેનો પ્રચાર કરવામાં તેઓ પાછાં પડતાં નહિ. આવાં દંપતીઓની ગુજરાતને ઘણી જરૂર છે; અમે સ્વર્ગસ્થના આત્માની શાંતિ તથા તેમણે આરંભેલા કાર્યની ઉત્પત્તિ ઇચ્છીએ છીએ.

ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈનું અવસાન.

(સમાલોચક.)

ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈના શૈક્ષણિક અવસાનની નોંધ લેતાં અમને અત્યંત દુઃખ થાય છે, કારણ અમ્હેં એમ દૃઢતાથી માનીએ છીએ કે એમના મરણથી ગુજરાતે પોતાનું શ્રીરત ગુમાવ્યું છે. તે બાઈના આત્મામાં એ ચેતન હતું, તે બાઈની પ્રકૃતિમાં એ સામગ્રી હતી, તે બાઈના જીવનમાં એ પ્રેરણાશક્તિ હતી જે દુનિયાને જગદુદ્ધારક સાધ્વીઓ આપે છે. ગં. સ્વ. જમનાબાઈ જે યુરોપમાં જન્મ્યાં હોત તો આજે સમસ્ત મુઘરેલી દુનિયા મિસ ડ્લોરેન્સ નાઇટિંગેલ જેવી સાધ્વીઓની પવિત્ર નામાવલિમાં લેખનું નામ ઉમેરત; ગં. સ્વ. જમનાબાઈ જે અંગ્રેજ દેશવણીનો પૂરેપૂરો લાલ લઈ શક્યાં હોત તો આજે સમસ્ત ભારતવર્ષ અવસાનશોકનાં અશ્રુ પાડતો હોત. વિશાલ વિશ્વમાં પોતાનો કાર્યપ્રદેશ વિસ્તારવાની તક ન મળવાથી તેઓ માત્ર ગુજરાતને જ પોતાના પરોપકારી જીવનનો લાલ આપી શક્યાં, અને આજે કૃત્ત્વ ગુજરાત પોતાનો અકસ્મ શોક પ્રકટ કરે છે. ખરેખર ! અર્વાચીન ગુજરાતે ગં. સ્વ. જમનાબાઈ જેનું ખીનું ઉત્તમ શ્રીરત ઉત્પન્ન કર્યું નથી. કદાચિત્ ગુજરાતના હિન્દુ ગૃહ-

સંસારના દુર્લેધ પડદાની પાછળ જમનાબાઈ જેવાં કંઈક અમોઘાં શૃદ્ધિશીરસ્તો સંતાપલાં હશે; કદાચિત્ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં જમનાબાઈના કરતાં વિશેષ શિક્ષણનો લાભ મેળવનાર વિદ્યુષી બહેનો ગુજરાતને શોભા આપતી હશે; કદાચિત્ ગુજરાતની હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં જમનાબાઈની મારફત સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓથી ગુજરાતનું કલ્યાણ કરનાર સાધ્વીઓ ગુજરાતની પ્રગતિને વેગ આપી રહી હશે; પરંતુ અમ્હે વિનાસંક્રોએ અમ્હારો અભિપ્રાય રહ્યું કરીએ છિએ કે સર્વનો સરવાળો કરતાં જમનાબાઈનું સ્થાન અર્વાચીન ગુજરાતનાં સ્ત્રીરત્નોમાં અદ્વિતીય છે. કષ્ટ બીજી સ્ત્રીમાં છે તે સાર્વજનિક જીવન માટે ઉત્સારતો ઉત્સાહ, તે જડને પણ જાગૃત કરે એવી ચેતનપ્રેરક અદ્ભુત શક્તિ, તે પરસ્પર વિરોધી તત્ત્વોને એકત્ર કરનાર ઉદાર સમાધાનકલા, તે સર્વને સમાનકૃષ્ટિથી પોતાનાં ગણનાર ભાવશીનું વાતસલ્ય, સંક્ષેપમાં નેતૃત્વનાં તે લક્ષણો જે ગં. સ્વ. જમનાબાઈમાં પ્રતીત થતાં હતાં? ખરે જ નેમ જેમ અમ્હે જમનાબાઈના જીવન વિષે-તહેમની વ્યક્તિ (Personality) અને તહેમની કૃતિ (Work) વિષે-વધારે વિચાર કરીએ છિએ તેમ તેમ અમને વધારે ને વધારે લાગતું લય છે કે “જમનાબહેનનો કામ ખાલી જ છે.” માત્ર પોતાનાં પાસેનાં સ્વજનનોના બનેલા ન્હાનકડા હુડુંબનાં જ નહિ, પરંતુ સમસ્ત ગુજરાતનાં માતા થવાને માટે જ દુહરતે એ સાધ્વી સ્ત્રીને જન્મ આપ્યો હશે. એ માતૃત્વની અચૂક મુદ્રા જમનાબાઈની આકૃતિ, વ્યક્તિ અને કૃતિના અંશેઅંશમાં વ્યક્ત થતી હતી. એ સમર્થ સાધ્વીના અવસાન માટે ઉપકારવશ ગુજરાત જે શોકાશ્રુ સારે છે તહેમાં અમ્હે પણ અમ્હારાં અશ્રુ ભેળવીએ છિએ અને પ્રભુપ્રતિ નમ્રતાપૂર્વક પ્રાર્થના કરીએ છિએ કે એ પવિત્ર આત્માને અચલ શાન્તિ અપો!

ગં. જમનાબાઈ સક્ષર.

(વસન્ત.)

ત્રીજો ખેટકારક બનાવ ગં. જમનાબાઈ સક્ષરના સ્વર્ગવાસથી આપણા પ્રાંતને પડેલી ખોટ છે. આ બાઈએ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે બહુ શ્રમ કર્યો છે, અને મુંબાઈનું “ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ” મુખ્ય એમના જ પ્રયાસથી અસ્તિત્વમાં આવ્યું છે. અંગ્રેજ કેળવણીરૂપી સાંકડા પાયા ઉપર આપણા દેશના કોઈ પણ પ્રશ્નનું સમાધાન રાખતું ઈષ્ટ નથી. આ વિશાળ દેશની પ્રજા જેનો બહુ મોટો ભાગ આ કેળવણીના વર્તુલની બહાર છે અને બહાર જ રહેવાનો સંભવ છે, તેની ઉન્નતિ કર્યા વગર દેશની ઉન્નતિ કરવી અશક્ય છે—કારણ કે વસ્તુતઃ એ જ મોટું ભારે દેશ છે;—અને તેથી સ્વદેશી ભાષામાં, સ્વદેશી પદ્ધતિએ, અને સ્વદેશી શુદ્ધિ અને દૃઢ્યને સ્પર્શી શકે એવા સ્વરૂપમાં જ આ દેશની ઉન્નતિના સર્વ પ્રયત્નો થવા લેઈએ. આ સામાન્ય નિયમ ધ્યાનમાં રાખી—સ્વર્ગસ્થ જમનાબાઈએ સ્ત્રીઓના જીવનને વધારે સુખી, વધારે સંસ્કારી અને સામાજિક કરવાના પવિત્ર કામને પોતાનું સમસ્ત જીવન અર્પી દીધું હતું. યણું કરી પોતાને અંગ્રેજ કેળવણી ન હતી, છતાં જે પરોપકારી દૃઢ્ય, ભાષા અને કેળવણીના સાંકડાં બંધનોની પાર વિરાગે છે તે એમનું હતું—અને તેથી એ દૃઢ્યની સ્વાભાવિક આજ્ઞાને અનુવર્તી એમણે યથામતિ સ્ત્રીઓના કલ્યાણ માટે જે જે કરવું યોગ્ય લાગ્યું તે કર્યું; પોતાની પીડ અને શાલી શુદ્ધિ આપા ગુજરાતના સ્ત્રીમંડળમાં માન મેળવ્યું પ્રમા મુધારા મત્યે સૌની પ્રીતિ ઉત્પન્ન કરી. એમની સેવા માત્ર મંડળ સ્થાપવામાં કે ભાવ

કરવા કરાવવામાં જ સમાપ્ત થઈ નથી. ગયા દુકાળ
ઘેરનાં દુઃખ પોતાને હાથે ટાળ્યાં છે—એ ખરૂં પર
જ વસે છે, છતાં આપણી સ્થૂલ દૃષ્ટિએ મરણથી
ત્યાં એ નિલ મુખમાં વસે એવી આપણે પ્રાર્થ

ગાં. સ્વ. જમનાબહેન (વસન્ત.)

ગુજરાતમાં, લગભગ મુંબાઈ ઈલાકામાં, આપણા હાલના સંયોગી ભોતાં એ
હજી સર્વમાન્ય થયું નથી એ સમયમાં એક સ્ત્રીના અવસાનથી સર્વત્ર ઘાનિ પ્રસારા
પડેલી ખોટ માટે મત્ર, તાર કે સંસારદ્વારા ખેદ દર્શાવાયો હોય તો જમનાબહેન સક્કરનો જ
પ્રસંગ છે. જમનાબહેનના જીવનમાં, એમના કાર્યમાં, એમના હૃદયમાં એવા અલૌકિક ગુણ
હતા, એવો સ્વર્ગીય પ્રભાવ હતો કે આખાવૃદ્ધ, આ ઉત્કાન્તિના સમયમાં જૂના તેમ જ
નવા વિચારના લોકો, ક્ષણવાર શાંતિ, ધર્મ અને દેશભેદ વિસરી જઈ જમનાબહેન સામું ભેધ
જ રહેતા, એમના સહવાસનો લોક રાખતા, એમની સાથે વાર્તાલાપ કરવા તલપતા અને
અરણ્યમાં પ્રયટક સૂર્યથી તપેલા વટવૃક્ષ નીચે શાંતિ પામે તેમ એમની સાંનિધ્યમાં હૃદયની
શાંતિ મેળવતા.

જમનાબહેનનું જીવન વિસ્તૃતતાથી આલેખવાનું છે, એમના સંબંધી બિનદૃષ્ટિએ લેખો
એક સ્મારક અંકમાં આવશે એટલે આ સ્થળે તો આપણે માત્ર દિગ્દર્શન જ કરવાનું છે.
સ્વર્ગસ્થ જમનાબહેનનું બાલ્યજીવન-કેળવણી-સંસારપ્રવેશના પ્રસંગોમાંથી બારીકાઈથી જોનારને
ઘણું શિખવાનું મળી આવશે. પરંતુ એ ભૂતકાળમાં ન જતાં આપણે આપણા પાસેના જ
સમયનું અવલોકન કરીશું.

જમનાબહેનનું-વૃદ્ધજીવન જમનાબહેનના પતિ નગીનદાસ સક્કર અવસાન વખતે અત્રેની
મુંબાઈ બેંકના શરાફ હતા. નગીનદાસ અને જમનાબહેનનો જેમને યત્નિચિત્ત્વ અનુભવ હતો
તેને લાગ્યા વિના નહિ રહે કે આત્મલક્ષ, સ્નેહનો વિકાસ, સ્નેહની દિવ્યતા, પરિપૂર્ણતા અને
આદિ ખરૂં પણ અંત નહિ એ એમના જીવનમાં સ્પષ્ટ હતું. જમનાબહેન કે નગીનદાસ મોટી
વયે પરપુર્યા નહોતા, સ્નેહકથા વાર્તા નહોતી, હૃદય કેળવણી લખી નહોતી. સ્નેહ એ વિકાસ
છે એ એમના જીવનથી સાબિત થયું હતું. આ લેખકને આ પતિપત્નીનો ખુદ જ સહવાસ
હતો અને આર્થ લક્ષની લાવના, બીજને માટે પોતાનું જીવન એ લાવના બન્નેમાં એટલી દૃઢ
સૂધી હતી કે નાનામાં નાનીથી મોટામાં મોટી વાતમાં મતભેદ છતાં તાવશંગ થતો નહિ.
પ્રત્યેકને વ્યક્તિસ્વાતંત્ર્ય હતું છતાં એક હતાં. જમનાબહેનને લગભગ એક ડઝન બાલકો થયાં
હતાં; પરંતુ લવિષ્યમાં જગતનાં બાલકો-અનાથોની માતા થાય અને માતા થયા વિના માતાની
લાગણી ન સમજાય, એમ કદાચ હોય, એમ ધારી પરમાત્માએ બાલકો આપી બાલકો લઇ
લીધાં હતાં. પરંતુ જમનાબહેનને સહજ પણ ક્ષોભ થયો નથી. એમના પતિ નગીનદાસને
જમનાબહેન ઉપર અંશમાત્ર અભાવ આબો નહોતો. આથી ઉલટું પતિપત્નીએ પોતાના હુકુંબીનાં,
અને આગળ જતાં જગતનાં બાલકોને પોતાનાં જ બાલકો માન્યાં. સંસારવ્યવહારમાં કોઈ સામુ
પોતાની પુત્રવધૂ સગલી ન થાય ને સ્ત્રીકાંતી લાગે જમનાબહેનને માત્ર હસવું જ આવતું.
નગીનદાસને પણ યુવાવસ્થામાં કોઈએ બની શકે એમ હોય તો બીજી પત્નીનું સૂચન કયું હશે,

સંસારના હલેલોલવાળા નગીનદાસ અને સાધ્વી જમનાબહેનના હૃદયમાં જરા પણ અંતર કદાચિત્તુ ગુણ

બહેનો ?

માફક

આજ

સ'.

અન્યોન્ય કેરી ન્યૂનતા પૂરે અનુગુણ દંપતી,
વિનિમય કરે નિજરસ તણો ઉર ઉર આગળ ઉઘડી,
સંસારસ્વાર્થ અભિજ્ઞ થાતાં ભેદનું કારણ નહિ,
શ્રી-પુરુષની તેથી જ સઉમાં મિત્રતા ઉત્તમ કહી.

જમનાબહેન અને નગીનદાસનું લગ્ન એક ઉત્તમ મૈત્રીમાં પરિણામ પામ્યું હતું. પરમાત્માની કૃપાથી જમનાબહેનની પરિસ્થિતિ સારી હતી. આમ છતાં નગીનદાસની સર્વ સગવડ ભોજનથી તે કપડા સુધીની સર્વ અનુકૂળતા સાચવવી એ જમનાબહેન પોતાનું કર્તવ્ય માનતાં. બહેરે વ્યાખ્યાનો આપતાં, મંડળોમાં આગળ પડતાં, મુખ્ય ભાગ લેતાં છતાં નગીનદાસની શુશ્રુષા કરવામાં એક પણ પણ જમનાબહેન પાછાં પછાં નથી અને એ જ પ્રમાણે નગીનદાસ એક જેવી જવાબદારી અને બોલવાળી નોકરીમાં જતલ હોવા છતાં જમનાબહેનના બહેરજીવનમાં અનુકૂળતા કરી આપવામાં સંકોચાયા નથી. મહારાષ્ટ્રી નથી થતું તો મહારી પત્નીને સેવા કરતી શા માટે અટકાવવી?—નગીનદાસના અંતિમ શબ્દો પણ સેવાકાર્ય આહુ રાખવા સંબંધી હતા. જમનાબહેનનું દાંપત્યજીવન જોયા પછી ખરેખર એમ કહ્યા વિના ચાલતું નથી કે આરમ્ભ લગ્ન લગ્નમુખ ભોગવવા માટે દ્રવ્ય-પુત્ર પુત્રી યુનિવર્સિટીની ડીગ્રી આવરણક નથી, પ્રભુપ્રેમ, બીજાને માટે આપણું જીવન આ બે હોય તો પતિપત્નીના કલ્યાણ કે જીવન મનની સ્થિતિને અવકાશ જ હોતો નથી. જમનાબહેન માત્ર ગુજરાતી વાંચી લખી બાણતા. નગીનદાસ મેટ્રીક હતા. આમ છતાં પતિપત્ની દેશની સમાજની વાતો કરતાં, ચર્ચા કરતાં, સારા લેખ કે પુસ્તકો વાંચતાં, સમજવા પ્રયત્ન કરતાં. છુના તેમ જ નવા વર્ગનાં દમ્પતિઓને જમનાબહેનના ગૃહજીવનમાંથી સમાન હક કે શ્રીની મતિ પાનીયોની મારામારી સિવાય સંસારરથના બે ચક્ર માફક જીવન રસમય બનાવવાનું ઉત્તમ શિક્ષણ મળતું. ગરીબ તેમ જ તવંગર, પૈસો છોકરાં ગૃહવ્યવસ્થાના અસંતોષથી દુઃખમય જીવન ગાળતાં યુવાન તેમ જ વૃદ્ધ દમ્પતીયો જમનાબહેન અને નગીનદાસનો સંસાર જોઈ અજળ થતાં, અને સહવાસમાં આવતાં જ એમના ગૃહજીવન ફેરવાતાં. જમનાબહેન પ્રાતઃકાળમાં પતિને માટે પૂજનો સામાન તૈયાર કરી જ્યારે શંકરની પૂજા કરવા બેસતાં ત્યારે કોઈ પ્રજાવશાળી પવિત્ર દેવી શંકરની પૂજા કરતી હોય એમ લાગતું. આ ઉચ્ચ પવિત્ર જીવનને લીધે જ જમનાબહેનનું નામ પડે તો વધુ છોકરો કે બહેનને જરા પણ શંકા વગર જે સલામાં જે સંસ્થામાં જમનાબહેન હોય ત્યાં મોકલતાં કોઈ અચકાતું નહિ. આ જ દર્શાવી આપે છે કે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવી હોય તો વિદ્યા જરૂરની છે. જદમ દૂર કરવાની જરૂર છે. બાલલગ્ન દૂર કરવાની જરૂર છે. પણ તે કરતાં પણ વિશેષ જરૂર પવિત્ર પ્રજાવશાળી નિરભિમાની પ્રભુમય ચારિત્ર્યની છે.

સમાજજીવન—ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળની સ્થાપના એ જમનાબહેનના બહેર જીવનનું પ્રથમ પગથીયું. શ્રીઓમાં કાંઈ જ નથી એમ કહી પુરૂષો ત્દેમની પ્રગતિ માટે કાંઈ જ કરતા નહોતા ત્યારે એ કાર્ય કરવા જમનાબહેને બીડું ઝડપ્યું. પ્રો. ગજજરનાં એવાં જ ઉત્સાહી પત્ની સી. કાશીગોરી અને ન્યાયમૂર્તિ રાનડેનાં બાળી લક્ષ્મીબાઈ રાનડેનો જમનાબહેન સાથે પ્રસંગ પડ્યો અને આ ત્રિપુટીએ મુંબાઈ ગત્યું. ત્રણે ઉત્સાહભર પ્રેમમય હતાં અને લક્ષ્મીબાઈ રાનડે વિદ્વાન હતાં—પોતાના પતિ ડૉ. રાનડે સાથે યુરોપમાં મુસાફરી કરી હતી. બાલ્યાવસ્થામાં પોતાના પિતા પ્રિન્સિપાલ મોદકે ઉચ્ચાભિલાષ ભગત કથાં હતા, અને આ ત્રણે

ખેડેનોએ મુંબાઇના સ્ત્રીજીવનમાં ચેતન આપ્યું. આ જ અરસામાં બીજી ત્રિપુટી પ્રવૃત્તિમય થઈ. બહેરામજી મલ્લખારી, દયારામ ગીદુમલ અને પ્રો. ગજ્જર. સેવાસદનની ઉચ્ચ યોજના થઈ અને ગુજરાતી પક્ષનો આત્મા જમનાખેડેન થયાં. ભગિની માટે ગરીબોને ઘેર ઘેર ફરી એમના દુઃખો ભણી શાંતિ રેડવા માટે વયોવૃદ્ધ જમનાખેડેન જે જગાએ પુરૂષો પણ જતાં ખંચકાય ત્યાં જતાં અને ઘણી મુશ્કેલીઓ વેહીને પણ શાંતિ ફેલાવતાં. સેવાસદનના એક કાર્ય-વાહી તરીકે જમનાખેડેનની સાથે અનેકવાર આવા લક્ષ્યાં આ લેખકને ફરવું પડ્યું હતું—સેવાસદનના કાર્યકર્તાઓ ખ્રીસ્તી છે, વટલાવવા આવ્યા છે, એવી માન્યતાથી વિરોધ તો ઠીક પણ માર પડવાનો પ્રસંગ આવ્યો હતો, પરંતુ જમનાખેડેનનું હસતું મોઢું અને ધૈર્ય આગળ કોઈનું ચાલવું નહોતું, અને અંતે “જમનામયા” નામની જપમાળા થતી. જમનાખેડેનમાં એક અનુકરણીય અને દૈવી ગુણ એટલો કે તિરસ્કારનો અને પક્ષપાતનો અભાવ: આ બે મહાન ગુણોથી જ એમની લોકપ્રિયતા જળવાઈ રહી હતી. સેવાસદનના સંબંધી એક સમય એવો આવ્યો હતો કે જે જમનાખેડેન વિરુદ્ધ પડ્યાં હતા, એમના મહોંમાંથી-વર્તનથી સેવાસદન પ્રત્યે અભાવ દર્શાવાયો હતો તો સ્ત્રીવર્ગને એ સંસ્થાપર અભાવ આવતો. પરંતુ એ સમયે આક્ષેપો સહન કરી મમતાથી કાર્ય કર્યે ગયાં તેને લીધે જ સેવાસદન પ્રત્યે સદ્ભાવ ટકી રહ્યો. બીજે પ્રસંગ બસુ બિલ્લો હતો, જમનાખેડેન જુના મતનાં છે એ લણવા છતાં જ્યારે બસુ બિલ્લ માટે જમનાખેડેન બોલવા ઉભાં થયાં ત્યારે પણ એમનામાં શ્રદ્ધા હતી, માટે જ એમના શબ્દો પ્રિય લાગ્યા હતા. ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળ-સેવાસદન પછી સ્ત્રીઓ માટે અમુક ગાંઠિ તેમ જ સામાન્ય વર્ગ તરફથી અનેક સંસ્થાઓ ઉદ્ભવી. આ સર્વ સંસ્થા થવાથી ‘ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ’ને ક્ષતિ આવશે માટે બીજી સંસ્થા ભાગી જાય અથવા એને હું મદદ ન કરું એ વિચાર જ એમને આવ્યો નથી. અસ્પર્શ્ય વર્ગથી માંડી-ઉચ્ચમાં ઉચ્ચ બ્રાહ્મણ ગાંઠિની સંસ્થા હોય ત્યાં પણ જમનાખેડેન તૈયાર. હાજરીથી ઉત્સાહ વધતો હોય તો હાજરીથી-વ્યાખ્યાનથી બનતું હોય તો તેમ, અને ધનદાનથી બનતું હોય તો તેમ કરી હરેક પ્રકારે સ્ત્રીઓની પ્રગતિ માટે જમનાખેડેન મથતાં. સેવાસદનમાં સ્ત્રીવર્ગે ઉઘાડવામાં આવ્યા ત્યાં શરૂઆતમાં ઇંગ્લેન્ડ—સંસ્કૃત અને ગુજરાતીના વર્ગમાં મોટી વયની સ્ત્રીઓને બેસતાં શરમ આવતી. નવરાત્રના ગરબામાં કાંઇક બીનઆવડમાં કાંઇક રેશનમાં ખેંચાઈ અનેક સ્ત્રીઓ આવતી પણ ગરબા ગાતી નહીં. આવા પ્રસંગે જમનાખેડેન હાંસથી આટલી વયે વર્ગમાં એ. બી. સી. શીખતાં-ગરબામાં તાલો લઈ ફરતાં-જમનાખેડેન ‘ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ’નાં પ્રમુખ હતાં, ધનાઢ્ય હતાં, છતાં મંડળના હોંલમાં તવંગર બાઈ પ્રત્યે જે ભાવથી વાત કરતાં તેથી વધારે બહાવથી ખૂલે એટલી ખીલી છાત્ર પહેરેલી બાઈ સાથે વાત કરતાં. મારા મંડળમાં હું હલકી છું—મ્હને કોઈ બોલાવતું નથી એ વિચાર કોઈને ન થાય એની જમનાખેડેન બહુ જ સંભાળ રાખતાં અને મંડળની લોકપ્રિયતા આને લીધે જ હતી.

વૈધવ્ય પ્રાપ્ત થતાં એમને હૃદયમાં ઉડો ઘા લાગ્યો હતો અને એમના અવસાનનું એ જ સુખ્ય કારણ છે. આમ છતાં વૈધવ્યદશામાં સ્ત્રીઓનું જીવન નિરર્થક છે, અગર કેવળ મંદિરે મંદિરે ભટકવામાં જ વૈધવ્યની મદદ છે એમ માનનાર જમનાખેડેન નહોતાં. નગીનદાસની જીવનની એ જ ઇચ્છા હતી કે મૃત્યુ સુધી જનસેવા કરવી. પતિની અંતિમ ઇચ્છાને માન આપી વૈધવ્યદશાને એક વર્ષ નહિ થયું હોય ત્યાં જનસેવાનો ભેખ લીધો. વૈધવ્ય પ્રાપ્ત કર્યા પછી મહર્ષિ દાદાભાઈ અને જમનાખેડેનનો મેળાપ હૃદયભેદક હતો. મંડળને અંગે જમનાખેડેન

ડા. દાદાભાઈને અનેકવાર મળતાં અને મહર્ષિ દાદાભાઈ જમનાબહેન પ્રત્યે વાતસલ્યભાવ રાખતાં. આમ દહ પરન્તુ મહર્ષિ દાદાભાઈને જોતાં જમનાબહેનની આંખમાં જળજળીયાં આવ્યાં. સ્વર્ગભૂમિમાં બ્રહ્મર્ષિ પોતાની પવિત્ર પુત્રીને મળતા હોય એવો દેખાવ એ વખતે થયો હતો. પિતા અને પુત્રીનું એ પવિત્ર મિલન હમેશાં યાદ રહેશે. જનસેવા કરનારનાં હૃદય એકત્ર કરવામાં જ્ઞાતિધર્મ કે સ્થળ બાધકતાં હોતાં નથી. અંતિમ કાળે પોતાના દ્રવ્યની જોડણી કરતી વખતે પણ ધર્મના મંદિરથી માંડી-અસ્પૃશ્ય વર્ગની સંસ્થા સુધી જમનાબહેન વિસર્જા નથી એ જ એમનાં હૃદયની ઉદારતા દર્શાવે છે.

જમનાબહેનના ગૃહજીવન-સમાજજીવન ઉપરાંત એમનું નિત્યજીવન-ધર્મજીવન પણ એટલું ઉચ્ચ અને સંસ્કારી હતું કે એમના સહવાસમાં આવનારને એમને માટે દિવ્યભાવ, સન્માન, પ્રીતિ શિવાય કંઈ જ થાય નહિ. વૃદ્ધાવસ્થા, વૈધવ્યદશા છતાં, ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં દુકાળ માટે, નિઃસ્વાયં ફરનાર પુરૂષો મળતા નથી ત્યાં જમનાબહેન જેવું કોણ નિષ્કળે એમ છે? આપણા ગુજરાતમાં યુનિવર્સિટીની ડીગ્રીઓ લેતી સત્તારીઓ થવા માંડી છે. પ્રસંગ પડે જાહેર વ્યાખ્યાનોમાં પુરૂષોને હઠાવે એવી વક્તા સ્ત્રીઓ પણ છે. સંસ્થાઓમાં પ્રમુખ કે મુખ્ય કાર્યવાહકો થનાર જોઈએ એવી સ્ત્રીઓ મળી આવશે. એકને બદલે દસ ખરચનાર ધનાઢ્ય સ્ત્રીઓની ખોટ નથી, જુનામાં જુની રીતની સાધ્વીઓ અને અપ-ટુ-ડેટ રહેનારી સુંદરીઓ છે, પરન્તુ જનસેવા એ જ જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, પતિ-પત્નીનું હૃદય એ સેવાનું મુખ્ય સ્થાન છે, જનસેવાનું પહેલું પગથીયું છે એ સમજ ધીમે ધીમે બહાર પડી ધર્મભેદ-જ્ઞાતિભેદ-સ્થિતિભેદ ભૂલી પવિત્ર દૃષ્ટાંતરૂપ શુદ્ધ જીવન ગાળી નિરભિમાનથી અને સ્વાશ્રયથી રાત્રીદિવસ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે-સર્વ કોષ્ટને આકર્ષક પ્રેમમાં આજનાર જમનાબહેન જેવી સર્વગુણસંપન્ન ગુજરાતમાં સત્તારી ઘણી જ યોડી હશે. મહર્ષિ દાદાભાઈના જમનાબહેનના મૃત્યુપ્રસંગે કાઢેલા ઉદ્દગારો યોગ્ય જ છે કે સ્ત્રીઓની પ્રગતિના કાર્યમાં નેતામાં જે સદ્ગુણોથી જોઈએ તે સદ્ગુણો ભૂષિત હિન્દુ સ્ત્રી કોઈ હોય તો જમનાબહેન સહઈ હતાં. પરમાત્મા આપણા ગુજરાતને સદ્ભાગ્યે જમનાબહેનના સદ્ગુણોના અંશો આપણી જોડેનોમાં વિકસાવે અને ગુજરાતમાં આવી “જમના-ઝૈયાઓ” ઉદ્ભવે.

ભોગીન્દ્રરાવ ર. દીવેટીઆ.

એક આદર્શ વિદ્યુપી હિન્દુ મહીલા.

(વ્યંકટેશસમાચાર.)

સીશિક્ષાપ્રી વર્તમાન દૂષિત ઔર મહાદાનિકર પ્રજાલી કે પશ્ચાતી હમારે કિતને લી “દેશસુધારક”, જે યુરોપિયન ચાલ હાલ રહન સહનકે નહલ જને ફિરતે હૈ, કહાં કરતે હૈં કિ ત્રિયોકો ઐસી શિક્ષા મિલના ચાદિયે, જિસસે વે સાર્વજનિક કાર્યોમિ સદાયતા કર સકે ઔર દેશ સેવામે મહોંકે સાચ હિસ્સા હેં સકે. વર્તમાન શિક્ષાપ્રજાલીકે ફલપ્રી ચહ સુન્દર તસ્વીર તો ન જને કબી દેખનેમે આવેગી બી ચા નહીં, પરન્તુ ઇસ સમય જે હુછ ફલ હમ ઐસી શિક્ષાકા દેખ રહે હૈં, વહ ચહ હૈં કિ લડકોપ્રી તરહ લડકિયાં બી ઉત્કૃષ્ટ હુઈ જાતી હૈં, “મેમ” જનનેકા એક ચરાંતા હૈં ઔર અપને ધર્મકર્મકો બૂલ જાતી હૈં. ઇસસે સ્પષ્ટ હૈં, કિ વર્તમાન શિક્ષા-

પ્રજાલીસે ઉસ મુફલકી આયા નહોં છી જા સકતી, જિસકે લિયે હમારે વે “મુધારક” લાલા-
યિત હો રહે હૈં અપની ગૃહસ્થીકે સાથ સાથ કિસ તરફ સ્ત્રિયાં અપને દેશ, અપને ધર્મ ઔર
અપની જાતિથી સચ્ચી સેવિકા ખન સકતી હૈં, ઇસકે લિયે હુછ દુસરે દફત્રી હી શિક્ષા દરકાર
હે, જિસથી ઔર ઇન યુરોપ્રેમી “મુધારકો” ને અલી ધ્યાન નહોં દિયા હે.

અપની સ્ત્રિયોકો ઉત્કૃષ્ઠતાથી શિક્ષા દેનેવાલે ઇન “મુધારકો”કો જાનના ચાહિયે, કિ
સૂટ બૂટ ઔર ચરમા ન ધારણુ કર, કેવલ અપને દેશકે વેષ, અપની જાતિકે રહન સહન
ઔર અપને ધર્મકે અન્દર રહકર હી સ્ત્રિયાં અપની જાતિ ઔર અપને દેશથી સેવા અચ્છી
તરફ કર સકતી હૈં ઔર સ્ત્રીઉપયોગી સાર્વજનિક કામોમેં લી બરાબર અગ્રસર હો સકતી હૈં.
દેશમેં દૃઢિયે, તો કિતની હી વિદુધી મહિલાએ આપકો એસી મિલેંગી, જિન્હોને કબી કિસી
સ્કૂલમેં પૈર નહોં ધરા ઔર ન કબી ઉન્હોને અપને લિયે સૂટ બૂટ ઔર ચરમેકો આવશ્યક
સમજા, પરન્તુ ફિર લી વે દેશ ઔર જાતિકે કાયોમેં બડી યોગ્યતા ઔર પૂરે ઉત્સાહસે કામ
કરતી હૈં. વે સચમુચ આદર્શ ભારતીય નારિયાં હૈં. જૈસી યોગ્યતાસે વે ઘરથી ચહારદીવારીકે
અંદર અપને ગૃહલક્ષ્મીકે કર્તવ્યકા પાલન કરતી હૈં, ઉસી યોગ્યતાસે વે ઘરકે બાહર અપની
સ્ત્રી જાતિથી ઉજાતિકે લિયે ઉદ્યોગ કરતી હૈં ઔર દયાથી મૂર્તિ બનકર દુઃખી દેશવાસિયોકા
દર્દ લી દૂર કરતી રહતી હૈં. પ્રાચીન ભારતમેં એસી હી નારિયાં ભારતકા ગૌરવ બઢાતી થી
ઔર વર્તમાન ભારતકે ઉદ્ધારકે લિયે લી વૈસી હી વિદુધી સ્ત્રિયોકી પરમાવશ્યકતા હે.

બમ્બઈકે સ્વર્ગીય નગીનદાસજી સક્કઈકી ધર્મપત્ની શ્રીમતી યમુનાબાઈ એસી હી વિદુધી
હિન્દુ મહિલા થી. ઇનકે સ્વર્ગવાસકો અલી થોડે હી દિન હુએ. શ્રીમતી યમુનાબાઈ બમ્બઈકે
ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીસમાજથી જાન થી. વે બમ્બઈકે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડલથી નેતૃ ઔર
સેવા સદનથી ઉપનેતૃ થી. લગભગ ૧૩ વર્ષ તક ઉન્હોને બિના કિસી સેદલાવકે અપની સ્ત્રી
જાતિ ઔર દેશકી એસી ઉત્તમ સેવા છી, કિ ક્યા હિન્દુ, ક્યા પારસી, ક્યા મુસલમાન ઔર
ક્યા યુરોપિયન, સળ મુક્ત કણ્ડસે ઉનકો સરાહતે થે, ચાહે કિસી જાતિ ઔર કિસી ધર્મકી
સ્ત્રિયાં હો, સળકી ઉજાતિકા ધ્યાન ઉન્હેં સમાન લાવસે રહતા થા. ઉનકી અધ્યક્ષતામેં સ્ત્રી-
હિત ઔર દેશોજાતિકે કિતને હી કાર્ય ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડલને કિયે. સમ્પૂર્ણ ગુજરાત,
કાઠિયાવાડ ઔર કચ્છકી સ્ત્રિયાં ઉન્હેં બડે પ્રેમ ઔર આદરકી દૃષ્ટિસે દેખતી થી.

સન ૧૯૧૧ મેં ગુજરાત ઔર કાઠિયાવાડમેં જો ભારી અકાલ પડા થા, ઉસમેં સ્વર્ગીય
યમુનાબાઈને અકાલ ખીડિત સ્થાનોમેં ભ્રમણુ કર ઝંપને ઉદ્યોગસે જૈસી સહાયતા છી, વહ
કબી કિસીકો બૂલ નહોં સકતી. પ્રતિવર્ષ લોકમાન્ય દાદાભાઈ નૌરોજીકી વર્ષગાંઠકે સમય ઉનકે
ઘર જા કર ઔર ઉન્હેં બધાઈ દે કર શ્રીમતી દેશકી સ્ત્રિયોકે, દેશસેવાકી શિક્ષા દેતી થી.
અપને હિન્દુ રહન સહન, ચાલ ઢાલ ઔર ધર્મ કર્મસે વે યહ શિક્ષા દેતી થી, કિ એક હિન્દુ
મહિલાકો કેસે અપના જીવન વ્યતીત કરના ચાહિયે. બડી બડી સલાઓમેં ઉન્હોને લાગ
લિયા, પરન્તુ અપને ગુજરાતી પહનાવ યા અપની ગુજરાતી ભાષાકા ઉન્હોને કબી તિરસ્કાર
કરના ઉજાતિ ઔર ‘કલચર’કા ચિહ્ન ન સમજા.

સારાંશ યહ કિ યમુનાબાઈ આદર્શ હિન્દુ નારી થી. આજ વે નહોં હૈં, પરન્તુ ઉનકા
સ્મારક બના કર આજે અપની બહુ - બેટિયોકે લિયે હમ ઉનકા જીતા નગતા ઉદાહરણુ
સ્થાપિત કર સકતે હૈં. ઇસી ઉદ્દેશસે ગત મંગલવારકો બમ્બઈકે માધવબાગમેં નગર છી

મહિલાઓથી એક જૂદત્વ સમા દુર્ધ થી. પ્રધાન આસન ગવર્નર પત્ની શ્રીમતી લેડી વિલિંગ્ટનને મુશોભિત ક્રિયા થા. ઉસી સભામે ઉન સ્વર્ગીયા મહિલાકે સ્મારક રૂપ એક ભવન બનાના નિશ્ચિત દુઆ. ઇસી ભવનમે ગુજરાતી સ્ત્રીમંડલથી સલા દુઆ કરેગી ઔર ભવનકે સાથ સ્ત્રીયોકે સિયે એક પુસ્તકાલય બી રહેગા. ઇસમે સન્દેહ નહીં કિ ચિરકાલ તક યહ સ્મારક ભારતીય સ્ત્રીયોકે ઉનકે કર્તવ્યધર્મથી શિક્ષા દેતા રહેગા ઔર યો દેશોત્તતિકા સાધક બનેગા.

જમનાબહેન સક્કઈ તે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓ માટે જનસેવાનો રસ્તો ખુલ્લો કરનાર પહેલાં સ્ત્રી.
(સ્ત્રીબાધ.)

ગુજરાતમાં હિન્દુ સ્ત્રીઓનાં જીવનમાં ઉત્સાહ, આનંદ, રસ લાવી, સ્ત્રીઓએ રાજકીય, સામાજિક, ઉત્પત્તિમાં મુખ્ય ભાગ ભજવવો—સ્ત્રીઓ વિના પુરૂષના સર્વ પ્રયત્નો એક પેટે ચાલતી ગાડી જેવા છે, અને સ્ત્રીઓ જ્યાંસુધી બહારી નથી, દેશ, શાંતિ, હુકુંબને ઉત્તત કરવા શ્રમ લેતી થઈ નથી, અને પુરૂષની સહચારીણી થઈ નથી ત્યાંસુધી દેશનો ઉત્કર્ષ થવાનો નથી—એવી ઘોષણા કરી સ્ત્રીઉત્પત્તિની હીલચાલ ઉત્સાહભરે ઉપાડનાર જમનાબહેન સક્કઈના નામથી ગુજરાત ભાગ્યેજ અજ્ઞાત હશે.

માતૃથી જમનાબહેનનો જન્મ ઇ. સ. ૧૮૬૨ માં મુંબાઈમાંજ થયો હતો. એમના પિતા તુળસીદાસ મુંબાઈના સુપ્રસિદ્ધ વ્યાપારી તાપીદાસ મજદાસના ભાઈ હતા. બળવા પછીનું મુંબાઈ—મુનું મુંબાઈ અને આજનું મુંબાઈ સરખાવતાં સ્વર્ગની અમરાપુરી સાથે કોઈ ગામનું સરખાવવું યોગ્ય છે. જમનાબહેનના સમયમાં નિશાળો નહોતી. સ્ત્રીઓને વાલકેશ્વરથી કોટમાં જતાંજ ભારે પટે ત્યાં અભ્યાસ માટે હરવાફરવાની તો વાતજ શી ! પિતાનીજ કાળજીથી અને ધર્મસંસ્કારને લઈ જમનાબહેનને સહજ ગુજરાતી શિક્ષણ મળ્યું. જમનાબહેનનું લગ્ન તેર વર્ષની વયે નગીનદાસ સક્કઈ સાથે થયું હતું. રા. નગીનદાસ સક્કઈ મૃત્યુ સમયે મુંબાઈ ખેડના ડેડ શ્રોફની પદવીપર હતા. નગીનદાસનો અભ્યાસ ત્રિવિધસ સુધીનો હતો. જમનાબહેન કે નગીનદાસ પરબમાં પહેલાં મળ્યાં નહોતાં—તેમનાં હાલ મતાતાં એક લગ્ન નહોતાં. પરંતુ બન્નેને પિતાને ત્યાં એવા ઉંચા સંસ્કાર પાડવામાં આવ્યા હતા કે આ દંપતીનો સ્નેહ ધીમે ધીમે વિકસ્યો અને સ્વર્ગીય બન્યો. આ દંપતીનો જેમને અનુભવ હતો તેમને કહેવાની જરૂર નથી કે એમણે સંસારને સ્વર્ગ બનાવ્યું હતું. એમનું જીવન જોયા પછી હવે કહેવું પડે છે કે દંપતી જીવન ઉત્તમ બનાવવા માટે દ્રવ્યની, યુનિવર્સિટીની ડીગ્રીની કે રૂપસૌન્દર્યની જરૂર નથી. આ પતિપત્ની છેક અભ્યાસથી શુદ્ધ-દેશની અનેક અર્થાં ભરી વાતો કરતાં—અનેક દંપતીઓનાં નિરસ જીવનમાં રસ પૂરતાં—યુવાનીના અને નવા પવનમાં ઘસડાતાં ખેંચી પકડતાં—જૂના રીવાજમાં પતિ સાથે બોલાય નહીં—પત્ર ન લખાય અને હરાયફરાય નહીં એવી માન્યતામાં ઉછરેલાં દ્વંદ્વને, સંકુચિત કરી નાખેલાં દંપતીને સાથે રાખી એમનામાં નવો ઉત્સાહ—સદ-જીવન નાખતાં. આમ આ દંપતીએ હિન્દુ સંસારમાં અનેક શુદ્ધિને ઉત્પન્ન કરી શુદ્ધજીવનમાં શાંતિ—આનંદ અને ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કર્યો હતાં. જમનાબહેને લે બીજાં કાંઈજ કંઈ નહોત તોપણ આ સેવા ઓછી મૂલ્યવાન નથી.

જમનાબહેનને નવું શિક્ષણ મળ્યું નહોતું—હિન્દુશાસ્ત્રમાં પ્રથમ મનાતી જનસેવા નવા પવનમાં ઘસાતી આવતી હતી—સ્ત્રીઓને અભ્યાસ કરાવવો એ પુરૂષોની સત્તા લઈ લેવા બરાબર હતું, અને નવા કેળવાયેલાં અર્ધદંઘ સ્ત્રીથી સંતોષ મતો નહોતો—એમને પોતાના વિચારોમાં—

બાહ્ય જીવનમાં લાગ લેનારી પત્ની લેઈતી હતી. જમનાબહેનને પોતાના જીવનમાં આ મુશ્કેલીઓ દેખાઈ, અને દૂર કરવા નગીનદાસ સક્કઈની સલાહ અને અનુમતિથી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના ઇ. સ. ૧૯૦૩ માં કરી, અને મૃત્યુપર્યન્ત એના પ્રમુખ તરીકે કાર્ય કર્યું. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળે ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં ભહેરજીવન અને ગૃહજીવન માટે કેટલો ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કર્યો છે એ કહેવાની જરૂર નથી. સેવાસદન—વનિતાવિશ્રામ—સ્ત્રીસંસ્થા ને વર્ગોની હીલચાલો અને સ્થાપનાઓ શ્રીમતી જમનાબહેનનાજ પ્રયાસોનું પ્રત્યક્ષ કે પરોક્ષ પરિણામ છે.

જમનાબહેને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ સ્થાપ્યું એટલે એમ માનવાનું નથી કે એમના વિચાર સંકુચિત હતા. આજ મંડળમાં અનેકવાર પ્રસંગ શોધી મુસલમાન-પારસી-દક્ષણી-યુરોપીઅન બાનુઓને નિમંત્રણ આપી બોલાવતાં અને સ્ત્રીઓમાં એકતા ઉત્પન્ન કરવા સતત પ્રયત્ન કરતાં. જમનાબહેનમાં ઉચ્ચ ગુણ તો એ હતો કે “મારા મંડળમાં—જ્યાં હું હોઉં ત્યાં ગરીબ કે તવંગર—ઉચ્ચ મનાતી જ્ઞાતિની કે હલકી મનાતી જ્ઞાતિની કોઈપણ બહેનને એમ ન લાગવું લેઈએ કે એનું જીવન ખીજના પ્રમાણમાં હલકું છે” એ સતત ધ્યાનમાં રાખતાં. જમનાબહેનનાં હૃદયમાં સર્વને સરખું સ્થાન હતું. નાનામાં નાની બહેનને પણ વાંસે હાથ ફેરવી માતૃવત્ આહતાં. આથીજ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળમાં સર્વ આકર્ષાતાં. જમનાબહેને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ સ્થાપી આ મહાફે અને આ તહાફે એવું કદી કર્યું નથી. સેવાસદન, વનિતાવિશ્રામ અને દરેક સ્ત્રીસંસ્થામાં ઉત્સાહભરે લાગ લેતાં, ઈર્ષ્યાકે અદેખાઈથી મારા મંડળને નુકશાન થશે એ વિચાર એમને નથી આવ્યો. જ્યાં જ્યાં સ્ત્રીની ઉન્નતિની વાત ત્યાં પોતે પહેલાંજ—આ એમનું જીવન. શ્રીયુત લોકમાન્ય દાદાભાઈને ચોથી સપ્ટેમ્બરે મળવા જતાં અને આપિતા પુત્રીવત્ મીલન હૃદયને આકર્ષક અને જગતને બોધક થઈ પડતું એ રીયોર્ટ ઉપરથી જણાય છે. જ્યારે ગૃહરાજ્યની રાણીઓ જ્ઞાતિભેદનાં પરિણામો સમજશે સારેજ એકતા થશે એ જમનાબહેન સમજતાં, અને તેટલાજ માટે જૈન કે પારસી—ડીપ્રેસ્ટ કલાસ મીશનમાં સતત હાજરી આપતાં અને હરેક બહાને ઐશ્ય કરવા પ્રયત્ન કરતાં. જમનાબહેનની હાજરીમાં હિન્દુ, પારસી, મુસલમાન અને યુરોપીઅનો જ્ઞાતિભેદ—દેશભેદ ક્ષણવાર ભુલી જતાં, અને એજ ઉત્તમ ગુણ દેશસેવાના કાર્યમાં જીવન ગાળનારને જરૂરનો છે. આ ઉત્તમ ગુણ દેશમાન્ય મોહનલાલ ગાંધીનામાં ઉત્તમ રીતે વિકસ્યો છે.

જમનાબહેનની સેવાવૃત્તિ માત્ર ગુજરાતમાં અને તે પણ સ્ત્રીઉન્નતિમાર્ગ સમાયેલી નહોતી. ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં દુકાળ પડતાં જમનાબહેન—વૈધવ્યાવસ્થામાં પણ પોતાને પૈસે—વૃદ્ધાવસ્થા છતાં ગામેગામ—ગાડાંમાં બેસી રખડ્યાં હતાં અને અનેક ગરીબ જનના દુઃખ ટાળ્યાં હતાં. તે વખતે ગરીબના ઝુપડાંમાં ફાટીતૂટી ચોદડીમાં ગંધાતાં શરીર સાથે બેસતાં જમનાબહેનને જરાયે મુગ કે જ્ઞાતિભેદનો બાધ આવ્યો નહોતો. જમનાબહેન જુના જમાનાનાં હતાં છતાં આધીવર્તના ઉત્તમ સંસ્કારો—વિચારો હતા પણ તેઓ રૂઢીબદ્ધ નહોતાં. અનાથ વિધવા—ફતી પડેલી વિધવાનાં માતા હતાં અને એમને જીવનનો જીવો માર્ગ બતાવી મુશ્કારતાં. બાસુ બીજાના રહસ્યને સમજી તે તરફ લાગણી દર્શાવી હતી, અને સ્ત્રીઓને પણ રાજકિય જીવનમાં હક જન્મસિદ્ધ છે એમ માની દક્ષિણ આફ્રિકાના પ્રશ્નમાં ભતે શ્રમ વેઠી રૂપીઆ ભેગા કરી શ્રીયુત ગાંધીને મોકલી આપ્યા હતા.

ગુજરાતમાં સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના કરવામાં—વનિતાવિશ્રામ—સ્ત્રીવર્ગો—સ્ત્રી લાયબ્રેરીઓ ઉત્પન્ન કરાવવામાં પ્રત્યક્ષ તેમજ પરોક્ષ હેતુ જમનાબહેન હતાં.

જમનાબહેન ૧૯૧૬ ના એપ્રિલની ૮ મી તારીખે ટુંક સમયની વૈધવ્ય દશા ભોગવી પરલોકવાસી થયાં. અને ગુજરાતના સ્ત્રીપ્રશ્નને એક ઉત્સાહક અંગતી ખોટ પડી.

જમનાબહેન સહધનું એક નિષ્પક્ષપાત જીવનચરિત્ર હિન્દુ સંસારમાં પડતી મુશ્કેલીઓ દર્શાવી બહાર પાડવામાં આવે તો અનેક સ્ત્રીઓને ઉપયોગી થઈ પડશે અને ગુજરાતમાં એ પહેલું જ સ્ત્રી જીવનચરિત્ર થશે.

ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સહધનો સ્વર્ગવાસ.

(હિંદી આદ્રીક.)

સ્ત્રી-મુધારણાની સંસ્થાઓમાં તન મન અને ધનથી ઉત્સાહપૂર્વક મદદ આપનાર ભલો બાહોશ બહેન ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સહધનાં મરણથી એમનું ખ્યાલું નામ હવે વધુ વાર આપણામાં ફેલાત રહ્યું નથી પણ પોતાની બહેનપણીઓની સંસારી મુખ-શાંતિ બળવવા કાળેના ઉમદા કામો પોતાની ભત્રીજા મહેનતથી કૃતેહમંદ પાયા ઉપર મૂકી જઈ ખુદ દેશની બહેનોના આભારી જગતમાં એમનું મીઠું નામ સદા ફેલાત રાખી ગયાં છે જે ખ્યાલ એમની સદાની ગેરહાજરીમાં આપણને એક સંગીન સંધ્યારો આપશે. પ્રખ્યાત લક્ષ્યાધિપતિ શેઠ તુલસીદાસ ત્રજ્ઞાસના આ અતિ ચંચળ ભેટીનાં લગ્ન તેર વર્ષની ઉમ્મરે રા. નગીનદાસ સહધ સાથે થયાં હતાં. જે ભલા ગૃહસ્થ છેલ્લાં મુંબઈ બેંકના વડા શરાફ તરીકે માનભર્યો ઓછો લોગવી બે વર્ષથી સ્વર્ગવાસી થયા છે.

જમનાબહેને ૧૯૦૩ માં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ સ્થાપ્યું હતું અને સેવાસદનનાં એક ઉપપ્રમુખ તરીકે તથા વનિતાવિશ્રામ મંડળમાં બહુ આગેવાન ભાગ લઈ એવાં પરોપકારી કામોને કૃતેહમંદ પામે મુકવા ચાલુ કોષેશ કરતાં હતાં.

૩૦ ગાંધીજી દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચલાવેલી સત્યાગ્રહની લડત વખતે સભાઓ ભરી જુદે જુદે સ્થળે અનેક સંસ્થાઓમાં ભાષણો આપી ઘણી કીમતી મદદ કરી હતી. ગુજરાત-કાઠિયાવાડમાં છેલ્લા બેંકર દુકાળ વખતે બાઈ જમનાબાઈ દુકાળવાળા બાળોમાં પોતાને ખર્ચ કરી, ભત્રી તપાસ કરી, નિરાધાર હાલુઓ અને ઘાસચારા વગર ટળવળતાં અવાચક પ્રાણીઓને અનાજ, કપડાં વિગેરે દરેક પ્રકારની મદદ આપી અને અપાવી હતી. હાલની લડાઈ પ્રસંગે લોકોનાં મન શાંત રાખવા ભાષણો અને લખાણો કરતાં હતાં. આ અતિ પરોપકારી બાતુ જે બી કામ ઉપાડતાં તે કામ ભારે ઉત્સાહ, આનંદ અને પૂર્ણ પ્રેમભાવથી કરતાં એ એમના ભલા ખવાસની ખુબી હતી.

ઘણા અફસોસની વાત છે કે બાર બાળકોની માતા થવા છતાં સ્ત્રી જાતિના કલ્યાણમાં અને જનસમાજના ભલામાં રાત-દિવસ ધપકતું ખરેખરું પરદુઃખસંજન જમનાબહેનનું પ્રેમાળ જગત શ્રદ્ધાના મુખથી આખી જિંદગીભર બેનસીબ રહ્યું। બાર બાળકમાંથી એક પણ બાળક ન જીવ્યું એ કીરતારની ધચ્છાના મહાન ભેદને તાબેદાર રહી સંપૂર્ણ સંતોષ પકડી આ ખરી ભલી, પરબુદ્ધ બાઈએ સમાના બાળકોને પાસે રાખી, તેમને પાળી, ઉધારી પોતાના રૂંડાં કામોમાં મદદ આપવાને કેળવ્યાં છે.

બહેન જમનાબાઈએ પોતાના વીંચમાં રૂ. ૧૭,૦૦૦ ની રકમ હિન્દુ ખાતાંઓમાં મદદ તરીકે આપી છે.

લોક કલ્યાણ અને જનસમાજની સેવામાં સદા મશગુલ રહેનાર ઉમદા ખસલતનાં ભલો બહેન જમનાબાઈના મરણથી દરેક સ્ત્રીમંડળોને આજે મોટી ખોટ થઈ પડી છે। આ બહુ જ સાર્થક, દયાળુ, પરબુદ્ધ, આનંદી અને અતિ સંતોષી બાતુના મરણથી એમનાં સ્થાપેલાં રૂંડાં કામોનો ફૂટી રીતે વહીવટ કરવાને બીજાં કેળવાયલાં હિન્દુ બહેનો પોતાનો પ્રયત્ન ચાલુ રાખશે જ એવી અમને દરેક ઉમેદ છે.

આ ભાઈ બહેનના ધરા અશો આત્માને સ્વર્ગમાં શાંતિ મળે એવી અમારી પ્રાર્થના છે.

स्वर्गस्थ नगीनदास लडितदास सङ्ग.
(ઉમરવર્ષ ૫૪.)

A few reminiscences of the late

Mrs. JAMNABAI SAKAI.

DR. S. G. RANADAY.

In asking me to give some of my impressions of the late Mrs. Jamnabai Sakai, the Committee of the Gujarathi Stree Mandal have done me an honour for which I give them my sincere thanks. I know my short-comings and I very much wish that this work was entrusted to some one who was more capable of doing justice to the good qualities and excellent work of that high-souled and saintly lady, the late Mrs. Jamnabai Sakai.

My acquaintance with her dates from the time when she became a co-secretary with my wife, the late Mrs. Laxmibai Ranaday, of the Bombay Seva Sadan in 1908. The close relations between these two ladies thus started ripened into a great intimacy as they discovered the good points of each other. They worked together for a long time with perfect accord and unity. If I can lay claim to some knowledge of Mrs. Sakai, I am mostly indebted for it to my late wife. The late Mrs. Laxmibai Ranaday admired and esteemed her, and sought her help and advice in undertakings in which she was interested.

The death on the 8th of April last, of the good lady, the late Mrs. Sakai, was a great loss to India, and especially so to the Hindoo community not only of Bombay but of the country at large. By her death a very interesting and beneficent personality was removed from amongst us. She was born and bred in the older generation. Her school education was not of a high order, according to the present standard of female education. She knew very little English. Her mode of life and dress was old fashioned. It was with such a scanty preparation and inadequate equipment that Mrs. Sakai was inspired to do her public work amongst a community which had all the advantages of a more advanced education and enlightened views. She had thus to work with a decided handicap. But so vigorous was her personality, so staunch her ideas of reform, so unflagging her industry, so strong the courage of her conviction that instead of being led, she became a leader to whom her own community as well as the other Hindoo communities looked for guidance and inspiration. Though old fashioned in her dress and private life her thoughts were modern, and her ideas far a-head of

her times. Though she was of the past, she took the first rank in the present. She was an embodiment of the noblest features of the past and the present generations. She had a very pleasing appearance. In her presence one felt as if one was in the company of a saintly person. She was kind in her thoughts and gentle in her words. She was ever very active, and even in the later years of her life her industry and zeal were unflagging. Wise and intelligent she looked at the several questions of reform from a wide and a modern point of view. Her mind was very evenly balanced, and she had not a trace about her of what is called the "Modern Woman," who delights in doing unwomanly acts, and never sees her own faults and weaknesses. She did respect custom to a reasonable extent but where it came into conflict with her sense of right and wrong, she was courageous enough not to bow down blindly to custom, but to act up to her convictions. She was one who believed that the spheres of work for man and woman were separate, but that both were the complements of each other. This sense of the mutual dependence of man and woman, and of the peculiar spheres of action of each sex made her home life harmonious and enjoyable. She was gentle, affectionate and meek. She was fully endowed with qualities that are the ornaments of a good woman. She made her home for her husband a real home, and both were very happy.

She understood the times during which she was working better than the best of us. Her innate intelligence enabled her to quickly grasp the question before her and come to a correct decision promptly. When she had chalked out the line of action, she worked at it with all the energy she possessed, and saw the thing done.

Once an Indian patriot came in for a chastisement at the hands of Government. It was decided by some Bombay ladies that a letter of sympathy be sent to his wife. They formed themselves into a working Committee of which Mrs. Sakai was a member. The ladies thought the circumstances made it becoming for them to express their sympathy for the lady in grief, quite apart from the question of the merits or the demerits of the case against the Indian patriot and his punishment. They decided to hold a public meeting of Bombay ladies for the purpose, and approached an influential lady who consented to preside on the occasion. But some important persons in Bombay brought pressure to bear on this would-be president, and persuaded her to withdraw her promise at the eleventh hour. The opposition to this meeting was strong;

from other directions also. However, by the untiring work, great courage and foresight of Mrs. Sakai, and Mrs. Laxmibai Ranaday and other members of the ladies' Committee the meeting did take place, and was a great success. The obstacles they overcame showed them in the best light. Just a day or two previous to the meeting the president elect had withdrawn her consent. No one dared to give a Hall for the meeting, as it was feared that the meeting was one that was likely to be in bad odour with the authorities. It is well known how timid most of us are where Government and the Police are concerned. The lady who had withdrawn her consent to preside at this meeting, however, thought that it was less hazardous to make a private call of sympathy on the wife of the Indian patriot than to show her sympathy publicly. But all the difficulties in the way of the meeting were overcome, and an excellent lady President was found at the nick of time, a nice big Hall was engaged for the meeting and between 800 to 900 Bombay ladies crowded together to show their sympathies with the lady in distress. The meeting was thus a complete success, in spite of strong opposition from some public men, the withdrawal of the promise of the president at an inconvenient hour, and many other difficulties. This incident shows how prompt in arriving at a decision, and how courageous, how unsparing of herself Mrs. Sakai was, once she had made up her mind that a thing was right, and had to be done. It was a ladies' meeting, engineered by ladies alone, and in the face of tremendous odds was brought to a triumphant realization. All credit was due to Mrs. Sakai and to the other ladies concerned. A great deal of mis-understanding had to be removed, and special exertions were required to get all sections of Indian ladies to attend the meeting. Mrs. Sakai undertook the task of doing the suburbs of Bombay and the scattered camps round about. It was a difficult task, but she did it so well that a very large number of ladies came all the way from the suburbs. The incident showed the lady at her best. It was her singleness of purpose and her devotion to what she thought was right, and her own unremitting labour, that was the secret of her success. She was bold, simple and unselfish. Her sympathies were very wide and for all. Wherever there was distress Mrs. Sakai was sure to be there.

Mrs. Sakai was peculiarly identified with the Gujarathi Stree Mandal, and its progress and the Institution may be regarded as a standing monument of her worth, and work. She laboured long and hard for the regeneration of Indian womanhood. Be it said to her credit.

that her labours have been largely crowned with success. When the Gujarathi Stree Mandal was started, the Gujarathi ladies were very backward, took no part in public affairs, were very shy and ignorant. During the 13 years of the Mandal's existence it has grown into a power that has to be reckoned with. The ladies of the Mandal have come up the scale by leaps and bounds. Who can now think of a public movement, or a meeting without the Gujarathi ladies having a prominent part in the organization of it? Who does not know of the invaluable part played by the Gujarathi Stree Mandal in raising funds for the relief of the South African Indians in distress? The frequent Indian famine reliefs bear evidence to their charity and generosity. Mrs. Sakai's share in these divine labours lay not so much in the free monetary help she gave, but in her personal services, involving a great deal of hardship and self sacrifice. She gave up the quiet and restful happiness of her home to wander amongst the poor famine-stricken people, distributing relief wherever it was needed.

The financial help rendered by the Bombay ladies during the last famine is another instance of the good work of the Gujarathi ladies. The money collected was a decent sum, and must have brought relief and happiness to a large number of poor famine-stricken families. Apart from this monetary help and its proper organization, an allusion may be made to the fight that some of the Gujarathi ladies waged with the rest of the Committee. The merits of the fight are immaterial to the present point. It is interesting to note that a dozen years ago no one could have so much as imagined that a few Gujarathi ladies would come forth so wide awake to their own self-respect as to strenuously fight for their cause and give back in return as much as they received, and more. Such fighting qualities are necessary amongst Indians who are weak, submissive, and do not raise their heads even when they are dealt out gross injustice. Such bold qualities especially amongst Gujarathi ladies is a welcome sign for India. This appreciation of self-respect, love of labour and an intelligent out-look of India's present needs is a great deal due to the work of the Gujarathi Stree Mandal, in education, social and political reform. Mrs. Sakai had a great share in thus moulding the intellect and the mind of her sisters. The Gujarathi Stree Mandal is the first institution of its kind in Bombay. The work it has been able to do bears evidence to her foresight and industry. A new and vigorous spirit has been infused in the Bombay women. They have learnt what their duties are, and how to do them well. The scope of

work of the Gujarathi Stree Mandal has been principally education of women, famine reliefs, giving help wherever there was distress, and elevating generally the status of womanhood.

Both the Gujarathi Stree Mandal, and the Seva Sadan of Bombay have passed resolutions of condolence giving expression to their appreciation of the large-hearted sympathy and useful good work done by Mrs. Sakai in the sphere of both these institutions. Her activities were not confined to simply guiding and conducting the affairs of these institutions, but she helped these generously with money.

At the Bombay Seva Sadan Mrs. Sakai was greatly instrumental in the achievement of the work of the Gujarathi side. At the start of the institution the ideas of the founders were out of proportion to the needs of the time. It was Mrs. Sakai who controlled and guided the Seva Sadan Committee; and saved them from false steps likely to dissipate their energies or funds. It was again Mrs. Sakai also who kept her head cool when she saw how latterly matters were drifting in undesirable channels, and like a loyal captain stuck to her post to see that the institution weathered the storm, and came out of it safe. Visiting the poor, and the distressed, and giving help and advice where it was required was the kind of work Mrs. Sakai delighted in doing. Indeed the Seva Sadan of Bombay owes a great deal of its prestige and position to the foresight and regular work of Mrs. Sakai.

I have said above that Mrs. Sakai was a product of the older past who guided, educated, and led the present generation. She was also a valuable link between the Gujarathi ladies and the ladies of other communities. India is known for her clanishness. It is seen in all places and at all times. Persons of one community herd together, know little of other communities, and make no efforts to get on friendly terms with them. Mrs. Sakai always made a point of making the ladies of other communities feel at home when these were amongst Gujarathi ladies at the Gujarathi Stree Mandal. Dakshani, and Parsee ladies were invited every year to the gatherings of the Gujarathi Stree Mandal, and were treated with great hospitality and a great deal of attention was paid to the out-siders. Mrs. Sakai had more lady friends in other communities than any other Gujarathi lady. Her field of work was India and not Gujarath alone.

She was a staunch Hindoo and rather of the old school. This

operated as a wholesome ballast to her character, and invested with dignity her numerous activities, even of the modern type. There are persons enough and to spare who pay more attention to the lighter side of life, and are very superficial in their public work. There are others whose stock in trade is to pamper to the false pride and prejudice of the people, and who are fond of tracing all evils and mischief to our political servitude and to that alone. These people are blind to the causes that brought them under this foreign yoke, and never try to remove those root causes. Mrs. Sakai was a lady of a different type. She believed that it was useless only to bemoan our lot. The salvation of India lay in the education of her masses, and the improvement of the social customs of her people, and the progress and development of her industrial institutions. Political advancement and equality with the privileged members of the Empire will follow naturally in the wake of our general improvement in other directions. Mrs. Sakai was never an extremist, but she was never slow in detecting injustice and unfairness, and always tried her best to set matters right and to sympathise with the aggrieved party.

At home, Mrs. Sakai lived in the old fashioned style. The new and the Western ideas of house-management had found no place in her ménage. Her home was an ideal one. The husband and the wife took delight in each other's work, and helped each other in their beneficent aspirations. They made all guests feel at home, and the hospitality extended to them was exemplary. Mrs. Sakai took a great delight in devoting herself to giving pleasure and happiness to her relatives and friends. The general cheerfulness of her demeanour was the more remarkable considering that the cup of life had not been all dealt in nectar to her. Mrs. Sakai had the misfortune to lose all her children. The immensity of this grief can only be appreciated by those who have borne children and lost them. Mrs. Sakai instead of resigning all interest in the material world on account of the loss of all her dear ones threw herself with all the affection and strength she was capable of in doing good for woman-kind in general. Such resolution and fortitude under the greatest of afflictions—the loss of all the dear ones—is very rarely met with. Such great sorrow has quite a different effect on less evenly balanced minds. But it was different with Mrs. Sakai. She drowned her own grief under the full flood of affection for her kind, and the intense and active desire for the good work she had taken in hand.

Many a person who succumbs under less heavy grief and gives up a useful life may with advantage take a lesson from the kind of rational resignation to the will of the Almighty as shown by Mrs. Sakai.

Mrs. Sakai was a good speaker. She was never nervous, and had a breezy and refreshing style. She had a very engaging presence, a loud voice, and always talked to the point. Her character was exemplary. Her absolute selflessness and sacrifice for the good of womankind was known to all. She was thus able to impress on her audience the sincerity of what she said, and always carried the people with her.

By Mrs. Sakai's death the women of India have lost a very active, shrewd and an industrious lady friend, and a staunch supporter of their cause. Education in general, and especially amongst Indian women was Mrs. Sakai's main aim in life. She was connected with many other institutions besides those mentioned above wherein also she paid more attention to female education, and especially among Jain ladies. Her exemplary character, her public spirit, her numerous but unostentatious charities are beacon lights which her sisters would do well to follow. Her memory must always remain sacred. She devoted herself to lift Indian womanhood to a judicious and elevated platform of thought and action, and to wake it up to an adequate appreciation of its true dignity and worth. It has to be observed with pleasure that she did not labour in vain.

Mrs. JAMNABAI SAKKAI.

S. L. POLAK.

It was with great distress that I learned unexpectedly of the death of the late Mrs. Jamnabai Sakkai. It had been my privilege to meet her on more than one occasion during my visits to India in connection with the terrible South African struggle, and her broad and generous sympathy with her distressed brothers and sisters in this country remain one of my most cherished recollections. I know how her heart bled for them in their tragic sufferings and how she did her utmost to bring realisation of all that sorrow and suffering to the women of the Bombay Presidency. She set an example of energy and helpfulness not often found anywhere, and that is of special value in a country such as India, which to-day is in the throes of national uplift. Her memory will be kept green among Indians in South Africa, who will remember with veneration the splendid and successful endeavours made by her, resulting in the splendid contribution of the Gujarati women towards the Passive Resistance funds.

Mrs. JAMNABAI SAKKAI.

S. N. PANDIT.

From what little came under my observation of her work in 1912 I found Bai Jamnabai to be a lady of a singularly gentle and amiable nature. Her heart over-flowed with pity for everyone whom she found in distress and she tried to relieve all suffering which came to her knowledge.

Having had the misfortune to lose all her children Bai Jamnabai had the wisdom, which came of intuition, to turn that misfortune itself into a beneficent agency by bestowing upon her fellow creatures in suffering the affections which, under more favourable circumstances, would have been naturally lavished upon her own children. This is the valuable lesson which she has left to all as a legacy and more especially to her sisters who may be similarly circumstanced viz., to seek in active beneficence an equivalent and more than an equivalent for personal losses.

Mrs. JAMNABEHEN SAKKAI.

N. M. JOSHI.

I came in close contact with Mrs. Sakkai when I toured with her in the Punch Mahals District for giving relief to the famine-stricken people there in the year 1912. The Trustees of the Estate of Mr. N. M. Wadia had placed at her disposal a sum of Rs. 5000 for human relief and the Bombay Famine Relief Committee had also authorised her to spend a good amount on their behalf. Her other friends also had given her small sums of money as well as a good number of clothes.

Mrs. Sakkai went round almost the whole of the affected parts of the District visiting the famine camps and villages in the hottest part of the year. As I formed part of this party during the whole tour I had special opportunities of knowing her intellectual and moral qualities.

What struck me more than anything else in her was her personality with which she was able to influence people of all ranks. She could make her presence felt wherever she went and commanded confidence and respect from all people with whom she came in contact.

Her organising capacity was very great. She knew how to give tangible shape to her ideas and feelings. She could not only form plans of work but could work them out even to the minutest detail.

I found from several instances that Mrs. Sakkai had a large and tender heart. She had a keen sympathy for the elevation of the backward classes especially of women. Distress in others moved her very visibly.

I found her enthusiasm for Public work so great that in doing the relief work she neither minded the hottest sun nor the fatigue of going on rugged and uneven roads with all the rib-breaking jolting of the bullock carts and country tongas.

I found her very considerate to the members of our party; she never failed to inquire about our convenience and comfort. On the whole during this tour she created a very favourable impression on my mind and I consider the opportunity that I got of helping her in her work as a great privilege and honour. I gratefully admit that I received much instruction from her and so must have many others.

Mrs. JAMNABAI SAKKAI.

D. D. KANGA.

When I was requested by the joint Honorary Secretaries of the Gujrati Hindoo Stree Mandal to contribute an article to the special Memorial number of the Stree Hitopadesha in memory of its late President Mrs. Jamnabai Nagindas Sakkai I felt myself much honoured but at the same time I felt very diffident as I thought I would not be able to do perfect justice to the difficult task imposed on me viz., of writing on Mrs. Sakkai's life and career. Leaving this task in the hands of more competent persons than myself I shall restrict myself just to give my own impressions of the great woman who has recently passed away and whose passing away has left a gap in the community which will be hard to fill, and whose death has inflicted a wound in the hearts of thousands of the women of our Presidency whom she served and helped which would be difficult to heal.

I first came in contact with Mrs. Jamnabehn Sakkai in connection with her noble, unselfish work in the Seva Sadan Society. She was connected with that Society from its very commencement and was its mainstay till the end of her life. The Seva Sadan Society during its short existence of seven years has passed through many vicissitudes and has become all the stronger for having gone through these trials; there were two occasions, the severance of the connection of its two founders from the Society, of one by death and of the other when he retired, when the Society stood in a critical condition; on the latter occasion many women workers when their help was most needed stood aloof or left but Sister Jamnabehn—or shall I call her mother Jamnabehn—for she was not only a sister and mother in name but she was so in reality and one has simply to read a sketch of her life which is full of sisterly and motherly acts to the poor and the needy, the suffering and the heart-broken, to be convinced of it,—she stood firm and helped the ship of the Seva Sadan Society to be piloted through safely in the midst of the storm that had encircled it; her love for the Society was genuine; its progress was ever at her heart and it was the trials through which the Society was passing that brought out the best that was in her character; it showed that she did not attach her self to the personalities who, for the time being, represented the Society so much as to the Society itself, as to the principles the Society represented; she was, in fact, the very

embodiment of the mottos of the Society, "One at core though not in creed" and "Life a trust"; she did consider life a trust and herself a trustee of whatever she possessed; on all great occasions she remembered the Sadan, she gave a good deal of her precious time to the work of the Sadan; she gave it her brains and above all a loving heart overflowing with human sympathy. She knew of no distinctions of creed; she made no distinction between women of different faiths no matter what religion they professed or to what community they belonged. There was another trait in her character which evoked my admiration; it was her unbounded patience and tolerance for the weaknesses of others; mindful as she was of the imperfections of human character, she never lost her temper or uttered an angry word but she always spoke to her less fortunate sisters in a gentle and persuasive tone, never making them feel their dependent position and always having a word of cheer and encouragement for them.

When the greatest calamity that could befall a Hindoo woman fell upon her, viz., the death of her dear husband, she bore it most patiently and bravely; neither did she withdraw herself from her public activities nor did she evince less interest for the work of the Seva Sadan after she became a widow, thus setting a good example to her sisters. The Seva Sadan Society mourns for the loss of this great, noble soul and prays that "peace eternal may rest upon her", "light perpetual may shine upon her" ! Sister Jannabehen is not dead, she is only gone before and her soul will be pleased by nothing so much as by the knowledge that the societies for which she worked so much during her lifetime do not suffer for want of workers but that the good work done through them is continued by her sister-workers in a spirit of self-sacrificing service.

Mrs. JAMNABAI SAKKAI.

A. N. SHROFF.

When one is asked to write something about the life and career of a particular individual, the question that naturally suggests itself to the writer is whether the person regarding whom he has to put before the public his own reminiscences is really deserving of public praises. It is not on every one that we spontaneously bestow our panegyric. Every one does not generate within us the divine flame of hero-worship. Uncared for and unobserved many a person have gone to the bourne whence no traveller returns, and many will still go. It is only a few who enshrine themselves in the hearts of the people of their generation.

I have agreed to write in this special Memorial number of "Stree Hitopadesha" because without any misgiving whatever I recognize the late Mrs. Jamnabai Nagindas Sakkai amongst the fortunate few who deserve to be cannonized in the Calender of Humanity.

The very personality of the late Mrs. Sakkai impressed me most. Her very appearance instinctively made one think that he was in the presence of some extraordinary woman. Mrs. Sakkai, though descended from a very high lineage, through-out her life, in all walks of her short career, shed her great influence around her, unconsciously and instinctively. Not a tinge of pride was to be discerned in all that she did. Simplicity ruled her whole life. Sincerity governed all her actions. Mrs. Sakkai dressed simply as befitting a woman of her position. Her manners were natural and simple and hence they exerted their most potent influence on everyone who came in contact with her. Though debarred from receiving the elements of a liberal education owing to the times in which her early life was brought up, still the practical training she had under her husband, her own common sense and the most valuable experience she derived by using aright her powers of observation, stood her in good stead in discharging her duties of her public career. One had only to talk with Mrs. Sakkai for a few moments and to satisfy himself as to the merits of what she said. Whatever she said, both in public and private, was full of meaning and good sense. Whenever I had the privilege of talking with Mrs. Sakkai, I always felt that her conversations did make me wiser than what I was before. Mrs. Sakkai's public utterances, her many deeds of charity performed in a spirit of loving self-sacrifice, engendered within the hearts of many a man and woman a deep feeling of admiration, nay reverence. Her very life

preached most eloquently before the bar of public opinion the equality of opportunity that should be meted out both to men and women. If there exists among us, at present, the desire to do so, the credit for this, in the Gujarati Hindu community, must be ungrudgingly bestowed to the late Mrs. Sakkai.

Mrs. Jamnabai Sakkai was the gorgeous flower of Hindu womanhood. She by her own noble life placed before the present generation the great ideals which should be cherished by her community so that there may be many ideal wives and mothers.

As a *woman* Mrs. Sakkai has rightly earned the proud designation of the Mother of Gujarat. I say emphatically this, because the late Mrs. Sakkai was beautiful in person, sweet in disposition, and lovely in soul.

As a *wife* Mrs. Sakkai lived an ideal life. Complementary lives to be one's husband and wife through-out a long period of forty years, as it never once the other for good is a rare occurrence. The great opportunity given to Mrs. Sakkai by her husband to chalk out her career of public usefulness deserves all praise at the hands of the womanhood of Gujarat. Mrs. Sakkai, true to the traditions of the Hindoo religion, worshipped in very spirit her husband. Not an inch she moved without consulting her husband. In all ways she satisfied her husband. Thus she wonderfully reconciled her duties as an ideal wife with those as a good Sister of Mercy. Mrs. Sakkai lived in and for her husband, with such an enthusiasm and an ecstasy of affection that one can well say that Mrs. Sakkai's married life was a liberal education to behold. Even the death of her husband did not efface from her heart the sacred memories of all that he had done for her. The loss of a good husband was more than she could bear. Just as Mrs. Sakkai's will sailed by no other compass, during the life-time of her husband, than that of his direction, so even after his death, like a true obedient wife, she desired with all the strength of her body, mind and soul to lead a life of public utility, in accordance with her husband's death-bed wishes. She sanctified her sorrow and commenced to do her deeds of charity lovingly and vigorously. Yet, to our great sorrow, the firm will had to bend before the power of the frail body. She died in harness and won for herself the best of all commendations "She hath done what she could."

As a *mother*, Mrs. Sakkai proved by her life and deeds a veritable mother to all the women who came in contact with her. This broad catholic love was born in her by the very deaths of a dozen

The loss of such a precious life is a loss irreparable particularly to the Guzerati Stri Mandal—an institution, which owes its existence, to her indefatigable energy, in the work of reform and education of her sisters. Her chosen mission was the cause of Indian womanhood. How many of us understand sufficiently the significance of the saying that the hand that rocks the cradle rules the world? There is a general feeling abroad that all is not well with the Indian woman. What sort of education the Indian woman is to receive, what are its aims as to these there is not much of clear thinking yet. The Stri Mandal cannot sufficiently express its gratitude to Bai Jumna Bai Sakkai. We can easily imagine what difficulties she must have found at the outset, to cultivate the minds of the common mass, and bring about a healthy reform. With patience and perseverance, she stuck to her noble cause of educating her illiterate Indian sisters. We cannot but bemoan that the mind that planned should not have been spared to see the fruition, but the seeds have been sown well, and promise a glorious harvest.

Her mission in life, was to relieve the distress and sufferings of her fellow creatures. When the news of the famine in Guzerat reached her, for her there could be no quiet or peaceful life. She went visiting village after village, wading through flooded and ruined lands.

To be admitted to her friendship was to establish a claim upon an inexhaustible gold mine. She gave herself without reserve. She lived for her sisters and her work. For them, she would pour out all eloquence, and her last curious knowledge. Whatever she did, she did with all her might, and she never did anything for herself. At the sacrifice of her health and wealth, she was always ready to lend a helping hand to those, who were in distress, and the strain of overwork had manifested itself in frequent illness.

Her life and achievements will live and abide with us as a cherished possession, a sweet and radiant presence, to be bequeathed as a treasure, and an inspiration to coming generations.

Peace be to her departed soul!

Mrs. JAMNABAI SAKKAI.

DILSHAD BEGUM.

Those who have had the good fortune and privilege to call Mrs. Sakkai a friend, I have no doubt must have been struck by her personality, goodness, humanity and innumerable other good qualities. The tremendous help she gave to those who needed it, her widespread work, her true friendship and sympathy and her all embracing love for her fellow women, I leave for other of her friends and admirers to write, for I feel it requires a cleverer pen than mine to do full justice to all her attributes. I shall deal only with one point in her character which struck me most at the very beginning of our friendship and which made an everlasting impression on my mind. What just attracted me to her was the sunshine she took with her wherever she went. I thought her to be one of the darlings of fortune and from the happy and ever smiling face it never struck me that she had suffered the very bitterest troubles a woman can go through. The first day I visited her I saw a house full of children. I asked her if they were her's. The reply that I got stunned me and I thought to myself "Here was a great woman indeed." She said: Yes they are all my children for I love them as such—but I had 14 of my own and they all died. In her we have lost a great woman indeed.

AN APPRECIATION.

NAVABAI D. CONTRACTOR.

How can one begin to describe Bai Jamnabai Sakkai? As a woman, a friend, or an enthusiast? As a religious mystic, as an orator, whose voice had the jingle of a silver trumpet? As an earnest advocate of all that is best in the woman's movement or herself the proud and spotless sum of womanhood? It will perhaps be best to deal simply with a subject so vast as this unique personality, which conveys to us some idea of the many-sided magnitude of the life that has just closed.

Judge it how we may, we cannot but pronounce that life—sublime. Hers was a personality, so white in its purity, so radiant in its selflessness, so transfigured by its passion for service, and holiness of self-dedication. Only those who were fortunate enough to come in close contact with her, can know what she was, and how much we have suffered in her death.

The loss of such a precious life is a loss irreparable particularly to the Guzerati Stri Mandal—an institution, which owes its existence, to her indefatigable energy, in the work of reform and education of her sisters. Her chosen mission was the cause of Indian womanhood. How many of us understand sufficiently the significance of the saying that the hand that rocks the cradle rules the world? There is a general feeling abroad that all is not well with the Indian woman. What sort of education the Indian woman is to receive, what are its aims as to these there is not much of clear thinking yet. The Stri Mandal cannot sufficiently express its gratitude to Bai Jumna Bai Sakkai. We can easily imagine what difficulties she must have found at the outset, to cultivate the minds of the common mass, and bring about a healthy reform. With patience and perseverance, she stuck to her noble cause of educating her illiterate Indian sisters. We cannot but bemoan that the mind that planned should not have been spared to see the fruition, but the seeds have been sown well, and promise a glorious harvest.

Her mission in life, was to relieve the distress and sufferings of her fellow creatures. When the news of the famine in Guzerat reached her, for her there could be no quiet or peaceful life. She went visiting village after village, wading through flooded and ruined lands.

To be admitted to her friendship was to establish a claim upon an inexhaustible gold mine. She gave herself without reserve. She lived for her sisters and her work. For them, she would pour out all eloquence, and her last curious knowledge. Whatever she did, she did with all her might, and she never did anything for herself. At the sacrifice of her health and wealth, she was always ready to lend a helping hand to those, who were in distress, and the strain of overwork had manifested itself in frequent illness.

Her life and achievements will live and abide with us as a cherished possession, a sweet and radiant presence, to be bequeathed as a treasure, and an inspiration to coming generations.

Peace be to her departed soul!

Mrs. JAMNABAI SAKKAI.

SUNDRABAI D. SIRUR.

I have been asked by the Secretaries of the Guzerati Hidu Stree Mandal to write a few lines on our late beloved sister Mrs. Jamnabai Sakikai. Such a gentle and loveable soul she was, so full of enthusiasm and devotion for every good cause. Hers was a large heart and a catholic spirit and every movement for the social elevation enlisted her sympathies and she was ready with help and co-operation to promote it. She possessed in a marked degree all the qualities for which the Hindu wife and mother are so well known. Kind, patient, self-sacrificing and modest, she brought to bear on her public activities all these great virtues and to these she added an aptitude for co-operation and organisation which is unfortunately wanting in the average Hindu woman. She was a rare combination indeed of our traditional good traits and of the practical virtues of our own times. She was, therefore, a link between the old order and the new and was loved and respected by the orthodox and reformers alike.

It is idle indeed to suppose that one can do justice in a short paper like this to her greatness and goodness but we should be missing the lesson to be drawn from her life if I did not touch upon one aspect of her career which is of peculiar interest and instruction to us. Jamnabai believed that a woman's sphere of usefulness was not necessarily limited to her home but she could have a wider sphere of usefulness according to her capacity in the wellbeing of her country. She therefore left the seclusion of her home and threw herself heart and soul into all movements which she thought were working towards that end. She was a pioneer at least among the Guzerati ladies and her life was felt as a persuasive force by Hindu ladies in general and Guzerati ladies in particular to take interest in all questions touching the wellbeing of the country and she succeeded in her efforts to a great extent. If Guzerati ladies now take a keener interest in questions of the wellbeing of their country and if they take part in public activities more than before and

if they mix more freely among the Deccani sisters, it is largely due to her work and influence. For a long time she was the worthy President of the Guzerati Hindu Stree Mandal and the institution owes its present position in no small measure to her devoted and untiring work. She has indelibly left the stamp of her personality on the institution and though she is longer with us in body, her spirit still animates the Guzerati Hindu Stree Mandal and let us hope it ever grows in its usefulness and influence for good, a living monument of our dear departed friend. May her soul rest in Peace !

સ્વર્ગવાસી ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષર્કના જીવન સંબંધી મહારા વિચારો.

લેખક:—લવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાળા, બી. એ., એલએલ. બી.

આ જીવન પાણીના પરપોટા સમાન નાશવંત છે. કાયા અમર નથી, પણ પરોપકાર, સુદૃઢ, અને લાલ્લાં કામો જ આ દુનિયામાં અચળ અને અમર રહેનાર છે.

જમનાબાઈ સક્ષર્ક.

(૧)

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સંસ્થા ઇ. સ. ૧૯૦૩ માં મુંબાઈમાં સ્થપાઈ ત્યારથી ગં. સ્વ. જમનાબાઈને જોડે મને પરિચય પડ્યો હતો અને તે દિનપરદિન વધી તેમના મરણસુધી રહ્યો હતો. ૧૯૦૮ માં હું વાલકેશ્વર રહેવા આવ્યો અને તે જ અરસામાં ગં. સ્વ. જમનાબાઈ પણ ત્યાં જ રહેવા આવ્યાં હતાં અને ત્યારથી અમે એકબીજાના ઘણા ગાઢ પરિચયમાં આવ્યાં હતાં. ગં. સ્વ. જમનાબાઈનેના હૃદયને બાદ કરતાં તેમની જાહેરજીવન શરૂ થઈ ત્યારથી તે અંત પર્યંત બીજા જ જણ મારા કરતાં તેમના વધારે ગાઢ સંબંધમાં આવ્યાં હશે. આના પરિણામે તેમની કારકીર્દિનું બારીકાઈથી અવલોકન કરવાની મને જે ઉમદા તક મળી છે તે સારું હું પ્રભુનો પાઠ માનું છું. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના માનનીય મંત્રીઓએ મંડળનાં માનવંતાં પ્રમુખ ગં. સ્વ. જમનાબાઈનેના યાદગીરીમાં કાઢવામાં આવનાર સ્ત્રીહિતોપદેશના સ્મારક અંકમાં મને લખાણ કરવાની જે વિનંતિ કરી છે તેનો સ્વીકાર કરવો એ મારી ફરજ સમજું છું. સાક્ષરવર્ગમાં વિરાજવાને હું લાયક નથી, પણ જે ઉદ્દેશથી આ અંક કાઢવામાં આવનાર છે તેમાં મને સ્વ. સંબંધી જે અમૂલ્ય જ્ઞાન મળ્યું છે તે મંડળના સભા-સભો આગળ અને મંડળ મારફતે જાહેર પ્રભુ સમક્ષ ન મૂકું તો હું મારા દેશ પ્રતિની ફરજ ચૂક્યો કહેવાડું. તેટલા જ માટે મેં આ લેખ લખવાનું ઉચિત ધાર્યું છે. હું આશા રાખું છું કે તેમાંથી વાચકવર્ગને કંઈ પણ નવીન જાણવાનું મળશે તો હું મારો શ્રમ સફળ થયો સમજીશ.

આ સ્મારક અંકમાં સ્વ. ની નામના પ્રમાણે ઘણા લેખો છપાશે અને તેમાં તેમના સંબંધી જુદાં જુદાં સ્ત્રીપુરુષો પોતપોતાની મતલબસાર તેમની જીવન સંબંધી વિવેચન કરશે. તેમની જીવન સંબંધી કંઈક હેવાલ છાપાઓમાં તથા માસિકોમાં પ્રસિદ્ધ થઈ ચૂક્યો છે. વળી તેમના સંબંધમાં અગત્યની માહિતી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળે તેમના મરણ પ્રસંગ માટે દિલગીરી દર્શાવવા જે જાહેરસભા બોલાવી હતી તેમાં પણ અપાઈ ચૂકી છે, માટે આ લેખમાં તે જ વાતો ફરી ફરી લખવાનું હું કાંઈ પ્રયોજન જોતો નથી.

આ ઠેકાણે મારે બાર દૃષ્ટિ કહેવું પડશે કે આપણા દેશમાં ખરી આરિયની કદર થતી નથી. અન્ય સુધરેલા દેશોમાં અમુક પ્રખ્યાત વ્યક્તિના અવસાન બાદ લેખકો જાહેર છાપામાં, માસિકોમાં, તેને લગતી જનોપયોગી માહિતી આપવા જહાર પડે છે. થોડાજ વખતમાં કોઈ સારો લેખક અથવા મરનારનો કોઈ હુકુંબી તેનું જીવનચરિત્ર તેના પત્રવ્યવહારસહિત પ્રસિદ્ધ કરે છે. આવી રીતે યવાથી તે વ્યક્તિના આરિયની અસર જનસમાજ પર

ઘણી થાય છે. જ્યારે આપણા દેશમાં એથી ઉલટી જ સ્થિતિ લેવામાં આવે છે. જેઓ મરનારે સંબંધી બાલુતા હોય છે તેઓને ફરી ફરીને લેખ મોકલવા વિનંતિ કરવી પડે છે. મરનારના કુટુંબીઓ મરનારની બાગ્યે જ કદર પીછાનતા હોય છે. તેના અન્ય દોસ્તો અવલોકનશક્તિની ખામીને લીધે અથવા તો અવલોકન કરીને જે નિહાળ્યું હોય તે નોંધી રાખવાની ખામીને લીધે જે લખાણો મોકલે છે તો તે ઉપરચોટિયાં જ હોય છે. આપણા દેશમાં હજી સુધી મહાન શ્રીપુરુષોનાં, જેવા બીજા દેશમાં જીવનચરિત્રો બહાર પડેલાં છે, તેવાં બહાર પડ્યાં નથી; એ આપણા દેશનું દુર્ભાગ્ય જ સમજી શકાય. ના. તેલંગના મૃત્યુબાદ સર નારાયણ ચંદાવરકરે પોતાની નોંધપોથીમાંથી તેમની છંદગીપર જેવી રીતે પ્રકાશ પાળ્યો હતો તેવી જ રીતિએ અવલોકન કરી બહાર શ્રીપુરુષોનાં જીવનમાં તેમના મિત્રોએ કામ લઈ તેની યાદ નોંધ-પોથીમાં ટપકાવી રાખવી જોઈએ. આવી રીતે કામ લેવાથી ભવિષ્યમાં આપણે આપણી પ્રજાને ઘણાં ઉપયોગી થઈ પડીશું. ઉત્તમ જીવનચરિત્રો પ્રજાની ઉચ્ચ બનાવટમાં ઘણું મહત્ત્વનું સ્થાન ભોગવે છે.

જ્યારે ઘણા નામાંકિત પુરુષોનાં જીવનચરિત્ર સંબંધમાં આપણી આવી કદંગી સ્થિતિ છે તો પછી શ્રીઓના જીવનચરિત્ર સંબંધી તો પૂછવું જ શું? શ્રીઓની ઉત્પત્તિથી જ દેશની ઉત્પત્તિ છે એ માન્યતા સર્વ ઠેકાણે ચાલી આવેલી છે, તે છતાં પણ હિન્દી શ્રીઓનાં છૂટાં છવાયાં જીવનચરિત્ર સિવાય સારાં લખાયેલાં જીવનચરિત્રથી આપણે બે નસીબ રહ્યા છીએ. હાલમાં એકે અવાજે ગં. સ્વ. જમનાબહેનના કાર્ય સંબંધી ચારે બાજુથી બે પ્રશંસા થઈ રહી છે તે જ સમયે ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળની મેનેજિંગ કમિટીએ આ સ્મારક-અંક તેમના અવસાન બાદ યોગ્ય વખતમાં કાઢવાનું જે શુભ પગલું લેયું છે તે સાડાં હું તેમને ધન્યવાદ આપુ છું; અને તેમ કરવાનું ખાસ કારણ એ છે કે એમ કર્યાથી ભવિષ્યમાં સ્વ. ના જીવનચરિત્ર લખનારનો રસ્તો ઘણો સરળ થઈ જશે. મને આશા છે કે મંડળની કમિટી આ આરંભેલું શુભ પગલું લેતી ન રહેતાં તેમનાં માનવતાં પ્રમુખની સુધાર્મિક જમાનાઓ સુધી સતત ચાલુ રહે તે સાડાં તેમનું જીવનચરિત્ર કોઈ સારા પ્રતિષ્ઠિત લેખક પાસે યોગ્ય પારિતોષિક આપી લખાવશે તો નક્કી ભવિષ્યની પ્રજાની આશિષ તેમના આ એક જ કૃત્યથી મેળવવા લાગ્યશાળી થશે.

પ્રસ્તાવનારૂપે આટલું જણાવવા ઉચિત ધાર્યું છે. હવે પ્રસ્તુત વિષય સંબંધી લખીશ.

(૨)

લોકોં જ વર્ષ પર આર્યપ્રકાશના અધિપતિએ વાયકવર્ષ પાસે હિન્દુસ્થાનના અર્વાચીન મહાન શ્રીપુરુષોની એક યાદી માગી હતી. તેના જવાબમાં શ. રા. રામમોહનરાય તથા અન્ય કેટલાકોએ ગં. સ્વ. જમનાબહેનને શ્રીઓમાં અગ્રસ્થાન આપ્યું હતું. વાવનગરની ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળની શાખાએ ઇ. સ. ૧૯૧૫ માં ગં. સ્વ. જમનાબહેનને માનપત્ર અર્પણ કરતી વખતે જણાવ્યું હતું કે “આપ દુનિયામાં એક શ્રી-રત્ન છો, પરમાર્થની પ્રતિમા છો. જગતના હિતનું કોઈ કાર્ય અસુક કાળ સુધી મંદતાને પામે છે ત્યારે તેને સજીવન કરવાને માટે અને વિશેષ ઉત્પત્તિની સ્થિતિએ પહોંચાડવા માટે ઇશ્વર યોગ્ય મનુષ્યોને જન્મ આપે છે, એ સિદ્ધાંતને અનુસરીને સૃષ્ટિમાં આપનો જન્મ છે.” પ્રસિદ્ધ શ્રી કવિ શ્રી. સરોજની નયકુ-સ્વ. ના મરણ નિમિત્ત દિલ્હીપ્રદર્શક તારમાં તેમના જીવનને “હિમ્મત, મીઠાશ અને આત્મશોભ એ હિન્દી શ્રીત્વના સદ્ગુણોની મૂર્તિરૂપ” ગણે છે. હિન્દના મહાન દેશમજા લો. મા. ડા. દાદાભાઈ નવરોજી તેમના પત્રમાં દર્શાવે છે કે “ગં. સ્વ. જમનાબહેન સકલ

હિન્દુ સ્ત્રીના સાચા આદર્શરૂપ છે અને તેઓ પોતાની હિન્દુ બહેનોને પ્રગતિના માર્ગમાં દોરવાને માટે જન્મ્યાં છે એવું મને લાગ્યું હતું.” ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ દિવસગીરીના ઠરાવમાં લખે છે કે “ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગે પોતાના જીવનને સતત પ્રેરણા આપનાર અદ્વિતીય ચૈતન્યમૂર્તિ ગુમાવી છે. ગં. સ્વ. જમનાબહેન સક્કઈએ પોતાના નિઃસ્વાર્થ સેવામય જીવનથી અર્વાચીન હિન્દી સ્ત્રીઓનાં ગૃહજીવન તથા સાર્વજનિક જીવનના આદર્શને વધારે ઉચ્ચ, વધારે વિશાળ, અને વધારે સમૃદ્ધ બનાવી હિન્દી સ્ત્રીજીવનની પ્રતિષ્ઠામાં વૃદ્ધિ કરી છે.”

સમાજોચક માસિક પત્ર કહે છે કે “અર્વાચીન ગુજરાતે ગં. સ્વ. જમનાબહેન જેવું બીજું ઉત્તમ સ્ત્રીરત્ન ઉત્પન્ન કર્યું નથી. જમનાબાઈનું સ્થાન અર્વાચીન ગુજરાતનાં સ્ત્રીરત્નોમાં અદ્વિતીય છે. સમસ્ત ગુજરાતનાં માતા થવાને માટે જ દુહરતે એ સાધ્વી સ્ત્રીને જન્મ આપ્યો હશે.” પ્રો. ધોડો કેશવ કવે પોતાના કાગળમાં સ્વ. જમનાબહેનને મહાન તથા ભક્તી સ્ત્રીની ઉપમા આપે છે.

આવી રીતે ચારે બાજુએથી માન મેળવનાર સ્ત્રી આ માનને લાયક હતી કે નહિ તે વિષય મેં મનમાં વિચાર કરી લેયો. ગં. સ્વ. જમનાબહેનના હુંકા જીવનચરિત્રની તપાસ સારૂ સસ્તા સાહિત્યના ભારતનાં સ્ત્રીરત્નોનાં પુસ્તકો ઉથલાવી ઉથલાવી હું થાક્યો પણ તેમના સંબંધે કંઈ લેખ જાણ્યો જ નહિ. મનમાં સંશય ઉત્પન્ન થયો. હું તો સ્વ. ને છેલ્લાં તેર વર્ષ થયાં હિન્દુનું અમૃત્ય સ્ત્રીરત્ન ગણતો આવ્યો હતો પણ રખેને આ અભિપ્રાય મારા તેમના ગાઠ પરિચયને લીધે બંધાઈ હું ભ્રમણામાં તો ન પડ્યો હોજી એવી શંકા મનમાં ઉત્પન્ન થઈ. એટલામાં મંડળના ઉત્સાહી મંત્રીઓએ મને લેખ લખવા આમંત્રણ આપ્યું. એટલે કંઈ લખવું તો ખરું જ એવો નિશ્ચય મન સાથે કર્યો. પણ શું લખવું એ વિચારતાં મન વિભ્રાસણમાં ગુંથાયું. પુખ્ત વિચાર કરતાં જણાયું કે સ્વ. જમનાબહેન તથા તેમના કામની તુલના કરવામાં હું ભૂલતો નથી, તે ખરેખર અનુપમ માનને લાયક હતાં; અને જે એમ નહિ માનતા હોય તેઓ પોતાની હઠને લીધે તથા તેમના ખરા કામના અજ્ઞાનને લીધે જ ભ્રમણનગરીમાં વાસ કરે છે એમ મને સ્પષ્ટ લાગ્યું. આ ઉપરથી મારા મનમાં જે જે વિચારો સ્ફુરી આવ્યા તે અત્રે બહેરમાં પ્રદર્શિત કરતાં મને હર્ષ થાય છે; અને મને આશા છે કે આ લેખથી ગં. સ્વ. જમનાબહેનના કામથી અભિપ્રાય સ્ત્રીપુરૂષો પણ તેમને ધન્યસાદ આપનારની પંક્તિમાં લગશે.

(૩)

ગં. સ્વ. જમનાબહેનના હૃદય સાથે મારા હૃદયને ઘણો ગાઠ પરિચય હતો એ સ્વ. પાસેથી સાંભળેલી વાતો પરથી મને માલમ પડે છે. પણ બ્યાં સુધી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના ઇ. સ. ૧૯૦૩ ના. વર્ષમાં મારાં વડિલ ભાણી ગં. સ્વ. જડવણાઈ તથા સૌ. જમનાબહેન સક્કઈની હાજરીમાં મારા ભૂલેશ્વરના રહેવાના ઘરમાં મારા દિવાનખાનામાં થઈ ત્યાં સુધી સ્વ. ને હું ભત્રે ઓળખતો ન હતો. તે વખતે મારી ઉંમર ૨૭ વર્ષની હતી. આ ઉપરથી એમ જણાય છે કે ગુજરાતી હિન્દુઓ જેને ગાઠ પરિચય કહેતા તે ગાઠ નહિ પણ ફક્ત નામનો જ પરિચય હતો. આથી સ્વ. ની ૪૦) વર્ષની ઉંમર સુધીની તેમની પ્રવૃત્તિ શી હતી તે વિષયે હું અજ્ઞાત હોવાથી અત્રે તે સંબંધી કંઈ પણ જણાવી શકતો નથી. મનુષ્યની યુવાવસ્થામાં જ તેના ભવિષ્યના ચારિત્ર્યની રૂપરેખા ઘડાય છે એ સિદ્ધાંત બેતાં આ અજ્ઞાન ગં. સ્વ. જમનાબહેનની કારકીર્દિની ફોટોહની આવી શોધનારને મુશ્કેલીમાં મૂકે છે. પણ અત્રે આ સ્મારક-અંકમાં ફરેકને મરનારની છંદગી સંબંધી પોતાના ભત્રિ અનુસવપરથી જ લખવાનું છે તેથી જેટલું હું ભણું તેટલું જ વાચકવર્ગ સમક્ષ આ લેખમાં રજૂ કરીશ. ગં. સ્વ. જમના-

ખેન સંબંધી મારા મુરખી ઑ. શેક ઝોકળદાસ કહાનદાસ પારેખ સાથે જ્યારે મારે વાત-ચિત થતી ત્યારે શેક ઝોકળદાસ જેઓ ગુજરાતી નિશાળોના ઘણાં વર્ષ સુધી ડેપુટી એડ્યુકે-શનલ ઇન્સ્પેક્ટર હતા તે મને કહેતા કે સ્કુલમાં મી. નગીનદાસ સહઈ કરતાં જમનાખેન અભ્યાસમાં વધારે હોંશીઆર, ગાલમ પડતાં હતાં. વળી જ્યારે ઇ. સ. ૧૯૦૩માં મંડળની સ્થાપના થઈ ત્યારે મંડળના હિતચિતક મારા વડિલ મિત્ર રા. રા. મંછાશંકર જીવજીરામ વડિલ સાથે મંડળના પ્રથમ પ્રમુખ તરીકે કોની નિમણૂક કરવી એ સંબંધી વાતચિત થતાં તેઓએ મને ગં. સ્વ. જમનાખેનનું નામ સૂચવ્યું અને તે મેં સ્વીકાર્યું. મારા ઘરમાં જે દિને ગુજરાતી આગેવાન ખેનોનો નાનો મેળાવડો મંડળની સ્થાપના સાડ બોલાવવામાં આવ્યો હતો તે વખતે તે સભામાં હું હાજર હતો; અને જે રીતે મારાં વડિલ લાક્ષી તથા સ્વ. જમના-ખેને કામ લીધું હતું તે પરથી મારી ખાત્રી થઇ કે રા. રા. મંછાશંકર ખરેખર પ્રમુખ-પદને શોભાવે તેવી જ સ્ત્રીનું નામ મને સૂચવ્યું હતું. આ ઉપરથી મને અનુમાન કરવાને કારણ મને છે કે સ્વ. જમનાખેનની યુવાવસ્થા પણ ઘણી સારી રીતે વ્યતીત થઇ હશે. એટલું જ નહિ, પરંતુ તેઓમાં એવા અમૂલ્ય ગુણો કુંઘ હોવા ભેઈએ કે ભેથી કરીને તેઓ તેમના પતિના પુરૂષમિત્રોની પણ શુભેચ્છા સંપાદન કરી શક્યાં. આ સમયના તેમના જીવનનું યથાર્થ સ્વરૂપ સ્વ. જમનાખેન તથા નગીનદાસના અંગત મિત્રો આ સ્મારક-અંકમાં અથવા હવે પછી બે ભંદેરમાં મૂકશે તો અવશ્ય તેઓએ ગુજરાત ઉપર ઉપકાર ક્યોં કહેવાશે.

(૪)

સ્વ. જમનાખેનનો જન્મ સંવત ૧૯૧૮ ના શ્રાવણ સુદિ ૧૫) ને દિવસે મુંબાઈમાં થયો હતો. એ સમયે એટલે અર્ધ સદી પૂર્વે ગુજરાતી સ્ત્રીઓની સામાન્ય સ્થિતિ શી હતી તે ગુજરાતી સ્ત્રીના જીવન સંબંધે લખનારને વિચારવા યોગ્ય પ્રશ્ન છે.

શુદ્ધિવર્ધક સભાએ ઇ. સ. ૧૮૬૪ માં ૩. ૩૦૯)નું ઈનામ ભંદેર કરી 'ગુજરાતી હિન્દુ-ઓની સ્થિતિ અને તેને સુધારવાના તરતના ઉપાયો' વિષે નિબંધ માગ્યા હતા, પણ તે સાડ ફક્ત કવિ દલપતરામ ડાહ્યાભાઈનો જ નિબંધ લખાઈ આવ્યો. તેમાં ગુજરાતની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ વિષેના ૧૦) મા પ્રકરણમાં તેમણે લખ્યું છે કે "દાલમાં મોટી ઉમ્મરની બે સ્ત્રીઓ છે, તેઓની અવસ્થા જલદી સુધરે એવા કોઈ ઉપાય થતા જણાતા નથી. ગામોગામ, સ્ત્રીઓની સલાઓ થાય, અને સુધારાવાળા મહેતાજીઓ તથા બીજાઓ પોતાની સ્ત્રીઓને સલામાં મોકલે, તથા લાવણું કરવાનો અને લણવાનો અભ્યાસ કરાવે, અને સ્ત્રીઓના ઉપયો-ગનાં પુસ્તકો આપે તથા તે વિષે કવિતા રચાય, તો સ્ત્રીઓમાં જલદી સુધારો દાખલ થાય. મુંબાઈમાં પારસીઓની સ્ત્રીઓ લાણેલીઓ અને સુધરેલીઓ પુખ્ત ઉમરની છે અને તેઓની અસહ્ય એવી છે કે વર્તમાનપત્રમાં ચર્ચાપત્ર પણ લખી શકે છે. તેમ જ હિન્દુઓમાં પાંચ સાત સ્ત્રીઓ મારા ભેવામાં આવી છે કે જેમણે વિદ્યાભ્યાસ સારી રીતે કરેલો છે તથા પછવાડે તેઓની ચાલસલગતની તારીફ થાય છે અને તેઓના સ્વામી સુધરેલા છે, તેથી તેઓને કેટલીએક છટ મળેલી છે. અને તેઓ શ્રીમંત પણ છે. માટે એવી બાઈઓને લાયક છે કે આખા દેશની પોતાની ખેનપણીઓને સુધારવા સાડ તેમણે પ્રયત્ન કરવો ભેઈએ. ફક્ત પોતે જ સુધરીને બેસી રહેવાથી યોગ્ય મળવાની નથી. હજી સુધી સ્ત્રીઓની મોટી સલાઓ ભરીને બાવણું ક્યોં નથી. એવા કામની આગેવાની પ્રથમ ક્રિયા શહેરમાં, અને કચી બાઈ કરશે? મુંબાઈની બાઈઓ પુરૂષોની સલામાં જવાની દિશ્મત રાખે છે. પણ હજી સુધી સારી પેઠે પ્રખ્યાત કોઇ થઇ નથી! અરે સ્ત્રીઓ ઉપર જુના ચાલનો કેટલો

બુલમ છે ! હું હુંકામાં લખું છું કે અમેરિકાના ગુલામો કરતાં પણ ગુજરાતની સ્ત્રીઓની માઠી સ્થિતિ છે.”

સ્રીકેલવણી વિષે લખતાં તે લખે છે કે “હાલમાં ગુજરાતના હિન્દુઓની સ્ત્રીઓની કેલવણી છેક માઠી છે; કારણ કે તેઓને વિદ્યાભ્યાસ કરાવવાનો આલ નથી; તેથી તેઓ અજ્ઞાન રહે છે. અને જેમ કોઈ ગૃહસ્થ ગાયો, લેંસી અને સાંઢણીઓ પોતાના કબજામાં રાખે છે, અથવા મજૂરી કરાવવા સાડ લોડીઓ રાખે છે, એ જ રીતે ઘરઘંધો કરાવવા સાડ, અને પોતાની આકરી કરાવવા સાડ સ્ત્રીઓને પરણે છે. પણ ‘અર્ધાંગના’ એટલે ‘પુરુષનું અર્ધ અંગ’ તે સ્ત્રી છે એવું જે શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે તે સમજણ તો હોડી ગઈ છે.”

હવે ગં. સ્વ. જમનાબહેને જ્યારે જાહેરમાં લાગ લેવા માંડ્યો ત્યારે એટલે ઇ. સ. ૧૯૦૩ માં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ કેવી હતી તે મંડળના એક મંત્રીએ મંડળમાં ગં. સ્વ. જમનાબહેનના મૃત્યુના દિલગીરીના કરાવના ટેકામાં લાવણ કરતી વખતે જણાવી છે એટલે અંતે તે સંબંધી હું પુનરુક્તિ કરતો નથી.

હાલની ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ ૫૦ વર્ષની સ્થિતિ કરતાં કેટલી જુદી થઈ છે અને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ સ્થપાયા પછી, મંડળના કાર્યને લીધે એક દસકામાં તે સ્થિતિમાં કેટલો યોગ્ય સુધારોવધારો થયો છે તે નિષ્પક્ષપાત તુલના કરનારને માલમ પડશે. મંડળના કાર્યભાર સાથે મારે ઘણો નિકટ સંબંધ હોવાને લીધે રખેને મારો અભિપ્રાય સ્વાર્થનું પણે અપાય તેટલા માટે ‘મુખાધસમાચાર’ના એક હિન્દુ લેખકની એકજ લીટી અંતે ટાંચી મંડળના કાર્યસંબંધી હું સંતોષ ધારીશ. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૪ ના તે પત્રના અંકમાં લખે છે કે “તે દિવસ હિન્દુ સ્ત્રીસમાજના ઇતિહાસમાં ખરે જ કીર્તિવંત ગણાશે કે જે દિવસે ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના થઈ હતી. અભાર સુધીમાં આ મંડળે કરી બતાવેલા કાર્ય ઉપરથી એટલું પુરવાર થઈ ચુક્યું છે કે આ મંડળનું અસ્તિત્વ સ્વદેશના લાલ માટે છે, અને જે તેની અઘાપિ સુધી આજ રહેલી રૂઢિ પેઠે તેનું કામ વધારવામાં આવતું રહ્યું તો તેના આશયના ઉલ્લેખ માટે યશનું વિશાળ ક્ષેત્ર પડ્યું છે.”

આ કીર્તિ મંડળે પોતાની ૧૩ વર્ષની કારકીર્દિમાં સંપાદન કરી છે તેનું મુખ્ય કારણ સ્વ. મરનાર જ છે. આવી મંડળની મેનેજિંગ કમિટીની દૃઢ માન્યતા છે અને તે તેઓ તરફથી મંડળનો હુંકો ૧૨ વર્ષનો અંગ્રેજી રીપોર્ટ પ્રકટ થયો છે તેના છેલ્લા ફકરામાં તેઓએ જે વિચાર દર્શાવ્યો છે તે ઉપરથી જણાય છે.

(૫)

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળે. સ્વ. જમનાબહેનને ઘરના ખૂણામાંથી જનસેવા કરવા બહાર આણ્યાં અને મંડળ જેવી નાની સંસ્થાએ તેમના જાહેર જીવનના વિશાળ ક્ષેત્રમાં નામના કરવા પ્રસંગ આપ્યો તે માટે આ લેખમાં પ્રથમ મંડળ સંબંધી સ્વ. ની સેવાઓનો ઇતિહાસ આપીશ.

મંડળના ઇ. સ. ૧૯૦૩ થી ૧૯૧૫ સુધીના છાપેલા રીપોર્ટો તપાસતાં માલમ પડે છે કે ઇ. સ. ૧૯૦૩ થી ૧૯૦૭ સુધીના આર વર્ષના અંરસામાં સ્વ. જમના બહેન મંડળનાં બહેનોની તેમના ઉત્તમ આરિવથી એટલી યંધી ચાહના મેળવવા લાગ્યશાળી થયાં હતાં કે મંડળની સાધારણ સલા દર વર્ષ મંડળના પ્રમુખ તરીકે તેમની જ નિમણૂક કરતી. આ વખતે તેમણે મંડળની લાઇબ્રેરીને ચોપડીઓની જોડ આપી સારી મદદ કરી હતી. મંડળમાં કાશીના પંડિતા ભવાનીબાઈને શ્રીહરદ્વારમાં એક ખાસશાળા તથા સંત લોકોને રહેવાને સાડ સ્થળ કરી આપવા

સ્વર્ગસ્થે દીપ ઉઘાડી હતી, અને તેમાં તેમણે નાણાં ભરવાની પહેલ કરી હતી. આંધળા છોકરાઓની વિક્ટોરિયા મેમોરિયલ સ્કુલના પ્રિન્સપાલ ડૉ. છત્રપતિના મંડળમાં ભાવજ થયા બાદ તેઓએ હાજર રહેલાંઓમાં આંધળા છોકરાઓના લાભાર્થે રૂ. ૭૦) બેટ સાડ લેગા કરી આપ્યા હતા. આ મુજબ પારમાર્થિક સીડી પર મંડળનાં બહેનોને ચૂડાવવાની પ્રેરણા મં. સ્વ. જમનાબહેને આ બે શુભ પગલાં ભરીને કરી હતી. આ જ અરસામાં તેઓ મંડળની સભામાં ભતે હાજર રહી પોતાની મધુર વાણીથી મંડળનાં બહેનો પર તેમજ ગુજરાતના સમસ્ત લોકપર એક ઉત્તમ સ્ત્રી તરીકે છાપ બેસાડવા શક્તિવાન બન્યા હતાં. આજ સમયમાં તેઓ મંડળ તરફથી અપાતાં પુરસ્કૃતિ લાવણીમાં પણ પ્રમુખપદ લેતાં. ઇ. સ. ૧૯૦૪ માં ભારત મહિલા પરિષદમાં ઉમંગી લાગ લીધો હતો. મુંબઈમાં ભરાયેલી સાહિત્ય પરિષદમાં મંડળના પ્રતિનિધિ તરીકે હાજરી આપી હતી. બીજી કોમની સ્ત્રીઓની સંસ્થાઓ સાથે મળી વડોદરાનાં ના. શ્રી. સીમનાબાઈને યૂરપ તથા અમેરિકાથી તે પાછાં ફર્યા ત્યારે યોગ્ય માન આપવા બોલાવેલા મેળાવડામાં ભતે મહેનત લઈ મેળાવડાને ફતેહમંદ બનાવ્યો હતો. સં. ૧૯૦૬ ની ૧૪ મી ડીસેમ્બરને દિને શેઠ દાદાભાઈ નવરોજી વિલાયતથી હિંદુસ્થાનમાં પધાર્યા ત્યારે તેમને ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ તરફથી મુંબઈમાં ગિરગામ આગળ સારી રીતે આદર-સત્કાર કરવા સાડ મેં બધી ગોઠવણ કરી હતી તે વખતે સ્વ. જમનાબહેન સમ્પર્કએ કોઈ પણ પરપુરુષને હાર પહેરાવેલો નહિ તેથી શેઠ દાદાભાઈને રસ્તામાં તેમની ગાડી ઉભી રાખી હાર પહેરાવવા સાડ તેમનું મન જરા પાછળ હટતું હતું પણ તેમને પાછી વિનંતિ કરવાથી તેમણે શેઠ દાદાભાઈ તેમના પિયરના હુકુંબના મિત્ર અને તેમના દાદા જેવા હોવાથી અને હાર પહેરાવવાનું કામ કબૂલ કર્યું. સ્વ. જમનાબહેનને સ્વદેશપ્રેમી બનાવનાર તથા તેમની છંદગી દેશ સાડ અર્પણ કરાવનાર આ પગલું તેમની જાહેર છંદગીમાં ઘણું જ મહત્વનું હતું. મારા વિચાર મુજબ આ વખતે બે મેં એમની મરજીને માન આપ્યું હોત તો તે આટલાં બહાર આવત કે કેમ એ શંકાસ્પદ છે એ વાત આગળ સંમતારો.

આ જ અરસામાં મંડળમાં આનંદવિનોદના એક મેળાવડામાં સ્વદેશી વસ્તુઓ પર ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓનો પ્રેમ વધે તે સાડ સ્વદેશી વસ્તુઓનો એક સારો સરખો નાનો સંગ્રહ ટેબલ પર ગોઠવવામાં આવ્યો હતો. તેમાંથી સ્વર્ગસ્થે પોતે કેટલીક વસ્તુઓ ખરીદ કરી હાજર રહેલાં અન્ય બહેનોને પણ તેમ કરવા પ્રેર્યા હતાં. આ જ વર્ષોમાં તે મંડળની સાધારણ સભાઓમાં પ્રમુખ સ્થાનેથી વિચારો દર્શાવતાં હતાં, પણ જાહેર માં મંડળ તરફથી તેમણે કોઈ પણ ભાવજ આપેલું માલમ પડતું નથી. તે પોતાની ફરજ મંડળે ઉપાડેલાં કાર્યોને સારી રીતે બતાવીને જ પૂરી થયેલી માનતાં.

ત્યાર પછી ઇ. સ. ૧૯૦૭ થી ૧૯૦૮ સુધીનાં બે વર્ષ હું તેમની કારકીર્દિમાં ઘણાં જ અગત્યનાં લેખું છું. આ વર્ષમાં જ તેમણે પોતાની બિવિધ્યની ઉમદા છંદગીનો પાયો સંમીન રીતે રચ્યો હતો. આ સાડ તેમણે મંડળના કામકાજમાં ચાર વર્ષની તાલીમ લઈને સારી યોગ્યતા મેળવી હતી. મંડળ તરફથી ભરાયેલા સ્ત્રીકામના પ્રદર્શન સાડ પોતે સારી મહેનત લીધી હતી એટલું જ નહિ, પરંતુ તેમાંથી કેટલીક વસ્તુઓ તેમણે ભતે ખરીદ કરી બીજાં બહેનોને તેમ કરવા સારો દાખલો બેસાડ્યો હતો. મહારાણીના ઇ. સ. ૧૯૫૮ ના દહેરાની જુલિલી તેમની આગેવાની હેઠળ મંડળે ઉજવી હતી. પારમાર્થિક કાર્યોમાં મંડળની બહેનોએ લેડી નોંધપ્રોટ ઓફિસની મુલાકાત લીધી હતી અને તે સમયે મંડળમાંથી સારી જેવી રકમ સ્વર્ગસ્થે ભરી આનાબોને મંડળના નામે યોગ્ય નાણાંની રકમ બેટ આપી હતી. આ જ વખતે

તેમણે લો. મા. તિલકવાળા હુલડમાં ધન પામેલાઓને તથા માર્યા ગયેલા લોકોના કુટુંબ સાર મંડળમાં એક ફંડ ઉઘાડી રૂ. ૧૧૫૦ની એક સારી રકમ ભેગી કરી આપી હતી. તા. ૯ મી મે ૧૯૦૮ ના દિવસે સ્વર્ગસ્થ મંડળમાં ૧૨૯ ઉપર પોતાનું પ્રથમ દેખિત ભાષણ આપ્યું હતું, અને તે ભાષણની તેમના સ્વહસ્તે લખાયેલી ચોપડી મારી કને છે. તેમની છંદગીનો અંગત્યનો સમય ઇ. સ. ૧૯૦૭ ની ૧૯૦૮ નો હતો તેથી જે સંસ્થામાં તે પ્રમુખ હતાં તેમાં જ આ ભાષણ આપાયેલું; તેથી તેમનું મન આ સમયે કયી તરફ વળ્યું હતું અને તેમનું હૃદય કેવી ઉચ્ચ લાગણીઓથી ઉભરાઈ જતું હતું તે બતાવવાને ઘણું ઉપયોગી છે. આ ભાષણના ઘણા જ ઉપયોગિ ફકરાઓ, આગળ આપેલા ખીલ ભાષણના ફકરા સાથે ભેળી ન દેતાં તેમની દેશસેવાની કારકીર્દિનું મૂળ સ્વરૂપ કેવી રીતે ઘડાયું તે સંબંધી વિચાર કરવાને વાચક-વર્ગને સરળ પડે તે માટે જ અત્રે આપું છું. આમાંથી કેટલાક ફકરાઓની (Facsimile) આ સ્મારક-અંકની શરૂઆતમાં આપવામાં આવી છે તે તરફ હું વાચકવર્ગનું ધ્યાન ખેંચું છું.

“છેલ્લી આપણી ફરજે આપણા દેશ પ્રત્યે અને લોક પ્રત્યેની છે. તનમનધનથી દેશસેવા બજાવવાને આપણે બંધાએલા છેએ, અને તે સેવા બજાવવામાં આપણી છંદગી અને માલનો ભોગ આપવો પડતો હોય તો તેની દરકાર કરવાની નથી.”

“આપણે શ્રીમંત હોઇએ કે ગરીબ, વૃદ્ધ યા જુવાન ગમે તે સ્થિતિમાં હોઇએ તોપણ આપણી બનતી મહેનતે જેટલી બને તેટલી દેશસેવા બજાવવામાં પાછી પાની કરવી નહિ, અને તેમ કરવામાં કંઇ પણ ફળ યા માનની આશ્ચર્ય રાખવી નહિ. કદાચ શંકા થાય કે સ્ત્રી જાત શું સેવા બજાવવાની છે, તેમાં ભૂલ ખાવાની નથી. સૃષ્ટિમાં સ્ત્રી ઉત્તમ સાધન છે, કે જે પ્રજાની ઉચ્ચ સ્થિતિના બંધારણમાં મોટી મદદ કરે છે.”

“પ્રભુની પ્રાર્થનામાં એ જ ભાગવું કે સદૃષ્ટિ આપે કે જેથી મારી અમુદય છંદગી સુખકર નીવડે, અને પરમાત્માએ પણ મને જન્મ ધરતી વખતે જે જે ફરજે અદા કરવા કહ્યું હતું, તેમાં હું ફેલીભૂત થાઉં.”

‘અરે! મારી ભગિનીઓ, જે આપણે સારી સ્થિતિમાં હોઇએ તો તનમન અને ધનનો ઉપયોગ ફરી રીતે કરવો. આપણાં શાસ્ત્ર પણ પુકારે છે કે ભુખ્યાને અન્ન, કુટુંબનું પોષણ, વિદ્યાદાન, વસ્ત્રદાન, છૂપાંદાન,—એ સર્વ દાનો આપણી સ્થિતિના પ્રમાણમાં કરવાં એ સૌથી શ્રેષ્ઠ વાત છે. છૂપાંદાન કેવાં કરવા જેવાં કે, જુલસ્થ હોય પણ બિચારાં મોઢે બોલવાથી પોતાની આબરૂને ધોકો લાગતો હોય એવા હોય તેને છૂપી રીતે જે ચોખ્ખા લાગે અને દ્રવ્ય આપ્યું છે, તેનો સારો ઉપયોગ તેવા જુલસ્થોને કરવો તો જ ખરું છે, નહિ. તો જન્મ વૃથા એમ મનમાં લાગણી થાય ત્યારે જ તે છૂપાંદાન ગણાય છે.’

“અલૌકિક પરોપકારી કાર્યો કરી શુદ્ધ જીવન ગુજરવામાં કામ; ક્રોધ, લોભ, મોહ, માનપાન આદિ મોટાઇના ભાગ અપાય તે જ દેશહિત, લોકહિત, અને કુટુંબહિત કરવા છંદગીના પ્રયાણથી શુદ્ધ જીવનના પ્રદેશમાં મુસાફરી થઇ શકશે.”

આ જ અરસામાં લો. મા. તિલકને દેદખાનાની સભા થઈ તે સાડ તેમનાં પત્ની તરફ દિલ્હીરી દર્શાવવાની સભા યોજાવવામાં તથા તે સભામાં ભાષણકર્તા તરીકે તથા તે સભા ક્ષતેહમંદ ઉતરે તે સાડ તેમણે ડા. મિસિસ બહાદુરજી, મિસિસ લક્ષ્મીબાઈ રાનાડે તથા મિસિસ રાવ જોડે ઘણી જ સારી મહેનત લીધી હતી. આ વખતે આ સભા યોજાવવા સંબંધી મુંબાઈનાં શ્રી તથા પુરૂષોમાં તથા શ્રીસંસ્થાઓમાં મોટો મતભેદ પડ્યો હતો તે છતાં પંજુ સ્વ. જમનાબહેને તેમની મરજી મુજબ મન દઢ રાખી જે યોગ્ય લાગ્યું તેજ મુજબ વર્તી પોતાની હિમ્મત દેખાડી આપી હતી. આ જ વર્ષોમાં મંડળ તરફથી શેક દાદાભાઈની ૮૪ જન્મતિથિ ઉજવવામાં આવી હતી અને આ ઉત્સવ વખતે મંડળનાં સલાસદોએ શેક દાદાભાઈ નંવરીજીને વેસાવે ફજ દારતોરા મોકલી આપી સંતોષ પકડ્યો હતો. આ મેળાવડામાં પ્રમુખસ્થાને મુખસિદ્ધ વિદુષી બાઈ શ્રી સરલા દેવી ચૌધરાણી બી. એ. બિરાજ્યાં હતાં. તેમણે પ્રમુખસ્થાનેથી એક યાદગાર ભાષણ કરી તેમાં નીચે મુજબ જણાવ્યું હતું:—“શ્રીઓની આવી સમાજોથી જે ભગૃતિ થતી જાય છે, તેની શરૂઆતમાં જ એ રજ થયું છે કે સમગ્ર પ્રજાની આત્માની ભગૃતિમાટે જે પુરૂષ જીવન ગાળેલું છે તે પુરૂષની કદર સમજવા લાગી છે. મી. દાદાભાઈ નવરોજીના ૮૪ મા વર્ષમાં હિંદી બાનુઓની એક મંડળી તેમની જન્મતિથિનો ઉત્સવ ઉજવવા ચઢાય, અને તેમાં ભાગ લેવા બધા વર્ગોની બાનુઓને આમંત્રણ કરે એ ખરે જ મુંબાઈની શ્રીકેલવણીના ઇતિહાસમાં, ચુકુટમાં કચગીરૂપ બનાવ છે. શ્રીકેલવણીની શરૂઆત પંજુ અર્ધ સદી પહેલાં એ લાલ વૃદ્ધ ગૃહસ્થે જ કરી હતી.

“હિન્દની માતાઓ, દાદાભાઈઓને બનાવવાની આકાંક્ષા રાખો, અને ત્યારે જ તમારી પ્રસવખીડા સફળ થશે.”

ગુજરાતી હિંદુ શ્રીમંડળને આ જયંતી ઉજવવા સાડ મેં સૂચવ્યું હતું, અને આના પરિણામે સ્વદેશપ્રીતિનો જે જુસ્સો તે જયંતીએ સ્વ. જમનાબહેનમાં તેમ જ અન્ય ગુજરાતી બહેનોમાં ઉત્પન્ન કર્યો છે તે ભેતાં એ પ્રેરણા મને પ્રજા તરફથી જ થયેલી હશે એમ મને અત્યારે લાગે છે. આ સાડ સેવાસદનના એક સ્થાપક મી. દયારામ ગિરુમંજી જોડે મારે થોડે પત્રવ્યવહાર આવેલો અને પરિણામે તેમને પંજુ દાદાભાઈ જયંતી ઉજવવાથી એક રીતે ફાયદો થયો છે એમ કબ્જ કરવું પડ્યું હતું. બીજી બાજુએ સેવાસદનના બીજા સ્થાપક પ્રો. ગજનંદે આ મેળાવડો ક્ષતેહમંદ કરવા સાડ અથાગ મહેનત લઈ મંડળને પોતાની અમૂલ્ય સહાયતા આપી હતી. આ મેળાવડા વખતે સ્વ. જમનાબહેને જે ભાષણ કર્યું હતું તે આજે વાંચતાં મને તેમની છંદગીરૂપર તે ભાષણ ઘણું અજવાળું નાંખતું માલુમ પડે છે. માટે તે સંબંધી અત્રે કાંઈક લખીશ. તેમાં તે જોડ્યાં હતાં કે, બહેનો, શ્રીમંડળના સખીઓ કહે છે કે અમે સંસારસેવા તેમજ દેશસેવામાં પછાત નહિ પડીએ. અત્રે દેશસેવાના પાઠ શીખવા આજે દર્શાવસલ મહર્ષિ મહાત્માની મંગલ જયંતીનો મેળાવડો યોજાયો છે. x x x સ્વાર્થત્યાગ કરી સ્વદેશસેવા કરીએ એટલા માટે આ જની પુણ્યતિથિ x x x આ ભારતભૂમિના ચારે ખૂણે દાદાભાઈનું પવિત્ર નામ

પૂજ્ય છે. આ નામની પૂજા કરવા સ્ત્રીમંડળ મળ્યું, તેમાં તે ભાવના જાગી, આ ઉત્સાહ જન્મ્યો, તે સ્ત્રીમંડળના ઉત્કર્ષતું મંગળાચરણ $\times \times \times$ દાદાભાઈનું જીવન, પરમાર્થજીવન આપણા હૃદયમાં પરમ પૂજ્ય ભાવ ઉગાવે છે અને આપણે આ જ તે મૂર્તિની પૂજા આરંભીએ છીએ. નવા યુગમાં નવા દેવોની પૂજા આપણને નવા પાઠો બોધે છે, આપણે સ્ત્રીઓ તો સત્ય, સૌંદર્ય અને શૌર્યને પૂજનારાં છીએ. મહાત્મા દાદાભાઈનું તપોમય જીવન, સત્યમય જ ગયું હો. $\times \times \times$ આ મૂર્તિનું આજે આપણે પૂજન કરીએ છીએ, આપણું હૃદય સુંદર થાયો, આપણા શરીરના શણગાર છે તેવા આપણા આત્માના શણગાર ખીલો, આપણે સત્યની પૂજા આરંભીએ, સત્ય વહનમાં જીવન ગાળી સત્યનો બોધ વર્ષાવીએ, દેશ સેવાના પાઠ શીખી શીખાવીએ, $\times \times \times$ આ વિદ્યાના મંત્રો આપણે દાદાભાઈના દેશભક્તિમય જીવનમાંથી મેળવ્યા, સ્ત્રીમંડળની સન્મારીઓ! આ મંત્રનો જપ કરો, દેશપ્રીતિ તમારા હૃદયમાં ફેળો $\times \times \times$ દેશભક્તની જ્યંતીથી દેશભક્તિ તમારામાં ફેળો.

આ ભાષણ ઉપરથી આપણે વ્યાજબી અનુમાન બાંધી શકીએ કે સ્વ. જમના બહેનનો નવો જન્મ શેઠ દાદાભાઈની ૮૪ મી જ્યંતીએ થયો. તે દિવસે તેમણે બધી કોમની આશરે એક હબર સ્ત્રીઓના સભ્ય મેળાવડા સમક્ષ શ્રી. સરલાદેવીને હાથે તેમણે સ્વદેશસેવા સાડી દીક્ષા લીધી, અને જીવતાં સુધી તેમના બોલો મુજબ દેશસેવાના મંત્રનો જપ કર્યો. ખરેખર! દેશભક્તની જ્યંતી ઉજવી દેશભક્તિ તેમના શરીરમાં ફેળી.

આ વખતે શ્રીસરલાદેવી મારે ઘેર અતિથિ તરીકે ઉતર્યા હતાં અને સ્વ. જમનાબહેન તેમના પરિચયમાં આવ્યાં હતાં. અને પ્રથમ તો શ્રી. સરલાદેવી પણ ભાષાની અડચણને લીધે સ્વ. જમના બહેનની કદર પિછાની શક્યાં નહિ. બધી કોમની સ્ત્રીઓ તેમને આટલું બધું માન શા સાડી આપે છે તે સાડી તેઓ, આશ્ચર્ય પામતાં પણ જ્યારે તેઓ તેમના વધારે ગાઠ પરિચયમાં આવ્યાં ત્યારે ભાષાની અડચણ છતાં પણ સ્વ. જમનાબહેને શ્રી. સરલાદેવી સાથે એવી મિત્રતા કરી લીધી કે તેઓ પોતે તેમના પ્રશંસક નીવડ્યાં.

સ. ૧૯૦૯-૧૯૧૧ નાં વર્ષોમાં સ્વ. જમના બહેને મંડળમાં બે ભાષણો આપ્યાં. તેમનાં માતૃશ્રી બાઈ મણિબાઈની યાદગિરિ તરીકે મંડળના ૨૭૫ સભાસદોમાં દરેકને મણિબાઈનાં પુસ્તકો ભેટ કર્યાં; રૂ. ૫૦૦ મંડળના ફંડમાં પોતે ભરી મંડળનાં પેટ્રન થવાની પહેલ કરી પોતાની બહેનોને મંડળમાં એવીજ રીતે કરવાને પ્રેરણા કરી હતી. આને પરિણામે આજે મંડળનાં ૧૭ પેટ્રનો થયેલાં છે. તેમનાં બહેનની છોકરી શકુંતલાનાં લગ્નવખતે મંડળમાં રૂ. ૨૫ લખ્યાં. મંડળતરફથી દાન્ડવાલ હિંદી સંકટનિવારણ ફંડમાં તેમણે સારી રકમ ભરી બીજાઓને જાતે લખી, જાતે મળી, રૂ. ૨૬૦૦ ની રકમ મંડળ તરફથી મીસીસ. બ્રહ્મજી જહાંગીર પીટીટના પ્રમુખપણા નીચે મેળાવડો ભરી મી. એચ. એસ. એલ. પોલકને સ્વાધીન કરી. આજ વર્ષોમાં સ્વ. જમનાબહેનની ઓળખ મી. અને મીસીસ સેંટ નિહાલસિંગ જોડે મેં કરાવી હતી. અને સ્વ. જમનાબહેનના કાર્યને જોઈને તે બન્ને તેમનાં પ્રશંસક બન્યાં હતાં.

સેંટ નિહાલસિંગે સ. ૧૯૧૪ ના માર્ચ મહિનાના 'ધિ કોન્ટ્રોપોરરી રીબ્યુ' માસિકમાં

શ્રી ઉદ્ધારનાં હિંદમાં પ્રથમ ફેલ.

નામના લેખમાં શુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ સ્વ. જમના બહેન સાડી નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું. તેનાં પ્રમુખ મિસિસ જમનાબાઈ સક્કઈ, મુંબઈના બેંગલ મંડળનાં એક આગેવાન હિંદીનાં પત્ની, આ પ્રદેશમાં જન્મેલી અને ઉછરેલી એક સ્ત્રીમાં ભાગ્યેજ એઈ શકાય એવું ચૈતન્ય ધરાવે છે. તેમણે

નિરૂપતાથી રૂઢિનાં બંધનો તોડ્યાં છે અને નિર્ભયતાથી પોતાની દેશભગિનીઓનું જીવન ઉદ્ધારવા બહાર પડ્યાં છે. તેઓ ધણી સરલતાથી બોલી શકે છે અને વાત કરતાં અપ્રિય સત્ત્વ પણ કહી શકે છે. તેમણે દુઃખાત્મક દુઃખ ઓછું કરીને ધણી ઉપયોગી સેવા કરી છે.

The First Fruits of Female Emancipation in India.

"Its President Mrs. Jambabai Sakkai, the wife of an Indian prominent in Bombay banking circles, possesses a vigour hardly to be expected in one born and brought up in the tropics. She has boldly extricated herself from the net of the priest-craft, and bravely set out to reform the women of her community. Speech comes readily to her, and when she talks a she calls a spade, spade. She has rendered useful service to relieve distress in famine areas.

સં. ૧૯૧૩ માં મુંબાઈ ઈલાકાના દુકાળ પ્રસંગે મંડળ તરફથી હિન્દી દુકાળફંડ ઉઘાડી તેમાં રૂ. ૨૧૦૦૦) ની મોટી રકમ જાત મહેનતથી ભેગી કરી, અને જૂનાં તથા નવાં કપડાંનો મોટો સંગ્રહ મેળવી મંડળની તથા અન્ય કોમની કેટલીક બહેનો સાથે દુકાળપીડિત ભાગોમાં ત્રણ માસ સુધી નજરો નજર સ્થિતિ નિહાળી ઢોરોને ઘાસ, અને ગરીબ નિરાધાર લોકોને કપડાં, અનાજ વગેરેની મદદ આ ફંડમાંથી પૂરી પાડી હતી. આ મુસાફરી કરવા બ્યારે તેઓ નીકળ્યાં ત્યારે મંડળના આગેવાન સભાસદોએ તેમને સ્ટેશનપર વળાવવા હાજર રહી યોગ્ય માન આપ્યું હતું. આ મુસાફરીમાં સ્વ. જમનાબહેને પોતાનો તથા બીજા બહેનોનો આખો મુસાફરીનો તમામ ખર્ચ જે લગભગ રૂ. ૨૦૦૦) જેટલો થયો હતો તે પોતે ખુશીથી આપ્યો હતો. આ સ્વ. જમનાબહેનની જીંદગીનું મોટામાં મોટું કાર્ય હતું અને તે કાર્ય તેમણે તેમની પચાસ વર્ષની પુખ્ત ઉંમરે કર્યું હતું. આ કાર્ય તેમનાથી સંતોષજનક રીતે પૂર્ણ થયું તે માટે તે પ્રબુદ્ધ ઉપકાર માનતાં અને જણાવતાં કે "આવાં મુશ્કેલ કામ ઉપાડી લેવામાં હું ઈશ્વરનો આભાર માનું છું કે તે દયાળુ પ્રભુએ મને આવે વખતે હિમ્મત અને શક્તિની બક્ષિસ કરી."

આ દુકાળ વખતે સ્વ. જમનાબહેને પહેલાં સેન્ટ્રલ ફ્રેમીન રીલીફ કમિટી તરફથી ફંડ ઉઘાડ્યું હતું અને તેમાં રૂ. ૪૦૦૦ ભરી પછીથી ફંડ ઉઘરાવતી વખતે પોતે જાતે ફંડની વ્યવસ્થા કરવાનાં છે એવું લોકોને તથા ફ્રેમીન કમિટીના સેક્રેટરીને જણાવી રૂ. ૧૦૦૦૦) એકઠા કર્યાં હતા. આ ફંડમાં રૂ. ૫૦૦૦) ની બીજી રકમ શેઠ વાડીયા ફંડના ટ્રસ્ટીઓએ તથા શેઠ નરોત્તમદાસ મોરારજી ગોકળદાસે પોતે ઉઘાડેલ બે આના ફંડમાંથી પણ અમુક રકમ સ્વ. જમનાબહેનને પોતે જાતે જઈ તપાસ કરી વાપરવાને આપી હતી. આ પ્રમાણે રૂ. ૨૧૦૦૦)ની રકમ તેમણે એકઠી કરી. રૂ. ૪૦૦૦) ફ્રેમીન કમિટીના નામથી ઉઘરાવ્યા અને તે તેમને સોંપી બાકીના રૂપિયાની પોતે જાતે વ્યવસ્થા પોતાની મુસાફરી દરમ્યાન કરી.

ગુજરાતમાં ન અનેરો ખનાવ એક સારી સ્થિતિની પરણેલી હિંદુ બાઈની હોંસ તથા હિમ્મતથી બંનવા પામ્યો અને તે સ્વ. જમનાબાઈની દુકાળ પીડિત ભાગોની ઉનાળામાં લીધેલી યાત્રા જ હતી. આ યાત્રાનો સંપૂર્ણ દેવાલ એક અલગ ખુસ્તકરૂપે પ્રસિદ્ધ કરવામાં આવ્યો છે અને તે વાચક વર્ગે લેવો એવી મારી ઇચ્છા છે. આ યાત્રામાં સ્વ. જમનાબહેન, સર્વેન્દ્રસ એફ ઇન્ડિયા સોસાયટીના જલ્લીતા સભાસદ રા. રા. નારાયણ મહાદારાવ જોશી, બી. એ, તથા મીસીસ પુતળીબાઈ સેકના જેટ પ્રથમ પંચમહાલ ડીસ્ટ્રીક્ટમાં ફરવા ગયાં હતાં. આ વખતે તેમણે કેવું કામ કર્યું હતું તે સંબંધી મને કાંઈ પણ ખબર નથી. પણ તે

સાડૂ મી. જોશીએ આ રમારક ચંકમાં જે લખવા લાયક લેખ લખી મોકલ્યો છે તે આના પ્રસંગમાં વાંચનો આવશ્યક છે. મી. જોશી તે લેખમાં સ્પષ્ટ લખે છે કે:

“મીસીસ સક્કાઈ દુષ્કાળપીડિત જીવજાતના લગભગ સર્વ બાળોમાં વર્ષની સખતમાં સખત ગરમ રૂતમાં ગામેગામમાં તથા દુષ્કાળ કેપોમાં ફર્યા હતાં. આખી મુસાફરી વખત હું પણ તેમની સાથે જ હોવાથી મને તેમના માનસિક તથા નૈતિક સદ્ગુણોનો ખાસ અભ્યાસ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. તેમની સંયોજક શક્તિ ઘણી ઉમદા હતી. તેમના વિચાર તથા લાલોને પ્રત્યક્ષ સ્વરૂપ કેમ આપવું તે તેઓ જણાવતાં હતાં. તેઓ પોતે મદદ કેમ આપવી તે સંબંધી યોજનાઓ ઘડી કાઢતાં એટલું જ નહિ પરંતુ તે યોજનાઓનો ખારીક રીતે અમલ પણ કરતાં.”

વળી, મીસીસ સેકનાએ મારા ઉપર સ્વ. જમનાબહેનના મૃત્યુબાદ લંડનથી લખેલા તેમના પત્રમાં શેઠ દાદાભાઈ નવરોજીએ સ્વ. જમનાબહેન સંબંધી જે બોલ્યો લખ્યા છે તે તદ્દન વ્યાજબીજ છે એવું લખી જણાવ્યું હતું. આ ઉપરથી માલૂમ પડે છે કે સ્વ. જમનાબહેન દુષ્કાળપીડિત વિલાગોમાં કેવી ઉત્તમરીતે કામ ચલાવતાં હતાં. આ પછીજ દુષ્કાળ પીડિત બીજા વિલાગોમાં તે ગયાં હતાં અને તેમની સાથે દરેક ગામમાં અને શહેરમાં રા. રા. કેશવલાલ બીખાભાઈ મલ્હિયાર તથા બીજા પુરૂષ સલાહકારો સાથે રહેતા અને તેમની પુરતી સલાહ લીધા પછીજ અને ભતિતપાસ કર્યા પછીજ તે મદદ દુઃખી તથા ખાનદાની કુટુંબોને આપતાં. અને આપણને અનુમાન કરવા કારણ મળે છે કે તે વિલાગોમાં પણ તેમણે જે મુજબ પંચમહાવમાં કામ કર્યું હતું તેજ મુજબ ઘણી યુક્તિથી કામ જાળવ્યું હશે જ. આ મહાન કાર્ય પાર ઉતારવામાં પણ સ્વ. જમનાબહેન, પુરુષની સલાહ વગર મુદ્દલ એકે કમલું પણ આગળ ચરતાં નહિ.

મારી સમજણ મુજબ જે બાંકુરા ફ્રેમીન ટ્રંડની કમિટિઓની લાંબગડ વખતે સ્વ. જમનાબહેન જીવતાં હોતો તેઓ પોતાની લાગવગથી હુસંપ થવા દેત જ નહિ અને બનતા સુધી તે હુસંપનાં બીજા ઉગતાં જ કાંઈ દેત અને તેમ નહિ થઈ શકત તો કોઈનો પણ પક્ષ કર્યા વગર તેમને ખર્ચ લાગત તેજ કરત. જાહેરમાં કામ કરનાર સ્ત્રીઓએ અન્યોન્ય કેવી રીતે કામ લેવું તે સંબંધમાં લાલનગર ખાતે સં. ૧૯૧૫ માં તેમની છેલ્લી મુસાફરીમાં તેમને આપવામાં આવેલા માનપત્રના જવાબમાં તેમણે જે ઉમદા સલાહ આપી હતી તે હમણાં તેમજ લલિખ્યમાં હિંદી સ્ત્રીઓને ઉપયોગિ હોવાથી તે અત્રે લખી જણાવું છું. “જ્યાં આપણી બહેનોના હિત માટે આપણે એકત્ર થઈ કામ કરતાં હોઈએ ત્યાં મોટાઈ, અહંકાર, માન કે મમતને દૂર રાખી જેમાં આપણી સ્ત્રીસમાજનું હિત સમાયલું છે ત્યાં એવા કોઈપણ પ્રકારના મતભેદને દૂર રાખી સલાહ સંપત્તી કામ કરવું જોઈએ.”

અત્રે જણાવવું આવશ્યક છે કે સ્વ. જમનાબહેન એક પુખ્ત વયનાં, અનુભવી બાઈ હતાં અને તેથી આ કાર્ય કરવાને પુરતી રીતે લાયક હતાં. દુઃખીઓનાં દુઃખ ટાળવામાટે એક સ્ત્રીજ ખરેખર લાયક છે અને તે સાડૂ એક પ્રસિદ્ધ અમેરિકન લેખક રે. આર. હીબર-ન્યુટન લખે છે કે

She fulfills the conditions for its true action. She it is who has the time for that individualizing of help without which it never can be wisely given; the sympathy to make the aid reach through the body's want to the spirit's need; the tact to deal with the difficulties of such assistance as by no rules can ever be done.

વ્યાવહારિક કાર્ય માટેની શક્તિ તેમનામાં છે. તેમને જોતે જઈ સહાય આપવાનો સમય મળે છે, જે વિના સહાય બહુ ઉપયોગી નથી થતી. તેમનામાં સમભાવ છે, જે વિના આત્માની જરૂરિયાત દેહદારા જ પૂરી નથી પાડી શકાવી. તેમનામાં સમાધાન કલા છે, જે વિના સહાય આપવામાં ઉભી થતી હરકતો દૂર નથી થઈ શકતી.

આજ અમેરિકન લેખક લખે છે કે:—

Men talked and schemed in London about organizing its lavish charities, but it was a woman who first brought together the relief agencies of a great district in harmonious co-operation; setting the pattern after which the other districts of that city are working wisely, and other cities are moulding their agencies.

It is a group of noble women who are to-day most successfully studying the problems of charity in our own state and city, and patterning the models of relief work by which, in different parts of the land, a reform of existing methods is being accomplished.

The problem of rescuing the most hopeless class of our civilization was solved by a woman.

હાલમાં પુરોગામી મહાત્મ દાનસંચયોની વ્યવસ્થા કરવાની યોજના કરી; પરંતુ એક સ્ત્રીએ એક મોટા વિભાગની સહાયક સંસ્થાઓને પરસ્પર સંવાદી બનાવી: જે યોજનાને અનુસરી નગરના બીજા વિભાગો સફલતાથી કાર્ય કરે છે. અને અન્ય નગરો પણ એમ કરવા પ્રયત્ન કરે છે.

આપણા નગરમાં અને રાજ્યમાં દાનના પ્રશ્નો સફલતાથી અભ્યાસ કરનાર એક ઉદાત્ત સ્ત્રી મંડલ છે. અને તેમની યોજના અનુસાર, દેશના અનેક વિભાગોમાં, ચાલતી વ્યવસ્થામાં મુધારો થાય છે.

આપણી સંસ્કૃતિના એક ધણાજ અવનત વિભાગના ઉદ્ધારના પ્રશ્નો ઉકેલ સ્ત્રીઓએ જ આપ્યો હતો.

વળી નોર્થમ્પ્ટન શહેરનો બીશપ પોતે લખે છેકે:—

Women's success on Poor Law Boards and School Boards has secured them a welcome, as elected or co-opted members, on almost every municipal and county body. Women inspectors, also, by their trustworthiness and insight have made themselves indispensable in what concerns female education and employment. The outcome is a growing persuasion that women are not only capable of administrative work, but that, in certain departments, they alone can discharge it adequately.

“પૂઅર લો” બોર્ડ્સ અને સ્કૂલ-બોર્ડ્સમાં સફલતા મેળવવાથી લગભગ દરેક મ્યુનિસિપલ સંસ્થાઓમાં સહાયક અથવા મુદ્રાપલ બોર્ડ્સ તરીકે સ્ત્રીઓને આવકાર મળે છે. તેમની વિશ્વસનીયતા અને નિરીક્ષણ શક્તિને લીધે તેઓ સ્ત્રી કેલવણીના અને તેમના ધંધાના પ્રશ્નોમાં ધણી ઉપયોગી થઈ પડી છે. આનું પરિણામ એ આવ્યું છે કે સ્ત્રીઓ માત્ર વ્યાવહારિક કાર્ય કરવા શક્તિમતી છે, એટલુંજ નહિ પરંતુ કેટલાક વિભાગોમાં તેઓજ કાર્ય કરી શકે છે, એવી માન્યતા પ્રસરવા માંડી છે.

આ દુષ્કાળના સંબંધમાં પ્રો. કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા, એમ. એ., એ સંવત ૧૯૭૨ માં જાહેરમાં મંડળનાં ‘સત્તારીઓને જે બોલ’ નામના તેમના લેખમાં લખ્યું છે કે “ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં છેલ્લો ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો ત્યારે જમનાબહેન વગેરે જે સત્તારીઓ ગ્રામદાન આપવા નીકળ્યાં હતાં તેમને રૂંક દુઃખીયા લોકોએ સાક્ષાત્ અત્યપૂર્ણ તરીકે જ વધાવી લીધાં હતાં.”

આવી રીતે પહેલી જ વાર પ્રૌઢ ઉમ્મરની, પરણેલી, જાણીતા કુટુંબની એક હિંદુસ્ત્રી તેને ખર્ચે અન્ય હિંદુવાણીઓની સાથે પુરુષની મદદ લઈ તપાસ કરી ગુપ્તદાન કરવા જાય અને ત્રણ મહિના સુધી લાગલાગટ ભર ઉનાળામાં લારે શ્રમ સહન કરી યોગ્ય તપાસ કરી દુઃખીને મદદ આપે તેવા મહાન ઉપયોગી કાર્યથી તે સમયે કાઢવામાં આવેલ ફ્રેમીન રીલીફ ફંડની વ્યવસ્થા અવ્યવસ્થિત ન હોતી કરી એમ અત્રે બાર મૂઢી જણાવવું આવશ્યક છે. ઉલટું એ વ્યવસ્થાને સ્વ. જમનાબહેને ઘણો સારો ટેકો આપ્યો અને પોતે ભરેલા રૂ. ૪૦૦૦ ની રકમ પણ તે કમિટી પાસેથી મેળવી પોતાની મરજી મુજબ દુઃખીઓને આરામ આપી શક્યાં હતાં.

સ્વ. જમનાબહેતના દુષ્કાળ વખતના કાર્ય સંબંધી ફ્રેમીન રીલીફ ફંડના ઓનરરી સેક્રેટરી શેઠ પુરુષોત્તમદાસ કાકોરદાસે એક પત્ર લખી તેમના કાર્યની યોગ્ય પ્રશંસા કરી હતી. આ પત્રનો જરૂરી લાગ આ પ્રસંગે લખવો આવશ્યક હોવાથી આ સ્થળે આપું છું: “તમો બહેને ઘણો જાતિશ્રમ તથા તાપ તડકો વેઠીને જે કામ ઉઠાવ્યું તેની કિંમત અમે બેઠાં માણસથી થાય જ નહિ. છતાં સ્ત્રીમંડળનાં મુકાની તમો થયાં તે પછી હુંક સમયમાં સ્ત્રીવર્ગ તરફથી ધ્યાનમાં જાહેર કામોમાં તમોએ જે સેવા જાળવી તે માટે સ્ત્રીમંડળના શરૂઆતના મંત્રી તરીકે મગરૂરી લઉં તો ખોટું ન ગણાય.”

આજ વર્ષોમાં એટલે સં. ૧૯૧૧-૧૩ માં સ્વ. જમનાબહેન તથા મીસ શીરીન કાપ્રાજીએ બેડીયા સેક્રેટરી તરીકે કામ કરીને ‘ટ્રાન્સ્વાલ વીમેન્સ ઇન્ડિયન એસોસિએશન’ તરફથી ઉઘાડવામાં આવેલા પ્રદર્શનને તેમની લાગવગ વાપરી સારી મદદ કરી હતી.

આજ વખતમાં મેં સ્વ. જમનાબહેનની, મી. તથા મીસીસ પોલક સાથે મારે ત્યાં ઓળખાણ કરાવી હતી. તેઓ સ્વ. જમનાબહેન સાડ કેટલું માન ધરાવતાં હતાં તે તેમનો મારા ઉપર આવેલો પત્ર કે જે આ અંકમાં છાપવામાં આવ્યો છે તેમાં પ્રત્યક્ષ થાય છે.

આ વર્ષોમાં તા. ૨૫ મી જુન ૧૯૧૨ ને દિવસે મંડળનાં ઉત્સાહી, જાણીતા ખાનદાન કુટુંબનાં સ્ત્રી સૌ. લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસે એક ખાનગી પત્ર મને લખી સ્વ. જમનાબહેનની યાદગીરી કેવી રીતે કાયમ રહે તે સાડ નીચે લખેલા બોલો વાપરી આ મંડળની કમિટીમાં દરખાસ્ત લાવવા ઇચ્છા દર્શાવી હતી. “આજ આઠ વર્ષ થયાં આપણી વચ્ચે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ ઉભું થયું છે અને તે મંડળને પ્રથમ હસ્તીમાં લાવનાર આપણાં માનવંતાં પ્રમુખ સાહેબ સ્વ. જમનાબહેન સક્કઈ છે, જેઓએ ભારે ખંત અને શ્રમ લઈ આ મંડળને ઘણું સારું પાયા પર લાવી મૂક્યું છે; એટલું જ નહિ, પણ પોતે તન મન અને ધનથી તે મંડળને મદદ કરી છે. બેશક, આવા મંડળની સ્થાપના થયેલી હોવાથી આપણી બહેનોને અસ્પષ્ટ મળવાનો લાભ તેમજ તે મંડળથી મળતા અનેક ફાયદાઓ જે થયા છે તે સર્વે તેઓના ખરા અંતઃકરણની શુભ લાગણીને આભારી છે. તો તેવાં પરમાર્થી અને ગુણીયલ સ્થાપકની સેવા હમેશને માટે કેવી રીતે યાદગાર રહે તે માટે અમે બહેનો હવે પછી મળનારી વ્યવસ્થાપક મંડળની સલામમાં આ ઉપર જણાવેલી દરખાસ્ત મૂકવા વિચાર રાખીએ છીએ.” પણ મારી સલાહથી આ કામ તેમણે ખુશીથી મુલતવી રાખ્યું, કારણ કે મારી જાણમાં હતું કે સ્વ. જમનાબહેને સ્ત્રીકેળવણીના ફેલાવાસાર ગુજરાતી સ્ત્રીસંસ્થાઓનાં સ્થાપકો બેઠે ગુજરાત કાઠીયાવાડનાં શહેરો તથા ગામડાંઓમાં મુસાફરી કરવાનો વિચાર રાખ્યો હતો, અને તેથી તેમની મુસાફરી પુરી થઈ તે મુંબઈ આવે ત્યારબાદ સ્વ. જમના-

જહેનને જાહેરમાં માનપત્ર આપવું. આ મુસાફરી સ્વ. જમનાજીનેની તે વખતે નબળી તબીયત હોવાને લીધે પડતી મૂકાઈ હતી. સ્વ. જમનાજીનેની વિધવાવસ્થામાં પણ મંડળનાં ઉત્સાહી જહેનોએ આ લીધવાય પાછી સજીવન કરી હતી; પણ તે વખતે સ્વ. જમનાજીને પંચારીવશ હોવાથી લાચારીએ આ યોજના મંડળથી અમલમાં મૂકી શકાઈ નહિ. આ પ્રસંગે મેં સં. ૧૯૧૧ ની સાલમાં સૌ. લક્ષ્મીબાબને જે સલાહ આપી હતી તે ખરી હતી પણ પરિણામ તેથી એ આશ્ચર્ય કે મંડળ તરફથી સ્વ. જમનાજીનેની જીવતાં જે કદર જાહેર-રીતે થવી બેઠતી હતી તે તક હમેશને માટે ગુમ થઈ ગઈ. આ શોકજનક પરિણામ સાડે છ મંડળની સર્વ જહેનો આગળ મારી અત્યંત દિલગિરિની લાગણી પ્રદર્શિત કરે છે. અને જાહેરમાં મંડળનું બારીકાઈથી અવલોકન કરનાર દોષ કહાડે તો તે સંબંધમાં મંડળ તદ્દન મુક્ત થાય તે સાડે જ છ આ બાબત આ લેખમાં જણાવવી આવશ્યક ધારૂં છું.

સન ૧૯૧૩ થી ૧૯૧૫ ના વર્ષોમાં મંડળે રૂ. ૭૫ નું માસિક લાડું બરી એક સાડે અલગ મકાન રાખી, અખતરા તરીકે મોટી ઉમ્મરની સ્ત્રીઓ સાડે જૂદા જૂદા ઉપયોગિ શ્રીશિક્ષણના વર્ગો ઉઘાડ્યા હતા તથા ત્યાં તમામ કોમની સ્ત્રીઓના લાભાર્થે જાહેર ફ્રી લાઈબ્રેરી પણ ખુલી મૂકી હતી. તથા શ્રીહિતોપદેશ નામનું મંડળ તરફથી પ્રગટ થતું સામયિક પત્ર પ્રસિદ્ધ કરવાની પહેલ કરી હતી. આ લાઈબ્રેરીમાં સ્વ. જમનાજીને જીવતાં હતાં ત્યાં સુધી તેમને ત્યાં આવતાં તમામ માસિકો મોટી સંખ્યામાં એટ આપતાં હતાં. સં. ૧૯૧૪ ના તા. ૧૪ મી જુનને દિને સ્વ. જમનાજીનેના પતિ સ્વ. નગિનદાસ ભક્તિદાસ સમ્પર્ક સ્વર્ગવાસી થવાથી તેમના ઉપર એક મોટામાં મોટી અણુધારી આફત આવી પડી અને તેથી લાચારીએ તેમનાથી લગભગ સાત મહિના લોકસેવા કરવાનું કામ જાહેરમાં બિલકુલ અર્થ શમ્યું નહિ. આ વખતે મંડળે ઉચિત ઠરાવ પસાર કરી સ્વ. જમનાજીનેની તથા તેમના સદ્ગત પતિની ખરી કદર પિછાની તેમની તરફ તેમના દુઃખમાં અંતઃકરણપૂર્વક દિલસોજી દેખાડી હતી અને તે ઠરાવ કમિટિના સલાસદોએ ભતે સ્વ. જમનાજીનેને ત્યાં જઈ તેમની આગળ રજુ કર્યો હતો. આ દુઃખને પ્રસંગે મંડળના લગભગ સર્વ સલાસદોએ સ્વ. જમનાજીનેનાપાસે ભતે જઈ તેમના દુઃખમાં તેમને દિલાસો આપી તેમની જાહેરસેવાની યોગ્ય કદર પિછાની હતી. તથા તે સાડે તે પોતે અને કહેતાં કે મંડળની જહેનોની અંગત દિલસોજીથી તેમને તેમના દુઃખમાં થઈ આશ્વાસન મળ્યું હતું. આ સાત મહિના ઘેર રહ્યા છતાં પણ મંડળની ઉત્તિસાડે તેઓ રટણ કર્યા કરતાં હતાં અને મંડળસંબંધી જૂદી જૂદી બાબતોનો કેમ નિર્ણય કરવો તે બાબત મને તથા મંડળના સલાસદોને યોગ્ય સલાહ આપતાં હતાં. આજ અવસ્થામાં તેમણે તેમની લાગવગથી મંડળની લાવનગર ખાતે શાખા કઢાવવામાં ફતેહ મેળવી, તેમાં તે પોતે પ્રથમ હિંદી પર્યતનાં સલાસદ અર્થ તે શાખાને તેમણે યોગ્ય ઉત્તેજન આપ્યું. આ શાખાનાં મંત્રીને તે મુબાઈથી પત્ર-વ્યવહાર ચલાવી દર હમેશ સલાહ આપતાં. તેમના છેલ્લા મંદવાડ વખતે પણ તેમણે આ શાખા તરફથી કાઢવામાં આવેલા શ્રી શિક્ષણ વર્ગોનો એક વર્ષનો ખર્ચ લગભગ રૂ. ૩૦૦ નો પોતે આપવા કબૂલ્યું હતું. સ્વ. જમનાજીને આ શાખાને તેમના વિલમાં પણ રૂ. ૨૦૦ આપવાનું ફરમાવ્યું છે.

અન્યુચારી સન ૧૯૧૫ માં દેશભક્ત સ્વ. જમનાજીને, દેશભક્ત મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધીનાં પત્નિને હિન્દી સ્ત્રીઓના મેળાવડામાં માન આપવા હાજર રહ્યાં હતાં. આ વખતે સ્વ. જમના જીને તેમની જ્ઞાતિના વીરલા ગૃહસ્થ મી. ગાંધી તથા તેમનાં પત્નિને તેમને ત્યાં રહેવા સાડે બધી વ્યવસ્થા કરી આપવા કબૂલ્યું હતું. પણ મી. ગાંધી તથા તેમનાં પત્નિની નબળી તબીયતને લીધે તે સ્વ. જમના જીનેની આગતા સ્વાગતા સ્વીકારી શક્યાં નહિ. આમ

છતાં પણ સ્વ. જમનાબહેને પહેલીજ વાર લો. મા. મી. ગાંધી તથા તેમનાં પતિને મી. જહાદુરજી બેરિસ્ટરને ત્યાં મળી તેમની માનની લાગણી તે દેશભક્ત તરફ દર્શાવી હતી. આજ મહિનામાં મંડળને સાડી લીધેલા સતી અનુસૂયાના ધર્માદાબેલમાં ભતે હાજર રહી મંડળની ખાસ જરૂરીયાતો સાડી મોટું ફંડ મેળવવા વગવાળા મેળાવડાને અરજ કરી હતી. આ વખતે મંડળ તરફથી દેશભક્ત ઓ. મી. જોખલેના અવસાન સાડી મંડળ તરફથી ધોલાવાયલી બીજી જાહેર સભામાં સ્વ. જમનાબહેને હાજર રહી, પ્રમુખ પદ લઈ ઘણું લાગણીવાળું ભાષણ કર્યું હતું. આજ અરસામાં દક્ષિણ આફ્રિકાની સત્યાગ્રહની લડતને ટેકો આપવા સાડી મંડળે એક મોટી સભા ધોલાવી હતી તેમાં પોતે હાજર રહી સભામાં ફંડ ઉઘરાવવાની શરૂઆત કરી રૂ. ૫૦૦ની રકમ ત્યાં ને ત્યાં જ ભેગી કરી આપી હતી.

આજ વર્ષમાં લડાઈમાં ઘાયલ થયેલાઓને તથા તેમનાં બાળ અધ્યાઓના તથા તેમની નિરાધાર સ્ત્રીઓના ભરણ પોષણ માડ મંડળમાં સ્વ. જમનાબહેન તરફથી જે ફંડ ઉઘાડવામાં આવ્યું હતું તેમાં પોતે સારી રકમ ભરી હતી. તા. ૨૧ મી ઓગસ્ટ ૧૯૧૫ ના દિને ટાઉન હોલમાં ગુજરાતી હિંદુ બહેનોને ના. લેડી વીલોંગ્ટને ઉઘાડેલી “વીમેન્સ ધ્રાંચ ઓફ ધી બોયે વૉર ઍંડ રીલીફ ફંડ”ના સ્તુલ કામને દરેક રીતે મદદ આપવા જાહેર વિનંતિ કરી હતી. સ્વ. જમનાબહેને લડાઈ ફંડમાં તેમની હયાતી દરમ્યાન રૂ. ૫૦૦ લગીની રકમ ભરી હિંદુ ધ્રાંચ ચલાવનાર જાણીતી ઉત્સાહી બહેન મીસીસ શીરરને તેમના કામમાં યોગ્ય મદદ આપી હતી. આની કદર મીસીસ શીરરે મંડળનાં મકાનમાં કાઢવામાં આવેલી હિંદુ ધ્રાંચની ના. લેડી વીલોંગ્ટનની બે વખતની મુલાકાતના પ્રસંગે કીધી હતી. તથા તેજ મુજબ ના. લેડી વીલોંગ્ટને પોતે પણ આ સાડી પોતાની ખુશી જાહેરમાં પ્રદર્શિત કરી હતી.

તેમના છેલ્લા મંદવાડ પહેલાં તેઓ ભાવનગરની મંડળની શાખાની ઇચ્છાને માન આપી ભાવનગર ગયાં હતાં અને ત્યાં આ શાખાએ સ્વ. જમનાબહેનને માંદીની દાખડીમાં તેમનાં ઉત્તમ કામોની કદર કરનાર એક માનપત્ર આપ્યું હતું. આનો જવાબ સ્વ. જમનાબહેને યોગ્ય સંબોધનાં વાળ્યો હતો અને તે પ્રસંગે મહારાણીઓ તથા રાણીઓને નીચે મુજબ બોલી ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની શાખાઓ વધે તે સાડી વિનંતિ કરી હતી: “કાઠીયાવાડમાં દરેક શહેરમાં જે આ પ્રમાણે નામદાર મહારાણી નંદકુંવરબાને પગલે ચાલી પોતાની શહેરની સ્ત્રીઓના કલ્યાણ અને લલામટા અન્ય મહારાણીઓ અને રાણીઓ જે કાર્ય કરવાનો ઉત્સાહ પ્રગટ કરવા માટે નવું જોમ ધરાવે તો આ કાઠીયાવાડ ઇલાકાની પ્રજાનાં અહોભાગ્ય સમજવાં.”

મંડળમાં તેમનાં મરણ પહેલાં મંડળ તરફથી ઉઘાડવામાં આવેલા શિક્ષણ વર્ગો ચલાવવામાં પૈસા સંબંધી જે અડચણ પડતી હતી તેને થોડે અંશે દૂર કરવા પાછી રૂ. ૫૦૦ની રકમ મંડળના ચાલુ ખર્ચ સાડી તેમના સ્વ. પતિના નામથી ભરી મંડળની અડચણ વખતે મદદ કરી હતી. મંડળના ઉપયોગી કાર્યને પુરુષવર્ગ તરફથી નાણાંની મદદ ન મળતી જોઈ તેઓ ઘણો ખેદ દર્શાવતાં અને મુંબાઈના ગુજરાતી ધનાઢ્યો પારમાર્થિક કાર્યોમાં લાખો રૂપિયા ખર્ચે છે પણ દેશોત્તરિના મૂલ સ્ત્રીકેળવણીને આગળ વધારવા સાડી યોગ્ય મદદ કરવામાં પછાત પડે છે તે સાડી ભારે શોક કરતાં. આવી સ્થિતિને પોતાથી જનતી મદદ કરવી એમ તેમણે નિશ્ચય કર્યો અને છેક છેલ્લાં તેમની તખીયત દિન પરદિન લચડતી જતી હતી અને ખોરાક લેવાતો ન હતો તે છતાં પણ મહા મુશીબતે જાણીતા ગુજરાતી શેઠીઓ પાસે પોતે તથા લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ તથા અન્ય-ઉત્સાહી બહેનોને સાથે લઈ જઈ રૂક

એક મહિનાની દુક મુદતમાં તેમણે મંડળને રૂ. ૮૦૦૦ની રકમ ભેગી કરી આપી હતી. આ પ્રસંગે તેઓ તેમની ફરજ બજાવવામાં નબળી તબીયત છતાં માનાપમાનની દરકાર ન કરતાં, પૈસા મળે વા ન મળે તેની ગણના ન કરતાં જે હિમ્મતથી વર્ત્યા હતાં તે બેઈ તેમના તરફની મારી માનની લાગણીમાં ઘણો વધારો થયો હતો. તે લગભગ પાંચ મહિના પધારી વધ રહ્યાં હતાં. આ બધા વખતમાં હું દર અડવાડિએ અને છેક છેલ્લા વખતમાં દર ચાર દિને તેમની મુલાકાત લેતો હતો. હરહમેશ તે મંડળના સવિધ્યમાટે કાળજી દેખાડતાં અને મને જૂદા જૂદા આદર્શોને તેમની સહી લઈ પત્ર મોકલવા કહેતાં હતાં. આ મંદવાડ વખતે તેમના પછી મંડળનું કામ ખોરબે ન પડે તે સારૂ તેમણે લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસને વિનવી કહ્યું હતું અને તેમની મરજી મુજબ મંડળની કમિટિની છેલ્લી બેઠક વખતે સર્વાનુમતે મંડળના પ્રમુખ તરીકે તેમની ચુંટણી કરી છે તે યોગ્યજ કહ્યું છે. સ્વ. જમનાબહેનને, તેમની પાછળ લેડી લક્ષ્મીબાઈ મંડળ ચલાવશે એવી ખાત્રી થવાથી તેમના છેલ્લા દિવસોમાં સંતોષ થયો હતો. હું આશા રાખું છું કે મંડળનાં નવાં પ્રમુખ સ્વ. જમનાબહેનના મંડળની કીર્તિ વધારી સ્વ. જમનાબહેનના નામને તેમનાથી જનતું કરી શોભાવશે.

આવી રીતે જં. સ્વ. જમના બહેને તેમની છંદગી સુધી મંડળનું પ્રમુખપદ ભોગવ્યું. અને પોતાના તે પદની મુદત દરમ્યાન કંઈ પણ તકરાર વિના મંડળની કીર્તિ દેશ પરદેશ ફેલાવી હતી. મંડળમાં હરહમેશ સ્વ. જમના બહેન હાજરી આપતાં. ન છૂટકે જ ગેરહાજર રહેતાં. મંડળમાં તેમણે તેના તેર વર્ષના અસ્તિત્વ દરમ્યાન ફક્ત પાંચથી છ જ બાપણે આખ્યાં હતાં અને બાકીના ૧૦૦-૧૧૦ બાપણો અન્ય સ્ત્રીસંસ્થાઓ તથા બહેર મેલાવડાઓ સમક્ષ આખ્યાં હતાં. આજ બતાવી આપે છે કે મંડળનાં બહેનોનો ચાહ તે તેમનાં બાપણો દ્વારા નહિ પરંતુ તેમનાં કામોથી જ પ્રાપ્ત કરી શક્યાં હતાં. સ્વ. જમના બહેન મંડળમાં બધાં સાથે હળીમળી વર્તતાં હતાં, પ્રમુખપદ લઈ મંડળની સભાઓમાં તેમની મીઠી સુંદરવાણીથી સ્ત્રીઓને શિખામણ આપતાં અને તેમની કડવી શિખામણો પણ સાંભળનારને સુચિર થઈ પડતી હતી. ૫૦ વર્ષ ઉપર કવિ દલપતરામે કહ્યું શહેર અને કચીબાઈ સભા ભરીને ત્યાં બાપણો આપશે એ વિષે પ્રશ્ન પૂછ્યો હતો તેનો જવાબ સ્વ. જમનાબહેને ૧૯૦૩ ની સાલથી આપી મુંબાઈ નગરીને સ્ત્રીકેલવણીના સંબંધમાં મોટું માન અપાવ્યું હતું. મુંબાઇના શહેરીઓ આ મોટું માન અપાવનાર બાઈની યાદગિરિ કાયમ રાખવા સારૂ પોતાની ફરજ બજાવશે ખરા? સ્વ. જમનાબહેન મંડળ તરફથી ચલાવવામાં આવતા વર્ગો ઉપર દેખરેખ રાખવા મંડળની કમિટિના સભાસભોને સલાહ આપતાં, અને તેમ કરવા તે પછાત પડે નહિ તે વાસ્તે જ્યારે જ્યારે તેમને અવકાશ મળતો ત્યારે ત્યારે મંડળમાં આવતાં અને વર્ગો ઉપર દેખરેખ રાખી પોતાની હાજરીથી બધામાં ઉત્સાહ ફેલાવતાં; મંડળની કમિટિમાં હાજર રહેતાં અને કામ સલાહ સંપ અને સરળતાથી ઉકેલતાં. તેમના મુદાને સરસ રીતે રજૂ કરી સામા પક્ષવાળાને પણ તેમની તરફ ખેંચતાં. કોઇપણ રીતે ખોટે માર્ગે આવનાર બહેનોને માર્મિક વચનથી બોધ આપી સુમાર્ગે વાળતાં. સભામાં પ્રમુખ પોતે કોઈ પ્રમુખપદ ન લેતાં મંડળનાં બીજાં બહેનો આગળ પડે તે સારૂ તેમને પ્રમુખપદ બેસાડતાં. મંડળ તરફથી સ્ત્રીઓની ઉત્તરિના એક રીતે સ્વાર્થિ કામ સાથે મંડળની બહેનો પાસે પારમાર્થિક ફંડો ઉઘરાવી તેમની પારમાર્થિકવૃત્તિ સતેજ રાખતાં અને આ ફંડોને બને ત્યાંસુધી હિન્દી ફંડોનાં નામ આપી તેમના વિશાળ હૃદયનો અચૂક પુરાવો મંડળની બધી બહેનો આગળ દેખાડતાં. મંડળ તરફથી આવાં ફંડો ઉઘા-
આવ્યાથી કોઈ કોઈ વખત. સભાસભોમાં અસંતોષ પેદા થતો તોપણ બધાં સાથે

યુક્તિથી કામ લઈ સાફ કામ હારે પાડતાં. દરેક સભામાં બહેનોને મંડળની ઉત્પત્તિ કરવા સારૂ સલાહ આપતાં. મને લાગે છે કે આ સલાહથી કેટલીક બહેનોને કદાચ કોઈ વખતે કંટાળો પણ આવ્યો હશે. પણ મંડળ સંબંધી મરનારની કેટલી પ્રીતિ હતી તે દર્શાવવા જ આ લખું છું. મંડળ તરફથી નવરાત્રિના ગરબા પ્રસંગે શોક હોવા છતાં પણ મંડળમાં શોક ન ગણતો તેમાં ઉલટથી ભાગ લેતાં, સર્વ બહેનોને હોશથી અવકાર આપતાં, મોટા મધુર અવાજે ગરબા ગાતાં અને બીજી બહેનો પાસે પણ તેજ પ્રમાણે ગવડાવતાં.

મંડળને મુંબાઈમાં નવી નીકળેલી વનિતાવિશ્રામની સંસ્થા સાથે બેડી દેવા બાબત એક વખતે કેટલાએક સભાસદોમાં વાતચિત ચાલતી હતી તે વખતે સ્વ. જમનાબહેનની તંબીયત ઘણી નબળી થઈ ગઈ હતી તેથી મંડળની કમિટિની કેટલીક સભાઓમાં તે ભાગ લઈ શક્યાં ન હોતાં, પણ જ્યારે તેમને આ બાબતમાં પૂછવામાં આવ્યું ત્યારે તેમણે બે સંસ્થાના ઉદ્દેશો જુદા છે એમ જણાવી જ્યારે કમિટિમાં તે બાબત આવે ત્યારે મંડળના પુરુષ હિતાચિંતકોની સલાહ લઈ, તે સલાહ કમિટિના સભાસદોને જણાવી, કમિટિમાં નક્કી થયા પ્રમાણે કામ લેવા મને જણાવ્યું હતું. અત્રે જણાવવું આવશ્યક છે કે કમિટિ આગળ કમિટિના કામકાજ તરીકે કોઈ તરફથી આ સારૂ કંઈ પણ દરખાસ્ત લાવવામાં આવી ન હતી. પણ અમુક સ્થળે ચર્ચા ચાલતી હોવાથી તે અરસામાં કમિટિની એક સભા મળી તે વખતે આ સંબંધે હાજર રહેલી બધી સ્ત્રીઓને પૂછવામાં આવ્યું હતું અને બધાંએ આ બાબતમાં તેમનીમરજી બન્ને સંસ્થાઓને બેડી નાંખવાની વિરુદ્ધ બતાવી હતી. આવી રીતે સ્વ. જમનાબહેન મંડળના કામકાજના હરેક પ્રસંગે મંડળની બહેનોની મરજીને અનુસરીને જ ચાલતાં. તેમણે મંડળ ચલાવવામાં ઘણી બાહોશી વાપરી હતી અને તેથીજ મંડળ આટલાં વર્ષમુધી નિર્વિઘ્ને ચોતાનું કામ ચલાવી શક્યું હતું. તે મંડળનું કામ સ્ત્રીસભાસદોજ કરે એમ ઇચ્છતાં પણ હિન્દુ સ્ત્રીસંસારની રૂઢિ રસમોથી પૂરતી રીતે વોકેફગાર હોવાથી એક નવીન સંસ્થાને ચલાવવામાં તેમને ઘણી વખતે એકલે હાથ કામ લેવું પડતું હતું. મંડળની બહેનો આગળ પડી મંડળ ચલાવતી થાય તે સારૂ ઘણાં ઉત્સુક તે હતાં. અને તે સારૂ દરેક મીટીંગ વખતે સભાસદોને તેમની ફરજનું બાન કરાવતાં. સ્વ. જમનાબહેન હુકુંબકોશથી મુક્ત ન હતાં. સગામાં તકરારી વાતનું હતું તેથી તેમને ઘણો ખેદ થતો. પણ આથી તે મંડળ તરફની ફરજો બજાવવામાં મુદ્દલ પછાત પડતાં નહિ.

મુંબાઈમાં મંડળ જેવી સંસ્થા એકજ હોઈ તેના તરફથી લત્તે લત્તે કામ કરવામાં આવે તે જોવા તે ઘણાં ઉત્સુક હતાં. પણ જ્યારે ગુજરાતી બહેનોની એક મોટી સંસ્થા ન રાખતાં કેટલાંક સ્ત્રીપુરુષો ગુજરાતી સ્ત્રી ઉત્પત્તિનું કામ સ્વતંત્ર રીતે કરતાં ત્યારે તેમાં મુદ્દલ ઈર્ષ્યા ન કરતાં બધી રીતે નવીન સંસ્થાઓને મદદ કરતાં પણ તેમની દૃઢમાન્યતા તો એ હતી કે મુંબાઈમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીઓની સંસ્થા એકજ બોધએ અને તેને અંગે શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં કામ થાય તો જ થોડે પૈસે ઘણુંજ સંગીન કામ થઈ શકે. બીજું મુંબાઈનાં જેવાં મંડળો દેશ દેશાવરમાં નીકળે તે સારૂ તે ઘણી કાળજી ધરાવતાં. આ સારૂ તે સ્ત્રીકલવણીનો પ્રચાર કરવા વારંવાર જૂદે જૂદે ઠેકાણે મુસાફરી કરી ચોતાના લાગવગથી કામ લઈ આ કાર્ય પારપાડવા ઇચ્છતાં. પણ કમનસીબે પહેલીજ વાર તેઓ મુસાફરીએ નીકળનાર હતાં તેજ વખતે તેઓને સખ્ત મંદવાડ આવ્યાથી તેઓ મુસાફરીએ નીકળી શક્યાં નહિ. આ પછી તેઓને વિધવાવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ અને દોઢ વર્ષના દુઃક સમય પછી સ્વર્ગવાસી થયાં અને તેમની એક મોટી ઇચ્છા મુદ્દલ શરૂ કરી ન શકાઈ તે સારૂ વારંવાર દિલનિરિ દર્શાવતાં. આવા

શ્રીકિળવણીનાં મીશન, મંડળની આગેવાનજ્ઞેનો સ્વ. જમનાજ્ઞેનને પગલે ચાલી, વર્ષમાં એક વખત કાકરે તો ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળની અસર, સ્વ. જમનાજ્ઞેનની ઇચ્છાનુસાર, તેઓ દેશદેશાવર ઉત્તમ રીતે ફેલાવી શકશે એ નિઃસંદેહ છે.

મંડળ સ્થપાયું ત્યારે મંડળ ઉપર જાહેરમાં જે ટીકા ચર્ચ હતી તે ટીકા ખોટી હતી તે તેઓએ પોતાની ૧૩ વર્ષની જાહેર કારકીર્દિમાં બતાવી આપ્યું એટલું જ નહિ પરંતુ આ બધી વખત તેમનું જીવન એવી રીતે ગાળ્યું હતું કે મંડળ તરફ કોઈપણ આંગળી કરી શકવા હિમ્મત કરતું નહિ. સ્વ. જમનાજ્ઞેનને મંડળના કામકાજ સાડે સ્વ. ચેક નગીનદાસ તરફથી બધી રીતની સગવડો તથા યોગ્ય છૂટ આપવામાં આવ્યાં હતાં અને તેથીજ પરણેલી સંદગીમાં તેઓ આટલું બધું ઉપયોગિ કામ કરી, એક હિન્દુશ્રી યોગ્ય તક મળે શું કામ કરી શકે છે તે તેમણે સ્પષ્ટ રીતે બતાવી આપ્યું છે. મંડળસંબંધી સ્વ. જમનાજ્ઞેન સલાસદોસાથે કેવી રીતે વર્તતાં હતાં વગેરે બાજતોની વિગત મંડળના સલાસદોના લેખોમાં આવશે અને તે ઉપરથી મંડળના સલાસદો પરત્વેની તેમની વર્તણૂકથી વાચક વર્ગે વાકેફ થશે. છેવટે મરણ સંસ્થાપરથી પણ મંડળ માટે સાડે મકાન બંધાય તે સાડે પોતાના છેલ્લા વિલ્લમાં રૂ. ૫૦૦૦ની ખોટી રકમ કાઢી આપી મંડળ તરફની પ્રીતિ દર્શાવી આપી છે. મંડળ સાડે તથા તેના તરફથી ઉઘાડવામાં આવેલી સર્વ કોમને ઉપયોગિ જાહેર ફ્રી લાઈબ્રેરી સાડે મુંબાઈના ગુજરાતી ધનાઠ્યો તથા બીજા કોમના જાણીતા પુરુષો પોતે કાઢેલી રકમમાં યોગ્ય ઉમેરા કરી મંડળ તથા લાઈબ્રેરીને સ્થાયિ બનાવશે એ તેમની અંતિમ ખોટી ઇચ્છા હતી. આ ગુજરાતી શ્રીરતની મહેરુના કેટલે અંશે ગુજરાતી હિન્દુઓની શ્રીકેલવણીની હિમાયત કરનારાઓ પાર પાડે છે તે જોવાનો સમય આવી લાગ્યો છે.

(૬)

ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળ સિવાય સ્વ. જમનાજ્ઞેનનો બીજા ઘણી સંસ્થાઓ સાથે પરિચય હતો. મારી જાણમાં તેઓ મુંબાઈનાં સેવાસદન, વનિતા-વિશ્રામ, જૈન મહિલા સમાજ, ચંદ્રરામજી ગર્લ્સ હાઈ સ્કુલ, આર્ય શ્રીસમાજ, કન્યાવિક્રય નિષેધક મંડળ, શ્રાવિકાશ્રમ, સૌર્યવ સર્વોપ દીગ તરફથી નીમાતી જુગાર નિષેધક કમિટિ વગેરે ઘણી સંસ્થાઓના લાભ સાડે પોતાથી બનતું કરતાં હતાં.

સેવાસદન જેવી સંસ્થા મુંબાઈના ગુજરાતી હિન્દુઓમાં પોતાની અસર કરી શકી તેનું કારણ વનિતા વિશ્રામનાં સ્થાપક મં. સ્વ. નાની જ્ઞેન ગજવર પોતાના આપણમાં જણાવે છે કે “સેવાસદને શ્રીજ્યોતિની સંસાર મંદિરમાં પ્રતિષ્ઠા કરી. તે પ્રતિષ્ઠાનું જાન કરાવનાર આપણી હિન્દુ જ્ઞેનોમાં તો શ્રીમંડળ જ છે.” આ સદન બચારથી સ્થપાયું ત્યારથી તેના ઝોનરરી સેક્રેટરી તરીકે કામ કરીને તથા કેટલાંએક વર્ષ થયાં તેના એક ઉપપ્રમુખ તરીકે કામ કરીને સ્વ. જમનાજ્ઞેન તે સંસ્થાને અંગે અમૂલ્ય લોકસેવા બજાવી છે. સેવાસદન તે સ્વ. જમના જ્ઞેન “અમૂલ્ય જીવન સ્થાનરૂપે ભારતભૂમિપર વાવેલા કલ્પવૃક્ષ” તરીકે તેમના શુદ્ધ જીવનના આપણમાં જણાવે છે, તે જ બતાવી આપે છે કે તેમનો આ સંસ્થાપર ફેટલો બધો પ્રેમ હતો. સ્વ. જમનાજ્ઞેનની નિત્ય પોથી બોતાં જણાય છે કે તે સેવાસદનને તેમના અમૂલ્ય સમયનો ઘણો ભાગ અર્પણ કરતાં હતાં. આ સંસ્થાના કામકાજને અંગે પોતે દવાખાનામાં જતાં, દર્દીઓને સંતોષ તથા દિવાસો આપતાં, તેમની પાસે બજન કીર્તન કરતાં, મેવો ફળ ફળાદિ આપતાં, ગરીબ લોકોની ચાલીઓમાં ફરતાં, તેમનાં મુખદુઃખ સાંભળતાં અને વિવેક ભરી વાણીએ તેમને દિવાસો દેતાં. વિષવા શ્રીઓને ભલે જઈ મળતાં અને તેમને દુઃખમાં શાંતવન

આપતાં. આ સંસ્થા વાસ્તે તેમણે જે અતિ ઉમદા કામ કર્યું છે તેની ખરી કદર આ સંસ્થાની કમિટીએ સ્વ. જમનાબહેનના હુકમ પર જે અત્યંત લાગણીવાળો ઠરાવ મોકલી આપ્યો છે તે અત્ર ફરીથી જણાવી હું સંતોષ માનીશ. “આ સલા પોતાના એક પ્રસિદ્ધ ઉપ-પ્રમુખ ગં. સ્વ. જમનાબાઈના અવસાન માટે પોતાની ઊંડા ચોકની, અતિશય દુઃખની અને ભારે ખોટની લાગણીઓની નોંધ લેવા ઇચ્છે છે. સદનના ચારંબથી તે પોતાના મરણ-સુધી સદગત આ સંસ્થા સાથે સંબંધ ધરાવતાં હતાં અને એ સમય દરમ્યાન તેઓએ આ સંસ્થાની નિઃસ્વાર્થ, અનુકરણીય અને અમૂલ્ય સેવાઓ બજાવી હતી, એટલું જ નહિ, પરંતુ આ સંસ્થાને પોતાના દ્રવ્યથી પણ છૂટે હાથે મદદ કરી હતી. દુઃખનું નિવારણ, અને હિન્દની સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર એ તેમનાં જીવનકાર્ય હતાં, અને તેમના મરણથી આ સંસ્થાએ એક સારા મિત્ર અને દૃઢ સહાયક ગુમાવ્યાં છે.”

આ સંસ્થાને પણ તેમણે તેમના વિલમાં રૂ. ૧૦૦૦) રકમ ભેટ આપી છે. મંડળને મળેલી રકમ સાથે સરખાવતાં આ રકમ સેવાસદનની સંસ્થાને થોડી લાગે તો તે સ્વાભાવિક છે. સેવાસદન સંસ્થા ધાર્મિક સંસ્થા હોવાથી તેને મદદ મળવાની આશા રહે છે અને તે સંસ્થા રાભરજવાડા, સરકાર, તથા સરકારદરબારમાં પ્રસિદ્ધ હોવાથી જાહેરખાતે તેને ટેકવી રાખવામાં પાછી પાની નહિ કરે, પણ મંડળ ધાર્મિક સંસ્થા ન હોવાથી તેને પોતાનું સુકૃત્ય કરતાં કેટલી અડચણ પડે છે તે પોતે જ જોઈ તેને સ્થાયી બનાવવા સાડ પોતે મંડળ તરફથી બધાં ફંડો ઉઘરાવતી વખતે પોતાની સારી રકમ પહેલી ભરી પહેલ કરતાં હતાં તે પ્રમાણે આ વિલમાં પણ તેમણે તેમ જ કર્યું છે. આ સેવાસદન બ્યારે ગિરગામમાં હતું ત્યારે આપણી ગુજરાતી બહેનો તેનો ઘણો લાભ લેતી હતી અને તે વખતે જે ગુજરાતી બહેનોએ સ્વ. જમનાબહેનનો ઉત્સાહ જોયો હશે તેઓ એકે અવાજે સેવાસદન તરફથી થયેલા ઠરાવને અનુમોદન આપશે. સેવાસદનમાં તેમના તરફથી થયેલા કામકાજ સંબંધી મારા અંગત મિત્ર રા. રા. ભોગીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેદીયા બી. એ. એ ‘વસંત’માં એક લેખ લખી મોકલ્યો છે તે વાંચકે જોઈ લેવો. આ સંસ્થા સાથે મને પહેલાં સારો સંબંધ હતો. પણ કેટલાંક વર્ષ થયાં ફક્ત તે સંસ્થાના રીપોર્ટોં સિવાય હું કંઈ વધુ જાણતો ન હોવાથી સ્વ. જમનાબહેનના તે સંસ્થામાંના કામકાજ સંબંધી વધુ લખી શકતો નથી. સેવાસદનની સંસ્થાના સ્થાપકો મેશરં મલબારી, દયારામ અને ગજજરની ત્રિપુટિ હતી. શ્રી. ગજજર નાદુસ્ત તબીયતને લીધે સેવાસદનનું કામ કરતા બંધ પડ્યા. દયારામને જગજહેર કારણથી સદન સાથેનો તેમનો સંબંધ છોડવો પડ્યો અને મિ. મલબારી સ્વર્ગવાસ પામ્યા. આમ ઉપરાછાપરી દુઃખ દુર કરનાર સેવાસદનની સંસ્થાપર એક પછી એક દુઃખ ઉપર દુઃખ આવી પડ્યાં. પરંતુ બધે સમયે દયાની ખરી દેવી તરીકે સ્વ. જમનાબહેન સદનને પોતાના બહાલા અમ્યાંની માફક વળગી રહ્યાં હતાં. દયારામભાઈ બાબત. વાત સાંભળી તેઓ પોષ પોષ આંસુએ રહ્યાં હતાં અને લગભગ એક અઠવાડિયું જાહેરમાં મોં બતલાવતાં શરમાતાં. આ જ સંસ્થા સ્થાપન થયાને થોડે વખત ન થયો તેવામાં કેટલાંક કારણોને લીધે સ્વ. જમનાબહેનના અંગત મિત્ર સૌ. લક્ષ્મીબાઈ રાનડેએ તે સંસ્થામાંથી રાજીનામું આપ્યું. પણ તે વખતે સંસ્થાનું હિત જોઈ સ્વ. જમનાબહેન સંસ્થાને અડગ રીતે વળગી રહ્યાં. દયારામભાઈના બનાવથી આખી હિંદીપ્રજામાં જે હોહાકાર થઈ રહ્યો હતો તે વખતે શાંત ચિત્તે તેમણે સદનની સંસ્થા પરત્વે પોતાનાં સુકૃત્યોથી તેમ જ લોકલાગણી તરફ ન જોતાં તેમનાં જાહેર આપણોમાં ભ્યાં પણ પ્રસંગ મળતો ત્યાં સદનનાં બ્યાજબી વખાણ કરી ડૂબતી સંસ્થાને તારવા તેમનાથી બનતું કર્યું હતું.

“ધર્મે જુદા પણ આત્મે તો એક છેએ.” “હંદગી તો એક ખુદાઈ દ્રુસ્ટ છે.” એ બે સેવાસદનના મુદ્રાલેખો સ્વ. જમનાબહેને તેમના હૃદય પર સોનેરી દસ્કતે કોતરી રાખ્યા હતા. આ જ મુદ્રાલેખો તેમની ભક્તી હંદગીને છેવટ પર્યંત દોરનાર શિરસ્તા હતા. આ જ મુદ્રાલેખો પ્રમાણે એક ખરી ધર્મિષ્ઠ ગુજરાતી હિન્દુ દયાની દેવી તરીકે સદનના આશ્રમથી અળખાં રહી ગૃહસ્થાશ્રમની હંદગી ગુભરી, પારમાર્થિક જીવન ગાળ્યું છે. સ્વ. જમનાબહેનનું સદનનું કામ કેટલું જથું હતું તે જાહેરમાં લાવવાની ખાસ જરૂર છે. આ જાહેર હિતની વાત હોવાથી સદનની બહેનો તેમ કરશે એવું હું ઇચ્છું છું. પણ મને લાય છે કે લખવાની કળાથી બે-નસીબ રહેલી બહેનો હૃદયમાં સ્વ. જમનાબહેનનાં કામોથી સંપૂર્ણ રીતે વાકેફ હોવા છતાં પોતે મેળવેલું જ્ઞાન જાહેરમાં મૂકવા અશક્ત નીવડશે. સ્વ. જમનાબહેનની વિધવાવસ્થામાં સદનના એક સંસ્કરૂપ મિસ મનીજેહ કેપ્ટન સ્વ. જમનાબહેનને ઘેર લગભગ તેમની આખી વિધવાવસ્થામાં પરમાર્થની પ્રતિમા તરીકે વર્ત્યા છે તે જ જતાવી આપે છે કે તે સ્વ. જમનાબહેનનાં કાર્યને કેવી સારી રીતે પીછાનતાં હતાં. મુંબાઈ જેવા પ્રસિદ્ધ શહેરમાં વસતી ગુજરાતી કોમે સ્વ. જમનાબહેન જેવી દયાની એક જ દેવી ઉત્પન્ન કરી અને તેમનું આત્માર્પણમાં મરણ થયું તે પણ આપણી કોમનું સૌભાગ્ય જ સમજીએ છું. સ્વ. જમનાબહેનને તેમના પતિએ મૃત્યુશય્યા પરથી નીચે જણાવેલા શબ્દોમાં અમૂલ્ય સલાહ આપી હતી: “તમોએ દેશની પ્રજા—સેવા માટે જે જે કામો આરંભેલાં છે તેમાં મારા મૃત્યુવિયોગથી ખદલ ન થાય તેને માટે સાવચેત રહેજો. તન મન અને બને ત્યાં સુધી ધનથી દેશ સેવા અને પરોપકાર કરજો. કારણ કે મને તે જ જ્ઞાતું લાગતું હતું અને મૃત્યુ પછી પણ મારા આત્મસ્વરૂપને તે જ જ્ઞાતું લાગશે.” આ સલાહ સ્વ. જમનાબહેને લોકલાજની દરકાર કર્યા વિના જાહેરમાં મૂકવાની જે દિશ્મત કરી છે તે સાચું તેમનાં જેટલાં વખાણુ થાય તેટલાં જોઈતાં છે. એક પતિ પોતાના મૃત્યુ બાદ પોતાની વિધવાને આના કરતાં સારી રીતે ચાલવાને બીજી કયી ઉપયોગી સલાહ આપે? આ સલાહથી મિથ્યા શોક મૂકી દઈ સ્વ. જમનાબહેને લોકસેવાનો ઉત્તમ માર્ગ હાથ ધર્યો હતો, પરંતુ દૈવયોગે તેમણે આરંભેલું કામ અપૂર્ણ રહી ગયું છે. મંડળની બહેનો એ પ્રારંભમાં જ સદનની સંસ્થાને વધાવી લીધી હતી માટે ગુજરાતમાં નવું જીવન રેડનાર મંડળ પાસેથી ગુજરાતી કોમમાંથી સ્વ. જમનાબહેન જેવી એક પણ બીજી દયાની દેવી નીકળવાની આશા શું આપણે નહિ રાખી શકીએ? મુરતે ગં. સ્વ. નાનીબહેન ગજજર, તથા ગં. સ્વ. બાલગૌરી તથા અમદાવાદે ગં. સ્વ. સુલોચનાબહેનને બારતમાતાના બોળામાં વિધવાઓનાં દુઃખ ટાળવા સૌખ્યાં છે. આ ત્રણે બહેનો અમુક સંસ્થા સાથે ભેડાયેલાં હોવાથી તેમની ફરજે ફરજીયાત રીતે સંકુચિત રહે, પણ ગં. સ્વ. જમનાબહેન જેવા વિશાળ ક્ષેત્રમાં પારમાર્થિક બીજ રોપનારી ગુજરાતી હિન્દુ કોમની સ્ત્રીનાં દર્શન આપણે ક્યારે કરીશું? પ્રભુ એ દિન સત્વર દેખાડે !

વનિતા-વિશ્રામની સંસ્થા મુરતમાં સ્થપાઈ ત્યારથી જ ગં. સ્વ. જમનાબાઈ એ સંસ્થા સાથે સંબંધ ધરાવતાં હતાં. મુંબાઈમાં તે સંસ્થા નીકળી, જમનાબહેન કમનસીમે વિધવા થયાં અને વનિતા વિશ્રામમાં જતે દિવસે બધુકનાં રહી તે સંસ્થાને આપણા દેશની નમુનેદાર સંસ્થા તરેના માનવતાં સ્થાપકો સાથે મહેનત લઈ જનાવવા હોંસ ધરાવતાં હતાં. તે પણ દૈવયોગે પાર પડી નહિ. મુંબાઈના વનિતા વિશ્રામની પ્રથમ કમિટીમાં તે સભાસદ હતાં પણ કમિટીની એક પણ મીટિંગ મળી તે પહેલાં તો તેઓ આ લોક જોડી ગયાં. મુંબાઈની આ સંસ્થાને તેમણે સ્થપાતી વખતે રૂ. ૨૦૦) ની મદદ કરી હતી અને પોતાના

વિલમાં પણ રૂ. ૧૦૦૦ ની રકમ ભેટ આપી છે. આ રકમ થોડી લાગે તો તે સંબંધમાં પણ સેવાસદન માટે જે મેં ઉપર જણાવેલ છે તે જ કારણો આ માટે પણ સમજવાં. વિધવાઓની ફરજ શું છે તથા આ સંસ્થાના સ્થાપકો તરફ તેઓ કેવા માનની લાગણીથી જોતાં હતાં તે સ્વ. જમનાબહેને એક તેમના લાવણમાં નીચે મુજબ બોલી બતાવ્યું હતું અને તે પ્રદર્શિત કરે છે, માટે તે બોલો હું અત્રે ટાંકી બતાવીશ. “વનિતા વિશ્રામનો આશ્રમ હૃદયતની કૃતિએ વૈધવ્ય પ્રાપ્ત કરનાર મહાન બુદ્ધિશાળી, સદ્ગુણી, ઉચ્ચ શિક્ષણમાં કેળવાયેલી અને પરીપકારી વૃત્તિમાં શુદ્ધ જીવન ગુભરનાર ગં. સ્વ. બહેન શિવગૌરી કલ્યાણદાસ ગજ્જર, જે નાનીબહેનના નામથી સુપ્રસિદ્ધ તેમણે સ્થાપ્યું છે.

“મારી બહાલી વિધવા બહેનોને હું શુદ્ધ હૃદયથી વિનંતિ કરું છું કે તમારી કષ્ટદાયક સ્થિતિનો વિચાર કરી, શુદ્ધ જીવન ગુભરવાનો અભ્યાસ કરવા, તમારાં માતૃપિતાઓ અને જેના આશ્રય તળે રહો છો તેમને સમજાવી આવા ઉત્તમ આશ્રમોમાં નિવાસ કરો. આશ્રમના નિયમો ધ્યાનમાં રાખી તમારું જીવન શુદ્ધ કરો.”

આ સંસ્થાઓના સ્થાપકોમાંથી ગં. સ્વ. બાજગૌરી સ્વ. જમનાબહેન સંબંધી એક લેખ લખી મોકલનાર છે તેમાં તે મરનારના વનિતાવિશ્રામ સાથેના સંબંધ સાડ તેમના વિચાર દર્શાવશે તો આપણને તેમની હંદગી સંબંધી કાંઈક વધુ જાણવાનો લાભ મળશે.

જૈન મહિલા સમાજે સ્વ. જમનાબહેનની તે સંસ્થા પરત્વેની તન મન ધનની મદદની કદર પીછાની યોગ્ય ઠરાવ કરી મંડળ પર મોકલ્યો છે અને તેમણે સ્વ. જમનાબહેનની છબિ તેમના સમાજના હાલમાં એક જાહેર મેળાવડે લરી તેમને પગલે બીજા જૈન બહેનો આલે તેના ઉત્તેજનાયે ખુદી મૂકી છે એ જોઈ મને ઘણું આનંદ થયો છે.

મુંબાઈની આર્ય સ્ત્રીસમાજે પણ સ્વ. જમનાબહેનની સેવાઓની યોગ્ય કદર મંડળ ઉપર દિલગીરીનો ઠરાવ મોકલી આપી કરી છે તે પણ સ્તુત્ય જ છે.

સ્વ. જમનાબહેન આવી જ રીતે સ્ત્રીઉપયોગી સર્વ દિલચાલોમાં ભાગ લેતાં હતાં. જેમ સૌ. કૌમુદી દીવેટીયા સેવાસદનમાં સ્વ. જમનાબહેનની વર્તાણુક સંબંધી લખે છે તે જ મુજબ તેઓ આ સર્વ દિલચાલોમાં બધે સરખી રીતે વર્તાતાં. “સેવાસદનમાં હિન્દુ, પારસી અને દક્ષિણીઓ વચ્ચે એકપણ રાખી સમાનતા રાખનાર, જાહેર મેલાવડાઓમાં આધેડ વયનાં છતાં, યુવાનના જેટલા ઉત્સાહથી ભાગ લેનાર તથા એક બાળકથી તે મોટા મુખી બધા તરફ એક સરખો સ્નેહ દર્શાવનાર ગુજરાતમાં કોઈ હોય તો તે જમનાબહેન જ છે.”

સ્વ. જમનાબહેન આવી જ રીતે પરદેશની સ્ત્રીસંસ્થાઓ સાડ તથા સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સાડ પણ તેમનાથી બનતી તન મન તથા ધનની મદદ આપતાં. આવા વિશાળ ક્ષેત્રમાં નાત-નાતનો ભેદ રાખ્યા વગર કામ કરનારી અન્ય ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી હાલમાં વાયક વર્ગે સમક્ષ નજરે પડે છે ખરી ?

તેમના પતિના અવસાન બાદ તેમની તરફથી માસિક રૂ. ૮૦૦ ની આવક ઘટી તેથી તેમને પારમાર્થિક કાર્યોમાં અડચણ ન આવે માટે મારી જાણમાં છે તે મુજબ ઘર ખર્ચમાં ઘણી કાપફાટ કરી દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરવા બંને સંકટો વેકવાતું પસંદ કરતાં. આ જ બતાવી આપે છે કે તે ફરજ કોઈ પણ ભોગે જાળવતાં પાછી પાની કરતાં નહિ. કોઈ પણ રંક માણસ, દુઃખી માણસ, વિધવા સાડ ઉત્તેજન, મેળવવા તેમને ઘેર જતું તો કંઈ ને કંઈ મદદ મેળવી તેમની મદદ આપવાની રીત જોઈ, રાજ થઈ, પાણું ફરતું.

સ્વ. જમનાબહેન તેમની લાગતી વળગતી તથા મુંબાઈની તેમ જ પરદેશની બીજી પરો-
પકારી સંસ્થાઓમાં પોતાના વિલમાં નાની મોટી રકમો આપવાનું ફરમાવી ગયાં છે તેથી
અવસાનકાળ સુધી તેમની લાગણી પારમાર્થિક સંસ્થાઓ આજત કેટલી તીવ્ર હતી અને
તેમની દૃષ્ટિમર્યાદા કેવી વિશાળ હતી તે સ્પષ્ટ રીતે જતાવી આપે છે.

બહેર પુરુષોની ઉપયોગી હીલચાલો જેવી કે આર્યન પ્રધરહૂડ કૉન્ફરન્સ, ડીપ્રેસ
ક્લાસીસ મિશન, તથા ધાર્મિક સંસ્થાઓ જેવી કે આર્ય સમાજ, પ્રાર્થના સમાજ, એ સર્વમાં
એક શ્રીથી શ્રીઓની ઉન્નતિ સારૂ નેટલો ટેકો અપાઈ શકે તેટલો વિના હરકતે આપતાં.
જામુ બિલ જ્યારે વડી ધારાસભામાં દાખલ કરવામાં આવ્યું ત્યારે પણ હિન્દુ શ્રીઓનો અવાજ
તેમણે મજબૂત રીતે વિરુદ્ધમાં ઉઠાવ્યો હતો. મંડળ સ્થાપવામાં તેમણે પહેલ કરી હતી
અને તે સંસ્થા કાયમના પાયા ઉપર મૂકવાને તેમણે તેમના તરફથી ફંડ ઉઠાડ્યું ન હોવું
ત્યારે પણ તેઓ શ્રીસંસ્થાઓ જેવી કે સેવાસદન, વનિતાવિશ્રામ વગેરે સારૂ ફંડ એકઠું
કરવામાં તે સંસ્થાનાં સ્થાપકોને બનતી મદદ આપતાં હતાં. સર્વ કામો ઉપર વખતસર
જવાબ તે સારૂ નોંધપોથી રાખતાં અને તેમાં સેવા સારૂ કાઢેલો વખત “અર્મ્સ” એમ લખતાં.
તે જ દેખાડી આપે છે કે તે સેવાનું કામ પરમેશ્વરની ભક્તિ તરીકે જ ગણતાં. જુગારનિષે-
ધક કમિટીમાં બેઠાં અને તેને બાપણ કરી પૈસાની મદદ કરતાં, પણ તેના કામને
વ્યવહારૂ ટેકો આપતાં એ આપણને સ. ૧૯૧૩ ના શ્રાવણ માસમાં તેમના વાલકેશ્વરના
‘રામનિવાસ’ નામના બંગલાના કૌંપાઉન્ડમાં વાલકેશ્વરના મેળા વખતે તેમણે જુગાર અટ-
કાવવાનું જે ઉપયોગી કામ કર્યું હતું તે જ જતાવી આપે છે. તેમના કાર્ય સંબંધી એક નાનો લેખ
શ્રીહિતોપદેશ અંક ૪ માં આપવામાં આવ્યો હતો તેમાં નીચે મુજબ જણાવવામાં આવ્યું છે:—

“મેળા વખતે આ પ્રમાણે લગભગ પંદરેક શ્રીઓ અને પંદર-સત્તર પુરુષોનું એક
ગ્રેજું રામનિવાસ બંગલાના કંપાઉન્ડમાં ભાતું ખાવાને બેઠું—ખાઈ, પાણી પી નિવૃત્ત થયા
બાદ આ બધી શ્રીઓ એક ફુંડાળું વળી પાનાં કાઢી રમવા મંડી. દરેક જણીએ પોતાની
પાસેથી રૂપિયા પૈસા કાઢવા માંડ્યા. રમવાનું શરૂ થીયું. આ વાત મારે કાને આવી. હું
તરત આવી રમત રમતી શ્રીઓ પાસે ગઈ. તેઓને કેટલોક બોધ આપ્યો. બંગલાના કંપા-
ઉન્ડમાં શંકરનું દેવળ છે ત્યાં તે તમામ શ્રીઓને બેસાડી બગ્ગન કીર્તન ગવરાવી આજથી
કોઈ પણ દિવસે આ પ્રમાણે જુગાર નહિ રમવાનું તે શ્રીઓ પાસે પાણી મૂકાવ્યું. કેટલીક
શ્રીઓએ ઘરમાં આવા પવિત્ર દિવસોએ પુરૂષો પણ જુગાર રમે છે એમ ફરિયાદ કરવાથી
પુરૂષો જે સાચે હતા તેઓએ પણ આવી રમતો નહિ રમવા માટે પાણી મૂક્યું હતું.”

(૭)

The great Judge tests woman's fitness for rule in a larger place according to
their dealing with the doing of homely duties.

Those who have belittled the fame that attaches to the home sphere and
sought celebrity in one outside of it, rarely succeed in shining in either.

Lucy H. Yates.

મદાન ન્યાયાધીશ શ્રીની વિશાલ હૈયમાં રાજ્ય કરવાની ચેત્વિતા, તેમના ગૃહધર્મનું પાલન
યથાર્થ પાલ છે કે નહિ તે બેઈ વિચારે છે. ગૃહજીવનનું ઔરવ પકાડી, સમાજજીવનમાં જે શ્રીઓ
પ્રસિદ્ધિ ચોમે છે, તેઓ જાણે એકમાં થે સફલ પાલ છે. હુસી એચ. યેટ્સ.

I regard domestic duties as forming a region co-extensive with that of the human race.

A woman may be profoundly learned, she may be pre-eminently devoted to religion, she may be widely philanthropic, and yet be a perfect wife.

Dean Farrar.

ગૃહધર્મને પ્રદેશ માનવભૂતિ જેટલો વિસ્તૃત છે એમ હું માનું છું. એક સ્ત્રી વિદુષી હોઈ શકે, ધર્મચારિણી હોઈ શકે, વિશાલ પરાયણરવાણી હોઈ શકે છતાં એક આદર્શ પત્ની પણ થઈ શકે.

ડીન ફેરર.

Home life should rarely fill the whole horizon of a woman. She has duties outside family and social life, a place to fill for God in the Church and the world. Once let the truth of this divine vocation to service live and burn, and women's lives are transformed.

Georgina A. Gollock.

સ્ત્રીની દૃષ્ટિમર્યાદા એકલામાં ગૃહજીવન જ સમાઈ જતી ન જોઈએ. જગતમાં અને પ્રાર્થના મંદિરોમાં પ્રભુનું સ્થાન તેણે લેવાનું છે. સેવાના આ દિવ્યધર્મનું સત્ય એક વખત પ્રકાશ પામશે તો સ્ત્રીઓના જીવનમાં પરિવર્તન થશે.

જ્યોર્જિના એ. ગોલોક.

Women should remember that sex also is a talent, and that she will be called up to account for her use of it. Her Judge will not ask her, "How nearly have you approached the ideal of man?" but, "How close have you come to the ideal of woman?"

It is no want of humility for a woman to glory in her sex. A woman who chafes at being a woman and would prefer to be a man, is more of a shame to womanhood.

Bishop of Northampton.

સ્ત્રીઓએ પણ સ્મરણમાં રાખવું કે ભૂતિ એ પણ એક ધન છે અને તેથી તેમને શિરે પણ તહેનો દિસાળ આપવાની જવાબદારી છે. તેમને ન્યાયાધીશ એમ નહિ પૂછ કે—પુરુષના આદર્શની કેટલાં સમીપ છે? પરંતુ પૂછશે કે—સ્ત્રીત્વનાં આદર્શની કેટલાં સમીપ છે? સ્ત્રીત્વનું અભિમાન રાખવાથી સ્ત્રીમાં વિનયના અભાવનો દોષ નથી આવતો. જે સ્ત્રી, સ્ત્રી હોવાથી અસંતુષ્ટ છે અને પુરુષ થવા ઈચ્છે છે, તે સ્ત્રીત્વને લાંછન રૂપ છે.

બિશપ ઓફ નોર્થમપ્ટન.

We cannot consent to see the old ideal of womanly supremacy in the home superseded by a new ideal of feminine ambition, which is to place men and women in all respects, upon an equal footing in the race of life.

We see the greatest possible danger in such an attempt. We believe it to be subversive of all natural instincts, and of the laws alike of religion and of true progress. It is direct opposition to that Divine ideal which, in the beginning, made the sexes complimentary and not independent of each other.

Rev. Vivian R. Lennard.

ગૃહમાં સ્ત્રીઅધિકારના કાલપુનિત આદર્શને સ્થાને, જીવનયાત્રામાં સ્ત્રીપુરુષોને સર્વ વિષયોમાં એકજ ભૂમિકા ઉપર મૂકવાની સૈણ મદતવાકાંક્ષાનો નવો આદર્શ સ્થપાય એ અમે સ્વીકારતા નથી. એવા પ્રયત્નો અમને ધણા બધાબધાં લાગે છે, કારણકે સ્વાભાવિક પ્રેરણાના, ધર્મના અને સાત્વિક પ્રગતિના એ વિરોધી છે. જે પ્રાચીન દિવ્ય આદર્શ પ્રમાણે સ્ત્રીપુરુષ એક અંગનાં જ પોષક છે—એક બીજાથી સ્વતંત્ર કે વિરોધી નથી—તે આદર્શથી આ નવા પ્રયત્ન વિપરીત છે.

રેવ. વિવિઅન આર. લીનાર્ડ.

“શ્રીઓ પુરુષધર્મ ગ્રહણ કરે કે પુરુષો શ્રીધર્મ ગ્રહણ કરે એમાં બંદુ જ હાનિ છે; એઓ પોતપોતાના યોગ્ય કામમાં રહી શોભે એમાં તેમને તેમ જગતને બહુ લાભ છે. જે વાત હુદરતે પોતે આ ઋષિના નિર્માણના સમયથી સ્પષ્ટ રીતે વિભાગ કરી ચોખ્ખી કરી આપી છે, તેને માણસો બદલવા માગે તો, જેમ બીજા હુદરતના નિયમ શેરવવા જતાં દુઃખી થાય છે, તેમ દુઃખી જ થાય. મોટામાં મોટું દુઃખ તે સમયે જ પેદા થાય છે કે જે વખતે શ્રીઓ પુરુષધર્મ લેવા લાયક છે કે પુરુષો શ્રીધર્મ ગ્રહણ કરવા વળે છે.”

“સ્મૃતિઓમાં વારંવાર એવું કહેલું છે કે શ્રીઓ સ્વતંત્ર નથી. સ્વતંત્ર નથી એટલે ગુલામ છે, કે દાસી છે, કે ગમે તેમ મારફાડ કરવાનું હોર છે, કે પોતાના પ્રાકૃતિક સ્વભાવનુસાર વર્તન યોજવે સ્વતંત્ર નથી, એમ નહિ, પણ તેમણે કદાપિ પુરુષધર્મ ગ્રહણ કરી ઉપાર્જન કરવા માટેના ધંધામાં પડવાનું નથી એટલો જ અર્થ છે. X X X આમ શ્રીપુરુષના કામના વિભાગ છે તેને યથાર્થ અનુસરી શ્રીઓએ પોતાના ગૃહરાજ્યમાં પ્રેમરાજ્ય વિસ્તારવું એમાં જ તેમને, તેમના હુકુંબીને, સર્વને, અને આખા જગતને સુખ છે.”

મણિલાલ નભુભાઈ દ્વિવેદી.

અસાર સુધી આપણે સ્વ. જમનાબહેનના જાહેર જીવન સંબંધી વૃત્તાંત જણાવ્યો, પણ એ જાહેર જીવનના પાયા રૂપ તેમનું ગૃહજીવન કેવું હતું તે તપાસવું જરૂરનું છે. આ સંબંધી કાંઈ પણ લખીએ તે પહેલાં સંસારમાં શ્રીપુરુષોની ફરજો સંબંધી સ્વ. જમનાબહેન શું વિચાર ધરાવતાં હતાં તેનું આપણે અવલોકન કરવું આવશ્યક છે, માટે તે વિષે પ્રથમ લખું છું.

સ્વ. જમનાબહેન હિન્દુશાસ્ત્રનું ખરૂં રહસ્ય સમજ્યાં હતાં. ભગવાન મનુએ શ્રીને દેવતારૂપ કહી છે અને પતિને શ્રીનો ગુરુ લેખ્યો છે તે ખરૂં છે એમ તેઓ માનતાં. શ્રીઓ જે સંસારનું હૃદય ગણાય છે તેઓ વગર ગૃહસંસાર ચાલી શકે નહિ અને પુરુષો જે સંસારનાં હાથપગ ગણાય છે તેથી તેઓ સર્વત્ર મુખીપણાનું કામ કરવાને લાયક છે એમ તેમની માન્યતા હતી. શ્રીને પતિ એ જ સાચો દેવ, એ જ તેનું અખૂટ ધન, પતિ જ પોષણ-કર્તા, તેનો પાલક, તેનો આધાર અને તે જ તેનો પૂજ્ય છે. માટે તેને શુદ્ધ ભાવે સેવ્યાથી જ સર્વ વાતનું સુખ અને સમૃદ્ધિ સાંપડે છે, તેના વડે જ તે અનેક વૈભવો ભોગવે છે, અને તેને લઈને જ તેનો શણગાર શોભે છે, અને તેના વડે જ આ લોકમાં સુખ તથા પરલોકમાં સદ્ગતિ પ્રાપ્ત થાય છે એમ સ્વ. જમનાબહેન ખરા હૃદયથી માનતાં. ઇલિઝાબેથ ક્રાઇનો સિદ્ધાંત એ હતો કે એક શ્રીએ પ્રથમ પોતાના ગૃહ તથા હુકુંબ તરફ ફરજ બજાવવાની છે અને તે સાથે તેની એમ પણ ખાતરી થઈ હતી કે આ સાથે પારમાર્થિક કાર્યોમાં પણ ભાગ લઈ શ્રીઓએ તેમની શહેરીઓ તરીકેની ફરજ બજાવવાની છે. આ મત સાથે સ્વ. જમનાબહેન સંપૂર્ણ સંમત હતાં. શ્રીલતિના ખાસ ગુણો જ કેળવવાની તેઓ દિમાયત કરતાં હતાં. શ્રીલત શું શું કાર્યો કરી શકે છે તે ઉપર વિચાર ન કરતાં પરમેશ્વર તેની પાસે કયાં કર્તવ્યોની આશા રાખે છે તે જ નિયમને અનુસરી તે તેમનું જીવન ગુલરતાં. સંસારના વિશાળ ક્ષેત્ર ઉપર શ્રીપુરુષો સાથે જ રહીને પોતપોતાની ખાસ ફરજો બજાવશે તો જ તેઓ તેમનાં કાર્યોમાં સફળતા મેળવશે અને આવી રીતે કામ લીધાથી જ તે એક બીજાની ન્યૂનતા પૂરી પાડી સંસારસાગર તરી શકશે એમ તેમણે તેમની પરલેલી હિંદુગીતી બતાવી આપ્યું છે. દયા, ઉદારતા તથા પરોપકાર કરવાની વૃત્તિઓ શ્રીઓને જન્મથી જ હુદરતી યશ્વિસો તરીકે મળેલી છે એમ જાણી તે સદ્ગુણો ખીલવી, તેમનો ગૃહકાર્યભાર

ઉત્તમ રીતે ચલાવવા સાથે તે બક્ષિસો જનસમાજની સેવા કરી દેશની ઉન્નતિમાં વાપરવાનો માર્ગ સ્વ. જમનાબહેન પસંદ કરતાં. સંસારસુધારા કરવાનું કાર્ય પુરુષોની મદદથી સ્ત્રીઓએ જ ઉપાડી લેવું જોઈએ એવું સ્વ. જમનાબહેને વારંવાર તેમનાં બાપણોમાં જણાવ્યું છે. ગૃહસ્થાશ્રમમાં પતિ અને પત્ની અન્યોન્ય ઉપર ઘણી સારી અથવા માઠી અસર કરી શકે છે માટે તે અસર એક બીજાની ખામીઓ દૂર કરવામાં અને સદ્ગુણો ખીલાવવામાં વાપરવી એ પતિપત્નીની બન્નેની અન્યોન્ય તરફ ફરજ છે. સ્ત્રીની ફરજ છે કે તેણે તેના પતિના ખાસ ગુણોને વિકસવા દેવા અને પુરુષની ફરજ છે કે તેણે તેની પત્નીની ઉત્તમ વૃત્તિઓને દાબી ન દેતાં તે ખીલાવવાને સર્વ રીતની સગવડ કરી આપવી જોઈએ. પત્નીમાં તેના પતિ માટે માનની લાગણી હોવી જોઈએ અને તે સાથે આધ્યાત્મિક જ્ઞાન સંપાદન કરી ઇશ્વરોક્ત તથા પરલોક સંબંધી એક સ્ત્રી જ્યાં સુધી વિચાર ન કરે ત્યાં સુધી એક સ્ત્રી નમુનેદાર પત્ની થઈ શકતી નથી એમ પણ સ્વ. જમનાબહેન માનતાં. લગ્ન ફક્ત શારીરિક જ નહિ પરંતુ હૃદયનાં તથા આત્માનાં પણ શાય સારે જ લગ્નગ્રંથિ બરોબર બંધાય છે અને લગ્ન આપણા દેશમાં અન્યોન્યના કલ્યાણમાટે તથા ધર્મ પ્રાપ્ત કરવાની હંદગી પર્થતની ગાંઠ છે એમ પણ તે સમજતાં. પતિપત્ની વચ્ચે જ્યાં ખરો પ્રેમ હોય છે ત્યાં નીચું કોણ અને ઉચું કોણ એ પ્રશ્ન જ ઉભો થતો નથી. લગ્ન એ એક એવી ગાંઠ છે કે જેથી કરીને દંપતી બે ચ્હાંય તો તેમની માનસિક તથા નૈતિક ઉન્નતિના સાધનરૂપે તે વાપરી શકે. સ્ત્રીઓની આ સંસારમાં પોતા પ્રતિ, એક બીજા તરફ, અને દુનિયા તરફ કેવી ફરજે હોવી જોઈએ તે સંબંધી સ્વ. જમનાબહેનની શી માન્યતા હતી તે આપણે અત્યાર સુધી વર્ણવી.

હવે આ માન્યતા મુજબ તેમણે તેમની હંદગી માળી હતી કે નહિ તે તપાસીશું તો આપણને માલમ પડશે કે તેમણે ઘણી સરસ રીતે તેમના સિદ્ધાંતોનો અમલ કરી બતાવ્યો છે.

સ્વ. જમનાબહેનને સુથરામપુરનાં સૌ. કૃષ્ણાગૌરી હીરાલાલ રાવણે બાપણ કરવાની ઉંચ પ્રકારની હુશળતા તેમનામાં કેમ આવી તે વિષે જ્યારે પ્રશ્ન પૂછ્યો ત્યારે તેના જવાબમાં તેમણે જણાવ્યું હતું કે “હું બાળપણથી મુંબાઈની છું. મારા પિતાએ મને નાનપણમાં કેળવણી આપવાની કૃપા કરી હતી, પણ લગ્ન થયા પછી તથા સાસરે આવ્યા પછી મને મારા જ્ઞાનમાં વધારો કરવાને જે ઘણી અનુકૂળતા મળી આવી તેને માટે હું સ્વ. (નગીનદાસ બક્ષિદાસ સક્ષર્ધ)ના આભાર નીચે છું. શરૂઆતમાં હું જોઈએ તેવી ઉત્તમ રીતે બાપણ કરી શકતી ન હતી. પણ સ્વર્ગસ્થના જ ઉત્સાહ તથા મદદથી, મિત્રો અને કુટુંબીજનો સમક્ષ ઘરમાં ખાનગી મેળાવડા કરી મને તેમણે જ બાપણે આપતાં શીખવેલું છે.”

“કુષ્કાળ સમયે હું ગુજરાત, ઠાકીયાવાડ અને પંચમહાલ જેવા વિકટ પ્રદેશમાં ફરવા નીકળી તે પ્રસંગે મને એવી રીતે જવા દેવામાં મારાં કેટલાંએક નિકટનાં સગાં અને સ્વર્ગસ્થના કોઈ કોઈ ખરા મિત્રોએ પ્રવાસ કરવામાં અનેક વિદ્યો દેખાડ્યાં હતાં તે દરેકને તેમણે કંઈ કંઈ ખુલાસા આપી, સમજાવી, સંતોષ આપ્યો હતો અને મને ખાનગીમાં સમજાવતી કરી ગરીબ તથા નિરાધાર મનુષ્યોને ભંતે જોઈ તપાસ કરી તેમને બનતી મદદ આપવા તથા અનુકૂળ પડે ત્યાં કન્યાકેલવણીને ઉત્તેજન આપવાનું કહી પ્રવાસે મોકલી હતી. તેમની સારી સલાહ વિના પરાધીન સ્ત્રીજાતિથી શહેર બહાર નીકળવાનું બની શકે નહીં.”

ફેમિન સેક્રેટરી તરીકે પંકાચેલા મુંબાઈના એક પ્રસિદ્ધ કુટુંબના શેઠ પુરુષોત્તમદાસ ઠાકોરદાસે સ્વ. જમનાબહેનની કુષ્કાળને પ્રસંગે લીધેલા શ્રમની પ્રશંસા કરતાં સ. ૧૯૧૨ માં તેમના

પત્રમાં નીચે મુજબ લખ્યું હતું. “તમોએ જે શ્રમ લીધો તથા સ્નેહી ભાઈ નગીનદાસભાઈ તમોને પોતે ખલે રહીને જે સગવડ તથા સંમતિ આપે છે તે ગૃહસ્થાશ્રમના ઉત્તમ ભાગનો પ્રત્યક્ષ દાખલો છે. ઈશ્વર તે દાખલો વર્ષોનાં વર્ષો સુધી કાયમ રખાવે તે જ પ્રાર્થના.”

સ. ૧૯૧૪ માં સૌ. કૌમુદી દીવેદીયાએ ‘સુંદરી-સુખોદ’માં એક લેખ મોકલી તેમાં જણાવ્યું હતું કે “નગીનદાસ સદ્દર્શિ તેમ જ જમનાબહેનનો મને અંગત અનુભવ છે. અને તેથી કહી શકું છું કે જહોર જીવન ગાળવાનું જેટલું માન જમનાબહેનને છે તેટલું જ તે જીવન ભોગવવા દેનાર નગીનદાસને પણ હતું. મુંબાઈ બેંક જેવી આપારી સંસ્થામાં ઘડીની નવરાશ ન મળે એવી જવાબદારીની નોકરી છતાં રાત્રે કે દિવસે, સવાર કે સાંજ, મુંબાઈમાં કે શહેર બહાર જમનાબહેનને સેવાના કામમાં મોકલનાર, ઉત્સાહ આપનાર સ્વ. નગીનદાસ જ હતા. અંતની ઘડી સુધી મને ખબર છે કે જમનાબહેનને અંતઃકરણનું ધૈર્ય આપનાર અને દેશસેવા ન છોડવા આગ્રહ કરનાર નગીનદાસ જ હતા.”

“રા. રા. કેશવરામ નંદરામ ભટ્ટ, જમનાબહેનના પતિ શેઠ નગીનદાસ ભક્ષિદાસ સદ્દર્શિ તથા રા. રા. દામોદરદાસ કરસનદાસ-એ ત્રણે નાનપણના મિત્રો હતા. આંમાંના રા. રા. દામોદરભાઈ સ્વર્ગવાસી થયા. તા. ૧૯ સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૪ ના દિવસે રા. રા. કેશવરામભાઈએ પોતાના મિત્ર નગીનદાસના મૃત્યુ પછી ‘સ્નેહી-સ્મરણ’ નામનું એક લાંબું કાવ્ય જમનાબહેન ઉપર લખી મોકલ્યું હતું તે મારા બોવામાં આવ્યું છે અને તેમાંથી અત્રે ઉપયોગી બાબત ઉતારી વાંચકવર્ગ સમક્ષ ધરવાનું યોગ્ય ધાર્કું છે:—

(કવિત.)

પશ્ચિમના પટવાળો તે સમે ચર્ચાંતો હતો
સુધારો તે સુધારીને, સાર ભાગ રાખવો
દેશનો ઉદય થાય, સત્ય ધર્મ પ્રવર્તાય
આર્યનીતિ મલિવાળો, સંસાર સમારવો
અમે ત્રણ મિત્રે મળી એવું પણ લીધું હતું
વિદ્યાના વિનોદ માંય સમય વીતાડવો
વિદ્યાર્થીની સ્થિતિ હતી, સંસારનો રંગ નાતો
તે સમયે સંકલ્પ ધ્રીધો, આજે શું ઉચારવો
ઉદર નિમિત્તે મારે, નોકરીએ જવું પણ
મુંબઈ છોડવું પણ, આજે તે સંભારવું
સદ્દર્શિ સંસારી થયો, નોકરી સ્વીકારી તેણે
મુંબાઈમાં સ્થિર થયો, રૂઝુ એ વિચારવું
દામોદર ઉઠી ગયો, ત્રિપુટિનો ભંગ થયો
એકલા નગીને હવે પણ રહ્યું પાળવું
વિદ્યાર્થી સમયવાળો, સાંભર્યો સંકલ્પ તેને
ચિત્ત ચિતા પેઠી પણ મનમાં મુંઝાવવું.

દોહરા.

ચિંતા થઈ મન ચતુરને, મુખ નાંખે નિશ્વાસ;
કોણ શુદ્ધિ દું આદર્શ રૂપે અમારી આશ.

શિયલ અચલ મેધાવિની, સદય હૃદય વિશેષ;
 તનયા તુલસીદાસની, ઘરમાં ગૃહિણી બેશ.
 ધર્મપત્ની વિવેકથી, વદી પતિની પાસ;
 નાથ કહો કેમ આવડા, આપ રહો ઉદાસ.
 સમભાગી સુખ દુઃખની, અબળા પણ અર્ધાંગી;
 સંકટ ઉચરો શું પહોં, વાણી વદી વરાંગી.
 ગર્ભશ્રીમંતા સુંદરી, તું જ શીલ પુણ્યપ્રલાવ;
 સુખીઓ હું સંસારમાં, શમ્યા સર્વ સંતાપ.
 પણ વિદ્યાર્થી વય વિષે, કયો હતો સંકલ્પ;
 શુદ્ધ સુધારા કારણે, પળે નહિ તે અલ્પ.
 જન્મી વિસરજન થવું, એ નક્કી નિર્માણ;
 સુકૃત્ય કરીએ હાથથી, જન્મ્યું તો જ પ્રમાણ.
 ત્રણ જણનો નિશ્ચય હતો, સુધારવા જ સમાજ;
 ત્રણે વિખુટા પડ્યા, એકલવાયો આજ.
 વિગ્ર ગયો વિદેશમાં, હું નોકર પરદાસ;
 સદ્ગત પહોંચ્યો સ્વર્ગમાં, કેમ ફળે મુજ આશ.
 નોકરી કરવી નિર્મળી, શુદ્ધ મને નિષ્કામ;
 તેમાં ચુકું તો બનું, સલુણી હુણ હરામ.
 ચાકર તો કર ચાકરી, નહિ તો નોકર નેટ;
 અરસપરસ બંને થશે, નોકર શેઠ ફજેત.
 તો મારી શી રીતથી ફળે સુધારા આશ;
 ચિંતા વશી એ ચિંતમાં, મન માફ ઉદાસ.
 લલા લલા હારી ગયા, વિકટ ખરી એ વાત;
 પણ ચિંતા કરશો નહીં, હું પકડું એ હાથ.
 કન્યા મૂળ સંસારનું, તે રૂંડું કેળવાય;
 શુદ્ધ સુધારા કાર્ય એ, ફળીભૂત નક્કી થાય.
 આજ્ઞા દો અમને તમે, નિર્મળ મનના નાથ;
 શુદ્ધ સુધારો ચર્ચવા, હુંડો જાઉં હાથ.
 તન મન ધન ખરચવું સદા, રાખે ઈશ્વર લાજ;
 પ્રયત્ન પૂરો આદરે, સુધરે જેમ સમાજ.
 ધન્યવાદ તમને પ્રિયા, શમ્યો મુજ સંતાપ;
 સાવધતાથી સાધજો, હેતુ પ્રભુપ્રતાપ.
 સુધરે બાળા ગુર્જરી, સુધરે સર્વ સમાજ;
 શુદ્ધ સુધારા પંથની, લો દીક્ષા સહસા જ.
 ઉચ્છેદી બનશો નહીં, રાખો રક્ષક તત્ત્વ;
 મધ્યમ માર્ગે ચાલીને સમાધી રાખો સત્ત્વ.
 જહુ તાણો તો તૂટી જશે, લીલ પડે ગુંચવાય;
 માફકસર મમતે ચઢો, તો હેતુ સચવાય.

જોલો તેવું ચાલજો, દુનિયા લે દેશાન્ત;
 વિચારી બાજી ખેલજો, થાય નહીં ઉત્પાત.
 ઉતાવળા સો બાવરા, ધીરા સો ગંભીર;
 એ કહેવતને અનુસરો, નિર્મળ રાખો નીર.
 ધર્મશાસ્ત્રથી ઉલટી, રૂઢિ જ્યાં દેખાય;
 ત્યાં રૂઢિને લાગવા, મમતાથી જોધાય.
 સારાસાર વિચારથી, સમજાવો સૌ રીત;
 તો ડાહ્યા જન સમજશે, કરશે તેમ ખચીત.
 શાસ્ત્ર પ્રમાણેનો પ્રથા, દેશ સમય અનુકૂલ;
 દેખો નહીં તો જોધજો, સમારવા સુખ મૂળ.
 પશ્ચિમ-વાતાવરણથી, આર્યનીતિ અંખવાય;
 તો ત્યાં પડશે પાડજો, મથજો જેમ મથાય.
 સારું સંઘરવું સદા, લાગવું નખજું તત્ત્વ;
 એ મુદ્દો ઉપદેશજો, મિથ્યા મૂકી મમત્ત્વ.
 મૂળ તત્ત્વતો સાર્ય છે, તેમાં બગલું બેઠ;
 યુક્તિ પ્રયુક્તિ વાપરી, પ્રથમ સમારો તેઢ.
 કન્યા જો કેળવાય તો, સુધરે સર્વ સમાજ;
 પણ તે કેળવણી કઈ, નક્કી કરો મન આજ.
 કન્યા માતા નીપજો, બને ગૃહિણી ગુણવાન;
 નારી-ધર્મ નીતિ-તત્ત્વનું, કરાવતાં પયપાન.
 નાગરિક નીવડે બાળકાં, પાક વ્યવસ્થા-પેર;
 રચે કુટુંબ ધાર્મિક તો, ગૃહિણી શોભા-ઘેર.
 સારાસાર વિચારનાં, તનુજ તનયા થાય;
 તો કેળવણી સાર્ય છે, પાશવ-વૃત્તિ પળાય.
 નાગરિક નર નીપજો ઘણા, ગૃહિણી દેવી ગણાય;
 દેશ-ઉદય પછી દૂર ક્યાં સર્વે શ્રી સોહાય.
 સંતતિ થવી કે ના થવી, તે તો જેમ અદૃશ;
 તે મુખદુઃખથી ના થવું, મૂળ મુદ્દાથી શ્રદ્ધ.
 બાળક જે છે બેનનાં, માત વિનાનાં પાસ;
 સત્ય પ્રેમ સદ્ધર્મથી, ઉછેરવાં ધરી આશ.
 તે પુણ્યે તમે પામશો, નિજ સંતતિ સમ સુખ;
 વૃદ્ધ વયે સેવા કરે, મટે સંતતિ-દુઃખ.
 પુણ્યવંતની પુત્રી છે, તનમન પૂજ્ય પવિત્ર;
 પૂજ્ય કર્મથી પામશો, દેવી દિવ્ય ચરિત્ર.
 શુદ્ધ સુધારો સૂચવવો, એ મારો આદેશ;
 ઉમેગથી એ આચરો, કર્મ-યોગ વિશેષ.
 નોકરી વિષુ મેં આદ્યો, સર્વ કર્મ-સંન્યાસ;
 નિવૃત્તવત કરશું સદા, તત્ત્વજ્ઞાન અભ્યાસ.
 શીર્ષોસોફીથી લાગીયું, તત્ત્વજોધનું તાન;
 ઉપનિષદ વેદાંતને શ્રવણે ખીતા-જ્ઞાન.

આ કાવ્યમાંના કેટલાક ભાગો સ્વ. જમનાબહેનની પરણેલી છંદગી પર તથા તેમના સિદ્ધાંતો અસલથી કેવા દૃઢ હતા તેના પર સાફ અજવાળું પાડે છે. તે પતિભક્તિપરાયણ હતાં. પોતાનો ધર્મ પતિને અર્ધે જ રીતે સંતોષવામાં માની લીધો હતો. દરેક કાર્યમાં તે તેમના પતિની સહાયતા તથા શિક્ષા લેવી લાગકારક માનતાં.

હમણાં સુધી અન્યનાં વચનો કહી સ્વ. જમનાબહેનના શુદ્ધસ્થાત્રમ વિષે મેં કહ્યું. પણ હવે હું મારા અનુભવની વાત જણાવીશ.

મંડળમાં કેટલાંક વર્ષ થયાં જે બે આરતી ગવાતી હતી અને જેમાંની એક હાલ પણ આજુ છે તે આરતીઓ મંડળમાં સમા શરૂ કર્યા પહેલાં તથા ખલાસ થતી વખતે ગાવાની પદ્ધતિ દાખલ કરનાર સ્વ. જમનાબહેન જ હતાં. મંડળના સભાસદો આ આરતીઓ સ્વ. જમનાબહેન કેવા ઉત્સાહથી ગાતાં હતાં તે સંભારશે ત્યારે જ તેમને ગં. સ્વ. જમનાબહેનને પતિસેવા કેટલી વ્હાલી હતી તેનું બાન થશે.

મેં સ્વ. જમનાબહેન તથા સ્વ. બાઈ નગીનદાસ વચ્ચે કોઈ પણ દિવસ વિરોધ જોયો નથી. તે બન્ને મારી પાસે હમેશ આવતાં અને હું પણ તેમને હમેશ મળતો. અને મને તે જોહી યુગલ જોઈ ઘણો આનંદ થતો હતો. બાઈ નગીનદાસ તથા સ્વ. જમનાબહેન જોડે મંડળ સંબંધી તથા બીજી વાતો ઉઘાસથી કરતો તે સમયે તેમનામાં સુદૃઢ મતભેદ માલમ પડતો નહિ. પણ સ્વ. જમનાબહેનના ઉમંગ તથા ઉત્સાહને હમેશાં બાઈ નગીનદાસ ઉત્તેજન આપતા. સામાન્ય અનુભવ પ્રમાણે જ્યાં પત્ની પૈસાદાર હોય છે અને પતિ સાધારણ સ્થિતિનો હોય છે ત્યાં ઘરમાં સ્ત્રી રાજ્ય ચલાવતી માલમ પડે છે. પણ સ્વ. જમનાબહેન તથા સ્વ. નગીનદાસનું યુગલ હમેશ એક બીજા સાથે મસલત કરી શુદ્ધકાર્યભાર ચલાવતું મને માલમ પડતું હતું. આ દંપતી કોઈ પણ દિવસ એકબીજાનો બોલ ઉઘાપતાં ન હોતાં. તે બેની વચ્ચે કોઈ તો મેં જોયો જ નથી. સ્વ. જમનાબહેન તેમનાં બહેનની દીકરી પરણ્યા પછી જ્યારે તેમને ઘર મળવા આવતી ત્યારે સ્પષ્ટ કહેતાં કે “બહેન જો ધણીએ રહેવાની ના કહી હોય તો તેની આજ્ઞાનું ઉલ્લંઘન કરી રહીશ નહિ.” દુષ્કાળ વખતે બહારગામથી દરરોજ સ્વ. જમનાબહેન તેમના પતિને સંપૂર્ણ વિગતદર્શક પત્રો લખતાં હતાં, અને પ્રત્યેક પત્રને છેડે સહી કરતી વખતે ‘દાસી’ શબ્દ વાપરતાં. દૂકામાં, લગ્ન પ્રસંગે જે વરકન્યાએ નીચે મુજબની સાથે પ્રતિજ્ઞા લેવાની હોય છે તે અક્ષરશઃ આ દંપતીએ પાળી હતી. “આ મંડપમાં વિરાજમાન વિદ્વાન લોકો ! આપ નિશ્ચય કરીને બાણો કે અમે પોતાની પ્રસન્નતાપૂર્વક શુદ્ધસ્થાન શ્રમમાં એકઠાં રહેવાને માટે એક બીજાનો સ્વીકાર કરીએ છીએ. અમારાં બન્નેનાં હૃદય, જળ સમાન શાંત અને મળેલાં રહેશે; જેમ પ્રાણવાયુ અમને પ્રિય છે તેમ અમે બેઉ એક બીજાથી સદા પ્રસન્ન રહીશું; જેમ ધારણ કરનાર પરમાત્મા સર્વમાં મળી રહીને સર્વ જગતનો ધારણકર્તા છે તેમ અમે બેઉ એક બીજાને ધારણ કરીશું; જેમ ઉપદેશક શ્રોતાઓ સાથે પ્રીતિ કરે છે તેમ અમારા બેઉના આત્મામાં એક બીજાની સાથે દૃઢ પ્રેમ ધારણ કરીશું.”

આ જે ચિત્ર ચિતર્યું છે તે છેલ્લાં ૧૩ વર્ષના સંબંધમાં જ સમજાવું. પણ મારા સંમિત્યા પ્રમાણે તેમનું તે આગળનું જીવન પણ એવું જ સુખકર નીવડ્યું હતું. શું આનું કારણ પતિ પુત્રીની સરખી ઉમ્મર તો નહિ હોય? સ્વ. જમનાબહેન તથા સ્વ. નગીનદાસનું જોહી યુગલ જોધને નક્કી આપણને નીચે મુજબ કહેવાની ફરજ પડે છે કે—

They joyed one joy, one grief they grieved,
One love they loved, one life they lived.

તેમનો આનંદ એક હતો, તેમનું દુઃખ એક હતું, તેમનો પ્રેમ એક હતો-તેમનું છવન એક હતું. સ્વ. નગીનદાસના છેવટના ગંભીર મંદવાડ સમયે સ્વ. જમનાબહેને તેમની જે ચાકરી કરી હતી તેની પણ અત્રે નોંધ લેવી આવશ્યક છે. તેમના પતિને 'કુંસર'નો પ્રાણવાતક રોગ લાગુ પડ્યો છે તે સંબંધતા જ સ્વ. જમનાબહેન તદ્દન નિરાશ બની ગયાં હતાં. અવરનવર પતિથી દૂર બધું પુછળ રોતાં. રોવાથી પતિની ચાકરી થઈ શકશે નહિ એમ સમજી આંસુ ઢોહી નાંખી પાછાં કામે વળગતાં. પતિના મરણ સમયે આંખમાં એક પણ આંસુ ન આવવા હેતાં ભગવદ્ગીતાનો પાઠ જે સરસ રીતે તેમણે કર્યો હતો તે દેખાવ ખચિત મારા મન આગળ તાદૃશ ખડો છે. મરણ બાદ શોકને વશ થતાં; પણ સગાંવહાવાંની નાખુશી ઉપરાંત તેમના સિદ્ધાન્તને વળગી ફટવાનો કદંગો રીવાજ તેમણે બંધ કર્યો હતો. આવી રીતે અન્યોન્યને સહાય કરનાર તથા અન્યોઅન્યને તેમના સહગુણો ખીલવવા તક આપનાર લાખે દંપતી બેવાને હિંદુ ક્યારે લામ્બશાળી થશે ?

Her benevolent smile and quick, active manner communicated her own cheerfulness and energy to every one around her.

R. Heber Newton.

તેનું કદયાજ્ઞકારી ક્ષિત તથા ચપલ અને ચેતન હર્દ્ય વર્તન આસપાસનાં સર્વ જનોમાં આનંદ અને ચેતન પ્રેરતું.

આર. હેબર ન્યુટન.

Sweet promptings unto kindest deeds
Were in her look;
We read her face as one who reads
A true and holy book.

Whittier.

તેની દષ્ટિમાં જ મીઠી પ્રેરણા અને ભવાં કાર્યે હતાં; એક પવિત્ર પુસ્તક પ્રમાણે અને તેની મુખાકૃતિ વાંચતાં.

વહીનીઅર.

Character is the secret of all noblest beauty. The form of utmost loveliness is fashioned only by the cultured soul within. Unless a soul draws the lines of the face, looks out of the eyes, speaks in the voice, the beauty of the belle is but that of the doll; which may be an attractive plaything, but as a toy is tossed aside when its novelty is gone. The inner grace of all loveliness is the spirit's sheen upon the flesh.

R. Heber Newton.

સર્વ હૃદય સૌંદર્યનું રહસ્ય આરિય છે. અપ્રતિમ લાવણ્યમયી આકૃતિ માત્ર સુંદરી આત્માથી જ પડાય છે. જે આત્મા મુખની રેખાઓ આ લેખે નહિ, નયનમાં નાચે નહિ, વાણીમાં બોલે નહિ તે એવું સૌંદર્ય પુતળી જેવું છે—જેની મનોહરતા ચમકડા જેવી છે, અને તેની નવીનતા જતી રહેતાં દૂર દૂરી દેવાય છે. દેહ ઉપર આત્માનું તેજ એ સર્વ સુંદરતાનું આંતર લાવણ્ય છે. આર. હેબર ન્યુટન.

According to Hindu religion each woman, whether old or young, is the loving representative of the Divine Mother on earth. She (the Divine Mother) is the producer of the creator, or the First-born Lord of all creatures. Swami Abhedanand. હિંદુ ધર્મે પ્રમાણે દરેક સ્ત્રી યુવાન કે જરૂર જનવમાં દિવ્ય માતૃત્વની પ્રતિનિધિ રૂપ છે. તે શક્તિ પ્રમુદાની જનેતા છે.

સ્વામી અબેદાનંદ.

"Women reflect the times in which they live even more faithfully perhaps than do men, because of their quicker perceptions and more impressionable

natures, and also because they have more to do with social life than the other sex and are more jealous of its conventions. They mirror the age in which their lot is cast, and present it to us, both in its strength and in its weakness in a way impossible to ourselves."

યુગનું પ્રતિબિંબ પુરૂષ કરતાં સ્ત્રીમાં વિશેષ પડે છે, કારણ કે સ્ત્રીઓને મહાશક્તિ સ્વપ્ન અને પ્રકૃતિ સંસ્કાર બેલા બીધી રાકે એવી હોય છે. પુરૂષો કરતાં તેઓ સમાજજીવનમાં વિશેષ ભાગ લે છે, અને શક્તિ આગ્રહથી અનુસરે છે. જે યુગમાં તેમનું જીવન ધરાયું હોય છે, તે યુગના શુદ્ધરૂપનું પ્રતિબિંબ સ્ત્રીઓમાં એટલે અંશે જણાય છે કે એટલે આપણામાં જણાવું અસંભવિત જણાય છે.

(૮)

હવે આપણે આ બહેર તથા શુદ્ધજીવન જે રીતિએ સ્વ. જમનાબહેને સફળ કર્યાં તે ક્યાં ગુણોને આભારી હતાં તેનો વિચાર કરીશું. તેમના આરિત્યનું સ્વરૂપ તેમના વર્તનમાં આપણે ઉપર જોયું. પણ એ આરિત્ય ક્યાં ક્યાં સદ્ગુણોથી ભરપૂર હતું તે બાજુનું જરૂરનું છે તેથી તેનું વર્ણન કરીશું.

સ્વ. જમનાબહેનનો પ્રભુ ઉપર પૂર્ણ વિશ્વાસ હતો અને પરમકૃપાળુ પરમેશ્વર તેમના હસ્તકે સ્ત્રીજાતિની ઉચતિ કરવા માગે છે એમ દૃઢ માન્યતા રાખી, મતમતાંતરોના વાદવિવાદોને વેગળા મૂકી, તેમના જીવનને એક 'દૃષ્ટ' રૂપે ગણી સ્ત્રીજાતિને અર્થે દેશસેવા કરવા તેમણે લોકલાજની દરકાર કર્યા વિના એક હિમ્મતવાન શૂરવીર યોદ્ધાની પેઠે ગાંડી ગુજરાતને તેની ગુર્જરબાળાઓ પરત્વેની ફરજે અદા કરાવવાનું ખીડું તેમની જવાબદારી પૂર્ણપણે સમજી ઝડપ્યું અને ગુજરાતને કઈ દિશામાં તેની ફરજ બજાવવાની છે એ સ્પષ્ટ રીતે દર્શાવી તેમણે હમેશાં વાસ્તે પ્રભુના દરબારમાં તમો બહેનોની અરજ બાંધે કરવા આ ક્ષણભંગુર જગતમાંથી અદૃશ્ય થયાં છે. આ કામમાં સ્વ. જમનાબહેન પ્રભુની ઈચ્છા મુજબ જ વર્તે છે એમ તે સમજતાં હોવાથી જ સુખદુઃખમાં તેમણે નિશ્ચય કરેલી નેમ પાર પાડવાને છેવટ સુધી વળગી રહ્યાં. વીસમી સદીમાં સેવાધર્મ એ જ મોટો ધર્મ છે એમ સમજી તેમણે તન, મન તથા ધનથી તેમની આખી હિંદુની પર્યંત પરોપકારી જીવન ગાળ્યું હતું. પ્રભુના બાળની સેવા કરવી, પતિની સેવા કરવી એ પ્રભુની જ સેવા બરોબર છે એવો તેમનો સિદ્ધાન્ત હતો. સ્ત્રીજાતિ જન્મથી જ ધાર્મિક વૃત્તિવાળી હોય છે તેમ તેઓમાં પણ તે વૃત્તિ પૂર્ણપણે પ્રકાશતી હતી. તે પૂર્ણપણે હતી, વૈષ્ણવ હતી, કાકોરજની સેવા કરતાં, મહાદેવજી ઉપર પૂર્ણ આરંધા રાખતાં; ધર્મ તથા નીતિનાં પુસ્તકો વાંચતાં. હમેશાં બળન આરતિ ગાતાં અને સાંભળતાં, દેવદર્શન જતાં, સપ્તાહ વગેરે બેસાડતાં, પરંતુ આ સર્વ સાથે તે એમ બરોબર સમજતાં હતાં કે જ્યાં લગી એક સ્ત્રી આ ધર્મ, પોતાના કુટુંબ તથા જ્ઞાતિ તથા સમાજ તથા દેશની સેવા કરવામાં વાપરે નહિ ત્યાં સુધી મનુષ્યનો મોક્ષ થતો નથી. સ્વ. જમનાબહેન એવે સ્થળે રહેતાં હતાં જે હમેશાં તેમને આ દુનિયા પરત્વેની ફરજનું લાન કરાવે. તેમના અંગલા પાછળ જ હિન્દુ સ્મશાન આવ્યું હતું. તેથી હમેશાં આ દુનિયા ફાળી છે અને દરેક મનુષ્યનો દેહ ક્ષણભંગુર તથા નાશવંત છે અને તેમણે પોતાના જન્મનું સાર્થક કરી પોતાનું અરણ્ય સુધારવું. ભેઈએ એમ તેઓ માનતાં. પરોપકારનાં કાર્યો કરતી વખતે સુદૃઢ ઢીલ ન કરવી એમ તેમને હરહમેશાં ધહેતાં. સ્વ. જમનાબહેન તેમના ગંભીર મંદવાડ પહેલાં સુરત જવાનાં હતાં માટે મંડળના અમુક કામ સંબંધી તેમણે મને પત્ર લખ્યો હતો. તેમાં છેવટે નીચે પ્રમાણે લખ્યું હતું. "કર-લીયા સો કામ, ઔર ધર લીયા સો ધ્યાન, બોલો આત્મા-રામ, એ શબ્દોનું ધ્યાન રાખો."

તેઓ પરણેલી છંદગી ગુજરાતમાં હતાં એટલે ઘરમાં પતિ એ પત્નીનો પરમેશ્વર અને એને રીઝવી સ્ત્રીએ એક શહેરી તરીકેની પોતાની કર્મને બલવવાની છે એ હમેશ ધ્યાનમાં રાખતાં. શ્રી હનુમાનજીના મંદિર પાસે રહેતાં; તે તેમને સદા યાદ આપતા કે જેમ હનુમાને રામની સેવા ચાકરી કરી તેમના જીવનની સાર્થકતા કરી હતી તે જ મુજબ તેમણે તેમના દેશબાંધવોની સેવાચાકરી કરી પોતાની છંદગી સુધારી અન્યની પણ સુધારવી. શ્રી વાલ્મેશ્વર મહાદેવના મંદિર પાસે રહેતાં અને તેમના બંગલાના કૌપાઉડમાં પણ મહાદેવજીનું દેવળ હતું. મહાદેવજીની પ્રકૃતિ નાશ કરવાની છે માટે સેવા કરતી વખતે પોતે પોતાની મલિનતાનો ત્યાગ કરી શુદ્ધ અંતઃકરણથી લોકોના અવગુણોનો જેમ જલદી નાશ થાય તે સાડ ઉપાયો આદરવા સંબંધી તેમને બાન થતું. બંગલાની આસપાસ ચારે બાજુ જાડેની ઘટા છવાયેલી હતી અને બંગલામાં બધી રીતની કૃત્રિમ સગવડો હતી તે તેમને યાદ દેવડાવતું કે જંગલમાં મંગલ કરી અર્થાત્ સાર વિનાના સંસારમાં ઉપયોગી જીવન ગાળીને જ જે મંગળ કરે તેનું જીવન જીવતર ગણાય. આવી ઉચ્ચ લાવનાઓ ઉત્પન્ન કરે એવા સ્થાનમાં રહેતાં. ઉચ્ચ જીવનની મહાન લાવનાઓ મન આગળ હમેશ રાખતાં. શેઠ દાદાભાઈ, સર શ્રીરોઝશાહ, લાલા લખપત રાય, શ્રીયુત ગાંધી, નામદાર ગોખલે, મિસિસ સરોજની નયડુના ગુણો હમેશાં યાદ રાખતાં અને તેમને પગલે પ્રભુ તેમને ચલાવે એવું ઈચ્છતાં. લાલા લખપતરાય સિવાય આ બધા દેશભક્તોના પરિચયમાં સ્વ. જમનાબહેન આત્યાં હતાં, અને તેથી તેમના ગુણોએ તેમના જીવન ઉપર ઘણી સારી અસર કરી હતી. મુંબાઈમાં છેલ્લાં શ્રી. સરોજની નયડુ આત્યાં હતાં ત્યારે સ્વ. જમનાબહેન પથારીવશ હતાં. પણ જ્યારે આ આઈ મુંબાઈ આત્યાં છે એમ મેં તેમને જણાવ્યું ત્યારે સ્વ. જમનાબહેને મને તેમને પાઘણીમાં મળવા લઈ જવા વિનવ્યું. પરંતુ તેમની સ્થિતિ તેવી ન હોવાથી જ્યારે શ્રી. નયડુ મારે ત્યાં પ્રસાદ લેવા આત્યાં હતાં ત્યારે હું તેમને સ્વ. જમનાબહેનને ત્યાં લઈ ગયો હતો. આ પોતાના પ્રસિદ્ધ મિત્રને આ વખતે મળવાથી તેમને અલૌકિક આનંદ પ્રાપ્ત થયો હતો. તેમની છંદગીની રંગેરંગ દેશસેવા કેવી રીતે કરવી તે જ વિચારથી રંગાઈ ગઈ હતી. મરણ પથારીપર પણ જાણીતા દેશભક્તોને યાદ કરતાં, ભજનો ગાતાં અને પોતે ઉપાડેલાં કાર્યને જે કોઈ મળવા આવતા તેમને, ટેકો આપવા વિનવતાં તેમની રહેણી કરણી નિર્મળ રાખતાં. સ્વમાન જીવનવતાં. ઉત્સાહ તેમનામાં ઉભરાઈ જતો હતો. એમનું મનોજળ ઘણાજ ઉત્તમ પ્રકારનું હતું. પથારીવશ થયા પહેલાં પોતાથી ખોરાક મુદલ લેવાતો ન હતો તેથી શરીર લથડી ગયું હતું. તેમના બંગલાથી લગભગ ૧૦૦ પગથીઆં ચઢી શ્રમ સહી શકે તેવી શરીરઅવસ્થા ન હતી તે છતાં પણ મંડળના કાર્ય સાડ તથા તેને આર્થિક મદદ મળે તે સાડ કલાકો ને કલાકો કામ પાછળ મેં રહેતાં, ચાર ચાર દાદરો ના કહેવા છતાં ચઢતાં અને તેમની હાજરીથી જ તથા મધુર વાણીથી ધારેલું કામ પાર હિતારી શકતાં. જ્યારે મારી પત્નીની સુવાવડ પછી દસમે દિને સ્વ. જમનાબહેનને માલમ પહોં કે તે સ્નાન કરવાની છે ત્યારે મા બાળકને માત્ર આશિષ આપવા ખાતર પગથીઆં ચઢી રસ્તામાં બે ત્રણ સ્થળે વિરામો લઈ મારે બંગલે આત્યાં. ધારેલી આશિષ આપી તેમની છોકરીને તથા નવીન જન્મેલા બાળકને બોઈ હર્ષલેલાં થયાં. ૩. ૫ માતાના હાથમાં મૂક્યા. અને તરત જ પોતે લોથપોથ થઈ ગયાં. પથારી કરાવી સૂઈ શેક કરાવવા લાગ્યાં. તેમની તબીયત એટલી બધી નબળી થઈ ગઈ હતી કે લોકો તેમને ઘેર તબીયત પૂછવા જતા. આ જ દિવસે ત્રણ જાણીતા હુદુંજીની સ્ત્રીઓ સ્વ. જમનાબહેનને બંગલે તેમની તબીયત પૂછવા ગયાં. સ્વ. જમનાબહેનને બોલાવવા મારે ત્યાં ગાલુસ આત્યાં, એટલે તેની જોડે કહેવડાવ્યું કે ‘જવાનીદાસને બંગલે આવો; મારાથી

લગભગ ૨૮ વર્ષની ઉંમર.

સૌભાગ્ય સ્થિતિ-જમનાબાઈ સક્કઈ.

ઘેર તરત આવશે નહિ.' વાચક વર્ગ! આ દિવસ પછી સ્વ. જમનાબહેન તેમના બંગલામાંથી છેક છેલ્લે શુધી બહાર નીકળવા પામ્યાં ન હતાં. આનું નામ તે જોહા! અને આનું નામ તે મનોબળ! અન્ય પારમાર્થિક કામો કરનાર બહેનોની બિલકુલ ઈર્ષ્યા કરતાં નહિ; પણ તેમને તેમનાથી જનંતી મદદ આપવા તૈયાર રહેતાં. ગુજરાતની બહુલી પારમાર્થિક જીવન ગુજરનારી બહેનો શ્રી. શિવગૌરી તથા શ્રી. બાજગૌરી પરવે તે કેવા માનની લાગણીથી જોતાં હતાં તે તેમના નીચેના ભોલોથી માલમ પડે છે: "સાંસારિક ઉપાધિઓથી રહિત આ આર્ય દેશની સ્ત્રીઓએ કેવાં કાર્યોને પોતાનું શુદ્ધ જીવન સમજવું, તેનું ગં. સ્વ. નાનીબહેનના શુદ્ધ જીવન ઉપરથી આપણને પ્રત્યક્ષ જ્ઞાન થાય છે. વિશેષ તેમના આવા ઉત્તમ કાર્યમાં શુદ્ધ જીવન ગુજરવાની પૂર અભિલાષા ધરાવનાર ગં. સ્વ. બહેન બાજગૌરી. પણ સહાયકતા છે. આનું શુદ્ધ જીવન ગુજરવા પોતાના હૃદયમાં પરોપકારવૃત્તિને અંતર્પટમાં રાખનાર જોહા! નાનીબહેન અને બહેન બાજગૌરીની જીંદગીની જેટલી સ્તુતિ કરીએ તેટલી ન્યૂન છે." તેમનામાં આભારની લાગણી ઘણી તીવ્ર હતી. જ્યારે જ્યારે અમે મંડળના કાર્યસંબંધી બહુલીતા ગુજરાતી ગૃહસ્થોને મળવા જતાં ત્યારે સર્વ પ્રસંગે તેમને ઘરને ખૂલેથી બહાર કહાડવા સારૂ મારો હૃદયથી આભાર માનતાં. પરોણાગત શું છે તે તો તેમનાં જે પરોણા થયાં હોય તે જ બાલે. હું તો તેમના હૃદયનો જ ગણાતો. તેમ છતાં પણ જ્યારે જ્યારે તેમને ત્યાં હું જમતો ત્યારે કાંઈને કાંઈ નવીન વસ્તુઓ કરી જમાડતાં. ગંભીર મંદવાડ વખતે પણ આ જ મુજબ વર્તતાં. સુંથરામપુરવાળાં મિસિસ. રાવળે સ્વ. જમનાબહેનની પરોણાગત કેવી ઉત્તમ હતી તેનું જ્ઞાન 'સુન્દરી-સુખોદ'માં યોગ્ય વખત ઉપર લખી આપણને કરાવ્યું છે. સ. ૧૯૧૩ માં રાજકોટની ક્વિન્સ ટ્રેનિંગ કોલેજમાં શિક્ષણ લેતી સ્ત્રીઓને ગુંબાઈમાં લગભગ ૧૫ દિવસ પોતાને ખર્ચે રાખી તેમની પરોણાગત કેવી હતી તે બધાને દેખાડી આપ્યું છે. અન્ય સન્નારી તથા સહગૃહસ્થો પણ આ જ બાબત તેમના લેખોમાં લખી અંગત અનુભવ આપી મને અનુમોદન આપશે એમ મારી ખાત્રી છે. અભિમાન શી વસ્તુ છે તે જ તેઓ બહુતાં નહિ. નમ્રતાને તેમણે તેમની દાસી કરી લીધી હતી. કપટભાવને તેઓ ઓળખતાં જ નહિ. જ્યારે પણ આપણી સાથે વાતચિત કરતાં ત્યારે આપણી આંખ આગળ એકસ-રે (x-ray) લગાડી તેમના હૃદયમાં તેમના ભોલોનો આબેહુલ ભાવ આપણે નિહાળી શકતા. સ્વ. જમનાબહેનના સ્વભાવનું તો પૂછવું જ શું? જ્યાં મનુષ્યમાત્રને દેખે કે ગાંડધિતાં થઈ જતાં. મારા તેમની જોડેના આખા સહવાસ દરમ્યાન તેમને મેં ગુસ્સે થતાં જોયાં નથી. સર્વની સાથે નરમાશથી કામ હોતાં. આ વાત તેમનાં છેલ્લા મંદવાડ પહેલાંની સ્થિતિની સમજવી. મંદવાડ વખતે લાંબો સમય પથારીવશ રહેવાથી જે ફેરફાર આપણા સ્વભાવમાં થાય છે તે આપણે બધાએ પ્રત્યક્ષ અનુભવ્યો છે. પણ મારા સંબંધમાં ભાઈ સાહેબોને દુઃખપ્રસંગે પૈસાટકાની મોટી મદદ. આપતાં સર્ગાઓ તેમની સાથે અજુબનાવ રાખતાં છતાં પણ બધાં સાથે તેઓ હેતુમીતથી વર્તતાં. પાગેસી તરીકેનો ખરો ધર્મ પણ સંભાળતાં.

તેમના ભયંકર મંદવાડ વખતે પણ મારી સાથે તેમણે તેમના સ્વભાવ ઉપરનો કાણુ ખોલ્યો ન હતો. તે સત્યપંથે આલનારાં ઉદ્યોગી સ્ત્રી હતાં. મોટાઈ શું છે તે બહુતાં જ નહિ. ડાયરી રાખી તેમનું કામ નિયમસર કરતાં. શરીર સંસારમાં સેવા કરવાનું સાધન છે એમ સમજી તેની બરાબર સંભાળ રાખતાં. સારો પ્રુદિકારક ખોરાક લેવો, શરીરે તેલ યોગ્યવાનું તથા તેને આરામ આપવો એ સારી પેઠે સમજતાં. તેમની તંદુરસ્તી નરમ થતી જવા લાગી ત્યારે સેવા સાડ બહાર એકેક દિવસને અંતરે નીકળતાં. તેઓ મળતાવડાં હતાં; આકર માણસ.

પણ તેમને ઘણાં મહાતાં હતાં. હિમ્મતવાળાં શ્રી હતાં, કોઈ તેમનું વાસ્તે કાંઈ ટીકા કરતાં તો તે સાંભળી વેર લેતું તે તો. સમજતાં જ નહિ. પરંતુ ઉલટાં તે જોલનાર તરફ વધારે પ્રીતિથી કામ લેતાં. એકઘણેટાં ન હતાં. કાંઈ પણ સારી ચીજ પારકાને ખવડાવ્યા વિના ખાતાં નહિ. જ્યારે જ્યારે ઘેર કાંઈ પણ નવાઈની વસ્તુ કરાવતાં ત્યારે ત્યારે તેમના બ્રાહ્મણ સાથે મારે ત્યાં મોકલતાં. અથાણાં, પાપક વગેરે ભતે કરતાં તથા તેમના બધી કોમોના અંગત મિત્રાને ત્યાં તે મોકલતાં. બીનસ્વાર્થી સેવા જ ખરી સેવા છે એમ જાણીને દુઃખીનાં દુઃખ દૂર કરતાં અને તે પણ એવી કળવકળથી કે મદદ મેળવનાર મનુષ્યને મદદ મળી છે એમ સુદૃઢ ભાસતું જ નહિ. ગુપ્ત દાન ઘણું કરતાં; અને તે પણ દાન લેનારનું સ્વમાન જળવાય તેવી રીતે આરીકાઈથી તપાસ કરી, ખરી દયાની દેવી મુજબ ગરીબોની સાથે વર્તીને જ કરતાં. મનમાં ધાર્યું કામ સંકટો વેલીને પણ પાર ઉતારતાં. દરેક કાર્યમાં 'ઉતાવળા સો બહાવરા, ધીરા સો ગંભીર' એ ન્યાય મુજબ વર્તતાં. જેવું પોતાને લાગે તેવું જ પારકાને લાગે એવું સમજી દરેક જણ સાથે પુખ્ત વિચાર કરી અને ગંભીરાઈથી જ કામ કરતાં. જોડવાળાં મનુષ્યોને તરછોડતાં નહિ; પણ માયાળુપણે તે મનુષ્યને સ્નેહથી મહાઈ તેની જોડને વખોડી તેનો દુર્ગુણ તેનાથી કેમ સજીવ દઈ શકાય તે સારૂ તેને બધી રીતે ઉત્તેજન આપતાં. મનુષ્ય-માત્રમાં અને ખાસ કરીને શ્રીઓમાં સૌન્દર્ય તથા શૃંગાર સજવાની જે કળા હોય છે તેનો કેટલીક શ્રીઓ દુરુપયોગ કરે છે અને તેથી તેઓ પાપમાત્ર ધાય છે એ સારી પેઠે જાણી તે વર્તતાં હતાં. સારી સ્થિતિની શ્રીઓનું અનુકરણ કરીને જ બીજી શ્રીઓ તેમનું વર્તન રાખે છે માટે સારી સ્થિતિની શ્રીઓ ઉપર શી શી જવાબદારીઓ છે તેનું તેમને યથાર્થ જ્ઞાન હતું. સ્વ. જમનાબહેન કાંઈ ઘણાં ભણેલાં હતાં નહિ. પણ તે સાદી સમજથી ભરપૂર હતાં. સંસારમાં સર્વ સાથે નાનપણથી તે મૌઢાવસ્થા પર્યંત તેમણે ઉઘાડી આંખે ખુઠા કાને અને શુદ્ધ શુદ્ધિએ ચાલકોત્ત કરી અનુભવ મેળવ્યો હતો. અને તે અનુભવ તેમને તેમના બહેર જીવનમાં ઘણો ઉપયોગી નીવડ્યો હતો. તેમને મોટી મોટી વાતો કરતાં આવડતી ન હોતી પણ અનુભવ પ્રમાણે કામ સિદ્ધ કરી આપી બીજાને તેમ કરવા ઉશ્કેરતા. અનુભવનું જ્ઞાન સર્વ જ્ઞાન કરતાં ઉત્તમ છે; કેવળ પોપટિયું જ્ઞાન કંઈ કામમાં આવતું નથી. જ્ઞાનની સાથે અનુભવની એટલી બધી અપેક્ષા છે કે તેના વિના જ્ઞાન ઘણી વાર લુપ્ત થઈ પડે છે. આ નિયમ સ્વ. જમનાબહેને સારી રીતે આપણને જતાવી આપ્યો હતો. સ્વ. જમનાબહેન શુદ્ધ સદ્વૃત્તિનાં શ્રી હતાં તેઓ પારકાના દુઃખે દુઃખી થતાં અને પારકાના સુખે સુખી થતાં. નાત ભાત, દેશ પરદેશ, ગુણ અવગુણ કશું વિચારતાં નહિ, પરંતુ જ્યાં દુઃખ ભેટાં. ત્યાં ઉદારતાથી તે દૂર કરતાં. આ આચરણુ તેમના મનની ઉદારતાને જ આભારી હતું. તેઓ જોડખાંપણ ઉપર લજ્જ ન આપતાં, સામાના સદ્ગુણ જ ધ્યાનમાં રાખતાં; અને તેથી જ તેઓ તેમનો સ્નેહ વિસ્તારી શક્યાં હતાં. આ ઉદારતા સાથે તેઓ બીજાસાથે ન્યાયથી વર્તતાં હતાં. બધાં ઉપર સમાન દૃષ્ટિથી ભેટાં હતાં અને તેથી જ આપણી આગળ સ્નેહભાવના નમુનારૂપ થયાં હતાં. આ મુજબ તેમનામાં સલનિષ્ઠા, ઉદારતા, ન્યાય અને દયામય સ્નેહની સદ્વૃત્તિઓએ વાસ કર્યો હતો અને તે તેમણે તેમના ગૃહ તથા બહેર જીવનમાં અમલમાં મૂકી હતી તેથી તેમની શુદ્ધ વૃત્તિઓને લીધે ઐતિહાસિક શ્રીઓની સાથે મુકાવા જેટલી જ નામના મેળવી શક્યાં હતાં. સ્વ. જમનાબહેન ઉત્તમ પ્રકારની પ્રવૃત્તિવાળાં બાઈ હતાં. ધર્મશુદ્ધિથી સંસારમાં તેમ જ જનસમાજમાં તેમની સ્થિતિમાં જ રહી પરમાર્થ કેમ કરવો તેનું હરહમેશ ચિંતન કરી અમલ કરતાં હતાં. સર્વવ્યાપી આત્મા સર્વ એક જ છે એમ જાણી ખરા પુણ્યન કામો લાભની આશા વગર કરતાં અને તેનો જલ્દી દરજ્જા મળ્યા પછી જે મન તથા

હૃદયમાં આનંદ પ્રગટ થાય છે તેમાં જ માની લેતાં. આથી તેઓ ખરૂં સુખ અનુભવતાં અને એવી રીતે અનુભવવું એ જ મનુષ્ય માત્રના જીવિતનો હેતુ છે એમ સત્યપણે માનતાં. સ્વ. જમનાબહેનને નાનપણથી જ સત્સંગનો લાઝ મળ્યો હતો અને પરિણામે તેઓ પાપ-કર્મથી દૂર રહેવા પામ્યાં હતાં તેટલું જ નહિ, પરંતુ સત્કાર્યો કરવા તરફ પ્રેરાયાં હતાં. સ્વ. જમનાબહેનનો સ્વભાવ એવો હતો કે તે જ્યાં જતાં ત્યાં તેમની આસપાસ આનંદનાં કિરણો ફેલાવતાં. તેઓ સંતોષી, ધૈર્યવાન, અને શાંતિ ફેલાવનાર સ્ત્રી હતાં. આથી હમેશાં પોતે પ્રસન્ન રહી બીજાની ખુશામત કર્યા વગર યોગ્ય નમ્રતાથી સર્વ પ્રસન્ન રહે એવી રીતનું વર્તન રાખતાં હતાં. પંડ ઉપર જ આધાર રાખતાં હતાં. લાલું કરવા તત્પર રહેતાં, અને તેમનો અમૂલ્ય દાખલો આપી બીજાને તેમ કરવા પ્રેરતાં, પણ બીજાં ન કરે તો પોતે તો લાલું કરવામાં બિલકુલ પછાત પડતાં નહિ. હરહમેશ આત્મનિરીક્ષણ કરતાં. સારાસારનો વિવેક કરી સાઈ કરવાનો અને નકાઈ સ્વજવાનો ઠરાવ કરી તે અમલમાં મૂકતાં. મન, શરીર કે વાણીને સંયમથી સીધાં ચલાવતાં હતાં. સ્વ. જમનાબહેનમાં કંઈ અલૌકિક શુદ્ધિ ન હતી, પણ સાધારણ શુદ્ધિશાલી સ્ત્રી હતાં. તેમણે યુનિવર્સિટીની ડીગ્રીઓ કંઈ મેળવી ન હતી તે છતાં પણ તેઓ આટલું બધું લોકોપયોગી કાર્ય કરી શક્યાં તે જોઈ આપણને આશ્ચર્ય લાગે એ સ્વાભાવિક છે. પણ જોયો જાણે છે કે ચારિત્ર્યને જ્ઞાનના વૈભવ સાથે કાંઈ સંબંધ નથી તે લોકોને તો અંબલયથી લાગશે નહિ. આપણે સર્વેએ જાણવું જરૂર છે કે જીવનને મુખી બનાવવામાં શુદ્ધિ કરતાં સારા લક્ષણનો હાથ વધારે હોય છે, તેથી કરીને આપણા સ્વભાવની પરોપકાર-શીલ વૃત્તિઓને કેળવવી એ નૈતિક શિક્ષણનો પ્રથમ પાયો છે એટલું જ નહિ, પણ વ્યવહારિક રહાપણનો પણ માર્ગ છે. ઘણી સ્ત્રીઓને શુદ્ધિનો વિકાસ કરવા માટેનાં આવશ્યક દ્રવ્ય અને કુરસદ મળી શકતાં નથી, પણ યોગ્ય પ્રમાણમાં સ્વાર્થત્યાગ કરતાં આપણે શીખવું એ દરેક સ્ત્રીથી બની શકે તેવું છે એ સ્વ. જમનાબહેનના જીવન ઉપરથી આપણને દૃષ્ટિ-ગોચર થાય છે. દુનિયાદારીમાં સફળ થવાનો આધાર શુદ્ધિ અને સંપત્તિ કરતાં સદ્ગતિ ઉપર વધારે રહેલો છે એ વાક્ય દરેક મનુષ્યે હૃદય ઉપર કોતરી રાખવું જોઈએ. સ્વ. જમનાબહેન તેમના વિનયથી જ લોકોને વશ કરતાં હતાં. તેમના ચહેરા ઉપર કંઈક અલૌકિક તેજ દેદી-ખમાન થતું હતું. તેમની ક્રોમળ, લબ્ધ આંખોમાંથી અમીટૃષ્ટિનો સતત પ્રવાહ વહેતો. તેઓ આનંદી તથા સંતોષી હોઈ તેમના હસતે મુખે આપણને વશ કરી લેતાં. તેમને પરમેશ્વરે ખૂબ સુરતી અર્પણ કરી ન હોતી પણ એમની ખૂબસુરતી એક પ્રસિદ્ધ લેખક લખે છે તે મુજબ નીચે પ્રમાણે હતી.

Her beauty being the inner and subtle charm of spirit which grows with age, lighting the paling cheek with glory and mantling the shrinking form with dignity.

વય સાથે વધતી આત્માની આંતર અને અદૃશ્ય આત્મા નિસ્તેજ સુખ ઉપર પ્રકાશ ફેંકતી અને કંપતા દેહને ગૌરવાન્વિત કરતી.

સ્વ. જમનાબહેનના સ્વભાવમાં મીઠાશ, આત્મામાં પવિત્રતા અને શરીરમાં તેજસ્વી-પણું હતું અને તેથી જ કરીને તેઓ તેમની ધારેલી મુશ્કેલી સહેલાઈથી પાર પાડી શકતાં. નવીન વિચારો ધરનાર લેખક ક્રિશ્ચિઅન ડી લાર્સને જે લખ્યું છે કે

It is not only what we think or say or do, but also how we look, that determines our value to the race.

Christian D. Laron.

માનવજાતિને આપણી ઉપયોગિતા, આપણે શું વિચારીએ છીએ, બોલીએ છીએ કે કરીએ છીએ તે ઉપરથી જ નહિ, પરંતુ આપણે કેવા દેખાઈએ છીએ તેથી જણાય છે.

એ સત્ય જ છે. આ મુજબ સ્વ. જમનાબહેન તેમના દેખાવથી, તેમના વિચારોથી, તેમના બોલોથી તેમ જ તેમનાં સુદૃઢોથી દેશસેવામાં તેમનું જીવન ગાળી આ દુનિયામાં તેમનું સાર્થક કરી તેમનો આત્મા તેમના કિર્તારે આગળ નીચે મુજબ બોલી સ્વાધીન કર્યો છે એમ વ્યાજળી રીતે કહી શકીશું. “મેં મારી છંદગીમાં સેવા કરી છે અને આશું છે. જેમને મેં આજ્ઞાં તેમને માટે હું જીવી છું, જેમને મેં આજ્ઞાં તેમની મેં સેવાચાકરી કરી છે; અને જેમને માટે સેવામહેનત કરી છે તેમને મેં આજ્ઞાં છે. હે પ્રભો! તેં અર્પણ કરેલી બધી બક્ષિસોનો મારી અક્યમતિ તથા શક્તિ મુજબ તથા અને મળેલી તક મુજબ મેં તેનો સદુપયોગ કર્યો છે.”

પ્રભુ આ સાંભળી તેમને જવાબમાં કહે છે કે “ધન્ય મારી પુત્રી! ત્વેં તારૂં જીવન સફળ કર્યું છે.” આમ બન્યું હશે એમ માનવાને આપણને તેમના જીવન ઉપરથી સખળ કારણ મળે છે.

સ્વ. જમનાબહેન આપણી ગુજરાતી હિન્દુ કોમના સમસ્ત સ્ત્રીવર્ગનાં કુલ હતાં. આપણી કોમની ઉચ્ચ અભિલાષાઓની તથા ઉદ્દેશોની સાક્ષાત્ સ્વ. જમનામૈયા મૂર્તિ હતાં. જે પ્રમાણે

Into the flower the whole life of the plant condenses itself; life of roots and, trunk and stem, of branch and leaf and bud; and the character of the production that goes on among the toilers in the dark ground, of the trade that plies busily along the veins, comes forth in the gay and gorgeous flower.

વૃક્ષનું સમગ્ર જીવન તેના પુષ્પમાં જણાય છે. મૂલનું, યજનું, શાખાનું, ઉપશાખાનું, પાંદડાનું અને અંકુશનું જીવન, ભૂગર્ભમાં તેના વિવિધ વિભાગોમાં આપારની ઉત્પત્તિનું લક્ષણ, આનંદી અને મનોહર પુષ્પમાં પ્રકટે છે.

તે મુજબ આપણી આખી ગુજરાતી કોમની સ્ત્રીઓ પરત્વેની મહેનતનું ફળ એ આપણાં સ્વ. જમનાબહેન જ હતાં.

Fine thoughts are wealth, for the right use of which men are and ought to be accountable,

If not to Thee, to those they influence.

Bailey.

સુવિચાર એ સંપત્તિ છે, જેના સદુપયોગ માટે માણસો જવાબદાર છે અને હોવાં જોઈએ—જે ત્વને નહિ તો જેમના ઉપર એ અધિકાર બોગવે છે તેમને.

વિચારનો અમર પ્રવાહ વહે છે, તેમાં ન્હાઈ આપણે પણ તેનું આચરન કરીએ તો આપણો આત્મા પવિત્ર થાય.

“વિચારની એક શક્તિ છે કે તે નવી સૃષ્ટિ કરી શકે છે, અને તે સૃષ્ટિના આનંદમાં પોતાના ભક્તને અનંત સુખ બોગવાવે છે.

“આપણને જેટલા વિચારો થાય તેટલા પૂરેપૂરા અમલમાં આવી શકવા નથી, જેટલાક તો સમૂળમાં અમલમાં આવતા નથી. પરંતુ જેટલા માટે હત્તમ વિચારોને સંપ્રદ કરતાં આટકવાની જરૂર નથી. કેમ કે વિચાર છે તે અમર છે એટલે તેનું ફળ જ્યારે ત્યાં પહોંચે ત્યાં જાય. વિચાર નક્કી કરી તેને પ્રલસ કરવા મથવું એમાં જ કીર્તિ છે, અને જે હત્તમ પ્રવૃત્તિ છે તેનું ફળ મળે તેમાં નથી. માટે વિચારોને હત્તમ માટે ચઢાવી સંપ્રદી રાખવાની સંધિએ દાખલ રાખવી.”

ગાંધીજીના નસતારાઈ દિવેરી.

No amount of eloquent denunciation of the tyranny of man, of brilliant declamation upon the capacities of woman, will advance her domain one inch. But every foot she conquers by mastering thought and forceful life, she will hold. Not by babblement of press or platform upon woman's rights, but by noiseless demonstration in deedful lives of woman's rights will the battle be won.

R. Heber Newton.

પુરોના બુદ્ધિ સહાયે પોકાર કરીને અથવા તે પોતાની શક્તિઓ માટે ગ્રહોદી વાતો કરીને સ્ત્રીઓ પોતાની પ્રગતિ સાધી શકશે નહિ. વિચારપૂર્વક સક્રિય જીવન ગાળવાથી ઉચ્ચ સ્થાન પ્રાપ્ત કરશે અને દૃઢતાથી સાચવી શકશે. વર્તમાનપત્રોમાં પોકાર કરવાથી કે સભાઓમાં ભાષણો કરવાથી નહિ, પરંતુ કર્તવ્યમય જીવન ગાળવાથી જ તહેમનો વિજય થશે.

(૧૦)

પ્રિય વાચકવર્ગ ! હુંકમાં મેં તમારી સમક્ષ સ્વ. જમનાબહેનનું સમય ચરિત્ર મારા અનુભવ મુજબ રજુ કર્યું છે, અને તે ઉપરથી આપની ખાત્રી થઈ હશે કે સ્વ. જમનાબહેન ખરેખર ગુજરાતનાં એક અમૂલ્ય રત્ન જ હતાં. આપણે અત્યાર સુધી તેમનું બહેર જીવન, ગૃહજીવન, તેમના વિચારો, તેમના સદ્ગુણો જોયાં. આ બધા સાડ કુશળતા તથા ઉચ્ચ ભાવનાઓ તેમનામાં કેવી રીતે જન્મ પામ્યાં તે સાડ સ્વાભાવિક રીતે આ લેખના વાંચનારાઓ પ્રશ્ન કરશે અને તે જ મુજબ મારા એક મિત્રે સ્વ. જમનાબહેન સંબંધે તેમનો લેખ લખી મોકલતાં મને પૂછ્યું હતું, પણ તે વખતે મેં એ સંબંધે પુરતો વિચાર કર્યો ન હતો તેથી હું તે મિત્રની જાણસા પુરતી રીતે સમાધાન કરી શક્યો નહિ; પણ આ જાણસા માત્ર તેમની જ નહિ પણ દરેક ગુજરાતી બાઈબહેનની થાય તો તેમાં આશ્ચર્ય નથી. માટે તેને મારા બનતા પ્રયાસથી સંતોષ આપી મને કાંઈ આનંદ પ્રાપ્ત થાય એટલું જ નહિ પણ મને સાથેલાઓ મારી મહેનતનો બદલો મળે.

મારા વિચાર મુજબ સ્વ. જમનાબહેનની જીંદગીની ફોટોનાં ઘણાં કારણો છે. પરંતુ આ સર્વ કારણોમાંથી જીંદગીની ફોટોની ચાવી શોધી કાઢવા હું શક્તિમાન થાઉં તો જ હું તેમની જીંદગીનું રહસ્ય સમજ્યો છું એમ ગણાય. માટે જ સ્વ. જમનાબહેનના ચારિત્ર્યની ખરી ચાવી શોધી કાઢવા સાડ આપણે એ સાધ્વી સ્ત્રીનો ઉચ્ચ આશય શો હતો તે જાણવું મહા અગત્યનું છે.

Choose carefully your work and put all the time and thought you can give into its wise development; and it will grow around you as fast as you grow up within it. Concentrate the energies of your being into this work, and your powers will enlarge in unsuspected fulness and mature some blessed mission, seeding down earth with richer life. Till well the corner of the Master's estate where you are placed, and He, whose eye is on all His workers, will call you to such larger field as you are fit to manage; and you will hear His voice "Well done, good and faithful servant, enter thou into the joy of thy Lord; thou hast been faithful over a few things, I will make thee ruler over many things."

તમારે કાર્ય સંભાળપૂર્વક પસંદ કરો, અને તેના વિકાસ માટે તમારો સર્વ સમય અને વિચાર રોકો. તમે જેમ જેમ એમાં નિપુણ થતા જશો તેમ તેમ એ તમારે બનશે. તમારા જીવનની સર્વ શક્તિઓ આ કાર્યમાં પ્રેરો, તેથી તે અણધારી રીતે વિકસશે, કોઈ ખવિત્ર હૃદય સિદ્ધ થશે

અને ઉચ્ચતર જીવનનાં બીજાં સ્તરો. પ્રભુએ દીધેલું ક્ષેત્ર ખરાબર ખેડે અને જે લાભ હશે તે તમને તે મેહોટાં ક્ષેત્રની વ્યવસ્થા કરવાને પ્રસંગ દેશે. તદ્મારા અંતરમાં એના ધન્યસાબ્દ સંભળાશે કે—મદારા નિષ્ઠ ભક્ત, પ્રભુનું આનંદસ્વરૂપ ત્હને પ્રાપ્ત થશે. હું તદ્મારા નિર્મિત કાર્યમાં એકનિષ્ઠ રહો તે ત્હને વિશાલ કાર્ય કરવાનો અધિકાર મળશે.

Every advance that has been gained for the sex has been wrought by the women who feeling the call of an inward gift to some special work have quietly accepted their vocation, patiently and thoroughly trained for their duties, bravely taken their pioneer position in the face of social prejudice, and strengthfully held them in vigour of thought and work.

કોઈ નિર્મિત કાર્ય માટે અંતરની પ્રેરણા થતાં તે સ્વીકારી, તેના નિર્વાહ માટે ધૈર્યથી સર્વ રીતે નિપુણ બની, રૂઢિબંધોની પ્રતિકૂલતાની નિર્ભયતાથી અવગણના કરી, વિચાર અને કાર્યસક્તિના બલથી સ્ત્રીઓએ જ પોતાની આટલી પ્રગતિ સાધી છે.

૧. આપણે ૨૦ મી સદીમાં વિચારનું મહત્ત્વ તાણું જોઈએ, અને કેટલેક અંશે બાણીએ પણ જિએ. માણસના મનમાં એક દૃઢ નિશ્ચય થયો તો તે માણસ તેની આખી હંદગીમાં દરેક પ્રસંગે દરેક સમયમાં તે વિચારને અનુસરીને જ ચાલશે. ઉત્તમ સ્ત્રીપુરુષોનાં જન્મ-ચરિત્રોનો અભ્યાસ કરવાથી આપણને માલમ પડે છે કે ઉત્તમમાં ઉત્તમ વૃત્તિ ઉત્તમમાં ઉત્તમ અમર કીર્તિ, તેમના ઉચ્ચાશયને વળગી રહેવાથી જ પેદા થયેલી છે. દાખલા તરીકે રાજ હરિશ્ચંદ્ર સત્ય જ સર્વસ્વ છે, સત્ય તે જ ખરો ધર્મ છે, એમ સમજી તે ઉચ્ચ વિચારને પ્રત્યક્ષ કરવામાં જ તેમનું જીવન ગાળી અચળ કીર્તિવંત થયા. તે જ મુજબ દરેક અક્તિના પ્રસંગમાં બને છે. દરેક મનુષ્ય એકેક વિચારને પ્રત્યક્ષ કરવા પ્રયાસ કરે છે, અને એમ જગતને મુખ કરી આખી અમરપણું ભોગવે છે. આવો કયો વિચાર અથવા ઉચ્ચ આશય સ્વ. જમનાબહેનનો હતો અને જેને તેણે વળગીને પોતાની આખી હંદગી ગાળી? આગળ હું જણાવી ગયો છું તેમ તે ઉચ્ચ આશય બીજાં કેઈ નહિ પણ દેશસેવાનો જ હતો; અને તે દેશસેવા પણ ખાસ કરીને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિદ્વારા જ કરવી એ પણ તેમનો દૃઢ નિશ્ચય હતો. આ વિચારથી જ એમનો આત્મા રંગાયેલો હતો, અને આ જ વિચાર તેમની બહેર હંદગીનાં છેવટનાં તેર વર્ષમાં કરેલા દરેક કાર્યમાં ખુલ્લો દેખાઈ આવતો હતો. આ જ ઉચ્ચ આશયે તેમના સર્વ સદ્ગુણોને સરસ રીતે ખીલવ્યા હતા; અને આને જ લીધે સાધારણ કેલવણી લીધેલી સ્ત્રી એક વિલક્ષણ જુદાવાળી સ્ત્રીના જેવું જ પરાક્રમ કરી જતાવવા લાગ્યશાળી નીવડી. આ જ સ્વ. જમનાબહેનનું Life-work—vocation—Mission—અર્થાત્ જીવન કાર્ય—પવિત્ર આશય અને મહાન કાર્ય હતું. આ દીક્ષા સ્વ. જમનાબહેને આઠ વર્ષ પર શેક દાદાભાઈની ૮૪ મી જયંતી વખતે લીધી. આ દીક્ષા મુજબ અમલ કરવા તેમણે તન મન અને ધન, પ્રભુને તેમની જવાબદારી સમજી અર્પણ કીધાં અને તેમની આખી હંદગી પણ ધૈર્યપૂર્ણ કીધી.

The fire which draws the halo round the brow of every heroic saintly soul of earth.

પૃથ્વીના પરાક્રમશાહી દિવ્ય આત્માની આરાપાસ પ્રકાશની પ્રતિષ્ઠા તેના તે પણ આ જ ઉચ્ચાશયને નીચે મુજબ દર્શાવેલી.

તે પણ આ ઉચ્ચ આશય હતો; પ્રખ્યાત ફાર્બેન્સ નાઈટિંગેલ હંદગીનો ઉચ્ચ

આશય શોધતી હતી તે તેણે નાનપણમાં એક કાગળમાં નીચે મુજબ લખ્યું હતું તે ઉપરથી મ્હાલમ પડે છે.

"I want a life-work to employ the faculties God has given me. They are not many nor great, but they are His gifts, and I desire to direct them to His service."

ઈશ્વરદત્ત શક્તિઓના ઉપયોગ માટે મ્હારે જીવન કાર્ય જોઈએ છીએ. તેઓ ઘણી નથી કે મ્હોટી નથી, પરંતુ તેની દીધેલી છે અને હું તેની સેવામાં અર્પણ કરીશ.

તે જ મુજબ સ્વ. જમનાબહેન સન ૧૯૦૩ માં ગુજરાતી હિંદુસ્ત્રીમંડળ સ્થપાયું ત્યારથી તે સ. ૧૯૦૭ સુધી શોધતાં હતાં. તે તેમને શેઠ દાદાભાઈની ૮૪ મી જયંતીએ હાથ આવ્યું; તેથી સેવા સદનની સંસ્થા સ્થપાઈ શેઠ પુરુષોત્તદાસ ઠાકોરદાસે મંડળમાં ભાષણ આપી સ્વ. જમનાબહેનને મંડળમાં જોડાવા પ્રેર્યા, તે સેવાસદનમાં જોડાયાં, તેનાં આંતરરી સેક્રેટરી થયાં પછી એક ઉપ-પ્રમુખ થયાં અને તેમનો દિવ્ય આશય પાર પાડવામાં જ તેમની જીંદગી પૂર્ણ કરી. એમ કહેવામાં આવે છે કે:—

Angelical power and honor through angelical dispositions and actions—this is the destiny the ego holds out before womanhood.

દિવ્ય સેવાવા અને કાર્યથી દિવ્ય સત્તા અને પ્રતિષ્ઠા સ્ત્રીઓ પ્રાપ્ત કરે એ આ યુગનો આદેશ છે.

એ આપણા દેશને માટે સત્તા ન હતું તે પણ હવે વખત જતાં પારમાર્થિક સ્ત્રી-સંસ્થાઓ ઉઘડી છે એટલે અંતે આપણા દેશને માટે આ વાક્ય સત્તા જ નીવડશે એમ હું આશા રાખું છું.

આ સ્વ. જમનાબહેનની જીંદગીની ક્લેટની Master-key મુખ્ય ચાવી આપણને મળી એટલે હવે આપણે તેમની જાણસા ઘણી સહેલાઈથી પૂર્ણ કરી શકીશું.

૨. સ્વ. જમનાબહેનના જીવનની ક્લેટનું ખોલું કારણ એ હતું કે તેમણે જીંદગી ધર્મરા-પણું કરી હતી. ખરૂં ધર્મરાપણું કોને કહેવાય તે મારા મિત્ર રા. રા. અમૃતલાલ પદિયારે ઘણા સુંદર શબ્દોમાં સમજાવ્યું છે. તેઓ 'સંસારમાં સ્વર્ગ'માં આ સમજાવતાં લખે છે કે "જીંદગીની દરેક પળમાં ધર્મરતને આપણા હૃદયમાં ધારણ કરીને દરેક ક્ષણે તેનું સ્મરણ કરીને, દરેક પળે તેની દૃષ્ટિ સામે જોઈને, આપણે આપણાપણું બૂલી જઈને, તન્મય થઈને, પૂર્ણ પ્રેમથી, શુદ્ધ ભાવનાથી રસમય થઈને, ધર્મીરિ હિતમાંથી હિત લઈને, હિતને ખાતર જ હિતનાં દરેક કર્મો કરવાં, અને તેના ફલની આકાંક્ષા રાખવી નહિ એનું જ નામ ખરૂં ધર્મરા-પણું છે. કર્મો અર્પણ કરવાની સાથે આપણે પોતે પણ ધર્મરતને અર્પણ થવું જોઈએ. એમ થવું, એનું જ નામ ખરૂં ધર્મરાપણું છે."

૩. સ્વ. જમનાબહેનના આચારમાં શરીર, મન અને વાણી ત્રણે એકસરખી રીતે સાથે જ ચાલતાં. તે શરીર સ્વચ્છ રાખતાં, સૌભાગ્યના ચિહ્ન તરીકે હમેશાળી પહેરતાં, ચાંદો કરતાં, ટકાઉ મલાલવાળાં એક પ્રૌઢ વયની સ્ત્રીને શોભે તેવી મોટી કોરની સાડી પહેરતાં, ચોળી પણ મલાલો જળવાય તેવી પહેરતાં. શરીરે શાલ જોડતાં અને હાથમાં હાલના જમાનાની ધર્મોદ્ય બેગ લઈ ફરતાં. અવર્નમેન્ટ હાઉસની પરદા પાર્ટીમાં જતાં ત્યાં પણ એ જ પહેરવેશ. પહેરવેશ સંબંધી જેમણે સ્વ. જમનાબહેનને પ્રત્યક્ષ નહિ જોયાં હોય તેઓ પણ આ અંકમાં તેમની સૌભાગ્યવાસ્થાની જે છબી આપી છે તેપરથી જોઈ શકશે કે તે કેવાં કપડાં પહેરતાં હતાં. પહેરવેશ સંબંધી એક લેખક કહે કે

The dress of the woman of a nation becomes an index of the people's culture. Know fully the dress of a people and you can measure its civilization.

એક રાષ્ટ્રની સ્ત્રીના ધરવેશ ઉપરથી તેની સંસ્કૃતિ જણાય છે. એક પ્રજાના ધરવેશનો અભ્યાસ કરો અને ત્યારે તેની સંસ્કૃતિ જણી શકો.

સ્વ. જમનાબહેને વારંવાર ફ્રેંચ સંબંધી સ્ત્રીઓ અને પુરુષોને શીખામણ આપી છે એટલું જ નહિ, પણ એ પ્રમાણે પોતે વર્ત્યા છે. આગળ આપણે કહી ગયા છીએ કે તેઓ તેમના શરીરથી બેમાલમણે આપણા પર ઘણી સારી અસર કરતાં હતાં. આ વખતે જણીતા મારા સાક્ષર મિત્ર પ્રો. કાન્તિલાલે સ્વ. જમનાબહેનને દુષ્કાળપીડિત મનુષ્યોને મદદ આપતાં નડીઆદ આગળ જોયાં તે વખતે તેમના મગજ ઉપર કેવી અસર થઈ હતી તે તેઓ ઘણી સુંદર શાપામાં વર્ણવે છે માટે તેમના જ શબ્દો વાપરી તમારી ખાત્રી કરી આપું છું. "ગુજરાત કાઠીયાવાડમાં છેલ્લો બચકર દુષ્કાળ પડ્યો ત્યારે જમનાબહેન વિગેરે જે સત્કારીઓ ગુપ્તદાન આપવા નીકળ્યાં હતાં તેમને રંક દુઃખીયા લોકોએ સાક્ષાત્ અન્નપૂર્ણા તરીકે જ વધાવી લીધાં હતાં. તેવા એક પ્રસંગમાં નડીઆદમાં જ જમનાબહેનના દર્શનનો લાભ મને મળ્યો હતો, અને એક હિંદુ માતાને શોભે એવા ધર્મના આવેશથી ઉભરાતી, નમ્ર પવિત્ર છતાં તેજસ્વિની એવી એમની આકૃતિએ મારા હૃદયને અનેરો ઉદ્ધાસ આપ્યો હતો, અને માતૃદેવીના એક વિરલ દર્શનથી મારા હૃદયને ભક્તિ રેલથી ન્હવરાગ્યું હતું." મનસંબંધી આપણે કહી ગયા છીએ તેમ સ્વ. જમનાબહેનને હરહમેશ સત્સંગ હતો. તે હમેશાં તેમની મધુર મીઠી વાણીથી જેમના પ્રસંગમાં આવતાં તેમનું મન છતી લેતાં હતાં. એક ઉત્સાહી સ્ત્રીમિત્ર મને વારંવાર કહે છે કે સ્વ. જમનાબહેનની વાણીમાં ઘણી મીઠાશ હતી અને તે એવી હતી કે પ્રમુખપદેથી કડવી શિખામણ દેતાં તે પણ સાંભળનારને મીઠી લાગતી. તે કોઈનું મન દુઃખવતાં નહિ. તેમણે તેમના એક લાવણ્યમાં જે નીચે મુજબનું કહ્યું છે તે જ મુજબ વર્તતાં હતાં. "ક્રોધ, ઈર્ષ્યા, અને અહંકારનાં વાક્યો નહિ કાઢતાં, શ્વમા, દયા અને ધીરજની વાણીએ શ્રેણીઓ, અને સખીયો સાથે શાંત વૃત્તિએ વાતચિત કરવાનો અભ્યાસ રાખવો. નિર્ધન અને દુઃખી માણસનો ક્રોધપણ કાળે ધિક્કારથી તિરસ્કાર કરવાનો ભાગ કરી, તેમની સ્થિતિ સુધારવાના ઉપાયો બતાવી મુખી કરવાં" ક્રોધનું મન દુઃખવતાં નહિ. વગર વિચારે એકપણ જોલ મેં તેમના મોંએથી સાંભળ્યો નથી. જોલવામાં કાવકાપણું સાચવતાં. ક્રોધ વખતે તેમના વિચારમાં જોલ હોય તે બતાવતાં તરત કબૂલ કરતાં. તેઓ શું જોલવું, કેમ જોલવું, ક્યારે જોલવું, અને ક્યાં જોલવું એ હુબર સારી પેઠે શીખ્યાં હતાં. ગામ ગયાટા કરવાની ટેવ તેમને ન હતી. નિન્દા કરવી, પારકાંની હુકલી કરવી એ ધિક્કારતાં. આ ગુણોથી મંડળના સલાસદો સારી પેઠે વાંકે છે એટલે વધુ લખવું જરૂરનું નથી.

આમ સ્વ. જમનાબહેને બધીરીતે શરીર મન અને વાણી ત્રણેને ઉત્તમ સદૃષ્ટિ બતાવનાર કર્યાં હતાં અને તેથી જ તેઓ લોકોનાં માનીતાં થયાં હતાં અને ગુજરાતની માતા, જમનાબેયા, વિગેરે માનવંતા, લોકોના હૃદયના તરફથી મળેલા, ખેતાઓ સંપાદન કરવા લાગ્ય-શાળી થયાં હતાં.

૪. તેમનું હૃદયબળ ઘણું જ અલૌકિક હતું તેથી પણ તેઓ પારકાંઓનો આદ છતી લેતાં હતાં. પારસી, મુસલમાન, ઈંગ્લેજ સ્ત્રીઓ પણ તેમની પ્રશંસા કરતાં હતાં. તેનાં મુખ્ય કારણો તેમનું વિશાળ હૃદય અને તેમની ઉદારતા જ હતાં. બાપાની અટચણને લીધે તે હિંદુસ્તાની તથા ગુજરાતી જે ન સમજતાં તેમનો પણ એવી હુનેદભરેલી રીતે આદ મેળવી

લેતાં કે તેમની બીજી બહેનો તેમના શુભથી અતિ આશ્ચર્ય પામતી હતી. સ્નેહ તો એમના રૂવે રૂવમાં વાસ કરી રહ્યો હતો. મારો આઠ વર્ષનો છોકરો જ્યારે ગંભીર હાલતમાં મરણ પથારીએ હતો ત્યારે સ્વ. જમનાબહેન પથારીવશ હોવા છતાં પણ તરત જ આ વાત સાંભળતાં તેમણે વાલુકેશ્વર મહાદેવમાં રૂદ્રિ કરાવી હતી; અને તે પારકાનાં છોકરાને પણ પોતાનાં જ છોકરાં ગણતાં એમ પુરવાર કરી આપ્યું હતું. તે નાનાં છોકરાંને ઘણાં ચડાતાં. મારાં છોકરાંઓને હર હમેશ તેમની જન્મતિથિને દિને તેમને ઘેર બોલાવતાં અને દરેક વખતે તેમને શુભઆશીષ આપી રૂપિઆ આપતાં. આ જ મુજબ પોતાનાં અંગત મિત્રોનાં છોકરાંઓ સાથે વર્તતાં. નવી ઓળખાણ થઈ સ્નેહની ગાંઠ બંધાઈ તો યાદગારી સાડ કંઈ ને કંઈ મિત્રોને લેટસોગાદ આપતાં. આજ મુજબ ભાવનગર ગયાં ત્યારે ના. મહારાણી નંદકુંવરબાનાં બાળકોને પણ લેટ આપવા ચૂક્યાં ન હતાં.

૫. મંડળ તરફથી દરવર્ષે દાદાભાઈ જ્યંતી ઉજવાતી તે દિવસે સવારના મંડળનાં બહેનો સાથે વેસાવે જતાં માનપત્ર છતાંથી વાંચતાં અને હિંદના દાદાનાં દર્શન કરી આનંદાશ્રુ પાડતાં અને દેશસેવાનો મંત્ર ગોખી, તેને અમલમાં મૂકવા નિશ્ચય કરતાં. આ પ્રમાણે મંડળ તરફથી છેલ્લાં નવ વર્ષ દાદાભાઈ જ્યંતી ઉજવાવાથી સ્વ. જમનાબહેનની છંદગીને અને તેમની છંદગી મારફત ગુજરાતના સ્ત્રીત્વને સ્વદેશપ્રેમના બુદ્ધિસાનો નહિ વર્ણવી શકાય તેવો મજબૂત ટેકો મળ્યો છે.

૬. સ્વ. જમનાબહેન ખાનદાની કુટુંબમાં ઉછર્યા હતાં એટલે નાનપણથી જ સારી રીતભાતથી વાકેફ હતાં, એટલે જ એક લક્ષ્યાધિપતિની દીકરી ગરીબ સાસરે રહી ઉત્તમ ગૃહિણી નીવડી શકી હતી. સ્વ. જમનાબહેનનાં માતૃશ્રી મણિબાઈ તરફથી સદ્ગુણોનો એક મોટો વારસો તેમને મળ્યો હતો એમ મેં સાંભળ્યું છે.

સ્વ. જમનાબહેનને તેમનો ઉચ્ચ આશય અમલમાં મૂકવા તેમના પતિએ જે સગવડ કરી આપી હતી તે સાડ તથા ગુજરાતના તમામ પુરૂષવર્ગને જે ઉત્તમ દૃષ્ટાંત શેઠ નગીનદાસ લક્ષ્મિદાસ સક્કાધએ પૂરું પાડ્યું છે તે સાડ આપણે તેમના સદાના આભારી રહીશું. મારા બાઈઓ તેમની સદ્ગત શ્રી નગીનદાસ સાથે સરખામણી કરી લે ત્યારે જ તેમને તેમની ખરી કિંમત જણાશે. રે. હીબર ન્યુટન નીચે મુજબ અમેરીકન સ્ત્રીઓના સંબંધમાં લખે છે અને તે પ્રખ્યાત નવલકથા લખનાર બાનુ બર્ચોર્ન ઈલિઅટની નવલકથાઓની નાયિકાઓનાં દૃષ્ટાંતો આપી પોતાનો સિદ્ધાંત ખરો છે એમ સિદ્ધ કરી આપે છે. આ સિદ્ધાંત હિંદુ શાસ્ત્રને તદ્દન મળતો આવે છે અને પશ્ચિમ દેશની પ્રજાને હાલમાં યોગ્ય માલમ પડે છે તેથી આપણને આપણા સંસારની ઉત્તમ રીતથી મગરૂર થવાનું કારણ મળે છે. આ સિદ્ધાંત મુજબ સ્વ. જમનાબહેન વર્તતાં અને તેથી જ પ્રભુએ તેમને યશ આપ્યો હતો.

The ultimate security for woman's character is to be found in an external law, which, reverently welcomed, loyally obeyed, shall press round her wealth of emotion and mould her richness of feeling into columnar strength and beauty. More than man, who in his stronger reason and maturer conscience is so often a law unto himself, woman needs to be ruled by a reason and conscience outside of her, larger than herself, environing her. She is secure only when mastered by another self in whom the divine will lives; whom she accepts as her pattern; who becomes her conscience, approving and reproving her law, saying unto her: Do this;

her ideal bidding her Follow me. Her life-blessing is in finding her earthly love identify herself thus with her other conscience, become the priest of God to her. Her salvation from the danger which comes when love fails to incarnate the higher life before her is in the discovery of some one who can thus rule her soul.

જેને પૂન્યભાવથી સત્કારવાથી અને સ્વીકારવાથી હૃદયસમૃદ્ધિ વિશાલ બની ભાવનામયતા શક્તિમતી અને સુંદર બનશે—એવા બાહ્યનિયમમાં સ્ત્રીના ચારિત્ર્યનું અંતિમ સાધ્ય છે. સમર્થ બુદ્ધિ અને અંતઃકરણને લીધે પુરુષ ઘણીવાર પોતાનો નિયામક બની શકે છે પરંતુ સ્ત્રીને તો પોતાના કરતાં વિશાલ હોય અને નિયામક થઈ શકે એવાં બુદ્ધિ અને અંતઃકરણની વિશેષ આવશ્યકતા છે. જેને તે જીવનસાથી તરીકે સ્વીકારે છે. જેની ઈચ્છાઓ દિવ્ય છે, જે તેનું પ્રેરક અને નિયામક અંતઃકરણ છે, આજ્ઞા કરી જે તેને નિયમ દે છે અને જે અનુકરણીય આદર્શ છે—એવા સ્વામિથી સ્ત્રી નિર્ભય છે. ઈશ્વરનો સંદેશવાહી બની જે સ્ત્રીના અંતઃકરણ સાથે આમ એકરૂપ થઈ શકે છે એવા પ્રેમીને શોધવાથી સ્ત્રી-જીવનની સફલતા છે. ઉચ્ચતર જીવન મૂર્તિમંત કરવામાં જ્યારે પ્રેમ નિષ્ફલ થાય છે ત્યારે આત્માક્રોધ પર સામ્રાજ્ય ભોગવી શકે એવા કરાના સ્વામિત્વથી તેનું જીવન સફલ બને છે.

હર્બર્ટ ન્યૂટન.

૭. સૌ. કૌમુદી દીવેટીયા અમદાવાદથી સં. ૧૯૧૪ માં લખે છે કે “સ્ત્રીઓ બહારમાં આવતી નથી. ભાષણમાં કે સભાઓમાં દેખાતી નથી, અને હજી સ્ત્રીઓ પછાત છે એમ આપણને પુરુષ વર્ગ કહે છે. પણ સ્ત્રી. નગીનદાસની માફક અગવડ વેદીને નહિ પણ સગવડ છતાં એ કયે દિવસે અને કેટલી અનુકૂળતા પુરુષોએ સ્ત્રીઓને કરી આપી છે, અથવા કરી આપે છે તે તપાસીશું, ત્યારે જ આવાં શુભ કામનું મહત્ત્વ સમજાશે.

“જે જમનાબહેનના શુદ્ધજીવનનું પુસ્તક થાય તો સ્ત્રીઓની ઉત્પત્તિમાં પુરુષોએ શું કરવાનું બાકી રહ્યું તે ખબર પડે.”

સ્વ. જમનાબહેને પોતે એક ઉત્તમ પત્ની રહીને જ દેશસેવા કરી પુરુષ વર્ગની શંકાશીલ વર્તણૂક પોતાના ભાષણોદ્વારા તથા પોતાનાં સ્મૃત્કૃત્યોદ્વારા વખોડી કાઢી છે. જ્યારે શેઠ નગીનદાસ જેવા પતિઓ ગુજરાતમાં હજારો ઉત્પત્ત થશે ત્યારે જ દેશનો ઉદયકાળ થશે. મુંબઈમાં ગુજરાતી સ્ત્રીઓની વસ્તી બોતાં ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળના સભાસદોની સંખ્યા ફક્ત છત્તીની જ રહે એને પુરુષવર્ગના સાંકડા મનનું પ્રત્યક્ષ પરિણામ હું લેખું છું. આ સ્થિતિનો જલદી અંત આવે તેમાં જ આપણી પોતાની તથા આપણી કોમની શોભા છે.

૮. સ્વ. જમનાબહેને તેમને સાસરે પતિના ઉત્તેજનથી તથા તેમના પ્રયાસથી તેમના જ જણાવ્યા મુજબ ઘણી સારી તાલીમ લીધી હતી તેથી જ તેઓ મંડળમાં સાફ કામ કરવા શક્તિવાન થયાં હતાં. જે સ્ત્રીઓ શુદ્ધનો કાર્યકાર મુશ્કેલી દઈ બહાર સ્વાર્થ-મોજશોખ માટે કે પારમાર્થિક સેવા સાફ ફેરે છે તે જાણમાં નિષ્ફળ નીપડે છે. પણ જે સ્ત્રી શુદ્ધકાર્યકાર ઉત્તમ રીતિએ ચલાવી પતિની આજ્ઞાથી જનસેવા કરે છે તે જ ઉત્તમ એવા કરી શકે છે, યોગ્ય-માન મેળવે છે અને તેને જ જનસેવાના કાર્યમાં ઉત્તમ ફેરેટ મળે છે. જે પ્રમાણે કોલેજમાં પ્રીવિઅસ, ઇન્ટરમિડિએટ, બી. એ. વગેરે વર્ગો લેય છે તેમ સ્ત્રી પણ દરેક તબક્કાની તેની ફરજો જાણવી આવશ્યક વધી શકે છે.

૯. સં. ૧૯૦૩ થી ૭ મુખી મંડળને મધ્યજિંદુ ગણી તેમાંથી જ સ્વ. જમના બહેને તેમની અસર લોકોમાં ફેલાવી અને ત્યાં દેશસેવાના સંકુચિત માર્ગમાં બહોળા વિસ્તારમાં કામ કરવાની લાચકાત મળવા સાફ શિશુલુ લીધું અને તેથી પણ તેમની છંદગી સફળ થઈ તેમ માફ માનવું છે.

૧૦. તેમણે ગુજરાતી કેળવણી તે સમયના વખત મુજબ સારી લીધી હતી. ઇંગ્લેન્ડમાં તેમના પિતાશ્રીથી છુપી રીતે બે જ ચોપડી શીખ્યાં હતાં; પણ નાનપણથી શુદ્ધિશાળી હતાં તેથી તેમના ભિન્નવર્ગ અને હુદુંબર્ગમાં ફરી, અવલોકન કરી, તેમણે પાંચે અનુભવ મેળવ્યો હતો તેથી જ તે સેવાસદનનાં એક ઉત્તમ દયાનાં દેવી તરીકે શબ્દો અને દુકાળ વખતે દુઃખીઓનાં દુઃખ ઘણી સારી રીતે દૂર કરનારાં થઈ પડ્યાં.

૧૧. સ્વ. જમનાબહેને જ્યારે દેશસેવાનું ખીટું ઝડપું ત્યારે તેમની ઉંમર ૩૭ વર્ષની હતી. તેથી અને તે પ્રસિદ્ધ ખાનદાની હુદુંબર્ગમાં હોવાથી જાણીતા ગુજરાતી સર્વ હુદુંબર્ગમાં ઓળખાયલાં હોવાથી જ્યારે તેઓ બહાર નીકળ્યાં ત્યારે પુરુષવર્ગ તથા સ્ત્રીવર્ગ તેમની તરફ લારે આશ્ચર્યથી જોઈ રહ્યો, પણ તેમના તરફ કંઈ પણ ટીકા કરી શક્યો નહિ. કારણ કે સ્વ. જમનાબહેને ટીકા કરવાનું કોઈ પણ કારણ તેઓને આપ્યું નહોતું.

૧૨. સ્વ. જમનાબહેનનાં પોતાનાં સર્વ છોકરાં ગુજરી ગયાં અને જ્યારે તે બહાર પડ્યાં ત્યારે તેમની બહેનનાં છોકરાં જ તેમની પાસે હતાં અને તે પણ તદ્દન નાનાં નહોતાં. આ વાત પણ તેમની સફળતાના એક અંગ તરીકે હું મુકું છું.

૧૩. સ્વ. જમનાબહેનની ફેતેહનું એક મોટું કારણ તેમનું વ્યક્તિત્વ, Individuality, હતું. તેમનામાં અવર્ણનીય એવી ખૂબી હતી કે જેને ઇંગ્લેન્ડમાં Charm, મોહિની, કહેવાય છે. આ સદૃશ્ય પ્રખ્યાત લેખક પી. એ. સી. બેન્સન નીચે મુજબ વર્ણવે છે.

I mean by charm not a mere superficial gracefulness which can be learned, as good manners are learned, through a certain code of behaviour, but a thing which is the flower and outward sign of a beautiful attitude to life; an eagerness to welcome everything which is fine and fresh and unstained; that turns away the glance from things unlovely and violent and greedy not in a disapproving or a self-righteous spirit, because it is respectable to be shocked, but, in a sense of shame and disgrace that such cruel and covetous and unclean things should be.

જે સારી રીતભાતની પેઠે અમુક રીતે શીખી શકાય તે બહારની શોભા એ લાવણ્ય નથી. એ તો જીવન તરફની ઝુંદર દૃષ્ટિનું, સર્વ હૃદય, નવીન, અને પવિત્ર ભાવો સત્કારવાની આતુરતાનું પરિણામ છે. એ લાવણ્ય હોય તો સર્વ અસુંદર, અવિનીત અને અનુદાત વસ્તુઓથી દૃષ્ટિ દોષે છે, તિરસ્કાર અને અભિમાનથી નહિ, પરંતુ આવી દૂર અને અસુંદર વસ્તુઓ છે એવી સમજથી.

આ સદૃશ્ય ભાગ્યે જ આપણને દૃષ્ટિગોચર થાય છે. પણ આ વર્ણન જ્યારે થોડા દિવસપર મારા વાંચવામાં આવ્યું ત્યારે મને તરત જ સ્વ. જમનાબહેનની ખ્યાલ આવ્યો કે ખરેખર તેમનામાં પરમેશ્વરે આ સદૃશ્ય સારી રીતે મૂકેલો હતો.

(૧૧)

અત્યારસુધી આપણે સ્વ. જમનાબહેનની કારકીર્દિનું તથા તેમને મળેલી ફેતેહના કારણોનું બારીકાઈથી અવલોકન કર્યું. પણ જ્યાંસુધી આપણે સ્વ. જમનાબહેનનું જીવન આપણને શું શીખવી ગયું છે અને તેઓ આપણને કયો અમરવારસો સોંપી ગયાં છે અર્થાત્ તેમના જીવનનો સંદેશ શું હતો તે સ્પષ્ટ રીતે આટલું લખ્યા પછી સારરૂપે સોધી કાઢી ખુલ્લું ન દર્શાવીએ તો આ સ્મારક અંક કાઢવાનું તથા આટલા વિસ્તારથી લેખ લખવાનું કાંઈ પ્રયોજન ન રહે તેટલામાટે આ સંબંધી થોડુંક લખીશ.

સ્વ. જમનાબહેનની હંદગીનું યથાર્થ અવલોકન કરનારને તેમાંથી ઘણું શીખવાનું મળશે, વાંચનારને પોતાને લાભ થશે તેટલું જ નહિ પણ તે ઉત્તમ દેશભક્ત નીવડવાને પણ યોગ્ય થશે.

સ્વ. જમનાબહેનના જીવનપરથી લેવાના અમૂલ્ય પાઠો.

૧ એક શ્રી ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહીને પણ ગૃહકાર્યભાર ઉત્તમ રીતિએ ચલાવી પારમાર્થિક જીવન ગાળી શકે છે.

૨ સાધારણ કેળવણી મળેથી પણ પોતાને પ્રભુએ જે સ્થાને મૂક્યા હોય તે સ્થાનેથી પણ મનુષ્ય સ્થાયી તો, અવલોકન કરવાથી જીવનમાં ફેરફાર મેળવવા સારૂ જે જે શુભો ભેદ છે છીએ તે સંપાદન કરી શકે છે.

૩ દરેક મનુષ્યે નિશ્ચય કરવો કે પ્રભુ તેને કંઈ અમુક કાર્ય સારૂ જન્મ આપે છે અને તે કંઈ કાર્ય છે તે શોધી કાઢવા તેણે તેની સર્વ અકલ્પ વાપરી એ ઉદ્દેશ શોધી કાઢી તેનું આણું જીવન તે ફળીભૂત કરવા પ્રયાસ કરવામાં ગાળવું.

૪ દરેક મનુષ્યને પ્રભુ તેની હંદગીનું સાર્થકય કરવાને પ્રસંગ આપે છે અને પ્રસંગ આપણને મળશે જ એવી પ્રભુ પર સંપૂર્ણ આસ્થા રાખીને જે સમયે તે પ્રસંગ આપણી સમક્ષ આવીને પ્રલક્ષ થાય તે સમયે તે પ્રસંગના વ્યાજબી ઉપયોગ કરવા સારૂ જ્યારથી આપણને સમજણ શક્તિ આવી હોય ત્યારથી તૈયાર થઈ રહેવું ભેદ છે.

૫ મનુષ્યમાત્રને આ ક્ષણભંગુર દુનિયા મોટી અથવા બેઠેલી લાગવાની છે માટે ઉંઘમાં ગુમાવેલો વખત તથા જીવન ટેકવવા ગાળેલો બીજો વખત બાદ કરતાં જીવન સંકળ કરવાને દેટલો ઓછો સમય રહે છે તે વિચારી પોતાનો અમૂલ્ય સમયનો નિયમસર ઉપયોગ કરી દરરોજ કંઈને કંઈ સારૂ કામ કરવાનો અભ્યાસ ચાલુ રાખી, આજ થઈ શકે તેમ હોય તેવું કામ કાલ પર નહિ રાખતાં તેનો સત્વર અમલ કરવો.

૬ દરેક વ્યક્તિએ મનુષ્યમાત્રનો સાધારણ તથા વિશેષ ધર્મ શું છે તે સમજી તેમના સત્યવચનને વળગીને જ વર્તવું અને પારકા ધર્મની નિંદા ન કરતાં સર્વ પ્રભુનાં જ બાળકો છે માટે ઉદાર મન રાખી સર્વ સાથે હળી મળી કામ લેવું જેથી કરીને પરિણામે દેશનો ઉદય જલદી થશે.

૭ પ્રત્યેક મનુષ્યે સાધારણ કેળવણી મેળવવા ઉપરાંત એક ઉત્તમ શહેરી થવા સારૂ શિક્ષણ મેળવવું આવશ્યક છે. આ શિક્ષણ દરેક માણસને સત્સંગથી, ઉત્તમ પુસ્તકોના વાચનથી, પોતાના કુટુંબની ફરજો સરસ રીતે જાળવવાથી અને પોતાના ધર્મના ઉદ્દેશો જરાજર પાળવાથી મળી શકે છે. માટે તે મેળવી દરેક વ્યક્તિએ પોતાને સગવડ મળે, દેશસેવા પાછળ તાન અથવા મન અથવા ધન અથવા બન્ને અથવા ત્રણે સાથે લઇને તેનો ઉપયોગ કરી અમુક સમય ગાળવો ભેદ છે.

૮ ગૃહસ્થાશ્રમ બીજા સર્વ આશ્રમનો નિભાવકર્તા છે, માટે તેમાં પ્રવેશ કરતા પહેલાં શ્રદ્ધાચર્ય પાળીને જ તેમાં દાખલ થવું અને દાખલ થયા પછી તે સારી રીતે ચલાવવાથી જ સંસાર મુધરી શકે છે તે અવશ્ય લાગવું.

૯ જીવનમાં કામ કરનાર સ્ત્રીએ મન, શરીર, તથા વાણી પર કાબુ રાખી ત્રણે એકતાર થઈ શકે તેવી રીતે વર્તવું; અને કોઇપણ કાર્ય એવી રીતે ન કરવું કે જેથી પોતે જે સંસ્થામાં સલામત હોય તે સંસ્થા પર આરોપ આવે. દરેક જીવન કાર્યમાં મધ્યમ માર્ગ સ્વીકારી,

માનાપમાન લાજ, લોકલાજને દૂર રાખી, દૃઢ નિશ્ચય કરી નકામો હુસંપ ટાળી, કળવકળ વાપરી, મૂળ આશય ઉપર હમેશ દૃષ્ટિ રાખી કામ લેવાથી જ દેશસેવા ઉત્તમ રીતે બજાવી શકાશે.

૧૦ પ્રત્યેક મનુષ્યને સુખદુઃખ વારા ફરતી અનુભવવાં પડે છે, માટે દુઃખના પ્રસંગે ધૈર્ય ધારી દુઃખ આપણા લાગ માટે જ પ્રભુએ આપ્યું છે એમ માની તે સહન કરી નિરાશ ન થતાં, તેનો સદુપયોગ કરી પોતાનો ઉચ્ચ આશય અમલમાં મૂકાય તે સારૂ વર્તન આણી રાખવું.

૧૧ વિધવાવસ્થા પ્રાપ્ત થયે, દેશની સ્થિતિ સુધારવા, સંસાર ભળમાંથી મુક્ત થયેલી સ્ત્રી દેશસેવા પરત્વે કેટલો અમૂલ્ય લાગ ભળવી શકે છે તેનું મનન કરી, મિથ્યા શોક મૂકી, તે અવસ્થાનો પૂર્ણ લાભ લઈ દેશોત્થતિના કાર્યમાં વિધવા સ્ત્રીઓએ સહાયકતા થઈ પડવું.

૧૨ સ્ત્રીઓ પુરુષોની રહેણીકરણી પર ઘણી અસર કરે છે એ નિઃસંદેહ છે. સ્ત્રી સમાજનું મધ્ય બિંદુ છે. સંસારની નીતિરીતિ સ્ત્રીની વર્તણુકથી અંધાય છે; અને સ્ત્રી સંસાર સુધારાના કાર્યમાં તેમજ દયાની દેવી તરીકે સર્વોત્તમ સેવા કરી શકે છે અને એટલા માટે પ્રભુ તરફથી તેને બેઠતા સર્વ સદ્ગુણોની પુરતી બક્ષિસ મળી છે તે વિચારી પોતેપોતાના સદ્ગુણોનો અમલ સારે માર્ગે જ કરવો એમાં જ તેને પુણ્ય છે.

૧૩ ફતેહની આવી ઉત્સાહ છે માટે ઉત્સાહી રહેવું. દીર્ઘ દૃષ્ટિ રાખી, સસમાર્ગ શોધી, આનંદી સ્વભાવ રાખી મંડી રહેથી સર્વ અડચણો દૂર થઈ જાય છે માટે આ સદ્ગુણો ખીલાવવા દરેક જણે પ્રયત્ન કરવો.

૧૪ દરેક માણસ ચ્હાય તો તેને સારૂ કરવાની તક પ્રાપ્ત થાય છે, માટે તે તકનો જ ફક્ત સદુપયોગ કરી બેસી ન રહેતાં સારૂ કરવાની તક શોધવા કોશિષ કરવી.

૧૫ એક સ્ત્રીએ દેશકાળને અનુસરી, પોતાના ધર્મના સિદ્ધાન્તો ન લાગતાં એવી રીતે પોતાનું આચરણ રાખવું કે માગ્યા વગર તેમને તેમના હક્કો પુરુષ વર્ગ તરફથી મળે. પુરુષ વર્ગનો તિરસ્કાર ન કરતાં તેને તેની ઉચ્ચતિમાં સાથે લઈ સ્ત્રીઓએ પોતાની તથા દેશની ઉન્નતિ કરવામાં સ્ત્રીનું સ્ત્રીત્વ સમાયેલું છે એમ સમજ વર્તવું.

૧૬ સ્ત્રીઓએ તથા પુરુષોએ સર્વેએ પોતપોતાની ક્ષેત્રમર્યાદામાં જ રહીને ફરજ બજાવવાની છે. અને તે ફરજે યથાર્થ રીતે શું છે તે દરેક મનુષ્યે જાણવું આવશ્યક છે. સ્ત્રી પુરુષો એક બીજાનાં સમાન નથી. “એક બીજાની ન્યૂનતા, એક બીજાની જરૂરિયાતો પૂરી પાડવામાં જ તેમની સમાનતા, સંપૂર્ણતા અને સુખનો આધાર રહેલો છે.” એ જ સિદ્ધાન્ત હરહમેશ હૃદયમાં કોતરી રાખી એક સ્ત્રી આઠે તો તે તેના દેશમાં ઘણું ઉત્તમ કાર્ય બજાવી શકશે.

The pure in heart, who fear to sin,
The good, kindly in word and deed:
These are the beings in the world
Whose nature should be called divine.

Buddhist,

હૃદયથી પવિત્ર, પાપથી ડરતી અને વચન અને કર્મમાં દયાલુ વ્યક્તિઓની પ્રશંસા દિશ્ય છે.

Who does the best his circumstance allows
Does well, acts nobly; angels could do no more.

Young

પ્રાપ્ત સંયોગોમાં બની શકે એટલું હિતમ કાર્ય જે કોઈ કરે છે, હિતમ કાર્ય કરે છે તે સારું કરે છે, દેવો પણ એથી વિશેષ ન કરી શકે.

If woman really wants a calling of God, in which her sex's special gifts can find full employ; if she would realize the divinest of womanhood's ideals and be "as the angels;" she need only listen to the means of suffering and sin which cry aloud for God's ministers of light and life; hearken humbly to the voice that whispers in her soul.

જો સ્ત્રીને દિવ્યાંગના બનવાની, શ્રીત્વના દિવ્ય આદર્શ સિદ્ધ કરવાની, શ્રીત્વની વિશેષ શક્તિઓનો સદુપયોગ કરવાની, અને પ્રભુનું કાર્ય કરવાની ઈચ્છા હોય તો અંતરાત્મામાં શુભતા સ્વરને, જીવન અને પ્રકાશ લાવતા પ્રભુદેવોને હિતતા પાપી અને પીડાતા જનોના હરણ સ્વરને, તેણે નમ્રતાથી સત્કારવે.

(૧૨)

ઉપસંહાર

આપણે ચારે બાજુથી સ્વ. જમનાબહેનનું ચારિત્ર જોયું છે અને વખતો વખત તેમના ગુણોનું ધીર્ત્તન કર્યું છે. હવે આપણે જોવાનું છે કે તેમણે તેમના જીવનની સફળતા કરી હતી કે નહિ? પણ તે પહેલાં જીવનની સફળતા કયારે થઈ કહેવાય તેનો આપણે વિચાર કરીશું. મનુષ્યનું ખરૂં મનુષ્યત્વ શેમાં રહેલું છે? તેનું દ્રવ્ય, તેની પદ્ધતિ, તેના મકાન અગર તેનાં વસ્ત્ર-એ કશામાં તેનું મનુષ્યત્વ રહેલું નથી, પણ તેના ચારિત્ર્યમાં જ તેનું મનુષ્યત્વ રહેલું છે. પ્રત્યેક મનુષ્ય ધારે તો તે ઉત્તમ થઈ શકે. કારણ કે મનુષ્ય માત્રમાં દેવત્વનો અંશ રહેલો છે. મનુષ્યની શક્તિ પરિમિત છે અને તેની જવાબદારી પણ મોટી છે. જો આપણે આપણું તમામ સામર્થ્ય તેમાં વાપરીએ તો સદ્ગુણ ઉપરની આપણી પ્રીતિ દૃઢ થશે, અને જ્ઞાન સંપાદન કરવાની વૃત્તિ સતેજ થશે; તેથી કરીને આપણે પરાક્રમી, પરીપકારી જીવન ગાળવા શક્તિવાન થઈશું; અને પ્રભુ આપણા ઉપર પ્રસન્ન થશે, તથા આપણી ધીર્ત્તિ સમસ્ત જગતમાં નિશ્ચય શ્રેયશી. મનુષ્યમાત્રે પોતાનું ચારિત્ર્ય ન્યાયયુક્ત, પ્રેમયુક્ત, કર્તવ્ય-યુક્તિયુક્ત, સત્યયુક્ત, ઉત્સાહયુક્ત રાખવું એ જ જીવનનો હેતુ-ઉદ્દેશ-છે અને એમાં જ જીવનનું સાર્થક્ય છે એમ સમજવું.

સ્વ. જમનાબહેને તેમનું જીવન આવા પ્રકારે ગાળ્યું હતું. તેમણે બહુ, પોતાથી બની શકે તેટલું, બધી રીતે, જોટલાંનું બની શક્યું તેટલાંનું, સર્વ જગ્યાએ, સર્વ સમયે, શાંત રીતે, અને બન્યું ત્યાં સુધી કર્યું છે. તેમને હજી વણાં કાર્યો કરવાની હોંસ હતી તે ચૂલું થઈ શકી નથી અને તેમનું આરંભેલું કાર્ય પણ અપૂર્ણ રહ્યું છે. તેમને બે વર્ષ પર વિધવાવસ્થાનું મહાદુઃખ આવી પડ્યું અને તે દુઃખ તેમણે એક ઉત્તમ સ્ત્રીને છાજે તેવી રીતે સહન કર્યું હતું. આ દુઃખ વિસારી તેમના સદ્ગત પતિની અમૂલ્ય સલાહને અનુસરી તેમણે બહારમાં દેખાવ દેવો શરૂ કર્યો હતો. આ સારું ના. લેડી અલીશાહે ટાઉન હોલમાં ના. ગવર્નર તથા ના. લેડી વિલિંગ્ડન આગળ મોટા મેળાવડા સમક્ષ તેમનાં વખાણ કર્યાં હતાં. વિધવાવસ્થા એક તેમના પર આવી પડેલું બારેમાં બારે સંકટ હતું. પણ તે સંકટનો તેમણે સદુપયોગ કરી તેમાંથી તેમણે નવો જન્મ લીધો હતો. જેમ એક લેખકે કહ્યું છે કે:—

God moulds her saints by sorrow; leading the once happy woman of society to the altar of sacrifice, from which would formerly have shrunk, but wherewith she

mounts unhesitatingly; its flames kindling a new life within her, and shining a holy light out from her in which she stands transfigured, looming large and lofty as an angel of God.

હેલાં ન્યાં જતાં કંપી હોત, પરંતુ હવે ન્યાં તે દૃઢતાથી જઈ શકે છે, જેની ન્યાતિ બેનામાં નહું જીવન પ્રગટાવે છે, અને જેના પવિત્ર પ્રકાશથી તે સુરાંગના જેવી હૃદય અને પ્રતિભાસાથી બને છે—એવી આત્મ યજ્ઞની વેદી ઉપર સંપૂર્ણ સુખી સ્ત્રીને પણ પ્રભુ સમર્પે છે—એમ આપત્તિથી પ્રભુ સંતોને ધડે છે.

આ જ પ્રમાણે દુઃખના અસહ્ય તાપમાંથી સ્વ. જમનાબહેન પવિત્ર મૂર્તિ તરીકે બહાર પડ્યાં હતાં અને તે બે વધુ જીવ્યાં હોત તો એક હિંદુ સ્ત્રી વ્યાજબી પ્રસંગ મળે કેટલું ઉપયોગી કાર્ય કરી શકે છે તે હજી પણ ઢચુપચુ મનવાળાં સ્ત્રીપુરુષોને દૃષ્ટાંતરૂપે દેખાડી આપત પણ આ આપણી આશા હમેશને માટે નષ્ટ થઈ છે. તેમણે તેમની માંદી, નિઃસ્વાર્થી, પ્રેમમય, ઈશ્વરપરાયણ હૃદય તમારી સેવા કરવામાં ગાળી છે અને તેમનાથી જેટલું બન્યું તેટલું કરી સેવામાં જ તેમનો દેહ તેમના કિરતારને સ્વાધીન કર્યો છે. આ સર્વ સેવાઓ કેટલું દુઃખ વેડી, વાલુકેશ્વરના તેમના રહેવાના બંગલા આગળથી કેવે રસ્તે નીકળી, કેટલાં પગથીઆં ચઢીને કરી છે તેનો ખ્યાલ જેઓ તેમના પ્રસંગમાં આવ્યાં હશે તેઓ જ કરી શકશે. તેમની હૃદયગી આપણને પ્રભુ કેવો હશે તેનું કંઈ લાન કરાવે છે. આપણે તેમને વાસ્તે જે નિહાળ્યું છે, અનુભવ્યું છે, સાંભળ્યું છે તે ઉપરથી આપણે તેમને વ્યાજબી રીતે 'A Ministrant of mercy to the miseries of man,' 'A saviour of many' અને સાક્ષાત્ દુઃખી માનવોને તો દયાની દેવી, સર્વની સહાયક વગેરે માનવંતી પદવીઓ આપીશું, પણ આ પદવીઓ મરનારને સુદૃઢ અસર કરવાની નથી. તેમને તો માનપાત મેળવવાની ઉમેદ જ ન હતી. આ સર્વ આપણે લખીએ છીએ, બોલીએ છીએ તે આપણી પોતાની જ ઉન્નતિ અને આપણા પોતાના જ સંતોષ માટે છે. તેમ બહેનોએ અત્યારસુધી સતી સ્ત્રીઓના ચરિત્રો ઘણાં વાંચ્યાં હશે તેમાં તમારાં જમના-સેયાતું જન્મચરિત્ર ઉમેરવું અને પ્રત્યેક સતી સ્ત્રીના બે ઉત્તમ ગુણ હોય તેનો ગજરો ગુંથી તે નિરંતર ગળામાં તેમ જ હૃદયમાં ધારણ કરવું કે જેથી તમે પણ ગુર્જર સતી સ્ત્રીના નામને પાત્ર થાવ. લૅન વેસલી નામનો પ્રખ્યાત ઈંગ્લેન્ડ ધર્મગુરુ કહે છે કે સ્વર્ગમાં પુરુષ કરતાં સ્ત્રીની સંખ્યા વધારે છે એ વાક્ય આપણે સત્ય માનવામાં જ લાલ છે. મહાભારતમાં કહેલું છે કે સ્વર્ગના નીચે મુજબ સાત દરવાજા છે: ઉદારતા, પશ્ચાત્તાપ, ધૈર્ય, પતિવ્રતાપણું, લજ્જા, સત્ય, અને દયાલાવ. આ બધા દરવાજા પરથી પરમેશ્વરે સ્વ.જમના બહેનને સ્વર્ગના ધામમાં જવાની પૂર્ણ પરવાનગી આપી હશે એમ આપણને તેમના જીવન ઉપરથી અનુમાન બાંધવાને સમજ કારણ મળે છે. અસહ્ય શ્રીક અને રોમન લોકોમાં એવી નવાઈ જેવી માન્યતા હતી કે જ્યારે એક ઉત્તમ સ્ત્રી મરણ પામતી ત્યારે પ્રોસર્પાઈન નામની દેવી બીજી દુનિયામાં ઉત્તમ અને પવિત્ર આત્માઓને એકઠા કરી એક સરઘસ કાઢી તે ગૃહિણીને આવકાર આપતી અને ઉપર જણાવેલ આત્માઓ આ સરઘસ નીકળતું ત્યારે તે પુણ્યશાળી ગૃહિણીના ચાલવાના માર્ગમાં સુવાસિત ફૂલો વેરતાં આ માન્યતા બે ખરી હોય તો તે મુજબ આપણી ખાત્રી થાય છે કે સ્વ. જમનાબહેનને પણ પ્રોસર્પાઈને આવો જ આવકાર આપ્યો હશે.

બહેનો સ્વ. જમનાબહેન સાડ લખાયેલ આ લેખ તથા આ સ્મારક-ચંકમાં અપાયેલા અન્ય લેખો ધ્યાન દઈ વાંચવા હું તમને વિનંતિ કરું છું; ફક્ત વાંચવા જ નહિ પરંતુ વાંચી તેનું મનન કરવા તથા તે મુજબ ચાલવા પ્રયત્ન આદરવા પણ વિનંતિ કરું છું. સ્વ. જમનાબહેન

સ્વર્ગપ્રતિ ગયાં છે. તેમણે તેમનું કાર્ય અપૂર્ણ મૂક્યું છે. તે તમે પૂર્ણ કરશો? એ કર્યું એ તમારો ધર્મ છે. નહિ કરો તો સ્વ. જમનાબહેનની આ ઈચ્છા પૂર્ણ કરવાને તેમને ખાણં તમારામાં જુદે સ્વરૂપે આવી બેળાવું પડશે. એમ નહિ થાય એ ઈચ્છવા યોગ્ય છે. હવે તમારે તેમના મૃત્યુ બાદ મિથ્યા શોક કરવો મૂંઝી દેવો જોઈએ. આપણી જમના પર પ્રીતિ હોય છે, તેમના મરણથી આપણને જે ખેદ તથા શોક થાય છે તે વાસ્તવિક રીતે જોતાં તેમાં મરનાર પ્રતિના દયામાવનો અંશ ઘણો જ થોડો હોય છે. જે સ્ત્રીએ પોતાની હૃદયગી સારીરીતિ, ઉદ્યોગમાં અને લોકોપયોગી કાર્યો કરવામાં ગાળેલી છે તેને મરણની ધાસ્તી જ રહેતી નથી. પણ એટલી જ ધાસ્તી રહે છે કે તેમણે આરંભેલું કાર્ય બીજાઓ પૂર્ણ કરશે કે નહિ. એ સ્વ. જમનાબહેનના પણ મનમાં હતી. એ ધાસ્તી ખોટી હતી એમ તમે તમારાં આચરણથી પૂરવાર કરી આપશો.

તમારે હવે મોટી ફરજ બાજવવાની છે. સ્ત્રીજિવનનાં દ્વારો ખુલવા માંડ્યાં છે તેમાં તમારે તમારાં સદ્ગતિનથી ઉત્તમ ભાગ લઈવવાનો છે. તમારી ફરજ હવે કઈ છે તે તમને બે બોલમાં કહી આ વિસ્તારથી લખાયલો લેખ સમાપ્ત કરીશ.

વાંચક વર્ગ! આ લેખથી તારા હૃદયપર અસર થઈ છે? થઈ હોય તો સ્વર્ગસ્થની છેલ્લી ઈચ્છા મુજબ તેમની ઉત્તમ કારકીર્દી ઘડનાર, સેવા સદન, વનિતા વિશ્રામ, વગેરે સ્ત્રીસંસ્થાઓનો રસ્તો સહેલ તથા સરળ કરનાર ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળને સ્થાયી બનાવવા સાથે સ્વર્ગસ્થે જે રૂ. ૫૦૦૦ ની રકમ ભરી છે તેમાં તારી પોતાની યથાશક્તિ મુજબ ફાળો ભરી, બીજાને તારી સારી લાગવગથી ભરવા પ્રેરજે. ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળને સ્વર્ગસ્થની પાછળ તેમની યાદગીરી કાયમ રાખવા સાથે એક સ્મારક-ફંડ કાઢ્યું છે. સ્વર્ગસ્થના સંબંધમાં શેઠ દાદાસાઈ નવરોજીએ જાહેર પ્રત્યે તેમની ફરજની યાદ દેવડાવવા વાસ્તે કહ્યું છે તે નીચે મુજબ છે.

“જં. સ્વ. જમનાબાઈના ચરિત્રનાં ઉમદા લક્ષણોની અને પરોપકારનાં તેમનાં અનેક શુભ કાર્યોની યાદગીરી યોગ્ય રૂપમાં મુંબાઈનાં સ્ત્રીપુરુષોએ કાયમ રાખવી ઘટે છે. મને પૂરેપૂરો વિશ્વાસ છે કે આ ભલ્લી સ્ત્રીની યાદગીરી તાજી રાખવાનું કર્તવ્ય તેઓ બજાવશે.”

મારી ખાત્રી છે કે આ ફરજ મુંબાઈની પંચરંગી પણ પરોપકારી કાર્યોમાં ભાગ લેનાર અણેસર પ્રભ બજાવશે. પણ આ ફરજ બજાવી મંડળને વાસ્તે મંડળની બહેનોએ મકાન બંધાવ્યું એટલે જું સ્ત્રી ઉત્તિતિનું કાર્ય સમાપ્ત થયું? નહિ! મકાનની અંદર કામ કરનાર દેશસેવાને સમય જીવન અર્પણ કરનાર ગુજરાતી હિંદુબહેનો સ્વર્ગસ્થને પગલે ચાલી સારી સંખ્યામાં નહિ નીકળે ત્યાં મુખી સ્વર્ગસ્થ જમનાબહેને આરંભેલું કાર્ય પૂર્ણ થવું મુશ્કેલ છે. વીસમી સદીની મહાન સ્ત્રીઓમાં જાણીતા સાક્ષર રા. રા. રામમોહનરાય ‘ગં. સ્વ. નાની બહેન, ગં. સ્વ. બાલગૌરી, ગં. સ્વ. મગન બહેન, ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સક્ષાર્થ, સ્વ. સુમતિ બહેન, બહેને વિજયાગૌરી, સી. વિદ્યા રમણભાઈ તથા સી. શારદા સુમંત તથા સી. કરતુરભાઈ મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધીની ગણના કરે છે. આ સ્ત્રીઓમાંથી સ્વર્ગસ્થ જમનાબહેન તથા બીજા બે બહેનો સ્વર્ગવાસી થઈ છે. પ્રથમની ત્રણ સજારીઓ પોતાના આશ્રમો સાથે પારમાર્થિક જીવન ગાળે છે તેથી કરીને તેઓથી બીજા ઘણી રીતે જાહેરમાં સ્ત્રી ઉત્તિતિ સાથે જોડલો જોઈએ તેટલો ભાગ લઈ શકાય નહિ એ દેખીતું છે. આવી સ્થિતિ છે ત્યારે આવી મહાન સ્ત્રીઓની આપણા ગુજરાત, કાશીવાસી સ્ત્રી ઉત્તિતિસાથે કેટલી મોટી જડ છે તે તમને સદજનમાં

માલમ પડશે. માટે જ મારી બહેનો! સ્વર્ગસ્થ જમનાબહેનને પગલે ચાલી, તમારાથી બની શકે તેટલી તન, મેન, અને ધનથી નિઃસ્વાર્થી દેશસેવા કરવાનો મંત્ર આજથી લઈ દરેક દાદાભાઈ જ્યંતીને દિવસે તે સંબંધી દૃઢ નિશ્ચય કરી ગૃહકાર્યમાંથી પરવારી દેશસેવા આરંભો. હિંદની માતાઓ સ્વ. જમનામૈયા લેવી પુત્રીઓ તથા દાદાભાઈ લેવા પુરુષોને જન્મ આપજો અને તમારી પ્રસવપીડા સફળ કરજો. ગુજરાતની તેમ જ હિંદની ઉન્નતિ તમારા જ હાથમાં છે. આ સદીમાં સેવાધર્મ ઉત્તમ ધર્મ ગણાયો છે અને તે યથાર્થ રીતે પાળવાને સ્ત્રી જ યોગ્ય ગણાય છે માટે આ પ્રસંગનો યોગ્ય લાભ લઈ વીસમી સદીમાં જનસમાજની સુધારણામાં તમો બહેનો તમારી તરફથી તેમાં ખૂટતા આધ્યાત્મિક અંશો પૂરા પાડી, પુરુષ વર્ગને, લાવણું કરી નહિ, પણ ઉમદા કાર્યો કરી તમો કેવી ઉત્તમ મદદ આપી શકો છો તે પ્રત્યક્ષ કરી બતાવો. આ કરાવ તમારા મનમાં ઉતારે અને તમારી પાસેથી હિંદની ઉન્નતિ કરાવે એ જ પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરી હું આ લેખ સમાપ્ત કરું છું.

સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક:—રા. મોહનદાસ કરમચંદ ગાંધી.

સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈ સક્કઈની સાથે મને જાતે પરિચય થયો જોઈ હતો. પણ તેમના દક્ષિણ આફ્રિકાના સંબંધના કામથી હું પુરતો વાકેફાર હતો. મિ. મોલાક કે જે એમના પ્રસંગમાં સારી પેઠે આવ્યા હતા અને જેને એમણે ખુબ મદદ કરી હતી તે મને કહેતા કે આ લક્ષી બાઈની લાગણી દક્ષિણ આફ્રિકાવાસી હોદીઓ તરફ બહુ હતી, અને ખરા દીલથી પોતે એ બાબતમાં કામ કરતી હતી. જમનાબાઈને હું જ્યારે મળ્યો હતો ત્યારે પોતાને જોળખાણ કરાવતી એ બાઈએ આ શબ્દો વાપરેલા: હું લણી નથી, મને બોલતાંએ ન આવડે, છતાં હું જાણું છું કે મારે અમુક કામ કરવાં લેખ્યે. એમનો સરળ સ્વભાવ મને બહુ પ્રિય લાગ્યો હતો. ઈશ્વર તેમના આત્માને શાંતિ આપો.

ગં. જમનાબહેન.

લેખક:—સર જગમોહનદાસ વરજીવનદાસ.

ગુજરાતી હોંદુ શ્રી મંડળના સેક્રેટરી તરફથી મંડળના માનવંતાં પ્રમુખ સ્વર્ગવાસી બાઈ જમનાબાઈનગીનદાસ સક્કઈની યાદગીરીમાં કાઢવા આવનાર શ્રીહિતોપદેશના સ્મારક અંકમાં મને ગંગા સ્વરૂપ જમનાબાઈની છંદગી સંબંધી થોડું લખી મોકલવાને વિનંતિ કરવામાં આવી છે. તેને માન આપી આ લક્ષી અને પરમાર્થીબાઈ સાડ અત્યારમુધી બધા તરફથી તેમની ધીર્મતા ગાવામાં આવી છે, તેમાં મારી તરફથી પણ કંઈક લખી મોકલી આપવું એવી માહારી ફરજ સમજું છઉં.

લગભગ પંદર વર્ષ પર મુંબાઈ જેવા નામાંકિત શહેરમાં વેપારી વર્ગ તરીકે જાણીતી થયેલી ગુજરાતી કોમની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ કેવી હતી તે હાલની સ્થિતિ સાથે જરા સરખાવીએ છીએ ત્યારે બેશક તે કંઠગી હતી તેમ મને કહ્યા વગર ચાલતું નથી. આજ વર્ષો થયાં પુરૂષ વર્ગ જ સાંસારિક, ધાર્મિક, રાજકીય, નૈતિક દેશોચંતિ સાડ ચળવળ કરી રહેલો. આપણે ભેટાં હતાં. આ વખતે આજ વર્ગ જાહેર છાપાઓમાં તેમ જ પ્લેટફોર્મ ઉપર તથા અન્ય જગ્યાઓએ સ્ત્રીકેળવણી સાડ હીમાયત કરતાં હતાં. પણ તેના પરિણામે આપણે કાંઈ સંગીન પગલું ભેવા બેનશીબ રહ્યા હતા. સુમાગ્રે સ્વર્ગવાસી શેઠ જોડળદાસ તેજપાળ અને શેઠ મંગળદાસ નથુભાઈએ સ્ત્રીકેળવણી આગળ વધારવા સાડ પોતાને ખરચે કન્યાશાળાઓ કાઢી પઢેલ કરી હતી, પરંતુ ઉપર જણાવેલી શુભ પહેલથી નેટલો ઉદય થયો લેખ્યે. તેટલો થયો નહિ. આ સ્થિતિ દેશને હાનિકર્તા છે. એમ સમજ એક લક્ષ્યપિપતિના હુંડુંમાં જન્મ પામેલી પુખ્ત વયની સ્ત્રીના હૃદયમાં સમસ્ત ગુજરાતની અબળા. સ્ત્રીઓના પોકારે આવાત કર્યો અને તે અજ્ઞાનમાં સડતી સ્ત્રીજાત પરત્વે પુરૂષોને તેમની ફરજ શું છે તે ખુસી રીતે કહેવાને પરમેશ્વરે પ્રેરણા કરી, પણ આ પ્રેરણા અમલમાં મુકવા સાડ કંઈ પણ બંધારણવાળી સ્ત્રીઓની સંસ્થા હતી નહિ. તે વખતે મુંબાઈમાં સને ૧૯૦૨ માં એક જાણીતા ખાનદાની હુંડુંબના વયોવૃદ્ધ શેઠ નારણદાસ કલ્યાણદાસ ધીરપારામનું મૃત્યું થયું, અને તેમની યાદગીરી પાછળ તેમના સુપુત્રો શેઠ જમનાદાસ તથા બવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાલાએ રૂ. ૫૦૦૦ ની રકમ મોટી ઉમ્મરની ગુજરાતી હોંદુ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સાડ જુદી કાઢી. ત્યાર બાદ શેઠ બવાનીદાસ નારણદાસે ગુજરાતના અગ્રેસરો શેઠ જોડળદાસ કહાનદાસ પારેખ તથા

રા. રા. જોવર્ધનરામ ત્રિપાઠીની સલાહ લઈ એક સ્ત્રીસંસ્થા કાઢવી એમ તેમણે નક્કી કર્યું, અને પછી ચાર ગુજરાતી હોદ્દા આગેવાનોની સહી લઈ જાણીતા ગુજરાતી ગૃહસ્થોની આ સલાહ સાડ સલા મેળવી અને તેમાં ઠરાવ થયા પ્રમાણે મુંબાઈ શહેરમાં તા. ૩૯ સપ્ટેમ્બર સને ૧૯૦૩ ને દિવસે ગુજરાતી હોદ્દા સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સાડ પહેલવેહેલી સંસ્થા ગુજરાતી હોદ્દા સ્ત્રી મંડળના નામથી સ્થાપવામાં આવી, અને તેમાં સૌ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કાઈને પ્રમુખ નીમવામાં આવ્યાં. એક જાણીતા ગુજરાતી હુકુંબની બાઈએ જાહેરમાં પોતાની કોમની સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ કરવાનું પ્રથમ પગલું હોંસથી તથા હોંમતથી ભર્યું. આ મંડળે પહેલાં ગુજરાતી સ્ત્રીપુરૂષોને જાહેરમાં તથા ખાનગીમાં ટીકા કરવાનું સાધન આપ્યું, પણ પ્રથમથી જ પચાસથી એકસો સ્ત્રીઓએ આ ટીકા ઉપર લક્ષ ન દીધું. નવીન કામ કરતી વખતે દરેક મનુષ્યને ભારે શ્રમ ઉઠાવવો પડે છે, એટલું જ નહિ પણ લોકોની ટીકાઓને ન ગણતાં કામ પાર પાડવું પડે છે. એ સિદ્ધાંત મનમાં રાખી સદ્વર્તનથી વર્તી આરંભેલું કામ ધીમે ધીમે જમનાબાઈના વડપણ હેઠળ ચાલ્યું કર્યું. આવા ખંત અને ઉત્સાહથી જે કામ ચલાવ્યું તેને માટે ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈને ભારે ધન્યવાદ ઘટે છે. એટલું જ નહિ પણ તેમની સાથે તેમને સહાય કરવાને જે સ્ત્રીઓ મંડળમાં કામ કરતી હતી તે બધાંને હું આ સ્થળે ધન્યવાદ આપું છું. આવી રીતે છેલ્લાં તેર વર્ષ થયાં એક નાના બીજરૂપ સ્થપાયેલી આ સ્ત્રીસંસ્થા દેશહિતકારી અનેક કાર્યો હાથ ધરી, ફક્ત ગુજરાત, કચ્છ, કાઠીયાવાડમાં નહિ પણ આખા હોંદમાં અને દેશપરદેશમાં જે નામના મેળવવા ભાગ્યશાળી થયું છે તે સાડ મારી માન્યતા મુજબ આખું ગુજરાત મરનાર જમનાબાઈ સક્કાઈને આભારી થયું છે. આ સાથે મારા મિત્ર શેઠ નગીનદાસ સક્કાઈએ પોતાનાં પત્નીને દેશ સેવા કરવાની જે ઉમદા તક આપી એક સ્ત્રીના ઉચ્ચા સદ્ગુણો પૂરતી રીતે ખીલવવાની જે સગવડતા કરી આપી એટલું જ નહિ પણ પોતાથી બનતી તન, મન, અને ધનની મદદ આપી હતી તે સાડ આપણે તેમનો પણ અભાર ભૂલવો ભેધતો નથી. જમનાબાઈને પોતે ખાનદાની હુકુંબમાં અવતરેલાં, વળી પોતાના પતિ પાસેથી કેળવણીનો સંસ્કાર પામેલાં, મોટી ઉમરનાં, અને સદ્ગુણોથી ભરપૂર વિશાળ હૃદયનાં સ્ત્રી હતાં. તેથી તેમણે નિર્વિઘ્ને ગુજરાતી હોદ્દા સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સાડ પહેલ કરી, તે વિકસાવી તમામ હોદ્દા સ્ત્રીઓના ભલા અર્થે પોતાના જીવનનો બહેનો ઉપયોગ કરી જમનાબાઈને પોતાનું જીવન ગાળી, વિધવા અવસ્થામાં પણ દેશની સમસ્ત વિધવાઓની આગળ ઉત્તમ દૃષ્ટાંતરૂપે જે ઉમદા ચરિત્ર મુકી ગયાં છે તે સાડ પણ આપણે દરેક એમના આભારી છીએ. જમનાબાઈના જીવન ચરિત્ર ઉપરથી સ્ત્રી તથા પુરૂષ બંનેને ઘણું શીખવાનું મળે છે, એમ હું માનું છું, અને આશા રાખું છું કે પુરૂષ વર્ગ જમનાબાઈનેનો દાખલો બેધ પોતાની સ્ત્રીઓને પોતાના ગૃહકારભાર ઉપરાંત વખત મળે દેશસેવા કરવા પ્રેરશે તો જ તેઓ ગુજરાતમાં બીજા જમનાબાઈ જેવી પરમાર્થી સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન કરવામાં સહાયબૂત થશે.

છેવટે મંડળમાં ગં. સ્વ. જમનાબાઈને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ સાડ જે દ્વારો ખોલ્યા છે તે દ્વારો પાછા બંધ ન થાય, પણ દિવસે દિવસે તેમાં વધારો થાય તે માટે તન, મન, અને ધનથી મંડળ રહેલું જરૂરનું છે. દરેક દેશમાં એવા દેશહિતકારી વીરલાઓ જુગ માલમ પડે છે. પણ તે રત્નો જે કામ સાડ જન્મે છે, તે ખલાસ થયેથી તે સ્ત્રીરત્નો આપણી પાસેથી અદૃશ્ય થઈ જાય છે.

હું દુંકમાં એટલું જ જણાવીશ કે જમનાબાઇનું એ ખરેખર પ્રસંસનીય જીવન આપણી હાલની ઉધરતી દરેક પ્રલને એક ધડા સમાન છે. મને પુરતી ખાત્રી છે કે આવી પરમાર્થો બાઇની યાદગીરી આપણા વચ્ચે સારી રીતે જળવાય, તે માટે ભેદતા નાણાં ભેગાં કરવા માટે મંડળના દરેક સભાસદો, તેમજ હિતચિન્તકો, એક સંગીન રકમ ઉભી કરવામાં લાગ્ય-શાળી થશે.

સદ્ગત ગંગા સ્વરૂપ જમનાબાઇનું સંબંધી બે બેલ.

લેખક:—રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, એમ. એ., એલ એલ. બી.

મરહૂમ આદેરમાં આવ્યાં અને લોકોપયોગી કામમાં આદેર પડી લાગ લેતાં થયાં ત્યાર પહેલાંને હું એમના સંબંધમાં આવેલો, એટલે કે લગભગ વીસેક વરસ થયાં હું એમને ઓળખતો આવ્યો છું. અસલ ખાનદાની હુડુંબટાં હોવાથી પહેલેથી જ એમનો સ્વભાવ ઉદાર અને પરોપકારી તો હતો, પરંતુ તે વખતે પણ એમના સ્વભાવનું જે ખાસ લક્ષણ મારું ધ્યાન ખેંચતું હતું તે એમનું હેતાળપણ હતું. એમનાં સર્ગાસંબંધી, મિત્ર તથા ઓળખીતાંઓને હમેશાં એઓ હસીને જ બોલાવતાં. તે ઉપરાંત તેમના શ્રેય માટે હમેશાં તત્પર રહેતાં. એ હેતાળપણું ઠેક મુધી એમણે જળવી રાખ્યું. હુડુંબટાં એક માણસને મળે તો તેના આખા હુડુંબ વિશે ખરખર બહુ હેતથી પૂછે; કોઈ એક મિત્રને મળે તો તેની મારફત પોતાનાં જેટલાં ઓળખીતાંઓને તે મિત્રને સંબંધ હોય તેટલાં જાણી તબીએત વગેરે વિશે તળવીજ કરવી, એ એમના સ્વભાવની ખાસ ખૂણી હતી. હું ધારું છું કે એમના સંસર્ગમાં આવેલા દરેક માણસને એમના આ લતના માયાળુપણાનો અનુભવ થયો જ હશે. એ જ માયાળુપણાએ આગળ જતાં એટલે મોટી ઉમરે એમને આદેર જીવનમાં લાગ લેવા પ્રેર્યો એમ હું સમજું છું. કારણ જે માયાળુ હોય તે જેમ પોતાની માયા વધારે ને વધારે માણસોને દર્શાવતું બધ તેમ તેને પોતાના જીવનનું સાર્થક થયું લાગે.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક:—રા. બેજનજી મેરવાનજી દમરી.

મરહૂમબાઈજમનાબાઈ સક્કઈ ખરેખર એક પરોપકારી શરીર હતાં. જ્યારે અડસઠીયા ફુકા-લમાં હોરો અને માણસોની બેઠીની પૂરેપૂરી ખુવારી થઈ હતી, ઘાસ ચારાની તાણુને લીધે હલારો હોરોનો નાશ થવા લાગ્યો હતો, ગરીબ માણસો અલ્પ વસ્ત્ર વિના કેવલ હાડપિંજર થઈ ગયાં હતાં ને નાના મોટાં સેકડે ભુખમરાથી હલવણતાં નજરે પડતાં હતાં—એ દુઃખદાયી દેખાવને યાદ કરતાં પણ રૂનાટાં ઉઠાં થાય છે—ત્યારે લયંકર સમયે બાઈ જમનાબાઈ ફુકાલની રિયતિ તપાસવા ભતે તસડી લઈ કાઠિયાવાડમાં આવ્યાં હતાં—તે પ્રસંગે રાજકોટ આવ્યાં ત્યારે ફુકાલ કમિટીના એક મેમ્બર તરફ મને એમની મુલાકાતનો લાભ મળ્યો હતો. ફુકાલની પીડા કમી કરવાના હેતુથી અમારી કમિટીએ જેજે ઝોડવણો છીધી હતી તે સઘળી એમને જતાવવામાં આવી હતી. એ ઝોડવણ ભેદને ચોતે ઘણો સંતોષ જતાઓ હતો, ને તેની સાથે દોરની તથા માણસોની મુસીબતો ને

સંકટ જોઇને એમનું હૈયું ભરાઈ આવ્યું હતું. પુરુષ કરતાં બૈરાં ભતની લાગણી કોમલ હોય છે. એ લાગણી પોતાની ભીની આંખ તથા કરમાયલા એહેરાથી છુપાવી શક્યાં ન હોતાં. પરો-પકારી માણસ પોતાના દુઃખ કરતાં પારકાના દુઃખથી વધારે દુઃખી થાયછે. બદલાની આશા-વિના દુઃખીને મદદ કરવી ને પારકાનું ભલું કરવું એ જ ખરો પરોપકાર છે. આ દુનિયામાં પોતાને માટે કોણ જીવતું નથી? પારકાને માટે જીવે છે તે જ જીવી બાલે છે. આ ઉત્તમ લાગણીને તાબે થઈ એ દયાલુ બાઈએ ગરીબ ભૂખે મરતાંઓમાં અમ, હુગડાં વિગેરે વહેંચ્યાં હતાં. એમની જોડે વાતચિત કરતાં એમ સ્પષ્ટ માલમ પડ્યું હતું કે જો પોતે ઘણી જીંવી કેલવણીનો દાવો કરતાં નહોતાં તો પણ આપણા દેશના સ્ત્રીવર્ગને જીંવી કેલવણી આપવાનાં ચુસ્ત હીમા-યતી હતાં. બૈરાં ઘરેણાંથી શોભે છે તેના કરતાં વિદ્યાથી વધારે શોભે છે એ એમની ખરી માન્યતા હતી. સંસારમાં સ્ત્રી-પુરુષ એક બીજાને સહાયકારી હોય; એક બીજાના યુલંદ વિચારની કદર કરી શકતાં હોય, તો જ સંસાર મુખરૂપ નીવડે છે એ એમનો સિદ્ધાંત હતો. ને તેટલા જ માટે પડતી હાલતમાં રહેલા સ્ત્રીવર્ગને જીંવે દરજ્જે પહોંચાડવાને એ બાઈ અથાક મહેનત કરી રહ્યાં હતાં. ને તે વાજબી હતું. કેમકે ગાડીએ એક નબળો ને એક તેજ એમ બે ઘોડા જોડ્યા હોય તો ગાડી બરાબર ચાલે નહિ. તેમ સ્ત્રી પુરુષ બેઉની કેળવણીને જ્ઞાનમાં મોટો અંતર હોય તો સંસારનું ગાડું મનમાનતી રીતે ચાલી શકે નહિ એ ખુલું છે. એટલા માટે સ્વ. જમનાબાઈનો ઉદ્દેશ સર્વ પ્રકારે ઘણો વખાણવાજોગ હતો. થોડા વખતમાં પોતાની ભત્તીબેનોની સ્થિતિ સુધારવાને એમણે તન, મન, ને ધનથી ભારે જહેમત ઉઠાવી હતી. પોતે મધ્યમ અવસ્થાનાં હતાં એટલે એમનો બોધ સાંભળનારને સારી અસર કરતો તથા પોતે બોલનારાં પણ સારાં હતાં એમ સાંભળ્યું છે. દુનિયામાં જે થોડી પરોપકારી બાઈઓ થઈ ગઈ છે તેમની હારમાં બેસવાની યોગ્યતા એમણે મેળવી છે. હિંદુસ્તાનમાં ઘણી જમનાબાઈ સમ્રાટ પાડવી જોઈએ.

હું હુંકમાં એટલું જ જણાવીશ કે જમનાજાઇનું એ ખરેખર પ્રશંસનીય જીવન આપણી હાલની ઉધરતી દરેક પ્રત્યે એક ધડા સમાન છે. મને પુરતી ખાતરી છે કે આવી પરમાર્થો બાઇની યાદગીરી આપણા વચ્ચે સારી રીતે જળવાય, તે માટે બેઠતાનાણાં ભેગાં કરવા માટે મંડળના દરેક સભાસદો, તેમજ દિતચિન્તકો, એક સંગીન રકમ ઉભી કરવામાં બાગ્ય-શાળી થશે.

સદ્ગત ગંગા સ્વરૂપ જમનાજાઇનું સંબંધી બે બોલ.

તેજક:—રા. કૃષ્ણલાલ મોહનલાલ ઝવેરી, એમ. એ., એલ એલ. બી.

મરહૂમ જાહેરમાં આવ્યાં અને લોકોપયોગી કામમાં જાહેર પડી બાગ લેતાં થયાં ત્યાર પહેલાંનો હું એમના સંબંધમાં આવેલો, એટલે કે લગભગ વીસેક વરસ થયાં હું એમને જોળ-ખતો આવ્યો છું. અસલ ખાનદાની હુકુંબનાં હોવાથી પહેલેથી જ એમનો સ્વભાવ ઉદાર અને પરોપકારી તો હતો, પરંતુ તે વખતે પણ એમના સ્વભાવનું જે ખાસ લક્ષણ માર્ક ધ્યાન ખેંચતું હતું તે એમનું દેતાળપણું હતું. એમનાં સર્ગાસંબંધી, મિત્ર તથા જોળખીતાંઓને હમેશાં એઓ હરતીને જ બોલાવતાં. તે ઉપરાંત તેમના શ્રેય માટે હમેશાં તત્પર રહેતાં. એ દેતાળપણું ઠેક મુધી એમણે જળવી રાખ્યું. હુકુંબના એક માણસને મળે તો તેના આખા હુકુંબ વિશે ખરખર બહુ દેતથી પૂછે; કોઈ એક મિત્રને મળે તો તેની મારફત પોતાનાં જેટલાં જોળખીતાંઓને તે મિત્રને સંબંધ દ્વેય તેટલાં બધાંની તબીએત વગેરે વિશે તમ્બીજ કરવી, એ એમના સ્વભાવની ખાસ ખૂબી હતી. હું ધારું છું કે એમના સંસર્ગમાં આવેલા દરેક માણસને એમના આ જાતના માયાળુપણાનો અનુભવ થયો જ હશે. એ જ માયા-ળુપણાએ આગળ જતાં એટલે મોટી ઉમરે એમને જાહેર જીવનમાં બાગ લેવા પ્રેર્યો એમ હું સમજું છું. કારણ જે માયાળુ દ્વેય તે જેમ પોતાની માયા વધારે ને વધારે માણસોને દર્શાવતું જાય તેમ તેને પોતાના જીવનનું સાર્થક થયું લાગે.

ગં. જમનાજાઈ સંસ્કૃત.

તેજક:—રા. બેજનજી મેરવાનજી દમરી.

મરહૂમજાઈ જમનાજાઈ સંસ્કૃત ખરેખર એક પરોપકારી શરીર હતાં. ન્યારે અડસડીયા દુકા-લમાં દોરો અને માણસોની બેઠતી પૂરેપૂરી જુવારી થઈ હતી, ઘાસ ચારાની તાણુને લીધે હલસે દોરોનો નાશ થવા લાગ્યો હતો, ગરીબ માણસો અત્ર વચ્ચે વિના કેવલ હાડપિંજર થઈ ગયાં હતાં ને નાના મોટાં સંકરો ભુખમરાથી હલવણુતાં નજરે પડતાં હતાં—એ દુઃખદાયી દેખાવને યાદ કરતાં પણ રૂવાઈ ઉભાં થાય છે—ત્યારે બચકર સમયે જાઈ જમનાજાઈ દુકાલની સ્થિતિ તપાસવા જતે તસદી લઈ કાઠિયાવાડમાં આવ્યાં હતાં—તે પ્રસંગે રાજકોટ આવ્યાં ત્યારે દુકાલ કમિટીના એક મેમ્બર તરીકે મને એમની મુલાકાતનો લાભ મળ્યો હતો. દુકાલની ખીડા કમી કરવાના હેતુથી અમારી કમિટીએ જેજે ઓકવણો ધીધી હતી તે સદળી એમને જતાવવામાં આવી હતી. એ ઓકવણુ બેઠને પોતે ઘણો સંતોષ જતાવ્યો હતો, ને તેની સાથે દોરની તથા માણસોની મુસીબતો ને

સંકટ ભેદને એમનું હૈયું બરાઈ આવ્યું હતું. પુરુષ કરતાં બેરાં ભતની લાગણી કોમલ હોય છે, એ લાગણી પોતાની બીની આંખ તથા કરમાયલા ચેહેરાથી છુપાવી શક્યાં ન હોતાં. પરો-પકારી માણસ પોતાના દુઃખ કરતાં પારકાના દુઃખથી વધારે દુઃખી થાયછે. બદલાની આશા વિના દુઃખીને મદદ કરવી ને પારકાનું ભલું કરવું એ જ ખરો પરોપકાર છે. આ દુનિયામાં પોતાને માટે કોણ જીવતું નથી? પારકાને માટે જીવે છે તે જ જીવી ભલે છે. આ ઉત્તમ લાગણીને તાલે થઈ એ દયાલુ બાઈએ ગરીબ બૂખે મરતાંઓમાં અમ, લુગડાં વિગેરે વહેંચ્યાં હતાં. એમની બોડે વાતચિત કરતાં એમ સ્પષ્ટ માલમ પડ્યું હતું કે બે પોતે ઘણી જીંચી કેલવણીનો દાવો કરતાં નહોતાં તો પણ આપણા દેશના સ્ત્રીવર્ગને જીંચી કેલવણી આપવાનાં સુસ્ત હીમા-ચતી હતાં. બેરાં ઘરેણાંથી શોભે છે તેના કરતાં નિઘાથી વધારે શોભે છે એ એમની ખરી માન્યતા હતી. સંસારમાં સ્ત્રી-પુરુષ એક બીજાને સહાયકારી હોય; એક બીજાના સુવંદ વિચારની કદર કરી શકતાં હોય, તો જ સંસાર સુખરૂપ નીવડે છે એ એમનો સિદ્ધાંત હતો. ને તેટલા જ માટે પડતી હાલતમાં રહેલા સ્ત્રીવર્ગને જીંચે દરજ્જે પહોંચાડવાને એ બાઈ અથાક મહેનત કરી રહ્યાં હતાં. ને તે વાજબી હતું. કેમકે ગાડીએ એક નખળો ન એક તેજ એમ બે ઘોડા બોળ્યા હોય તો ગાડી ખરાબર ચાલે નહિ. તેમ સ્ત્રી પુરુષ બેઉની કેળવણીને જ્ઞાનમાં મોટો અંતર હોય તો સંસારનું ગાડું મનમાનતી રીતે ચાલી શકે નહિ એ ખુલું છે. એટલા માટે સ્વ. જમનાપાર્થનો ઉદ્દેશ સર્વ પ્રકારે ઘણો વખાણવાબેગ હતો. થોડા વખતમાં પોતાની ભતીબેનોની સ્થિતિ સુધારવાને એમણે તન, મન, ને ધનથી ભારે જહેમત ઉઠાવી હતી. પોતે મધ્યમ અવસ્થાનાં હતાં એટલે એમનો બોધ સાલજનારને સારી અસર કરતો તથા પોતે બોલનારાં પણ સારાં હતાં એમ સાંભળ્યું છે. દુનિયામાં જે થોડી પરોપકારી બાઈઓ થઈ ગઈ છે તેમની હારમાં બેસવાની યોગ્યતા એમણે મેળવી છે. હિંદુસ્તાનમાં ઘણી જમનાપાર્થ સમર્થ પાકવી બેઈએ.

સ્વ૦ જમનાબાઈ સંકલ્પ-સ્રી વર્ગોનાં આદ્યપ્રચારક.

લેખક:—રા. હિમ્મતલાલ ગણેશજી અંબરિયા, એમ. એ., એલ એલ. બી.

સ્વ. જમનાબાઈ સંકલ્પના નામ અને કામથી સમસ્ત ગુજરાત સારી પેઠે જાણીતું છે, તોપણ સ્રીઓ માટે રીતસરના શિક્ષણના પ્રયાસની જરૂર છે એવો દૃઢ વિચાર કરી, તે વિચારને નિશ્ચયપૂર્વક અમલમાં મૂકનારાં જે બાઈઓ ગુજરાતમાં થયાં છે તે બધાંમાં પ્રથમ સ્થાને જમનાબાઈ આવે છે એ દક્રીકત વણા ચોડાની જાણમાં દશે.

અલબત્ત, જમનાબાઈને જેવી અનુકૂળતા હતી તેવી બધી અનુકૂળતાના અભાવને લીધે દેટલાંક કાર્યોત્સાહી બાઈઓને નિષ્ક્રિય બેસી રહેતું પડ્યું દશે; પરંતુ તેમના જેટલી અને તેમનાથી વધારે પણ અનુકૂળતા ભોગવનારાં પણ વણાં દશે; છતાં તેવામાંથી જમનાબાઈ જેટલો વિજય મેળવવા બાગ્યશાળી થયાં હોય તેવાં બીજાં બાગ્યે જ દશે.

જમનાબાઈ કરતાં જમત્ની નજરમાં વધારે આવી શકે તેવાં પણ બાઈઓ દશે, અને તેવાં બાઈઓના તેવા વિનયથી જે કોઈ સંતુષ્ટ થાય તેવી બધી વ્યક્તિઓમાં જમનાબાઈ અગ્ર-સ્થાને ગણાય તેવો જમનાબાઈનો સ્વભાવ જેમને તેમનો અનુભવ દશે તેમની જાણ જાહેર નહિ હોય.

સ્વ. જમનાબાઈ ગુજરાતી હિન્દુ સ્રી મંડળનાં મુખ્ય ઉત્પાદક હતાં એ દક્રીકત સારી રીતે વિદિત જ છે,—એ કે તેવા મંડળના વિચારનું બીજ રોપનાર અને પ્રારંભની સંભાળ રાખવાનું અતિ મુશ્કેલ કામ કરનાર તો મારા જણવા પ્રમાણે રા. લવાનીદાસ નારજીદાસ મોતીવાળા હતા, અને નવી પ્રવૃત્તિને લોકપ્રિય કરવામાં જે જે મુશીબતો વેઠવી પડે છે તે બધી રા. મોતીવાળાએ વેઠી હતી. રા. મોતીવાળાએ તેવા મંડળની સ્થાપના કરતા પહેલાં તે વખતના સંભાવિત વિચારકોના અભિપ્રાય મેળવી સ્રીસમાજની કેળવણીમાં પ્રગતિ કેમ થાય એ સલાહ સારી રીતે વિચાર્યાં હતો; અને છેવટે ખરચની બધી જવાબદારી પોતાને સિર લઈ એક સંસ્થા કાઢવાની નેદમત ઉઠાવી હતી. શરૂ થયેલા કાર્યમાં, ચોડા વખત પછી જમનાબાઈ જેવાં આચારી, સમભાવદર્શી અને કાર્યકરપરાયણ બાઈ ભેડાયાં, અને પરિણામ જેવું આવતું ભેધએ તેવું ભેવા આપણે બાગ્યશાળી થયા.

સ્રીમંડળની સંસ્થા એક રીતે ભેતાં કાંઈક ખાનગી જેવી, માત્ર મુબાઈનાં ગુજરાતી મંડળમાં જ પ્રયાસ કરનારી, અને ઘણે બાજે શાંત અને મુગી રીતે કામ કરનારી હતી. તેથી શરૂવાતમાં તેનું કીવત પણ પરિમિત હતું. તેના કરતાં વધારે કીવતવાળી સંસ્થા નજરે પડતાં સ્વ. જમનાબાઈ જે વધારેમાં વધારે કામ કેમ કરવું એ એકજ લક્ષ્ય રાખી સ્વાર્પણ-સ્વર્વ-સ્વાર્પણ કરવા તૈયાર હતાં તે તે નવી સંસ્થા તરફ ખેંચાયાં, અને સેવાસદનના પ્રારંભના પ્રયાસોમાં તનતોડ શ્રમ લીધી. સેવાસદન સાથે પોતાની પ્રવૃત્તિ તેમણે એટલી બધી તન્મય કરી દીધી કે સ્રીમંડળને માટે કાંઈ પણ બાકી રહ્યું નહિ—અર્થાત્ સ્રીમંડળ સાથે સ્વ. જમનાબાઈનો સંબંધ નહિ જેવો જ થઈ ગયો. પરંતુ અગ્રક સમયના અનુભવ પછી સ્વ. જમનાબાઈને જ્યારે એમ જ લાગ્યું કે ગુજરાતી સ્રીઓને ગુજરાતી હિન્દુ સ્રીમંડળ જેવી એક સ્વતંત્ર સંસ્થાથી જે જે લાભો આપવાના છે તે લાભો બીજ કોઈ પણ સંસ્થાથી આપી શકાય તેવું નથી ત્યારે તેમણે સેવાસદન સાથેનો પોતાનો સંબંધ ભરી રાખીને પણ સ્રીમંડળને પોતાની સર્વ શક્તિ અર્પણ કરી. પરિણામ એ આવ્યું કે તેમના જેવાં બાઈની સત્પ્રવૃત્તિથી ગુજરાતી

હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ નવા જીવનથી બહાર આવવા લાગ્યું-જે જે રસ્તાઓ ગુજરાતી સ્ત્રીઓનાં શિક્ષણ, વિનોદ અને ઉત્તત્તિ માટે ચઢણ કરવા લાયક જણાયા તે તે સ્ત્રીમંડળ ધીરતાથી ચઢણ કરવા લાગ્યું અને મુંબાઇ ને જ માત્ર નહિ, પણ આખી ગુજરાતી આલમને ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં કઈ ભતતની પ્રવૃત્તિ ઈષ્ટ અને યોગ્ય છે તે જતાવી આપ્યું. હાલમાં મુંબાઇમાં સ્ત્રીઓના શિક્ષણ માટે જે જે વર્ગો ચાલે છે તે બધાને દિશા બતલાવવાનું બધું માન સ્વ. જમનાબાઈ અને ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળને છે એ કોણ બહુતું નથી ?

એકલા મુંબાઇમાંજ નહિ, પણ ગુજરાતના બુદ્ધિમંત્રી સ્થળોએ પ્રવૃત્તિની ચળવળ શરૂ કરવામાં પણ સ્વ. જમનાબાઈએ ઘણું અસરકારક કામ કરેલું છે, અને આવી પ્રવૃત્તિનાં આદ્ય પ્રચારક તરીકેનાં કાર્યની નોંધ ગુજરાતના ઇતિહાસમાં લેવા જેવી બધાને લાગે કે ન લાગે, પરંતુ ગુજરાતનાં ભૈરાનાં શિક્ષણની હકીકતની તો તે નોંધ વિના શરૂવાત જ ન થઈ શકે એવા મતને બધી બાજુએથી પુષ્ટિ મળશે એવી ખાતરી છે.

આદ્ય પ્રચારક તરીકેની નોંધ સાથે તેમના જીવનની અને જીવનમાં તેમણે દર્શાવેલા ખાસ ગુણોની નોંધથી આપણી સ્ત્રીસમાજને એક સારી ભાવના મળી શકે એવું હોવાથી જે ગુણો-માના એકાદ બેનો ઉલ્લેખ કરવો એ આપણે તેમના અત્માનું તર્પણ કર્યા સમાન ગણવું બોધ્યું.

સ્વ. જમનાબાઈની વૃત્તિ એટલી બધી આગ્રહી હતી કે ગમે તેવી અંગત મુશ્કેલીથી કે ગમે તેવી નિરાશા પ્રલક્ષ થતી હોય તોપણ તે કદી નાં હિમત યઈ જતાં નહિ. પોતે વિચારપૂર્વક હાથમાં લીધેલું કામ સફળ કરવા માટે જેવો અડગ આગ્રહ અને અખૂટ ઉત્સાહ બોધ્યો તે તેમનામાં સંપૂર્ણપણે અસ્તિત્વ ધરાવે છે એવું દરેક અનુભવી બોઈ શકતો.

આ આગ્રહ કેવળ શુદ્ધિને જ ન હતો; લાગણી પણ હમેશાં તેટલા જ પ્રમાણમાં પ્રલક્ષ થતી. હૃદયની ઉંડી લાગણીથી થતાં કામની પાસેથી વિદ્યો ગરમી આગળથી ચંડી વિનાશ પામે તેમ વિનાશ પામી જતાં અને જ્યારે જ્યારે જમનાબાઈને બોલવાનો કે બીજાને બોલવાનો પ્રસંગ આવતો ત્યારે ત્યારે તેઓ પોતાની લાગણીથી અને પોતાના આગ્રહથી સર્વના મન ઉપર બહુજ સફળ અસર કરી શકતાં.

કાર્ય માટે અમુક પ્રકારનો ધીર આગ્રહ અને ઉદ્દામ લાગણી હોવા છતાં, તેમનું હૃદય એવા ઉચ્ચ પ્રકારનું હતું કે તેઓ બધા સાથે એકસરખો સમભાવ રાખી શકતાં, અને તેની અસર એવી લાભકારક થતી કે વિરોધીઓની દુશ્મનાવટ વધારવાને બદલે તેમને મિત્ર કરી શકતાં. બીજાના આગ્રહને માન આપી, નમ્યું આપીને પોતાનું હૃદયબળ જતાવી શકતાં અને પરિણામે પોતાનું ધાર્યું કરવામાં ઘણું કરી હમેશાં સફળ થતાં. સુધારાના વેગવાળા પ્રવાહમાં તેણીની વ્યક્તિઓએ જમનાબાઈના જીવનમાંથી આ બોધ ખાસ ચઢણ કરવાની જરૂર છે. પોતે ધારે છે તે જ ખરૂં છે, અને પોતાથી જૂદી રીતના વિચાર કરનારા અણસમજ છે કે દંભી છે, સર્વ જ્ઞાનનો કેમ બાણે પોતાને ઈન્કારો મળી ગયો હોય-એમ માનનારા જેટલું કામ કરી શકે છે તેના કરતાં બીજાના મતને-પણ યોગ્યતાથી સત્કાર આપનારા સુધારાના રથને વધારે સંગીન રીતે વેગ આપી શકે છે એ સિદ્ધાંત જમનાબાઈ સારી રીતે બહુતાં હતાં, અને પૂર્વના રીત રીવાજો અને વિચાર મતોનાં દૃઢ આગ્રહી હોવા છતાં, પશ્ચિમથી આવતા સુધારાને ઝીલી, તેને લોકપ્રિય કરવામાં તેમણે ઘણી સારી સેવા બજાવી છે એમ સર્વને કશુંક કરવું પડે તેવું છે.

સ્વજનભક્તિ એ તો મનુષ્ય માનને માટે એક સારો સદ્ગુણ ગણાય છે. હિન્દુઓમાં તો, સ્ત્રીઓને માટે તે ગુણ આવશ્યક ગણ્યો છે, અને તેમાં પણ પતિભક્તિ એ શ્રેષ્ઠ ગુણ

છે. આ ગુણ સ્વ. જમનાબાઈમાં કેવી પ્રગુણતા પામી રહ્યો હતો એ તેમની સાથે સંબંધમાં આવેલા બધાનાં ભલ્લની જ વાત છે. અનન્યભાવભરી જે પતિભયતા આપણા તરફની શ્રીઓ સંસ્કારથી મેળવી શકે છે, પતિમાં જ પોતાના સર્વસ્વનો સમાવેશ કરી દઈ જેવી તન્મયતા પામી શકે છે, તેવી તન્મયતા અને સંપૂર્ણ પતિભયતા જમનાબાઈમાં પ્રત્યક્ષ થતી હતી. 'પતિ તરફ પૂજ્યભાવ શા માટે?' એ પ્રશ્ન પશ્ચિમના પવને ઘણા મગજમાં ઉત્પન્ન કર્યો છે. પૂજ્યભાવ એ ઉદાર ઉત્તર પ્રેમભાવનું આવશ્યક પરિણામ છે અને પતિ અને પત્ની બંને જો ગાઢ અને અનન્ય પ્રેમભાવથી સંવશ રહેય છે તો પરસ્પરને માટે પૂજ્યભાવ તેનાં પરિણામ તરીકે જન્મ પામે છે એ દૃષ્ટીકત નહિ સ્વીકારનારને પ્રોફેસર આનન્દશંકરે આપેલો નીચેનો વિચાર વાંચવાની જાલામજૂ કરવાની જરૂર છે.

“આ મર્ત્ય જીવનમાં દિવ્ય લોકનું દર્શન કરાવનારી-દિવ્યતાની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ-તે સ્ત્રી જ છે.” જે પુરૂષો શ્રીઓને દિવ્યતાની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ ગણે છે તેમને તેવી શ્રીઓ માટે પૂજ્યભાવ આવ્યા વગર કેમ જ રહે !

વિશેષમાં એટલું પણ ઉમેરવાની જરૂર છે કે જે પત્નીઓ પોતાના પતિ તરફ અરે-ખરે અને દૃઢયભર્યો પૂજ્યભાવ રાખતી હોય તેવીમાંથી અનુભવ મેળવી પાતરી કરે કે તે પૂજ્યભાવના પડઘા રૂપે-પરિણામ રૂપે-પ્રતિપૂજ્યભાવ તેઓ પામી શકે છે કે કેમ?

જાઈ જમનાબાઈના સંબંધમાં તો તેવું પરિણામ આવ્યું હતું એ સર્વના જ્ઞાનની વાત છે. શેઠ નગીનદાસ સક્કળને જમનાબાઈ માટે-અને તેમનાં કાર્ય માટે પણ કેટલું બધું માન હતું એ તેમનાં છેવટનાં આદેશ વચન પરથી ભલ્લી શકાય છે સ્વ. જમનાબાઈએ પણ પતિના અવ-સાન પછી કેવી ભલ્લનું જીવન ગાળ્યું હતું તે જોનાર દરેક હિન્દુના હૃદયમાંથી તો પોતાની મેળે જ ઉદ્દગાર નીકળી ભય કે 'ગુજરાતમાં આવા દમ્પતીઓ જેમ જેમ વધશે તેમ તેમ જ ગુજરાતની ઉન્નતિનો માર્ગ સરળ થતો જશે.'

માતૃશ્રી જમનાબાઈ સક્કળની સ્મરણીય શ્રુતિ.

જામાં

શરૂવાત.

લેખક:—શ. લલિત.

સ્વ. જમનાબાઈ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કળનાં દર્શનસમાગમ, જેમને થયાં હશે તેમને, સ્વાર્થેષુ કરારથુના મુવાસમાં અપૂર્વ બળ મળ્યા વિના રહેતું નહિ હોય. ગુજરાતના હિન્દુ શ્રી-પ્રયાસોમાં તળવિસ્તાર નાનો મુનો લેખાય છતાં તેની અંગવિવિધતા ઓછી નથી. તેથી આપણી કરી દીધી કે એ સજારીઓની, અંશે અંશે આત્મકલાભરી જીવનશૈલી, ગુર્જરી વનકુંજ જેવી નાબાઈનો સંબંધ જાહેરી-આપણા સંસારજીવનના ખંડે ખંડે, પ્રકટ દર્શન દેછે: એ આપણું એટલા જ્યારે એમ જ લાગુ પડે સાચું ને સફલ જ છે: તે પ્રભુ અખંડ ને સમૃદ્ધ રાખે ! એટલી પ્રાર્થના સંસ્થાથી જે જે લાભો નાબાઈની જીવનકથા સાંગોપાંગ આવેખવા કરતાં તેમના દર્શનસમાગમના નથી ત્યારે તેમણે સેવાસધુર માત્ર, આ રથને અમે, આલેખીને અમારી કૃતાર્થતા નિવેદન કરીશું. સર્વ શક્તિ અર્પણ કરી. પતિ પુણ્યતમાની પ્રજા, આપણા આત્મચરિત્ર ઉપર છવાતાં આપણે શકિયે છિયે.

સને ૧૯૧૧ માં માતૃશ્રી જમનાબાઈ, ગુજરાત કાઠિયાવાડના દુકાળ પ્રસંગે, લોકસ્થિતિ જોવા, પ્રવાસે નીકળેલ ત્યારે રાજકોટમાં રા. નાનાલાલ. દ. કવિને ત્યાં તેમનો પ્રથમ પરિચય અમને થયેલ; ને ત્યારે ગુજરાતનાં સંસ્કારી રમણીરત્નો, લોકસેવા અર્થે આમ જાહેર જીવન ગાળી શકે છે, એ જોઈ અપૂર્વ જળ અમને મળેલું. તેમની વાતચીતમાં શુદ્ધસ્થ સ્ત્રીઓની અનાથતા માટેની તેમની લાગણી સાંભળી એ દિશામાં પણ સર્વ કોઈ પુરુષ, સેવા કરી શકે એવી પ્રેરણા અમને મળેલી હતી.

ખીજવાર સને ૧૯૧૨ માં મુંબઈમાં હિન્દુ ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળમાં “સ્ત્રીનું આત્મસંદર્ભ” એ વિષય ઉપર વ્યાખ્યાન કરીતે આપવા અમને સહભાવપૂર્વક આમંત્રણ કરેલું ત્યારે તે પ્રસંગે તેમની વ્યક્તિના આરિત્યપ્રભાવનું અમને પ્રસક્ષ દર્શન થયેલું. સ્ત્રીવર્ગની તે સભામાં હિન્દુ ઉપરાંત અન્યેતર સન્નારીઓ પણ આવેલાં હતાં. તે સર્વની અમીદૃષ્ટિમાં ભક્તિભાવ, તેમના પ્રતિ પ્રકુલ સ્ફુરતો હતો. તે જોઈ અમે માતૃશ્રી જમનાબાઈના મ્હોં સ્હામું જોયું તો તેમાં પરમ વાત્સલ્યની રસછોળ ઉછળતી હતી. જાણે સમુદ્રની ભરતી જ ! એ જોહસંબંધમાં જ આપણા સ્ત્રીજીવનનું અહોભાગ્ય ઉઘડતું અમને દેખાયું. કેમકે ધ્રીઠ ‘માતૃજ્યોતિ’વિના શકુંતલા જેવાં અનાથ પુત્રીરત્નોને કોણ જોળે લઈ સેહાશ્રય આપી શકે ને સંસારને સન્માર્ગે પુણ્ય-પગલાં ભરાવી શકે? આપણા સ્ત્રીમંડળોને જ્યાં ને ત્યાં આવાં સન્નારી નેતાઓ જ જોઈયે છિયે. સ્ત્રીજીવનના પ્રશ્નો સ્ત્રીઓ જ વધારે સમજી શકે છે ને પુરુષો તો માત્ર પરોક્ષ પ્રોત્સાહન ને દિશાદર્શન આપી શકે. અમને સ્મરણમાં છે કે સ્ત્રીઓનાં મોહદર્શનની પામરતા સંબંધે ખાસ એ જોલ કહેવા સ્વદેશમૈયાએ સૂચન કરેલું ને તે કેવળ માતૃવાત્સલ્યથી જ પ્રેરાયલું હતું. એવાં ધાત્રીપદ, ધરિણી જેવા ધૈર્યથી આપણાં ‘માતૃદેવ’ સન્નારીઓ લેશે ત્યારે તેમને અંકે ધુરંધર સ્વદેશપુત્રો પાકશે એ નિઃસંદેહ.

છેવટમાં સને ૧૯૧૫ ના દીસેમ્બરની છેલ્લી તારીખે અમે શ્રીવાલુકેશ્વરના રસતીર્થની યાત્રાએ જતાં તેમનાં દર્શન ગયેલ, તે પ્રસંગે તે મોહિનીમૈયાનાં ચરણસ્પર્શ અમે કરેલ હતા. ત્યારે તો તેમની આત્મતેજસ્વિતા કંઈક અપૂર્વ જ અમને દીસેલી. સ્વદેશમૈયાનું ઉચ્ચ સ્વરૂપ જોઈ અમારા આત્મામાં કંઈ અનેરી ચમક સ્ફુરેલી હતી. તે સમયે તેઓ મૃત્યુશમ્યાયસ્ત હતા છતાં ગુર્જરદેશની-માને-સમસ્ત હિન્દની આર્થા-ને-હિન્દી સ્ત્રીરત્ન સંબંધે તેમની પુણ્યાશા પરમ ઉજ્જવલ હતી; ને તેથી જ અમને એમણે પ્રજોધેલું કે:—“આપણી સ્ત્રીઓ સંબંધે કદી નિરાશ ન થશો. તેમના અંતરના પાતાળમાં પ્રીતિની અમર ગંગા અખંડ વહે છે ને તે જ પુરુષોના પુરુષાર્થમાં પરમ પૌરુષ્ય ભર્યું કરશે.” આટલું કહીને અમારામાંનાં સ્ત્રીયાત્રાલુને સ્વહસ્તે આશીર્વાદ આપતાં જોહનાં ત્રત ને તપના પાલનમાં સંજીવન સમાયલું છે એવા સુન્દર મિતાક્ષર તેઓશ્રીના ગુણમાંથી સરેલા તે ઝીલતાં તથા ગુંજતાં અમે સર્વ વિમુખ થયેલ.

આજ તેમ જ સદેવ એ પરમાત્મશાંતિભર્યા પુણ્યાત્માના સત્સંગની ધન્ય પળો-ને એ જ આપણું સાચું જીવનધન અમને સ્મરણમાં આવે છે તેમ જ આવશે ત્યારે આત્મ-જીવન ને અમારાં આનન્દશાંતિ વધે છે તેમ વધવાનાં. શ્રીપ્રભુ આપણી એ સ્મરણીય શ્રુતિ સમૃદ્ધિ અખંડ રાખો:—

“ઐશ્વર્યભાવ, સખિ ! અશુરૂપે વહે હો;

ને એ રસામૃતથી તો-મનુ, દેવ-રહે હો !

તારા સમી નયન જ્યોત ઉજળનારાં—

આંત્રું, સખિ ! અમર આપણુ રૂઢી સદાનાં !”

સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈ માટે બે યોગ.

લેખક:—વૈદ્ય અમૃતલાલ મુન્દરજી પટીયાર.

૧. મારી પ્રથમ યોગબાણ.—આશરે પાંચ વર્ષ ઉપર જમનાબાઈ સક્કઈ સાથે લાઈ મૂળજી દુર્લભ વેદ મારફત મને યોગબાણ ચર્ચ હતી. એ વખતે હું તેમને મળવા માટે વાલકેશ્વરમાં ગંગા પાસેના તેમના બંગલામાં ગયો હતો. ત્યાં એક કલાક રોકાણો હતો, અને ઘણી અગત્યની વાતો કરી હતી.

૨. પહેલી મુલાકાતે અતિ હેત.—મારી એ પહેલી મુલાકાત વખતે મેં બેઈ લીધું કે જમનાબાઈ સક્કઈ અતિ દેતાળ પ્રકૃતિવાળાં હતાં. મારી ઉપર તેમના દેતનો ઝરો એટલા બધા વેગથી વહેતો હતો કે તે બેઈને હું બહુ અજબ થયો અને મને એમ લાગ્યું કે હું જાણે કોઈ જૂના એટલી સાથે વાત કરતો હોજીની? પહેલી જ મુલાકાતે એટલાં બધાં દળી-મળી જઈએ અને તે જાણે માતા જેવાં જ હોયની એમ લાગી જાય એ કાંઈ નાની મુની વાત નથી. પ્રથમ એમણે મારાં પુસ્તકોનાં વખાણ કર્યો, અને એ પુસ્તકોથી સ્ત્રીઓને ઘણો ફાયદો થાય છે, તથા સ્ત્રીઓમાં તે પુસ્તકો બહુ વંચાય છે વગેરે વાતો કહી અને મને મળવાથી તો તેઓ એટલાં બધાં રાજ થયાં કે તે બેઈને હું બહુ અજબ થયો. કારણ કે જમનાબાઈ જેવાં સ્ત્રીઓમાં આવેવાન, શ્રીમંત, પુષ્પ ઉમ્મરનાં, અને સૌ ઠેકાણેથી માન પામેલાં બાઈ મારે માટે એટલી બધી લાગણી રાખતાં હશે એમ મને ખ્યાલ પડ્યું નહોતો. ટુંકામાં એ જ કે તેઓના હૃદયમાં જે અતિશય દેતનો ઝરો હતો તેનું જ એ પરિણામ હતું. એમાં કાંઈ મારી લાયકાતની વાત નહોતી.

૩. ખુદ્દું દિલ.—જમનાબાઈ સક્કઈમાં બીજી મુખ્ય વાત મેં એ બેઈ હતી કે તેઓ બહુ ખુશા દિલનાં હતાં; અને પોતાના મનમાં જે જે વિચારો હોય તે વિચારો બહુ ખુશા દિલે જાણવી શક્તાં હતાં. ઘણી સ્ત્રીઓમાં જે એક ભતના સંકોચની લાગણી હોય છે તેવી લાગણી જમનાબાઈમાં નહોતી. તેથી તેઓને મળનારાં સૌ. માણસો બહુ રાજ થતાં હતાં, અને સૌ માણસોનો જોડ તેઓ મેળવી શક્તાં હતાં. કારણ કે ખોટા બારમાં તેઓ રહેતાં નહીં, તેમ જ ખોટું અભિમાન કે ખોટી મોટાઈ તેઓમાં નહોતી. એટલે ખુશા દિલે વર્તી શક્તાં હતાં. તેથી તેમને મળવાથી ખાસ વિશેષ આનંદ થતો હતો.

૪. જાહેર હિમ્મત.—જમનાબાઈ સક્કઈમાં ત્રીજો મુખ્ય ગુણ મને એ દેખાયો કે તેઓમાં બહુ જાહેર હિમ્મત હતી. હું બેઈધું કે ઘણી સ્ત્રીઓ બહુ હેશિયાર હોય છે પણ તેઓમાં જાહેર હિમ્મતનો ગુણ ખીલેલો હોતો નથી તેથી તેઓ બહાર પડતો બામ લઈ શક્તી નથી. પણ જમનાબાઈમાં એવી જાહેર હિમ્મત હતી કે કોઈથી પણ દબાયા વિના બહુ મોટાં મોટાં માણસોને પણ તે મળી શક્તાં હતાં, અને પોતાની જાહેર હિમ્મતથી તથા ભલિ લાયકાતથી સૌને ખુશી કરતાં હતાં એટલે પરિણામ એ થતું કે સ્ત્રીઉપયોગી તથા દેશના કલ્યાણને લગતાં ઘણાં કામોમાં તેઓ યાહોમ કરી શક્તાં હતાં, અને તેમાં યશ મેળવી શક્તાં હતાં.

૫. સ્ત્રીઓ માટે તથા દેશ માટે અતિશય લાગણી. જમનાબાઈની ઘણી ખુબીઓમાં આ ખુબી પણ જાણવા જેવી હતી, કે તેઓને આપણા દેશની સ્ત્રીઓ માટે તથા આપણા દેશ માટે અતિશય લાગણી હતી. તેમની સાથેની દરેક વાતોમાંથી તે લાગણી દેખાઈ આવતી હતી, એટલું જ નહિ પણ ઘણી વખત તો આપણને અભયથી લાગે એટલી હદ સુધી તેઓમાં દેશદાઝની લાગણી દેખાતી હતી. મારે ખુશા દિલે કશું કરવું બેઈએ કે કોઈપણ ગુજરાતી

શ્રીઓમાં હજી મુધી મેં એટલી બધી દેશદાઝની લાગણી બોધ નથી. જમનાબાઈને હું બ્યારે બ્યારે મળતો, ત્યારે ત્યારે મોટે લાગે દેશદાઝની જ વાતો થતી હતી, અને કોઇકને કોઇક રીતે સેવા કરવાની જ વાતો થતી હતી. બીજી શ્રીઓ જેમ ઘરસંસારી સામાન્ય કૃષ્ણની વાતો કર્યા કરે છે, તેવી કૃષ્ણની વાતો મેં જમનાબાઈ સક્કઈને મોટેથી સાંભળી નથી, પણ મને એમ લાગતું કે તેઓ જે પોતાના મુખ્યદુઃખની વાતો મને કહેતાં હતાં તેમાં પણ કાંઈક દેશદાઝ અને પોતાની ઉન્નતિની વાતો આવી આવતી હતી.

૬. આત્મબાળતું જ્ઞાન.—જમનાબાઈ સક્કઈ સાથે વાત કરતાં એમ લાગતું હતું કે તેઓનું આત્મબાળતું જ્ઞાન પણ ઘણું સાફ હતું, કારણ કે તેઓ જે વાતો કહેતાં હતાં તે કાંઈ માત્ર સાંભળેલી વાતો કે કલ્પનાની જ વાતો નહતી, પણ તેઓ જે કાંઈ કહેતાં હતાં તે સમજપૂર્વક કહેતાં હતાં, અને અનુભવની ચાળણીમાંથી ચાળીને વાત કરતાં હતાં. એટલે આપણી એમ ખાત્રી થતી હતી કે તેઓ કાંઈ માત્ર વાતો કરવાની ખાતર જ વાતો કરતાં ન હતાં, પણ ઉદ્દેશપૂર્ણ વાતો કરતાં હતાં, અને તે પણ કાંઈ છેક સામાન્ય વાતો નહીં, પણ વિચાર કરવા જેવી વાતો કરતાં હતાં. એટલે તે ઉપરથી તેઓના બહોળા જ્ઞાનની ખાત્રી થતી હતી.

૭. કામ કરવાની પ્રબળ ઇચ્છા.—જમનાબાઈ સક્કઈમાં દેશહિતનાં કામો કરવાની અને શ્રીઓને સુધારવાની બહુ પ્રબળ ઇચ્છા હતી. એ ઇચ્છા એવી ભેરાવર હતી કે તેવી ભેરાવર ઇચ્છા બહુ જ થોડાં માણસોમાં હોય છે. જે એવી ભેરાવર ઇચ્છા ઘણાં માણસોમાં હોય તો દેશનો બહુ જલદીથી ઉદ્ધાર થયા વિના રહે નહિ. એવી પ્રબળ ઇચ્છાવાળા પુરુષો પણ હજી આપણા દેશમાં બહુ જ થોડા છે, ત્યારે એવી કામ કરવાની પ્રબળ ઇચ્છાવાળી શ્રીઓ તો ઝાઝી હોય જ ક્યાંથી ? માટે જમનાબાઈને મળીને તેમના એ ગુણથી હું અજબ થતો હતો અને રાજી થતો હતો, અને એમ ઇચ્છતો હતો કે આવી ઘણી માતાઓ આપણા દેશમાં હોય તો કેવું સારું !

૮. હિંદના ભવિષ્ય માટે શુભ આશા.—જમનાબાઈ સક્કઈ સાથેની ઘણી વખતની મુલાકાતો દરમ્યાન હું એમ પણ બોધ શક્યો હતો, કે આપણા દેશની શ્રીઓની ભવિષ્યની સ્થિતિ માટે તથા આગળ જતાં દેશની સ્થિતિ માટે તેઓના મનમાં ઘણી સારી આશાઓ હતી. તેઓ નિરાશાવાદી ન હતાં, પણ આશાવાદી હતાં, અને દેશના ભલા માટે તેઓને ઘણી ખાત્રી હતી. એ માટે તેઓ બહુ હિંમતથી, બહુ ભેરથી, અને બહુ આનંદપૂર્વક પોતાના હૃદયનો ઉલારો ખાલી કરતે કરતે કહેતાં હતાં કે આપણા દેશનું ભવિષ્ય થશે જ, જે કે એમાં વિશ્વો ઘણાં છે, અને હજી ઘણી વાર લાગશે. છતાં પણ અંતે હિંદમાતાનું ભવિષ્ય થવાનું છે જ એ વાતમાં કાંઈ પણ સંશય નથી. એના કારણમાં તેઓ એમ કહેતાં હતાં કે હિંદની સેવા કરવા માટે ઘણાંએ ભાઈઓ અને ઘણાંએ બહેનો તૈયાર થતાં જાય છે. એટલે વખત આવ્યે પ્રભુ દયા કર્યા વિના રહેશે નહીં.

૯. લોકોના ભાવથી તેઓ પ્રસન્ન થતાં હતાં.—છેલ્લા દુકાળ વખતે તેઓએ ગુજરાત કાઢિઆવાડના કેટલાક ભાગમાં મુસાફરી કરી હતી, અને ઘણીએ ગરીબ શ્રીઓને, બાલકોને, અનાથોને, તથા વૃદ્ધોને મદદ કરી હતી. એ વખતે જે જે ગામમાં તેઓ જતાં તે તે ગામના લોકો તેમને અતિશય માન આપતાં હતાં, અને તેમનો બહુ સારી રીતે સત્કાર કરતાં હતાં. લોકોના એવા ભેદ ભાવથી તેઓ બહુ પ્રસન્ન થતાં હતાં, અને તેઓની કામ કરવાની ઇચ્છા બહુ પ્રબળ થતી હતી. મતલબ કે લોકોના ભાવની તેઓ બહુ ઉચી કિંમત આંકતાં

હતાં, અને લોકોના એવા ભાવના બદલામાં જેમ અને તેમ તેઓની વધારે સેવા કરવી જોઈએ એમ તેઓને લાગતું હતું. કેટલાક આગેવાનો લોકોના ભાવની દરકાર કરતા નથી, અને લોકોને ગાડરીયા પ્રવાહ જેવા સમજે છે, તેવો વિચાર જમનાબાઈનો નહોતો, પણ તેમની વાતોમાંથી જે ખાસ જોયેલું છે કે તેઓ લોકોના ભાવથી બહુ પ્રસન્ન થતાં હતાં, અને એવા અદ્ભુત ભાવનો બદલો વાળવા ચક્રાંતાં હતાં.

૧૦. કાઠિઆવાડ અને ગુજરાત કામ કરવાનાં મેદાન છે.—જમનાબાઈએ ઘણી વખત મને એમ કહ્યું હતું કે સ્ત્રીઓમાં કામ કરવાગટે ગુજરાત અને કાઠિઆવાડમાં બહુ મોટાં મેદાન છે, અને જો મને તક મળશે તો હું કાઠિઆવાડમાં ઘણું કામ કરવા ઇચ્છું છું. કાઠિઆવાડના લોકો મને બહુ ગમે છે, કારણ કે તેઓ બહુ સોળા અને પ્રેમાળ છે અને આપણે તેઓને જે જે સૂચનાઓ આપીએ તે બધી જલદીથી ઉપાડી લે તેવા છે. માટે મુમ્બાઈ કરતાં પણ કાઠિઆવાડમાં કામ કરવું મને વધારે ગમે છે. મુમ્બાઈની સ્ત્રીઓ રેશનની ખાતર, દેખાવની ખાતર, દેખાદેખીની ખાતર, અને માનમરતખાની ખાતર કામ કરે છે, જ્યારે ગુજરાત કાઠિઆવાડનાં ગામડાંઓમાં ઘણી સ્ત્રીઓ તદ્દન સોળપણથી, બઘાઈથી, અને લાગણીથી કામ કરે છે. માટે મુમ્બાઈની સેફાલ્ડીઓ કરતાં ગામડાંની ગરીબ સ્ત્રીઓ મને બહુ ગમે છે, એમ તેઓ કહેતાં હતાં.

૧૧. આપણા દેશની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ માટે અફસોસ!—જમનાબાઈ સાથેની મારી વાતોમાં આ વાત પણ જણવા જેવી છે કે તેઓ આપણા દેશની સ્ત્રીઓની હાલની અજ્ઞાન દશા માટે બહુ શોક કરતાં હતાં, અને સ્થિતિ જલદીથી મટવા માટે કેટલાં બધાં સ્ત્રીપુરુષોએ કેટલી બધી લાગણીથી કામ કરવું જોઈએ, અને તેના પ્રમાણમાં હજી કેટલું થોડું કામ થયું છે એ માટે તેમને બહુ લાગી આવતું હતું; અને આવે વખતે તેઓ હાથ લેડીને પ્રભુની પ્રાર્થના કરતાં હતાં કે ‘હે પ્રભુ અમારા દેશમાં સેવા કરનારાં ઘણાં બાઈબ્દોને ધાય એવી તું કૃપા કર.’ મતલબ કે તેઓના શોકનું પરિણામ પ્રાર્થનામાં આવતું હતું, અને તે પછી એ વાતનું રૂપ બદલાતું હતું; અને અફસોસમાંથી પાછાં આશામાં જતાં હતાં.

૧૨. બેહુદ પતિપ્રેમ.—સ્વ. જમનાબાઈ સંસ્કૃષ્ટમાં અગળ જેવો પતિપ્રેમ હતો. તે પોતાના પતિને એટલા બધા પ્રેમથી ચક્રાંતાં હતાં કે તે જોઈને કોઈ પણ સમજી માણસને આનંદ થયા વિના રહે નહિ. મિ. નચીનદાસ સંસ્કૃષ્ટ પણ જમનાબાઈની સાથે બહુ જ ખુશીદાર રીતે વર્તતા હતા, અને તેમને ‘દેવી’ કરીને બોલાવતા હતા તથા ઘણું જ માન આપતા હતા. છતાં પણ જમનાબાઈ મને કહેતાં હતાં કે કોઈ કોઈ વખત બે ચાર મહિને તેઓ જરા સખત થતા હતા, અને તે પણ ગમ્મતમાં જ, અને એમ કહેવાની સાથે કે બેરાંઓને જો બહુ લાડ લડાવીએ તો તેઓ કુઠાઈ લય, ને માથે ચઢી લય. એવું ન બનવા સારું કોઈ કોઈ વખત ધણીએ ધણીપણું બતાવવું જોઈએ. એવા હેતુથી કોઈ કોઈ વખત તેઓ જરા સખત થતા હતા, પણ એ ગમ્મતની ખાતર જ.

૧૩. પોતાના પતિના સદ્ગુણની વાતો કરતી વખત જમનાબાઈને અતિશય આનંદ થતો હતો—જમનાબાઈ કોઈની પણ સાથે જ્યારે પોતાના વર સંબંધી વાતો કરતાં હતાં ત્યારે તેમનો ચહેરો એવો આનંદી દેખાતો હતો, કે જો એ વખતનો ફોટો પાડી લીધો હોય તો તે ઘણી બેનોને નમુના રૂપ થઈ પડે. જમનાબાઈ કહેતાં કે હું બહુ જીવન ઉમ્મરની હતી, જે ઘરમાં કોઈ વડીલ માણસ નહોતું, ત્યારે પણ સંસ્કૃષ્ટના મિત્રો મારે ત્યાં આવતા

હતા, અને મિ. સક્કઈ તો ઓશીસમાં ચાલ્યા જતા. એવે વખતે મને મારા મનમાંથી જરા સંકોચ લાગતો, પણ મારા પતિને કોઈ દિવસ મારે માટે કોઈ પણ ભતની રોક લાગતી નહીં, એવો તેઓનો મારા ઉપર વિશ્વાસ હતો. હું ઉલટી કોઈ વખત તેઓને એમ કહેતી કે આ બધાની વચ્ચે મને એકલી છોડીને તમે કાં જતા રહો? ત્યારે તેઓ કહેતા કે એમાં શું છે? મને તારો પૂરે પૂરો વિશ્વાસ છે. આવી આવી પતિના ગુણની વાતો જ્યારે જમનાબાઈ કહેતાં, ત્યારે તેમનો ચહેરો બેવા લાયક બની જતો હતો. કારણ કે એ વખતે તેઓના અંતઃકરણનો આનંદ તેઓના હૈયામાં સમાતો ન હતો. તેથી એ આનંદ તેઓના મુખ ઉપર છવાઈ રહેતો હતો.

૧૪. ઘરના કામકાજમાં કુશળતા.—જમનાબાઈ ગર્ભશ્રીમંતનાં પુત્રી હતાં. અને તેમના વર મિ. નગીનદાસ સક્કઈ શરૂઆતના વખતમાં ગરીબ સ્થિતિમાં હતા. એટલે ઘરનું બધું કામકાજ વાસણો ભાંજવાં તથા પાણી ભરવું વગેરે પણ જમનાબાઈને જ કરવું પડતું છતાં પણ તેઓ મુંઝાતાં નહીં, પણ એ બધાં કામો આનંદથી કરતાં હતાં. અને એ પછી જ્યારે તેમના પતિની પૈસા સંબંધી સ્થિતિ સુધરી અને ઘેરે નોકરચાકર વગેરેની સગવડો મળી ત્યારે પણ તેઓ ઘરના કામકાજમાં ઘરની દેખરેખ રાખતાં હતાં, અને કોઈપણ ચીજ તેમના ધ્યાન બહાર જતી નહીં. મતલબ કે શેઠાણીસાઈ ખાતું જમનાબાઈ પાસે નહતું. જાહેર સેવાની ફરજે બળવતાં છતાં પણ પોતાના ઘર સંસારની બાબતમાં તેઓ બે દરકાર નહોતાં; અને શ્રીમંતાઈની સગવડો છતાં પણ એઓએ ઘણી ભતનાં ઘરસંસારી કામો તથા દીધાં નહોતાં. પણ આર્થ સ્ત્રીને છાજતી રીતે તેઓ ઘરસંસારી પોતાની ફરજે આખી છંદગી સુધી બળવ્યાં કરતાં હતાં. એ વાત શ્રીમંત પહેનોએ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે.

૧૫. પતિના તેમની ઉપરનો પ્રેમ.—જમનાબાઈ જેમ પોતાના પતિ ઉપર અતિશય પ્રેમ રાખતાં હતાં, તેમજ તેમના પતિ પણ જમનાબાઈ ઉપર અતિશય પ્રેમ રાખતા હતા. તેઓ ખુશાં દિલે કહેતા હતા કે મને આ દેવી મળ્યા પછી મારું નસીબ બદલાયું છે, ને હું સુખી થયો છું. મને એ માટે કાંઈપણ ફરિયાદ કરવા જેવું નથી કે મને મારા ઘર માટે કંઈ પણ ફિકર નથી. મારી છંદગી બહુ આનંદમાં ભય છે, એ આ દેવીનો પ્રતાપ છે. એવી રીતે તેઓ પોતાના સ્નેહીઓને કહેતા હતા, અને તે કાંઈ કોઈકે જ વખતે નહીં. પણ પ્રસંગોપાત વારંવાર તેઓ જમનાબાઈનાં વખાણની વાતો કર્યા કરતા હતા.

૧૬. પતિનું અવસાન તે વખતની તે બંનેની ધીરજ.—જમનાબાઈ સક્કઈના પતિ જ્યારે મોતને બિછાને પડ્યા હતા ત્યારે તેમના મરણની અડવાડિજ અગાઉ હું તેમને મળ્યો હતો. એ વખતે સૌને એમ લાગી ગયું હતું કે હવે આમાંથી બચવું મુશ્કેલ છે, આ આખરનો મંદવાડ છે. અને જમનાબાઈ તથા તેમના પતિ પણ એ વાત બહુ ચોખ્ખી રીતે જાણતા હતાં. છતાં પણ એ વખતની તેમની બંનેની શાન્તિ અજબ જેવી હતી, અને એ મંદવાડ વખતે જમનાબાઈએ પોતાના પતિની એવી સરસ રીતે સારવાર કરી હતી, કે એ બેઠીને કોઈ પણ માણસને તેમની સારવાર માટે સંતોષ થયા વિના રહે નહિ. એક વખત પોતાના પતિના મંદવાડ સંબંધી મારી સાથે વાત કરતાં જમનાબાઈની આંખમાં આંસુ આવી ગયાં હતાં. પણ એ પછી તુરતજ આંસુ લોહી નાંખી મુદાની વાત પર આવી ગયાં હતાં. એ વખતે મિ. સક્કઈ જમનાબાઈને કહેતા કે હવે દિલગીર થવા જેવું શું છે? હવે તો હું મારી ફરજ બજવીને જાઉં છું, ને તમે તમારી ફરજ બજાવજો. આપણે ઘણાં વરસો સુધી ઘણી ભતના આનંદો લોગ્યા છે, અને હવે આનંદભેર રીતે પ્રભુ પાસે જાઉં છું, એમાં અફ-

સોસ કરવા જેવું શું છે? આવી આવી વાતો ખરા દિલથી તેઓ કહેતા હતા. પણ આવી વાતો કરતી વખતે પણ તેમના પેટમાં જે દરદ થતું હતું, તે દરદ બહુ સખત હતું. પણ એ દરદની પરવા નહિ રાખતાં, અને 'અરર' કે-'ઓય ઓય' નહીં કરતાં તેઓ પ્રભુના નામનું સ્મરણ કર્યા કરતા હતા. અને એવા મંદવાડના દુઃખ વખતે પણ તેઓ જમનાબાઈ સાથે માનપૂર્વક ને આનંદપૂર્વક શબ્દોમાં વિનોદ કર્યા કરતા હતા. તેમના અવસાનની અગાઉ પાંચમે દિવસે હું તેમને મળ્યો હતો. એ પછી બહારગામ જવાનું થવાથી હું તેમને મળી શક્યો નહોતો. પણ મેં સાંભળ્યું કે છેવટ સુધી તેઓ અને ધણીધણીઆણીની ધીરજ અજબ જેવી હતી, અને નમુનારૂપ હતી.

૧૭. પતિ મરણ પછી-અંતરનો ઘા છતાં કામકાજની વાતો.—જમનાબાઈના પતિના મરણ પછી દોઢેક માસે હું મુમ્બઈમાં આવ્યો ત્યારે જમનાબાઈને મળવા ગયો હતો. એ વખતે જમનાબાઈએ પોતાના પતિના મરણને લગતી બધી વિગતો મને કહી હતી. એ ઘા તેમને બહુ જખરી હતો. એ કે એ માટે બહારથી તેઓ દુઃખી કરતાં નહીં, પણ તેમના અંતરમાં બહુ ધક્કો વાગી ગયો હતો. તેથી દિન પ્રતિદિન તેઓનું શરીર નબળું પડતું જતું. એવો અંતરનો ઘા છતાં પણ તેઓ કામની જ વાતો કરતાં હતા; અને હવે ઉપયોગી જીવન કેમ બનાવવું અને પતિની ઈચ્છા પ્રમાણે વધારે ભેરથી કામ કેમ કરવું એજ ખ્યાલમાં તેઓ રહેતાં હતાં. આટલો બધો પ્રેમ હોય છતાં પણ એ ઘણો દુખાવી દેવો અને દેશસેવાની જ વાતો કરવી એ કંઈ નાની સુની વાત નથી એવી સ્ત્રીઓ જમનાબાઈ સિવાય બીજી કોઈ હજી મને મળી નથી.

૧૮. જમનાબાઈ સાથેની મારી છૂટી મુલાકાત.—ગયા કાર્તિક મહિનામાં હું છેત્રો જમનાબાઈને મળ્યો હતો. એ વખતે તેઓ બહુ બિમાર હતાં, છતાં પણ મારી સાથે એક કલાક સુધી ઘણી વાતો કરી હતી. તેમણે મને કહ્યું, કે જરા સાચા ઘાડે કે તુરતજ કાઠિ-આવાડમાં જવું છે. તમે મારી સાથે આવી શકો તો બહુ આનંદ થાય. આગલી વખત જ્યારે તેઓ કાઠિઆવાડમાં મુસાફરી કરવા નિકળ્યાં હતાં, ત્યારે રાજકોટથી કવિરાજ ન્હાનાલાલ દલપતરામે મને તાર મૂક્યો હતો કે જમનાબાઈ તમને યાદ કરે છે, માટે આવો. પણ એ વખતે તાર માસ્તરે એવો જોડાણો કર્યો કે જમનાબાઈને જદલે તારમાં જમનાદાસ લખ્યું; અને જમનાદાસ નામે મારા એક મિત્ર રાજકોટ કવિને ત્યાં જવાના હતા, અને ત્યાંથી ચોર-વાડ આવવાના હતા. એટલે તેમને મળવા માટે રાજકોટ જવાની જરૂર નહોતી. તેથી હું રાજકોટ ગયો નહીં. એ સાંભળીને જમનાબાઈએ કહ્યું કે હવે તો તમે મારી સાથે જરૂર આવજો. મેં કહ્યું કે બનતાસુધી જરૂર આવીશ. તમારી સાથે થોડા દિવસ કાઠિયાવાડનાં ગામડાંઓમાં ફરવાથી મને બહુ આનંદ થશે. સ્ત્રીઓને લગતી એવી સેવા કરવા હું બહુ રાજી પૂં, વગેરે વાતો થઈ હતી. દુકામાં એ કે કાઠિયાવાડનાં ગામડાંઓમાં ગરીબ વર્ગની સ્ત્રીઓ વચ્ચે કામ કરવાની તેઓની છેવટની ઈચ્છા હતી. માટે જે બંદોબસ્ત જમનાબાઈનાં કામોને વખાણતી હોય અને જમનાબાઈને ચંદાતી હોય તે બંદોબસ્તે ગુજરાત કાઠિઆવાડનાં ગામડાં-ઓમાં ગરીબ સ્ત્રીઓની વચ્ચે કામ કરવું ભેંઠાવે. અને એવી ગરીબ તથા અજ્ઞાન સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ થાય તેવા ઉપાયો કરવા ભેંઠાવે. જમનાબાઈને હું ઘણી વખત મળતો હતો, અને જ્યારે જ્યારે મળું ત્યારે ત્યારે કંઈ કંઈ અગત્યની વાતો થતી હતી; અને એ બધી વાતોમાં માફ જે મુખ્ય ધ્યાન ખેંચતું હતું, તે એજ હતું, કે દેશ સેવાની લાગણી તેઓમાં બહુ પ્રબળ હતી; અને તેમનું હૃદય બહુ વિશાળ થઈ ગયેલું હતું. તથા તેઓનું આજીવનનું જ્ઞાન ઘણું

વધી ગયું હતું. એટલુંજ નહીં પણ જે માણસ તેમને મળવા લાંચ તેઓના ઉપર તેઓ એટલું બધું હેત રાખતાં કે એ જોઈને આપણને અલ્પબી લાગ્યા વગર રહે નહિ. ટુંકામાં એજ કે હાલના વખતમાં ગુજરાતમાં ગંગાસ્વરૂપ બાઈ શિવગૌરી ગભ્ગર સિવાય એવી કામ કરનારી બીજી કોઇ પણ ગુજરાતી બહેનો મેં હજી સુધી જોઇ નથી.

હવે જે છેવટ કહેવાનું તે એજ કે ભલી લાગણીવાલી બહેનોએ જમનાબાઈને પગલે ચાલવાની કોશિષ કરવી જોઈએ અને જેમ અને તેમ આપણા દેશની સ્ત્રીઓની સ્થિતિ સુધરે તથા દેશને ફાયદો થાય તેવાં કામોમાં બહુ લાગણી પૂર્વક તથા બહુ દૃઢતાથી લાગ લેવો જોઈએ જો એમ થાય તો સ્વ. જમનાબાઈના આત્માને ઘણોજ સંતોષ થશે એમ હું માનું છું. પ્રભુ તેમના આત્માને શાન્તિ આપો. એજ છેવટની પ્રાર્થના છે.

ગુજરાતનાં આદર્શ સન્નારી.

લેખક:—રા. ડહ્યાલાઈ લક્ષ્મણ પટેલ.

ગુજરાતનાં મહાન અને આદર્શ સન્નારી દેશદીપક ભગવતી જમનાબહેન નગીનદાસ સહૈયા અવસાન સમયે “ગુજરાતી પંચમાં એક લેખ લખવા પછી ફરી તેજ વિષય ઉપર લખવામાં અનેક પુનરૂક્તિ થાય એ સંભવિત છે છતાં સદ્ગત જમનાબહેનના સાર્વજનિક જીવનના જે અનેક સદ્ગુણ આ લેખકે પ્રત્યક્ષ તેમ પરોક્ષ રીતે જોયલાં છે, તેની જે ઉડી અસર લેખકના હૃદય ઉપર થઇ ને તેને લીધે “સ્ત્રી હિતોપદેશ”ના રમારક અંક માટે લખવું એ એક કર્તવ્ય સમજી કાંઈકે લખવું ઉચિત ધારવામાં આવ્યું છે. આ પરદુઃખલંબન ‘સન્નારી’નું જીવન કર્તવ્યપરાયણતાની અનેક વિગતોથી એટલું બરપૂર છે કે તેની સમાલોચના કરનારને કલ્પનાની સ્ફેર પણ સહાયતા લેવાની જરૂર પડે તેમ નથી.

ગુજરાતના હિંદુ સ્ત્રીજીવનને વિશેષ સુશિક્ષિત, વિશેષ વિકસિત કરવાને, વિશેષ બળવાન વિશેષ કર્તવ્ય પરાયણ કરવાને, અનેક સંકટોમાંથી મુક્ત કરી વિશેષ પ્રતિષ્ઠિત કરવાને જે જીજ્ઞાસા સન્નારીઓએ પોતાની સેવાઓ આ પ્રાન્તને અર્પણ કરી છે તેઓમાં સદ્ગત જમનાબહેનનું નામ પ્રથમ પંક્તિએ રહેશે. પોતાની અજ્ઞાન અને દુઃખી બહેનોના શિક્ષણ અને સંકટ નિવારણ માટે તેઓએ પોતાની સેવાઓ અર્પણ કરી હતી એટલુંજ નહિ પણ તે સાથે તેઓએ પોતાની સંપત્તિનો પણ આ મહાન કાર્ય માટે લોગ આપ્યો હતો.

આ ઈલાકાની સ્ત્રીઓના ઉદ્ધાર અને સંકટ નિવારણના સંબંધમાં લખાતા ઇતિહાસમાં આ પરમાર્થપરાયણ દેશાભિમાની સન્નારીના આત્મલોગ અને આગ્રહયુક્ત તથા સતત પ્રયાસોને બહોળું સ્થાન મળવું જોઈએ. મુંબાઈમાં સેવાસદનની નવીન સ્થાપના થઈ ત્યારે આ સંસ્થાને કૃતેહમંદ અને લોકપ્રિય કરવાને આ સંસ્થાના મહાન પુરૂષ કાર્ય કર્તાઓની સાથે રહી તેમણે ઘણા પ્રસંસાપાત્ર યતન કર્યા હતા અને સદન માટે કામ કરનાર સ્ત્રીઓનું પોતાની ‘સુશીલતા’ અને સ્વાર્થે લાગથી અત્યંત આકર્ષણ કયું હતું.

મુંબાઈના ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળને અસ્તિત્વમાં આણનાર સદ્ગત જમનાબહેન સહૈયા હતાં. તેઓ આ મંડળનાં જીવન ‘પર્યંત પ્રમુખ હતાં.’ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રી મંડળે, મુંબાઈમાં ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીસમાજને એકત્ર કરી પરસ્પર ભગિનીભાવ વધારવાને, ઉપયોગી જ્ઞાનની

અભિવૃદ્ધિ કરવાને, મુબાઈની સામાન્યવર્ગની સ્ત્રીઓમાંથી અજ્ઞાનનો અંધકાર દૂર કરી, તેમના જીવનને જ્ઞાનથી પ્રકાશિત કરવાને, સમાજના ઉત્કર્ષના પુરૂષપ્રયત્નોને એક મહાન અવલંબનરૂપ થઈ પડવાને જે જે સ્તુલ પ્રયાસ કર્યા છે અને હાલ પણ કરે છે તેનું પ્રલવ સ્થાન—આ હીલચાલોના અવિરત અખંડ પ્રવાહનું મૂળ ભગવતી જમનાબહેન નગીનદાસ સહૈ દતાં ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના, તેના ઇતિહાસ, તેની સઘળી પ્રવૃત્તિએ, તેના જૂત, વર્તમાન અને ભાવિ જીવન સાથે તેઓનું નામ અનેક મીઠાં, ઉત્કર્ષક અને પ્રોત્સાહક સ્મરણો સાથે બોલાઈ રહેશે. એમાં કોઈ પણ પ્રકારનો શક નથી.

તેઓનાં સાર્વજનિક સત્કાર્યમાં સંવત્ ૧૯૬૮ ના દુષ્કાળ સમયની, તેમ દક્ષિણ આફ્રિકા સત્યાગ્રહીઓનાં હુટુંબના સંકટ નિવારણને લગતી, તેમની સેવાઓ મુખ્ય છે.

દુષ્કાળ સંકટ નિવારણ માટે તેઓએ પોતાનાજ ખાસ પરિશ્રમથી રૂ. ૨૧૦૦૦ એકઠા કર્યા હતા. આવડી મોટી રકમ એકઠે હાથે એકઠી કરવામાં તેમણે કેટલીક બધી મહેનત લીધી હશે, પોતાના સમયનો કેટલોક બધો ભોગ તેમણે આપ્યો હશે તે વિષે સ્વાનુસવ વગર ખ્યાલ આણવો મુશ્કેલ છે. ગુજરાત કાંડિયાવાડનાં દોરીની તેમ સંકટ ઘસત લોકોની હુદતા નિહાળવા તેઓ જાતે નીકળી પડ્યાં હતાં. રા. રા. કેશવલાલ બી. મલિયાર, સો. વીરમતી અને સો. કમળાવંતી સાથે તેઓને અમદાવાદ અને વડનગર મુકામે મેં જોયાં હતાં. ગર્ભ શ્રીમંત હોઈ, મુખસગવડમાં ઉછરેલાં હોવા છતાં, કોઈ દિવસ અગવડો નહિ વેઠેલી છતાં, ત્રણ ચાર માસ સૂધી સંકટ નિવારણ માટે તડકો છાંયડો જોયા વગર, ૧૧૬ રીધો જેટલા તાપમાં પણ રેલ્વેની તેમ ગાડાંની ભારે અગવડ ભરી મુસાફરી પોતાના અંગત લગભગ રૂ. ૨૦૦૦ ના ખર્ચથી તેઓએ કરી હતી. આ ઉપરથી તેમજ વડનગરના તેમના હુંક મુદતના મુકામમાં તેમણે જે કામ કર્યાં હતાં તે ઉપરથી તેમના સમગ્ર પ્રવાસમાં તેમણે લોક સેવાનાં કેવાં કિંમતી કાર્ય કર્યાં હતાં તેનો સ્પષ્ટ ખ્યાલ આવી શકશે. વડનગરમાં શેઠ ભોગીલાલ ચક્રવાલની દેખરેખ નીચે કેટલકેમ્પની સ્થાપના કરવામાં તથા તેને માટે નિભાવનાં સાધન ઉભાં કરવામાં તેમણે ઘણી સારી સહાયતા આપી હતી. માનવ સંકટ નિવારણના કાર્ય તરીકે વડનગરમાં સંકટઘસત હિંદુ તેમ મુસલમાન હુટુંબોને પુરૂષો તેમ સ્ત્રીઓને, બીજા માગવા ન નીકળી શકે તેવાં પણ લાચારીમાં આવી પડેલાં આજરૂદાર સ્ત્રીપુરૂષોને તેઓએ અન્ન વસ્ત્રની મદદ આપી. તેઓ શ્રીના પ્રમુખ પદ નીચે એક સ્ત્રી સંમેલન થયું હતું. આ સંમેલનમાં તેઓએ સ્ત્રીઓના મહત્વ, સ્ત્રીઓની મુપ્રતિષ્ઠા, સ્ત્રીઓનાં જીવિણી તરીકેનાં તેમ સામાજિક કર્તવ્યો વિષે તેમની હમેશની છટાદાર પદ્ધતિએ અસરકારક લાપણુ આપ્યું હતું અને શાળામાં જતી કન્યાઓને પુસ્તકો તથા વસ્ત્રનાં ઇનામ વહેંચી આપ્યાં હતાં. સ્ત્રીઓની ઉત્પત્તિ અને સંકટ નિવારણને લગતી દરેક બાજતમાં તેઓ વડનગરમાં ઘણીજ ચારીક, શ્રમયુક્ત પુષ્પરણ ઉત્સાહપૂર્વક કરતા હતાં. અહીં તેમના સમાગમમાં આવનાર દરેક મનુષ્યને તેમને માટે અસાધારણ પૂન્યભાવ અને સન્માન વૃત્તિ ઉત્પન્ન થયાં હતાં અને તેમાં કાંઈ આશ્ચર્યજનક ન હોતું. વડનગરમાં મેં જે કાંઈ જોયું હતું તથા ભગવતી જમનાબહેનની દૈનિક પ્રવૃત્તિઓ તથા તેમનું સામાજિક જીવન જાણવાની જે કાંઈ તક પ્રસંગોપાત મને મળી છે તે ઉપરથી હું બિલકુલ સંકોચવિના અને વેશપણ અતિશયોક્તિ વગર કહી શકું છું કે એક આદર્શ જીવિણી હોવા ઉપરાંત યુરોપમાં આદર્શરૂપ મનાતી પરમાર્થ પરાયણ મહાન સ્ત્રીઓની પંક્તિમાં દાખલ થઈ શકે તેવાં ગુજરાતનાં આ મહાન સત્તારી હતાં. ખાસ કરીને, ગુજરાતનાં આપદઘસત

હુટુંબો અને નિરાધાર બાળકોનાં માતા તરીકે મરણ પર્થત અનેક રીતે તેઓએ સ્તુલ્ય સેવા ઉઠાવી છે.

પશ્ચિમની સમગ્રી ભાવનાઓનું આપણે અનુકરણ કરવા માગતા નથી એવાત સ્વીકારવા સાથે પૂર્વમાં રહેવા છતાં, પશ્ચિમની અનેક વ્યાવહારિક બાબતોની અસર અહીં આપણને પણ થાય છે દેશ દેશ વચ્ચેના, સમુદાન વ્યવહારની સરળતાઓ વધવા સાથે, આ અસરોમાંથી આપણે મુક્ત રહી શકવાના નથી અને તેવી કેટલીક ઉત્કર્ષક અસરોથી મુક્ત રહેવું પણ ઈષ્ટ નથી. ઇંગ્લાંડ જેવો આગળ વધેલો દેશ જ્યાં પાર્લામેન્ટની ચુંટણીમાં મત આપવાનો હક મેળવવા માટે સ્ત્રીઓએ જાનરદસ્ત હીલચાલ કરવા છતાં પુરૂષોમાં મત ભેદ હોવાથી તે હીલચાલને હળુ ફેરવે મળી શકી નથી, જ્યાં હળુ પણ સ્ત્રીઓનું યોગ્ય કર્તવ્ય ક્ષેત્ર એક ઘરજ છે એમ એવા માનનાર છે ત્યાં હાલના બંધકર યુદ્ધના મુશ્કેલીના સમયમાં, શુદ્ધ બહારપણ, રાજકીય, બહેર બાબતોમાં સ્ત્રીઓની મદદતા સમજવામાં આવી છે. હિંદુસ્થાનમાં પણ દેશના સર્વ પ્રકારના ઉદ્યમ માટે ઉદ્યની સર્વ પ્રકારની હીલચાલમાં પુરૂષોની બાબતમાં સ્ત્રીઓ વડે બની શકે તેવા સર્વ પ્રયત્ન થવાની જરૂર છે. આ દેશમાં હળુ આ બાબત નવીજ છે. છતાં આવા પ્રારંભકાળમાં આ ઈલાકામાં સદ્ગત જમના બહેન સક્રિય બેવાં મહાન સન્મારીએ અનેક જોખમની દરકાર કર્યા વગર કેટલાંક કહેવાતાં માનને ઠોકર મારી, નિર્ભય પણ દક્ષિણ આફ્રિકાને લગતાં રાજકીય સંકટ નિવારણના પુરૂષ પ્રયત્નને સાહાયશ્રુત થવા માટે પહેલ કરી છે તે આ ઈલાકાની રાજકીય હીલચાલના ઇતિહાસમાં મુવલ્લાક્ષરે નોંધી રાખવા જેવી છે. દક્ષિણ આફ્રિકામાં વસતા હિંદીઓને ત્યાંના રાજતંત્રથી થતી અસહ્ય દરકતો અને ત્રાસ સામે વાંધો ઉઠાવવાને તેઓએ એક મોટી સ્ત્રીસલા મેળવી હતી એટલુંજ નહિ પણ ત્યાંના હિંદીઓના સલામતથી સંકટમાં આવી પડેલાં તેમના હુટુંબના નિલાવ માટે રાત્રી દીવસ પરિશ્રમ કરી લગભગ રૂ ૩૦૦૦ બેટલી રકમ ઉભી કરી હતી અને તેજ માટેના ત્યાંના પ્રદર્શનમાં પણ અહીં નમૂના એકા કરી વેચવા માટે મોકલી લગભગ રૂ ૨૦૦૦ બેટલી સ્તુલ્ય સહાયતા કરી આપી હતી.

જનસમાજમાં સ્ત્રીઓની પ્રતિષ્ઠા વધારવાને તેમણે ઘણો વખાણવા લાયક પ્રયાસ કર્યો હતો. ગુજરાતમાં સ્ત્રીઓ અનેક વિષય સંબંધે લેખ દ્વારા અગર ભાષણદ્વારા કે સેવાની કોઈ હીલચાલ દ્વારા બહેરમાં બહાર આવી શકી હોય તો તે જમના બહેન બેવાં શુદ્ધલક્ષ્મી હિંદુ આદર્શ સન્મારીના ઉજ્જવલ અને પ્રતિષ્ઠિત દૃષ્ટાંતના પ્રેતસાહન અને બળથીજ બહાર આવી શકી છે. • હુબાળ અને બીજા તેવા પ્રસંગે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓ સમાજને સહાયતા કરવાને બહાર આવી છે. આવા પ્રસંગે, કામ કરનાર સ્ત્રીવર્ગ મળી આવે છે તે તેમના ઉત્તેજક દૃષ્ટાંતનુંજ પરિણામ છે. સંક્ષેપમાં કહીએ તો ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓનું જીવન સમાજને ઉપયોગી કરવામાં લગવતી જમનાબહેને પોતાના દૃષ્ટાંતથી પોતાના અંગત પરિશ્રમથી ઘણી મદદ કરી છે.

ગુજરાતની પ્રજા એ પોતાનું હુટુંબ જોય એમ તેમની સેવામાં અને સહાયતામાં રહેવામાં તેમણે પોતાનું જીવન ગાળ્યું છે અને બહાર પડેલી હકીકતો ઉપરથી માલમ પડ્યું છે કે તેઓ પોતાનું લગભગ સર્વસ્વ આ બહેનના હુટુંબ માટેજ મૂકી ગયાં છે.

સદ્ગત જમનાબહેન નગીનદાસ સક્રિય ઐહિક સન્માનની અપેક્ષા રાખી હોત તો તેમની હુબાળની બહેર સેવા આદિથી મળત પણ પોતાના અંતર્યામીની સૂચના-મુજબ પોતાના

દેશબંધુઓ અને ભગિનીઓની સેવા સંપૂર્ણ વફાદારી, છતાં નિશ્ચલતા અને નિર્ભયતા સાથે ઉઠાવી આ તરફની પ્રભના અંતઃકરણમાં તેમણે જે ઉચ્ચસ્થાન સંપાદન કર્યું છે તે આગળ આવાં સન્માન ગુરુ જણાય છે. પોતાના જીવનમાં સન્માન કરતાં, કર્તવ્યને તેમણે હમેશાં પ્રાધાન્ય આપ્યું છે અને તેજ કારણથી ગુજરાતની તેઓના સમયની સન્નારીઓમાં સર્વથી મહાન્ અને આદર્શ સન્નારી તેઓ ગણાયે એમાં કોઈપણ પ્રકારનો શક નથી.

હિંદુસ્થાનના ઉદય માટે, તેના ઉદ્ધાર માટે ભગવતી જમનાબહેન જેવાં અનેક દેશાલિમાની અને પરમાર્થ પરાયણ સન્નારી રતોની આપણને જરૂર છે.

ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ સક્ષ્મનાં જીવનથી સ્ત્રી વર્ગને મળતો બોધ.

લેખક:-હીરાલાલ ગદ્યાલાલ નાણાંવડી.

શ્રીયુત તાપીદાસ વરજીવનદાસના ધનવાન અને પ્રતિષ્ઠિત કુટુંબમાં જન્મ પામી શ્રીયુત નગીનદાસ સક્ષ્મનાં ધર્મ પત્નિ થઈ, પ્રિય પતિના દેહાવસાન પછી વિધવાનાં કઠીણ ધર્મોનું પાલન કરી, તથા એપ્રિલ માસની આઠમી તારીખે જમનાબાઈએ શરીર છોડ્યું એ વાત આપણા ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળને સારી રીતે લાક્ષીતી છે. જમનાબાઈનાં જીવનનાં નાના મોટા બનાવોનું વર્ણન કરવાની અત્રે જરૂર નથી. એમનાં દેહાવસાન પછી તરતજ છાપાઓમાં એ સંબંધી લખાયું છે. તેમજ આ સ્ત્રીહિતોપદેશના અંકમાં તેમના ગાઢ સમાગમમાં આવેલા કોઈ બહેન કે બાઈ તરફથી તે લખાયું હશે એમ હું ધારું છું. અને આશા રાખું છું કે જદા જૂદા લેખકોની કલ્પનામાંથી ઉત્પન્ન થયેલી અને પ્રસંગોપાત્ત અસંભવિત બનાવોથી ભરેલી નવલકથાઓ વાંચવા કરતાં ખરેખર બનેલા બનાવોનું વર્ણન કરનાર જીવન ચરિત્ર વાંચવાનું આપણે સ્ત્રી વર્ગ વધારે પસંદ કરશે અને તેથી તેમને અવશ્ય લાભ થશે.

એમના જીવનમાંથી સૌથી વધારે અગત્યનો બોધ જે આપણા સ્ત્રી વર્ગને લેવા જેવો છે તે એમનું ઉત્તમ પાતિવ્રત્ય છે. ભારત વર્ષનાં તપો બળથી સ્ત્રીઓનાં પાતિવ્રત્યની મહત્તા આ દેશમાં જેટલી સુદૃઢપણે સમજવામાં આવી છે તેટલી અન્ય દેશમાં હજી સમજાઈ નથી; તેમજ તેનાં રક્ષણ માટે જે જે પ્રયત્નો આ દેશમાં થયા છે તેવા ભાગ્યેજ અન્ય દેશોમાં થયા હશે. શ્રીમાન્ ઘરમાં જન્મ થયેલો હોવા છતાં અને એમના પતિ તેટલા શ્રીમાન્ ન છતાં, જેઓને એ દંપતીના સમાગમમાં આવવાની તક મળી હતી તેઓ કહે છે કે, જમના બાઈનું એમના પતિ પ્રતિનું વર્તન એક ઉત્તમ પતિવ્રતાને છાંયે તેવું હતું. પતિવ્રતા સ્ત્રી પોતાના પતિની આજ્ઞાવિના એક પણ ક્ષણ ભરતી નથી. એ નીતિને અનુસરીનેજ સ્ત્રીમંડળનો કાર્યભાર માથે લેવા માટે એમણે શ્રીયુત નગીનદાસ સક્ષ્મની પરવાનગી મેળવી હતી અને પોતાનાં દેશનાં કલ્યાણની લાવના જેમનામાં ઠેક સુધી જીવંત હતી એવા શ્રીયુત નગીનદાસે પોતાના અવસાન સમયે જમનાબાઈને એ કાર્યો આજી રાખવાનો તેમજ અન્ય સ્ત્રી ઉપયોગી હિલચાલોમાં લાગ લેવાનો ખાસ આદેશ આપ્યો હતો એ વાત આપણને સર્વેને લાક્ષીતી છે.

પતિવ્રતાના ધર્મો સંબંધમાં આપણે સ્મૃતિઓમાં આપણા પુરાણોમાં તેમજ આપણા પૂર્વ પુરુષોનાં રચેલાં અન્ય ગ્રંથોમાં ઘણું લખાયું છે. ઇશ્વરેચ્છાથી. ગુજરાતી ભાષામાં પણ સ્મૃતિપુરાણોને અનુસરનારા પાતિવ્રત્યનાં નિયમો સંબંધી લખાણવાળાં પુસ્તકો થોડાં પ્રગટ થયાં છે. અને સદાચારણી સ્ત્રીઓ તેવા પુસ્તકો પ્રીતિથી વાંચે છે. પરંતુ પાશ્વત્ય પ્રભાને પ્રિય થઈ પડેલા નવીન પ્રકાશનાં સાહિત્ય ગ્રંથોનું અનુકરણ ગુજરાતી ભાષામાં જે પ્રમાણમાં

થાય છે તે પ્રમાણમાં આપણી સ્મૃતિઓને અનુસરનારા ગ્રંથો ગુજરાતીમાં બહાર પડતા જણાતા નથી એ શોચનીય છે.

મન, વાણી અને શરીરથી એકજ પુરુષનું-અર્થાત્ પોતાના પતિનું જ ધ્યાન અને સેવન એ પાતિવ્રત્યનું મૂળ લક્ષણ છે. પોતાના જીવનમાં, જીવનની પ્રત્યેક પ્રવૃત્તિમાં એ લક્ષણ સિદ્ધ કરવું એ સ્ત્રીઓનું ખાસ કર્તવ્ય છે. સમૃત્તિકારોએ તથા પુરાણના રચનારાઓએ બહુ સારી રીતે વિગતવાર અને દાખલા સહિત એ કર્તવ્યના નિયમોનું પ્રતિપાદન કર્યું છે. તે સંવેદના સંબંધમાં અત્ર લખવા બેસીએ તો ઘણો વિસ્તાર થાય. માટે તે સંબંધી ગ્રંથો વાંચવાની લલા-મણુ કરી આ સ્થળે એટલું જણાવવું અગત્યનું લાગે છે કે પાતિવ્રત્ય એ ગૃહજીવનના સાચા સુખનો અને નિષ્કલંક સમાજબંધારણનો મજબૂત પાયો છે એટલું જ નહિ, પણ આધ્યાત્મિક પ્રગતિનું અને મોક્ષનું અપ્રતિમ સાધન છે.

અન્ય દેશના અને અન્ય પ્રલયોના સ્ત્રીમંડળ સાથે સરખાવતાં આપણા સ્ત્રીમંડળમાં સામાન્ય જ્ઞાન બહુ ઓછું છે એ વાત આપણે નાકચુલ કરી શકીએ એમ નથી. સ્ત્રીઓની સ્વભાવિક લાજમર્યાદા સચવાય અને તેમનું સામાન્ય જ્ઞાન વધે એ માટે સ્ત્રીઓની સ્વતંત્ર સભા અથવા મંડળની ખાસ જરૂર હતી. સ્ત્રીઓને વખતોવખત એકબીજા સાથે મળવાનો પ્રસંગ આવે અને જેમનામાં કંઈ સામાન્ય જ્ઞાનની અથવા કંઈ ખાસ સ્ત્રીઓને ઉપયોગી જ્ઞાનની સારી આવડત હોય તે પોતાના જ્ઞાનનો લાભ બીજા બહેનોને આપે તો અવશ્ય લાભ થાય, એ વિચારથી જ ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના કરવામાં આવી છે. એ આશય પાર પાડવા માટે ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈએ જે વિદ્વતાથી અને જે ખંતથી પ્રયાસ કર્યો છે તેમ ન કર્યો હોત તો જે લાભ આપણા સ્ત્રીવર્ગને મળ્યો છે તે મળી શકતે નહિ. આથી એમના જીવનના એ લાગણીથી અન્ય બહેનોને એ બોધ મળે છે કે પોતાનું સામાન્ય તેમ જ સ્ત્રી-ઉપયોગી વિવિધોનું જ્ઞાન વધારવું અને તેનો લાભ મંડળ મારફત અન્ય બહેનોને આપવો.

જે સમયમાં કન્યા કેળવણી માટે હાલ જેટલી અનુકૂલતા ન હતી તે સમયમાં જમનાબાઈનો જન્મ થયો હતો, છતાં તેમને ગુજરાતીનું તેમ જ સંસ્કૃતનું જ્ઞાન હતું. આ જે ભાષાનું સાફ જ્ઞાન આપણા સ્ત્રીવર્ગમાં ફેલાવું જોઈએ. ગુજરાતી આપણી માતૃભાષા છે એટલે એ ભાષાનું સાફ જ્ઞાન હોવું જોઈએ એમાં જે મત થવાનો સંભવ જ નથી. સંસ્કૃત ભાષામાં આપણા વિદ્વાન પૂર્વજોના લેખોનો સંગ્રહ છે. આપણાં ધર્મશાસ્ત્રો પણ એ જ ભાષામાં લખાયેલાં છે, અને સ્વધર્મપ્રિયતા એ સ્ત્રીઓનું સ્વાભાવિક લક્ષણ છે. તેથી એ ભાષાનું સાફ જ્ઞાન જે સ્ત્રીઓને હોય તો ધર્મનું યથાર્થ રહસ્ય સમજવાને તેઓ લાગ્યશાળી થાય, અને પોતાનું, પોતાના કુટુંબનું અને તે દ્વારા જનસમાજનું કલ્યાણ સાધી શકે. સ્ત્રીમંડળ તરફથી કહાડવામાં આવેલા વર્ગોમાં સંસ્કૃત ભાષા શીખવાની અનુકૂલતા આપણા સ્ત્રીવર્ગ માટે કરવામાં આવી છે અને ગુજરાતી સ્ત્રીઓ તેનો મોટા પ્રમાણમાં લાભ લે એમ આપણે ઇચ્છીશું.

જમનાબાઈના ભાષાજ્ઞાન ઉપરાંત તેમની અસાધારણ વક્તૃત્વશક્તિ આપણું ખાસ ધ્યાન ખેંચે છે. જેઓ એમનું ભાષણ સાંભળવાને લાગ્યશાળી થયા છે તેઓ કહે છે કે શુદ્ધ સંસ્કારી ગુજરાતી ભાષામાં બોલતા છતાં એમના વાણીપ્રવાહ અસ્પષ્ટિત વહો જતો હતો. પુરુષોમાં પણ એવી વક્તૃત્વશક્તિવાળા યોગ્ય હોય છે. પૂર્વકાળની બોધ આપવાની અને બોધ લેવાની રીત હાલના જેવી ન હતી. શુદ્ધિમાન, વયોવૃદ્ધ અને સદાયરણી

પુરુષો અથવા સ્ત્રીઓ પાસે બોધ લેવાને અન્ય પુરુષો કે સ્ત્રીઓ જતાં, અને તે બોધ આપનારના ઉપર સ્વાભાવિક માનની લાગણીથી જોતાં. તે સમયે બોધ આપનારના વિચારો પર જેટલું લક્ષ રાખવામાં આવતું તેટલો મોહ તેમના વકૃત્વ પર રાખવામાં આવતો નહિ. આથી એમ સમજવાનું નથી કે તે સમયનાં સ્ત્રીપુરુષોમાં વકૃત્વશક્તિ ન હતી અથવા સારી વકૃત્વશક્તિવાળાં સારી છાપ પાડી શકતાં નહિ. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે તે સમયમાં વકૃત્વશક્તિ પર ખાસ આધાર રહેતો ન હતો. પરંતુ હાલના જમાનામાં તે રીત બદલાઈ ગઈ છે, અને તે પદ્ધતિને બદલે હાલની પ્રચલિત સભાઓને સ્થાન મળ્યું છે. આવી સભાઓમાં સારી વકૃત્વશક્તિવાળાઓનો બોધ મનુષ્યો જે ધીરજથી અને ધ્યાનથી સાંભળે છે તેમ બીજાનો સાંભળતા નથી, તેથી વકૃત્વશક્તિ કેળવવાની જરૂર રહે છે; અને સ્ત્રીઓના જ્ઞાનની વૃદ્ધિ સ્ત્રીઓ દ્વારા થાય એ જ ઇચ્છિત હોવાથી આપણી બહેનો વકૃત્વશક્તિને સારી રીતે ખોલવી પોતાની બહેનોને પોતાના જ્ઞાનનો લાભ આપવામાં વાપરવા આશ્ચર્ય ધરશે એમ આપણે આશા રાખીશું.

સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈના સંબંધમાં આવેલાં ઘણાંખરાં સ્ત્રીપુરુષોને તેમનો સ્વભાવ પ્રેમમય અને આનંદી લાગ્યો છે. પ્રત્યેક સ્ત્રીપુરુષે પોતાનો સ્વભાવ આનંદી રાખવાની જરૂર છે. આપણા સ્વભાવની એટલે આપણા માનસિક વિચારોની આપણા શરીર પર-આપણા આરોગ્ય પર-સીધી અને જળરી અસર થાય છે. ઘણાંખરાં સ્ત્રીપુરુષોના સ્વભાવની છાપ તેમની મુખમુદ્રા પર પડેલી હોય છે, અને અનુભવી મનુષ્યો તે જોતાં વાર જ તેમના સ્વભાવ સંબંધી અનુમાન કરી શકે છે. જેમનો સ્વભાવ આનંદી હોય છે, જેમનું ચિત્ત પ્રસન્ન રહે છે તેમનું મુખ સાફ સ્વચ્છ કરચળીઓ વિનાનું, પ્રકુલિત અને તેજસ્વી લાગે છે. જેમનો સ્વભાવ હમેશાં કલેશયુક્ત રહેવાનો હોય છે, જેમનું ચિત્ત બળેલું હોય છે તેમનું મુખ કરચળીઓવાળું કે શોષાયેલું લાગે છે. વળી જેમનો સ્વભાવ આનંદી હોય છે તેમનું આરોગ્ય પણ સાફ રહે છે. જેમનો સ્વભાવ ક્રોધી કે બળેલો હોય છે તેમના શરીરમાં કંઈને કંઈ વ્યાધિ પેદા થાય છે. આ વિષય સ્ત્રીમંડળની કોઈ સભામાં સૂક્ષ્મતાથી સમજાવવા જેવો છે, અને તેનું વધારે વિવેચન અત્ર કરવું અસ્થાને છે. જમનાબાઈનું આરોગ્ય એમના ઉપર જણાવેલા આનંદી સ્વભાવને લીધે જ એમની સૌભાગ્ય દશામાં, સ્વાભાવિક રીતે સાફ રહેતું હતું. આપણા સ્ત્રીવર્ગમાં આનંદી, ઉત્સાહી અને પ્રસન્નચિત્તવાળાં ઘણાં ઓછાં હોય છે. સ્વેચ્છાજન્યમાં ચિત્તની અપ્રસન્નતાને સેવનારા અને કલેશ કરનારા ઘણા જેવામાં આવે છે, અને તેથી સ્ત્રીઓ પોતાના સ્વભાવની મુદ્રાઓ પર વધારે લક્ષ આપશે અને આનંદી રહેવા પ્રયત્ન કરશે તો તેથી તેમને પોતાને શારીરિક તેમજ માનસિક લાભ થશે, વ્યાધિમાંથી બચશે એટલું જ નહિ પરંતુ પોતાના ગૃહમાં અનુપમ શાંતિ અને મુખ પ્રસારાવી જનસમાજનું કલ્યાણ સાધી શકશે.

હવે અંતમાં, આપણે ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈના પ્રેમમય સ્વભાવ તરફ લક્ષ કરીએ. સ્ત્રીમંડળની સભાઓમાં હાજરી આપનાર સ્ત્રીઓમાંથી ઘણાંને મોટે સાંભળવામાં આવ્યું છે કે જમનાબાઈ હમેશાં નાનાંમોટાં સૌને પ્રીતિથી મળતાં અને છૂટથી વાતચિત કરતાં એટલું જ નહિ, પણ પ્રત્યેકને ઉલટથી લાગ લેવા માટે ઉત્સાહિત કરતાં. નાનાંમોટાં સાથે પ્રેમથી વર્તવું એ નિરબિમાનપણાનું એક ચિન્હ છે. જેમનામાં અભિમાન છે, જેમનામાં ગર્વ છે, જે એમ ધારે છે કે હું અમુક કરતાં ધનમાં, રૂપમાં કે વિદ્વતામાં બીજાથી ચડીવાતી છું તે

ખીજની સાથે ખુલા દીલથી વાતચિતમાં લેવાશે નહિ. એવું અભિમાન જેમનામાં હોય તેમણે તે દૂર કરવું જોઈએ, અને તેને બદલે નાનામોટા સર્વ પર પ્રેમ રાખતાં શીખવું જોઈએ. પ્રાણી-માત્ર પર એકસરખો પ્રેમ રાખવાનું આપણા શાસ્ત્રકારો સૂચવે છે. આટલા બધા વિસ્તૃત પ્રેમને જેઓ પોતાના અંતઃકરણમાં એકદમ સ્થાન ન આપી શકતા હોય તેમણે ક્રમે ક્રમે પોતાના હૃદયની પ્રેમભાવનાને વિસ્તાર પમાડી પ્રથમ પોતાના હુડુંબનાં મનુષ્યો પર, પછી સર્ગા અને સંબંધીઓ પર પછી આપણા સમાજના મનુષ્યો પર અને આપણા દેશીઓ પર પ્રેમ રાખતાં શીખવું જોઈએ. આ પ્રકારની વિસ્તૃત પ્રેમભાવનાથી નિરભિમાનપણું એની મેળે સિદ્ધ થઈ જશે. પોતાના રૂપનો, ધનનો, કે બુદ્ધિનો ગર્વ એની મેળે નિર્મૂળ થઈ જશે, અને સ્વ. જમનાબાઈના સમાગમમાં આવેલા ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળના સલાસદો તથા અન્ય જોડેનો તેમના જીવનમાંથી પોતાનો સ્વભાવ પ્રેમમય અને આનંદી રાખવાનો બોધ મહણ કરે તો તેથી તેમને પોતાને લાલ થશે એટલું જ નહિ, પરંતુ સ્વ. જમનાબાઈ પ્રતિ પોતાનો પૂજ્યભાવ સારી રીતે પ્રદર્શિત કર્યો ગણાશે.

સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈનાં નિરભિમાન અને વિનય.

લેખક:—રા. મોતીલાલ ત્રિભોવનદાસ દલાલ.

ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળની કાર્યકારિણી સલાએ, એ મંડળનાં એક મુખ્ય સ્થાપક, ચાલક અને પ્રમુખ સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈનો એક ખાસ સ્મારક અંક પ્રગટ કરવાની જે સ્તુત્ય યોજના કરી છે તે કૃણીભૂત કરવા કમિટી તરફથી રા. રા. લવાનીદાસ મોતીલાલજી અમુક સન્નજનોને, એ લાલી બાઈનાં જીવન ચરિત્ર સંબંધી કાંઈકે લખી મોકલવા વિનંતિ કરી છે. સ્વ. જમનાબાઈની પ્રવૃત્તિઓ એકદિશ નહીં પણ અનેકદિશ હતી. તે માનવી દેવીનું ગૃહ-સંસારી જીવન તેમના બહેર જીવન જેટલું જ ઉજ્જવલ અને શુદ્ધ હતું. તેમનામાં અનેક ઉત્તમ સદ્ગુણો નહિ હતાં તો છેલ્લાં પંદર વર્ષમાં તેમનું નામ ગુજરાતમાં જ નહીં પણ તેની સીમાની બહાર એક ઘરગથ્થુ નામ થઈ પડે એ અસંભવિત હતું. પુરુષની વિખ્યાતિ થવી પ્રમાણમાં સરલ છે, પરંતુ હાલની પ્રતિકૂલ પરિસ્થિતિમાં એક સ્ત્રીની કીર્તિ થવી એ પહાડમાં વૃક્ષ ઉગી નીકળવા જેવું વિકટ છે. છતાં સ્વ. જમનાબાઈની કીર્તિ આખા ગુજરાતમાં ગામે ગામ પ્રસરી, અને લગભગ સર ફિરોજશાહ અને મી. ગોખલે જેટલી તેઓ બહાર નહીં તો ગુજરાતમાં પ્રખ્યાત થઈ અને તેથી સિદ્ધ થાય છે કે તેમનામાં કેટલાક અસાધારણ સદ્ગુણો તેમજ શક્તિઓ હોવી જોઈએ. તે પ્રત્યેક ગુણનું અવલોકન કરવા જતાં કોઈને પણ યોગ્ય ન્યાય મળે નહીં, તેમ જ લેખ અનિવાર્ય રીતે લાંબો થઈ જતાં, ટાંકેલા જેવો વિશેષ લાગે. તેથી તેમનામાં પ્રતીત થયેલા એક જ ગુણને આલેખવા પ્રધાન સ્થાન આપવાનો સંકલ્પ કર્યો છે.

જે ગુણ વિશે હું કાંઈકે કહેવા આહું છું તે કેટલાકને નિર્ભય અને કેટલાકને ઉપલબ્ધીયો લાગશે. નહાના માણસમાં તે ગુણ વસ્તુતઃ નિર્ભય અને તુચ્છ કદાચ હોઈ શકે અને તેના વિરોધી હુંગુણ માટે તેનામાં અવકાશ પણ નહીં હોય, પરંતુ મોટામાં તથા લાગ્યવંતોમાં તે હોવો તો બહુ જ શોભાપ્રદ છે. જેમ દાઉદની ધન સંબંધી પ્રમાણિકતા પ્રમાણમાં તુચ્છ છે, પરંતુ શાહ વ્યાપારી અને શરફની પ્રમાણિકતા બહુ માનપ્રદ છે તે જ પ્રમાણે નહાના માણસનો વિનય અને

શું જમનાબહેન દેવી હતાં ?

લેખક:—શ્રી. ભોળીન્દ્રરાવ રતનલાલ દિવેદીયા, બી. એ.

શ્રીમતી જમનાબહેનના અવસાન પછી એમનાં સ્વજનો તરફથી, એમના તરફ પૂજ્ય ભાવ રાખનારા તરફથી એમનું પુણ્યનામ લવિષ્યની ગૃહદેવીઓના હૃદયમાં ચિરકાલ અંકિત રહે, એમના સદ્ગુણો અને પ્રતિભાચુક્ર જીવનનું અનુકરણ થાય એ ઇચ્છાથી અનેક પ્રવૃત્તિઓ શરૂ કરવામાં આવતાં શંકા, પોતાને પણ ન સમભય એવા તેજોદ્વેષથી આટલું બધું શું ! શું એ કોઈ દેવી હતાં ? ગુજરાતની અહલ્યાબાઈ કે ભોન આઈ આઈ હતાં ? એવા પ્રશ્ન થવા માંડ્યા. અને આ પ્રશ્નો જે પદ્ધતિએ કાર્ય કરવામાં આવ્યું તેટલે દરજ્જે યોગ્ય હતા. એ પદ્ધતિનું નિરૂપણ અને ટીકાને આ સ્થળ નથી.

હવે જમનાબહેન દેવી હતાં ? એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપવા પહેલાં આપણે એટલું જ ભોવાનું કે એમનામાં દેવી સંપત્તિ હતી ? શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતાના સોળમા અધ્યાયની શરૂઆતમાં દેવી સંપત્તિ કોને કહેવી એ જણાવતાં શ્રીકૃષ્ણચંદ્ર કહે છે કે:—

અભય, સત્ત્વની શુદ્ધિ, સુરિચિતિ જ્ઞાનયોગમાં,
દાન, ને દમ, ને યજ્ઞ, તપ, સ્વાધ્યાય, આર્જવ;
અહિંસા, સત્ય, અક્રોધ, અનિન્દા, લાગ, શાન્તિ, ને
મૃદુતા, દૃઢતા, યજ્ઞન, અલોભ, ભૂતની દયા;
ના અતિમાન કે દ્રોહ, શોય, તેજ, ક્ષમા, ધૃતિ
એ તહેને હોય, જે પાર્થ ! જમીયા દેવી સંપદે.

કવિ ન્દાનાલાલ દલપતરામ.

હવે આ દેવી સંપત્તિ મનુષ્યમાં જેટલે અંશે પ્રત્યક્ષિત રહે, અને જન્મ સાથે આપેલી આસુરી સંપદ ઉપર વિજય મેળવે તેટલે દરજ્જે દેવી સંપત્તિનું પ્રમાણ અને પ્રભાવ વિશેષ. શ્રીમતી જમનાબહેનમાં આ દેવી સંપત્તિનાં દર્શન થતાં એટલું જ નહિ, પણ એનાં પ્રભાવશાળી કિરણો તિમિરનો નાશ કરતાં હતાં એ એમના સહવાસીઓ અને એમના કાર્ય પ્રત્યે સહાનુભૂતિ દર્શાવનારને લાગ્યા વિના નહિ રહે. જેટલે દરજ્જે આસુરી સંપત્તિ ઉપર એમનું સામ્રાજ્ય હતું, દાબી દેવા પ્રયત્નશીલ હતાં તેટલે દરજ્જે એ દેવી હતાં. પશુના માણસ અને માણસના દેવ અને છે અને એ જ જીવનનો હેતુ. શ્રીમતી જમનાબહેનમાં સત્ત્વની શુદ્ધિ એટલી હતી, કે એમના સહવાસમાં આવનાર ઉપર એ પ્રતિભાની છાપ પડતી. દ્રવ્યસત્તામાં આલોટનાર આ સત્ત્વશુદ્ધ બાઈ આગળ જકરી થઈ જતી અને જમનાબહેનને પરમાત્મા સિવાય કોઈનો ડર નહોતો. મીટિંગોમાં પણ વાતો કરતી શેઠાણીને હમારા ઉપર જ સંસારમુધારા અને સ્ત્રી-કેળવણીનો આધાર છે એમ માનનારને “ચુપ રહો” કહેતાં જમનાબહેન સંકોચાતાં નહિ. આ સાથે જ્ઞાનપિપાસા, વિરક્તતા એટલાં જ પ્રબલ હતાં. વાલકેશ્વર બાણગંગાના કડિન આવાસમાં રહેતાં છતાં, પગ ચાલતા નહોતા છતાં, દાન માટે ગુજરાતમાં ફર્યા, હુગડાં દાણા ઘેરે ઘેર આપ્યાં અને પદરનું તેમ જ ફંડનું નાણું આપી દાન, સારિવક દાન કરવાની મોંઘી લાલુ લીધી.

જમનાબહેન ઝુંબાર્ધમાં રહેતાં હતાં. ધનાઢ્ય કુટુંબમાં જન્મ્યાં હતાં, સર્વ ઇચ્છા પૂરી પાડે એવા પતિ હતા, છતાં ઇંદ્રિયોના દમનમાં વિજય મેળવ્યો હતો. રૂઢિચઢ નહિ પણ

આર્ય સ્ત્રીને છાજે એવું સાદું મર્યાદિત જીવન ગાળતાં એમને જરા યે ક્ષોભ થયો નથી. પૂર્વાવસ્થામાં અનેક સ્ત્રીઓએ અપટુડેટ રહેવા કહ્યું હશે છતાં જમનાબહેનને ભેટાં જ સર્વને એમ જ લાગતું કે એ ખરેખર ગૃહદેવી જ છે. વૃદ્ધ યુવાન કેટલાક એમની નજરે પડતાં જ એવી તો ગેબી અસર થતી કે સરસ્વતીચંદ્રમાં જેમ મીયાંને કહેવું પડ્યું છે કે—“સૌભાગ્ય દેવી! એમને તો પેટે જન્મ લઈએ એવા” એવા જ શબ્દ જમનામૈયાને ભેટાં નીકળતા. જમનાબહેને વિજ્ઞાયાગ કે મહાશ્વર કરાવ્યા નહોતા, પરંતુ એમના કરેલા યજ્ઞમાં અનેક અજ્ઞાનનાં બલિદાન અપાયાં હતાં. દ્રવ્ય, પ્રેમ, અનુકૂલતા અને સંતતિ થયેલી છતાં એક સંતતિ રહી નહીં. આ સ્થિતિમાં બાવા, પુતારા, બેધી દ્વારા છોકરાં જવાડવાનાં વલખાં કેટલાં હોય તે હિંદુસમાજ સમજી શકશે. તેર તેર છોકરે છોકરું નહિ, છતાં જમનાબહેનના હૃદયમાં પણ શોક નહિ. બીજાંનાં, સગાંનાં એટલું જ નહીં પણ બીજાંનાં છોકરાં એ પણ મહારાજ જ છે માની તે પર અનહદ પ્રેમ બતાવી આપે એ ઓછો યજ્ઞ! ઓછું નથી! ઓરમાયાં કે બાઈ બની-બનાં છોકરાં બેઈ પોતાનાં મરેલાં છોકરાંને સંભારી રોનાર હિંદુ સ્ત્રીઓ કોણે નથી બેઈ! સેવાસદન, મંડળ, વનિતાવિશ્રામ, ગૃહકાર્ય ઉપરાંત જમનાબહેનને દરરોજ આખા દિવસમાં આત્મા પરાત્મા માટે શું કર્યું તે જાણવાની ટેવ હતી અને દરરોજ પોતે પોતાનો હિસાબ લેતાં, આ આત્મનિરીક્ષણ જ એમના વિકાસનું કારણ હતું. જમનાબહેનને જૈનો અનેકવાર પોતાના મંડળમાં બોલાવતાં ત્યારે કહેતાં કે અહિંસા એ જૈનની જ હોય તો હું જૈન છું. અકારણ કોઈ પણ પ્રાણીને જીવનો ક્ષોભ થાય એ એમને ગમતું નહિ અને એની સાથે સત્યકથન કહેવાથી ખોટું લાગશે એની એમને ખૂબીક નહોતી. જમનાબહેનને જેને આપણે ક્રોધ એટલે ઉરકેરાઈ જતાં જીવનું જાન ન રહે એ કદી યે એવો ક્રોધ જ નહોતો. પોતે બીજાંથી વધારે ડાહ્યાં છે, મોટાં છે, દ્રવ્યવાન છે કે સત્તાધીશ છે એમ ધારે તો ક્રોધ ને? હું સમાજની સેવક છું અને સેવકને વળી ક્રોધ શો એમજ માન્યતા, અસત્ય હુમ્મયાર્થ ત્રત્યે અણગમ્યાં અને તેને લીધે અભાવ થાય એ પણ મગજ ખોઈ નાખતું છે. આમ છતાં જ્યારે પણ ક્રોધ ચડતો ત્યારે પાછળથી પસ્તાતાં અને દીલગીર થતાં. જમનાબહેનને કેટલીવાર વિરૂદ્ધ સંસ્થામાં એક જ સંસ્થાના અનેક પક્ષોમાં કામ કરવું પડતું અને એમાં નિન્દા, ગાલીપ્રદાન અને હલકી ટીકાના પ્રસંગ આવતા, પણ આ લેખકને બરાબર યાદ છે કે એ વખતે જમનાબહેન એટલું જ બોલતાં કે “જવાહો, કામ હોય તે કાઢો. બીજાંનાં પાપ શામાટે ધોવાં!” જમનાબહેને શેનો ત્યાગ નથી કર્યો! પૂર્વાવસ્થામાં જ મજલ હતી. ઘેર રહી પતિ અને હૃદયમ્બની સાથે રહી સ્વાસ્થ્ય ભોગવવાનો, વૃદ્ધાવસ્થામાં આરામ, ઉંઘ, દ્રવ્ય અને સુખનો, વૈધવ્યદશામાં લોકલાજ રૂઢિનો ત્યાગ, અંતરનો ત્યાગ. અને શાન્તિ! પ્રાતઃકાળમાં બેઠાં ઉઠી, નાહી ધોઈ, પતિને માટે પૂજાપાઠ નંદાવાધોવાનો અનેક માણસો છતાં જતે જ સામાન કરી શંકરની પૂજા કરવા બેસતાં તે વખતે જેણે જમનાબહેનને બેયાં હશે તેને જ જણાશે કે યા દેવી સર્વમૂતેયુ શાન્તિરૂપેણ સંસ્થિતા તું ચંડીપાઠનું સૂત્ર ખરું જ હશે. ક્ષણવાર જગતની જંગલ મૂઝી એકાગ્ર ચિત્તથી શંકરની પવિત્ર મૂર્તિનું સ્મરણ કરતાં અંતર્વ શાન્તિ મેળવવી એ તો કોઈ ભગવત્ જનનું જ ભાગ્ય. અને એ ભાગ્ય જમનાબહેનનું હતું. નગીનદાસના મૃત્યુ સમયે તે પછી પોતાના અવસાન કાલે પણ એમની શાન્તિ અલૌકિક હતી.

દોંગાઈ, ખટપટ કે દુષ્વાસનાવાળાં એમની પાસે જતાં જેટલાં ગમરાતાં તેટલાં જ ગરીબો આવા પ્રભુપરાયણ અને શુદ્ધ હૃદયથી આકર્ષાતાં, અને જમનાબહેન એમ જ માનતાં કે

નીકો ન્હાનીન્દોટી જે જીવોતણી,
જેતું તેમાં એક અખંડિત વહેન ભે;
હસનારાંઓ સાથે હસવાનું ઘટે,
રડનારાંની સાથે રડવું તેમ ભે.

કરોડ પતિને ત્યાં મૃત્યુ થતાં કદાચ જતાં વાર લાગતી પણ મંડળના એટલું જ નહીં પણ બહારના બહુ જ સામાન્ય હૃદયમાં મૃત્યુ થયું છે કે માંદું છે ને કોઈ નથી, એની ખબર મળતાં ગજેન્દ્રની જૂમ સાંભળતાં વિષ્ણુ ગયા હતા તેમ સત્વર જતાં, દુઃખના હૃદયમાં શાન્તિ રેલાવતાં, સેવાસદનમાં મિ. મલબારી હો કે દયારામભાઈ હો, કોઈ કમિટીમાં ઑન રેબલ હો વા પ્રસિદ્ધ સચારી હો, પણ દૃઢતાથી પોતાના વિચાર જણાવતાં. જમનાબહેન દેવદર્શને ભય છે, શંકરની પૂજા કરે છે, પવિત્ર દિવસો પાળે છે કે હિંદુ સિવાય કોઇને ત્યાં ખાતાં પીતાં નથી એ બીજાને નવાઈ લાગતી પણ એ માન્યતા દૃઢતાથી ભળવતાં અને લોક-ટીકાની જરા યે દરકાર નહોતી, ઢોંગ એ એમના જીવનમાં જ નહોતો. જેમ દરેક સંસ્થામાં બને છે તેમ વનિતાવિશ્રામ, ગુજરાતી મંડળ, જૈન મહિલા મંડળ કે સેવાસદન થતાં રહેને હરિકાઈ થાય માટે આ મ્હાંડે અને આ પરનું એ મોહવૃત્તિનો છાંયો પણ જમનાબહેનમાં નહોતો એ એમની સાથે કામ કરનાર સહેલાઈથી કહી શકશે. આ સાથે અતિમાન તેમાં એ જનસેવા માટે તો નહિ જ. કેટલાંક વર્ષ ઉપર ગુજરાતી શ્રીમંડળનો વાર્ષિક મેળાવડો હતો તે વખતે જમનાબહેનને ખબર પડી કે એક મુશિક્ષિત સચારી આવ્યાં છે તો એમને યોલાવીએ અને એમનાં વચન સાંભળીએ કરી વયમાં ઘણાં વર્ષે ન્હાનાં છતાં પોતે પ્રેસિડેન્ટ છતાં રાતના એ બાઈને મળવા ગયાં અને મંડળમાં આવવા વિનંતિ કરી. અમને શોચ થાય છે કે એ બાઈએ જમનાબહેન જેવાં વૃદ્ધ, પ્રસિદ્ધ મંડળના પ્રમુખને સાંભળતાં જ ન હોય એમ વર્તન કર્યું અને અનેકવાર વિનંતિ કરી છતાં એક સભ્યને છાત્રે એવો ઉત્તર પણ આપવા તસ્દી ન લીધી. આમ છતાં જમનાબહેન એ પ્રસંગને હસી કાઢ્યો અને “હજી છોકરું! તે સમજશે! હોય! એમાં સુખ માનશું. બહાર કામ કરાવવા માગીએ તો ના યે સાંભળવી પડે” કરી શાન્ત થયાં અને ભવિષ્યમાં એની તરફ જરા પણ અણગમો બતાવ્યો નથી.

આવા સદ્ગુણથી ભૂષિતને દેવી કહેવામાં સંકોચ આવતો હોય તો પછી તરલાદેવી, સરલાદેવી, શ્રીદેવી, લક્ષ્મીદેવીનાં નામો જ રાખી દેવી કહેવાથી શો લાભ? જમનાબહેનમાં દોષો હશે, હતા, અને ત્યારે જ માનુષતા;—પણ એમની દૈવી સંપત્તિ સમજશે ત્યારે જ શ્રીગૌરવનો વિજય વાવડો ફર ફરશે.

જમનામૈયા.

લેખક:—રા. માવજી ભોવિન્દજી શેઠ.

(૧)

૬ ટી ઑગસ્ટ ૧૯૦૯—મારા હૃદ જીવનનો એ એક અનુપમ દિવસ હતો. યુવાવસ્થા પર સ્વદેશ અને સ્વદેશી એ બે શબ્દોના કંઈક ઔર ચમત્કારથી પ્રેરાઈ સેહી સંબંધીઓની

અપ્રતિમ સહાયતાથી કરવામાં આવેલા પ્રયત્નોને પરિણામે, તે દિવસે અમારા સ્વદેશી સ્ટોરનું વાસ્તુ હતું. બેઠની આંત્રિની વાડીમાં એક મંડપ રોપ્યો હતો. આસપાસ બને એટલો શણગાર પણ કર્યો હતો. સાંજે ચાર વાગતાં પોલીસના ચાલીસેક સવારો અને સાઠેક વધારાના સિપાઈઓ કાલશાદેવી રોડ પર રોકે મારી ગોકવાઈ ગયા. આમંત્રેલા લોકો આવવા મંથ્યા. રસ્તા પર લોકોની ઠક ભમવા મંડી. અબલુયા માણસો એકબીજાને પૂછતા કે આજે શું છે? જવાબ મળતો કે આજે સુરેન્દ્રનાથ બેનરજી સ્વદેશી સ્ટોર ખુલ્લો મૂકવા આવવાના છે.

બરાબર સાડા ચાર વાગે મંડપનો ઘણો ભાગ ગૃહસ્થોથી ભરાઈ ગયો હતો. બહાર રસ્તા પર પાંચેક હબર માણસોનું ટોળું વાટ બેઈ ઉભેલું હતું. હું ઉપર હતો. માણસે આવીને કહ્યું કે જમનામૈયા આવે છે. એકદમ નીચે આવ્યો. દરવાજા પર મૈયાને નમન કર્યું. મૈયા એકલાં નહોતાં—તેમની સાથે ચાળીસેક બહેનો હતી. માફે હૈયું ભરાઈ આવ્યું. હર્વનાં આંસુ આવ્યાં. મુખઈગરી ગુજરાતી બહેનોનો સ્વદેશી માટે આટલોબધો પ્રેમ! કોઈ મોટો કમાન્ડર પોતાના લશ્કરને મોખરે ચાલે તેમ જમનામૈયા સ્ત્રીમંડળને મોખરે ચાલી પ્લેટફોર્મ પર જઈ બેઠાં. પાંચ વાગ્યા. સાતસે માણસને બેસવાની જગ્યા પર પંદરસો માણસની હાજરી હતી અને ઘણાઓને ઉભા રહેવું પડ્યું હતું અને બહાર તો મેદનીનો પાર ન હતો.

સુરેન્દ્રબાણુ આવ્યા. વંદે માતરમના ગીતધ્વનિથી મંગલાચરણ થયું. નેશનલ યુનિઅનનું માનપત્ર વંચાયું. મારે બે શબ્દો બોલવાના હતા તે કલા અને ત્યાર પછી લગભગ પોણા કલાક મુધી કેસરી ગાળે તેમ સુરેન્દ્રબાણુ ગાળ્યા. વિલાયતની, સ્વદેશીના સત્કારની, કૉંગ્રેસ એકવાર લંડન ખાતે ભરવાની, અને દેશના ભવિષ્યની અનેક વાતો કહી. મૈયાને ઈંગ્રેજ બહુ આવડતું નહિ, પણ સુરેન્દ્ર બાણુનો એકે એક શબ્દ તેમના હૃદયમાં ઉતર્યો હોય એમ તેમની મુખમુદ્રા પર હું બોતો. ભાવણ પૂરું થયું.

પછી શું કરવું તેનો વિચાર કરેલું ત્યાં તો જમનામૈયા ઉઠ્યાં અને અમૂલ્ય શબ્દોમાં સુરેન્દ્રબાણુનો ઉપકાર માનતાં જણાવ્યું કે “હું ફક્ત એક જ મિનિટ બોલીશ. આ આર્યભૂમિને ઉજ્જવલ કરો! ભૂમાતાને વંદન કરો! અને પ્રણામ કરી સ્તુતિ કરો કે હે ભારતમાતા તારી પવિત્ર સ્ત્રીબેને હવેથી આ શરીર ઉપર સજવાનો અમો સર્વ અભ્યાસ કરી તને રંજન કરીશું. સ્વદેશ, સ્વદેશના પ્રેમી શબ્દો આ જીભ ઉપર ટકી રહ્યો; દિનપ્રતિદિન હુન્નર ઉદ્યોગ અને કલાદૌરશલ્યની વૃદ્ધિ થાઓ; એવી એવી પવિત્ર ઇચ્છાઓથી ભરૂત થાઓ. વિચાર કરો કે આ ન્યાયી રાજ્યમાં આપણે કેટલાં સુખી છીએ? છેવટે ઇંગ્લીશ કે સ્વદેશના પ્રેમી રંગમાં રંગાયેલા વીર સુરેન્દ્રનાથ બેનરજીના હસ્તે ખુલ્લો થયેલો આ હિન્દ કોઓપરેટિવ સ્ટોર્સ ફોર્મ પામે અને તેના સ્થાપક મિ. માવજીભાઈની મહેનત ઇશ્વર સફલ કરો. બધાના તરફથી આજે હું સુરેન્દ્રનાથ બાણુના આજના શ્રમ માટે આભાર માનું છું. સ્વદેશી વીર પરદેશમાં રાજ તથા પ્રજાનાં માન પામી પાછો સ્વદેશસેવા માટે પધાર્યો છે અને આવા વીરની સેવામાં જ રાજ તથા પ્રજાનાં કલ્યાણ સમાયાં છે.” સ્ટોર પર આશિષો વરસાવી. બાણુની આંખમાં પણ આંસુ આવ્યાં. એમને લાગ્યું કે મહત્ત્વ ગુજરાતની વીરગનાઓ બંગાલની સિંહણોથી ઉતરે એમ નથી! બાણુએ નમન કર્યું. સ્ટોર ખુલ્લો મૂકાયો. વંદેમાતરમ.

(૨)

પ્રાર્થના સમાજના ૧૯૧૧ ના ઉત્સવ વખતે કરાંચીથી ડા. રૂબેન આવ્યા હતા. અમારા મિત્રમંડળમાં બહુ પ્રિય થઈ પડ્યા. એમનાં ભગનોની ઘૂન અઝૌકિક હતી. એમનું હાસ્ય, એમનો બાલસ્વભાવ, એમનો સ્નેહ કંઈક બુદ્ધી ભતનાં હતાં. સાચા લકતો વિરલ હોય છે.

અમને કુદરતી ખેંચાણ થયું. કોણ જાણે શી રીતે પણ એક દહારો ડા. રૂબેનને સાથે લઈને એક બીજા સ્નેહીની બેડે અમે શ્રીમંડળમાં ગયા. મારા સ્નેહીએ તળકાં લીધાં. મારા હાથમાં મંજરા હતી. ડા. રૂબેન એક તારો છેલ્લો, બંગાળી તથા હિંદી પદો ગાયાં, અને ગુજરાતીનું બહુ જ્ઞાન નહિ છતાં ગુજરાતી લજનો લલકાર્યાં. મને હજી યાદ છે.

ત્યાં લગી અંગમાં આત્મા છે ત્યાં લગી હરિ હરિ તું કહે!

અને ધૂન જમી. જમનામૈયાથી રહેવાયું નહિ. લગલગ સોએક જહેનો હાજર હતી. ડા. રૂબેનને આવેશમાં તૃપ્ત કરવા માંડયું. એક કડી ગાઈ એટલે જહેનોએ ઝીલી લીધી ને પછી જે રાસ જમ્યો તેનું વર્ણન થઈ શકે તેમ નથી. મૈયા અને મૈયાની જહેનો એવી શોભતી કે જાણે અંબાબવાની પોતાની સખીઓ સાથે ગરબા ગાવા ઉતર્યા હોય ને! ડા. રૂબેનની ધૂન ચાલુ જ હતી—

સચ્ચિદાનંદ સિંધુ નીરે, પ્રેમાનંદને લહરી.....

બોલો રે મન હરિ! હરિ!

હિન્દુ શ્રીમંડળનું સામર્થ્ય તે દિવસે બેયું અને જમનામૈયા તે મંડળનાં આત્મજ્યોતિ છે એ પણ તે દિવસે બેયું. જય સચ્ચિદાનંદ!!!

(૩)

ત્યાર પછી એક દિવસ મારા એક મિત્ર સાથે હું વાલકેશ્વર ગયો. જમનામૈયાનું રામાશ્રમ ખાણગંગાની પેહેલી બાજુએ સાગરતીરે હતું. મૈયાની વાતો, મૈયાના ઉલ્લાસો, મૈયાના જનકદયાણુના અભિલાષ-ઘણી એ વાતો કરી. એટલામાં ન્હાઈને સક્કઈકાકા આવ્યા. પ્રથમથી જ મારા પર એમનો સ્નેહ હતો, એટલે અમે બહુ આનંદથી મળ્યા. જમનામૈયાની અનેક પ્રવૃત્તિઓ વિષે વાતો નીકળી. કાકા રસિક હતા, શાંતિપ્રિય હતા, કર્તવ્યપરાયણ હતા, સ્નેહાળુ હતા, એ બધી વાતોનો મને ધીમે ધીમે અનુભવ થયો હતો. કાકા સાંજે બેન્કમાંથી પાછા આવે અને જમનામૈયા મોતીલાલ ડાહ્યાવાઈને ત્યાં આવે ત્યારે ઘણી વાર એમનું સંકેતસ્થાન અમારા સ્ટોરમાં હતું. એમને બહેને જ્યારે સાથે બેતો ત્યારે મને કંઈક નવીન ભાસ થતો.

ગુજરાત અને મહત્ત્વ ગુજરાતની ઘણી કુટુંબજયાત્રાઓ કરી છે અને અનેક આનંદપ્રસંગો મારી નજર આગળ છે. પણ આવો ઉરો સ્નેહ!!! નહિ, નહિ, સ્નેહની વાતો કહેવાય એવી નથી,—કહેવા મંડીએ તો કહી શકાય પણ નહિ. પણ કાકાની ઉદારતા! કાકાની પતિભાવના! કાકામાં આડંબર કે દંભ હતો જ નહિ, એટલે કોઈને કંઈ કહી ખતાવતા નહિ, પણ કાકા ઉત્તમ પ્રતિભા “સફ્રેજસ્ટ” હતા. જમનામૈયા પોતાનું બળ ક્યાં છે તે સમજતાં અને તે બળનો પૂરેપૂરો ઉપયોગ કરતાં. ખસે આરસે જુદી જુદી લતની, જુદા જુદા સ્વભાવની, ધનવાન, વૃદ્ધ, યુવાન, સાધારણ સ્થિતિની તેમજ ધનગણિતાઓને સંયમમાં રાખી, તેમને સતત શિક્ષા આપી, સત્સંગમાં પ્રેરી, સંસારના જ્ઞાનક વાયુનો સ્પર્શ પણ ન થાય એવી રીતે સંભાળવાનું કામ જમનામૈયા જ કરી શકે. એ કાર્યકુશળતા સક્કઈકાકાની અને એમને લીધે જમનામૈયાની! સંસારનો ખરો ઇતિહાસ જવલે જ લખાય છે, અને સત્યની પેઠે સત્ય ઇતિહાસ પણ ગુપ્ત રહે છે. સંસાર જમનાબાઈ સક્કઈને ઓળખે છે, સંસાર નગીનદાસ બક્ષિ—સક્કઈથી અજાત છે. દેવી જમનામૈયાના દેવ અમારા સક્કઈકાકા—જમનામૈયાનો અંતરાત્મા એટલે સક્કઈકાકા—જય જમનામૈયા!!!

સ્વ. ગં. જમનાબહેન.

લેખક:—સન્મુખલાલ ઝવેરલાલ પંડ્યા.

‘ત્રિલોકીમાઢ્ઢ્યામવનિતલ્લીનેન શિરસા

જગદ્ધન્યાં દેવીમુપસમિવ વન્દે ભગવતીમ્ ।

જગત્ની સર્વ અરૂંધતીઓને આમ વંદન કરવા વિદેહરાજના આદેશ છે.

જગત્નાં પુણ્ય કંઈ એટલાં ટૂંકાં નથી કે વિદેહરાજ હોય ત્યાં જ અરૂંધતીઓ જન્મે. જગત્ની કંઈ કંઈ અજ્ઞાન ગૃહકુળેમાં અરૂંધતીઓ વસતી હશે અને તેમાં તેમનું પુણ્ય-સૌરભ પાંગરતું હશે; પરંતુ જેમનું પુણ્યસૌરભ એક જ હુંજમાં નહિ, પરંતુ દિગ્ગન્તમાં પ્રસારે એટલું ઉદાત્ત અને વિશાલ છે એવી પુણ્યશાલિની અરૂંધતીઓ તો વસ્તુતઃ વિરલ છે. એવી નવચેતન ભરતી ઉપા શી સાધ્વીઓ જગદ્ધન્ય છે, પૂજ્ય છે. અમારા ગુજરાતમાં યે અમને પુનિત કરે, ગર્વિત કરે એવી અરૂંધતીના જન્મ અશક્ય નથી તે સ્વ. જમનાબહેનનું જીવન-રહસ્ય સ્હમજનાર અવશ્ય કહી શકશે.

સીતાજીને ઉદ્દેશતાં દેવી અરૂંધતી પોતે જ સાધ્વીપૂજનનું રહસ્ય આમ કહે છે:

‘શિશુત્વં સ્ત્રેણં વા ભવતુ નતુ વન્વાસિ જગતાં

ગુણાઃ પૂજાસ્વાનાં ગુણિષુ ન ચ લિંગં ન ચ વયઃ ।

ગુજરાતી સ્ત્રીઓના સાર્વજનિક જીવનની અગ્રથાયિની (Pioneer) સાધ્વીના દુઃખદ અવસાનનો વિચાર કરતાં તેમના જીવનની સફલતા કયા ગુણોને લીધે હતી એ પ્રશ્ન સહજ થાય છે. એમણે યુનિવર્સિટીની ઉચ્ચ ઉપાધિઓ મેળવી નહતી, એમને સામાજિક પરિસ્થિતિનાં બંધનો ઓછાં બાધરૂપ ન હતાં અને એમને કાર્ય કરવા માટે સંસ્થાઓ પણ ન હતી, છતાં કયા ગુણોને લીધે આ સર્વ પ્રતિફલતાઓ તેમણે વશ કરી, ગુજરાતના સ્ત્રીજીવનને સન્માર્ગે, ઉચ્ચમાર્ગે પ્રેરવા ભગીરથ પ્રયત્નો આદરી જીવન કૃતકાર્ય કર્યું એ કયા અવશ્ય બોધ-પ્રદ હોવી એમણે.

જેમના માતૃવધી ગુજરાતી સ્ત્રીસંસ્થાઓ પોષાઈ ચેતનવન્તી બનતી હતી તે સાધ્વીના જીવનાદર્શને પોતાનો કરી લઈ તેમના જીવનકાર્યને સિદ્ધિની સમીપ લઈ જવાના પ્રયત્નો આજી રાખશે અને એ જ એમનું અનુપમ સ્મારક થશે તો જ ઉપકારવશ ગુજરાતની ગુણ-આહકતા સિદ્ધ થશે.

એ પ્રકૃતિથી જ કદલાણી સાધ્વીની અપ્રતિમ સેવાઓ નિઃસ્વાર્થ ભક્તિથી પ્રેરિત હતી, કીર્તિની ઈચ્છાથી નહિ, ઉપકાર કરવાની વૃત્તિથી નહિ. નીરસ અને હેતુરહિત જીવન ગાળતી સારી રિથિતિની ગુજરાતી સ્ત્રીઓને સન્માર્ગે પ્રેરવા માટે જેટલા ઉત્સાહક આગ્રહથી, ઉદાર ચિત્તથી અને સ્નેહાદ્ર્ વાત્સલ્યથી તેઓ કાર્ય કરતાં હતાં તેટલા જ ઉદાત્ત ભાવોથી દુઃખી અને પીડિત માનવજાતિની સેવા કરવા તેઓ સર્વદા તત્પર રહેતાં. જે સમયે પોતાનાં માનવ-બન્ધુઓ અજ્ઞજલ વિના પીડાઈને દુષ્કાલનાં ભોગ થઈ પડતાં હતાં તે સમયે શ્રીમંત હોવા છતાં

૧ ત્રણે લોકનું મંગલ કરનારી દિવ્ય ઉપા શી જગદ્ધન્ય ભગવતી અરૂંધતીને અવનિ મુધી નમેલા શિરથી હું વંદન કરું છું.—ઉત્તરરામચરિત.

૨ ભયે ત્હારામાં સ્ત્રીત્વ હો, કે શિશુત્વ હો, તું અવશ્ય જગદ્ધન્ય છે; કારણ કે ગુણી જનોમાં ગુણો પૂજનો વિષય છે—તેમની ભતિ કે વય નહિ.

તેવાંઓના હાલ અડસઠીયામાં હૃદયદ્રાવક હતા. ઢોરને મરતાં બેવાં એ મુસલમાનોને પણ પોતે મરવા બેવું હતું. એવાં આળસદાર હુટુંબો હાલોલ કાલોલ તાલુકામાં ને ઝોધરા કસ્બામાં હજી પણ બેવામાં આવે છે. આવાં હુટુંબોને ઘેર જઈ સ્ત્રીવર્ગની ખાનગી મુલાકાત લઈ તેમની અડચણો બહુી તેમને વચ્ચે તથા પૈસાની મદદ કરી હતી. હાલોલથી નીકળી શિવરાજપુર કે જે મુંબાઈ નગરીમાં તેની કાચી મેંજેતીસ ધાતુની ખાણોને લીધે ને શેરખાનમાં તે કંપનીના ચેરોની લેવડદેવડથી મશહુર છે ત્યાંની વસ્તી બીલ, કોળી નાયકા વગેરે અજ્ઞાન તથા અનાર્થ બતોની છે. શિવરાજપુરના ઠાકોર પણ નાયક છે. જ્યાં લગણુ ખાણોનું કામ ચાલતું હોય ત્યાં લગણુ સ્વદેશી તથા વિદેશી (કાણુલી વગેરે) મજૂરોને ઠીક કામ તથા દામ મળે છે, પણ અમુક વ્યાપારી કારણોને લીધે કંપની પોતાનું કામ ધેમધાકોરે ચલાવી ન શકે ત્યારે બીલ નાયકા વગેરે અજ્ઞાન પણ સંતોષી વર્ગને ઘણું સહન કરવું પડે છે. આ વર્ગને શ્રીમતીએ કપડાં અનાજની સારી મદદ કરી હતી. ત્યાંથી ઉપજ્યા ડેરોલના સ્ટેશને ઉતરી નાગર દેસાઈને લીધે નામાંકિત થયેલું કાલોલ ત્યાં ગયાં. ત્યાં જીણુભાઈ દેસાઈના હવાલામાં જે કંટલકુંમ્પ હતો ત્યાંની મુલાકાત લઈ તથા આગેવાન અગ્રિકારીમંડળને મળીને ધારણા જેડુતોને બેઠતી મદદ આપી વણિકોનું વેળવપૂર ત્યાં સંચર્યો. “વ્યાપારે થરા વાણીયા” એ કહેવત વેળવપૂરને યથાર્થ લાગુ પડે છે. વેળવપૂરના આલણો હાલ નિર્ધન સ્થિતિમાં આવી ગયા છે. આગળ પ્રમાદી ને ઉત્પાતી ગણાતા. ત્રવાડી મેવાડા છેક દયાજનક સ્થિતિએ પહોંચ્યા છે. વેળવપૂરમાં નાગજીથેકને ત્યાં શ્રીમતીએ મુકામ કર્યો હતો. તે શેઠની રથાનિક માહિતીથી યોગ્ય પરમાર્થ એવણુ કરી શક્યાં હતાં. આલણ તથા અન્ય ગરીબ પણ આળસદારને મદદ કરી હતી. ઝોધરા કસ્બામાં ગરીબ પણ સ્વમાની ને ટેકી મુસલમાન, ગરાસીયા ને બારોટ હુટુંબોને મદદ કરી હતી. દાહોદ તથા જાલોદમાં કંટલકુંમ્પે ઉઘાડવાની જરૂર પડી ન હતી. જાલોદ દાહોદ સ્ટેશનથી ૨૧ માઈલ ગાડી રસ્તે થાય છે ત્યાં પણ જમનાબાઈએ જઈ સૂક્ષ્મ અવલોકન કરીને બીલ તથા ગરીબ કણુબીઓને વસ્ત્ર તથા અનાજની મદદ કરી હતી. હવે દાહોદ જે ઔરંગઝેબની જન્મભૂમિ તથા સિદ્ધરાજ જયસિંહના વિશાળ તલાવને લીધે ઐતિહાસિક થયું છે ત્યાંના નિમા વાણીઆ જે બીલોના પૈસા લૂટવામાં પોતાનું સાર્થક સમજે છે તેમણે જમનાબાઈનો સારો સત્કાર કર્યો. ગરબાડા કરીને એક આ તાલુકાનું ગામ દસ માઈલ દૂર દાહોદ સ્ટેશનથી છે. ત્યાં વાહન વગેરેની વ્યવસ્થા નહિ હોવાને લીધે શ્રીમતીથી જવાયું નહીં. તેવણુ જે તે દિશામાં ગયાં હોત તો “અધિકસ્વાધિકં ફલં” ના સૂત્રપ્રમાણે પરમાર્થમાં અભિવૃદ્ધિ થાત. હવે પંચમહાલનો છેડો ને મુંબાઈ ઇલાકાનો ઉત્તર પૂર્વ ખુણો આવી લાગ્યો છે એટલે હું અહીંજ સમાપ્ત કરત; પણ રેવાકાંઠા એજન્સીનાં દેશીરાજ્યો જેવાં કે વાડાસીનોર, દેવગઢબારીયા, છોટાઉદેપુર વગેરે સ્થળે પણ રાજ્ય અતિથિ તરીકે રહી જમનાબાઈએ પુણ્યનું કામ સારું કર્યું છે, તેની મને અંગત માહિતી નહીં હોવાથી આ લઘુ લેખ પૂરો કરું છું.

આશા છે કે આપણી શ્રીમંત ગુર્જર લગિનીઓ પણ આ સ્વાર્થસાગના દૃષ્ટાંતનું અનુકરણ કરીને ગુર્જર માતાને યોગ્ય સમયે દીપાવશે. અસ્તુ! અસ્તુ! અસ્તુ!

શ્રીમતી જમનાબહેનનું જીવન સફળ થવાનું ખરૂં કારણ શું ?

(લખનાર:—ફનેયાલાલ ગિરધરલાલ કોહારી, બી. એ.)

સદૃશ શ્રીમતી જમનાબહેન નગીનદાસ સક્કઈના જીવન ઉપર જુદાં જુદાં દૃષ્ટિબિન્દુથી લખાયેલાં ઘણાં લખાણો આજના અંકમાં વાચકોના વાંચનામાં આવશે. આમાં કેટલાક એક જ બાતના વિચારો ફરી ફરીને લખાયેલા માલુમ પડશે અને હું જે ઢબથી લખવા માગું છું તે જ દૃષ્ટિબિન્દુથી કદાચ બીજા કોઈએ લખ્યું પણ હશે, છતાં તેવા વિચારવડે પુનરુક્તિદોષના ભયથી પાછળ નહીં હટતાં “વધુ ત્રાંચવામાં વધુ લાસ” એ સૂત્ર ઉચિત્ત જીવનના સંબંધમાં ખાસ ખરૂં પડતું હોવાથી મરહુમનું જીવન સફળ થવાનું ખરૂં કારણ શું હતું તેની મારી અલ્પમત્સ્યનુસાર તપાસ ચાલવવા માટે આજનો લેખ હું લખું છું.

શ્રી. જમનાબહેને સેવાસદનની સંસ્થાને પગભર કરવા માટે ઘણી કીંમતી સેવા બજાવી હતી, છતાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળને તો તેમણે બાંહેધરી કે સર્વસ્વ અર્પણ કરેલું લાગતું હતું, અને તેથી જ આજે ગુજરાત-કાઠીયાવાડની સામાન્ય પ્રજા અને ખાસ કરીને સ્ત્રીવર્ગમાં “જમનાબહેન સક્કઈ” અને “ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ” એ બે શબ્દો લગભગ પર્યાયવાચી-બાંહેધરી કે બને એકજ હોય તેવા-થઈ પડ્યા છે. ટાઢતડકાની દરકાર કર્યા વગર ગાડાંગડેરામાં ગામડાઓમાં ફરી, દીન દુઃખીઓની દાદ લઈને પરોપકારાર્થે ભિક્ષા માગવા પોતાના પવિત્ર કરકમળને લંબાવીને, પોતાની અનાથ ભગિનીઓના હૃદયમાં પ્રભુપ્રેમની રેલછેલ કરી મૂકવા માટે ભક્તિરસથી ભરપૂર બજનો ગાઈને અને તેમ કરતાં કેટલીક વખત ઇશ્કે એલાટીમાં મદમસ્ત બનેલા સુદ્ધી-સાધુ જીવનનું ભાન કરાવીને અને ગંભીર મેળાવડાઓ કે જ્યાં લલા લલા વિદ્વાનોનાં જડબાં ઉઘાડવા જતાં ટાંગા ફુલ બંધ છે, તેને પોતાના જુવંદ અવાજવડે ગંભીર, એમ અનેક રીતે જનકલ્યાણનાં કાર્યો કરી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની તેમણે ખ્યાતિ વધારી દીધી છે. આ બાબતમાં તેમનાં વખાણ કરવાં એ તો લગભગ સોના ઉપર ઢોળ ચઢાવવા બરોબર છે. તેથી જમનાબહેનની ફતેહનું ખરૂં કારણ શું એ સવાલ મુખ્ય વિચારણીય થઈ પડે છે.

સદૃશ જમનાબહેન ગર્ભશ્રીમંત હતાં અને તેમની આર્થિક સ્થિતિ સારી હતી તેટલા માટે શું તેઓ બહારસેવા બજાવવાને રાક્ષિવાન હતાં? અલ્પજ્ઞ. જેઓ પ્રજાસેવાનાં કામ કરવા ઇચ્છતાં હોય તેમની નાણાં સંબંધી સ્થિતિ સારી હોય તો તેમના કાગમાં તે ઘણી મદદગાર થઈ પડે છે અને ઘણી વખત નિર્ધન મનુષ્યના ઉત્તમ વિચારો પણ—

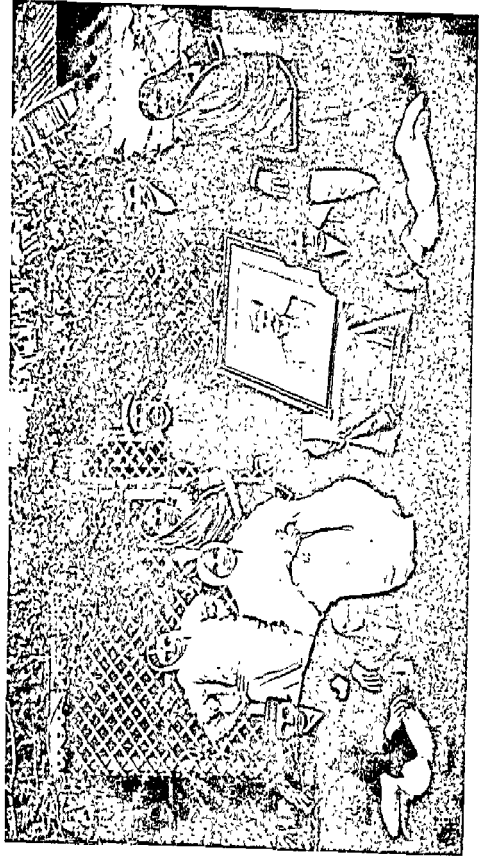
“જળનાં મોલં જળ વિષે ઉડી જેમ સમાય,
તેમ મનોરથ ગરીબના અંતરમાં લય થાય;”

તેના જેવી સ્થિતિમાં આવી પડે છે. છતાં નિર્ધન અવસ્થામાં પણ ઘણાં સ્ત્રીપુરુષોની સેવા બજાવી શકે છે અને ઘણાં ગર્ભશ્રીમંતો ટીવડી ને ટપકી અથવા ગાડી મોટર કે ફેશનની શીશીયારીમાં આખું જીવન ગાળી કહાડે છે અને તેટલું છતાં તેઓ સંતોષથી મરતા હોય એવું કવચિત્ જ બને છે! ઘણાખરા તો બિચારા પુનર્જન્મમાં પણ લાડીવાડી અને ગાડી માટે જ પ્રભુપ્રાર્થના કરતા હશે અને કેટલાક તો તેમ ન બને તો છેવટ રોડીયાઓને ત્યાં

ગાડીના ક્રોચમેન, મોટરના શોફર અગર તો ભટ્ટ, લેયા કે ઘાટી થઈને અવતરવાના વિચારને પણ પસંદ કરતા હોય તો તેમાં બહુ અજ્ઞાન થવા જેવું નથી ! કેમકે શ્રીમંતાઈના ખોટા રોળમાં તણાઈને શારીરિક નિર્માલ્યતા જ્યારથી દેશમાં વધી છે ત્યારથી ઉપર જણાવ્યા નોકરો દાસાનુદાસ નહિ પણ શેઠોના શેઠ થઈને રહેતા હોય એવું ઘણે કેકાણે જોઈએ છિએ. હુંકમાં કહેવાની મતલબ એટલી જ છે કે શ્રીમંતાઈથી કાંઈ બહેરજીવન ઉત્તત બનતું હોય એમ માની લેવાનું નથી; તેથી તો ઉલટું સુધરવાના કરતાં બગડવાનો વધારે સંભવ રહે છે. ત્યારે શું જમનાખાઈ કેળવાયલાં હતાં માટે જનસમાજમાં દીપી નીકળ્યાં હતાં ? મને તો તેમ પણ લાગતું નથી. જેમ જર્મનીના સુપ્રસિદ્ધ ડૉક્ટર હુઈ કુને સર્વ રોગ મટાડવાનું સાધન એક “ પાણી ” છે એમ શોધી કહાડ્યું છે, તેમ સામાજિક, ધાર્મિક, આર્થિક અને રાજ્યદ્વારી ઉત્પત્તિનું “ કેળવણી ” એક સર્વોત્તમ સાધન છે તે નિષ્કર્ષમાં મતભેદ ઉભો થવા પામે તેમ નથી. પણ પ્રથમ તો જમનાખેનની કેળવણી કાંઈ એટલી બધી આગળ વધેલી નહોતી કે જેથી તેઓ તેને પ્રતાપે ઝળકી નીકળ્યાં હતાં એમ વાસ્તવિક રીતે કહી શકાય. વળી ઘણી સ્ત્રીઓ કેળવણી મળવા છતાં પરોપકારી જીવન ગાળવાને બદલે આપણામાં સામાન્ય રીતે જેને “ ચાખાઈ કે વાયડાઈ ” કહે છે તેમાં જ આગળ વધી બધ છે ! સ્ત્રીજાતિ પ્રત્યેના પૂજ્યભાવને લીધે આથી વધારે ટીકા કરવી મને ગમતી નથી, પણ પુરૂષોના સંબંધમાં તો મેં ઘણી વખત જોયું છે કે કેળવણી અને ઘણી વખત ઉચી કેળવણી લીધેલી હોવા છતાં તેમાંના ઘણાખરા બહેર જુરસો કે જનકલ્યાણનાં કાર્યોમાં “ ઠકાનંદાય નમઃ ” જેવાં જ લગભગ હોય છે; અને કેટલાક બહેર જીવનમાં પડવા છતાં એવા આંધળી આપખુદી ચલાવનારા, અભિમાની અને અહંકારી હોય છે, કે ઉદાર દિલવડે પ્રભુનું, બહુ કરવાને બદલે મરજી પડે તેવા ભાંગરા વાટી આદાને સુંક કૂટીને બિચારા લોળા અજ્ઞાન ભાઈઓને મ્હોટે ભાગે માત્ર પોતાના જ સ્વાર્થની ખાતર રચવામાં આવેલી જાતની રીતે ફસાવે છે. આ સ્થળે પણ હુંકમાં કહેવાની મતલબ એટલી જ છે કે માત્ર કેળવણીથી બહેર જુરસો કે પરોપકારી જીવન ખીલે છે એવું કાંઈ નથી. ત્યારે શું જમનાખેનનો અવાજ સુવંદ અને વકતૃત્વશક્તિ ખીલેલી હતી માટે તેઓ બહેર જીવનમાં પ્રતેહમંદ નીવડ્યાં હતાં ? બિલકુલ નહીં. શ્રોતા જનોની લાગણી ઉશ્કેરીને તેમને પોતાના મતના કરી લેવાની વકતૃત્વકળા ઘણી કીમતી છે અને મહાભારતમાં જણાવવામાં આવ્યું છે તેમ ઉત્તમ વક્તાઓ મળી આવવા ઘણા દુર્લભ છે, પણ જનસમાજ એટલાં ભાવજીમાં કયાં કાંઈક વધારે જડા ઉતરીને જોવાની પણ શક્તિ ધરાવે છે ? થોડી વકતૃત્વશક્તિ ધરાવનારા છતાં ઉત્તમ ચારિત્ર્યવાળા વક્તાના શબ્દોની જે અસર થાય છે, તે ચારિત્ર્યહીન મનુષ્ય કદી પણ પેદા કરી શકતો નથી. કેડના કટકા કરી, હાથ પગ અછાડી પછાડી, ટેબલને ફૂલવી નાંખી ગમે તેટલા ઘાંટા ને બરાડા પાડવામાં આવે છતાં તેના કહેવાની કાંઈ અસર થતી નથી અને કોઈનાં નામો લખીને હું અંગત આક્ષેપ કરવા માગતો નથી, પણ કેટલાક ચારિત્ર્યહીન છતાં સારા જોલનારાઓના સંબંધમાં મેં જોયું છે કે શ્રોતૃવર્ગ બાહેર નીકળીને તેની સ્તુતિ કરવાને બદલે ગુજરાતીમાં જાણીતા થયેલા ત્રણ અક્ષરો (ગધેરો) થી તેને વધાવી લઈને પછી જ તેને છેડે શંકર, દાસ, ચંદ્ર, લાલ કે રામ જે હોય તે બોલે છે ! આ પ્રમાણે શ્રીમંતાઈ, કેળવણી, કે વકતૃત્વશક્તિ કાંઈ જમનાખેનના સફળ જીવનનાં કારણો ન હોતાં. ખીલ્લ કેટલાક કારણો હાથ ધરીને આ વિષયને લંબાવી શકાય, પણ તેમ કરવાની મારી ધચ્છા નહીં હોવાથી તેમના જીવન-સાધ્યનું મને જે ખરૂં કારણ લાગે છે, તે મુદ્દા ઉપર જ આવીશ. મારી અદ્યપમતિ અનુસાર મારી તો એવી જ ખાત્રી થઈ છે કે—

सर्गांनां आक्षय्ययिनि साधे राणी गृहसंसार यथावनार शुष्नी दृश्यति.

विधवा स्थितिभां.

પતિપત્ની વચ્ચેનો ગાઠ પ્રેમ

એજ જમનાબહેનના જીવનસાક્ષ્યનું ખરેખરે કારણ હતું. આ જગતમાં ચારિત્ર્યની ઈમત ઘણી જ સ્હડીઆતા પ્રકારની છે અને તે બીનાનો સર્વ કોઈ ખુશાં હૃદયથી સ્વીકાર કરે તેમ છે; પણ મારા વિચાર ખરા હોય કે ખોટા હોય તે પરમાત્મા જાણે પણ હું એમ લગલગ નક્કીપણે માનું છું કે જ્યાં પતિ અને પત્ની વચ્ચે નૈસર્ગિક ગાઠ પ્રેમ હોતો નથી ત્યાં ચારિત્ર્યની પુરેપુરી ખીલવણી ભેમાંથી કોઈનામાં થતી નથી. આ સ્થળે કડંકા ઝીનો પતિ થીક તત્વવેત્તા સૌકેટીસ અથવા તો રાણા સાથે રૂસણાં લેનારાં મીરાંબાઈના દાખલા કેટલેક અંશે ઉપરની દલીલ સહામે રજુ કરી શકાય તેવા લાગે છે. પણ સંસારની જળ સજીને વિરક્ત બની જાહેર જીવનમાં વિજય મેળવવો તેમાં અને સંસારમાં રહીને પોતાની કારકીર્દીને ફતેહમંદ બનાવવી તેમાં ફરક છે અને તેથી સંસારમાં રહેવા છતાં સફળજીવન નીવડવાનું ખરું કારણ તો પતિપત્ની વચ્ચેનો ગાઠ પ્રેમજ હોવું જોઈએ તેમાં શક નથી. તાત્વિક દૃષ્ટિએ આ વિષય ચર્ચવાનું આ સ્થળ પણ નથી અને તેમ કરવાની મારામાં તાકાત હોય એમ પણ હું માનતો નથી, પણ શ્રીમતી જમનાબહેનના સંબંધમાં તો તેમની સફળતાનું હું જે કારણ માનું છું તે ખરું લાગે છે અને મારી સાથે બીજા કેટલાક પણ તેમ માનતા હશે. પુરાણો તરફ નજર કરતાં પણ આપણને જણાય છે કે ગાઠ પ્રેમની ઉત્તમ નિશાની રૂપે પતિપત્ની બંધાં એકમત હોય છે ત્યાં ધારેલાં કામ પાર પડે છે. જ્યારે તેમ ન હોય ત્યારે ગમે તેટલી બળવાન શક્તિ નિરર્થક જાય છે. સીતા અને રામ વચ્ચેનો પ્રેમ અદ્ભુત હતો અને તેથીજ વાંદરાઓ એટલે કે જંગલી મનુષ્યોની સહાય વડે પણ તે વિજયી નીવડ્યા હતા; જ્યારે રાવણ ચૌદ ચોકડીનો રાજા હોવા છતાં તેની અને મંદોદરી વચ્ચે મતભેદ હતો અને પાછળથી વિલીનતા સાથેના તેણીના પુનર્વશ તરફ જોતાં તેનો પ્રેમ ગાઠ નહોતો એમ જોઈ શકાય છે અને તેનું પરિણામ રાવણનાં હાર અને નાશ થવામાંજ આવ્યું. સતી સાવિત્રીના ગાઠ પતિપ્રેમને કારણે દંતકથા મુજબ યમરાજાને પણ સત્યવાનને પાછો જીવવો કરવો પડ્યો હતો. નળરાજના પ્રેમમાં લંગણ પડવાથી પતિપત્ની બન્ને સારી રીતે દુઃખી થયાં અને જ્યારે પાછળથી મતિ સુધરી ત્યારેજ નળદમયંતી સુખી થયાં. હરિશ્ચંદ્ર અને તારામતી ગાઠ પ્રેમને લીધેજ દુન્યામાં કાયમની કીર્તિ રાખી જઈ અંતે પણ સુખી થયાં. દશરથ રાજા મહા બળવાન હતો અને ઈન્દ્ર જેવા ભૂપતિનો મુકુટ તેના સિંહાસન આગળ આવીને પડતો, છતાં કૈકેયી સાથે ધણીધણીઆણી વચ્ચે મતભેદ પડતાં-કહો કે ગાઠ પ્રેમની ગેરહાજરી જણાતાં-રામવિદ્યોતે ગુરીગુરીને તેમના જીવનનો અંત આવ્યો. મને લાગે છે કે વિશાળ વાંચનવાળાને તો આવા અનેક દાખલાઓ મળી આવશે, અને તે બધાનો એકંદરે સાર એજ નીકળશે કે “જ્યાં પતિપત્ની વચ્ચે ગાઠ પ્રેમ હોય છે ત્યાંજ જીવન સફળ નીવડે છે.” પ્રેમ એવી ચીજ છે કે જે દયા, પરોપકાર, જાહેર જુસ્સો, કલ્યાણકારી વૃત્તિઓ વગેરે દરેક ઉત્તમ પ્રકારના સદગુણોને જન્મ આપે છે, અને જ્યારે આ પ્રેમનો પડવો સહામેના હૃદયમાં આબાદ રીતે પડતો હોય છે ત્યારે તે બધા ગુણો સરસ રીતે ખીલી નીકળીને મનુષ્યના જીવનને સફળ, વિજયવંત અને ફતેહમંદ બનાવે છે અને તેવાં મનુષ્યોનાં નામ, કામ તેમજ કીર્તિ જગતના ઇતિહાસમાં કાયમને માટે જળવાઈ રહે છે. સદ્ગત જમનાબહેનના ગૃહજીવનનો અનુભવ ધરાવનારા ઘણી સારી રીતે જાણે છે કે મી. નગીનદાસ સક્કઈ અને શ્રીમતી જમનાબહેન વચ્ચે કેવો ગાઠ પ્રેમ હતો. અંગત અનુભવ નહીં ધરાવનારાઓ પણ જાહેરમાં આવેલા મી. નગીનદાસના મૃત્યુસમયના ઉદાર, પ્રેમી ચિત્ત દર્શાવનારા બોધપ્રદ શબ્દો અને પતિના મરણ બાદ કેવળ સાધુ-

જીવન ગુરતી દશામાં ગાળીને જમનાબહેને આ દુન્યાના કરેલા ત્યાગ ઉપરથી તે દંપતી વચ્ચેના ગાઢ પ્રેમનું દર્શન કરી શકે તેમ છે. આ ગાઢ પ્રેમજ તેમનાં એન્જનને ચલાવનારી વરાળ અને તેમના બહેર જીવનમાં નજરે પડતા બહેર જુસ્સાનું કામ બજાવતો હતો; અને જે બંધુઓ અથવા બહેનો દાંપત્ય પ્રેમને ગાઢ બનાવવાનો જેટલો પ્રયત્ન કરશે તેટલાં તેમનાં જીવન સફળ થશે એ વાત જેમ નક્કી છે; તેમ પતિપત્ની વચ્ચેના ગાઢ પ્રેમ વગર ગમે તેવાં બહેર જીવન પણ મોજુ વગરની રોટલી અને મીઠા વગરના શાક જેવાં થઈ પડશે તેમાં પણ ફર નથી. શ્રીમતી જમનાબહેનના સફળ જીવનમાંથી પ્રાપ્ત થતું આ પતિપત્ની વચ્ચેના પ્રેમનું ઉત્તમ તત્વ આપણી પ્રભમાં અચ્છી રીતે ખીલી નીકળે અને જનસમાજનું કલ્યાણ કરવાની પ્રશંસનીય વૃત્તિવાળાં અનેક જમનાબહેનો આ દેશમાં ઉત્પન્ન થઈ તેની પછાત દશા સુધારવાને શક્તિવાન થાય એવી દયાળુ સર્વેશ્વર પ્રત્યે મારી નિરંતર પ્રાર્થના છે. ઇત્યોમ.

સ્વ. ગંગાસ્વરૂપ જમનાબહેન સક્ષ્મ-ગુજરાતનું એક સ્ત્રીરત.

(An appreciation.)

(સીહિતોપદેશના જમનાબહેન સ્મારક અંક માટે ખાસ)

(લેખક—ઈંગ્લીશદાસ N. કાપડીઆ—ગણદેવી)

“ In the service of mankind to be
A guardian god below; still to employ
The mind's brave ardour in heroic aims,
Such as may raise us o'er the grovelling herd,
And make us shine for ever—that is life.”

Thomson.

“ But the good deed, through the ages
Living in historic pages,
Brighter glows and gleams immortal
Unconsumed by moth or rust.”

કોઈપણ પ્રભનો ઇતિહાસ એ તેના મહાન્ પુરુષોની જીવનકથા છે. શું મનુષ્ય કે શું પ્રભ-તેના જીવનમાં એક સમય એવો આવેછે કે બ્યારે તે મનુષ્ય-અંગર તે પ્રભ જે વળણ લેછે તે ઉપર તેના ભવિષ્યની ઉન્નતિ યા અવનતિનો આધાર રહેલો છે. પ્રભના જીવનના આ કાળને transition—period કહે છે; અને એ સમયે સમાજના નેતાઓ સમાજને જે બાજુએ ઘસડે છે તે બાજુએ તે ઘસડાઇને પોતાના-ભવિષ્યનો નિશ્ચય કરી લેછે. એટલે નેતાઓની ભેખમદારી એટલીજ ગંભીર હોયછે. એ મહાન્ પુરુષોનું જીવનકાર્ય એજ એ પ્રભનો ઇતિહાસ । હિંદુ પણ આજે કેટલોક સમય થયાં—વિશેષે કરી ગત અડધી સદી દરમ્યાન—જીવનના એ transition—period માંથી પસાર થાય છે, અને આપણા નેતાઓ

હાલ જે કાર્ય કરેછે તે ઉપર હિંદના બંધિયનો આધારછે. દેશમાં આરે જાનુ પ્રબળ ભગ્વત પ્રસરી રહી છે, અનેક પ્રગતિમય સંસ્થાઓ હસ્તીમાં આવતીજ નય છે, અનેક દિશામાં પ્રગતિ થતી નજરે પડે છે, અને એનું પરિણામ એકજ માલમ પડેછે—‘હિંદનું ઉન્નયન લવિધ્ય !’ હિંદના એ ઉન્નયન લવિધ્યને માટે લાવી પ્રબ આપણા વર્તમાન નેતાઓને પ્રત્યેક રીતે આભારી છે. હિંદના એક ઉપયોગી અંગ તરીકે ગુજરાતીઓની જન્મભૂમિ—કવિ નર્મદની ગરવી ગુજરાતે પણ દેશની પ્રગતિ સાધવાના કાર્યમાં પોતાનો ઉમદા ફાળો આપ્યો છે. ગુજરાતમાં પણ આપણા આગેવાનોના શુભ પ્રયાસોને લઇને જ્યાં બેઠાએ ત્યાં નવજીવન સ્ફુરે રહ્યું છે—એ નવજીવનના પ્રવાહમાં પ્રબ ખેંચાતી નયછે. પરંતુ ગુજરાતના પુત્રોનું કાર્ય ગુજરાતની વહાલસોથી પુત્રીઓની મદદવિના પૂર્ણ થાય-ત્વરાથી તો નહિજ—એમ નહોતું. પણ હિંદમાતાની પુત્રીઓ દ્વારે એ ઉત્તતિના કાર્યમાં પછાત પડતી જણાઈ છે? તેમને સહેજ સ્ફુર્તિ મળે એટલે સફાળાં જાગી ઉઠી કાર્ય કરવા મંડી પડે છે. ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠો આવા અનેક જવંત દૃષ્ટાંતોથી જવંત છે. ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગે આ જરૂરની વેળાએ પોતાની માતૃભૂમિની સેવામાં એક અભૂમૂલ્ સ્ત્રીરત અર્પણ કર્યું. તેમના ઈ. સ. ૧૮૬૨ માં થયેલા જન્મથી લઇને તે ઈ. સ. ૧૯૧૬ ના એપ્રિલ માસમાં થયેલા એમના બેદજનક અવસાન સુધી ભગવતી જમનાબહેનના આદર્શ જીવનની દરેક દરેક ઘટના—પછી શું તે તો હિંદુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના હો કે શું તો દુષ્કાળ સંકટ નિવારણ ફંડને માટે લીધેલો અથાગ શ્રમ હો; શું તો દાદાભાઈજીવન્તી ઉન્નયનો તેમનો ઉત્સાહ કે શું તો દક્ષિણ આફ્રિકાવાસી પોતાના દુઃખી બાંધવોને કરેલી મદદ; શું તો સેવાસદનમાં એમનું કાર્ય કે શુંતો લંડાઈ ફંડને માટે એમણે ઉઠાવેલી ઝહેમત-દરેકને મનનીય છે. એમના દરેક કાર્યમાં ઉભારાઈ જતો ઉત્સાહ, અગ ધૈર્ય, ઉજળતો જુસ્સો, અને સ્વદેશપ્રેમની છલકાતી લાગણી—વધારામાં હૃદયનું નિખાલસપણું—આપણાં નેત્રો સમક્ષ તરી આવે છે. ગુજરાતના ઇતિહાસનાં પૃષ્ઠોપર સ્વ. ગં. સ્વ. જમનાબહેન પોતાનું નામ સુવર્ણશ્વરે કોતરી ગયાં છે.

અર્વાચીન ગુજરાતમાં—ખાસ કરીને ગુજરાતના સ્ત્રીજીવનમાં—સ્વ. ગંગાસ્વરૂપ જમનાબહેન ઘણી ઘણી દૃષ્ટિએ અદ્વિતીય સ્થાન ભોગવે છે. લેખક અને વિચારક, લાવણ્યકર્તા અને કાર્યદક્ષ અબળા, પૂર્વના ગંભીર અને ઉત્કર્ષક પ્રવાહોના તીર્થરૂપ—ગુર્જરાતના પુત્રીઓમાં નવજીવન સ્ફુરાવનાર, તેમના રસહીન જીવનમાં રસ રેડનાર ગં. સ્વ. જમનાબહેન પોતાની શક્તિઓ અને કૃતિઓની અસાધારણતાથી ગુજરાતની સ્ત્રીઓમાં અગ્રસ્થાન સ્હેલાઈથી પ્રાપ્ત કરી શક્યાં છે. તેમ પોતાના હૃદયની તથા જીવનનાઓની ઉત્કૃષ્ટ મહત્તાથી તે કોઈપણ દેશમાં અને કોઈ પણ કાળમાં લોકપ્રિય થયા વિના રહેત નહિ. એ મહાન્ સેવાભગિનીની પ્રવૃત્તિઓ, એમની શક્તિની પેઠે, ઉચ્ચ, સંગીન અને અનેકદેશીય હતી, તેમજ વળી તે એમના હૃદયની પેઠે, બંહોળી, નિઃસ્વાર્થ અને કલ્યાણકારી હતી. એમણે જગતમાં આ ગુણોથી અનેક મહાન્ સાધ્વીઓ—સીતા, દમયન્તી, ક્લોરેન્સ નાઈટંગેલ ઈત્યાદિ—ની કક્ષામાં પોતાનું સ્થાન પ્રાપ્ત કરીધું છે. ખરે! આવી જીવનમૂર્તિઓજ હૃદયમાં ઉત્સાહ પ્રેરી હૃદયને ઉત્તેજિત કરે છે—હૃદયમાં નવીન જુસ્સો પ્રકટાવે છે.

શ્રીમતી જમનાબહેનનો જન્મ મુંબાઇના સુવિખ્યાત દાનવીર શહેરી શ્રીમાન્ શેઠ તુલસીદાસ જળદાસને ઘેર સંવત ૧૯૧૮ ના શ્રાવણ સુદ પૂનમને દિવસે થયો. આવા એક લક્ષાધિપતિ પિતાને ઘેર જન્મ લેવા છતાં પણ આ લગ્નાં જાનુએ આખી જીંદગી સાદાધર્માન્

ગાળી હતી. 'પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી જણાય છે' એ ન્યાયે શ્રીમતી જમનાબહેનમાં પાંછળથી ખીલેલા અનેક સદ્ગુણો એમના બાળપણથીજ દેખા દેતા હતા. સાદું, સત્વનિષ્ઠ જીવન, આત્મ ત્યાગ, નમ્રતા, અન્યો પ્રત્યે પ્રેમ એ એમના જન્મ સાથેજ જન્મ્યાં હતાં. તે વખતે કેળવણીનો હાલ છે એટલો બધો પ્રચાર નહોતો, તેમજ બાળલક્ષ આદિ અનેક અનિષ્ઠ રૂઢિઓ સમાજમાં ઘર ઘાસી બેઠી હતી. પરિણામે આપણાં આ બધાં સેવાલગિનીને પણ નજીવીજ કેળવણી મળી હતી-હાલની ઉચ્ચ કેળવણીથી તેઓ વંચિત રહ્યાં હતાં. તો પણ એમને વધારે જરૂરની ગૃહકેળવણી પુરેપુરી પ્રાપ્ત થઈ હતી. ગૃહના સંસ્કાર ઘણાજ પવિત્ર અને નિર્મળ અને તેટલાજ પ્રબળ હતા. એમનાં લક્ષ બાળવયે-માત્ર તેર વર્ષની વયે-સુરતના સફર્ષ કુટુંબના એક નખીરા મી. નગીનદાસ સાથે કરવામાં આવ્યાં હતાં કે જે એમનાથી માત્ર બે વર્ષેજ મોટા હતા. હાલની દૃષ્ટિએ બેતાં જમનાબહેનનો વિવાહ ઘણીજ ન્હાની ઉંમરે થયેલો લેખાય! બાળલક્ષની સામે સખ્ત પોકાર ઉઠાવનાર સાધ્વી જમનાબહેનનો વિવાહ એ બાળવિવાહજ હતો. તો પણ ખાસ ધ્યાનમાં રાખવાની વાત એ છે કે એ દંપતી વચ્ચે અસાધારણ સ્નેહ જન્મ્યો હતો, અને છેવટ સુધી પણ તેમાં કોઈ ભ્રાતૃત્વ કડવાશ દાખલ થવા પામી નહોતી. એમનું ગૃહજીવન કલેશહીન અને સુખી હતું અને તેમાંએ એમને પોતાના દેશહિતના કાર્યમાં એમના પતિ તરફથી કરી આપવામાં આવેલી હરેક પ્રકારની સગવડ ખાસ ધ્યાન ખેંચે એવી બીના છે.

એમના પતિ શ્રીયુત નગીનદાસ સફર્ષ એ એક સરળ સ્વભાવના, નિરભિમાન, નિખાલસ દીલના સ્વાશ્રયી નર હતા. ગરીબાઈમાં ઉછરી પોતાના બુદ્ધિબળે આગળ વધી બે વર્ષપર થયેલા તેમના અવસાન સમયે તેઓ મુંબાઈ બેન્કની રૂ. ૮૦૦ ના પગારની હેડશ્રાફ્ટની પદવીએ પહોંચ્યા હતા. એમણે શ્રીમતી જમનાબહેનને તેમણે દેશસેવાના આરંભેલા કાર્યમાં દરેક રીતની સવડ કરી આપી હતી. એમનો સ્વદેશપ્રેમ કેટલો ઉત્કૃષ્ટ હતો તે પોતાના મૃત્યુ સમયે તેમણે પોતાનાં પત્નીને કહેલા નીચેના શબ્દો પરથી વ્યક્ત થાય છે.-

“દેવી! તમોએ દેશની પ્રજા-સેવા માટે જે જે કામો આરંભેલાં છે, તેમાં મારા મૃત્યુ વિયોગથી ખલલ ન થાય તેને માટે સાવચેત રહેજો. તનમન અને બને ત્યાં સુધી ધનથી દેશ-સેવા અને પરીપકાર કરજો. કારણ કે મને તેજ જહાલું લાગતું હતું, અને મૃત્યુ પછી પણ મહારા આત્મસ્વરૂપને તેજ જહાલું લાગશે.”

ગુજરાતના દરેક પુરૂષે આ મહાન નરના વર્તન ઉપરથી ધડે લેવાનો છે. આવા નર સાથે શ્રીમતી જમનાબહેનનું જીવન સરળ અને સુખી હોય અને તેમની દેશસેવાની-જન-સેવાની-વૃત્તિ પોષાઈ વધુને વધુ ઉત્તેજિત થઈ હોય તેમાં નવાઈ શી? એક વાત અત્રે ખાસ ધ્યાનમાં રાખવા જેવી છે. ભગવતી જમનાબહેન નામાંકિત શ્રીમંતની પુત્રી હોઈ મોટી બહેન-જલાલીમાં ઉછર્યાં હતાં. પિતાને ત્યાં બંગલા, વાડી વજીફા, ચાકરો અને ગાડી ઘોડા હોવા છતાં પોતાના ગરીબ સાસરામાં તે વખતની સ્થિતિમાં પોતાનો શરૂ થતો ગૃહસ્થાશ્રમ કેવી ઉત્તમ રીતે ચલાવ્યો હતો તે આજુ જમાનામાં લક્ષ થયા બાદ સંસારમાં પડતી સ્ત્રીઓને અવશ્ય જણાવવા લાયક અને મનન કરવા લાયક છે. આ દંપતી ઘણાં સાદાં, દયાળુ, પરગલુ, આનંદી, સંતોષી, અને મલતાવડા સ્વભાવનાં હોવાથી સમાજમાં બહુ પ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના.

સ્ત્રીઓની ઉચ્ચતિ વિના દેશની ઉચ્ચતિ થવી સંભવિત નથી એમ ભગવતી જમનાબહેન દૃઢતાપૂર્વક માનતાં હતાં. સ્ત્રીઓનું જીવન ઉચ્ચત થાય, સ્ત્રીઓ દેશકાર્યમાં રસ લેતી થાય, સ્ત્રીપણું, કોમળતા, લજ્જાદિ પોતાના સ્વાભાવિક ગુણો કાયમ રાખી જરા વધારે હિંમતવાન અને આગળ પડતી થાય અને દેશહિત સાધવામાં તેઓ એક અતિ ઉપયોગી સાધનરૂપ થઈ પડે એ ધરાદાથી એમણે ઈ. સ. ૧૯૦૩ માં 'ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ' નામની એક સંસ્થા મુંબાઈમાં સ્થાપી. ગુજરાતમાં સ્ત્રીજીવન હજી બેઘએ એવું ઉચ્ચત થયું નહોતું. હિંદુ સ્ત્રીઓ હજી તો અજ્ઞાનાગારમાં સડ્યા કરતી હતી અને આપણા સ્ત્રીસમાજને વધારે સારો બનાવવા માટે કોઈ પ્રબળ લોકપ્રિય વ્યવસ્થા ન હતી, તેવે સમયે આ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળે લોકોની અમૂલ્ય સેવા બજાવી છે. અલણ અને ગામડીઆ, બાળક અને વૃદ્ધ સર્વને આપણા આર્ય જીવનનો-દેશમાં પ્રસારેલા નવચેતનનો, અને દેશકલ્યાણનો બોધ હૃદયમાં ઉતારવો-આ ત્રણેના એક સબળ સાધનરૂપે આ સંસ્થા કામ કરવા લાગી. મુંબાઈ શહેરમાં દરેક લતાઓમાં હિંદુ સ્ત્રીમંડળના સભાસદોના પ્રયાસે સ્ત્રીઓની થતી મુશ્કેલીઓ એ એનો નવલંક પુરાવો છે. અફસોસ માત્ર એટલોજ કે એ સંસ્થાને વધારે ઉપયોગી કરવા, પોતાની શક્તિનો બને તેટલો ખર્ચ કરી નાંખતાં એ સંસ્થાના આત્મારૂપ-એ સંસ્થાના જીવનમાં પોતાનું જીવનરક્ત સીંચનાર-તે ભલાં, પરોપકારી બાનુ આ સ્થૂલ દેહ છોડી સ્વર્ગે સીધાયાં છે. આપણે તો હવે માત્ર એટલુંજ ધૃઝીશું કે એ સંસ્થાના હાલના ચાલકો પોતાના સ્વ. પ્રમુખનો ઉદ્દેશ પાર પાડવા ખંતથી પ્રયાસ ચાલુ રાખે!

દાદાભાઈ જયંતી.

ભગવતી જમનાબહેનમાં સ્વદેશપ્રેમ પણ અનહદ હતો. તેઓ ખરાં દેશાભિમાની બાઈ હતાં. એમની પોતાના દેશ પ્રતિ ભક્તિ અને દેશના મહાપુરુષો પ્રતિ ભક્તિભાવ તે એમણે મહર્ષિ દાદાભાઈની જયંતી ઉજવવાની ઉભી કરેલી હીલચાલમાં વ્યક્ત થાય છે. હિંદના દાદાના કાર્ય માટે-તેમણે કરેલી અપ્રતિમ દેશસેવાને માટે-કદીપણ એ મત હોઈ શકેજ નહિ. તેમનું સ્થાન અચ્છ છે. એવા એક કર્મવીર સાધુ પુરુષની જયંતી ઉજવી ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગને તે દિવસે બાપણો અપાવી તે દ્વારા એ મહાન નરતા કાર્યની પિછાન કરાવવા અને દાદાએ પ્રેરેલા નવજીવનને સતત વહેતું ચાલુ રાખવાના ધરાદાથી શ્રીમતી જમનાબહેને એ મહર્ષિનો જયંતી-મહોત્સવ ઉજવવાની વ્યવસ્થા કેટલાંક વર્ષથી કીધી છે. ગુજરાતના પુત્રોએ કરવું બેઠતું કાર્ય ગુજરાતની એક પુત્રીએ ઉપાડી લઈ આપણને વીરપૂલના પાડે શીખવ્યા છે.

દક્ષિણ આફ્રિકાવાસી હિંદીઓને સહાય અને દુષ્કાળ સંકટનિવારણ દ્રુંડ એ ઉપરાંત દક્ષિણ આફ્રિકાની સરકાર તરફથી અન્યાય પામતાં આપણાં દુઃખપીડિત દેશબંધુઓને પેલા મહાન સાધુ પુરુષ કર્મચોગી મહાત્મા ગાંધીજીના આશ્રય હેઠળ પોતાના હકોને માટે લડત ચલાવી હિંદમૈયાનું ગૌરવ જળવી રાખવાના કાર્યમાં બેઠતી પૈસાની મદદ કરવા શ્રીમતી જમનાબહેન ગામે ગામે રખડીને દ્રુંડમાં નાણાં ભરાવતાં હતાં. જ્યાં જ્યાં ત્યાં પોતાના ગૌરવના પ્રભાવે એઓશ્રી પોતાના કાર્યમાં સફળ થતાં અને એ પ્રમાણે એમણે એક મોટી રકમ દક્ષિણ આફ્રિકા મોકલી આપી હતી.

એમનું સૌથી વધારે મહત્વનું કાર્ય તો ગયા ગુજરાત કાઠીઆવાડના દુષ્કાળ વખતે પૈસા ઉઘરાવી દુષ્કાળપીડિત મનુષ્યોને બચાવવાનું હતું. પોતાના બાંધવો ભુખે મરે અને શ્રીમતી જમનાબહેન સુખે સુખે એ બનેજ કેમ? જ્યાંથી પણ દુષ્કાળપીડિત મનુષ્યનો આર્ત નાદ સંભળાય કે ત્યાં વિના વિલંબે તેનું દુઃખ નિવારણ કરવા શ્રીમતી જમનાબહેન ખડે પગે તૈયાર ઉભાજ હોય! ભુખ તરસની સહેજ પણ દરકાર કર્યા વિના, સેવાભગિની ગામે ગામે રાત દિવસ રખડ્યાં, ઠેકઠેકાણે અપીલો બહાર પાડી અને લાપણો ડીધાં. આના પરિણામે દુષ્કાળ સંકટ નિવારણ ફરંકે રૂપીઆ એકવીસ હજાર જેટલી એક બખ્તાવર રકમ મેળવી આપવા ભાગ્યશાળી થયાં હતાં! એજ એમના આત્માની ઓજસ્વિતા!

ભગવતી જમનાબહેન જાતે એક છટાદાર વક્તા હતાં અને શ્રોતાઓ ઉપર પોતાનો પ્રભાવ સહેલાઈથી પાડી શકતાં. જેણે પણ એમનાં બાપણો સાંભળ્યાં હશે તે આ વાતની સાક્ષી પુરશે. એક જુના જમાનાનાં બાનુ, જુના શ્રદ્ધાળુ હરુંબમાં જન્મ પામેલાં હોવા છતાં પોતાની ઉત્તરાવસ્થામાં જાતમહેનતે આ શક્તિ પ્રાપ્ત કરી શક્યાં હતાં. એજ એમની કેવી ખંત હશે એ દેખાડી આપેછે. એક સાદાં ગુજરાતી વૃદ્ધ હિંદુ સ્ત્રીને હજારો માણસોની સહામાં બોલતાં સાંભળવાં એપણુ એક મોજજ હતી—અતિ આદ્વાદક લાગતું! આ સ્ત્રીજ એ વધુ વખત આપણી વચ્ચે ટક્યું હોત તો શું શું ન કરત?

અવસાન

પરંતુ ગુજરાતના દુર્ભાગ્યે આ દૈવીજીવનનો અંત—પોતાનાં અગણિત કાર્યો અધુરાં મુકી જઈ—એટલો જલ્દી આવવા સરભયલો હતો! ઇશ્વરેચ્છા બલીયસી! તા. ૮ મી. એપ્રિલ શનીવારની રાત્રિએ રા. વાગે—જ્યારે આખું જગત્ શાંત રીતે ગાઢ નિદ્રા લેતું હતું તે વખતે વાલુકેશ્વરના પોતાના અંગલામાં થોડાક સ્નેહીઓની હાજરીમાં કેટલીએ સંસ્થાના આત્મારૂપ આ પરીપકારી બાનુનું અવસાન થયું. એ વેળા એમનું વય માત્ર ૫૪ વર્ષનું હતું. ગુજરાતને રહતી—કકળતી મુઠ્ઠી—ગુજરાત અને કાઠીઆવાડના સ્ત્રીવર્ગને અશ્વપાત કરતો છોડી—અનેક સંસ્થાઓને નિરાધાર નાંખી—આ દૈવી જીવ પરમ કૃપાળુ પિતાની સંનિધિમાં હાજર થવા ચાલી ગયો. ગુજરાતને તેમના અવસાનથી નહિ પુરાય એવી ખોટ ગઈ! અહા! તે મધુર અવાજ—કેટલો બધો શાંત? કેટલો બધો વિશ્વાસુ! કેટલો બધો આશાવંત—અહા! તે મધુર અવાજ અવસાનની શાંતતામાં સમાઈ ગયો છે! તોપણ ‘કાર્ય કરો અને માતૃભૂમિને માટે ભોગ આપો—આત્મત્યાગ કરો’ એ તેમનો અંતિમ સંદેશ આપણા કર્ણપટે ધ્વનિ ઠર્યા કરેછે. એમના જીવનનું બહાલામાં બહાલું સ્વપ્ન ગુજરાતને ઉચિત થયેલું જોવાનું અને ગુજરાતની મહિલાઓને તે ઉચિત સાધવામાં રસથી લાગ લેતી કરવાનું હતું. આપણે તે દિશામાં કાર્ય માણ રાખવાનું છે.

એમના સદ્ગુણો!.

સ્વર્ગસ્થ જમનાબહેન અનેક સદ્ગુણોથી વિભૂષિત થયેલાં હતાં. Life is Service, Life is Sacrifice! “જીવન એ સેવન છે, જીવન એ સ્વાર્પણછે,” એ મંત્ર એમના જીવનમાં એ દેવીએ ઓતપ્રોત ડીધો હતો. એમનું આખું જીવનજ એ ઉપર બંધાયું હતું. એમનો પહેરવેશ એટલો તો સાદો હતો કે ક્રેન્ચ રેવોલ્યુશનનો ઇતિહાસ લખનાર આંગ્લ લેખક

કાલ્યાણિકા સાદા પહેરવેશનો ખ્યાલ આપવા મી. કુડે ઉચ્ચારેલા શબ્દો ભગવતી જમનાબહે-
નના સંબંધમાં ઉચ્ચારવાનું મને મન થાય છે કે, 'But who that knew Carlyle would
care to know what clothes he chose to wear?' એમની સાદાઈ એમના મહાન્
હૃદયને શોભાવે એવી હતી. એ દેવીનું હૃદય એટલું તો નિખાલસ અને નમ્ર હતું કે એમને
કોઈપણ વખતે કોઈપણ મનુષ્ય મળી શકતું. દરેકને માટે એમનાં દ્વાર ખુલાં હતાં, અને
કોઈએ એમને દ્વારથી નિરાશ થઇ પાહું કર્યું હોય એવું સાંભળ્યું નથી. રહેવાની રીતભાત
પણ સાદીજ હતી. એ ઉપરાંત ધૈર્ય, સંતોષ, સત્યનિષ્ઠા, આત્મભક્તિ, નિઃસ્વાર્થતા, ધાર્મિકવૃત્તિ
વગેરે અનેક ઉચ્ચ ગુણો એમના વિશાળ હૃદયમાં અંકિત હતા. વિશેષમાં કીર્તિ, બહિર પ્રશંસા
પ્રતિષ્ઠા, પૈસી, લોકોની સરદારી ઇલાકિને માટે સદગત જમનાબહેને કદી પણ તૃષ્ણા રાખી
નહોતી, તે એ મહાન્ બાનુના હૃદયની સ્નેહાળતા, હૃદયરતીપણું અને એમની મ્હોટાઈને શોભાવે
એવી હતી એમ કહેતાં મને વીરપૂજના પરમ આચાર્ય પેલા કાલ્યાણિક મહોદયનાં વાક્યો સહસા
યાદ આવે છે કે:— I should say sincerity—a deep, grave, genuine sincerity is
the first characteristic of all men in any way heroic." હું એમ માનું છું કે
હૃદયની વિશુદ્ધિ— જડી, અકૃત્રિમ વિશુદ્ધિ એ, જેનામાં કોઈપણ જાતની વીરતા છે એવા
એકજ હૃદયમાં સ્થાન પામે એજ વિરલ છે.

ઉપસંહાર.

એમનું કાર્ય તદ્દન નિઃસ્વાર્થી અને અવિહત હતું અને એમનું જીવન! તેની મધુર
નિર્મળતા, તેની સાદાઈ, તેની નમ્ર સહનશીલતા, પ્રેમ, ઉચ્ચ આદર્શો પાછળ
અવિચ્છાંત પ્રયત્નો—જેમ જેમ કોઈ આ બાબતોનો વિચાર કરે છે તેમ તેમ તેને લાગે છે કે
તે એક દેવી મનુષ્યની હાજરીમાંજ બાલો ઉભો ન હોય! આવું ગં. સ્વ. જમનાબહેનનું
જીવન તે એકજ છે. લાગણ્યગત વર્ષોસુધી માતૃભૂમિની—હિંદ અને ખાસ કરી ગુજરાતની—
સેવામાં અર્પણ થયેલી તે છંદગી! જેણે થાક શું તે તો બાળ્યુજ નથી. આવા એક પવિત્ર
જીવનનું ઉત્તમ સ્મારક તો એજ છે કે તેમણે શરૂ કરેલાં કાર્યો ગમે તેવા ભોગે પણ ચાલુ
રાખી તેમનું લક્ષ્ય સાધવું અને તેમના જીવંત સ્મારક રૂપ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની
શાખાઓ શહેરે શહેર અને ગામે ગામ સ્થાપી દેશની સ્ત્રીઓમાં જ્ઞાનનો પ્રસાર કરી જાગૃતિ
આણવી. ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ અને દેશોત્તરિસાધક જનો જે આ કાર્ય કરશે તોજ
તેમણે આ દેવી આત્માને યોગ્ય ન્યાય કરેલો કહેવાશે. અંતમાં હું કવિવર વડગવર્ધ્ય મિલ્ટન-
ને સંબોધી જે વાક્યો લખે છે તે વાક્યોથી આ લેખ પુરો કરીશ:—

"Thy soul was like a star and dwelt apart;
Thou hadst a voice whose sound was like the sea;
Pure as the naked heavens, majestic, free;
So didst thou travel on life's common way
In cheerful godliness; and yet thy heart
The lowliest duties on herself did lay."

ગં. સ્વ. સ્વ. બેહેન જમનાબાઈ નગીનદાસ સહાઈ.

લેખક:-રા. ઇન્દરદાસ ઇન્દારામ મશરૂવાળા.

એક પ્રસંગે આપણા એક વિદ્વાન અને પ્રતિષ્ઠિત ન્યાયમૂર્તિએ ઉચ્ચાર્યું હતું કે “આ પુરાણપ્રસિદ્ધ આર્યાવર્ત દેશમાં સ્વર્ગસ્થ જેવાં અનેક પુરૂષ અને સ્રીરત્નો સદીઓની અંધાધુન્ધીના કાલાન્તરે અને દેશમાંના શાસ્ત્રીય ક્રિવા લૌકિક રિવાજોરૂપી કચરાના ભાર નીચે દબાઈને પડેલા હશે, તેમને તેવા ભાર નીચેથી બાહર કાઢવા, તેમને સંસ્કારિત કરીને જોખાવવા, અને પ્રસિદ્ધિમાં લાવી બહારમાં જીવન ગાળવાની તક આપવી એજ આપણું ખરેખરું કર્તવ્ય છે.” ઉક્ત શબ્દો સ્વર્ગસ્થના સંબંધમાં અક્ષરશઃ સત્ય છે એમ સહુ કોઈ કહી શકશે. આજથી પચાસ વર્ષ ઉપર હિંદના આ ભાગનું વાતાવરણ કેવું હતું અને તેમાં પણ ગુર્જર પ્રભુનું અને તેમાં વળી તેના વણિક વર્ગનું તે સમયનું વાતાવરણ કેટલું અને કેવું સંક્રામણનું હતું અને સાતિરિવાજોની શૂંખલાઓનું બંધન કેવું સખત હતું તે દરેક ગુર્જર વણિક જાણે છે. તે સમયના બહાર પુરૂષ અને સ્રીઓની નામાવળી તપાસતાં તેમાં બેચાર કવિઓ, કે એકાદ બે મુધારકોનાં નામો દૃષ્ટિએ પડે છે પણ તે નામાવળીમાં એક પણ ગુર્જર સ્રીરત્ને દેખાવ આપ્યો હોય તેવું જણાતું નથી. તેવા કાળમાં જન્મીને, વૃક્ષભીય વૈષ્ણવ સંપ્રદાયના સુસ્ત અનુયાયી હુંદુંબમાં બાળાપણ ગુબરનાર, અને ઘણીજ બાળવયે તેવાજ ધર્મયુક્ત હુંદુંબમાં વધૂરૂપે પ્રવેશ કરનાર સ્વર્ગસ્થ બેહેનને અદ્વિતીય સ્વરૂપે આપણે જાણીએ છીએ—તે સ્વરૂપ પ્રાપ્ત કરાવનારું કાર્યપણ સિદ્ધિ મળ્યું હોય એ સર્વથા અસંભવિત લાગે છે. તેમજ સ્વ. નગીનદાસજીનું નામ પણ આ પરોપકારી સન્નારીના પતિ સ્વરૂપેજ જગસન્મુખ રત્ન થયેલું છે અને બેકે તેઓ કેટલેક અંશે સંસ્કારિત હોઈ હાલના જમાનાને અનુકૂલ વળણ ધરાવતા હતા એમ તેમના ગાઢ પરિચયમાં આવનારાઓનું માનવું છે તથાપિ તેઓ દ્વારા સ્વર્ગસ્થ બેહેનને બીજાના ઉપયોગમાં તનમન અને ધનથી આવવાનો વેગ ઉત્પન્ન કરાવનારું, ક્રિવા આખા દેશનાં સ્રીપુરૂષોને—ધર્મીય કે જાતીય ભેદ રાખ્યા નિના—પોતાના બંધુ રૂપે ગણવાનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરાવનારું, વિશાળ વિશ્વના અનેક તરંગોનું હાલના સમયને અનુકૂલ અને તેજ સમયજન્ય વિશ્વ દૃષ્ટિથી નિરખવાનું જ્ઞાન અપાવનારું—જ્ઞાન તેમને પ્રાપ્ત થયું હતું એમ તો આપણાથી કહી શકાશે નહિજ. તો પછી બાળપણ અને યુવાપણ સંસ્કારિત બનાવીને હૃદયની અંદરના ગુણોને વિકસાવનારા કોઈપણ જાણીતા સંયોગોમાં આવેલું નહિ હોવા છતાં તેમના જીવનના છેલ્લા પંદર વર્ષની અંદર પ્રકાશી નીકળેલી આવી અદ્ભુત ક્રિયાશક્તિ અને વિચારશક્તિ તેમજ હૃદયની લાગણીઓ તેઓએ ક્યાંથી પ્રાપ્ત કરી તેનું હાલમાં આપણે નિરાકરણ કરી શકીએ તેવી સામગ્રી આપણી પાસે નથી, અને તેથીજ આફ્રીકામાં વસતી કરી રહેલા પણ સ્વદેશ પ્રીતિથી અને જન્મભૂમિની પ્રતિષ્ઠા સાચવવાની લાગણીથી અનેક સંકટો સહન કરીને પોતાનો હક મેળવવાને મથી રહેલા આર્યો અને આર્યાઓ પ્રતિ—તેમજ ઇતર ધર્મીય પણ સ્વજન્મ-ભૂમિનાંજ બાળકો અને બાળકીઓ પ્રતિ—તેમણેજ સહાનુભૂતિ, પ્રેમ અને વાતસલ્યભાવ પ્રકટ કર્યો હતો અને જે લાગણીઓથી દોરાઈને તેમના સહાયર્થે તેઓએ જે સ્વાત્મભોગ અને સ્વાવલંબનશક્તિ પ્રદર્શિત કરીને તે સદગુણોનો પાઠ આર્ય મહિલાઓને શીખવ્યો હતો તે તેમના મહાન્ ગુણો—આર્ય મહિલાઓમાં નૈસર્ગિક પણે વસી રહેલા હુંદુંબવાતસદયના અને સ્વસુખવિસર્જનના તથા ભતિમ્હેનતના ગુણોનાં પ્રસંગોપાત્ત વિકાસસ્વરૂપજ હતાં એમજ આપણે સ્વીકારવું જોઈશે. પોતાના શ્વસુરના ગૃહમાંના સંબંધી જનો પોતાની સાથે ગમે તેવું

વર્તન રાખતા હોય તે સર્વ સહન કરીને પણ તેમનો મુંખ માટે, તેમના શ્રેય માટે અને તેમના હૃદયની શાંતિ તેમજ આનંદને માટે ન્હાનામાં ન્હાની વયની એક નવપરિણીતા આર્ય બાળાના હૃદયમાં પણ સ્વસ્થપ્રભાગના, ભતિમેહેનતના, કુટુંબવતસહતાના તથા ઔદાર્યના કેવા વિરલ ગુણો તેમજ સહનશીલતાની કેટલી ઉત્તમોત્તમ શક્તિ સ્વભાવસિધ્ધજ ભરેલ હોય છે તેનો અનુભવ ન્હાના મ્હોટા દરેકે દરેક આર્ય બંધુને અને ભગિનીને હોવોજ ભેઠએ, અને તેજ સ્વભાવતઃ પ્રાપ્ત થયેલા ગુણો અને શક્તિ પ્રસંગ પ્રાપ્ત થતાંજ-સૂર્યકિરણનો સ્પર્શ થતાંજ જેમ એક નવી પન્નકલિકા ખીલીને વિકસિત થયેલું, સકળ વિશ્વને સ્વપરાગથી અને સૌંદર્યથી મુગ્ધ કરનારું કમળ બની રહે છે તેમજ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનો જન્મ થતાંજ, તેના કાર્યના તેના બનવાનો પ્રસંગ આવી પડતાંજ સ્વર્ગસ્થ બેઠેનના સર્વ નૈસર્ગિક ગુણોએ વિશ્વરૂપ લીધું અને આપણને એક અદ્વિતીય સદ્ગુણોનું, મુશીલતા અને સૌજન્યનું, વતસલતા અને દયાનું દૃષ્ટાંત પૂરું પાડ્યું. એજ પ્રમાણે દેશમાંના અનેક દુષ્કાલપીડિત જનો માટેતો તેમનો પ્રયાસ પણ આર્યાઓમાં જન્મતઃ ઉતરી આવેલા દયાના અને દાનના ગુણોનો વિકાસ જ હતો અને આ દૃષ્ટિબિન્દુથી તેમના જીવનનો વિચાર કરીનેજ મ્હં આરંભમાં સ્વર્ગસ્થ ન્યાયમૂર્તિના શબ્દો લખ્યા છે અને તે શબ્દોદ્વારા જે વ્યક્તિઓએ એકાંતમાં પોતાના પતિનાજ ઘરના સાદા જીવનમાં આનંદ માનનાર આ બેઠેનને બાહેર ખેંચી કાઢી, પ્રકાશમાં લાવીને બહેર જીવનના ક્રમમાં ઉતારી તેમને હું અને તેમના કાર્ય માટે ધન્યવાદ આપું છું.

જે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનો ઉદય થયો નહોત, જે તેના નેતાઓએ આ ઉત્તમ રત્નને તેના શુદ્ધજીવનની સાદાઈ છોડી દેવાની અને તેના સંસારના બારમાંથી મુક્ત કરીને પ્રભ-જીવનમાં પરોવવાની તક સાધી નહોત અને જે આપણી જ્ઞાતિઓના રિવાજે રૂપી કચરાના બારથી દબાયેલી તે બેઠેનને તેમાંથી મુક્ત કરવાની તેમના પતિએ હિંમત બતાવી નહોત તો ગુર્જર વણિક સ્ત્રીઓના નામને દેદીપ્યમાન કરી જતારી મધ્યમ વર્ગની આ આર્ય દેવીનો આપણને પરિચય કદી પણ પડ્યો નહોત.

- સાદા શુદ્ધજીવનમાંથી બાહેર આવતાંજ ટુંક સમયમાં તેમણે આ સંસ્થા દ્વારા તેમજ અન્ય સંસ્થાઓ દ્વારા જે જે કાર્યો કરેલાં છે, તેમજ આપણા સંસારની, આપણી સ્ત્રીઓની અને પુત્રીઓની ઉન્નતિ અર્થે જે પ્રયાસો કરેલા છે તે સર્વ વિદિત હોવાથી અને સ્મરીને લંબાણ ન કરતાં હું મારી ગુર્જર માતાઓ, બેઠેનો અને પુત્રીઓનેજ વિનયપૂર્વક વિનંતિ કરીશ અને ખાસ કરીને વૃદ્ધ માતાઓ અને માતૃપદ ભોગવતી બેઠેનોને વિનવીશ કે જે બેઠેને પોતાના જીવનનાં છેલ્લાં પંદર વર્ષો, અને તેમાં પણ ઈશ્વરેશ્વપ્રાપ્ત વૈધવ્યનું સંકટ સહન કરીને પણ લગભગ છેલ્લાં બે વર્ષો-તમારા શુદ્ધની, તમારા સંસારની અને સમાજની તેમજ તમારા પોતાના જીવનની ઉન્નતિ અર્થેના પ્રયાસોમાં ગાળ્યા હતા, જેણે આપણા આ વિશાળ દેશમાં વસેલી ઇતરધર્મીય અને ભતીય પ્રજાઓ પ્રત્યેનો આપણો ધર્મ કેવો હોવો ભેઠએ એ સ્વકર્મથી શીખવાડ્યું છે તેવાં સ્વર્ગસ્થ બેઠેનના અનેક ગુણોમાંના કોઈ એક ગુણને પણ ચઢણ કરશે; તેમણે પોતાના જીવન માટે જે સૂત્રો સ્વીકાર્યાં હતાં તેમાંનું એકાદ સૂત્ર પણ દેશસેવા-સમાજસેવા-સ્ત્રીસેવા, હું-ખીની-નિરાધારની સેવા-સ્વીકારી લેશે અને તેને તમારા જીવનક્રમમાં ઉતારવાની દૃઢતાપૂર્વક અભિરૂચી રાખશે તેમજ તમારાં શિશુઓને તેજ શીખાડવાનાં નિશ્ચયપૂર્વક પ્રયત્ન કરશે તો તે તમારા કાર્યથી તેમનો સ્વર્ગસ્થ આત્મા સંતુષ્ટ થશે; તેજ તેમનું તમોએ ખરેખર આજ કરેલું ગણાશે, અને તમારા તેવા કાર્યથી તેમણે આરંભેલા કાર્યરૂપી સાવ સતત મેહેતો રહેશે એટલુંજ નહિ.

પણ તેથી આપણા ગૃહમાં-આપણા સમાજમાં-આપણી જ્ઞાતિમાં અને આપણા દેશમાં-એવાં અનેક જમના-(યમ-ધર્મના) બેઢેનોનો અને સ્વર્ગસ્થ મહાનુભાવ ગોખલે જેવા દેશવીરોનો આવિર્ભાવ થશે અને તેજ બાળાઓ અને બાળો તેમના ખરા સ્મારકસ્તંભો બનશે.

ઇશ્વર તેમના પવિત્ર મહાનુભાવ આત્માને ચિરાયુ શાંતિ આપો.

સ્વ૦ જમના બહેનનું સ્મરણ.

લેખક:—રા. કરસનદાસ જગજીવનદાસ ચીતળીયા.

ये मातृभूमि तेरे चरणोंमें तिर नमाऊं ।

मैं भक्ति भेट अपनी तेरे चरणमें लाऊं ॥

સ્વ. જમના બહેનનું જીવન ઉપર પ્રમાણે હતું એમ એમની સાથેના કેટલાક પ્રસંગોથી હું બેઈ શક્યો હતો તેનીજ હું અત્ર નોંધ લઈશ.

માણસનું મનુષ્યત્વ—હીર નાનામાં નાના પ્રસંગે પણ પ્રલક્ષ થાય છે. નાના નાના કાર્યમાં પણ તે ક્ષણદાયક થાય તે માટે, તેમના હૃદયની ઉત્સુકતા, મૃદુતા, નમ્રતા સર્વ કોઈને તેમને માટે માન ઉત્પન્ન કરાવતી.

શ્રીમંડળના શિક્ષણવર્ગો ખોલવામાં આવ્યા તે અરસામાં એક પ્રસંગે મેં તે બહેનને કહ્યું કે મારી બેઠે એક ચાલીમાં આવી ત્યાંની બહેનોને શિક્ષણવર્ગોનો લાભ લેવા સમજાવો તો કેટલીક બહેનો લાભ લે તેમ છે. આ વખતે તેઓ બીમાર હતાં, તેમના પગ સોજ ગયેલા હતા, તેમનાથી મૂશ્કેલીથી ચલાવું હતું છતાં તેઓ મારી સાથે આવવાને તરતજ ઉભાં થયાં. અમે ત્યાં ગયાં. પહેલે માળે એક ઓરડીમાં ત્યાંની કેટલીક બહેનોને એકઠી કરી તેમને વર્ગોનો લાભ લેવા સમજાવ્યું અને તેઓ સમજ્યાં: પછી એક બહેનના આગ્રહથી તેઓ છેક ત્રીજે માળે ગયાં ત્યાં પણ બહેનોને એકઠી કરી બોધ આપ્યો—સતેજ કર્યો. એકત્ર થયેલાં બહેનો કેમ જાણે આભારથી દબાઈ જતાં હોય એમ દીસતું હતું. કેટલાંક બહેનો વર્ગોનો લાભ લેવા નક્કી કરી સૌ પ્રસન્ન વદને છૂટાં પડ્યાં.

એક વખતે હું કોટના શ્રીશિક્ષણવર્ગમાં બેઠો હતો. એકાએક જમનાબહેન ત્યાં મુલાકાતે આવ્યાં. કામકાજથી વાકેફ થયાં. ૧૫-૨૦ શ્રીઓને શિખતી બેઠે તેઓ ઘણાં પ્રસન્ન થયાં. જે સ્થળે વર્ગ હતો તે માળો ઘણો મોટો હતો. જમનાબહેને પૂછ્યું, “આ બધી બહેનો આ માળાનીજ હશે?” જવાબ મળ્યો: “એકાદ બે સિવાય કોઈ આ માળામાંથી આવતું નથી.” તેઓને આશ્ચર્ય લાગ્યું! બહેનને સાથે લઈ તેઓ તે મોટા માળાની દરેક દરેક ઓરડીએ ફર્યા. દરેક બહેનને—ઘેરે બેઠેલી ગંગાજીના જાનરૂપી જળતું પાન કરવા—વર્ગોનો લાભ લેવા—સમજાવ્યું. દરેકને પૂછી આ લાભ ન લેવાનું કારણ તેમણે શોધવા માંડ્યું. પરિણામે તેમને લાગ્યું કે પુરૂષ વર્ગ તરફથી શ્રીઓને ઘટતું ઉત્તેજન મળતું નથી. જો પુરૂષો તેમને આવા શિક્ષણવર્ગોનો લાભ લેવા પ્રેરે, તેમને તે માટે બેઠેલી અનુકૂળતા કરી આપે, વખતો વખત તેમના અભ્યાસની ખબર લે, તેમની મૂશ્કેલી દૂર કરે, અને હસ્તે ચઢેરે તેમને ઉત્તેજન આપતા રહે તો દરેક શ્રી ગૃહદેવી થાય, સંસાર મુખી નીવડે ને દેશોદયનો માર્ગ સરળ થાય.

માન અપમાનનો, ન્હાના મોટાનો સંવાલ દૂર કરી કેવળ કર્તવ્ય અને આત્મસંતોષ માટે કાર્ય કરનાર બહેનો આપણા શહેરમાં—આપણામાં કેટલીક છે ?

દરેકે આ પ્રશ્ન પોતાના આત્માને પૂછી અંતરાત્મા દોરે તેમ કર્તવ્યપરાયણ થવું શું આવશ્યક નથી ?

તેમના છેલ્લા કાઠિયાવાડના પ્રવાસ વખતે, અમુક સ્થળે જ્યાં સ્ત્રીઓમાં કામ કરવાની હોંસ હતી તેવા ત્રણ આર ગામની મુલાકાત લેવા, ને ત્યાં કામ કરતી બહેનોની ઉલટ વધારવા અને દૃઢ કરવા મેં તેમને વિનંતિ કરી. આવાં એક બહેનના આગમનથી કાઠિયાવાડની બહેનો પોતાનું અહોભાગ્ય માની તેમની સૂચનાનો શ્રદ્ધાપૂર્વક અમલ કરે એ સ્વાભાવિક હતું.

સેવામેં તેરી સારે । મેદોંકો મૂલ જાઝં ।

વહ પુણ્ય નામ તેરા । પ્રતિદિન સુનું સુનાઝં ॥

આ વખતે પણ જમનાબહેનની પ્રકૃતિ જેવી બેધએ તેવી ન હતી, છતાં મારા પત્રના ઉત્તરમાં તેમણે લખ્યું:—તમોએ લખેલા સ્થળોએ બહેનો કામ કરેછે ને કરવા ઉત્સુક છે જાણી હું બહુ ખુશી થઈ છું. શરીર કહ્યું કરશે ત્યાં લાગી તો હું અવશ્ય એ સ્થળોની મુલાકાત લઈશ ને બહેનો માટે મારાથી જે કંઈ બનશે તે કરીશ. તમો ખુશીથી તે સ્થળે લખી અમારી સાથે પત્ર વ્યવહાર કરી દિવસ નક્કી કરશો.

અક્ષોસ ! પ્રકૃતિ લથડી પડવાથી ઉપલાં સ્થળોની મુલાકાત લેવાની તેમની મુશ્કેલી પાર પડી શકી નહિ. તેમને એકાએક મુંબઘ આવવું પડ્યું ને ત્યારથી તેઓ ખાટલાવશ રહ્યાં.

ખાટલાવશ છતાં છેલ્લી ઘડી સૂધી જેઓ તેમને મળતાં તેમને હિમ્મત આપતાં—ઉત્સાહ પ્રેરી તેમને કર્તવ્યના રાહ પર મુકતાં. શરીરે અશક્ત છતાં તેમના આંતરિક બળથી મુલાકાત લેવા આવનાર સાથે તેઓ કલાકો સુધી વાતો કરતાં. લેશ પણ ભિન્નભાવ વગર ન્હાનાં મોટાંનો તેઓ સરખી રીતે સત્કાર કરતાં.

તેરેહિ કામ બાઝં । તેરાહિ મંત્ર ગાઝં ।

મન ઔર દેહ તુમ્હર । વલિદાન મેં પઢાઝં ॥

ગં. સ્વ. યમુનાબહેન સક્ષી.

લેખક:—ગો. ક. દેસાયાસકર.

યથા નામા તથા ગુણા આ સૂત્રના પ્રૌઢ વિદ્વાને મથામતિ જે ભાવ ધાર્યો છે, તેમાં પણ દૈવી અંશ હોવો બેધએ । બે કે સ્વ. કવિવર દલપતરામભાઈના નામવાળી ગુણાનુવાદવાળી જુની વાચનમાળામાં શોભતી કવિતા પ્રમાણે, નામધારી ગુણવાળાં માણસો જન્મલેજ મળે; પરંતુ ગં. સ્વ. યમુનાબહેનમાં તો નામ પ્રમાણેજ ગુણ મળી આવ્યા છે. યમુનાના નિર્મળ સ્ત્રોત જેવા પવિત્ર અંતઃકરણમાંથી નીકળતા વિશુદ્ધ પ્રેમ માયાના ઉદ્ગાર પ્રાશન કરનાર, નિઃસંશય પાવન જ થાય ! અનુભવથી ઘડાયેલી—પ્રવીણ—શક્તિવાળી, મહાદેવી સમાન પ્રતાપ પાડનારી, અબલા પણ સબલારૂપ, પ્રત્યક્ષ કાર્યથી પ્રતિબિંબ પાડનારી યમુનાબહેન સક્ષીનું અવસાન, તેમનાં આરંભેલાં કાર્યની મુમુક્ષુઓને તો અવરય હાનિરૂપ જ થાય—પરંતુ આપણી આ ભૂમિકાને, ગુર્જર મહિલામંડળને, અને જનસમાજની એક માયાળુ ભગિની—સમાજકાર્યવાહિની તરીકે સંસારી ઉભતિને પણ હાનિ પહોંચે, તેમાં આશ્ચર્ય જેવું તો નથી !

શ્રીમાન ગૃહે જન્મ ધરીને વૈભવી લાલનમાં ઉછર્યા પછી, શ્રીમંત સાસરવાસમાં પશો-
ટાઈને પણ મનોવાંચિત સુખ પ્રાપ્ત કર્યા છતાં, જનસમાજની સેવા કરવાનું જે માન મેળ-
વવાને એમનું સુભાગ્ય વરદાન પામ્યું, એ કાંઈ તાપસ યોગનું પ્રયજ્ઞ હોયું જોઈએ.

શ્રીમાન ઘરના વૈભવમાં ઉછરેલાં ચોડાંજ નામધારી માણસો, જનલોકનાં કલ્યાણપ્રારી
નિવડે છે ! કદાપિ તેથી યશરેખા પ્રાપ્ત કરી હોય તો તે માત્ર માનાર્થેજ, નહિ કે આત્મીય
લાવના વડે દેશહિત, જનહિત કે જગદિત માટે ! અથવા જે તેનાં વિશુદ્ધ માનવો નીવડ્યાં
લાગ્યાં છે, તો તેનું જીવન સફળ છે !

દરેક માણસોથી કંઈ પરહિત થતું નથી. તેમાં પણ સ્રીજાતિ હોવા છતાં, હિંદુ સંસારની
વચ્ચે અથડાતી અજ્ઞાનતાના અંધારામાં, કેવળ જ્યોતિર્વિના, જ્ઞાનદીપકવડે, હિંમત અને ધૈર્ય,
શાન્તિ અને દૃઢતા, વિવેક અને મહત્તા, પ્રેમ અને ગંભીરતા, નમ્રતા અને વિચાર સાથે
રાખીને પણ મહત્તા મેળવી, માત્ર મહત્તા મેળવવાજ નહિ, પણ માનવદેહનાં કર્તવ્યકર્મ
કરીને, પોતાના જન્મનું સાર્થક કરવાને તેમણે પરહિત કર્યું !

શું શ્રીમંત ઘરનું લાડકું શરીર, કાઠિયાવાડ જેવી ખડતલ જમીન ઉપર, દુકાળપીડિત
અનાથોને સહાય કરવાને, તાપ તહાડ યા બૂખ તરસની પરવા કર્યાવિના જાય, તે માનાર્થથી
જને ? એ તો તાપસી દેહજ પ્રેમલાવે દોડી જાય ! જનસમાજના કલ્યાણ માટે, તન,
મન ને ધનનો ભોગ આપનાર આ અખંડપ્રતાપી યમુનાદેવી ખરે જ ગુર્જર ભૂમિમાં પૂજનીય
ગણાવી જોઈએ ! એમનું ચરિત્ર પ્રશંસનીય હોવાથી, લાવી પ્રભને અભ્યાસરૂપ થતું જોઈએ !
એમની દૃઢીનતા, તેમાં સમાયતી નમ્રતા, પુષ્પ અને મુગેધની લાવનાથી લરાયતું જીવન
અનુકરણીય ગણાતું જોઈએ. આવાં વિશુદ્ધ અને નિર્મળ ચરિત્રવાળાં તાપસી બાતુઓનો
દેદીપ્યમાન સમુદાય ઉત્તરોત્તર પ્રાપ્ત થાઓ ને ઉચ્ચરો કે સ્વ. યમુનાબહેનના આત્માને
શાન્તિ મળે !—અસ્તુ !—

જમના મૈયાણી જે.

લેખક:—રા. ગોપાલજી આધવજી ઠક્કર.

જનની જણતો ભકત જણ કાં દાતા કાં શૂર;

નહિ તો રહીએ વાંઝણી ચત ગુમાવીશ નૂર.

જગતની જળમાં જકડાયેલ જનોને ઉપરનો દોહરો પોતાના - દુઃખમાં - સુવર્ણના અક્ષરે
છોટરી રાખવાની ખાસ જરૂર છે. આપણાં શાસ્ત્રો ઉપરથી આપણે લાણીએ છીએ કે મનુષ્ય
જન્મ એ મહા દુર્લભ છે. ચોરાથી લાખ યોગિ ભટકી ભટકીને જીવ જુદા જુદા અનુભવ
લે છે પછી મનુષ્યદેહ—નરદેહરૂપી હીરો તેને પ્રાપ્ત થાય છે; અને તેનો પાછો તે સદુષ-
યોગ ન કરે તો પાછો ભવાટવીના શેરામાં ઘાંચીના બળદીયાની પેઠે ફર્યાજ કરે છે.

દેટલાક લોકો એમજ માને છે કે જીવન છે તે ખાવા પીવા અને એલવા—આનંદ
કરવા—માટેજ છે, લાડી વાડી અને ગાડીને અર્થેજ છે. પણ આ વાત તદન અસત્ય છે.
આપણને આપણા શિક્ષકો ગુજરાતી કોપી શુકમાં ઘુંટાવતા હતા કે “ખાનપાનને ખાતર
છંદગી નથી, પણ છંદગીને ખાતર ખાનપાન છે.” આવા સારા સંસ્કારો બાળપણથી જ જે
આપણામાં ઠસી જાય અને તે ઉપર-સત્સંગરૂપી જળનું વારંવાર સિંચન થાય તો તો ખરી

આપણું જીવનજ તદન બદલાઈ જાય. મથાળો જે દોહરો લખ્યો છે તે જીવનના માર્ગદર્શક જેવોજ છે. તે આપણને એમ સૂચવે છે કે કાંતો લકડા, કાંતો દાતા અને કાંતો શરવીર બની આ મનુષ્ય જન્મનું સાર્થક કરો.

આપણે જાણે જે વિદુષી માતા વિષે લખી તેમનું ઉચ્ચ ચારિત્ર જનસમાજ પાસે મુકવા માંગીએ છીએ તે માતાએ તો પોતાનું જીવન સંસ્કૃત કરી લીધું છે; કંઈપણ તે માતામાં ઉપર દર્શાવેલ ત્રણ ગુણમાંથી એકજ ગુણ અથવા બેજ ગુણ હતા એમ નહિ, પણ ત્રણે ગુણો હતા. એટલુંજ નહિ પણ તે સર્વોશી હતા અને તે વાત હું આપની સમક્ષ પુરવાર કરવાની રજા લઉં છું.

પહેલો ગુણ ભક્તિનો છે. ભક્ત ઘણા પ્રકારના હોય છે: ઈશ્વરભક્ત, પિતૃભક્ત, માતૃભક્ત, પતિભક્ત, સ્વદેશભક્ત, વિ. વિ.

જમનાબહેન પુરેપુરાં ઈશ્વરભક્ત હતાં. પુરેપુરાં શા માટે? એટલા માટે કે તે પ્રભુ-ભક્તિ કરતાં તે લોકોને બતાવવા નહિ, બાહ્ય આડંબરને ખાતર નહિ અથવા તો જેમ કેટલાક માત્ર ટીલાં ટપકાંમાં, માળા ફેરવવામાંજ કે નાવા ધોવામાંજ ભક્તિ માને છે તેમ નહિ પણ તેઓ હૃદયપૂર્વક, શુદ્ધ અંતઃકરણપૂર્વક ભક્તિ કરતાં અને પ્રભુનાં બાળકોની સેવા એજ પ્રભુની સાચી ભક્તિ છે એમ તેઓ માનતાં અને તે પ્રમાણે વર્તતાં પણ હતાં.

વળી તેમને મન બધા દેવો સમાન જ હતા. કેટલાક વિષ્ણુને માનવાવાળા શિવનાં દર્શન ન કરે અથવા શીવનું એમ મોટેથી બોલે પણ નહિ, બ્યારે બીજા શિવને માનનારા વિષ્ણુના મંદિર સામું પણ ન જુવે, વળી કેટલાક માત્ર દેવીનાજ ઉપાસકો હોય, કેટલાક બળરંગીના, કેટલાક ગણપતિના એમ જુદા જુદા અગુકજ દેવ અને દેવીને માનવાવાળા પોતાનો કંકો ખરો અને બીજાઓનો જોટો. એમ જે માની બેઠા છે તેમ તેમનું માનવું નહોતું. તેમનું માનવું તો એમજ હતું કે—

અકાશાવૃત્તિતં તૌયં યથા ગચ્છતિ સાગરમ્ ।

સર્વદેવનમસ્કારઃ કેશવં પ્રતિગચ્છતિ ॥

પિતૃ અને માતૃભક્તિ તેમની કેવી હતી તેથી તો હું અજ્ઞાત હોવાથી કાંઈ લખી શકતો નથી, તો પણ તેમના સંબંધમાં આવનાર બાળકોને તથા યુવકોને પિતૃ અને માતૃભક્તિ વિષે જે શિખામણ આપતાં તે ઉપરથી મારી ખાત્રી છે કે તેઓ પિતૃ અને માતૃભક્ત હોવાંજ બોધે. વળી સ્ત્રીઓને તેઓ સાસુ સસરાની ભક્તિમાંટે બહુજ ભાર દઈને લલામણ કરતાં હતાં અને તેઓ પોતે બોલીનેજ માત્ર બેસી રહેતાં હતાં તેમ નહિ પણ તે પ્રમાણે કરી બતાવતાં હતાં. તેઓ પોતાનાં સાસરાપક્ષનાં સંબંધીઓ સાથે કેવા પ્રેમ અને એકથી વર્તતાં હતાં તે તો મારી નજરની બોયેલી વાત છે એટલે મને લખતાં બીજાકુલ આંચકો લાગતો નથી કે તેમનું તે જાતનું વર્તન બહુજ ઉચ્ચ અને બીજા બહેનોને માટે અતિશય અનુકરણીય હતું.

પતિભક્તિ: તેમની પતિભક્તિ વિષે શું લખવું તે મને સ્પષ્ટ નથી. તેઓને મેં સંધવા તથા વિધવા એ બન્ને સ્થિતિમાં જોયેલાં છે; પણ બન્ને સ્થિતિમાં તેમની પતિભક્તિ તો ખરેખર અલ્પીકિક્કજ હતી. તેઓ એક સાચાં સાધ્વી સતી હતાં. પતિને તેઓ પરમેશ્વરજ માનતાં હતાં, અને તેમનું વચન તે દેવનું વાક્ય એમ તેમને મન હતું. સતીને પતિના મૃત્યુરૂપી જે કારી ધાની અસર થઈ હતી તે વાત તો જગજહર છે. તેમનું સ્થળ શરીર એટલું અધુરુશ થઈ ગયું હતું કે તેમના જીવનને માટે પણ ઘણાઓને સંકટ લાગી જાય એવા અને પોતાની

બહેનોને ઉચ્ચ સ્થિતિમાં મુકવાને પોતાના પતિએ જે આજ્ઞા કરી હતી તે પાળવાનેજ સતીએ પોતાના દેહને પોતાના મનોબળથી ટકાવી રાખ્યો અને તે કર્તવ્ય કરવામાંજ દેહને ક્ષીણ કરી અંતે પતિ પાસે પરલોક પધાર્યો.

દેશભક્તિ: દેશભક્તિ તો તેમના જીવનમાં રંગે રંગે વ્યાપી રહી હતી અને તેમના જીવનની ઢોરીમાં ઓતપ્રોત હતી. દેશભક્ત હિંદના દાદા દાદામાઇની જ્યંતી ઉજવવાનું માન જે કોઈને ઘટતું હોય તો તે તેમનેજ છે. હું જીવતો ન હઉં તો જ્યારે અમે-પુરુષો જ્યંતીના કાર્યથી બીલકુલ અજ્ઞાત હતા અને હંધકણની ઘોર નિદ્રા લેતા હતા ત્યારે તેમણે તે વાત ઉપાધી લોકોને ભગૃત કર્યાં. તેઓ દરવર્ષ દાદાના દર્શને પોતે બીજી બહેનોને સાથે લઈ તેમના પવિત્ર આશ્રમે સમુદ્રતીરે જતાં અને પોતાનું કર્તવ્ય બજાવતાં. તે સિવાય દેશવીર શ્રીગાંધીજી તથા બીજા આપણા હિંદવાસીયો પર આફ્રિકામાં સંકટરૂપી વાદળાં ચઢી આવ્યાં તે વખતે પણ કમર કરીને તેઓને સહાય આપવા મોટા પાયા ઉપર ફંડ એકત્ર કર્યું અને ત્યાં મોકલાવી આપ્યું. વળી પૂજ્ય ગાંધીશ્રી તથા તેમના મુખ્યદુઃખમાં લાગે છેનાર તેમના દેવીતુલ્ય પત્ની આફ્રિકામાંથી સ્વદેશમાં પધાર્યા ત્યારે તેમને યોગ્ય માનપત્ર આપવાની હીલચાલમાં પણ તેમણે અથાગ લીધી હતી. તે ઉપરાંત અડસઠની સાલમાં જ્યારે હુદ્દાખાનરૂપી રાક્ષસે પોતાની કરાળ દાદથી ગુજરાત અને કાઠીઆવાડનાં ઢોરોનો અને અમુક અંશે મનુષ્યોનો શાસ કરવા માંડ્યો તે વખતે પોતે એક મોટું ફંડ એકત્ર કરી નાનાં ગામડાંઓમાં અને મોટા શહેરોમાં ભંતે સહાય કરવા નીકળી પડ્યાં હતાં. તે પ્રસંગે ભૂખ તરસ તાઢ તડકો વિગેરે અનેક સંકલે વેઠીને તેમણે ખરેખર એક મમતાળુ માતાની ગરજ સારી હતી. તેઓ કહેતાં કે આવો ઉત્તમ મનુષ્યદેહ પામીને જે પોતાની માતૃભૂમિ માટે કાંઈ કરતો નથી અને માત્ર પોતાનું પેટ ભરવામાંજ અને મોજશોખમાંજ કાળ નિર્ગમન કરે છે તેને મનુષ્ય કહેવો કે કેમ તે એક સવાલ છે. દુનીયામાં દરેક ક્ષણે હજારો જીવ જન્મે છે અને હજારો જીવ નાશ પામે છે; પણ ખરે જીવ્યું તો તેજ કે જે પોતાની પાછળ પોતાનું સાફ નામ મુકી ગયા. એક કવિ કહે છે.—

મરના લક્ષા હે ઉસકા બે જીતે હે અપને લીએ,

જીતા હે વોહી બે મર ચુકા ધનસાનકે લીએ.

જે પોતાની ખાતર જીવે છે એટલે કે માત્ર કાગડા અને ફૂતરાની પેઠે પેટ ભરવાજ જીવે છે, તે તો આ જગતમાંથી મરી લય તો જ ઠીક છે. જે માણસો જગતનું લહું 'કરવામાં પોતાના દેહને અર્પણ કરે છે તે માણસ મરે તો પણ અજર અને અમર જ છે.

ભક્તિ પછી દાતાપણની વાત લઈએ. દાતાપણમાં પણ જમનાબહેનનો નંબર પહેલો આવે છે. દાન આપવાની ખાતરમાં તેઓ કદી નાત ભતનો સેદ રાખતાં નહિ. બીજાઓને દુઃખી બેતાં કે તેઓની આંખમાંથી અશ્રુધાર વહેતીજ હોય. આ વાત તો મેં ઘણી વખતે નજરે બેઘેલી છે. બીજાઓની દુઃખી સ્થિતિ વિષે જ્યારે તેઓ લાપણુ આપતાં ત્યારે ખરેખર પરચર જેવા હૃદયવાળા માણસનું અંતઃકરણ પણ પીગળી જતું. વળી તેમનું લાપણુ પણ 'મહુજ' હૃદયલેહક આવતું અને ધારેલી અસર કરતું.

અડસઠના હુકાળ પ્રસંગે પોતે પોતાના પદરના ખર્ચે મુસાફરી કરી હતી એટલુંજ નહિ પણ પોતાની ગાંઠથી પૈસા કાઢી તેમણે દુઃખીઓને સહાય કરી તેમને દીવાસો આપી તેમનાં આંસુઓ લુહાં હતાં.

તેમની સહાયથી આંહિ લાવનગરમાં એક સ્ત્રીવર્ગ ચાલે છે અને બીજે અન્વ સ્થળોએ

પણ તેમની ગુપ્ત દાનની સહાયથી બીજાં આવાં ખાતાંઓ નહો-છે. જેવટે સ્વર્ગમાં સીધાવતાં સીધાવતાં પણ ખરેખર દેશોન્નતિના કાર્યમાં સહાયજૂત થઈ પડે તેવા દરેક ખાતાને પોતાના તરફથી ઉદાર રકમ આપવાનું ફરમાન કરી ગયાં છે. આ બધી હકીકત ઉપરથી તેઓ દાતા હતાં તે વાત સિદ્ધ થાય છે.

આથી વાત રહી શૂરવીરતાની: તલવાર, બાલા, ખરછી, ધનુષ્ય કે બંદુક એ શસ્ત્રોનો ઉપ-યોગ કરી જતાવી શૂરવીરતાનું નામ પ્રસિદ્ધ કરવું એ જમાનો તો ચાલ્યો જ ગયો છે. હાલના જમાનામાં તો કલમમાં અને બાપણમાં શૂરવીરતા રહી છે એટલુંજ નહિ પણ ખરી શૂરવીરતા જોડ્યા પ્રમાણે કરી જતાવવામાં જ રહેલી છે. આ રીતે જો આપણે જોઈએ તો જમનાબહેન શૂરવીર હતાં. કારણ તેઓ શું બોલવામાં શૂરવીર નહોતાં! તેઓ લખાણ કરવામાં પણ શું શૂરવીર નહોતાં? શું તેઓ કાર્ય કરવામાં પણ શૂરવીર નહોતાં? પતિની માંદગી વખતે તેમણે તેમની જે સેવા બરદાસ્ત કરી હતી તે શું તેમની શૂરવીરતા નહિ? પતિના મૃત્યુ પછી તેમણે જે ધીરજ ધારણ કરી હતી તે શું તેમની શૂરવીરતા નહિ? શરીર અશક્ત હોય, ડોકટરો કામ કરવાની કે મુસાફરી કરવાની ના પાડે, પાસે રહેનાર સ્નેહીઓ અને સગાં સંબંધીઓ તેમને પથારીમાંજ પડ્યા રહી આરામ લેવાનું કહે છતાં પણ પરમાર્થનું કાર્ય હોય, દેશસેવાની વાત આવે કે પોતાની બહેનોની ઉન્નતિની વાત હોય ત્યારે તેઓ શરીરની દરકાર કર્યા સિવાય સિંહની ગાફક ગર્જના કરી પથારીને પાટુ મારી ઉભાં થતાં અને ધારેલું કામ પાર પાડતાં. આ શું શૂરવીરતા નહિ? આટલી અવસ્થાએ પતિવિયોગનું દારણ દુઃખ હતું છતાં પણ દેશની અને ખાસ કરી પોતાની બહેનોની જે સેવા તેઓએ બજાવી છે તે જોતાં ખરેખર સૌ કોઈ કશુંલ કરશે કે તેઓ એક શૂરવીર હતાં.

જમનાબહેનનું સ્થૂળ શરીર જો કે અત્યારે નથી, તેમની માટી માટીમાં મળી ગઈ છે, તેમનું પંચતત્વનું બનેલું પુતળું પંચતવને મળી ગયું છે છતાં તેમણે જે કાર્યો કર્યા છે, તન-મન અને ધનથી દેશસેવા અને લગિનીસેવા કરી છે તેથી તેમનું નામ તો ગુજરાત અને કાલીયાવાડના ઈતિહાસમાં અજર અને અમરજ છે; કારણ એક કવિ કહે છે,—

નામ રહતા ઠાકરા, નાણા નહિ રહંત,

કીર્તિ કેરા કોટડા, પાડ્યા નહિ પડંત.

આવી રીતે જમનાબહેનની કીર્તિ તો અજર અને અમરજ છે.

જેવટે વાંચનાર બહેનો પ્રતિ એટલીજ વિનંતિ છે કે જો આપણે હિંદમાતાને પ્રસન્ન કરવાં હોય તો જમનાબહેનના ઘણા સદ્ગુણોમાંથી એકાદનું પણ અનુકરણ કરો અને તેના જેવાં બનવા પ્રયત્ન કરો; અને જમનાબહેનના આત્માને પ્રસન્ન રાખવો હોય તો તેમણે જે કાર્યો આરંભ્યાં છે તેમાં તન-મન અને ધનથી સહાય કરી તેને વધારે પગલર કરવા આજે જ પ્રતિજ્ઞા લ્યો.

અંતમાં આપણે આ લખાણના સંબંધથી છુટાં પડીએ તે પહેલાં એક વખત શુદ્ધ હૃદયથી જોલોડે—જમના મૈયાડી જે.

સંદર્ભિત જમનાબહેન સક્કઈ.

લખનાર:-વૈદ્યકવિ દુર્લભ રથામ ક્રુપ.

ઉક્ત બહેન સામ્રાટ સમયમાં એક મહાદેવીરૂપે ગણાઈ ગયાં છે. એમનું આરિય વિશુદ્ધ તથા અનુકરણીય હતું. એમનો સ્વદેશપ્રેમ અવર્ણનીય હતો અને એમણે સ્ત્રીવર્ગની સુધારણા માટે જે પરિશ્રમ ઉઠાવ્યો હતો તથા તે દ્વારા જે પ્રકાશ પાડ્યો હતો તે અવર્ણનીય હતો. દુષ્કાળપીડિત દેશનાં નરનારીઓ તથા અનાથ બાલકોને યોગ્ય સાહાય્ય આપવા એમણે જે હિંમત બતાવી છે તેવી હિંમત ભાગ્યેજ કોઈ પુરુષવ્યક્તિ પણ દેખાડી શકે. એઓ અત્યંત દયાળુ તથા માયાળુ હતાં. એમની ધર્મશ્રદ્ધા બેઈને-દરેકને આશ્ચર્ય થયા વગર રહેતું નહિ. એમના પ્રમુખપદ નીચે આ લેખકને, જે વખત 'જૈન મહિલા સમાજ' માં લાવણ કરવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. એઓ સ્વદેશહિતચિન્તકો લાણી સદ્ભાવના દર્શાવતાં; એટલુંજ નહિ પરંતુ તેમના વિચારો બહુી લેવા માટે તેમની બેઠે વાર્તાલાપ કરવાનો ઉત્સાહ ધરાવતાં. પોતાને ત્યાં આવવાનું મને પણ આમંત્રણ કર્યું હતું અને એક સમયે બાંણગંગા ઉપર આવેલા એમના લખનારમાં હું ગયો હતો. મેં 'કન્યાવિક્રય અથવા માળાપનું મહાપાપ' એ નામનું જે પુસ્તક લખી પ્રકટ કર્યું હતું તે હું ત્યાં લેઈ ગયો હતો. એ સમયે એમના પતિ પણ હાજર હતા. તેઓ પણ મને ઓળખતા હતા. દંપતીએ મ્હારો સંતોષપદ્ધ સત્કાર કર્યો. હું જ્યારે ત્યાં ગયો ત્યારે જમનાબહેન દેવપૂજનમાં બેઠાં હતાં. છતાં પણ મને આવેલો બેઈ સહર્ષ તેમણે મ્હારો મુંગો આદર પ્રીધો. પૂજનમાંથી નિવૃત્ત થયા પછી મ્હારી પ્રવૃત્તિને માટે તે તો મ્હારીજ પ્રશંસા કરવા લાગ્યાં. સંજ્ઞાનોનો સ્વભાવજ એવો હોય છે કે તેઓ પોતાના ગુણો ઢાંકે છે અને સામાના ગુણોને પ્રકટ કરે છે. ઉત્તરમાં મેં કહ્યું કે, બહેન, પ્રશંસાપાત્ર તો તમેજ છો; કારણ કે તમારા જેટલું અમારાથી નથી બની શકતું તેને માટે અમને તો ઉલ્લી લગ્ન ઉત્પન્ન થાય છે. તમે એક તો બહુ સ્ત્રીભક્તિ અને તેમાં પણ સર્વ વાતે મુખી છો; આમ છતાં પ્રાપ્ત વિભવનું બળિદાન આપી આટલે દરજ્જે દેશનું હિત કરવાની ઉત્કંઠા રાખો છો એ તમારું કાર્ય કાંઈ જેવું તેવું સ્તુતિપાત્ર નથી. બહેને મને જવાબ આપ્યો કે તમે મને જે માન આપો છો અને મ્હારા બહુ પૂજ્યભાવથી બુઓ છો એ પ્રતાપ (પોતાના પતિ તરફ આંગળી કરીને) એમનો છે. એમના પતિયે પછી મને કહ્યું કે, કવિરાજ! જ્યાં સુધી સ્ત્રીવર્ગની સુધારણા માટે એમનીજ ભક્તિમાંની વિશુદ્ધ હૃદયની કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ ઉપદેશ તરીકે બહાર નહિ પડે અને જે એવા પ્રકારના ગુણ ધરાવનારી સ્ત્રીઓ હોય તેણીઓને તેમ કરવાનું તેણીઓના પતિ અનુમોદન નહિ આપે ત્યાં સુધી આ દેશની સ્ત્રીઓ સુધારણાના માર્ગે લાણી વળે, એમ હું તો માની શકતો નથી.

મેં કહ્યું કે, તમે ખરેખરા સદ્ભાગી છો કે તમને આવાં વિશ્વાસપાત્ર પત્ની મળ્યાં અને અમારાં આ બહેન પ્રભુ પ્રભુ ભાગ્યશાળી કે તેને તમારા જેવા વિશ્વાસપાત્ર પતિ મળ્યા. આ દેશની અંદર તમારા જેવા ગૃહસ્થો તથા અમારી આ બહેન જેવી ગૃહિણીઓ જ્યારે વિશેષ સંખ્યામાં પાકશે ત્યારેજ પ્રજામાં શુભ પરિવર્તનનો આભાસ પડશે.

જમનાબહેન મ્હારું ઉક્ત પુસ્તક અગાઉથીજ વાંચી ગયાં હતાં અને તેણે મને પ્રશંસાપત્ર પણ લખી આપ્યું હતું તે ઉપરથી પુનઃ મ્હારા પ્રયત્નને તેઓ વખાણવા લાગ્યાં અને સૂચના કરી કે તમે તમારા આ કન્યાવિક્રયનિષેધના કાર્યને શિથિલ પડવા દેશો નહિ,

પણ જરી રાખજો; કારણ કે એ એક મહા અધર્મ છે અને એ અધર્મનો અવશ્ય નાશ થવો જોઈએ; કેમ કે દેશની અવનતિનું એ પણ એક મુખ્ય કારણ છે.

એઓ સાક્ષાત્ સતી હતાં. એમનો પતિ પ્રત્યે અગાધ પ્રેમ હતો. પતિમરણ પછી એઓ દેહ ધારણ કરી શપ્થાં નહિ એ એમની પોતાના પતિ પ્રત્યેની ભક્તિનો પ્રત્યક્ષ પુરાવો છે. ખરેખર ગુર્જર સ્ત્રીમંડળમાં એઓ એક મહામૂલ્યવાન સ્ત્રીરત્નરૂપે ઝળકી નિકળ્યાં હતાં અને વાસ્તવિક કહીએ તો એમની મુંબઈ અને ગુજરાતમાં એવી ખોટ પડી છે કે જેનું સ્થાન દીર્ઘકાળે પણ કોઈ સાચવવા તથા શોભાવવા સમર્થ થાય તેને માટે શક છે.

શારીરિક, માનસિક, આર્થિક તથા આત્મિક સાહાય્ય આપનારાં તથા પરોપકારાર્થે, સ્વાર્થત્યાગી રહીને જીવન ગાળનારાં તો જમનાબહેન એક જ હતાં. એઓ સુશીલ હોવાની સાથે સ્વભાવે શાન્ત, સમયસૂચક તથા ઉદાર હતાં. પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર એમના આત્માને સદ્ગતિ આપો.

ભગવતી જમનાબાઈ સક્કઈ.

(લેખક:-સ્વામી ભૂમાન્દ.)

“ In Mrs. Sakkaï I found a true Hindu lady born to lead her Hindu sisters in the onward march of progress.....I wish my countrywomen to follow the noble example of Mrs. Sakkaï's life. If they do so, I am sure, India's progress will be materially accelerated. ”

(Dadabhai Naoroji.)

ભાવાર્થ—ઉત્તરિના માર્ગમાં પોતાની હિંદુ બહેનોને આગળ વધારવાને મીસીસ સક્કઈ જન્મ્યાં હતાં. મારા દેશની સ્ત્રીઓ મીસીસ સક્કઈના જીવનના ઉમદા દૃષ્ટાંતનું અનુકરણ કરે એમ હું પ્રાર્થું છું. જો તેઓ મીસીસ સક્કઈના પવિત્ર-ઉમદા ચારિત્રનું અનુકરણ કરે તો મારી ખાતરી છે કે ઘણી ઝડપથી હિંદની ઉત્તરિ આગળ વધશે.

દાદાભાઈ નવરોજી.

હિંદના દાદાના ઉપરોક્ત શબ્દ ભગવતી જમનાબાઈના પવિત્ર જીવનની ટુંક પ્રસ્તાવના છે. મનુષ્યજન્મ પામીને જેઓ લલાઈનાં-પરોપકારનાં-દેશસેવાનાં કાર્યો કરે છે તેમનો જ જન્મ સફળ છે અને તેઓ જ વધારે શાન્તિ, સુખ અને યશના લાગી થાય છે. ભગવતી જમનાબાઈનું આખું જીવન લલાઈ-સ્નેહ-સેવા-પરોપકારવૃત્તિનું આબેહુબ ચિત્ર છે-લક્ષ્યાધિપતિના હૃદયમાં પોતાનો જન્મ થયો હતો છતાં શ્રીમાનોમાં મોજશોખ, મદ, મિથ્યાભિમાન, સ્વાર્થાપણ, ખોટી મોટાઈ, આળસ વગેરે જે દોષો ઘણીવાર જોવામાં આવે છે તે તેમનામાં નહોતા. પરંતુ અચપલુથીજ લલાઈ, મમતા, સ્નેહ, દયા, દમન, સહનશીલતા, નમ્રતા, સાદાઈ, વગેરે સદ્ગુણો તેમનામાં દેખાઈ આવતા હતા. “ પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાંથી વરતાય ” એ કહેવત પ્રમાણે ન્હાનપણથીજ તેમની લવિબ્યની પરોપકારી કારકીર્દીનાં ચિન્હો માલુમ પડ્યાં હતાં. પોતાનો લગ્નસંબંધ સાધારણ રિથતિના શુદ્ધસ્થસાથે થયો હતો છતાં પોતાના પિતાની શ્રીમંતાઈનો ગર્વ રાખી કદી પણ શ્વસુર પક્ષના કોઈપણ મનુષ્યનું દિલ દુલાબું નહોતું. પ્રારબ્ધ-

વશાત્ આવી પડેલી સ્થિતિમાં પોતે સંતોષ માનતાં અને આનંદપૂર્વક પોતાનાં દરેક વ્યાવહારિક કર્તવ્ય બજાવતાં હતાં. આદર્શ હિંદુ સ્ત્રી પ્રમાણે પતિસેવા—ઘરવ્યવહારનાં તમામ કાર્યોમાં પતિને અનુકૂળ રહી સહાયતા આપતાં અને પતિની ઇચ્છા એજ પોતાની ઇચ્છા સમજતાં હતાં. ઘરનાં તમામ કામકાજ પોતે જાતે ઉભંગથી કરતાં હતાં. તેમના પતિ સાધુ-સંન્યાસી મહાત્માના બક્ષ હતા, તેમની સાથે સત્સંગ કરી કાંઈ પારમાર્થિક લાભ મેળવવાને ઉત્સુક હતા, તેથી તેમને ત્યાં ઘણીવાર સારા સારા મહાત્માઓ આવતા હતા. ભગવતી જમનાબાઈ હાથે રસોઈ કરી તેમને ભોજન કરાવવામાં પુણ્ય અને આનંદ માનતાં હતાં.* પોતાના બધા સંબંધીઓ પ્રત્યે તેમનો વ્યવહાર ઘણા ઉંચા પ્રકારનો હતો. તેમના પવિત્ર આચરણથી તેમના ઘરનું બધું વાતાવરણ પવિત્ર બન્યું હતું. તેમના પવિત્ર આચરણથી તેમના સંબંધીઓ તથા બીજા જે જે તેમના સમાગમમાં આવતા હતા તેમનાપર ઘણી સારી છાપ પડતી હતી—તેમના પવિત્ર આચરણથી આકર્ષીઈ તેમના નજીકના સંબંધી મહાશય કેશવલાલ તે દંપતીને પોતાના ગુરુ માનતા હતા. મહાશય કેશવલાલની શુભેચ્છા અને લોકસેવાની લાગણી તે દંપતીને આભારી છે.

ભગવતી જમનાબાઈનો પતિપ્રેમ અલૌકિક હતો—મહાશય સક્ષર્ધ જ્યારથી સદ્ગત થયા ત્યારથી ભગવતી જમનાબાઈને પોતાના દિલપર ભારે આઘાત થયો હતો—મહાશય સક્ષર્ધ એક સાચા ગૃહસ્થના નમુના હતા. તેમનામાં ઉચ્ચ વિચારો, ઉંચા પ્રકારનું ધૈર્ય અને સાર્વભૌમ સહયતા વગેરે સાચી ગૃહસ્થાઈનાં લક્ષણો દેખાઈ આવતાં હતાં—ભગવતી જમનાબાઈને પોતાનું મિશન આગળ વધારવામાં મહાશય સક્ષર્ધનો પૂર્ણ ટેકો અને સહાનુભૂતિ હતાં તેથી તેમને મહાશય સક્ષર્ધના સદ્ગત થવાથી ભારે આઘાત થયો હતો. વર્તમાન હિંદુ સમાજની સ્થિતિ જોતાં પતિ પોતાની પત્નીને લોકસેવાનાં કાર્યો કરવાનો આગ્રહ કરે અને સહાનુભૂતિ દર્શાવે એ એક આશ્ચર્યકારક અને અસાધારણ બીજા છે. ઘણી વખત આપણે જોઈએ છીએ કે પતિની ઇચ્છા લોકસેવા કરવાની હોય તો પત્નીની ઇચ્છા નથી હોતી અને પત્નીની ઇચ્છા હોય તો પતિને તે ગમતી વાત હોતી નથી—પરંતુ પતિ અને પત્ની બંનેની લોકસેવા કરવાની લાગણી કવચિત્ જ ભેદમાં આવે છે. ભગવતી જમનાબાઈ અને મહાશય સક્ષર્ધ બંનેમાં લોકસેવાની લાગણી હતી—આપણો હિંદુધર્મ ડંકો વગાડીને કહે છે કે કોઈને સત્વના—પરોપકારના—લોકસેવાના કાર્યમાં આડે આવવું નહિ—જો કોઈ પતિ કે પત્ની લોકસેવાના કાર્યમાં એક બીજાને પ્રતિબંધક—કંટકરૂપ થાય તો તે એક મોટું પાપ કરે છે અને જ્યારે ત્યારે પાપની સજા થયા વિના રહેતી નથી. ભગવતી જમનાબાઈ અને મહાશય સક્ષર્ધ હિંદુધર્મનું રહસ્ય સમજતાં હતાં, તેથી લોકસેવાના કાર્યમાં એક બીજાને કંટકરૂપ થવાને બદલે બંને લોકસેવાનું કાર્ય કેમ આગળ વધે તેનું જ ઘણીવાર ચિંતન કરતાં હતાં. ભગવતી જમનાબાઈ વ્યવહાર-કૃશ્ણ હતાં તેથી લોકસેવા કરતાં પોતાના હુડુંબ, સંબંધી કે જ્ઞાતિજનોને બૂલી ગયાં ન હોતાં—તેમનું પણ હિત કરવાની હમેશાં કાળજી રાખતાં હતાં—પોતાની જાહેનનાં સંતાનોને ઘણી માયાળુ રીતે પોતે ઉછેરીને મોટાં કર્યાં હતાં. તેમની જાહેનનાં સંતાનોને માની ખોટ માલમ પડી નહોતી—આ પ્રમાણે તેમનું વ્યાવહારિક જીવન ઘણું ઉંચા પ્રકારનું હતું અને લવિષ્યના તેમના પારમાર્થિક જીવનની તૈયારી હતી. જે દંપતી પોતાનું વ્યાવહારિક જીવન ઉંચા પ્રકારનું ગણે છે તે પારમાર્થિક જીવનનાં અધિકારી બની શકે છે—વ્યાવહારિક જીવનમાં

* આ વાત તથા બીજા કેટલીક હકીકત લેખકને ભગવતી જમનાબાઈએ તથા તેમના સંબંધી અને શિષ્ય મહાશય કેશવલાલે કહી હતી.

વ્યવહારકુશળતા, દયા, દાન, દયા, સ્નેહ, સત્ય, દમન, સહનશીલતા, સત્યતા, વિવેક, નમ્રતા વગેરે જેમનામાં ભગૃત થયાં હોય છે તેઓ લોકસેવા કરવાને લાયક અને છે.

આપણા દેશમાં જે વખતે પુરૂષ વર્ગની ઉન્નતિ માટે કેટલાક દેશહિતેચ્છુ પુરૂષો કાર્ય કરી રહ્યા હતા તે વખતે સ્ત્રીવર્ગની ઉન્નતિ માટે કોઈ મહાનુભાવ સ્ત્રી નગરે પડતી નહોતી—જે વખતે આપણા દેશની સ્ત્રીઓ પોતાના ઘર-હુડુંબ કે નાત ભતને પોતાની આખી દુનિયા સમજતી હતી, જે વખતે તેઓ ઘોર અજ્ઞાન-અનધિકારમાં અથડાતી હતી, જે વખતે પશુજીવનના જ્ઞાન સિવાય બીજા મનુષ્ય, પિતૃ, દેવ, ઋષિજીવનની ખબર નહોતી, અને પોતાને અધમ, હલકી, દાસી, પગની ભૂતી અને પુરૂષની માત્ર ભોગ્ય સમજતી હતી તે વખતે પોતાની હિંદુ બહેનોના ઉદ્ધાર માટે ભગવતી જમનાબાઈ બહાર પડ્યાં અને તેમને અજવાળામાં લાવવાને રાતદિવસ પુરૂષાર્થ કરવા માંડ્યો. ભગવતી જમનાબાઈએ સંસારમાં સ્ત્રીનો કેવો દરજ્જો છે તેનું પોતાની હિંદુ બહેનોને લાન કરાવ્યું. જેવી રીતે એક રાજાને દીવાનની જરૂર છે તેવી રીતે સ્ત્રી ગૃહરાજ્યમાં દીવાન છે એમ લાન કરાવ્યું—જેવી રીતે રથને બે ચઠ્ઠીની જરૂર છે તેમ વ્યવહારરથનાં સ્ત્રી ને પુરૂષ બે ચક્ર છે એમ સમજાવ્યું આખી—સ્ત્રી પુરૂષથી ઉતરતી નથી પણ પુરૂષનું તે એક અંગ (અર્ધાંગ) છે અગર તેનો પોતાનો આત્મા છે એ બતાવી આપ્યું. જેમ પુરૂષને વિદ્યા, જ્ઞાન, કળા, ધર્મ, તપ, દાન વગેરેમાં આગળ વધવાનો હક છે તેમ સ્ત્રીને પણ છે એમ જનસમાજની ખાતરી કરી આપી. તેમણે જનસમાજને બતાવી આપ્યું કે જે પુરૂષો વિદ્યા, જ્ઞાન વગેરેમાં આગળ વધશે અને સ્ત્રીઓ નહિ વધે તો સંસારમાં વિષમતા વધશે અને પ્રગતિ અટકશે. પુરૂષની પેઠે સ્ત્રીને પણ પોતાનું મિશન હોય છે અને તે લાયક થયા વિના પુરૂષ થતું નથી. સ્ત્રીને જગતમાં માતા, પત્ની કે શહેરી તરીકે જે જે ફરજો બજાવવાની હોય છે તે બધી ફરજો યોગ્ય કેળવણી મળ્યા સિવાય બજાવી શકાતી નથી. ભગવતી જમનાબાઈએ પોતાના દૃષ્ટાંતથી બતાવી આપ્યું કે વિદ્યા-જ્ઞાન-કેળવણી-યોગ્યતા વિના મનુષ્ય પશુ સમાન છે—મનુષ્ય બનવા માટે મહારાજા ભવંદરિના કહેવા પ્રમાણે નીચે લખેલી યોગ્યતા હોવી જોઈએ:—

યેષાં ન વિદ્યા ન તપો ન દાનં જ્ઞાનં ન શીલં ન ગુણો ન ધર્મઃ ।

તે મૃત્યુલોકે મુવિ મારમૃતા મનુષ્યરૂપેણ મૃગાશ્વરન્તિ ॥

ભાવાર્થ—વિદ્યા, તપ, દાન, જ્ઞાન, શીલ, ગુણ અને ધર્મ—આ સાત બાબતો જે સ્ત્રી કે પુરૂષમાં નથી તે કૃત્રીમાતા પર લાગે છે અને મનુષ્યના રૂપમાં પશુ થઈને જગતમાં ભેટકે છે.—

મનુષ્ય બનવા માટે સ્ત્રીઓએ યોગ્ય કેળવણી લેવી જોઈએ. તમામ ઉન્નતિનો મહામંત્ર કેળવણી છે. જે સ્ત્રીઓ કેળવણીરૂપ મહામંત્રની ઉપાસના નહિ કરે, અને અભણ—મૂર્ખ અને પશુ સમાન રહેશે તો તેમનો ઘરવ્યવહાર સારો ચાલશે નહિ, દંપતીસ્નેહનો વિકાસ થશે નહિ, સંસારમાં વિષમતા વધશે અને બીજાં ઘણાં અનિષ્ટ પરિણામ થશે. જે દેશમાં સ્ત્રીઓ કેળવાયકી—યોગ્ય બલવાન હોય છે, ત્યાંજ શરવીર, દાતા, લક્ષ્મી, વિદ્વાન, જ્ઞાની, મહાત્મા, દેશહિતેચ્છુ પુરૂષો પેદા થાય છે. પુરૂષો માત્ર કેળવણી લે અને સ્ત્રીઓ અભણ—મૂર્ખ કે નહિ જેવી કેળવાયકી રહે તો દેશમાં વિદ્વાન, વિચારશીલ અને શોધક પુરૂષો પેદા થશે નહિ, પુરૂષોને માથે બોલે વધારે પડશે, દંપતીસ્નેહ ભગૃત થશે નહિ, અને તેમનાં જે સંતાન થશે તે શુદ્ધ—સ્નેહ-ઉત્સાહ વગરનાં નિર્માલ્ય અને કાયર થશે. બી ઉત્પન્ન હોય અને જમીન ખરાબ હોય તો તેમાં કદી સારો પાક થતો નથી, તેમ પુરૂષ કેળવાયકી હોય અને સ્ત્રી

અલણ—મૂખં હોય તો તેમની સંતતિ સારી થતી નથી જે પ્રભમાં આવી વિષમતા હોય તે પ્રભ ઉન્નતિના માર્ગમાં આગળ વધી શકતી નથી. ઉન્નતિમાં આગળ વધવાને પુરૂષ અને સ્ત્રીમાં શારીરિક અને માનસિક શક્તિનું યોગ્ય પ્રમાણ હોવું જોઈએ. વૈષ્ણવ શાસ્ત્રમાં શારીરિક યોગ્યતાના સંબંધમાં લખ્યું છે કે પુરૂષ પચીસ વરસનો હોય ને સ્ત્રી સોળ વરસની હોય તો યોગ્ય પ્રમાણ કહેવાય. તેજ પ્રમાણે માનસિક યોગ્ય પ્રમાણ પણ હોવું જોઈએ. દાખલા તરીકે પુરૂષ બી. એ.—ગ્રેજ્યુએટ હોય તો તેને મેટ્રિક કે પ્રીવીયસની યોગ્યતાવાળી પત્રી મળવી જોઈએ. પુરૂષ મેટ્રિક હોય તો તેને ઇંગ્રેજ ચોથા કે પાંચમા ધોરણની યોગ્યતાવાળી સ્ત્રી જોઈએ. આપણા દેશમાં હાલરો ગ્રેજ્યુએટો છે પરંતુ તેમને લાયક મેટ્રિક કે પ્રીવીયસની યોગ્યતાવાળી પત્રી નહિ હોવાથી તેમનામાં વિષમતા પેદા થાય છે અને લાયક સંતાન પેદા થતાં નથી—આમ હોવાથી દેશમાં જોઈએ તેવા લાયક પુરૂષો-વિદ્વાન, મૂળ વિચારકો (Original thinkers), શોધકો, દેશહિતેચ્છુ, સાહસિક પુરૂષો હજી સુધી પેદા થતા નથી. ભગવતી જમનાબાઈએ આપણા દેશની આવી હુદ્દશા જોઈ તેથી પોતાની બહેનોની બહાર પોતે ધાર્યા—સ્ત્રીઓને કેળવવા માટે, તેમને લાયક પત્રીઓ અને માતા બનાવવા માટે, તેમને દેશની સેવા કરવા લાયક બનાવવા માટે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના કરી પોતે ઠંકાણે ઠંકાણે ઘણાં વ્યાખ્યાનો આપ્યાં, મ્હોટી ઉમરની સ્ત્રીઓ માટે કલાસો કાઢ્યા, વખતોવખત મંડળ તરફથી પુસ્તકો, અને ન્હાના ન્હાના નિબંધો બહાર પાડ્યા; રીડીંગ રૂમ અને લાયબ્રેરી સ્થાપ્યાં, અને મંડળની કેટલેક ઠંકાણે શાખાઓ સ્થાપી—પોતાના ઉદાહરણથી આપણા દેશની સ્ત્રીઓને બતાવી આપ્યું કે સ્ત્રીઓએ માત્ર ઘરના ખૂણામાં જ બસી રહેવાનું નથી પરંતુ સ્ત્રીઓએ કેળવણી લઈ પોતાના હૃદય, જ્ઞાતિ અને દેશની ઉન્નતિ કરવામાં પુરૂષોને સહાયતા આપવી જોઈએ. “વિદ્યા એ વીર્ય છે, સાક્ષરતા એ શક્તિ છે, વિદ્યા પરંતુ દૈવતમ્, Knowledge is power—જ્ઞાન એ શક્તિ છે.” આ વચનો બતાવી આપે છે કે સ્ત્રીઓએ કેળવણી લેવી એનો અર્થ એ થાય છે કે શારીરિક, માનસિક, આત્મિક અને સામાજિક કેળવણી લઈ તેઓએ પોતાનાં શરીર, મન, આત્મા અને સમાજને બલવાન બનાવવાં અને દેશની ઉન્નતિ કરવી. ભગવતી જમનાબાઈએ સ્ત્રીઓને કેળવવા માટે—તેમને ઉન્નતિના માર્ગમાં આગળ વધારવા માટે તન, મન અને ધનથી જેટલું બન્યું તેટલું કર્યું છે. આપણા દેશમાં હજી સ્ત્રીકેળવણી ‘પાશોરામાં પહેલી પુણી સમાન’ છે. પુરૂષોને જેટલા પ્રમાણમાં કેળવણી મળે તેટલા પ્રમાણમાં સ્ત્રીઓને પણ જેટલા પ્રકારની કેળવણી મળવી જોઈએ. આમ થશે ત્યારે જનસમાજમાં સમતા જળવાઈ રહેશે અને દેશની ઉન્નતિ આગળ વધશે. નહિ તો વિષમતા વધશે અને ઉન્નતિનો પ્રવાહ જલદી આગળ વધશે નહિ. ભગવતી જમનાબાઈની પેઠે આપણા દેશની દરેક સમજી સ્ત્રી પ્રાથમિક, માધ્યમિક, અને જેટલા પ્રકારની પુરૂષ તેમજ સ્ત્રીઓમાં કેળવણીની અગત્ય સમજે અને તેને માટે યથાશક્તિ તન, મન કે ધનનો ભોગ આપી ઠંકાણે ઠંકાણે કન્યાશાળાઓ સ્થાપવામાં સહાયતા કરે તો આપણા દેશની સ્ત્રીઓની જલદી ઉન્નતિ થાય—કેટલાંક માળાપો કન્યાઓને પ્રાથમિક કેળવણી આપીને ઉઠાડી લે છે અને સંસારનો બારે જોભે નાખી તેમની પાયમાલી કરે છે—કન્યા જ્યાં સુધી માધ્યમિક કે જેટલા પ્રકારની કેળવણી લેતી નથી ત્યાં સુધી સંસારનો જોભે ઉપાડવાને કે દેશની સેવા કરવાને તે લાયક બનતી નથી—ભગવતી જમનાબાઈએ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિનું બીજ માત્ર રોપ્યું છે—તેને પોષણ આપી મોટું કરવું તે હવેની સ્ત્રીઓનું કામ છે. જો હિંદુ સ્ત્રીમંડળના સલાસદો સ્ત્રીજાતિની કેળવણી માટે ઉત્સાહ રાખી કન્યાઓને માધ્યમિક (હાઈસ્કૂલની) અને જેટલા પ્રકારની (કોલેજની) કેળવણી લેવા સગવડતા કરી આપે, કન્યાઓને ન્હાની ઉમરમાં પરણાવી નહિ

દેતાં ઓછામાં ઓછી સોળ કે વીસ વરસની ઉમરસુધી તેમને માધ્યમિક કે ઉંચા પ્રકારની કેળવણી લેવા દે અને સ્ત્રીવર્ગની શારીરિક, માનસિક, આત્મિક અને સામાજિક ઉન્નતિ સાધવા માટે પોતાનાથી બનતો પ્રયાસ કરે તોજ તેઓ ભગવતી જમનાબાઈના ઋણમાંથી મુક્ત થશે, ભગવતીનું સાચું શ્રાદ્ધ મનાશે અને ભગવતીનું સાચું સ્મારક કહેવાશે. આમ સાચું શ્રાદ્ધ અને સ્મારક કરવાથી ભગવતીને સ્વર્ગમાં શાંતિ અને આનંદ થશે.

ભગવતી જમનાબાઈમાં દયા-સેવા-પરોપકારની લાગણી અત્યંત હતી. દુકાળ કે બીજી કંઈ આપત્તિ દેશપર આવી પડતી ત્યારે પોતે આગેવાન થઈ તે દૂર કરવા પ્રયત્ન કરતાં હતાં. ગયા દુકાળ વખતે ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં મુસાફરીની તકલીફ સહન કરીને અનાથ અને ગરીબોને અન્ન, વસ્ત્ર ને દ્રવ્ય વગેરેની સહાયતા કરી હતી. પોતે બંને સેવાનાં કાર્યોમાં સામેલ થતાં એટલુંજ નહિ પણ બીજાઓને પણ તેમાં સામેલ થવા આગ્રહ કરતાં. પોતે બીજાઓને તે બાબત પત્રો લખતાં અને ફંડ ખોલી નાણું ભેગું કરતાં હતાં. પોતે ખોલેલા ફંડમાંથી બીજી કામ કરતી સંસ્થાઓને પણ તેમાંથી ફાળો આપતાં હતાં-દક્ષિણ આફ્રિકાની સલાયતહની લડત વખતે મહાત્મા ગાંધીના કાર્યને ઘણી મદદ કરી હતી. તે બાબત જ્યારે વિચાર કરવાને મુંબાઈમાં સભા મળી હતી ત્યારે તેમણે ઘણું અસરકારક ભાષણ કર્યું હતું-જેમણે તે ભાષણ સાંભળ્યું હતું તે દરેક પર તેની અસર થઈ હતી-પોતે ભાષણ નીડર થઈને કરતાં હતાં-અને સત્ય વાત બહાર કરવામાં આંચકો ખાતાં નહિ-તેમની દેશસેવાની લાગણી એકદેશીય નહોતી પણ સર્વદેશીય હતી-સેવા સદનના કાર્યમાં પોતે ઉત્સાહપૂર્વક લાગ લેતાં હતાં તે અને બીજી સાર્વજનિક હિલચાલોમાં પોતે લાગ લેતાં હતાં તે તેમની સર્વ હિંદવાસીઓ તરફની લાગણીનાં ઉદાહરણ છે. હિંદના દાદાના જન્મદિવસે તેમને અભિનંદન આપવામાં ભગવતી જમનાબાઈની આગેવાની હતી. દેશમાં જે કોઈ મહાત્મા પુરૂષો લોકસેવાનું કાર્ય કરતા હતા તે બધા તરફ તેમને માન અને પૂજ્યભાવની લાગણી હતી. તેમને હિંદવાસીઓમાટે લાગણી હતી તે જગતભરે છે, પરંતુ હિન્દ સિવાય બીજા દેશવાસીઓ માટે પણ તેમને લાગણી હતી. યુરોપમાં આવતા મહાભારત યુદ્ધમાં ઘાયલ થયેલા અને બીજા સંકટમાં આવી પડેલા માણસો માટે ફાળો કરવામાં તેમણે આગેવાની કરી હતી-આ તેમની વિશ્વવ્યાપી લાગણીનું ઉદાહરણ છે. પોતે બીજાઓ પાસે જેમ સખાવત કરાવતાં હતાં તેમ પોતાની ગાંઠમાંથી પણ હરેક પ્રસંગે સખાવત કરતાં હતાં. તેમના સદ્ગત થયા બાદ રૂ. ૧૭૦૦૦ ની બે લુટાં લુટાં ખાતાં અને સંસ્થાઓમાટે સખાવત બહાર કરવામાં આવી છે તે એકદેશીય નથી પણ સર્વદેશીય છે. દેશની લગભગ સર્વ પરોપકારી સંસ્થાઓને તેઓ દાન આપી ગયાં છે. તેમનો આત્મવિકાસ ઘણા ઉંચા પ્રકારનો હતો. ભગવતી જમનાબાઈનું જીવન આપણા દેશની સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો માટે પણ ખરેખર એક આદર્શરૂપ છે. જે આપણા દેશની સ્ત્રીઓ અને પુરૂષો સદ્ભાવપૂર્વક તેનું અનુકરણ કરે-તેમની પેઠે દેશ-સેવા કરવાને બહાર પડે કે દેશસેવાના કાર્યને હરેક પ્રસંગે ઉત્તેજન આપે તો આપણા દેશમાં પ્રેમ અને ઐક્યની વૃદ્ધિ થાય અને આપણા દેશની પ્રગતિ જલદી આગળ વધે. તેમના આદર્શ જીવનપરથી આપણા દેશનાં સ્ત્રીપુરૂષોને ઘણું શીખવાનું મળી શકે તેમ છે. તેમના જીવનપરથી મળેલો સંક્ષિપ્ત બોધ નીચે પ્રમાણે છે:-

૧ કેળવણી-વિદ્યા-જ્ઞાન વિના મનુષ્યજીવન નકામું પશુના સમાન છે. પ્રજાની ઉન્નતિનું મુખ્ય સાધન હરેક પ્રકારની કેળવણી છે.

- ૨ મનુષ્ય પોતાના હૃદય-કે કોમની ઉન્નતિ ઉપરાંત સમય દેશની ઉચ્ચતિમાં ભાગ લેવાને બંધાયેલો છે.
- ૩ પુરુષની સાથે ને સાથે શ્રીઓની ઉન્નતિ થવી જોઈએ.
- ૪ પુરુષની પેઠે શ્રીઓએ પણ દેશની સેવા કરી ઉચ્ચ આત્મવિકાસ સાધવો જોઈએ.
- ૫ આખું જીવન સેવામય બને ત્યારે જ ઉન્નતિને શિખરે પહોંચાય છે, નિર્મલ કીર્તિ, શાંતિ અને આનંદના લોકતા થવાય છે.
- ૬ પતિવ્રતાધર્મ એ શ્રીઓનું સર્વોત્તમ ભૂપણ કે શલુગાર છે. પતિએ પત્નીમાં અને પત્નીએ પતિમાં દિવ્યતા-પ્રેમ-એકતા અનુભવવી.
- ૭ દયા, દાન અને દમ (મન અને ઈંદ્રિયોનો નિયંત્રક) એ તમામ ઉન્નતિનાં મૂળ છે. તે વિના મનુષ્ય પશુ છે.
- ૮ શ્રીઓએ કેળવણી લઈ વ્યવહારકુશળ બનવું જોઈએ. એક બીજાને સુખી કરવાની લાગણી રાખવી. તેમ નહિ થાય તો હૃદયની ઉન્નતિ થશે નહિ-પુરુષ અને પત્નીના લાવ-લાગણી-ચિત્ત એક થવાં જોઈએ, નહિ તો એક બીજાને કંટકરૂપ થવાશે અને ઉન્નતિમાં આગળ વધારો નહિ. હૃદયમાં દેવાસુર સંગ્રામ થશે અને જીવન અશાંત અને દુઃખી થશે.
- ૯ ઉચ્ચ વિચારો, ઉચ્ચ ધૈર્ય અને સાર્વભૌમ સભ્યતા મનુષ્યને આગળ વધારે છે અને સર્વનો પ્રેમ સંપાદન કરાવે છે.
- ૧૦ કર્તવ્ય-ધર્મ કે ઈશ્વરાર્પણ સુદ્ધિથી ખરા જીગર-આનંદપૂર્વક તટ્પીન થઈને કરેલ કર્મ વધારે શાંતિ, સુખ અને કીર્તિનો હેતુ થાય છે.
- ૧૧ ઉચ્ચ નિષ્ઠાથી કરેલાં પરોપકારી કે લોકસેવાનાં કામો, ઈશ્વર-શિવ-વિષ્ણુ-રામ-કૃષ્ણ-શક્તિ કે મહાવીરની સર્વોત્તમ પૂજા-અર્ચન-કે આરાધન છે.
- ૧૨ કોઈ પણ દેશ, કાળ કે અવસ્થામાં કરેલો સત્સંગ નકામો જતો નથી.
- ૧૩ સંસારમાં પુરુષની પેઠે શ્રીનો દરજ્જો પણ મહાન છે. ભગવતી જમનાબાઈની પેઠે દરેક શ્રીએ પોતાના હૃદયમાંથી હલકા લાવો કાઢી નાખવા અને ઉચ્ચ લાવો ધારણ કરી ઉચ્ચ આદર્શ તરફ નજર રાખી પોતાનું કર્તવ્ય આનંદ-પ્રેમ-શ્રદ્ધા-જીગર સાથે અને તટ્પીન થઈને જાળવવું.
- ૧૪ હૃદયનો સ્નેહ હશે તો હૃદયનું આકર્ષણ થશે, જ્ઞાતિનો સ્નેહ હશે તો જ્ઞાતિનું આકર્ષણ થશે, દેશનો સ્નેહ હશે તો સમગ્ર દેશવાસીનું આકર્ષણ થશે અને વિશ્વનો સ્નેહ હશે તો વિશ્વ-સર્વ ભૂત-પ્રાણીનું આકર્ષણ-સ્નેહ-યાદ-મળશે.
- ૧૫ સાથે લાગી તન, મન અને ધનથી લોકસેવા કરવી દુર્લભ છે.

મંડળનાં સભાસદોનો આનંદનિતાઈનો મેળાવડો.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળના આદ્ય પ્રમુખ.

૨૫. જમનાબાઈ સફર્થના જીવનની કંઈક ઝાંખી.

(લખનાર:-જેકીસનદાસ ખારસાયા.)

મને યાદ છે કે 'ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ' જ્યારે મુંબઈમાં સ્થપાયું, ત્યારે તેને જન્મ આપનાર વૃદ્ધ મહાશય ઓકલદાસ કહાનદાસ પારેખ, અને મારા મિત્ર મી. લવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાળાને અનેક સ્થળે જઈ, પુરૂષ વર્ગને કહેતું પડતું હતું કે "તમારાં હુકુંજની સ્ત્રીઓને મંડળમાં જવા દો," "આપના સ્ત્રીવર્ગને તેઓના વર્ગ સાથે ભેળાવાની તક આપો," "તમારી ગૃહદેવીઓને જાહેર જીવનની કંઈક ઝાંખીઓ કરવા દો," છતાં તે સમય એવો હતો કે જ્યારે પુરૂષવર્ગની ભેઈએ એટલી આંખ ઉઘડી નહોતી. કેટલાકો કહેતા કે "સ્ત્રીઓ ઘરનું કામ કરે, ઝાડુ કહાડે, જળોતીયાં ધુવે, બાળકોને રમાડે, કે સ્નેહ પેન લઈ ગોધા જેવી સ્ત્રીઓના મંડળમાં જાય?" વળી કેટલીક વૃદ્ધ સ્ત્રીઓ કટાક્ષમાં બોલતી કે "આ અમારી વહુઓ હવે તો સલામાં જઈ લાપલુ કરશે. ત્યારે તેના લાયકા ઘરમાં રહી શું દયણું દળશે?" પરંતુ ધન્ય છે તે ગુર્જરી આર્ય બાળાઓને કે જેઓએ પોતાના મંડળને એક બાળકની પેઠે પોતાના હાથ ઉપર લઈ લીધું, વિરૂદ્ધ પક્ષના અભાવરૂપી લંગરને સંસારરૂપી તોફાની દરિયાના મોલમાંથી ઉપાડી પોતાની જ્ઞાનરૂપી નાવને તરતી કીધી, અને તેના કમાન થવાનું અપૂર્વ કાર્ય, એક ઉમ્મરે પુગેલાં એવાં માતાતુલ્ય શ્રદ્ધાળુ બાઈએ કીધું, કે જેના જીવનની કંઈક ઝાંખીઓ, મુજ જેવાં અનેક યુવકો અને તરૂણીઓને કરવાનું લાગ્ય પ્રાપ્ત થયું હતું. સ્વર્ગસ્થ જમનાબાઈએ મંડળને પોતાની વહાલી દિકરીની જેમ સોડમાં લઈ ફેરવ્યું હતું. તે મંડળને આવી સ્થિતિમાં લાવનાર તેજ સ્વ. સ્થિ. માતૃશ્રી હતાં કે જેઓએ વિચાર કીધો હતો કે "હંદગી શા માટે છે? કર્તવ્યપાલન માટે, અને નહિ કે ધન ભેગું કરવા?" અને અક્ષરશઃ તે માતાએ તન, મન, અને ધન આ દિકરી પાછળ ખર્ચી તેના મુખમાંજ પોતાનો હર્ષ માની લીધો હતો, સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈના અંગત સમાગમમાં જે આબ્યાં હશે તે જાણતાંજ હશે કે વખતપર જાણીપણું માણસ તેમને ગૃહે મળવા જાય, છતાં તેમને કેલે આદરલાવ આપવામાં આવતો હતો, કેવાં નિખાલસ મને તેઓ સપ્રેમ વાત કરતાં હતાં. જે કોઈ તેમની પાસે ગમે તેવા વિચારોએ જતું, તે તેમનાં મૃદુ વાક્યો અને લાગણીભર્યાં મમતાળુ શબ્દો સાંભળી મ્હાત થતું. આવાં જમનામૈયાએ પોતાની દિકરીની સ્નેહી બહેનપણીઓને પોતાના પવિત્ર શબ્દોરૂપી જળનું પાન કરાવી, તે બહેનોની કીર્તિ પ્રકાશિત કરી પોતાની દિકરીને ઉજવલ કરી: તેનો વાડી વિસ્તાર ભેઈ આ લોક તજ ગયાં, અને પરલોકમાંથી જે આશિષ દીધે જાય છે, તેની જ પ્રસાદીરૂપ લાવના, એ તો આ શબ્દો નહિ હોય? પુરૂષોથી ભરચક ભરેલા 'આર્યન પ્રધરહુડ'ના પ્રથમ અધિવેશનના મેળાવડાને જ્યારે હું વિચાર કરું છું, ત્યારે મને અઘાપિ પર્યંત એમજ લાગે છે કે સ્વર્ગસ્થ જમનાબાઈ હજી જાણે અમારી સમક્ષ લાપલુ કરતાં ન હોય! જાણે તેઓ પુરૂષ અને સ્ત્રીઓને કહેતાં ન હોય કે "ગુજરાતી ગૃહદેવીઓ! આર્યભૂમિની આશામૂર્તિઓ! મારી સુલગા ભગિનીઓ! પ્રભુ તમારું જીવન મુખમય, પ્રેમમય અને દયામય બનાવી, તમને આદર્શ ગૃહિણી, પ્રેમાળ પત્ની, મમતાળુ માતા, અને સદ્ગુણી ભગિની બનાવી, તમારાં મુન્દર મનોમન્દિરમાં જ્ઞાનદીપ પ્રકટાવી, સત્ય, સ્નેહ, શ્રદ્ધા અને નીતિથી તમારું અન્તર અજવાળી, તમને આત્મગૌરવ અને સૌભાગ્ય અને દીર્ઘાયુષ અને આરોગ્ય સર્વવ્યાપક તમને બક્ષે! અમી ઝરતી ભગિની! નવીન યૌવનમાં અવિવાહિત હોઈ માતાના મમતાળા મંદિરમાં નિર્દોષતાથી, સરલતાથી, આહ્વાદથી તું આમ તેમ સરતી રહે. પ્રેમનાં

મીઠકાં, રમણીય ઝરણાંઓમાં પ્રભુ તને સ્નાન કરાવો, તને યોગ્ય પતિ આપી સુશીલ ગૃહરાસી બનાવો ! શ્વશુરગૃહે તું સ્નેહાળ પતિની મીઠકી આત્મહુંજેમાં રમણુ કરો. તારૂં દંપતીજીવન સુખ સન્તોષ, ઉત્કર્ષ ને કલ્યાણમાં વ્યતીત થાઓ. તમારી શુભ વાંચ્છના ફળીભૂત થાઓ. તમારૂં જીવન પરોપકારમાં અર્પણુ કરો, તમારી ભગિનીઓનાં સુખમાં જ તમારૂં સુખ માની લો. સતીઓએ જેમ પોતાના પતિમાં જ સુખ માન્યું, તેમ ઓ દેવયોગે પતિહીન થયેલી માતાઓ ! તમે તમારા દેશની બહેનોના જ સુખને ચાહો. તમારી બહેનોના મંડળનો ઉદ્ધાર કરો. જેમ આપણે શ્રીકૃષ્ણને હૃદયે રમતાં રાધિકાજી, શ્રીરામને અન્તર વસતાં સીતાજી, નારાયણના ઉરમાં વિલસતાં લક્ષ્મીજી અને મહેશ્વરના ચિત્તમાં વિહરતાં ઉમાજીનો કયાસ કરીએ છીએ, તેવી જ રીતે ઓ ભગિનીઓ ! તમારા પતિના જ સ્મરણમાં તમારૂં જીવન ઉચ્ચી કક્ષાએ પહોંચાડી તેની મીઠી પ્રસાદી તમારી બહેનોના જીવનસાક્ષ્યમાં શું અર્પણુ નહિ કરો ?”

[સ્વર્ગસ્થ જમનાબાઈએ આર્યન અધરહુડ પાસે કરેલા લાપણુનો મૂળ હેતુ એ જ હતો કે:— સ્ત્રીપુરૂષનું જોડું એ જ સંસાર છે.]

સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈ સકૈના સમાગમમાં આવવાનું માન આ લેખકને ન ગણાય એવું બહુ જોઈું મજબૂત હતું, છતાં જે થોડો પરિચય થયો તેમાં ‘આર્યન અધરહુડ’ના મેળાવડામાં તેઓએ કરેલા લાપણુ વખતેનો પરિચય વિશેષ હતો, અને એટલા માટેજ તેમના જીવનની ઝાંખીની જે પ્રસાદી મળી હતી તેમાં આને જ લેખકે અચસ્થાન આપવું ઉચિત ધાર્યું છે, જે કેટલીક વ્યક્તિઓને જે અફચિકર લાસે તો તે માટે લેખકને ક્ષંતવ્યજ માનશે.

સ્વર્ગસ્થ ગંગાસ્વરૂપ શ્રીમતી જમનાબાઈ સક્ષાઈના ઔદાર્યનો ગુણાનુવાદ.

લેખક:—રા. ઉસ્માન ખયલ.

પરમ સાધ્વી, વિદુષી, ઉદારહૃદયા, સીહિતોત્કર્ષતત્પર આદિ અનેક સદ્ગુણસમૃદ્ધશી વિભૂષિત પરમ પવિત્ર, પ્રાતઃસ્મરણીય અક્ષરસ્થ દેવી શ્રીમતી જમનાબાઈ સક્ષાઈના નામ અને તેમનાં પારમાર્થિક કામોદી તેઓ માત્ર મુંબઈ ઇલાકામાં જ વિખ્યાત છે એમ નહિ, કિંતુ સમગ્ર ભારતવર્ષમાં તેમનાં યશોગાન શ્રવણજોયર થાય છે. દુર્લ્લેક્ષના સમયમાં, મહામારીત્તાદિ રોગોના પ્રસંગોમાં અને અન્ય નાના ગોટા પ્રસંગોમાં મનુષ્યોની આપત્તિઓ હરવામાં તથા સ્ત્રીકેળવણીની ઉન્નતિમાં તેઓએ તન મન અને ધનનો પુષ્કળ લોગ આપ્યો છે. ખરેખર, ઉત્તમ તીર્થ ગણાતાં શ્રીજમનાનદી પોતાના જળપીયૂષથી સેંકડો માઇલ વિસ્તારના જડપ્રદેશને ફળદ્રૂપ કરી મનુષ્યોને અન્નાદિથી સંતુષ્ટ કરે છે, તેમ જ આપણાં તીર્થસ્વરૂપ દેવી જમનાબાઈએ પોતાના સદ્ગુણપીયૂષથી સર્વ ચૈતન્યમય પ્રાણીઓનાં તન, મન અને ધનને પોષવાનું ઉત્તમ કાર્ય કરી ચલા નામ તથા ગુણ: એ સૂત્રને સાર્ય કર્યું છે.

એમનાં દેશસેવાનાં કાર્યોં વિષે ન્યૂસ પેપરોમાં, માસિકોમાં અને પુસ્તકોમાં એટલું બધું સરસ અને સત્વ વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે કે આ મંદ અને લઘુ લેખમાં તત્સંબંધી લખવાની શક્તિને અવકાશ નથી. તેથી જાત્ર સ્ત્રીકેળવણી પ્રતિ તેમણે જે નિઃસ્પૃહ ઔદાર્યનું દર્શન કરાવ્યું છે, તેનો એક જ દુર્દર્શ અત્ર આપવો ઉચિત છે.

રાજકોટ પાર્ટન શીમેલ ટ્રેનિંગ કૉલેજ નામે ઓળખાતી સંસ્થાના સિનીઅર કક્ષાસનાં

સ્કૉલરોને આનંદપર્વટન કરાવવા અને તે દ્વારા સ્ટ્રીકેળવણીનો ઉત્કર્ષ કરવાનો વિચાર અહિંનાં લેડી સુપરીન્ટેન્ડન્ટ સાહેબ મિસ ઓ. ઈ. સ્ટ્રીપને પ્રથમ ઉદ્ભવ્યો. દૈવવશાત્ એજન્સીનાં રાજ્યો તરફથી એકસ્કર્શન ગ્રાંટ મંજૂર નહિ થવાથી મે. લેડી સુ. સાહેબે પુત્રી તુલ્ય શિષ્યાઓના હિતને માટે અન્ય સ્થળોએથી આર્થિક સહાય મેળવી, ખૂટતી રકમ પોતે આપી મુંબઈ, નાસિક આદિ સ્થળે આનંદપર્વટન કરાવવા દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. પરંતુ મુંબઈ જેવા ખરયાળ શહેરના થોડા દિવસના નિવાસ માટે તથા ત્યાંનાં પ્રસિદ્ધ સ્થળોનું અવલોકન કરવા માટે એ રકમ પુરતી નહિ હોવાથી યોગ્ય મદદ આપવા સવિસ્તર પત્ર મહાશયા સૌ. જમનાબાઈને લખવામાં આવ્યો. તેના જવાબમાં તેઓએ તારથી ઉત્તર આપ્યો કે “જલદી આવો. ઈશ્વર સહાય કરશે.”

આવા ગર્વરહિત ઉત્તેજનપ્રદ સમજારથી સર્વ સ્કૉલરોને જે આનંદ થયો તે અવર્ણ્ય હતો.

તા. ૧-૧-૧૪ ને દિવસે લગભગ ૧૬-૧૭ વિદ્યાર્થીઓ વગેરેનું મંડળ મુંબઈના ગ્રાંટરોડ સ્ટેશને ઉતર્યું. સ્ટેશન ઉપર અમારે માટે ઉત્તમ વાહનો તથા અનુચરોની યથાયોગ્ય વ્યવસ્થા હતી. તેઓશ્રીના અનુચરોની સરભરાથી સૌને સાનંદાશ્ચર્ય થયું. સાક્ષાત્ દેવીના અનુચરો અનુપમ હોય તેમાં આશ્ચર્ય શું? સર્વ મંડળ કે જેની દેવી આતુરતાથી માર્ગપ્રતીક્ષા કરતાં હતાં, તે તેમના નિવાસભુવન (બંગલા)માં સુખરૂપ પહોંચવાથી તેમને ઘણો આનંદ થયો. શ્રીમતીના પતિ તે સમયે વિદ્યમાન હોવાથી તેઓ સૌભાગ્યવેશથી વિભૂષિત સાક્ષાત્ અનસૂયા સતી સમાન શોભતાં હતાં. પ્રકુલ મુખનાં મધુર વચનામૃતથી તેમણે સૌનો યયોચિત આદર-સત્કાર કર્યો. શિષ્યાઓને બહુ ચિરપરિચિત જનની હોય એવોજ લાવ ઉત્પન્ન થયો અને એ લાવ તે શ્રીમતીના દુરિત્વનાત્સર્યના પ્રતિબિમ્બરૂપે જ હતો.

જે સ્કૉલરો તથા શિક્ષકો ત્યાં ગયાં હતાં તેઓ ત્યાંનું વૃત્તાંત આ પ્રમાણે આપે છે:—

અમને જધાને તેમના ખાસ નિવાસના કાલબાદેવી મધ્યે આવેલા માળામાં ઉતારી આપવામાં આવ્યો હતો. પ્રભાતમાં સ્નાનાદિ માટે ઉજ્જોદક તથા ચા, નાસ્તો, પાનસોપારી આદિની મનોજ વ્યવસ્થા કરી હતી. અંધિકા ભોજનશાળામાં અમારા ભોજનની શ્રેષ્ઠ વ્યવસ્થા હતી. અમે લગભગ ૧૨-૧૪ દિવસ રહ્યાં તે દરમિયાન શ્રીમતી તરફથી અમને દરરોજ નવીન ભોજન કરાવવાની વ્યવસ્થા કરી હતી. ઉપરાંત પોતાને બંગલેથી ચા, મિઠાઈ, શળ, મેવો આદિ પદાર્થો મોકલી અમને વારંવાર તૃપ્ત કરતાં હતાં અને વારંવાર કહેતાં કે, “પુત્રીઓ! તમે મારી પુત્રીઓ છો. વિનાસંકોએ જે ભોઈએ તે માગલો. આ ઘર તમારું જ છે. તમે આવી પવિત્ર સંસ્થામાં રહી ઉદરનિર્વાહનો અને જ્ઞાન મેળવવાનો પવિત્ર ઉદ્યમ સ્વીકાર્યો છે, એ બહુ મને તમારાપર ધણો પ્રેમ ઉત્પન્ન થાય છે. આર્થ અબળાઓનું આતું વર્તન દેશો-તકરૂંનું પરમ સાધન છે.”

મુંબઈનાં પ્રત્યેક પ્રસિદ્ધ સ્થળો શ્રીમતીએ પોતાના વિશ્વાસુ અને અનુભવી માણસોને મોકલી બતાવ્યાં હતાં અને દરેકમાં શું દૃષ્ટ્ય છે તેની પ્રથમથી સવિસ્તર સૂચના આપી હતી.

વાલકેશ્વર શ્રીમતી અમને જધાને બંધે તેડી ગયાં હતાં. રસ્તામાં તેમનાં બહેનપણીને બંગલે અમને તેડી ગયાં, ત્યાં તેમનાં વયસ્યાએ અમારું જે આતિથ્ય કર્યું તે કદી પણ વિસ્મરણ થાય તેનું નથી, સમાનચીલક્યસનેષુ સહ્યમ્ એ પ્રમાણે શ્રીમતીનાં વયસ્યા તેમના જેવાંજ સુસ મુશીલ હોય એ સ્વાભાવિક છે.

વાલકેશ્વરનાં દર્શન અમને શ્રદ્ધાથી કરાવ્યાં. બાણગંગાનાં દર્શન કરવા માટે અમને ખોજો ભરીને પૈસા આપ્યા જે અમે કુંડમાં નાંખ્યા તથા ગરીબ યાત્રકોને આપ્યા. ધાર્મિક ભાવના રહિત કેળવણી તે કેળવણી જ નથી, એવો એમનો સિદ્ધાંત અને ઉપદેશ આ રીતે સ્વકૃત્યથી તેમણે અનેક પ્રસંગે ને સ્થળે સાર્થક કર્યો છે. અમારી “નાશક” યાત્રાએ જવાની ઇચ્છાથી તેઓશ્રી બહુ પ્રસન્ન થયાં. ત્યાંનાં દર્શનીય સ્થળોની માહિતી આપી તીર્થયાત્રાના આર્યલોકોના રહસ્યવિષે ઉત્તમ ઉપદેશ આપ્યો, જે અદ્યપિ અમારા અંતઃકરણમાં કોતરાર્થ રહ્યો છે.

કેળવણી અને ધાર્મિક ભાવનાના ઉપદેશ સાથે ચાલુ જમાનાના ચમત્કારોથી રંજન કરવા અને તે દ્વારા પ્રત્યક્ષ કેળવણી આપવાના સદુદ્દેશથી પોતાને ખરચે સિનેમેટોગ્રાફનો ખેલ ખતાવી ઉપકાર કર્યો હતો.

અમારે માટે શ્રીમતી દેવીએ જે જે શ્રમભાર સહન કરી આર્થિક સહાય આપી હતી, તે વિસ્તારથી વર્ણવીએ તો એક પુસ્તક થાય; માટે આટલેથી જ તેની સમાપ્તિ કરી કૃતાર્થ થઇએ છીએ.

છુટાં પડતી વખતે સીતા, દ્રૌપદી, આદિ મહાસતીઓના દૃષ્ટાંતથી સહનશીલતા અને પરમાર્થભાવના વિષે એક માતાની પેઠે અમૂલ્ય ને સચોટ ઉપદેશ આપ્યો હતો. વળી તેમણે કહ્યું કે “તમારામાં હું ઘણી સ્ત્રીઓ વિધવા બેઠી છું. પુત્રીઓ ! તમે તે સ્થિતિને દુઃખમય ન ગણો. તમને પ્રભુ ભજવાનો અને સેવિકા તરીકે સ્ત્રીકેળવણીના હિતનો અલભ્ય લાભ મળ્યો છે એમ ખરા અંતઃકરણથી માની તેનું અનુવર્તન કરો. તે સમયે સ્વામી તમને કદી તરછોડશે નહિ, અને આવાં સત્કૃત્યોથી તમે ભારતવર્ષની દેવીઓ તરીકે પૂલર્ષિ પરમપદને પ્રાપ્તશો.” આવા ઉત્તમ ઉપદેશામૃતથી તૃપ્ત થઈ રાજકોટ આવવા માટે અમે તેમનાથી છુટાં પડ્યાં. અમારાં મે. મડમ સાહેબે તથા અમે શ્રીમતીનો ઘણો ઉપકાર માન્યો. તેના પ્રત્યુત્તરમાં તેમણે એક સાંઝે વિવેચન કરી કહ્યું કે “મેં મારી ફરજથી વિશેષ કાંઈજ કર્યું નથી.” એમ કહી વળી તે બોલ્યાં કે “તમારૂં આવું આતિથ્ય કરવાનો અનાયાસે મને પ્રભુએ લાભ આપ્યો, તેથી હું ભાગ્યશાળી થઈ છું. આવાં વચનામૃતથી પાવન કરી અમને રત્ન આપી. છુટાં પડતી વખતે અમે ખરેખર માતૃવિયોગના દુઃખનો અનુભવ કર્યો. તેઓશ્રી પણ અમને પુનઃ આવવાનું આમંત્રણ કરી ગળગળાં થઈ ગયાં. પૂર્વવત્ અમને વાહનાદિની વ્યવસ્થાથી રેલેશને રવાના કર્યાં. આહા ! તેમના આરિચ્ચના ગુણાનુવાદ ગાવાને અમે સર્વથા અસમર્થ છીએ.

ખીજે વરસે આનંદપર્યટન પ્રસંગે તેમનાં દર્શનનો લાભ લેવાને તે વખતનાં સ્કૉલરો ભાગ્યશાળી થયાં. પરંતુ તે સમયે શ્રીમતી વૈધવ્યને પ્રાપ્ત થયાં હતાં અને તત્કાલ દુઃખથી મહાં રહેતાં હોવાથી સ્કૉલરોના નિવાસ આદિની વ્યવસ્થા નહિ થઈ શકવા બાબત તેમણે અત્યંત દિલગીરી ખતાવી હતી. તથા પોતાના સ્થિત્યંતરનો ખ્યાલ આપી, સઘળા દિવસો સરખા જતા નથી, માટે આપત્તિમાં ધૈર્ય રાખી પ્રભુસ્મરણ કરી યથાશક્તિ પરોપકાર કરી જીવન-સાફલ્ય કરવાનો સદુપદેશ આપ્યો હતો, તથા સ્કૉલરોને ધનામના રૂ. ૧૦ તથા સ્કૉલર લાયબ્રેરી માટે સન્નારીઓનાં જીવન ચરિત્રની આશરે રૂ. ૨૫) ની ચોપડીઓ બક્ષીસ આપી ઉપકાર કર્યો હતો. તે મહાપરોપકારી અને દયાળુ સાધ્વીના સ્વર્ગવાસથી અર્ધિની આખી કૉલેજ અત્યંત દિલગીર છે. તેમના મહાપવિત્ર આત્માને પરમાત્મા શાંતિ આપો. તથાસ્તુ.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક-પ. પ. સ્વામી મધુસૂદનાનંદ સરસ્વતી.

તમારો પત્ર સ્ત્રીમંડળના પ્રમુખ સ્વ. ગં. સ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સંબંધમાં તેમના જીવન અને કાર્ય વિષે સ્મારક અંક માટે લખી મોકલવાના હેતુનો મળ્યો તે સર્વ સ્ત્રીજન-હિતાર્થે અનુકરણીય હોવાથી અતીવ શ્રેષ્ઠ છે, પણ પ્રારંભવશાત્ આ શરીર અસાધ્ય વ્યાધિથી અસ્ત, સ્મૃતિ ને ભાન (નિરંતર) નહિ એવી સ્થિતિમાં છે. પણ સ્મૃતિ અને મન શુદ્ધિમાં આવી સાવધ થાય ત્યારે એ વિદુષીબાઈના અલ્પકાળના પ્રસંગમાં પણ તેમનો સ્વાભાવિક દેવી સંપત્તિના ગુણો સર્વ જોવા ને તેવા લખી શકાય તેમ નથી. તથાપિ અમને અનુભવ થયો તે સંબંધી અહિં લાગ્યાં તૂટ્યાં વાક્યો થોડાં સંક્ષેપમાં લખ્યાં છે.

તેમના કાગળો વિગેરે અમારાપર આવેલા, પણ તે વિસર્જન થવાથી આબ્યાની તારીખ નથી, પરંતુ સંવત ૧૯૬૮ ના હુબકાળમાં અત્રેની પડદેનશીન સ્ત્રીઓનાં હુઝો નજરે જોઈ તેમને સહાય થવામાં તેમનું ધૈર્ય, હિમત, સહનશીલતા !

નડીયાદથી રાત્રે નીકળેલાં હુબકાળથી ભયંકર રાત્રિએ પોતાના મંડળને લઈને અનુભવ રહિત સાત ગાઉના માર્ગે આવતું વિકટ છે. રસ્તામાં રેતને લીધે ઘોડા ન ચાલવાથી બળદની ગાડી કરી, તેના બળદ પણ વચ્ચે વચ્ચે બેસી જાય. એવા સંકટમાં ભૂખ, તરસ, ઉત્તગરાને તો કોણ પૂછે ? એ રીતે રસ્તો કાપી રાતના આસરે એ વાગ્યાને વખતે અત્રે આબ્યાં. 'ત્યાં ઉતારાની જગામાં પડદેનશીન સ્ત્રીઓનાં હુઝોની વાત સાંભળે છે અને તેમનું સાત્વન કરે છે, તેટલામાં તો ગામની બીજી ભતની અનેક ભૂખ હુઝોથી મરતી સ્ત્રીઓથી જગા બધી લરાઈ ગઈ. તેમને વસ્ત્ર આપી વિદાય કરવાનું ધાર્યું પણ ભીડ જાડુ વધી જવાથી નિરૂપાય થયાં. પોતે ડબાઈ જવાનો વખત જોઈ ઉઠી ગયાં અને વસ્ત્રો ગરીબોએ પ્રોતાની મેળે લઈ લીધાં અને પડદેનશીનને સવારે બેઠેલાં આવવાનું કહી રજા આપી. આવતું કરાવેલું તો જ્યાંનું. ત્યાં રહ્યું ને પોતે ૧ કલાક આરામ લઈ ઉઠતાં પહેલાં તો રાતના આર વાગતાં પડદેનશીન સ્ત્રીઓ આવી બેઠેલી તેમને બીજાં વસ્ત્ર અજાલ વિગેરે મોકલી આપવાનું તથા તેમના હુઝોની અરજી લખી આપે તો ગાયકવાડી રાજ્યના યોગ્ય અધિકારીને નજરે જોયાની લલામણુ સાથે મોકલી આપીશ' એ રીતે આશ્વાસન કરી પ્રાતઃકાળમાં નડીયાદ જવાની તૈયારી કરી, કારણ, જમવા માટે નડીયાદ વર્ધા આપી આવેલાં હતાં.

ગામ બહાર જતાં રસ્તાને માથે અમારો નિવાસ હતો ત્યાં દર્શનાર્થે આબ્યાં. અમને તેમનું એક બીજું મહાનુ પરાક્રમ દક્ષ અને અતિ વીર પુરુષોને શોભાવે તેવું લાગ્યું છે, તે એ કે એકલી મુંબાઈ ઈલાકાની સ્ત્રીઓના રક્ષણાર્થ નહિ, પણ આખા ભારત દેશની સ્ત્રીઓના ધર્મરક્ષણાર્થ-સનાતન વેદધર્મપાલક સર્વના રક્ષણાર્થ-પોતે કટિબદ્ધ થઈ, હિન્દી સરકારની ધારાસભાના ઓ. બાસુના વેદધર્મનું જડમૂળ કાઢનાર, વર્ણાશ્રમધર્મનું સત્યાનાશ વાળનાર અને સ્ત્રીભક્તિને તો કેવળ વર્ણસંકર કરી અધોગતિએ પથુ ધર્મમાં લાવી મૂકનાર બિલના વિરૂદ્ધમાં અને તે બિલના હીમાયતી ઓ. પારેખ, તથા સર ચંદાવરકર આદિ ઘણા સત્તા ને વગવાળાઓના વિરૂદ્ધમાં સ્ત્રીઓના સ્ત્રીત્વ (સ્ત્રીપણ)ના રક્ષણ માટે અતિ બળવાન ધુત્તરો સ્ત્રીઓની સહાયો ભરી ચલાવવામાં, અને ઠેક હિન્દી સરકાર (વાયસરૉય) અને ગવર્નર આદિ બીજા રાજ્યસત્તાના મહાનુ અધિકારીઓ સુધી પોતાના આગ્રહી શબ્દ અવાજનો પડથો પાડી બિલને સુવરાવી દેનારમાં તેઓ મુખ્ય હતાં. તેમનું એ મહાનુ પરાક્રમ છે એવું અમે માનીએ છીએ. એથી જ અમારી તેમની

પ્રથમ હેટ થવા વખતે અમે “વેદધર્મરક્ષક પધારો” એ ઉપનામથી બોલાવી હુશળતા પૂછી ત્યારે વિનયસહ નમન કરી તે કહેતાં, તથા પડદેનશીન સ્ત્રીઓ માટે બોલતાં બાલુ દયાની પ્રત્યક્ષ મૂર્તિ જ હોય તેવું જણાતું હતું. વળી અમાનિત્વ આદિ શ્રીગીતામાં કહેલા સદ્ગુણો આચારમાં સ્પષ્ટ જોઈ અમને સંતોષ થયો. છેવટ વિદાય થતાં એમના કાર્યભારીને પડદેનશીનો માટે અમ્મ સાડ પૈસા મોકલવાને અને વસ્ત્રની ગાંસડી મોકલવા—તેની મોકલણુ વ્યવસ્થા કરવા આજ્ઞા કરી, તથા તે સાડ અમારા રસોયા બ્રાહ્મણ સાથે બંદોળસ્ત કરવા કહી તે વિદાય થયાં.

એવાં સ્ત્રીરત્નો ભારતભૂમિમાં ઘણાં થાઓ જેથી દેશ પૂર્વસ્થિતિએ બંહેલો આવે એન આશિર્વાદ છે. ઇતિ શિવમ્—

સ્વર્ગસ્થ સાધ્વી જમનાબાઈ સક્કઈ ને નિવાપા- જલિનાં બે નમ્ર વચનો.

લેખક:—શંભુપ્રસાદ શિવપ્રસાદ મહેતા.

સગ્ધરા વૃત્ત.

કાલિદો કેમ કાળો કલિ કવલ કરે? કીર્તિને શાની હાનિ?

વિકાળો કાળ ઝાલે કલિમહિમ વડે કીર્તિને શુભ ભણી?

કાળે રંગે વધારો—જનમ મરણનો—ટાળતાં તે ટળે ના,

કીર્તિ ધોળી અનંતા સતત જગતમાં “બાઈ સક્કાઈ જમ્મા” ૧.

યમસ્વસા—યમુના. એટલે સૂર્યનાં બે છાંસાં—યમ અને યમુના. રંગે કાળાં યમ તથા યમુના-ફણભંગુર.

સૂર્ય—ધોળો—અનંત—કીર્તિ પણ એત માટે અનંત.

સેવાસદનના માહાત્મ્યનું સંવર્ધન કરનારાં, સ્ત્રીસમાજની સંપૂર્ણ ધૈર્યથી અને ખરા અંતઃ કરણથી સેવા કરનારાં, આર્ય ભગિનીની ગણનામાં આવેવાની ભોગવનારાં, યુગ યુગના ધોરણોની ખરી સમજ ધરાવનારાં અને વિશુદ્ધ હૃદયથી જુના ધર્મ પાળીને બીજાઓને પળાવવાનો પ્રમાણિક પ્રયાસ કરનારાં સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈ, જ્યારે અંગ્રેજ કેળવણીની ઉંચા પ્રકારની અસર વાતાવરણમાં પ્રસાર પામી હતી ત્યારે, સ્ત્રીસમાજની ઉન્નતિ માટે ચોતે તન, મન અને ધનથી યથાર્થ રીતે મહેનત કરી રહ્યાં હતાં. અંગ્રેજ કેળવણીના સંસ્કાર સૂક્ષ્મતાથી સંપન્ન કરીને ચોતે પ્રત્યેક પગલે આગળ વધતાં હોય તેમ, અને અંગ્રેજ શાલોપયોગી શિક્ષણ લેવા માટે ચોતે મેટ્રીક—બી. એ. વગેરે પરીક્ષાઓને માટે તૈયારી નહિ કરેલ તે છતાં, મન અને હૃદયના ઉંચા સંસ્કારોના અનહદ વેગવડે બહારની સ્થિતિમાં શાંતિથી આગળ વધવાનું અને ફળની પ્રાપ્તિમાં લોહુપતા ધરાવવાની વૃત્તિ ધર્મ્ય ક્રિયા કરવામાં જ સમાયેલી હોય નહિ! તેમ સ્વ. જમનાબાઈ પોતાનાં કાર્યો અનેક વખતે કરી ગયાં છે.

મારો સંબંધ સાધ્વીબાઈ સાથે સેવાસદનથી શરૂ થયો. ગુજરાતમાં કેળવણી મોટી ફલદાતા થઈ, અને ગુજરાતીઓ પોતાની સ્ત્રીઓને બહાર પાડવામાં અટકાયત અમુક દરજ્જે ગૃહ-વ્યવહારની વ્યાપૃતિને લીધે કરે છે, એવી મારી ઝુંબડી આવવાની આરંભદશામાં સમજણુ હોવાથી, જ્યારે મેં સેવાસદનમાં સ્વ. જમનાબાઈને જોયાં ત્યારે મારો પરિચય તેમની સાથે

વધારવાનો મારો અભિલાષ તેમના ગુણકર્મને લીધે પુષ્ટ થયો. ગુજરાતમાં અને મુંબઈ ઈલાકામાં ગુજરાતી સ્ત્રીઓ માટે ખરા જીવનથી દરેક રીતે ઉચિત કરવાનાં સાધન એકઠાં કરવાની કે તેવાં સાધનોને ઉપયોગમાં લાવવાની તથા અમલમાં મુકવાની પ્રમાણિક સેવા બલવવામાં આવેવાની ધરાવનારાં પ્રથમ આ સાધવીબાઈનો અનુભવ મને થયો. ગુજરાતમાં “ગોખલે સોસાયટી” સ્થાપવામાં આવી, છતાં દક્ષિણમાં “અવેરીલાલ” કે નર્મદાશંકર-શાળા સ્થાપવામાં આવી નથી. કેટલેક એન્યુકેશનલ સોસાયટીમાં એકથી કેટલા વધારે ગુજરાતીઓની સંખ્યા છે ? છતાં ગુજરાતી વ્યક્તિ અને સમાજ સરખી રીતે સમષ્ટિધર્મ બળવે છે, તે વાંત સુનિહિત છે. આ ભતના ઉદાર ધર્મનો પ્રધાનપણે સ્વ. જમનાબાઈમાં તે વખતે એટલે લગભગ પાંચ વર્ષ ઉપર સાક્ષાત્કાર કર્યો.

“શીયારા ગુર્જરો”-એ વાક્યનો ઘોષ અને પ્રતિઘોષ કાનમાં થયા કરતો હતો, મુંબઈમાં ગુજરાતી હિંદુઓમાંના કેટલાક સંસ્કૃત લિપિ એટલે દેવનાગરી અક્ષરને ઓળખતા પણ ન હતા અને માત્ર બાળશોધ અક્ષર તે સર્વે એક સમાન રીતે મરાઠી ભાષાનું લખાણ છે એમ ઓઠવી બેસાડી અવગણનામાં તથા અજ્ઞાનમાં સંતોષ માની રહેલા હતા (અને હજી પણ છે,) વળી જેવામાં ગુજરાતી સાહિત્યસેવા કરવા તરફ અમુક વ્યક્તિઓનું જ વલણ થયું હતું, તેવા સમયમાં ઔદાર્યશક્તિવડે આખા સમાજની સેવા કરવાનું ખરું શૌર્ય ખતાવનારાં, તથા એક અને અસહાય હોવા છતાં અનન્ય ભક્તિવડે આગળ વધનારાં બાઈ માત્ર જમનાબાઈ દૃઢ વિચારવાળાં મને માલમ પડ્યાં હતાં. મારી ભક્તિ અંતઃકરણથી તેમની તરફ વળી; અને તેમનો મારી તરફ ભગિની તરીકેનો પ્રેમ પણ મને ઉત્કર્ષિત કરવા લાગ્યો. બાવનગરમાં સ્વ. નગીનદાસબાઈની સાથે પોતે અમુક મુદત સુધી વસેલાં તે વગેરે સમાન શીક્ષની ગણના કરી મને પણ પોતાના હૃદયબળવડે સમાજસેવા કરવામાં અમુક અંશે તેમણે પ્રોત્સાહિત કર્યો હતો.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનું અસ્તિત્વ ન હતું; ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીસમાજની ભગૃતિ ભેઈએ તેવી થયેલી ન હતી, અને ગુજરાતી સ્ત્રીઓને સેવાસદનમાં ભેઈએ તેટલે દરજ્જે લાગ લેવાની સાધનસામગ્રી વગેરેની સગવડ ન થઈ શકે તેવા સંઘ્રમ વિઘ્નમના સમયમાં જમનાબાઈએ પોતે બહાર પડી, ભેઈએ તેવી સહાય આપીને અમુક અમુક સ્ત્રીઓને ઉન્નતિને માર્ગે મૂકેલ છે, તે વાત નિસરી જવાય તેમ નથી. તે સ્વર્ગસ્થ સાધવી બાઈના જીવનચરિત્રમાં સુવર્ણના અક્ષરથી છપાયેલ છે, અને વાતાવરણમાં વાંચી શકાય તેમ છે.

પોતે જીવનનું સાકલ્ય સમાજસેવામાં માન્યું હતું, તેથી દૃઢ આસ્થાવડે પોતે જીવનના ઉપભોગમાં નહિ, પણ સેવાધર્મ અને ઉપયોગીપણામાં આનંદ માન્યો હતો. પોતે કાર્યપરાયણ બનવાનો ધર્મ માન્યો હતો, તેથી સ્વાત્માર્પણરૂપી પોતાનો આચાર કે ધર્મનો આચાર ધારણ કર્યો હતો. પોતે સ્ત્રીસમાજ તરફ સ્નેહભાવ પ્રસારી દીધો હતો, તેથી પોતાના હૃદયમાં ગુજરાતી સ્ત્રીઓના કલ્યાણ માટે બને તેટલા પ્રયાસો કરવાની તીવ્ર લાગણી રહ્યા કરતી હતી. ગૃહસ્થાશ્રમના ધર્મોનું પાલન કરવાના સમયની મર્યાદા બાંહે થઈ ગઈ હોય તેમ પોતે પોતાના પૂજ્ય પતિની સાથે વાનપ્રસ્થની વીશમા શતકની શુદ્ધ સંસ્કારવાળી અને સુધરેલી ભાવનાવાળી ક્રિયાઓવડે સેવા કરવાની વૃત્તિ ધારણ કરીને વર્તતાં હતાં. તેના ફલ તરીકે ગુર્જર હિંદુ સ્ત્રીસમાજ આજ આટલે દરજ્જે ઉન્નતિને માર્ગે આગળ વધવા પામ્યો છે. સંસારમાં ભતિ-સેવા, જ્ઞાતિસેવા અને સમાજસેવા એ પોતાનો સ્વયંસેવક તરીકેનો પવિત્ર ધર્મ ગણીને તે મુજબ વર્તન કરનારાં ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓમાં પહેલાં બાઈ જમનાબાઈ હતાં.

તેમનું વિશુદ્ધ શિક્ષણ એવું હોવાની મને સ્મૃતિ છે કે સ્ત્રીભતિએ જમાનાને અનુકૂળ

પટે તેવી રીતિની સુધારાની પદ્ધતિ ચઢણ કરવી જોઈએ. અમુક દરજ્જે કેળવણીની અગત્ય સ્ત્રીઓને માટે તેમને વ્યવહારને યોગ્ય બનાવવામાં છે તે વાત તેઓ કાયમ ધોધ તરીકે રજૂ કરવા ચૂકતાં નહિ. સ્ત્રીજાતિએ અચૂક યાદ રાખવાનું છે કે સ્વયંસેવક તરીકે તેઓ યુગાંતરથી સમાજની સેવા એક અથવા બીજી રીતે બજાવવા કરે છે; બાળકને ઉછેરવાથી આરંભીને યુવતીસમુદાય કે વૃદ્ધ અને રૂઝુ સ્ત્રીઓની, દુઃખીની કે કોઈ રીતે ઓછપવાળીની વિપત્તિ ટાળવામાં સ્ત્રીઓ જેવી સફાઈથી હોંસ અને આસ્થાથી લાગ લઈ શકે છે તથા સેવા બજાવવામાં તત્પર થાય છે, સફળ પ્રયાસવાળાં બને છે, તેવી રીતે પુરુષો બનતા નથી. સ્ત્રીઓ જ્યારે જાણે છે કે તેઓને સેવા બજાવવી છે અને સ્વાત્માર્પણ તે એક મોટો માનવંતો ગુણ છે, લક્ષિતને આધીન રહેવાને અને સમાજ તરફ અનન્ય આસ્થાવડે સમાજનું લહું કરવાને તેઓ સમર્થ છે, ત્યારે સ્ત્રીઓને પોતાની મેળે અંકુર પેદા થાય છે, આવસ છૂટી જાય છે, ખોટી શરમને અવકાશ મળતો નથી, અને સીતા સાવિત્રી વગેરે સતી સાધ્વી સ્ત્રીઓના આદર્શ જીવનનું અનુકરણ કરવાનું વલણ થાય છે અને તે વલણ વ્યવહારમાં અનેક રીતે કામે લગાડવાનો વખત પણ આવે છે.

આદર્શરૂપ જીવન તે સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઇનું મારા જોવામાં આવ્યું હતું. પોતાની પાછળની અવસ્થામાં ગૃહસ્થાશ્રમની અવધિ જાણે પૂરી થઈ હોય નહિ ! તેમ વાનપ્રસ્થ અવસ્થાના ધર્મો પોતે પોતાના પતિની સાથે આ ચાલુ સુધરેલા જમાનામાં સેવા કરવાથી ફક્ત જાણે છે તેમ સમજીને જાણે દરેક પગલું વ્યવહારમાં ભરતાં હોય નહિ ! તેવું મને પ્રતીત થયું હતું. ખરૂં સ્ત્રીત્વ પોતે આગળ ધરતાં હતાં અને જેમ એક સ્થળે અંગ્રેજીમાં કહ્યું છે તેમ:-

“ Woman should not try to be a second-rate man, but to be a first-rate woman, her field of work being different.” સ્વ. સાધ્વીબાઈ જમનાબાઈ સક્કઇએ સ્ત્રીસમાજમાં પ્રથમ પદ વિજીત કરવાનું માથે લઈ તે જાતિનું પણ વ્યવહારમાં સિદ્ધ કરવા તરફ કાર્યપ્રણાલિકા પાથરવામાં પોતાથી અને તેટલી પ્રયાસ કરી રહ્યાં હતાં. ટુંકામાં, સ્વ. સક્કઇને ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓને માટે એટલું અભિમાન હતું કે તેઓને બીજી જાતિની સ્ત્રીઓના જેટલી ઉન્નતિ અને પ્રગતિના પદ ઉપર લાવી મૂકવાં, એ તેમણે પોતે જ તરીકે કાં જાણે ધારણ કર્યું ન હોય તેમ વર્તન કરતાં હતાં. જો બાઈઓ જાણી રીતે કેળવાયેલાં થાય તો જાઈઓ પણ જાણી રીતે કેળવાયેલા બને-એ વચન તેઓ સત્યપ્રાય છે તેમ વ્યવહારમાં વર્તન કરાવવા મથન કરી રહ્યાં હતાં. સ્ત્રીજાતિને અમુક હદમાં છૂટ લઈને સ્વતંત્ર હકો સોગવવાનો અધિકાર છે. તે પોતે પોતાના દર્શનથી સિદ્ધ કરવા પ્રયત્ન કરતાં હતાં કે સ્ત્રીઓને સમાજમાં જે યોગ્ય સ્થાન છે તે તેમણે ધારણ કરવું જોઈએ, માટે તેને ધોધ કરવાનું પ્રસંગોપાત ચૂકતાં નહિ. આવાં આવાં કારણોથી સેવાસદનમાં લાગ લેતાં પારસી બાનુઓ અને દક્ષિણી સ્ત્રીઓની મોટી સંખ્યા હોવાથી ગુજરાતી સ્ત્રીઓને તેમાં લાગ લેવા માટે પોતાને મનમાં તીવ્ર લાગણી રહેતી, અને તેવી લાગણીને કોઈ કોઈ વખત બહાર આવવાનો અવકાશ પણ મળતો. પોતે સ્વતંત્ર મંડળો સ્થાપવામાટે કેવા પ્રયાસો કર્યાં તથા કયું મંડળ ક્યાં તથા ક્યારે સ્થાપ્યું તે વિષે સમયને ઉદ્દેશીને બારીક વિગતોનું વૃત્તાંત તેમના શુદ્ધ જન્મચરિત્રનો મુખ્ય ભાગ બનવો જોઈએ, તેથી આ સ્થળમાં તે વિષે વધારે વિવેચન કરવાની અગત્ય નથી. પરંતુ સ્ત્રીજાતિની પ્રગતિ તથા ઉન્નતિ કરવામાં પ્રયાસ ખરા દીલથી કરીને દરેક પ્રકારની પોતાથી બની શકે તેટલી પ્રવૃત્તિ તેમણે કરી હતી, અને સંસ્થાઓને મથારાક્ષિત સહાયભૂત વારંવાર પોતે થયાં કરતાં હતાં.—

ભગવતી જમનાબાઈ નગીનદાસ સફળપ્રતિ આકાશવાણી.

લેખક-મણિલાલ મગનલાલ ત્રિવેદી.

૨.

ૐ આપ્યાવન્તુ મમાજ્ઞાનિ વાક્ પ્રાણશ્ચક્ષુઃ શ્રોત્રમયો વલ્લભિન્દ્રિયાણિ ચ સર્વાણિ સર્વં વ્રહ્મોપનિ-
પદં માઽહં વ્રહ્મ નિરાકુર્યો મા મા વ્રહ્મ નિરાકરોદનિરાકર્ણમસ્ત્વનિરાકર્ણં મેઽસ્તુ તદાત્મસિ નિરતે ય
ઉપનિષત્સુ ધર્માશ્ચે મયિ સન્તુ તે મયિ સન્તુ ॥ ૐ શાન્તિઃ શાન્તિઃ શાન્તિઃ ॥

નિવેચન:—હે પરમાત્મનું! મારા હાથ આદિ અવયવો પુષ્ટ વા વિષયાનુરાગ રહિત
થાઓ. વાણી, ગ્રાણી, નેત્ર, શ્રોત્ર, અંતઃકરણ, અને અત્ર નહિ કહેલી અન્ય સર્વ ઇન્દ્રિયો પુષ્ટ
વા તૃપ્ત થાઓ. હું સર્વ ઉપનિષદોનો અને ઉપનિષદોથી જણાય એવા બ્રહ્મનો ત્યાગ ન કરું,
અર્થાત્ તેઓમાં મને શ્રદ્ધા રહે; તે બ્રહ્મ મારો ત્યાગ ન કરે, અર્થાત્ તે સર્વદા મારા આત્મા-
રૂપેજ રહે; એમ પરસ્પરનો કલ્પિત ભેદ મટી બન્નેનો સર્વદા વાસ્તવિક અભેદ રહો, પણ
ત્યાગ ન થાઓ. વિષયાનુરાગવડે મારા સ્વસ્વરૂપમાંથી મારો ત્યાગ ન થાઓ. તે બ્રહ્મરૂપ
આત્મામાં પ્રીતિવાળો જે હું તે મારામાં ઉપનિષદોમાં જે શમદભાદિ ધર્મો કહેલા છે તે હો.
તે ધર્મો મારામાં હો. ૐ શાંતિ થાઓ, શાંતિ થાઓ, શાંતિ થાઓ. * * *

ભગવતી જમનાબાઈ! તમને જે કાર્ય માટે મનુષ્યનો અવતાર આપવામાં આવ્યો હતો
તે કાર્ય પૂર્ણ કરીને મારી આજ્ઞાથી મારી પાસે આવ્યાં છો. હવે તમારે મારા પવિત્ર ધામ-
માંથી મારા આશ્રયે રહેલી અઘટિતઘટનાપટીયસી માયાના એક દેશમાં રહેલા સાત લોકમાંથી
કોઇપણ અદિયાતા લોકમાં પુનરાગમન કરવાની જરૂર નથી. તમે તમારા શુભ કાર્યથી માયાને
તરી જઈ મારા દિવ્ય ધામમાં આવ્યાં છો તેથી હું તમારી ઉપર પ્રસન્ન થયો છું. * * *

જે જે પ્રાણીઓનાં જેવાં જેવાં કર્મો હોય છે તે પ્રમાણે તે તે યોનિઓમાં તેમને હું અવતાર
આપું છું. જેમનાં અંતઃકરણો ઘન સુષુપ્તિ અવસ્થાવાળાં હોય છે તેમને હું આડ આદિનો
અવતાર આપું છું, જેમનાં અંતઃકરણો પ્રગાઢ સુષુપ્તિ અવસ્થાવાળાં હોય છે તેમને હું ક્રીટ
પતંગાદિનો અવતાર આપું છું, જેમનાં અંતઃકરણો સુષુપ્તિ અવસ્થાવાળાં હોય છે તેમને હું
પક્ષીઓનો અવતાર આપું છું, જેમનાં અંતઃકરણો સ્વપ્નઅવસ્થાવાળાં હોય છે તેમને હું ગાય
આદિ પશુઓનો અવતાર આપું છું અને જેમનાં અંતઃકરણો જાગૃત અવસ્થાવાળાં હોય છે
તેમને હું મનુષ્યનો અવતાર આપું છું. * * *

હે સતી! જેમને હું મનુષ્યનો અવતાર આપું છું તેમને જગતમાં જનસેવાનાં ઘણાં
કામો કરવાનાં હોય છે, અને જનસેવાનાં કાર્યો કરતાં છતાં મને પામવાનો પણ પ્રધાન-
પણે પ્રયત્ન કરવાનો હોય છે. પરંતુ મનુષ્યજન્મ ધારણ કરીને જેઓ પોતાના અંતઃકરણને
જાગૃત નહીં રાખતાં બીજાં નિઘકર્મો કરી પોતાના અંતઃકરણમાં રજો તરંગો ગુણનો સામયો
કચરો ભેગો કરે છે, તેઓ જલદવસ્થામાંથી સ્વપ્નાવસ્થામાં, સુષુપ્તિઅવસ્થામાં અને ગાઢ
સુષુપ્તિઅવસ્થામાં આવી જઈ, પોતાના ખરા કર્તવ્યનું વિસ્મરણ કરી, તેમના અંતઃકરણની
યોગ્યતા પ્રમાણે ચઢતી ઉતરતી પથુ આદિ યોનિને પ્રાપ્ત થાય છે. * * *

પરમસાધ્વી બહેન! તમારો જન્મ થયા પછી તમે પ્રપંચી જગતનો ત્યાગ કરી મારા
પવિત્રતમ ધામમાં આવ્યાં ત્યાં સુધીનાં તમારાં કર્મો તપાસતાં એક યોગીના કરતાં પણ જનસ-
મૂહની સેવાનાં તમે વધારે કાર્ય કર્યાં છે, એટલે જે પરમધામમાં યોગીઓ, ભક્તો અને તત્ત્વ-
જ્ઞાનીઓને સ્થિતિ કરવાનું મળે છે તે પરમધામમાં મેં તમારી સ્થિતિ કરાવી છે. કલ્યાણી!

તમે હવે મારા પરમ પવિત્ર અને મહાતેજસ્વી ધામમાં જ્યાં સુધી સૂર્યચંદ્ર પૃથ્વી ઉપર તપે છે ત્યાં સુધી રહો, અને નિલ અમૃતરસનું પાન કરીને પરમ આનંદમાં મસ્ત રહો.

ગુજરાતકાઠિયાવાડમાં પૂજ્ય થઈ પડેલાં ભગિની ! મારું રમ્ય અને પરમ પવિત્ર ધામ તમે જોયું ? અંતરિક્ષલોક, સ્વર્ગલોક, મહર્લોક, જનલોક, તપોલોક, અને સત્યલોક કરતાં મારું આ સ્થળ મારા ભક્તો માટે નિર્માણ કરેલું હોવાથી મારા ભક્તો સિવાય બીજાં પ્રાણીઓ આ સ્થળમાં પ્રવેશ કરી શકતાં નથી, અને જેઓ મારા પવિત્ર ધામમાં આવે છે તેઓ પુનરાગમન પણ કરી શકતાં નથી. એટલે હવે તમે મારા પવિત્ર ધામમાં રહી ગુજરાતકાઠિયાવાડનાં શ્રીપુરુષો કે જેઓ તમારી માફક જનસમૂહની સેવા કરી રહ્યાં છે તેમનાં હૃદયબળ વધે અને તેઓ સઘળા તમારી પેઠે નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી જનસેવા કરે એવો આશિર્વાદ આપતાં રહો.

ઇશ્વરભાવને પામેલાં ઈશ્વરી ! તમારો અધિકાર દેવભાવને પામેલી દેવીઓ અને અપ્સરાઓ કરતાં વધારે હોવાથી જ મેં તમને મારા પરમ પવિત્ર ધામમાં જોશી લીધાં છે અને તમને ઈશ્વરી નામથી સંજોધું છું. કારણ કે દેવતાઓ અને અપ્સરાઓનાં અંતઃકરણો વિષયવાસનાવાળાં હોય છે, એટલે જ્યાં સુધી તેમનું પુણ્ય તપે છે ત્યાં સુધી સ્વર્ગોદિ સ્થળોમાં રહી તેઓ એક બીજા સાથે વિષયસુખ ભોગવે છે, અને પુણ્ય પૂરૂં થતાં તેઓ પાછાં મનુષ્યલોકમાં જન્મ ધારણ કરે છે. આ પ્રમાણે રેંટના ઘટમાળની પેઠે તેઓ પાછાં પુણ્યકર્મ કરી સ્વર્ગોદિ સ્થળોએ જાય છે અને તે પુણ્યકર્મ પૂરૂં થતાં પાછાં મૃત્યુલોકમાં આવે છે. પરંતુ ભગવતી જન્મનાભાઈ ! તમારી આજી છંદગીમાં કરેલાં શુભ કર્મો સૂક્ષ્મ પરમાણુઓરૂપે તમારા હૃદયમાં સંચિત થઈને રહેલાં તે તરફ દૃષ્ટિ કરતાં મને એમ સમજાયું છે કે આજી છંદગીમાં તમે કોઈ પણ પ્રકારનું નિષિદ્ધ કે અનુચિત કાર્ય કર્યું નથી. જનસમાજની સેવિકા તરીકે તમે જનસમૂહમાં જાહેર થયાં તે પહેલાં પણ તમે તમારા પતિને પરમાત્મારૂપે માની સેવા કરેલી છે, એ પુણ્ય ઓછું નથી.

નિર્મળ અંતઃકરણનાં પરોપકારી જાહેન ! મેં તમને આગળ જણાવ્યું છે કે ભક્તો, યોગીઓ અને તત્ત્વજ્ઞાનીઓ જ મને પ્રાપ્ત કરી શકે છે તો તમે મારા ધામમાં કેવી રીતે આવ્યાં, એમ કોઈને શંકા થવી સ્વાભાવિક છે. તેમની શંકાને નિર્મૂળ કરવા તમે સ્વર્ગોદિ સ્થળે ન જતાં 'બારોબાર મારા પવિત્ર ધામમાં કયા ઉચ્ચ તપવડે આવ્યાં એ શુદ્ધ વાત પછીથી જણાવીશ. પ્રથમ તો તમે જનસેવાનાં શાં શાં કાર્યો કર્યાં તે મારાથી શ્રવણ કરો.

શ્રીયુત મહાજારીએ સ્થાપેલી “સેવાસદન” એ નામની સંસ્થામાં તમે હિંદુ કૌમ તરફથી સેવાસદનની કૌન્સીલમાં એક ઉપપ્રમુખ તરીકે હતાં અને સેવાસદનના કામકાજનો વિસ્તાર ચારે તરફ ફેલાવવામાટે ભાષણો આપી આવી સંસ્થાઓને તમારાથી જનતી દરેક પ્રકારની યોગ્ય મદદ તમે આપી હતી એ તમારું પુણ્ય ઓછું નથી.

જનસમૂહના કલ્યાણ માટે, સ્ત્રીઓના પરમ હિત માટે તમે ધર્મ સંબંધી, શુદ્ધ વ્યવહાર સંબંધી અને લોકોની એક બીજા પ્રતિ હુઃખના વખતમાં પરસ્પર દુરજ સંબંધી ભુદે ભુદે સ્થળે ભાષણો આપીને જનસમૂહના અંતઃકરણ ઉપર તમે ફરીથી ન હુંસાય એવી વજ છાપ પાડી હતી. આવી રીતે તમે જનસમૂહની સેવા માટે આશરે ૧૧૫ ભાષણો આપી શ્રીપુરુષોને કર્તવ્યપરાયણ કર્યાં છે એ તમારા નિખાલસ હૃદયનું મનોબળ ઓછું ન કહેવાય.

ભારતવર્ષમાં જે જે વ્યક્તિઓએ ભારતવર્ષની યેન કેન પ્રકારે સેવા કરી છે, તેમાં શ્રીમાન દાદાભાઈ નવરોજી મુખ્ય છે, તેમની દરેક જ્યંતિ પ્રસંગે પણ ગુજરાતી હિંદ

ત્રીમંડળ તરફથી સ્ત્રીવર્ગનું એક ડેપુટેશન લઈ તેમની જયંતિને દિવસે સવારના પહોરમાં હૃદયના પૂર્ણ ઉમળકાથી વેસાવા ખાતે જઈને મહાન્ દાદાને અભિનન્દન આપતાં હતાં. એ આર્યાવર્ત્તની સેવા કરનાર વીર પુરુષોને પોતાના ઉત્સાહમાં ભથ્થ રાખવાનો તમારો પ્રયત્ન ઓછો સ્તુતિપાત્ર નહોતો.

શ્રીમાન્ મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચલાવેલી સત્યાગ્રહની લડત વખતે મુંબઈની પ્રેક્ષમાં અપીલો બહાર પાડી, તેમ જ બ્રિટિશ સંસ્થાનોના હિંદીઓને પડતાં અસહ્ય દુઃખો માટે ઠેરઠેર સલાઓ ભરી, છટાદાર બાપણો આપી, અખે વખત ફેરો ઉઘરાવી, મુંબઈમાં નિવાસ કરતી તમારી આર્ય લગિનીઓની મદદથી સારી રકમો એકઠી કરી દક્ષિણ-આફ્રિકામાં તમે મોકલી આપી હતી. એ તમારી તમારા ભતિઅંધુઓ પ્રતિની ઉંડાણની દાઝ કંઈ ઓછી હતી ?

ગુજરાતકાઠિયાવાડમાં ૧૯૬૮ ની સાલમાં ન્યારે ભયંકર દુષ્કાળ પડ્યો, ત્યારે જેમ એક ખરી ક્ષત્રાણી મ્લેચ્છોના હાથમાંથી પોતાના પવિત્ર દેશને છોડાવવા માટે કપાળમાં કંકુની આડ કરી, હાથમાં ચક્રચકિત સમશેર પકડી, છુટો ચોટલો મૂકી કેસરીઆં કરે તે જ પ્રમાણે તે દુષ્ટ દુષ્કાળના પંઝામાંથી લાખખો જીવોને બચાવવા માટે ખાવાપીવાની, ઉઘવાની, પોતાનું કામ કરવાની કે બીજી કોઈ પણ ભતની પોતાના શરીરની લગાર પણ દરકાર ન કરતાં એકદમ કેસરીઆં કરી તમે લાખખો જીવોને બચાવીને મોટા રાજઓથી, શ્રીમંતોથી કે બીજાઓથી ન થઈ શકે તેવો મહાયત્ન કર્યો હતો. ચારે તરફ અપીલો બહાર પાડી સામા મનુષ્યોને દયા ઉત્પન્ન થાય તે પ્રમાણે બાપણો આપી અવાચક પ્રાણીઓ અને નિરાધાર હુંડુંજોને મદદ કરવાને લગભગ ૨૧ હજાર રૂપીઆનું ફંડ તમે એકઠું કર્યું હતું.

બહેન ! આટલી સેવાથી સંતોષ ન પામતાં બહુ કે આખું જગત તમારું હુંડુંજ ન હોય ! અને આવા સમયે જગતનાં નિરાધાર પ્રાણીઓનું પોષણ કરવાને તમને અવતાર આપવામાં આવ્યો ન હોય ! તેમ તમે બીજી સેવિકાઓને પણ સાથે લેઈને પંચમહાલ, ગુજરાત અને કાઠિયાવાડ વગેરે દેશનાં આશરે પોણું સો દુષ્કાળપીડિત ગામડાંઓ અને શહેરોમાં સખ્ત ઉન્હાળાની ઋતુમાં લગભગ ત્રણ મહિના સુધી સુસાફરી કરી અવાચક ઢોરોને ઘાસચારાની અને સઘળી કોમનાં ગરીબ નિરાધાર હુંડુંજ અને બારીક સ્થિતિમાં આવી પડેલાં ખાનદાન હુંડુંજોને અનાજ કપડાં વગેરેની મદદ કરી હતી. આવી રીતે જુદાં જુદાં ગામોમાં સુસાફરી કરવાથી કોઈ સ્થળે તમને વાહન ન મળવાથી તમે એક લઘ્યાધિપતિનાં પુત્રી હોવા છતાં ચાલવું પડ્યું હશે, પગમાં કાંટા વગેરે પણ વાગ્યા હશે, માથે તાપનું દુઃખ સહન કરવું પડ્યું હશે, નિયમિત રીતે ખોરાક પણ નહિ મળ્યો હોય છતાં પણ જનહિત માટે આટલો બધો તમે પરિશ્રમ વેડીને જેમ શ્રીશંકરાચાર્યે આખા જગતમાં અદ્વૈતમત સ્થાપીને દિગ્વિજય કર્યો હતો તેમ તમે આખા જગતની સેવા કરીને અમર નામ કર્યું છે, અને તમારું અમર નામ સૂર્ય-ચંદ્ર તપશે ત્યાં સુધી આર્યાવર્ત્તમાંથી તો શું, પરંતુ આખી પૃથ્વીમાંથી જુસાવાનું નથી. તમે આ પ્રમાણે જનસમૂહની એકલાની સેવા કરી છે એમ નથી, પરંતુ રાજ્યકર્તા કે જે મારા અંશરૂપ છે, તેમના કલ્યાણ માટે પણ તમે જે જે પ્રયત્નો કર્યા છે તે બધા સ્તુતિપાત્ર છે. નામદાર બ્રિટિશ સરકારને મિત્ર રાજ્યો સાથે જર્મની સામે ચાલુ ભયંકર લડાઈમાં ઉતરવાની ફરજ પડેલી હોવાથી આવા બારીક સમયમાં લોકોમાં ખોટી અફવાઓથી ગલરાટ અને અશાંતિ ન ફેલાય અને લોકનો વ્યવહાર શાંતિપૂર્વક ચાલે તે માટે લખાણો અને બાપણથી લોકોને

શાંત કર્યા હતા. અને તમારા મંડળ તરફથી લડાઈ ફંડ ઉઘરાવ્યું તેમાં તમે પણ કટકે કટકે રૂ. ૫૦૦ ની મદદ કરી હતી, એ તમારી રાજ્યભક્તિ બહુ વખાણવા લાયક છે. કારણ કે તેઓ રાજ્યભક્ત છે તેઓ જ મારા ભક્ત બની શકે છે. રાજ્યદ્રોહીઓને તો હું પરમ પામર સમજું છું અને તેવા રાજ્યદ્રોહીઓ કોઈ પણ પ્રકારનો પુરુષાર્થ ન કરતાં આમ તેમ ભટકી પોતાનો જન્મારો વૃથા ગુમાવે છે.

ઘણાં ખરાં પરોપકારી કામોમાં, ટેટલીક સાર્વજનિક સંસ્થાઓમાં, સ્ત્રીસંસ્થાઓમાં, વનિતા-વિશ્રામમાં, સેવાસદનમાં અને અન્ય મંડળો વગેરેમાં પુસ્તકો, માસિકો, વર્તમાનપત્રો અને નાણાં વગેરેની તમારી શક્તિ પ્રમાણે તમે મદદ આપતાં રહ્યાં હતાં, એટલુંજ નહિ, પરંતુ આવી મદદો જનહિતાર્થ મંડળોમાં અને સમાજોમાં કરવા તમારી જાહેનોને વારંવાર વિનંતિ કરતાં રહ્યાં હતાં. એ તમાગ તમારી આર્ય ભગિનીઓ અને વ્રાતા પ્રતિની શુભ લાગણી બતાવી આપે છે.

પરોપકારી જાહેન! બીજાઓએ કદાચ આ પ્રમાણે સેવા કરી હશે. પરંતુ તમારી પેઠે તન, મન અને ધન ખર્ચાને સેવા નહિ કરી હોય. તમે જગત્ની જે સેવા તદ્દન નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી પૂર્ણ પ્રેમ અને ઉત્સાહથી કરી છે, તેના પુણ્યથી તમારા હૃદયમાંના રવસ્તઓ-ગુણ જળહીન થઈ જે હૃદયથી યોગીઓ, જ્ઞાનીઓ અને ભક્તો મને પામે છે, તેવું સ્વચ્છ હૃદય કર્યું, અને તેથી જ તમે તમારા મરણ પછી મારા દિવ્ય લોકને પામવાને લાગ્ય-શાળી થયાં.

તમારા મરણ સમયે તમે લગભગ ૨૦૦૦૦ વીંશ હજારની રકમ જીવી જીવી સંસ્થાઓમાં ધર્મોદ્ધાર તરિકે આપી છે. એ ઉપરથી એમ માલમ પડે છે કે તમે જન્મ્યા પછી સમ-જણાં થયાં ત્યારથી અંતકાળ સુધી દ્રવ્યનો લગાર પણ લોક ન રાખતાં, તમારા દ્રવ્યનું સત્પત્રે દાન થાય તો ઠીક, એ સૂત્રને હૃદયમાં ધારણ કરી બહોળે હાથે તમારા કહેવાતા દ્રવ્યનો સદ્-વ્યય કરી, મારા પવિત્ર ધામમાં આવનારને અટકાવનાર કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણમાંથી ત્રીજો દુષ્મન જે લોભ તેને જળહીન કરી, જેમ પુત્રી લગાર પણ આંચકો ખાધા વિના કે કોઈના અટકાવ વિના પોતાના પિતાના ઘરમાં સુખપૂર્વક પ્રવેશ કરે તેમ તમારા મરણ પછી સ્વર્ગાદિ જીવનોમાં કોઈ પણ સ્થળે ન અટકતાં તે જીવનોની કીમત ઓછી ગણી મારા પરમ પવિત્ર ધામમાં આવ્યાં છો અને જગત્માં તમારા મનુષ્યશરીરવડે દેશસેવારૂપ જાત્રા પૂર્ણ કરી છે. હવે ફરીથી તમારે જગત્ની જાત્રા કરવાનું રહ્યું નથી.

જાહેન! તમારા દરેક કાર્યથી હું બહુ જ પ્રસન્ન થયો છું. અને મેઘનાદ કરીને કહું છું કે જેમ મહાપુરુષની સેવામાં રહેનાર મુમુક્ષુઓ પણ બીજા મનુષ્યોથી પૂજ્ય છે તેમ તમારી સાથે જનસમૂહની સેવા કરનાર અન્ય આર્ય ભગિનીઓ હોય તેઓ પણ તમારી પેઠે પ્રભવ-ગમાં ઘણું માન પામશે, તેમના અંતઃકરણમાં જનસેવા કરવાનું અપૂર્વ જળ પ્રાપ્ત થશે, અને આર્યાવર્તમાં ઘેરે ઘેર તમારા જેવાં સ્ત્રીરત્નો ઉત્પન્ન થશે, જેથી કરીને આર્યાવર્ત થોડા સમયમાં દરેક રીતે સુખી, પોતાના પગ ઉપર અનુમતાર સ્વાશ્રયી બને, અને આર્યાવર્તનો આધાર બીજા દેશવાળા લે. ધૃતિ.

સદ્ગત ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈ સાથનો ટુંક પરિચય.

લેખક:—રા. હિરાલાલ રણછોડદાસ મુનીમ.

મુંબઈના ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ પરલોકવાસી ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સંબંધમાં “ સ્ત્રીહિતોપદેશ ” નો ખાસ સ્મારક અંક પ્રકટ કરવા સ્ત્રીમંડળની ઈચ્છા છે, અને તે અંક માટે સ્વર્ગવાસી મૈયાના જીવન અને કાર્ય વિષે મારે કાંઈ લખી મોકલવું એવી વિચ્છિન્ન સ્ત્રીમંડળનાં માન્યાધિકારી મંત્રીબાઈઓ તરફથી થતાં મારે સ્વલ્પ પરિચય અને ટુંક સમાગમમાં મળેલો અનુભવ નીચે લખ્યા પ્રમાણે રજૂ કરવાની હું રત્ન લઉં છું:—

સદ્ગત ગં. સ્વ. જમનાબાઈના કેટલાક અનુકરણીય ગુણોનું જોટલું વર્ણન કરીએ તેટલું થોડું છે. પ્રથમ તો એમના નિરભિમાન માટે સાનંદાશ્ચર્ય થાય છે. પોતે તવંગર હુડુંબમાં જન્મી, લક્ષ્મીની ગોદમાં ઉછરી, સદ્ગુણી પતિના પ્રેમમાં અને લોકકલ્યાણના માર્ગમાં દીવાદાંડીરૂપ બની, મહાન ઉચ્ચ સ્થાને ચઢ્યા પછી પણ અહંકારને વશ ન થયાં એ જેવી તેવી સંતોષની વાત નથી. ઠાલી ચલેા વાગે ઘલેા, એ કહેવત એમના સંબંધમાં ખરી પડી હતી. કેટલીક સ્ત્રીઓને પોતાના પીએરનો પૈસો હોવાથી મદ થડે છે, જેનો લેશ પણ ગંધ સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈમાં ન હતો. કોઈક બાઈઓ પોતાના સ્વામીના ઉચ્ચ અધિકારથી છટ્ટી ભય છે, પણ પરલોકવાસી જમનાબાઈને તેનો નીશો ચઢ્યો હતો નહિ. ઘણી પ્રમદાઓ સાર્વજનિક કામમાં આગળ પડતો લાગ લેતી થઈ, મારી સમાન કોણ છે, એમ સમજી હુંપદમાં આવી ભય છે, પરંતુ પુણ્યશાળી જમનાબાઈ ત્વંપદમાં જ રમી રહ્યાં હતાં. વળી એ બાઈ પોતાના મોટપણ તથા દરજ્જાને વિચારી જઈ ગમે તેટલી નાની વયની લલનાઓ સાથે કામ કરવામાં સામેલ થતાં એટલુંજ નહિ, પણ બીન અનુભવીઓને રસ્તે ચડાવવામાં પોતાથી બનતું કરતાં અને તેમને સારી શીખામણ આપી સુધારવાનો પ્રયત્ન કરતાં. હમણાંની કેટલીક ગર્વિષ્ઠ બાઈઓની માફક પોતાથી નાની વયની બહેનોની સાથે કામ કરવામાં દેવલોક પામનાર કદી પણ હલકું સમજતાં નહિ. એથી ઉલટું તેમને કામ કરવામાં મદદ આપવા માટે અને સીધો માર્ગ દેખાડવા માટે પોતે પણ ઉત્સાહપૂર્વક કામે લાગતાં. ભરેલો ઘરો જેમ છલકાતો નથી, તેમ તેઓ સદ્ગુણસંપન્ન હોવાથી કદી છલકાતાં નહિ. અધૂરો ઘરો છલકાય છે, એ કહેવત ખરી છે. થોડો ઘણો પૈસો આવે, કે જરા રૂપવાન હોય, અથવા મોટા અમલદારને ત્યાં પરણેલી હોય, કિંવા એવાં બીજાં સાધનસંપન્ન હોય, તો ઓછું પાત્ર હોય છે તે તરત ચડી ભય છે. એટલે તે ઉચ્ચ પાયરીએ ચડતી નથી, પણ કેટલી સીડીએ ચડે છે. અને ચડે છે તે પડવાને માટે જ. ઘણા પ્રકારની સંપત્તિ છતાં ગં. સ્વ. જમનાબાઈ કોઈ પણ વેખત ચડી ગએલાં સંભળાયાં નથી. ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળને પોતાના ઘરની સંસ્થા સમજી તેનું લાલન પાલન સદ્ગત જમનાબાઈએ રૂડી રીતે કર્યું હતું, અને તેને ઉછેરી, કેટલાંક સંકટમાંથી તારી, પાળી પોથી લાયક અને કામ કરી ખતાવનાર સંસ્થા બનાવી હતી, અને ગુજરાતી સ્ત્રીઓ પણ સંસ્થા સારી રીતે ચલાવી શકે છે તથા બેખમદારીનું કામ પણ માથે લઈ શકે છે, એવી લોકોની ખાતરી આપી હતી. એમના હાથ અને આશીર્વાદ વગર મજદૂર સ્ત્રીમંડળ આટલું પ્રસંશાપાત્ર કાર્ય આટલા ટુંક સમયમાં કરી શક્યું હોત એ શક પડતું લાગે છે. ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળને નિયત

શાંત કર્યા હતા. અને તમારા મંડળ તરફથી લગાઈ ફૂંડ ઉઘરાવ્યું તેમાં તમે પંચ કટકે કટકે રૂ. ૫૦૦) ની મદદ કરી હતી, એ તમારી રાજ્યભક્તિ અહુ વખાણવા લાયક છે. કારણ કે જેઓ રાજ્યભક્ત છે તેઓ જ મારા ભક્ત બની શકે છે. રાજ્યદ્રોહીઓને તો હું પરમ પામર સમજું છું અને તેવા રાજ્યદ્રોહીઓ કોઈ પણ પ્રકારનો પુરુષાર્થ ન કરતાં આમ તેમ ભટ્ટી પોતાનો જન્મારો વૃથા ગુમાવે છે.

ઘણાં ખરાં પરોપકારી કામોમાં, કેટલીક સાર્વજનિક સંસ્થાઓમાં, સ્ત્રીસંસ્થાઓમાં, વનિતા-વિશ્રામમાં, સેવાસદનમાં અને અન્ય મંડળો વગેરેમાં પુસ્તકો, માસિકો, વર્તમાનપત્રો અને નાણાં વગેરેની તમારી શક્તિ પ્રમાણે તમે મદદ આપતાં રહ્યાં હતાં, એટલુંજ નહિ, પરંતુ આવી મદદો જનહિતાર્થ મંડળોમાં અને સમાજોમાં કરવા તમારી જાહેનોને વારંવાર વિનંતિ કરતાં રહ્યાં હતાં. એ તમારા તમારી આર્થ લગિનીઓ અને જ્ઞાતા પ્રતિગ્ની શુભ લાગણી બતાવી આપે છે.

પરોપકારી બહેન! બીજાઓએ કદાચ આ પ્રમાણે સેવા કરી હશે. પરંતુ તમારી પેટે તન, મન અને ધન ખર્ચાને સેવા નહિ કરી હોય. તમે જગતની જે સેવા તદ્દન નિઃસ્વાર્થ વૃત્તિથી પૂર્ણ પ્રેમ અને ઉત્સાહથી કરી છે, તેના પુણ્યથી તમારા હૃદયમાંના રજસ્તમો-ગુણ બળહીન થઈ જે હૃદયથી યોગીઓ, જ્ઞાનીઓ અને ભક્તો મને પામે છે, તેવું સ્વચ્છ હૃદય કયું, અને તેથી જ તમે તમારા મરણ પછી મારા દિવ્ય લોકને પામવાને લાગ્ય-શાળી થયાં.

તમારા મરણ સમયે તમે લગભગ ૨૦૦૦૦ વીશ હજારની રકમ જીંદી જીંદી સંસ્થાઓમાં ધર્મોદા તરિકે આપી છે. એ ઉપરથી એમ માલમ પડે છે કે તમે જન્મ્યા પછી સમ-જણાં થયાં સ્વાસ્થી અંતકાળ સુધી દ્રવ્યનો લગાર પણ લોભ ન રાખતાં, તમારા દ્રવ્યનું સત્પાત્ર દાન થાય તો ઠીક, એ સૂત્રને હૃદયમાં ધારણ કરી બહોળે હાથે તમારા કહેવાતા દ્રવ્યનો સદ્-વ્યય કરી, મારા પવિત્ર ધામમાં આવનારને અટકાવનાર કામ, ક્રોધ અને લોભ એ ત્રણમાંથી ત્રીજો દુષ્મન જે લોભ તેને બળહીન કરી, જેમ પુત્રી લગાર પણ આંચકો ખાધા વિના કે કોઈના અટકાવ વિના પોતાના પિતાના ઘરમાં મુખપૂર્વક પ્રવેશ કરે તેમ તમારા મરણ પછી સ્વર્ગાદિ ભુવનોમાં કોઈ પણ સ્થળે ન અટકતાં તે ભુવનોની કીર્મત ઓછી ગણી મારા પરમ પવિત્ર ધામમાં આવ્યાં છે અને જગતમાં તમારા મનુષ્યશરીરવડે દેશસેવારૂપ જાત્રા પૂર્ણ કરી છે. હવે ફરીથી તમારે જગતની જાત્રા કરવાનું રહ્યું નથી.

બહેન! તમારા દરેક કાર્યથી હું અહુ જ પ્રસન્ન થયો છું. અને મેઘનાદ કરીને કહું છું કે જેમ મહાપુરુષની સેવામાં રહેનાર મુનુક્ષ્યો પણ બીજા મનુષ્યોથી પૂજ્ય છે તેમ તમારી સાથે જનસમૂહની સેવા કરનાર અન્ય આર્થ લગિનીઓ હોય તેઓ પણ તમારી પેટે પ્રજ્વળ-ગમાં ઘણું જ્ઞાન પામશે, તેમના અંતઃકરણમાં જનસેવા કરવાનું અપૂર્વ બળ પ્રાપ્ત થશે; અને આર્યાવર્તમાં ઘેરે ઘેર તમારા જેવાં સ્ત્રીરત્નો ઉત્પન્ન થશે, જેથી કરીને આર્યાવર્ત યોગ સમયમાં દરેક રીતે સુખી, પોતાના પગ ઉપર અંબુમનાર સ્વાશ્રયી બને, અને આર્યાવર્તનો આધાર બીજા દેશવાળા હો. ઇતિ.

સદ્ગત ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષઈ સાથનો ટુંક પરિચય.

લેખક:—રા. હિરાલાલ રણછોડદાસ મુનીમ.

મુંબઈના ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ પરલોકવાસી ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષઈના સંબંધમાં “ સ્ત્રીહિતોપદેશ ”નો ખાસ સ્મારક અંક પ્રકટ કરવા સ્ત્રીમંડળની ઈચ્છા છે, અને તે અંક માટે સ્વર્ગવાસી મૈયાના જીવન અને કાર્ય વિષે મારે કંઈ લખી મોકલવું એવી વિનંતિ સ્ત્રીમંડળનાં માન્યાધિકારી મંત્રીબાઈઓ તરફથી થતાં મારે સ્વલ્પ પરિચય અને ટુંક સમાગમમાં મળેલો અનુભવ નીચે લખ્યા પ્રમાણે રજૂ કરવાની હું રબ લઉં છું:—

સદ્ગત ગં. સ્વ. જમનાબાઈના કેટલાક અનુકરણીય ગુણોનું જોટું વર્ણન કરીએ તેટલું થોડું છે. પ્રથમ તો એમના નિરભિમાન માટે સાનંદાશ્ચર્ય થાય છે. પોતે તવંગર હુડુંબમાં જન્મી, લક્ષ્મીની જોદમાં ઉછરી, સદ્ગુણી પતિના પ્રેમમાં અને લોકકલ્યાણના માર્ગમાં દીવાદાંડીરૂપ બની, મહાન ઉચ્ચ સ્થાને ચઢ્યા પછી પણ અહંકારને વશ ન થયાં એ જેવી તેવી સંતોષની વાત નથી. ઠાલી અણે વાગે ઘણે, એ કહેવત એમના સંબંધમાં ખરી પડી હતી. કેટલીક સ્ત્રીઓને પોતાના પીઝરનો પૈસો હોવાથી મદ થડે છે, જેનો લેશ પણ ગંધ સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈમાં ન હતો. કોઈક બાઈઓ પોતાના સ્વામીના ઉચ્ચ અધિકારથી છઠ્ઠી જાય છે, પણ પરલોકવાસી જમનાબાઈને તેનો નીશો ચઢ્યો હતો નહિ. ઘણી પ્રમદાઓ સાર્વજનિક કામમાં આગળ પડતો લાગ લેતી થઈ, મારી સમાન કોણ છે, એમ સમજી હુંપદમાં આવી જાય છે, પરંતુ પુણ્યશાળી જમનાબાઈ ત્વંપદમાં જ રમી રહ્યાં હતાં. વળી એ બાઈ પોતાના મોટપણ તથા દરજ્જાને વિસરી જઈ ગમે તેટલી નાની વયની લલનાઓ સાથે કામ કરવામાં સામેલ થતાં એટલુંજ નહિ, પણ બીન અનુભવીઓને રસ્તે ચડાવવામાં પોતાથી જનવું કરતાં અને તેમને સારી શીખામણ આપી સુધારવાનો પ્રયત્ન કરતાં. હમણાંની કેટલીક ગર્વિષ્ઠ બાઈઓની માફક પોતાથી નાની વયની બહેનોની સાથે કામ કરવામાં દેવલોક પામનાર કદી પણ હલકું સમજતાં નહિ. એથી ઉલટું તેમને કામ કરવામાં મદદ આપવા માટે અને સીધો માર્ગ દેખાડવા માટે પોતે પણ ઉત્સાહપૂર્વક કામે લાગતાં. ભરેલો ઘરો જેમ છલકાતો નથી, તેમ તેઓ સદ્ગુણસંપન્ન હોવાથી કદી છલકાતાં નહિ. અધૂરો ઘરો છલકાય છે, એ કહેવત ખરી છે. થોડો ઘણો પૈસો આવે, કે જરા રૂપવાન હોય, અથવા મોટા અમલદારને ત્યાં પરણેલી હોય, કિંવા એવાં બીજાં સાધનસંપન્ન હોય, તો ઓછું પાત્ર હોય છે તે તરત ચડી જાય છે. એટલે તે જિંદગી પાયરીએ ચડતી નથી, પણ કેટલી સીડીએ ચડે છે, અને ચડે છે તે પડવાને માટે જ. ઘણા પ્રકારની સંપત્તિ છતાં ગં. સ્વ. જમનાબાઈ કોઈ પણ વખત ચડી ગયેલાં સંભળાયાં નથી. ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળને પોતાના ઘરની સંસ્થા સમજી તેનું લાલન પાલન સદ્ગત જમનાબાઈએ રૂડી રીતે કર્યું હતું, અને તેને ઉછેરી, કેટલાંક સંકટમાંથી તારી, પાળી પોષી લાયક અને કામ કરી ખતાવનાર સંસ્થા બનાવી હતી, અને ગુજરાતી સ્ત્રીઓ પણ સંસ્થા સારી રીતે ચલાવી શકે છે તથા જોખમદારીનું કામ પણ માથે લઈ શકે છે, એવી લોકોની ખાત્રી કરી આપી હતી. એમના હાથ અને આશીર્વાદ વગર મજહૂર સ્ત્રીમંડળ આટલું પ્રસંશાપાત્ર કાર્ય આટલા ટુંક સમયમાં કરી શક્યું હોત એ શક પડતું લાગે છે. ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળને નિયત

માર્ગે ને ફળદાયક રસ્તે ચલાવવામાં તથા વધારવામાં સદર્દુ જમનાબાઈ કદી પાછી પાની કરતાં જણાયાં નથી. એટલું જ નહિ, પણ તેને દુષ્ટાતરૂપ બનાવવા માટે પોતાની શક્તિનો તે પૂરો ઉપયોગ કરતાં હતાં. આમ હોવાથી, એ તો ખરી જ વાત છે કે એ મંડળ એમનો બેટલો ઉપકાર માને તેટલો થોડો છે. ઉપરાંત ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સેવાસદન આદિ સંસ્થાઓ તેમ જ બીજાં મંડળોને પોતાની હાજરી તથા શક્તિથી બનતી સહાય આપતાં અને તેમનાં કામ પાર પાડવામાં પરિશ્રમ લેતાં; તેઓ જાતે ગુજરાતી સનાતનધર્મી છતાં જૈન બહેનો તરફથી આમંત્રણ આવતાં તેમને ત્યાં અને દક્ષિણી સન્નારીઓનું કહેણ આવતાં તેમને ત્યાં હોંસ અને ખુશ મિલનથી જતાં એટલું જ નહિ પણ હિંદુ છતાં વિધર્મીઓની સંસ્થાઓની ચાલકોને યોગ્ય સલાહ આપી તથા ખરો માર્ગ બતાવી તેમને બહાર પાડવાની તથા આગળ વધારવાની દરેક પ્રકારની તજવીજ કરી આપતાં હતાં. મુંબઈથી તે ગુજરાત અને કાઠીઆવાડના છેક ખૂણા સુધી એમનું નામ જગજાહેર છે. હુકાળ જેવા આપતકાળે પણ તેમણે જાતે કષ્ટ વેડી ઘણી જગ્યાએ પ્રયાણ કરી, હુઝૂર લોકોને મદદ કરી, તેમનાં સંકટો દૂર કરવા સાડ અથાક શ્રમ લીધો હતો. વિશેષ, પુરુષોને પણ પોતાની ફરજમાં પાછળ પડતા રાખી દેશોદય માટે છંદગી સમર્પણ કરનાર વયોવૃદ્ધ અને જ્ઞાનવૃદ્ધ દેશલક્ષ્મી રાજ શ્રીમાન્ દાદાભાઈ નવરોજીને તેમની જન્મગાંઠના દિવસે દીર્ઘાયુષ્ય અને સુખી છંદગીની આશિષ આપવા જતાં અને તેમ કરી જનસમૂહને દેખાડી આપતાં કે દરેક ભલા કાર્યમાં એમની સામેલગીરી અને સહાનુભૂતિ હતી.

લાડ મંડળના પ્રદર્શન વખતે તેમને વિનંતિ કરવામાં આવતાં મોટી ખુશી અને ભારે ઉત્સાહ સાથે દેવલોકગામી જમનાબાઈએ દરેક પ્રકારની સહાય અને સૂચના આપી હતી, તથા નમૂનાની પરીક્ષા કરી લાયકને ચાંદ અને પ્રમાણપત્ર યોગ્યતાના પ્રમાણમાં આપવાની ભલામણ કરી હતી. કારીગીરીના નમૂના ગોકવવાની સૂચના તેમણે કરી હતી અને ઉપરાંત પ્રદર્શન ખુદલું મૂકવાના દિવસે હાજરી આપી બધાને યોગ્ય બોધ આપી સ્ત્રીઉપયોગી કામોને બનતું ઉત્તેજન આપવાનો આગ્રહ દર્શાવી, મંડળને તેના કાર્યમાં ઉત્તરોત્તર ફેરોડ ધમ્મી હતી. જણાવવાને ખુશાલી ઉપજે છે કે મજદુર પ્રદર્શન લોકોના આદરને પાત્ર બન્યું હતું અને જનસમૂહે તેનો સારો સત્કાર કર્યો હતો, અને તેને યશ મળ્યો હતો તથા તેની સ્તુતિ ગવાઈ હતી. આ કામ કરવામાં તેમનાં પ્રસન્ન મુખ અને ઉત્સાહને જોઈને સર્વે કામ કરનારાઓને ઉત્તેજન મળતું હતું. કેટલાંક જણ કામ કરે છે પણ તે જાણે પરાણે કરતાં હોય, વેઠ પકડી આણેલા વહીતરાની માફક કરતાં હોય એમ નજરે આવે છે. એથી કામ સાડ થતું નથી અને તેથી નથી મળતો કામ કરનારને જશ, કે નથી થતો ભેનારને આનંદ. હંમંઘથી કરેલું કામ ભેનારનું ચિત્ત આકર્ષે છે, એ વાત હમણાની ઉધરતી પ્રભાતે ખૂબ સમજવી જોઈએ છે, તેમ જ ઘરમાં વડીલો તેમનો પજો બોલ ઝીલવાથી કેવા રાજ થાય છે તેનો પણ અનુભવ લેવો જોઈએ છે. રાજપ્રુશીથી અને સમયપર કામ નહિ થવાથી જ ઘણે ઘેર આનંદથી છવાએલાં મુખારવિંદનાં દર્શન થવાને બદલે ચડેલાં મહોડાંઓ દેખા દે છે, અને તેથી મુખને બદલે દુઃખ જ ઉત્પન્ન થાય છે. સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈનું મુખ સદા હસતું જ બેવામાં આવતું અને તેથી સામા માણસનું દિલ હંમેશાં રાજ રહેતું.

આ લખનારને પૂર્વે વર્ણવેલા ગુણિયલ બાઈના ગુણ પતિના મંદવાડ સમયે એમના બંગલે જવાનો પ્રસંગ પ્રાપ્ત થયો હતો. તે વખતે પણ બાઈનું ધૈર્ય અનુકરણીય બેવામાં આવ્યું હતું. એમનો બંગલો છેક વાલકેશ્વરના એક ખૂણામાં હતો અને તેથી તે બહુ શાંતિવાળો હતો,

તથા તેની મુલાકાત શાંત પ્રકૃતિના સાધુ સંતો વારંવાર હોતાં અને જમના મૈયા એમનો યોગ્ય આદર સત્કાર કરતાં, તેમ જ તેમને પોતાના સદાના સાથી ગણતા. આવાં સત્સંગવાળાં ખ્યાઈ પૂર્ણ ધીરજવાળાં હોય એ સ્વાભાવિક છે.

સ્વર્ગવાસી જમનામૈયાનો સૌથી ઉત્તમ ગુણ તો મર્યાદા સહિત પહેરવામાં આવતાં એમનાં વસ્ત્રાલંકારોમાં દૃષ્ટિગોચર થતો. કેટલીક નિર્લજ્જ કાંતાઓની માફક એમનો પોશાક શરીરનાં કેટલાંક અંગો દેખાય તેવો જરાએ ન હતો, તેમ જ અંગો સંકોચે તેવો તંગ પણ ન હતો. જીવાન રમણીઓએ એમનો દાખલો લઈ પોતાની મર્યાદામાં કેમ રહેવું તે શીખવું બોધ્યે અને તેમ નહિ વર્તનારની તરફ સમજીઓ કેવા તિરસ્કારથી જીએ છે, તથા તેમની તરફ બોધ દુષ્ટ નજરવાળા પાપી પુરૂષો કેવી એટા તથા મનકમશ્કરી કરે છે તે વાત બહુ પોતાનું વર્તન સુધારવું બોધ્યે છે. સૌભાગ્યને છાજે તેવા અલંકારો તેઓ પહેરતાં એ વાત તરફ પણ હમણાની અબળાઓએ લક્ષ દેવાની જરૂર છે.

વિશેષ મહત્વનો ગુણ તેમનામાં એ બેવામાં આવતો કે પોતાના પેટની પ્રભ હૈયાત નહિ છતાં એમનાં સગાંનાં બાળકો ઉપર એમને વાત્સલ્ય હતું. ઘરની સુંદરીઓએ આ ગુણ જરૂર સેવવો બોધ્યે. પોતાને સંતાન ના હોય તો પોતાના ભાઈ ભાંડુનાં કે સગાંનાં બાળકો ઉપર હેત રાખવું નહિ અથવા તેમના લાલન પાલનમાં બેદરકારી રાખવી એ શૃદ્ધિથીનું લક્ષણ નથી. શૃદ્ધિથી તો તેને જ ભણવી જે પોતાના હૃદયના-પછી તે સાસરાના પક્ષના હોય અથવા પીએ-રના પક્ષના હોય તો યે-તમામ માણસો તરફ સમદૃષ્ટિ રાખી એમનું પાલણુ પોષણ કરે. બાળકમાં સ્વાભાવિક પ્રેમ હોય છે અને તેને પોષવો બોધ્યે છે.

ગં. સ્વ. જમના મૈયાની નમ્રતાનો આડો આંક હતો. ગમે તેવા નાની વયનાને પણ એ હાથ બેડી. નમસ્કાર કરવામાં તેઓ આનંદ માનતાં. આવાં સદ્ગુણસંપન્ન શીળવાન સચારીના પરલોકગમનથી ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળને નહિ પૂરાય એવી મોટામાં મોટી અને બીજા મંડળોને તથા સંસ્થાઓને ઘોડી ઘણી ખોટ ગઈ છે એ નિર્વિવાદ વાત છે. પણ તેથી નિરાશ નહિ થતાં, તેમને વખાણનારી અબળા બતિએ તેમને પગલે ચાલવાની, તથા પોતે એ પગલે ચાલી બીજા ભગિનીઓને પણ તે જ પગલે ચાલવા સમજાવવાની કોશિશ કરવી, પડેલી ખોટનો ખાડો પૂરાય તેટલો પૂરવાનો પ્રયત્ન કરવો અને શરૂઆતમાં મળનારી નિષ્ફળતાથી હડી નહિ જતાં હોંમત અને ધૈર્યથી સતત આગળ પગલાં ભરવા તત્પર થવું; ભૂદયાં લ્યાંથી ફરીથી ગણવું; અને ભાવિ પ્રજાને સુદૃષ્ટાંત મળે તેમ વર્તવું. હુંકમાં કહેવાનું એટલું જ કે પોતાની સંપત્તિથી માની નહિ બનતાં ગં. સ્વ. જમનાખ્યાઈની માફક નિરક્ષિમાની રહી, મર્યાદાયુક્ત વસ્ત્રાલંકારો પહેરી, નમ્રતા ધરી, સૌ સાથે સમતાથી વર્તી, ઉમંગથી શુદ્ધકાર્ય તથા વ્યવહાર-કાર્ય કરી વડીલોની આશિષ મેળવી અખંડ સૌભાગ્યવતી રહી શૃદ્ધિથી પોતાની છંદગી પૂરી કરવી એ જ ઇચ્છિત બેગ છે.

પ્રભુ સદ્ગત ગંગાસ્વરૂપ જમનાખ્યાઈના આત્માને શાંતિ આપો અને એમના જેવી સદ્-ગુણસંપન્ન અનેક હૃલવધૂઓ પેદા કરો એ પ્રાર્થના કરી આ લઘુ લેખ સમાપ્ત કરું છું.

સ્વ. ગં. મા. જમનાબાઈ સક્કળનો આદર્શરૂપ બોધ.

લેખક—ધીમાન શંભુપ્રસાદ મહેતા.

જ્યાં સુધી ગુજરાતમાં હિંદુ શ્રીમંડળ તથા સેવાસદન સંસ્થા અસ્તિત્વ ધરાવશે ત્યાં સુધી શ્રી તેમ જ પુરૂષ જાતિમાં તે સાધ્વી શ્રીનું નામ કદાપિ વિસ્મૃતિમાં જશે નહિ, કારણ કે, માત્ર મુંબઈમાં જ શ્રીઓનું પ્રધાન કાર્યક્ષેત્ર માની, સંતોષ રાખી, વર્તુલ બાંધી સ્થિર થયાં નહિ, પરંતુ ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં ઠેરઠેર ફરી, દરેક સ્થળે શ્રીઓના સમૂહ સંમેલી, શિક્ષા સૂચના આપી, સન્માર્ગે જવા માટે જોઈતાં સાધનો, ઉપાયો દર્શાવી, તે સ્થળે બને તો શાખા સ્થાપી મુંબઈની વડી મંડળી તરફથી નીસરતાં દૃષ્ટિબિંદુઓનો સતત પ્રવાહ દરેક દિશામાં કાયમ રેડાય એજ ઉચ્ચાશયથી, પરમાર્થો વ્યક્તિએ મંડળોની શાખા ચાલુ કરી, શ્રીસમાજ ઉપર અચળ ઉપકાર નીવાજેશ કરી.

કેળવણીનો વિપુલ પ્રકારથી અર્થ કરી શાળોપયોગી શિક્ષણ અગર ઉપાધિ ગ્રહણ કર્યાંથી કેળવણીનો હેતુ બર આવ્યો એવી નેમ ધ્યાનમાં લઈ મીસીસ સક્કળએ Home classes ઉઘાડ્યા ન હતા, પરંતુ ખરૂં ગૃહશિક્ષણ કોને કહેવું, શા ઉપાયથી વ્યવહારકુશળ ગૃહિણી બનાવી શકાય, કેવી રીતે કરકસરથી પતિને મદદકર્તા થાય, મનરંજન કરે અને ગૃહિણી નામને દીપાવે, એ સૌ મુદ્દાને ઉત્કટ ઇચ્છાથી મનન કરી, મીસીસ સક્કળએ જનસમાજમાં પ્રચારમાં મુખ્યા. સમાજ, સેવા, દેશ અને કેળવણી આ ચાર પ્રશ્નો આધુનિક કાળમાં મહત્વનો ભાગ લખવે છે અને દરેક દેશ આ ચાર પ્રશ્નો ઉપર વિજ્ઞાન, કળા, વેપાર, ઉદ્યોગમાં અગાડી ભાગ લખવે છે, એથી જ જમનાબાઈએ શ્રીઓને પણ આ ઉચ્ચ સંસ્કારોમાં ભાગીદાર બનાવી.

સરકારપાસે યાદિ દ્વારા નોંધ લેવડાવવાની તક આપનાર બેશક સ્વ. જમનાબાઈ છે, નહિ તો શ્રી કેળવણીનો વિસ્તાર ગુજરાતમાં બહુ હિંદમાં ફેટલો છે તે જાન કદી હિંદમાં થાત નહિ. પુરૂષ સ્વાર્થ છે અને શ્રી સાથે સહકાર કરે નહિ, તો એ ચક્ર સિવાય જેમ ગાડુ ચાલે નહિ તેમ, પુરૂષની ધુલ્લિ સાથે શ્રીઓની વ્યવહારૂ સૂઝ હોય તો જ સમાજ સુધરશે. જ્યાં સુધી કેળવણીનાં બીજ વાવી શકાય નહિ, વિસ્તૃત થાય નહિ, મૂળ ઉડાં બાંજે નહિ ત્યાં સુધી કેળવણીની પ્રગતિ અને હિંદની ઉન્નતિ અશક્ય છે એ ઉદ્દેશ ધ્યાનમાં લઈ, શ્રીઓનો ઉત્કર્ષ કરવાની પહેલ કરી શ્રીઓ સુધરે, સમજણી થાય, પુરૂષ સાથે સંકલિત રહેવા ઉચ્ચાદર્શ, વિચાર અને આચાર ધરાવે એ ખાસ આવશ્યક છે. લશ્કનો ગંભીર ઉત્સવ બાલિશ ગણી કાઢતાં યુવાન શ્રીપુરૂષ શી પ્રતિજ્ઞા લે છે તેનું જાન રાખતાં નથી. નીતિમન ઉભયની મલિનતા ટાળવા, કુથલી, પરનિંદા, રૂઢિનો દુરાચલ દૂર કરવા સુર જનવું શ્રીઓ માટે જરૂરનું છે. આ માટે સેવાસદન અને ગુજરાતી હિંદુ શ્રીમંડળ ઉભયે શ્રેણિથી સેવા કરી, આત્મ-ત્યાગ, સ્વાર્થત્યાગ આ દયાળુ બાઈએ કર્યો. હિંદમાં પ્રથમ આયોજીત સુવર્ણ યુગમાં ઉદય કાળ, પછીનો મધ્યકાળ અને મુસલમાની સલ્તનતમાં અસ્તકાળ, આ ત્રણ પ્રજાલિકા વડી જય પછી પાછો ઉદયનો આરંભ થાય. એ વાસ્તવિક નિયમ પ્રમાણે શ્રીઓ માટે અંધાર પછી પ્રકાશ આવશે, એ જાણિ આશા આગાહિ કરી, શ્રીઓના ઉદય માટે ઝુંડો ઉઠાવ્યો. કન્યાકેળવણીથી લવિષ્ણની પ્રજા બળવાન, સુર અને સંસ્કારી થશે, માટે તેને વ્યવહારૂ અને શાળોપયોગી ઉભય જ્ઞાન આપવા, નિશાળ સાથે સાથે Home classes શરૂ કર્યાંથી ઘરગથું સંગીન જ્ઞાન

મળે છે અને તાદૃશ સ્થિતિ હમણાના સેવાસદન તથા ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની છે. પુરૂષ સુખી કે દુઃખી અર્ધોગનાથી જણાય છે. માટે ઘર દૃષ્ટાંતજનક બનાવવા શિક્ષણવારીની આવશ્યકતા હોવી જોઈએ. વ્યવહારની આંટીવુંટી દૂર કરવા, પ્રતિષ્ઠા સ્થાપવા, સેવા કરવા, ઉત્તમ ગૃહિણી થી રીતે થઈ શકાય તે આદર્શ સ્વ. જમનાબાઈએ પોતાના દાખલાથી તથા મંડળના શિક્ષણથી દેખાવ્યો. સ્ત્રીપુરૂષ આરોગ્યહીન, દેશ દુર્બળ, બાળકોનું મરણપ્રમાણ જલસી, એવી આપણી દશાનું કારણ શું છે, તે જાણવા, સમજવા પ્રયાસ કરી, અંતે સ્ત્રીઓને શિક્ષણ આપી ડાહી બનાવવી, જેથી બાવિ પ્રભ શિક્ષિત, આરોગ્યવાન, અને સમજ બનશે, આ સૌ સૂત્રો શીખવાનાર, પ્રચારમાં મૂકનાર સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈ હતાં. માત્ર તનમનથી નહિ, પરંતુ ધનથી સ્વાર્પણ કરનાર પરમાર્થી વ્યક્તિ માત્ર એ એક જ હતાં. ન જોયું સ્થળ, ન જોયું ઘર, દેશે દેશ, ગામે ગામ બાઠકી, જૂખતરસ કે થાકથી જરા પણ હિંમત નહિ હારતાં અડગ ધૈર્યથી જે કામ હાથમાં ધર્યું તે પૂર્ણ કરી જયવંત કીર્તિ મેળવી, અને સમસ્ત ગુજરાતમાં કેળવણીનો વિકાસ કરી, સ્ત્રીઓને મુક્ત, વ્યવહાર અને સમાજસેવક બનાવી. એટલી હદ સુધી હિંદી સમાજનો ઉદ્ધાર કરનાર સ્વ. જમનાબાઈ અચળ કીર્તિ પ્રતિષ્ઠા કાર્યાવાડ ગુજરાતમાં અઘાપિ પર્યંતની જાનવલ્લભાન જગાવે છે, કે તેની હુકે મંડળ ધીકતું ચાલે છે અને સ્ત્રીઓની એ જ પ્રમાણે સેવા કરે છે.

ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈનાં પરમાર્થી કાર્યો.

લેખક—લલુભાઈ નાનાભાઈ ભટ.

સંવત ૧૮૬૮ ના દુષ્કાળ વખતે ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ સાહેબાએ કાઠિયાવાડના લોકો અને હોશે માટે જે શ્રમ લીધો છે તેથી ભાગ્યે જ આ તરફનું કોઈ વતની અભણું હશે, તેમ તેઓની ગરીબોને માટેની કાળજી અને લાગણીનું પરિણામ પણ અહીંના કે મુંબઈ ઇલાકાના લોકોથી અભણું બાગ્યે જ હશે, કેમ કે તેમણે અતિ શ્રમ ઉઠાવી ઘણા ભાગોની ભંતે મુલકાત લઈને પોતાને સોંપાયલા કામને યથાશક્તિ તન, મન અને ધનથી ન્યાય આપ્યો છે એમ કહ્યા વિના ચાલે તેમ નથી. તેઓનાં સદ્ગુણો અને વિવેકશુદ્ધિ ખરેખર, સ્તુતિપાત્ર હતાં. તેઓનું ઉદાર દીવ લોકોના ઉપર મમતા અને માયાના શબ્દો, દરેક વખત સંભળાવ્યા વગર રહેતું નહીં.

તેઓની આ તરફની મુલાકાત વખતે પેપરથી મારા જાણવામાં આવતાં બોટાદની અંદર મુગાં પ્રાણી અને નિરાધાર લોકોની મદદને માટે કંડ એકતુ કરીને જે કમિટી મારા પ્રમુખપણા હેઠળ ચલાવવામાં આવતી હતી તે કમિટીના લક્ષ ઉપર એઓની આ તરફની (કાઠિયાવાડની) પધરામણીની વાત જાણવામાં આવી તે વખતે સૌના મનમાં એવી જ લાગણી થઈ આવી કે પોતે વયોવૃદ્ધ અને શ્રીમંત છતાં દેશદાઝને લીધે લોકોનાં અને મુગાં જનવરોનાં દુઃખ ટાળવાને સારૂ આવો શ્રમ ઉઠાવેછે, તો પછી આપણે પુરૂષ વર્ગ છતાં કાંઈ ન કરીએ તો તે શરમાવા જેવું છે; અને તે જ લાગણીએ કમિટીના શ્રમે સારૂ લંડોળ કર્યું કહ્યું. તો પણ બોટું ગણાય તેમ નથી; અને તેથી તેવાં પૂજ્ય સ્ત્રીજનની મુલાકાત લઈ દર્શનનો લાભ મેળવવો જ એવા ઠરાવ ઉપર આવતાં, એક ડેપ્યુટેશન તેઓશ્રીની મુલાકાતે મોકલવું હતું; અને તેથી તેઓના ફરવાના પ્રોગ્રામની તજવીજમાં કમિટી તો શું પણ બોટાદનું આખું મહાજન રહ્યું, અને સૌએ સૌના લાગતા વળગતા માણસો ઉપર પત્રો લખી તે બાબતના સમાચાર મંગાવવાને

પ્રયત્ન કરવા માંડ્યો. છેવટ તેમને લાવનગરથી ખબર મળી કે મજ્જુર પરોપકારી બાઇસાહેબા ત્યાં આવ્યાં હતાં; અને જુદા જુદા ગામોની મુલાકાતનાં આમંત્રણ આપ્યાં હતાં, તેથી ઝાઝો વખત ત્યાં રોકાઇ શકે તેમ ન હતું. તે ઉપરથી તે ખબર મળી તે જ દિવસે સાંજની મેલમાં જોટાદથી પાંચ ગૃહસ્થોનું ડેપ્યુટેશન તેઓને જોટાદ પધારવાનું આમંત્રણ કરવાને સાડે ગયું. તેઓએ પોતાના હમેશના શાન્ત અને માયાળુ સ્વભાવે કેટલીક અડચણો ખતાવી ત્યાં સુધીની તકલીફ ન આપવાને માટે મંડળને સમન્વયું, પરંતુ તેઓએ પોતાનો આગ્રહ ભરી રાખી ગમે તે અડચણે પણ જોટાદની પ્રજાને તેમના દર્શનનો લાભ આપ્યા વિના ચાલશે નહિ જ એમ આગ્રહ પકડ્યો જેથી તેઓને નારાજ ન કરતાં પોતે મુંબાઇ પધારતાં એક દિવસ જોટાદ ઉતરવાનું કમ્પલ કર્યું અને જણાવ્યું કે તે બાબે હું તારથી ખબર આપીશ. મારાથી વધારે રોકાઇ શકાય તેમ નથી તેથી હું જે કાર્ય માટે નીકળી છું તે કાર્ય સાડે જેમને મદદ કરવાની ખાસ જરૂર હોય તેમને મેહેરબાની કરીને જોટાદ મુકામે જ હાજર રાખવાની જોડવણુ કરશે તો ઉપકાર થશે, કારણુ બહારગામ ફરીને તેવા દુઃખી જનો કે ઢોરોની મુલાકાત લેવા જેટલો મને વખત નથી.

આથી ડેપ્યુટેશન બીજે દિવસે સવારે પાંચ આવતાં ને વાર તેઓશ્રીની આજ્ઞાનુસાર તમામ જોડવણુ કમિટીએ કરી રાખી હતી, અને તાર મળતાં સંભાવિત ગૃહસ્થો તેમ જ જોટાદના અધિકારી વર્ગે રેટેશન ઉપર જઈ તેઓશ્રીને આવકાર આપી શહેરમાં પ્રવેશ કરાવ્યો. તેમના ઉતારાને માટે તો તમામ સગવડતા નામદાર લાવનગરના મહારાજશ્રી તરફથી દરબારી ઉતારામાં જ થઈ હતી, એટલે ત્યાં સુધી તેઓને તેડી જવામાં આવ્યાં અને થોડી વારે વિશ્રાન્તિ લીધા બાદ અનાયાત્રમ, કેટલકેમ્પ અને મહાજનની ધર્મશાળા વગેરેની જોડવણુ ખતાવવામાં આવ્યાં જે બેઠને પોતે અત્યંત રાજ થયાં હતાં. તે વ્યવસ્થાથી તેમનું મન એટલું તો પીગળી ગયું કે પોતે અશ્રુપાત અટકાવી શક્યાં નહિ, અને એવા ઉદ્ગાર કાઢ્યા કે “આ મારા દેશ બંધુઓ અને ઢોરોની હવે પ્રભુ કાંઈ દયા ખાય તો સાડે. આપણે માણસ એની કૃપા વના કેટલી મદદ કરી શકીશું? ખરી કૃપા તો પ્રભુ કરે સારે જ સૌનો બચાવ થાય તેમ છે. છતાં મુંબાઈના સખી ગૃહસ્થોએ કરેલા ફંડમાંથી જે કાંઈ ખની શકે તે મદદ ભતે ફરીને ખાતરી કરીને આપવા મેં માથે લીધું છે તેમાંથી યથાશક્તિ મદદ આપવા અને તેમના દુઃખમાં ભાગ લેવા હું માગું છું. માટે થોડા દાણાના વ્યાપારી અને કાપડના વ્યાપારી વર્ગની. મારી પાસે દરબારમાં બોલાવવાની જોડવણુ કરો કે જેથી આ તરફની વસ્તીને ખરનાં કપડાં હું ખરીદી તેમને આપી શકું, કારણુ, મારી પાસે જે કપડાં છે તે વખતે આ તરફનાં માંટીડા અને સ્ત્રીઓને પસંદ ન આવે.”

આ પરથી તેવી જોડવણુ કરવામાં આવી, અને પોતે ભતે લાવતાલ ઠરાવીને જેને જે રૂચે તેવાં કપડાં અને જેને જે ખાવા યોગ્ય હોય તે દાણા લઈને સ્વહસ્તે અપાવી દીધાં અને ઢોરોને માટે ખડ મોકલવાને તાર કરવાનું પોતે જણાવ્યું, પરંતુ ખડની મદદ તો અમોને મુંબાઈ તરફથી મેહેરબાન રેવાશંકર જગજીવનદાસ ઝવેરીની ફરમાશથી હાલના આપણા લોકપ્રિય ઓનરેબલ પ્રસોત્તમદાસ ઠાકોરદાસથી જેમ જેમ મંગાવતા તેમ તેમ મોકલવામાં આવતી હોવાથી ઉપકાર સાથે તે તાર ન કરવાને જણાવ્યું અને તેથી તેઓ ઘણા જ પ્રસન્ન વદને બોલ્યાં કે આ અહિંના મહાજનની અને વ્યવસ્થાપક કમિટીની ઉદારતા બેઠને હું રાજ થઈ છું, કેમ કે તેઓ લોભી પ્રકૃતિના નથી એમ મને સાબીત કરી આપે છે અને તે માટે હું મારો સંતોષ મુંબાઈની કમિટીને પણ બહેર કરીશ. એ બાદ જોટાદનાં એવા લાયક સ્થળો બેઠને તેઓશ્રી રવાના થયાં હતાં.

આ તેમની મમતા અને લાગણીને સારૂ તેમની જેટલી તારીફ કરીએ તેટલી ઓછી છે, અને તેમના મરણથી, વ્યાજબી પૂછાવો તો, મુંઝાઈ ઈલાકાએ એક એવી ખોટ ખમી છે કે જે સહેજમાં પૂરાઈ શકે તેમ નથી.

તેઓએ માથે ઉઠાવેલા સાહસમાં તેમના પ્રાણપ્રિય પતિ શેઠ નગીનદાસ સક્કઈએ પણ પોતાને તેમની ગેરહાજરીથી પકતી બધી અગવડો ઉઠાવીને પણ જનસમૂહનું શુભ ઈચ્છી ઉપાડી લેવામાં આવેલું કાર્ય કરવાને સારૂ સંમતિ આપી, અને તેને અંગે થતું ખર્ચ પોતાથી જ કરવાને સારૂ તેઓને સૂચવ્યું એ પણ સ્તુતિપાત્ર કાર્ય છે એમ આ તરફ સૌ ભૂલે છે અને તે ગેઊનાં (દંપતીનાં) બંને મોઢે વખાણુ કરે છે ને આશા રાખે છે કે એવાં બેઠાં અનેક થશે. પ્રભુ તેમને સદા શાન્તિ જ આપશે.

સાધ્વી જમનાબાઈનો દેહાંત: તેના કાર્યપરથી આર્યદેવીઓએ લેવા બેઠતો ધડો.

(લખનાર:-આર. એમ. વકીલ.)

આપણી નજર આગળ જે અદ્વિતીય ખડો થયલો લાસે છે તે આ સઘળો સંસાર એક ભૂતવું મુસાફરખાતું છે એમ કહીએ તો તેમાં જરા પણ ખોટું નથી, કારણ, એમાં હજારો તો શું, પણ લાખો અને કરોડો જીવો દરરોજ જન્મતા ભય છે, અમુક સુદત જે વિધિથી તેને મોટે આ ફાની દુનિયાની હવા ખાવાને નિર્માણ થઈ હોય, લાંસુધી એક ટુંક વખતનું આશ્રય-સ્થાન કરી તેઓ નાનાં પ્રકારનાં શુભ વા અશુભ કર્મોમાં મગ્યા રહે છે અને આખરે પોતાનો પ્યારામાં પ્યારો જાન કિરતારને અર્પણુ કરી ચાલતી પકડે છે. આ હૃદયરતનો નિયમ આજ-કાલનો નથી, પણ પરંપરાએ કંઈ લાખો તો શું, બઢેક કરોડો વર્ષથી ચાલી આવેલો છે કે જેની ગણતરી કરતાં આરો આવે તેમ નથી, તેમ જ સૃષ્ટિની ઉત્પત્તિ કેમ થઈ? વગેરે પ્રશ્નો આ ભૂલો-કમાં વસી પ્રયાણુ કરી ગયલા સંખ્યાબંધ સત્યશોધક જ્ઞાસુ મહાત્માઓના મનમાં સ્ફુરેલો અને કંઈ કેટલાઓએ તો તત્વશોધન કરવામાં પોતાની આખી છંદગી ગાળી હતી, પણ અઘાપિ પર્યંત પરમાત્માની લીલાઓ જણાવવાને કોઈ પણ સમર્થ થયું નથી; જો કે અગાધ જ્ઞાનના પરિણામે તેવા મહાત્માઓને ઈશ્વરનો સાક્ષાત્કાર થયલો, પણ તે અમત્કાર માત્ર તેઓ જ અનુભવી શક્યા હતા-અન્ય જનોને પ્રત્યક્ષ દર્શાવી શક્યા નથી. અર્થાત્ આ સઘળી ગૂઢ બાબત સાંધારણુ માનવીના મનના તબક્કાની બહાર છે. દેહાંત થયે મનુષ્યનો આત્મા ક્યાં ઉડી જાય છે તે કોઈ કળી શકતું નથી. અલબત્ત દરેક ધર્મશાસ્ત્રમાં મૃત્યુ બાદ જીવની સ્થિતિ વિષે કંઈ ને કંઈ વર્ણન આપવામાં આવ્યું છે, પણ એ સઘળું પૃથ્વીમાં લખેલું પૃથ્વીમાં જ રહે છે. કારણ, મુવા પછી કોના કાગળ આવે છે? જોટલે એમાં આપણે વધુ વિચાર કરી શકતા નથી, પણ સારાની સારી વાત અને નરસાની નરસી. દુનિયામાં રહી જીવે લલાં કામ કર્યો હોય તો કહીએ છીએ કે “સેહી જન અરે! ગુજરી ગયું! પરમેશ્વરનું માણસ હતું—એમના આત્માને પ્રભુ શાંતિ આપે, એ પ્રાર્થના” આ ઉદ્દગાર નીકળે છે. આવા ઉદ્દગાર દરેકના મુખમાંથી નીકળવા એ કાંઈ સહેલી વાત નથી. દુનિયા દોરંગી છે. એક જીવે પોતાની હયાતિમાં ઘણાં બહુ-કીધું હોય, પણ મત મતાંતરથી કંઈ કેટલાઓને નાસીપાસી મળી તેમનું કામ પાર પાડવાને બનતી મદદ તેનાથી અપાઈ નહિ હોય તો તેઓ તેને આખરે વખોડતા જણાય છે.

એટલે અમુક જનસમૂહ તેને વખાણનારો હોય છે અને અમુક તેના તરફ અપ્રીતિ ધરાવનારો નીવડે છે. માટે દુનિયા તો બે રીતે જોલે પણ જેણે સંબંધમાં આવતાં સહ કોઈ જનોની સાથે પ્રીતિથી વર્તી નિઃસ્વાર્થપણે લોકોપયોગી કાર્યો કરી જીવન ગાળ્યું હોય અને જેને તેને પોતાથી જનતી મદદ આપી હોય તેને તો સહ કોઈ એકે અવાજે અંતે વખાણ્યા વિના રહેશે નહિ. જ્યાં માણસની જવાબદારી ગુણો દેહાંતે જ ગવાય છે. તેમ જ આપણને ખાસ કરીને આખી ગુજરાતી આલમમાં નામ ઝળકાવનારી પરોપકારી જાતુ જમનાખાઈ સંસ્કૃતિના વિયોગના આ અતિ દુઃખદાયક પ્રસંગે જો કે આપણી મજબુત કલમ તેના ગુણાનુવાદ, ગાતાં રૂદન કરાવે છે, છતાં પણ તેમ કરી માથે આવી પડેલી દુઃખદાયક ફરજ અદા કરી એહાંજલિ દેવી એ આપણું છેલ્લામાં છેલ્લું કર્તવ્ય રહેલું છે. એ કર્તવ્યમાં પાછી પાની કરવી જોઈતી નથી.

પ્રથમમાં જ જણાવવાની જરૂર છે કે જમનાખાઈને આ સંસારમાં ઈશ્વર તરફથી એક સ્ત્રી તરીકેની પદવી આપવામાં આવી હતી, પણ એનાં સુકાર્યો તરફ દૃષ્ટિબિંદુ ફેંકતાં કોઈ પણ સાધારણ સ્ત્રી યા પુરૂષને માલૂમ પડ્યા વિના રહેશે નહિ કે એમનું આદરેલું સાહસ એક સાધારણ પુરૂષના કરતાં ઘણું હતું. એનું મન અને વિચારો પૂરતો વિકાસ પામેલાં હતાં તેમ જ સાહસ ખેડવામાં ગુજરાતની તમામ સ્ત્રીઓમાં એ પ્રથમ પંક્તિએ મૂકાય છે; પણ સાથે સાથે જુલ્મી જવું જોઈતું નથી કે એમના જેવું જ સાહસ ઉઠાવનાર વનિતાવિશ્રામની જાણીતી બે જાનુઓ હજી લોકોપયોગી કાર્યોમાં મચી રહી છે. આ શિવાય આધુનિક સમયમાં જિયું શિક્ષણ પામેલી સ્ત્રીઓ કંઈ કેટલી નજરે પડે છે, પણ એવું સાહસ ઉઠાવી અંતથી કાર્ય કરવામાં અન્ય કોઈ દીસતું નથી, એ ગુજરાતનું કમ લાગ્ય છે.

જમનાખાઈનું વિકસેલું મન: જાતે શ્રીમંત સ્થિતિમાં ઉછરેલાં છતાં એના પર કેળવણીની સંગીન છાપ, જે આપણી સ્ત્રીઓમાં પડવાની જરૂર છે તે, ખરી રીતે પડી હતી. સાધારણ રીતે જેણે શ્રીમંતાઈ જ લીધી હોય તેને દરેક રીતની વ્યાવહારિક, ધાર્મિક, સર્વ કેળવણી હોતી નથી. ગરીબોની સ્થિતિનો તેઓને લેશ માત્ર ખ્યાલે હોતો નથી. લોગવિલાસ, સુખચહેન આદિથી તેમનું જીવન રોકાયેલું રહે છે. કદાચ માખાપ કેળવણીમાં હોય અને પુત્રીને ગૃહ-કેળવણી ઉપરાંત બહારનું જિયું શિક્ષણ પણ આપવામાં ક્યાસ રાખવામાં આવી નહિ હોય છતાં કેળવણીની સંગીન છાપ પડી તે પુત્રીનું મન પૂરતો વિકાસ પામતું નથી અને શરમાળ-પણું રહે છે જેથી તેણી મનના વેગથી જાહેર રીતે કંઈ પણ સુકાર્ય કરી શકવાને હિમ્મત ધરતી નથી. આ શરમાળપણાનો જે ગુણ આપણી સ્ત્રીઓમાં વંશપરંપરાથી આલસો આવેલો છે એ જો કે એક રીતે સાફ છે, કેમકે સ્ત્રીઓએ મર્યાદામાં રહી વડીલો તરફ માનની નજરે જેવું એ આપણા અસલના ઘરગણવાઓનું ફરમાન છે અને તેમ થવું આવે છે. પણ સંગીન કેળવણી લીધા પછી પણ શરમાળપણું જો કાયમ રહે તો એક રીતે આંતર ગુણનો વિકાસ નહિ થતાં ઉલટું તે ઉન્નતિને અટકાવ કરતા થઈ પડે છે. આમ આપણી ઘણી જાણેલી સ્ત્રીઓમાં જણાય છે અને તેથી તેઓની ઉન્નતિ ઘટી શકતી નથી. આંતર ગુણનો વિકાસ જમનાખાઈનામાં ખરી રીતે થયો હતો. વાફાતુર્ય તો એમનામાં અસલથી જ હોવું જોઈએ અને આંતર શક્તિ ખીલ્યાથી એમનું હૃદય વધારે પ્રકૃષ્ટિત થયું અને ત્યાર પછીથી એમનાં જાહેરમાં લાપણો એ એમને મળેલી કેળવણીનું પરિણામ. એના વિચારો દરેક જાહેર જાગૃતમાં ઘણા મજબુત હતા અને તેથી જ કરીને જ્યાં ત્યાં મીટીંગોમાં ઝંપલાવતાં હતાં. જાહેર મીટીંગોમાં લાગ લેતાં એટલું જ નહિ પણ અંતથી સ્ત્રીઓની સલાહ લરી તેઓને વખતો વખત જ્ઞાનનો લાભ આપતાં રહેતાં.

બાઈની જાહેર સેવા: 'શ્રીમંડળ' સંસ્થા આજે જે સારા પાયાપર ચાલે છે તે ખાસ કરી એમની ખંતનું પરિણામ છે. જાહેર બાપણે આપવાં એ ફરજ તરીકે સમજી જાતિભોગ આપવા ચૂકતાં નહિ. હિંદના મહાન નર દાદાભાઈ નવરોજીની જયંતિ ઉજવવામાં પ્રતિ વર્ષે અઘાપિ પર્યંત તેમણે હોસથી આગેવાની લીધી હતી. એમણે શ્રીઓને બોધ આપવામાં તનતોડ મહેનત કરી હતી અને તેઓની ઉન્નતિ અર્થે અનેક પ્રકારે જેહમત ઉઠાવી જાણીતા ગુજરાતના સાક્ષરો, નવા નવા પંડિતો તેમ જ શાસ્ત્રીઓને બોલાવી બોધ આપવામાં ઘણી ઉલટ'લીધી હતી. દરેક રીતે જોતાં એમનો જાતિભોગ વિશેષ હતો. પોતે શ્રીમંત છતાં આશ્ચર્ય એ હતું કે આજ-સાધને ઉત્તેજન નહિ આપતાં હરહમેશ જાહેર સેવાનું ચિંતન કરતાં અને પછીથી કાર્ય પાર પાડવામાં ગમે તેટલી મુશ્કેલી ઉભી થાય તો પણ તે સહન કરી કાર્ય પ્રતેહમંદીથી પાર ઉતારતાં.

થોડા વખત પર ગુજરાતમાં દુષ્કાળ પડ્યો તે વેળા એની મદદ કંઈ થોડી ઘણી નહિ હતી. જાતે ખૂણા ખોચરાના ગામમાં રજળી ગરીબ દુકાળીઆંઓને લુધડાં લપાં વગેરે ખાવાપીવાની જોગવાઈ કરી આપી હતી અને ફંડ ઉભું કીધું હતું એટલું જ નહિ પણ ઘણું કરી પાછળથી સત્યપણે દુકાળનો રીપોર્ટ પણ બહાર પાડ્યો હતો.

દક્ષિણ આફ્રિકામાં સત્યાગ્રહની લડતવેળા પણ સલા ભરી એણે સખત પોકાર ઉઠાવ્યો હતો.

છેવટે વૉર રીલીફ ફંડ ઉઘરાવવાનું પણ માથે લીધું હતું તથા મોટી રકમ ઉત્પન્ન કરી હતી, અને ફંદન કરતાં કરતાં કહેવું પડે છે કે પોતાની આખરી થતાં પોતાથી જનતો ફાળો જનકલ્યાણ અર્થે કાઢી ગયાં છે. હા! શું બાઈની જાહેર સેવા કરવામાં નિઃસ્વાર્થી ખંત! શ્રીમંડળની સંસ્થાપર એમનું લક્ષ્ય વિશેષ હતું પણ સાથે નાનીબેન મળજર તથા બાળ-ગૌરી સુનશીના મહા પ્રયાસે ઉભા થયલા વનિતાવિદ્યામમાં પણ અવાર નવાર સર અવસરે જઈ પોતાથી જનનું કરવામાં પાછાં હઠતાં નહિ. આ ઉપરાંત બાઈની જાહેર સેવા વિશેષ હતી. ગુજરાતમાં ખરેખર એક રત્ન હતું તે આજ અતિ ખેદ સાથે ગુમ થયલું આપણે જાંઈએ છીએ.

પતિ તરફની છૂટ: આપણા હિંદુશાસ્ત્રમાં વર કન્યા બેઉ લગ્નની પવિત્ર ગાંઠથી જોડાય બાદ શ્રીએ પતિના કલ્લાસર દરેક બાજતમાં ચાલવાનું કહેલું છે. આ યોગ્ય છે, અને એ જ રીતિ સહ કોઈ જાતિમાં જોવામાં આવે છે. સ્ત્રી રચનારે શ્રીને અબળા બનાવી એટલે તેના દેહની રચનામાં અમુક નરમાસ, કોમળપણ વગેરે ગુણો મુક્યા, જેથી તેણી ગૃહવ્યવસ્થા વગેરે અંદરનું કામ ચાલાકીથી કરી શકે, અને પુરૂષને બળ અધિક આપ્યું, જેથી તે બાહ્ય કાર્ય કરી સંસાર નિભાવે. આથી શ્રી એ પુરૂષની અર્ધાંગી કહેવાય છે. પાછળથી પંડિતોએ કેટલેક ઠેકાણે પુરૂષ જાતિની જ શક્ત તારીફ કરી કહેલું છે કે પતિ ગમે તેવો નશીબે મળ્યો હોય તો પણ શ્રીએ પતિના કહેવામાં જ રહેવું. આ ખરેખર ભૂલ ભરેલું છે. એમ પણ અને છે કે શ્રી બાલેલી ગણેલી હોય અને દેવયોગે ખરાબ અજ્ઞાન પતિની સાથે લગ્નની ગાંઠથી જોડાય છે. આવે પ્રસંગે શ્રીએ પતિને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરવાની જરૂર છે. શ્રી પોતે હુશિયાર હોય, સાહિત્યની શોખીન હોય, અને લોકોપયોગી કાર્ય કરવાની ઉલટ ધરાવતી હોય, પણ જો તેના પતિના વિચાર બિલકુલ મળતા નહિ હોય તો તે બાપડીની શક્તિ અંદર સમાઈ રહે છે, અને પોતાના જ્ઞાનનો લાભ તે કોઈને પણ આપી શકતી નથી. જ્યાં પતિને જ ગમતું નહિ હોય ત્યાં તે બાપડીનું શું ચલણ? આ બાજતમાં પંજુ જમનાબાઈ પૂરેપૂરાં ભાગ્યશાળી

હતાં. એમના પતિ શોક નગીનદાંસ એક મોટા ઓધેદાર, ઉદાર વિચારવાળા અને બહેર સેવા કરવામાં એમને ઉત્તેજન આપનારા હતા. એ આપણને તેમણે મૃત્યુ સમયે દીધેલાં બોધ ઉપરથી જાણ્યાં આવે છે. કંમ લાગ્યે જો તેમના વિચાર એવા નહિ હોતે તો આટલું અધુરું બહેર કાર્ય જમનાખાધ કરી શકતે નહિ.

પતિના દેહાંત પછી બાઈનું જીવન ખરેખર એક સાધ્વી તરીકે હતું. સ્નેહીનો વિયોગ, તેમાં પણ ખાસ અંગના સ્નેહીનો વિરહ, માણસ માત્રને દુઃખ તથા શોક ઉત્પન્ન કરે છે. તેમ એમને પણ દુઃસ્વસ્તી રીતે લાગ્યું એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નહોતું. એ શોકમાંની શોકમાં તથ્યવત ઠીક ચાલતી નહિ હોવાને લીધે એ કુંક સમય બહેરમાં લાગ લઈ શક્યાં નહોતાં, પણ પછીથી તુર્ત સમાજનું કામ ખંતથી ચલાવવાનું શરૂ થીયું હતું. એ એમના માનસિક બળની શ્રેષ્ઠતા દર્શાવે છે.

નિષ્કામ વૃત્તિ અને ઔદર્યઃ ખુબીની વાત તો એ છે કે બાઈએ જે જે રકમ ધર્મદા બુદ્ધાં બુદ્ધાં ખાતાંઓને આર્પણ કરી છે, તેમાં ગુજરાતની ઘણી ખરી નાની યાં મોટી સંસ્થા સમાઈ જાય છે. શ્રીમંત તો આજે ઘણા નગરે પડે છે પણ સર્વથી કંઈ પોતાના દ્રવ્યનો સંકુપયોગ થતો નથી. દ્રવ્ય ઘણું હોય પણ મન સાંકડું હોય, તો એક પાઈ પણ ધર્મદામાં આપી શકાતી નથી. અરે! એટલુંજ નહિ પણ એવાઓ પોતાને કાળે પણ કાંઈ વાવરી શકતા નથી; અર્થાત્, તેઓ ધન કમાઈ તેની સાચવટ કરવાને જ પ્રભુ તરફથી સરભલા હોય છે. આ સાધુ જીવન ગાળનારી બાઈના અંતઃકરણમાં તેમ નહોતું એ ચોક્કસપણે બહેર રીતે જાણાયું છે. કારણ તે જે કંઈ કરતાં તે નિષ્કામ વૃત્તિથી ફરજ તરીકે કરતાં.

કુંક જે બોલઃ છેવટમાં માત્ર જે કિમતી શબ્દ આપણી આર્ય મહિલાઓને કહેવાના છે, તે એ છે કે સાધ્વી જમનાખાઈએ અંતકાળ સુધી અથાગ શ્રમ લઈ જે અમૂલ્ય બોધ દીધો છે તેનું સૌએ સ્મરણ, મનન ને નિદિધ્યાસન કરી તેને જ પગલે ચાલી અને તે પ્રમાણે સુકાર્યમાં હરહમેશ પ્રવૃત્ત રહેવાને પ્રયત્ન કરવો, અને રંક હો વા શ્રીમંત હો, પણ કેવળ નિરુદ્ધમી જીવન નહિ ગાળતાં તેમણે કંઈ ને કંઈ શુભ કાર્યમાં પરોવાઈ રહેવું જેથી ધીરે ધીરે ઉન્નતિના માર્ગમાં જવાશે. જમનાખાઈએ શ્રીમંડળ જેવી સંસ્થા સ્થાપી એક રીતે ઉન્નતિનો માર્ગ ઘણો સરળ કરી આપ્યો છે. જારીકોથી જે અવલોકન કરવામાં આવે તો જાણાય છે કે જ્યારે શ્રીમંડળ જેવી સંસ્થા હરિત ધરાવતી નહિ હતી ત્યારે આપણી ગુજરાતી સ્ત્રીઓ કેળવણીમાં ઘણી પછાત હતી પણ અંતે એમણે પ્રત્યક્ષ દેખાડી આપ્યું છે કે એમના પછી પણ સમાજનું કાર્ય ખંતથી ચાલુ રાખવાને કેટલીક આર્ય દેવીઓ હાલ સુશિક્ષિત અનેલી છે જેઓમાં સુખ્યત્વે કરી કળાવતી ભવાનીદાસ માતીવાળા અંગસ્થાન લે છે.

અફસોસ! અફસોસ! જમનાખાઈ! કોઈને સ્વપ્ને પણ ખ્યાલ નહિ હતો કે કાળ રાક્ષસ એકાએક આવી તમારાપર ગલબો કરશે! ખેર! તેણે તમારા દેહનો અંત આણ્યો છે, પણ તમારો જે અમર આત્મા તેને તે પકડી શક્યો નથી. તે તો દેહથી છુટો પડી તમારી અહિંની અતિ શુભ કરણીને લીધે જૂ, ધુવર અને સ્વર્ગલોક કરતાં પણ ઉંચો જે મહુલોક યા તપોલોક તેમાં પ્રારનો એ વાસો કરી બેઠો હશે. હબર હાથના ધણીની અક્લ આગળ માનવ જાતની શું છુદ્ધિ! પ્રભુ એમના આત્માને શાંતિ આપો, એ જ છેવટની પ્રાર્થના.

ગં. જમનાબહેન.

લેખક:—રા. મદનલાલ જોડિસનદાસ ગબજર, એમ એ.

ગં. સ્વ. જમનાબહેન નગીનદાસ સક્કઈ મુંબઈ ગુજરાતી હોંદુ સ્ત્રીમંડળ કે જેનાં એ મૂળ-સ્થાપક હતાં, તેની તરફથી બહાર પડતા એમના સ્મારક ચંકમાં મને લખવાનું કહેવામાં આવ્યું છે. મારી ફરજ છે કે એમના મારી સાધના પરિચય તથા સંબંધ તથા મમતાને લીધે મને કહ્યા પહેલાં લેખ મોકલી આપવો બેઠતો હતો, પણ કેટલાક દૂર ન કરી શકાય તેવા વ્યવસાયોને લીધે તેમ કરી શક્યો નથી, પણ આ માત્ર હંકમાં નીચે પ્રમાણે મારો ઉદ્ગાર લખી જણાવું છું:—

ગં. સ્વ. જમનાબહેનની સાધનો પરિચય મારાં માતૃશ્રીરૂપ સ્વર્ગસ્થ કાષ્ઠી કાશીગૌરી મારફતે લગભગ ૧૨ થી ૧૫ વર્ષ ઉપર થયેલો ને તેની મારફતે એમના પુણ્યાત્મા પતિ સ્વર્ગસ્થ નગીનદાસ સક્કઈ સાથે પણ ઘણો સંબંધ થયો હતો. મારે કહેવું અગત્યનું છે કે બાઈ નગીનદાસ તેમ જ ગં. સ્વ. જમનાબહેન મારી પ્રત્યે ઘણીજ સારી લાગણી ધરાવતાં હતાં, ને મારા શ્રેયમાં એટલી તો ચિંતા ધરાવતાં કે મારે તેમને એક વડીલ તરીકે માન્યા વગર છુટકો નથી જ.

ગં. સ્વ. જમનાબહેન સક્કઈના લાંબા મદવાડ પછીના એમના મૃત્યુથી ગુજરાતી મંડળને તેમ જ મુંબઈ બંધકે મુંબઈ ધિલાકાની આખી ગુજરાતી કોમને (તેમાં મુખ્યત્વે કરીને સ્ત્રી વર્ગને) એક મોટી ખોટ પડી છે. તેમની કેળવણી, જે આપણે નિરાળા કેળવણીના બિંદુએ જોઈએ તો, કાંઈ વિશેષ નહોતી પણ તેમની ખાનદાની, તેમનો હુનીઆનો અનુભવ, અને દરેકમાં સારરૂપ સાઈ અહણ કરવાની વૃત્તિ, તથા સઘળા ઉપરાંત, નાના મોટાને ભેગા કરવાની ઈચ્છા, નવા જૂના સાથે ચલાવી લેવાની વૃત્તિ, તેમ જ નવું કરવાનો અથાગ ઉમંગ એટલાં બધાં હ હતાં કે તેમના સઘળા કાર્યનો આધાર તેમની આ પ્રકૃતિઓ ગણી શકાય કે જેને લીધે સઘળાં કાર્યો ઘણી જ સારી રીતે ફળીજૂત થયાં છે. તેમનામાં દરેકને સાંભળવાનો તથા વાળવાનો ગુણ એટલો હતો ને તે પ્રમાણે તેનું કામ કરી છુટવાનો ગુણ એટલો બધો હતો કે મારાથી કેટલીક વખતે તેમને કહી જવાતું કે તમે ગુજરાતી હોંદુ સ્ત્રીમંડળને પકડીને સ્થાયી પાયા પર મેલીને પછી બીજું કાંઈ આદરો, પણ આજ ગુજરાતી હોંદુ સ્ત્રીમંડળમાં જે ઉત્સાહ તથા શક્તિ આવ્યાં છે તે તેમના સ્વભાવને લીધે છે ને તે જ સ્વભાવથી આજ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ આગળ પગલાં ભરી રહ્યું છે. મને આશા છે કે એમનો સઘળાનો જોડે હળીમળીને ચાલવાનો ગુણ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળના પાયારૂપ થશે ને ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ દરેક સ્ત્રીકાર્યોને તથા સંસ્થાઓને ઉપાડી લઈને ઘટતી મદદ કરશે.

ગં. સ્વ. જમનાબહેનનું જીવન એકમય નહોતું દ્વિમય હતું. એનાથી જ આપણે બાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સ્વર્ગવાસ પછીનો એમનો કાર્યાચ્છ મંદ સમજી શકીએ છીએ તથા ઈશ્વરે એમનું બેઠું આજ દંશ વર્ષ જીવાણું હોત તો-ગુજરાતીઓમાં કાંઈ નવીન જીવન-પણ આવતે. પણ આ ખેદ કરવાનો સમય નથી, હવે માત્ર એમના એ ગુણોની કદર કરી એમનું આદરેલું કામ વધારે ને વધારે આગળ આવે અને એના સંબંધમાં એમના કામની યાદગીરી રહે એમ જ મારી ઈચ્છા છે. એમના ગુણોનું કથન કરવાનું મારાથી બનતું નથી તેથી ક્ષમા માગું છું.

ગં. જમનાબાઈ સમુદ્ધ.

લેખક:—રા. અંબાશંકર હરિશંકર યાજ્ઞિક.

હાલ થોડા દિવસ થયાં મેં સાંભળ્યું અને વાંચ્યું કે સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈની છબી એક સલાના હોલમાં મુંબઈમાં ખુલી મુકાઈ અને હવે સાંભળું છું કે તેમના સ્મારકમાં એક ખાસ લેખનું પુસ્તક પણ પ્રકટ થવાનું છે. ધન્યવાદ છે બન્ને પ્રયત્નકર્તાઓને કે ગુજરાતના આદર્શ સ્ત્રીજીવનરૂપ જમનામૈયાના આ દેશપર ચઢેલા અનેક ઉપકારમાંથી ચર્ચિત્વ છોડાવવાનું કાર્ય કરે છે અને તે ઉપરથી મને પણ એમ ધારણા થઈ આવી કે હું પણ મારી કલમનો રંગ તે સ્મારકમાં પૂરું નેથી દેશસેવાનાં ઉમેદવાર ગુર્જર સ્ત્રીજીને કાંઈક ઉપયોગી તત્ત્વ મેળવી શકે.

માતા જમનાબાઈના જીવનનું છેક આદિથી અંત સુધીનું ચરિત્ર લખી શકું તેટલો તો પરિચય નહોતો, પણ જેટલું જોયું, જાણ્યું અને અનુભવ્યું તેટલું પણ અમારા સંસારને ઉચ્ચ આદર્શ પર લઈ જવાને માટે બસ હતું, તેથી સંભવ રહે છે કે અદ્ય સહવાસનું લખવું પણ તેના અધિકારીઓને ઉપયોગી થશે.

ન્હાના કે મ્હોટા ગણાતા હરકોઈ મનુષ્યના અંતર ભાગમાં ખરૂં રહસ્ય અને રૂપ શું છે તે ત્યારે જ જાણી શકાય છે કે જ્યારે તે તે વ્યક્તિઓને અચાનક મળવાનો પ્રસંગ મળે છે. માતા જમનાબાઈના પ્રસંગમાં પણ અમારે એમ જ બન્યું હતું.

મોજમલ અને આનંદમાં ડોલતી મુંબઈ નગરીમાં સંવત ૧૯૬૮ ની સાલની એક રૂતમાં અમારો એક દિવસ એવો દુઃખમય હતો કે જેવો અમે આહીએ છીએ કે અમારા વિરોધીને સ્વપ્નમાં પણ ઈશ્વર ન બતાવે જ્યારે નિરાધાર માણસો દુઃખી બની જાય ત્યારે, સુખી અને નામાંકિત ગણાતા માણસોનો આશ્રય લેવાનું તે વધારે ચાહે એ સ્વાભાવિક છે. તે મુજબ અમે પણ એવા સુખી શ્રીમંત નામાંકિત મનુષ્યોની એક નામાવલિ તૈયાર કરી મળવા જવાનું શરૂ કર્યું. હંમેશા એ ધારણા રહેતી હતી કે અમુકને મળીશું તો આપણું દારિદ્ર્ય ભંગારે. અમો બન્ને માણસ એવા પ્રકારની યોગ્યતામાં હતા કે કોઈ પણ સારા માણસનો સાત થોડોક આધાર મળ્યા પછી લેશ પણ તેને જીલ રૂપ થયા વિના સુખેથી પોતાની ગાડી આગળ ચલાવી મદદગારને યથા અપાવી શકીએ, પણ એદ એ હતો કે અમારો પોશાક અને ઢબ કાઢીઆવાડી ગામઠી, અને અનુભવ પણ લગભગ તેવો જ, તેથી પ્રથમ તો મુંબઈના રહેવાના ઘરોમાં પેસાય કેમ એ પણ એક મુશીબત હતી. ત્યારે જેવાનું પણ એ જ છે કે એવા સમયમાં એવા મનુષ્યોને એ હંગમાં જાણીને જ ખાસ આધાર આપવામાં, સ્નેહ બાંધવામાં જે પોતાનું સૌજન્ય, પોતાની શ્રીમંતાઈ અને નામનાનો ઉપયોગ કરે છે તે જ વિરલા કહેવાય છે.

આ ગુણ જમનામૈયામાં હતા કે જે પ્રસંગ અત્યારે યાદ આવતાં સદ્ગતના સ્વભાવને માટે પરમ પૂજ્યભાવ ઉત્પન્ન થઈ હૃદય ભરાઈ આવે છે. ખરૂં છે કે—

રજુમહિ શરા તથા ગુણીઅલના ગુણભણ,
એહી નિર્ધનના યતા—એ તો વિરલા પ્રાણ.

આ વાક્યનો અનુભવ અમોને ઉપરને સમયે બરાબર થયો. ઘણા નામાંકિત શ્રીમંતોને દ્વારે હાલે ભેઠએ છીએ, અને જાતે પણ અનુભવ લેવાયો છે, કે જેને મળવામાં લાલ વિશેષ

ધારીએ (અને મળે પણ ખરો, કદાચ) પરંતુ શેક અથવા બાઈ બેચાર માસે મહા મુસીબતે જ મળે કે જ્યારે મળવા ચઢાનારની દરકાર યા તો દેહ લગલગ છુટી જવાનો પ્રસંગ પણ નજીક હોય અને તેટલી વિટંબણાને અંતે જવાબમાં એ જ હોય કે “જોઇશું”, “વિચારીશું”, અગર તો બહુ સારે, “ફરી કોઇ વારે મળજો” બસ ખવાસ, આમ જ હોય છે. જ્યારે જગત્-પાલિની માતા જમનામાં પ્રથમ દર્શનીય ઉત્તમતા તે જ હતી અને પહેલે જ પગલે અમોને સાફ બતાવી આપ્યું કે તેમના નામના પ્રમાણમાં તેમને મળી શકવાનું અમે જેટલું દુષ્કર ધાર્યું હતું તેટલું જ સહેલું થયું હતું. કહો, તે વખતે અમારા અંતઃકરણમાં કેવો આહ્વાદ અને આશીર્વાદ ઉત્પન્ન થયો હશે! ગરીબોને મળવાને માટે તેમનાં દ્વાર સદા ખુલાં જ હતાં. ગરીબો સાથે વાતો કરી તેમનાં દુઃખ બહુવા માટે તેમનાં કાન તથા મુખ અહોનિશ તત્પર જ રહેતાં હતાં. ગરીબોનાં તેમાં પણ સ્ત્રીઓનાં દુઃખ દૂર કરવા માટે, સ્ત્રીઓની લગ્નજતા રક્ષણ અર્થે અને સ્ત્રીસંસારની ઉન્નતિ અર્થે તેઓનાં હૃદય, ધન તથા લાંકાર હંમેશાં ખુલા જ રહેતા હતા. મને લાગ્યું કે એમનો હંમેશનો નિત્ય નિયમ જ એવો હશે કે અચાનક આવેલા ગરીબ અતિથિની ખબર થતાંજ હજારો કામ મુકી પ્રથમ તેને મળવું, તે એટલે સુધી કે દેવપૂજન સહિત પણ ગરીબ અતિથિના સત્કારની પછીને સ્થાને મનાવું હોય. એમ, અમે મળ્યા તે સમય પ્રાતઃકાળનો હતો, અને પોતે પોતાના બંગલાના કંપાઉન્ડમાં બિરાજમાન કરેલા શિવાલયમાં શિવપૂજનમાં હતાં છતાં તેમના એક બાળક તરફથી અતિથિ આગમનના ખબર થયા કે તરત નવરા નૃધી એમ ન કહેતાં હાથમાં ચંદન સહિત ઉઠી સામાં લેવા આવ્યાં. કેટલો બધો સત્કાર, કેટલો બધો અતિથિ-આગમન-પ્રેમ! હસીને આવકાર આપ્યો. “આવો. જરા બેસજો હો, ભાઈ. હું શિવપૂજન કરી હુમણું આપું છું, ભાઈ,” કેવી ખુશીની વાત! અમોને આજ સુધીમાં અતિથિદેવો મઘ એ શાસ્ત્રીય સૂત્રનું યથાર્થ પરિપાલન જો ક્યાંય પણ જોવામાં આવ્યું હોય તો તે અહિંજ.

મને લાગે છે કે તે માતા મૂઢને જોવાથી ખુશી થયાં હતાં તેના કરતાં પણ અધિક તો મારી સાથેનાં મારાં પત્ની અને બાળકને જોવાથી થયાં હશે, કારણ કે તેમની પહેલી નજર તેઓના વસ્ત્રાચ્છાદન તરફ દોડી, જેને પરિણામે બીજી બધી વાતો કરતાં પહેલાં જ તેઓના કપડાં સંબંધી ચોક્કસ પ્રથમ કરી.

ધર્મ વિષયમાં ઘણા લોકોને મુખેથી અમે સાંભળ્યું હતું કે તેઓ તો ચુસ્ત સનાતની છે, અને દેવળ પૌરાણિક વાતોને માનવા ઉપરાંત પોતાના સિવાય સામાજિક મંડળી કે એવી બીજી કોઈ પણ તત્વદર્શી સંસ્થાઓમાં લાગ ન લેવો એવાં એકમતી અને આચ્છી છે, પણ અમને તો આ કહેનારના વચનોમાં બહુ સત્ય ન લાગ્યું. કારણ કે અમારા મેળાપ સમયે એવું ઉત્તમ ધર્મ-પાલન જોવામાં આવ્યું કે બીજી કોઈ પણ ધાર્મિક સંસ્થા કે ધાર્મિક સેદસાંવ તેમના અંતરમાં હતું નહિ કારણ કે અમે ગયા સારે તેઓ બરાબર શિવપૂજનમાં તક્ષીન હતાં. આંગણે આવેલા દુઃખી અતિથિ કે જે ચૈતન્ય શિવ છે તેની અપ્રસન્નતાની આગળ સ્વયંસ્થાપિત શિવની અપ્રસન્નતાનો લેશ પણ વિચાર ન કર્યો પરંતુ વિશેષ કલ્યાણનો વિચાર કરી યોગીઓને પણ અગમ્ય એવો સેવાધર્મ જ પાળું છું એમ બતાવી આપ્યું અને સેવા ધર્મઃ પરમગદ્દનો યોગિનામપ્યગમ્યઃ એ વાક્યનું મને બરાબર લાન કરાવ્યું.

* જીવનચરિત્રો લખવા યોગ્ય અને અનુકરણ કરવા યોગ્ય હોય એવા જગતના ખરેખરા ઉપકારી અને નિઃસ્વાર્થ સેવા કરનાર ખવિત્ર આત્માઓની સાખીતી ત્યાં જ થાય છે કે

જ્યાં બીન વસીલદાર, વટેમાર્ગી, દુઃખી, નિરાધાર મનુષ્યોનો મેળાપ થાય છે, અને પોતાનો પ્રેમ બતાવાય છે: હવે અમે મળ્યાં અને ત્યાંથી ઉઠી મુકામ તરફ પ્રયાણ કર્યું અને છેવટ જ્યાં મુઘી મુગધમાં રહ્યાં ત્યાં મુઘીના વાર્તાલાપનું પ્રકરણ થયું. જ લાંબું છે તેનો સમાવેશ થવા અત્યંત સંભવ નથી. તેથી તે લાગ છોડી દેતાં પણ હુંકમાં એટલું જ કે એ માતાએ અમારા ઉપર જે ઉપકારો ચલાવ્યા અને અમારા પ્રત્યે જે મમતા ટકાવી રાખી તે કૃત્ય એટલું તો ઉત્તમ હતું કે જેનું વર્ણન શાસ્ત્રકારોએ કર્યું છે તેનું જ. જેમાંનાં થોડાંક દૃષ્ટાંતો નીચે ટાંકી તેને ઉપસંહાર તરીકે ગણી હું મારો લેખ સમાપ્ત કરીશ.

પ્રદાનં પ્રચ્છન્નં મૃદુમુપગતે સંઘ્રમવિધિઃ

પ્રિયં કૃત્વા મૌનં સદસિ કથનં નાપ્તુપકૃતેઃ

અનુત્સેકો લક્ષ્મ્યાં નિરમિભવસારાઃ પરકથાઃ

સતાં કેનોદ્વિદં વિષમમસિધારાવ્રતમિદમ્ ॥

ગુપ્ત દાન દેવું, ઘેર આવેલાની સંઘ્રમથી આગતા સ્વાગતા કરવી, હિત કરીને પણ મૌન રાખવું, પોતે કરેલા ઉપકારને સલામાં પ્રકટ કરવો નહિ અને કોઈના પણ પરાભવના સારાંશ વગરની (એટલે કોઈની નિંદા રહિત) વાતો કરવી, એવું જ ખડ્ગની ધારા જેવું તીક્ષ્ણ મત સંજ્ઞાઓમાં હોય છે. તે સ્વર્ગવાસી જમનામાતામાં હતું.

મનસિ વચસિ કાયે પુણ્યપીયૂષપૂર્ણા-

સ્ત્રિમુવનમુપકારશ્રેણિમિઃ પ્રીણવન્તઃ

પરગુણપરમાણૂર્વત્તીકૃત્ય નિત્યં

નિજહૃદિ વિકસન્તઃ સન્તિ સન્તઃ કિયન્તઃ ॥

મન, વચન ને શરીરથી જે પુણ્ય જ કરનારા છે, જે ઉપકારથી ત્રણે જગતને પ્રસન્ન કરે છે અને બીજાના થોડા ગુણને પર્વત જેવડા મોટા કરી નિરંતર પોતાના મનમાં પ્રસન્ન થાય છે, એવા સત્પુરુષો થોડાક જ છે. તેમાંનાં એક એ સ્ત્રીરૂપ અને પુરુષને પણ ઢાંકી આપે તેવાં સંજ્ઞાનતાપરાયણ સ્વર્ગવાસી માતા જમનાબાઈ હતાં.

દાતા ન દાપયતિ દાપયિતાં ન દત્તે

યો દાનદાપનપરો મધુરં ન વક્તિ

દાનં ચ દાપનમયો મધુરા ચ વર્ણી

ત્રીપ્યપ્યમૂનિ ચલુ સત્પુરુષે વસન્તિ ॥

જે દાતા છે તે, અપાવતા નથી, જે અપાવે છે તે પોતે આપતા નથી, અને જે પોતે આપે છે તથા અપાવે છે તે મધુર વાણી બોલતા નથી. પણ સંજ્ઞાઓમાં તો આપવું, અપાવવું અને મધુર વાણી બોલવી એ ત્રણે વાનાં હોય છે. આતું સંપૂર્ણ સૌજન્ય માતા જમનાબાઈમાં હતું. અને એટલા માટે જ એમણે અમારા ઉપર કરેલાં ઉપકાર તથા મદદગારીનું આ જગતે વર્ણન આપી શકતાં નથી. એમની સાફ આશા હતી કે મારો કરેલો કાંઈ પણ ઉપકાર તમે ગણતા હો તે હું ઉપકાર ગણતી નથી પણ ફરજ સમજું છું, મનુષ્ય કર્તવ્ય સમજું છું. માટે મારી હાજરી કે ગેરહાજરીમાં તેને તમે ક્યાંઈ પણ કદી પ્રકાશ કરશો નહિ. વળી,

દ્યુતાઃ સન્તિ સહસ્રશઃ પ્રતિપદં વિદ્યાવિદોઽનેકદાઃ
સન્તિ શ્રીપતયો નિરક્ષયનદાસ્તેઽપિ ક્ષિતૌ ભૂરિદાઃ ।
યે કર્મણ્યનિરીક્ષ્ય વાન્યમનુજં દુઃસ્વાદિતં યન્મન-
સ્ત્રાદ્યં પ્રતિપદ્યતે જગતિ તે સત્પુરુષાઃ પંચપાઃ ॥

ઠેકાણે ઠેકાણે હજારો શ્રુતીર પુરૂષો છે, વિદ્યાને ભણનારા અનેક છે અને કૃષેરનો પણ પરાભવ કરનારા એવા ધનાઢ્ય મનુષ્યો પણ પૃથ્વીમાં ઘણા છે. પણ બીજા મનુષ્યને દુઃખી બોધને બેઝોનું મન તદ્દુપપણું પામે છે તેવા સજ્જન મનુષ્યો તો જગતમાં કોઈ જ પાંચ છ હશે.

એ કોઈક પાંચ છ માંહેના બેનો અમને અનુભવ થયો હતો, જેમાંના એક પુરૂષ વર્ગના સદ્ગત પિતા મહર્ષિ દાદાભાઈ નવરોથ (ઈશ્વર એમના આત્માને 'શાન્તિ આપો), અને બીજા એક સ્ત્રીરજ આ સ્વર્ગસ્થ માતા જમનાબાઈ હતાં, કે જેમણે ગુર્જરીને માટે જીવનપર્યંત તન, મન અને ધન એમ ત્રણેવડે સેવા કરી હતી. અમો હુટુમ્બનો અને માતા જમનાબાઈનો સહવાસ મુંબઈમાં ઘણી વખત રહ્યો હતો. તે વખતનો તેમનો એકેએક બોલ અમોને યાદ છે. તેમાં પણ પ્રથમ મેળાપના જે બોલ નીકળ્યા હતા તે હૃદયમાં કોતરાયલા છે. તે વાચકના ઉપયોગ અર્થે અત્ર પ્રકાશ કરીએ છીએ.

જમનાબાઈએ મારાં પત્નીને પૂછ્યું, તમારું નામ શું ?

જવાબ—મણિ.

જમનાબાઈ—તમે કાંઈ બાબતો છે ?

જવાબ—જી હાં બા, મેં ગુજરાતી છ ધોરણનો અભ્યાસ પૂરો કર્યો છે.

જમનાબાઈ—ઓહ, વાહ ! ત્યારે તો ઘણી પ્રુશીની વાત. તમે તમારો સંસાર સુધારી શકો અને દેશને ઘણો ફાયદો કરી શકો, હો !

જવાબ—માતાજી, અમારાથી શું થાય ? સંસાર તો આપે સુધાર્યો છે, અને દેશને ફાયદો પણ તમારા જેવાં સમર્થ વિદ્વાન માતાજી જ કરી શકે.

જમનાબાઈ—અરે ! બાઈ ! તમે કાંઈ ન કરી શકો એ શું બોલો છો ? તમે ભણો છો કે જે કંઈ થશે તે તમારા જેવી ઉછરતી બલિષ્ઠની માતાઓથી જ થશે ? તમો જે કંઈ કરવા ધારશો તે કરી શકશો. કરવા ધારો તો તમારા હાથથી દેશનું એટલું બધું કલ્યાણ થાય કે જેટલું કોઈ પણ મહાન સત્તાધીશો ન કરી શકે. આપણા દેશનું કલ્યાણ તે તમારા જેવી ઉછરતી દેવીઓથી જ થયું છે. તમે કોણ છો તે તમે ભણો છો ? તમો એક સાધારણ સ્ત્રી નથી, પણ વિચારો તો આ દેશની દેવી છો.

દેશનું હિત—સેવા—કલ્યાણ જે કંઈ બનવાનું છે તે તમારાથી જ બનશે, બીજાઓથી કશું બનવાનું નથી. આ દેશનું ગૌરવ અને મહત્તા હવે ઉછરતી દેવીઓના હાથમાં જ છે. આજ સુધીમાં આ દેશ જે કંઈ આબાદીમાં અને મુશોક્ષિત દેખાતો આવ્યો છે, તે પૂર્વની પવિત્ર દેવીઓના જ પ્રતાપ છે; દેશસક્તિવાન, વિદ્વાન સ્ત્રીઓના પરિશ્રમનું જ ફળ છે. એકલા પુરૂષોથી કંઈ જ પણ બન્યું નથી, ધાર્મિક કે આર્થિક દરેક કાર્યને માટે ઇતિહાસમાં જુઓ તો પરાપૂર્વથી સ્ત્રીઓનો સરખો હિસ્સો જ લખેલો વંચાતો આવે છે. જે સ્ત્રીઓની મદદગારી નહોત તો પુરૂ-

પોનાં વર્ણવેલાં પરાક્રમોનું એક પણ કામ બનત નહિ, એ તમે જાણો છો? માટે આપણા આ દેશના પુરુષોની સાથે જ્યારે તમે સ્ત્રીઓ મંદિરરૂપ સંસારની સેવામાં સાચી ભાગીદાર થશો, ત્યારે જ દેશનું કલ્યાણ બનશે. તે સિવાય તો બનવું સમ્ભવ મુશ્કેલ છે. દેશની આખાદી જ્ઞાની, બ્રહ્મચારી, વિદ્વાન, બુદ્ધિમાન અને સુદૃઢ બાળકોથી છે. બાળકોને સુદૃઢ અને આરોગ્યવાળાં તથા સારા ઉત્તમ વિચારનાં, બહેમ વગરનાં અને ગુણવાન, વિદ્વાન બનાવવાં તે તેમની માતાઓના હાથમાં છે, અને વિદ્વાન, ગુણવાન અને હુશીઆર તથા સંસારકાર્યમાં કુશળ માતાઓ બનાવવી તે કુમારીકાઓમાંથી બની શકે છે. ત્યારે તેવી કુમારી, કે ઉત્તમ અને પવિત્ર, ગૃહકાર્યમાં અને ગૃહસંસારમાં કુશળ ગૃહિણીઓ બનાવવી તે તમો હવેની વર્તમાન કાળની એટલે ચાલતા સમયની સ્ત્રીઓના હાથમાં છે. કેમકે તમે પોતે બાલુલીઓ છો, તો હવે કોલેજમાં અને સ્કૂલોમાં દાખલ થઈ સારી સતી સ્ત્રીઓના ઈતિહાસ વાંચો તથા ગામે ગામ સારાં સારાં મંડળો સ્થાપન કરો. તમારી બાળાઓને સારી રીતે કેળવો. દર મહિને એકેક, સભા બોલાવો તેમાં ઉત્તમ બોધક વ્યાખ્યાન આપો. લુના બહેમો અને રૂઢિનાં બંધનોને તોડો. બાળકોને ઉછેરવા બેટલું ખૂરતું ઘરવેલું શીખો. બાળલક્ષ્મી ન થાય તેની સર્વને સમજ આપો. કન્યાવિક્રય ન થાય તેની નાની મોટી બેનો દિકરીઓને શિખામણ આપો. જ્યાં જ્યાં મંડળ સ્થાપો, કે જે બહેનપણીઓ મળે ત્યાં શાક લાલની હુથલી મૂકી સદુપયોગની વાતો કરો. થોડું બાલુલી બહેનોને કોલેજમાં જવાની, આગળ વધવાની સલાહ આપો અને બીલકુલ અલાણને માટે ઘરને ખાનગી નિશાળો બનાવી તેમાં બાણવો. નવરાશને વખતે જ્યાં અત્યારે સાધારણ વર્ગમાં ગ્રંથપા પાનાં અને કોડીઓ ફટાય છે ત્યાં ભરત ગુંથણનો પ્રેમ ઉત્પન્ન કરો. આ તમારી દેશસેવા છે, સમજ્યાં? સલ્પના સ્તંભ હરિશ્ચંદ્ર જેવાને સ્ત્રીઓએ જ ઉત્પન્ન કર્યાં છે. રામ અને કૃષ્ણ જેવા યોગેશ્વરોને પણ યોગ અને નીતિની મૂર્તિઓ પણ સ્ત્રીઓએ જ બનાવ્યા છે. વિશ્વામિત્ર, વશિષ્ઠ વગેરે રૂપિઓ આ આપણા જ દેશમાં ઉત્પન્ન થયા છે અને તેઓને સ્ત્રીઓએ જ બનાવ્યા છે. યાદ છે કે એક દિવસ આ આપણા દેશમાં મદાલસા જેવી માતાઓ હતી, કે જેણે પોતાના બધા પુત્રોને એવી કેળવણી આપી કે જેને લીધે તેઓ ધર્મધુરંધર મહાન યોગીઓ જ બન્યા અને દેશસેવા જ કરી રહ્યા. એ મદાલસાની દેશસેવા નહિ, તો બીજું શું? જો આ વાત તમે ન જાણતાં હો, તો મદાલસા-આખ્યાનની ચોપડી શોધી વાંચજો અને તે સિવાય બીજી પણ એવી ઘણી ચોપડીઓ છે કે જેમાંથી આ દેશના લલ્લામાં સ્ત્રીઓએ શું સેવા કરી છે, સંસારમાં સ્ત્રીનો કેટલો હિસ્સો છે તે જાણવામાં આવશે. પણ અફસોસ છે કે આપણા દેશની સ્ત્રીઓ બાલુલી છતાં નિશાળ છોડ્યા પછી પુસ્તકોનું વાંચન બીલકુલ છોડી દે છે. ઘણી જગોએ ભોઈએ છીએ કે તેથી જાણવાની કેળવણીને તે દીપાવવાને બદલે વખોડાવે છે. માટે હવે તમે સ્ત્રીપણું છોડી, કાર્યમાં-સંસારની સેવાના કામમાં દૃઢ, ઉદ્યોગી અને હિંમતવાન થાઓ. નિંદા-ખેર અને અણસમજી બિચારા ગામડીઆઓની ચેષ્ટાનો લય છોડો, અને જે ઉપર કહ્યું તે મુજબ કરો તો તમોને જાણવામાં પણ નહિ આવે તેમ ઉત્તમ દેશસેવાનું કામ તમારા હાથથી જ બની જશે. દેશસેવાનો ધર્મ શીખવાને માટે કંઈ શાળા કે ધોરણ હોતાં નથી. બાલુલી બાઈઓએ પોતાના જ્ઞાનનો ફેલાવો કરવો તેનું નામ દેશસેવા. માટે સમજો કે તમારા જેવી આ દેશની ઉગતી વયની સ્ત્રીઓ જ સારી દેશસેવા કરી શકશે. અને એમાં એક ફક્ત દેશનું જ નહિ પણ સાથે તમારું પણ કલ્યાણ છે. તમારા બાળકોને તમો સુધારશો તો તેથી તમારા પતિને તમો તુરત બહાવાં લોગશો, કેમ કે પુરુષોને પોતાના બાળકોને નીરોગી અને હુશીઆર બનાવવાની ઘણી હોંસ હોય છે.

“જે એમ કહેતાં હો, કે ‘દેશસેવા શું છે? એ વાક્યનો અર્થ અમારાથી સમજતો નથી,’ તો તે વાક્યનો અર્થ હું સમજાવું. તમારા સગા કુટુંબમાં, તમારી શાળામાં, તમારા હાથમાં કે નજરમાં જ્યાં જ્યાં ત્યાં તમારા પ્રસંગમાં જે કોઈ પુત્રપુત્રીઓ આવે તેને સાફ જોડતાં શીખવો, તેના મનમાંથી આજ કાલ ચાલતા વહેમ ટાળો, ભૂત પ્રેતની વહેમી વાતોનો નાશ કરો; તેઓનાં તન, મન ઉત્સાહી અને યજ્ઞવાન બનાવો, ખૂબ સ્વચ્છ અને સુવચ્છ બનાવો; તેમને સદા હસમુખાં અને પ્રસન્ન મનથી રહેતાં શીખવો. એ તમારું યુવાન સ્ત્રીઓનું કામ છે. બાળકોને માતાઓ બચપણથી જો આવાં ઉત્તમ બનાવે તો તે બચ્ચાંઓ શુદ્ધિમાન થઈને દેશનાં અનેક પ્રકારનાં વિદ્યા, હુસ્તર તથા કળાને કેળવે અને આરોગ્યવાન થઈ લાંબું આયુષ્ય લોગવે જેથી ધાર્મિક અને પરીપકારી કાર્યમાં આગળ વધે, અને એથી પછી સંસારના દરેક પ્રકારના સુખસાધનમાં આગળ વધી શકાય છે. એ તમામ સારાં કામ થવાનું મૂળ કારણ ફક્ત એક માતા જ છે. માની જ માવજત, કેળવણી અને સેવાનું એ શુભ પરિણામ છે. તેનું નામ તે દેશસેવા છે માટે તેમાંથી તમારાથી જેટલું બને તેટલું બનાવશો તો ખાઈઓ! તમે પણ સમર્થ અને વિદ્વાન જ છો. મનુષ્યના સામર્થ્ય અને વિદ્વાનપણાની, ઉપર કહ્યાં તે કામ શિવાય, બીજી કંઈ નિશાની હોતી નથી, માટે તમારાથી કશું બને નહિ એમ કહી તમારા ખરા ધર્મથી છુટી જશો નહિ.”

બસ, આ એમનાં અમારી પ્રથમ મુલાકાતનાં અંતિમ વાક્યો હતાં, અને મારા જોવામાં આવ્યું છે કે જ્યારથી એ વાક્યો સાંભળ્યાં ત્યારથી અમારા ઘરમાં એક પ્રકારનું નવીન ચૈતન્ય આવ્યું છે. આવા તમામ પ્રસંગો ઉપરથી હું તો એવી માન્યતા પર હતો અને હું કે સ્વર્ગસ્થ માતા જમનાબાઈ તે કોઈ અલૌકિક એશ્વર ધામથી કોઈ કારણસર ઉતરી આવેલ દિવ્ય શક્તિ હોવી જોઈએ કે જે ગુજરાતી સ્ત્રીઓનાં જીવન મુધારવામાં જ છેલ્લો શ્વાસ પૂરો કરી પોતાનો અસલ સ્થાનપર ચાલ્યાં ગયાં. હવે તેમનો શોક કરવો તે નકામો છે, પરંતુ આપણી તેમના પ્રત્યેની ખરી પૂજ્ય ભાવના અને લાગણી તો તેમાં જ રહેલી ગણાય કે તેમણે કહેલાં વચનોનું અનુકરણ કરી તેમના અમર આત્માને જ્યાં હોય ત્યાં શાન્તિ આપીએ. એ આ દેશની સ્ત્રીઓનું અને તેને સ્થાને ખીરાજનાર માતાનું કર્તવ્ય છે. ઇતિ ઓમ શાંતિ.

સદ્ગત ગં. જમનાબહેન.

લેખક—ડૉ. નગીનદાસ માર્ણેકલાલ.

હિંદુ સ્ત્રીમંડળનું આ કામ સ્તુતિપાત્ર છે, કારણ કે મરહુમ મોટા માનને લાયક હતાં. લાયકની લાયક કદર કરવી એ સામાન્ય ફરજ છે. અને એવી પવિત્ર ફરજ બજાવવામાં આપણે પછાત પડીએ તો આપણું કર્તવ્ય ઘટિત લેખાય નહિ.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનાં સેક્રેટરીઓ તરફથી તા. ૨૭ જુનને દિવસે એક પત્ર મળ્યો છે, જેમાં મરહુમ ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષર્ધના સંબંધમાં એક લેખ લખીને મોકલવાનું કહેવામાં આવ્યું છે.

જમનાબહેન વિષે કંઈ પણ બહેરાતમાં લખવું એ મ્હારે મનથી લાગ્ય સમજાતું હતું. કારણ કે મ્હારો તેની સાથનો ઘાડો સંબંધ લગભગ ૨૧ વરસનો હતો, અને તેની સાથે.

બોલાવવામાં આવી હતી. તે વખતે જમનાબહેને દુષ્કાળની ભયંકર આક્રમણ વિષે અસરકારક બાષ્પ આપ્યું હતું અને લોકોને મદદ કરવા સમજુતી આપી હતી અને પરિણામ ઘણું જ સારું આવ્યું હતું.

મરહુમ તરફ પ્રભુનો આહા હતો તેમ જ સરકારનો પણ પ્રેમ હતો. મને એક વાર લેડી વીલીંગડનનો આવેલો પત્ર બતાવ્યો હતો.

ગુજરાતી હિંદુ શ્રીમંડળની સ્થાપના ૧૯૦૩ માં થઈ ત્યારથી તે અત્યાર સુધી પોતે જ્યાં ત્યાં સુધી પોતાનું જીવન પરમાર્થી કાર્યમાં જ ગુજાર્યું.

ઘણાં શ્રીપુરુષોના ઘરસંસાર એમણે સુધાર્યા છે, પતિપત્નીના કલેશો દૂર કરી સલાહ સંપત્તી તેઓને રસ્તે પાડ્યાં છે. દુઃખીઆરી શ્રીઓને દીલાસાવડે કે કાંઈ મદદવડે જ્યાં ત્યાં ગુપ્ત રીતે પોતે જઈ ચઢી ઉત્તમ સેવા બજાવતાં હતાં.

ધાર્મિક જીવનનું અદ્ભુત વર્તન ઘણું જ અલૌકિક, પ્રભુને શીક્ષણ લેવા લાયક અને શ્રીઓને અનુકરણ કરવા લાયક એટલું બધું છે કે તેનો વિસ્તાર ઘણો છે અને તે દેશની સાથે દરેક કોમને ઘણું ઉપયોગી છે.

હિંદુ સંસારમાં વિધવા શ્રીઓની દુઃખદાયક સ્થિતિ સુધરે તે માટે મરહુમ આશ્રમ અંતઃકરણ ઘણા પ્રકારની યોજનાના વિચાર કરતું હતું.

વિધવા શ્રીઓનું જીવન પરમાર્થી કાર્યોમાં વાપરવામાં આવે, તેઓને નીતિબોધ આપી જન સેવાનાં કાર્ય કરાવવામાં આવે અને સમાજની કન્યાઓને કેળવવામાં ઉપયોગી નીવડે એ જમનાબાઈની તીવ્ર ઇચ્છા હતી અને તે માટે મીંઝ મહાજારીએ જે સેવાસદનની સંસ્થા સ્થાપી હતી તેમાં પોતે ઉપપ્રમુખ હતાં. આ સંસ્થામાં પોતે ઉત્તમ કાર્ય બજાવી આખા ગુજરાતમાં દેશસેવા અને સમાજસેવા કરવાનો જુસ્સો વધાર્યો હતો.

પ્રોંઝ ગળજરના હુકુંજ સાથે મરહુમનો ઘાડો સંબંધ હતો, અને વનિતાવિદ્યામ જે નાનીબાઈ ગળજરની દેખરેખ તળે આલે છે તેમાં જમનાબેન તેમનો જમણો હાથ હતાં. એટલે તેને પણ મદદ આપવામાં પોતે દીક્ષીજીનથી મેહેનત કરતાં હતાં.

મીંઝ ગાંધીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચલાવેલા સત્યાગ્રહની લાડત વખતે પ્રભુમાં અપીલ બહાર પડી ત્યારે મરહુમે ભાવણો આપી, એક ફૂંડ એકઠું કરીું ને મદદ મોકલી. તેમ જ દક્ષિણ આફ્રિકામાં છીડીઅન વિમેન્સ એસોસીએશન સત્યાગ્રહની મદદ માટે ભરેલા જુદી જુદી કારીગરીના પ્રદર્શન વખતે મરહુમે સેક્રટરી તરીકે કામ બજાવી ૧૦૦૦ નમુના ત્યાં મોકલી આપ્યા હતા. અને તેની જે ઉપજ ઉપજ ત ઉપલી એસોસીએશનને ભેટ કરવામાં આવી હતી.

હિંદના મહર્ષિ દાદાભાઈ નવરોજીની દરેક જયંતી પ્રસંગે ગુજરાતી હિંદુ શ્રીમંડળ તરફથી શ્રીવર્ગનું એક ઉપયુક્તિશન લેઈ તે દિવસે સવારના પોહોરમાં વેસાવા ખાતે જઈ પોતે તે મહાન દાદાને અભિનંદન આપતાં હતાં.

એની ગેરહાજરી માલમ પડતી ત્યારે દાદા ઘણો ખેદ દર્શાવતા હતા. એટલે તેઓને બેહદ પ્રેમ હતો.

ટ્રાન્સવાલમાં મદદ કરવા વળી મરહુમે મોરબી નાટક મંડળનો સતી અનુયાયી બેલ લીધો હતો. અને તે મારફતે રૂ. ૨૪૦૦ લેગા કીધા હતા.

ખાઈ ગુપ્તદાન પણ ઘણું કરતાં હતાં. જમણે હાથ શું કરે છે તે કાબો હાથ બાંધતો નહોતો. ખાઈનો અવાજ શુદ્ધ હતો, બાલે ધધરી બક્ષીસ ન હોય! ભાવણ કરે તો તેની છાપ શ્રોતા જનો ઉપર નિશેષ થતી હતી. એનું છેલ્લું ભાવણ માધવખાગમાં કન્યાવિક્રય સંબંધી મેલાવણે થયો હતો તે વખતે થયું હતું.

આ સઘળાં કાર્યો પતિ-આરાધી થતાં હતાં. સફળિએ કોઈ પણ કાર્યમાં વિરૂદ્ધતા બતાવી નથી. તેઓ પણ મોટા દીલના પુરુષ હતા.

જેઓ જમનાબહેનના સંબંધમાં આવ્યાં હશે, યાતો જેઓ તેને ઓળખતા હશે, તેઓ આખી છંદગી એને ભુલે તેમ નથી.

જેઓ ઘણી જ સાદી લાંબી ખડાંયની ચોળી અને અસલ જમાનામાં ભરાયલી રેશમની સાડી પહેરતાં, કપાલે કંકુનો મોટો ચાંદલો કરતાં અને નાકે વાળી ઘાલતાં, તેથી બાલે પાર્વતીનો અવતાર હોયને તેવાં લાગતાં.

કોઈ કહેશે કે જમનાબહેન સૌભાગ્યપણામાં વાળી નહોતાં પહેરતાં—

મરદની સભા હોય ને જમનાબહેનને બોલવા કહ્યું હોય તો ઘણાજ ઉમંગથી શુદ્ધ અવાજે સલાને ધ્રુલવતાં હતાં.

પ્રભાતમાં વહેલાં ઉઠી, ઘરસંસારી કામકાજ તપાસી, નાહી ધોઈ રામાયણનો રોજ પાઠ કરતાં. તે તથા તેના પતિ શંકરનાં બક્ષ પણ હતાં. રાતે તંશુરાના સુર સાથે બજન સઘળાં બેશીને કરતાં હતાં. અને આનંદમાં દિન ગુળરતાં હતાં. ઘેર આવતા પરોણાની યા તો કોઈ સાધારણ રીતે મળવા આવે તેની આગતાસ્વાગતા કેમ કરવી તે જેવું એ સમજતાં હતાં એવું ભાગ્યે જ બીજે ઠેકાણે બેવામાં આવતું હતું. પૂછે મીઠા બવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાલા તથા એની સ્ત્રી કળાવંતી ખાઈને. રતનબહેનને પણ મરહુમનો કાંઈ ઓછો અનુભવ નહોતો.

સઘળાઓ સાથે જનકલ્યાણની જ વાતો કરતાં. કોઈની દુશળી સાંભળવી એને પસંદ પડતી નહિ.

પતિ ગુજરી જવા બાદ પડેલું દુઃખ અસહ્ય હતું પણ ધીરજથી સહન કરતાં હતાં. તેઓની ખૂબ કીધા બાદ બોજન લેતાં હતાં. પોતાને હાથ લીધેલાં કામો કરવા જલદીથી ટટાર થયાં હતાં. એક વાર પાછાં ભાવનગર કાઠિઆવાડ જઈ આવ્યાં. હિંદુ સ્ત્રીમંડળી સ્થાપ્યાં, ને જનસમાજનું બહું થાય તેવા ઉપાયો યોજવા માંડ્યા.

કમનસીએ તેઓની તબીબેત હીક રહેવા માંડી નહિ. ભૂખ લાગે નહિ ને શરીર ધીમે ધીમે તવાતું ગયું. મારો તેની સાથે ૨૧ વરસનો સંબંધ હતો, એ દરમિયાન દવા મારી જ કરતાં હતાં. બીભઓ ગમે તેમ સમજાવે પણ ખાઈ પોતાના વિચાર બદલે નહિ. મરણની પહેલાં છ માસ મારી લાગટ સારવારમાં હતાં. એમને અચાવવા ઘણા ઉપાયો કીધા, કારણ કે તેઓનું જીવન લવિષ્યની પ્રભને ઘણું ઉપયોગી હતું. એક વાર ૩૦ રાત્રે ને સર ભાલચંદ્રને કનસલ્ટેશનમાં બોલાવ્યા હતા. તેઓ સમક્ષ પણ ખાઈએ એમ જ કહ્યું હતું કે મારું જીવન ફક્ત એક જ ડાકટરપર છે (મીઠા બવાનીદાસ મોતીવાલા સમક્ષ તો આ ઉદ્ગારો ઘણીવાર કાઢ્યા હતા). આ સાંભળી તેઓ ઘણા ખુશી થયા હતા.

જમનાબહેન જ્યારે સીક હતાં ત્યારે એક બાબતનો વિલાપ કરતાં હતાં. તે એ કે જેમ મંડળો સ્થાપી સ્ત્રીઓને બીજા કેળવણી આપવામાં આવે છે, તેમ ઘર ચલાવવામાં બસે-બર કેળવણી અપાતી નથી. તે બે હું સારી થાઉં તો આ ખામી પણ સુધારું, કારણ કે આવી ખામીથી તેઓનું દીલ દુઃખાતું હતું. ઈશ્વરે જમનાબહેનની આ મુશ્કેલી પાર પાડી નહિ.

મારા ઉપર તેની પૂરેપૂરી આસ્થા હતી. કદાચ લાંબો સમય ન મળાયું હોય તો જમનાબહેન આજે સીક છે ને તમોને વાલકેશ્વર ખોલાવે છે, એવું કહેવરાવે. ત્યાં જઈ જોઈ ને પૂછું કે, બહેન કેમ છે? તો કહે, ભાઈકાંઈ નહિ. જરા પેટમાં દુઃખે છે, તે દવા આપજો. આ તો એ બહાને તમારી સાથે મળાયું. આ બલી ને દયાળુ બહેનનો પ્રેમ મને હરદય માદ આવે છે. હું કહીશ કે ડાકટરને દરદી હોય, તો જમનાબહેન જેવાં હશે, ને ભાઈને બહેન હોય, તો આવી જ હેતાળ બહેન બેવેલાવ હોશે. જમનાબહેન વિષે કાંઈ પણ વિશેષ લખતાં અશ્રુપાત થાય છે, કારણ કે તેનું હેતુ ઘણું હતું. વાલકેશ્વરમાં બાણગંગા આગળ માંડે વિશ્રાંતિનું સ્થાન હતું, જ્યાં સઘળાં દુઃખ મટી જઈ આનંદ પ્રાપ્ત થતો હતો. ત્યાં ભાઈની વાટ જોનાર એક પવિત્ર બહેન હતી. આવું પવિત્ર સ્થાનક દૃષ્ટિ જહાર જવાથી માંડે દીલ ઘણું જ દુઃખાય એ સ્વાભાવિક છે. ઈશ્વર પાસે એટલું જ માંગુ છું કે જમનાબહેનનો આત્મા જ્યાં પણ હોય ત્યાં પ્રભુ એને શાંતિ આપે. આમીન.

સાધ્વી જમનામૈયા.

લેખક—રા. હરખલાલ ભગવાનજી ભગત.

સ્વર્ગવાસી ગંગાસ્વરૂપ જગતમૈયા જમનાબાઈના નામથી કોઈ અજાણુ નથી. તે સાધ્વી બાઈનું જન્મથી જ પરમાર્થ તરફ લક્ષ હતું. તેમના જીવનચરિત્રની બહાર આવેલી છુટી છુટી વીગતો સાથે વિદ્વાન સમાજમીઓના ઉદ્દગારો એ બાબતની સાક્ષી પૂરે છે. તેમનું આટલું જિયું મન સ. ૧૯૦૭ ના દુષ્કાળના સમયમાં તેમણે સ્વાત્મભોગે દેશની જે અનુપમ સેવા બજાવી હતી તે વખતે જગદ્દૃષ્ટિગત થયું હતું. તેઓ એ વેળાના દુઃખક પ્રસંગે અંગત ખરચે દેશ દેશાવર ફરી ગરીબ આબરુદાર હુકુમીની પ્રતિષ્ઠા બળવી સંગીન મદદ કરી હતી, તે મદદ પણ એવા જિયા પ્રકારની હતી કે તે જ સમયમાં તેમનું રક્ષણ થવા ઉપરાંત, ભવિષ્યમાં પણ તેમને ઉપયોગી થઈ શકે તેવું શિક્ષણ પણ સાથે સાથે આપતાં હોય તેમ તેમના કૃત્યથી જણાઈ આવે છે. એ પ્રસંગે જે જે દેશ કે શહેરની સુલાકાત લીધી હતી, તે તે સ્થળે “સ્ત્રીમંડળ”ના ઉદ્દેશો સમજાવી પોતાં સરખાં અન્ય સ્ત્રીઓને બનાવવા પ્રયત્ન કર્યો હતો, જે ઘણે દરજ્જે સફળ થયો છે. ભાવનગર, રાજકોટ વિગેરે સ્થળોએ તેવી સ્ત્રીસંસ્થાઓ આજ હસ્તી ધરાવતી થઈ છે, એ સઘળું આ સાધ્વી બાઈનું અનુકરણ કહી શકાય. આવી પરોપકારી સંસ્થાઓ એ જ આ સાધ્વી મૈયાનું સ્મારક છે. આ કાર્યમાં જેમ તેમને વધુ ફતેહ મળતી ગઈ તેમ તેમ તેઓ ઉત્સાહમાં અને દેશસેવામાં વધુ આગેવાન ભાગ લેતાં થયાં. ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપનાથી, તેમના હસ્તક દર વરસ પ્રગટ થતા “સ્ત્રી હિતોપદેશ,”—“નવા વર્ષના બે બોલ”—વિગેરે સાહિત્યથી, તેમ જ સ્ત્રીશિક્ષણવર્ગો ખોલી સલાસતે તેમ જ અન્ય સ્ત્રીઓની સુધારણાથી જે ઉપદેશ દેવાય છે તે અતિ ઉત્તમ છે. તેમનો અનુભવ જાહેરો હતો. તેમની શુદ્ધિ ઘણી વિશાળ હતી. જે કાર્ય અશક્ય કહી શકાય, તે કાર્ય કરવાનું બે તેઓ મનપર લેતાં, તો તે શક્ય જ થતું. દુષ્કાળ કમિટીની બાનુ શાખામાં તેઓએ જે સેવા બજાવી નાદર રકમ એકઠી કરી હતી તે, તેમ જ આદ્રીકાની સ્ત્રીઓને મદદ માટે જે કંઈ કાર્ય થયું હતું, તે સર્વ આ જગતમાં મૈયાનું નામ ધારણ કરવાની યોગ્યતા પ્રાપ્ત કરાવનારું હતું.

તેમના જીવન દરમ્યાન એવાં અનેક કાર્યો થયાં છે કે જે તેમના જેવી બીજી સાધ્વીઓને અનુકરણ યોગ્ય છે. કોઈ સ્ત્રીહિતેચ્છુ લેખકદ્વારા તેમની જીવનગીતો ક્રમ, એક પુસ્તકદ્વારા પ્રગટ કરાવવાની અગત્ય છે, કે જે બીજી સાધ્વીઓને તેમને પગલે ચાલી આદર્શને અનુરૂપ થવામાં માર્ગદર્શક થઈ શકે. આ સૂચના સ્ત્રીમંડળ ઉચકી લેશે એવી ઉમેદ રાખું છું. તેઓ આપણી ચર્મચક્ષુની દૃષ્ટિએ સદ્ગત થયાં છે, પણ દીર્ઘ દિવ્ય ચક્ષુએ જોતાં તેઓ સદા અમર છે, અને આવી સ્ત્રીસંસ્થાઓ તથા સ્ત્રીહિત-શિક્ષાસાહિત્યમાં તેમનો આત્મા સદા રમણુ કરતો રહેશે. છેવટે ઈશ્વર પાસે ચાલના કરું છું કે તેમના સર્વ સદ્ગુણો હાલની સાધ્વી સ્ત્રીઓના હૃદયમાં ઉતરી તેમનું સ્મારક સદા અચળ રાખો, અને સદ્ગત મૈયાનો આત્મા શ્રીચરણમાં સદા શાંતિ ભોગવો અસ્તુ.

ગંગાસ્વરૂપ પરમપૂજ્ય માતૃશ્રી જમનાબાઈ સાથે મારા પરિચયની સંક્ષિપ્ત.

લેખક—રા. મેઘજી હીરજી.

જે વખતે પ્રસિદ્ધ જૈન વક્તા રા. શિવજી દેવશીએ મુંબાઈમાં માંડવી લતા ઉપર શ્રી કચ્છી જૈન મહિલાસમાજ સ્થાપ્યું, અને તેનું આંરરરી કાર્ય મને સોંપવામાં આવ્યું, તે વખતે મેં એમ નહિ ધાર્યું હતું કે આ મહિલાસમાજને કોઈ અપૂર્વ ઉત્સાહી પવિત્ર આત્માની અણચિતવી સહાનુભૂતિ મળશે. પરંતુ પરમાત્માની કૃપાથી સમાજની સ્થાપનાની શરૂઆતમાં જ ગંગાસ્વરૂપ માતૃશ્રી જમનાબાઈ સક્કર્કનો પરિચય થયો. અને આ સમાજની ઉન્નતિનો પાયો રોપાયો. માતૃશ્રી જમનાબાઈનું જીવન ઘણી ઘણી રીતે અનેક સંસ્થાઓની અને ખાનગી ગૃહકુટુંબોની સેવામાં રોકાયેલું હોવા છતાં અમારી જૈન મહિલાઓનો સમાજ, જેના માત્ર બીજનું જ રોષણ થયું હતું, તેને વિવિધ પ્રકારે કર્તવ્યનું લાન કરાવી તેના અજ્ઞાનતિમિરને જ્ઞાનરૂપી મુદ્રા અર્પી-પાણી પાઈ ઉન્નત કરેલ છે. અમારી સમાજ બાલ્યાવસ્થાના કટાકટીના સમયે બીનઅનુલવી અને નીરસ વ્યક્તિઓની વચ્ચે અથડાતી હતી. એ વાતનું માતૃશ્રીને સંપૂર્ણ લાન થતાં, જ્યારે જ્યારે અમારા હિતનો કોઈપણ પ્રશ્ન ઉપરિચિત થતો, ત્યારે ત્યારે અન્ય કામોને અળગાં કરી તેઓશ્રીએ પોતાની શક્તિઓનો, પોતાના સમયનો, અરે, પોતાના સ્વાર્થનો પણ ભોગ આપવામાં કયાશ રાખી નથી. અમારી કચ્છી મહિલાઓ જુદુ લણેલી ગણેલી હોતી નથી, ને તેને કામ કરવાની આવડત કે વખતનો સદુપયોગ કરવાનું કે પોતાનું કર્તવ્ય કરવાનું કે સહવાસમાં આવનારને કોઈ રીતે ઉપયોગી થઈ તેનો પ્રેમ સંપાદન કરી લેવાનું જ્ઞાન ન હોય એ સ્વાભાવિક છે. તથાપિ માતૃશ્રી જમનાબાઈએ એવા અનઆવડત-વાળા સમૂહમાં કામ કરવાનું કઠિન છે એમ સારી પેઢે જણાવતાં હતાં છતાં તેઓએ અણ-ગમો કે કંટાળો કહિ બતાવ્યો નથી, એ તો એક દોરે રહ્યું પરંતુ ઉલટાં પ્રસન્ન ચિત્તે એ સ્થળમાં બીજાં સ્થળો કરતાં પ્રથમ અને વિશેષ કામ કરવાની આવશ્યકતા છે એમ વિચારી કામ કર્યું હતું. તેમનાં કાર્યદક્ષતા, આદર્શ પતિપરાયણતા, લોકસેવા-ભાવના, સાદું ધાર્મિક જીવન, દયાર્દ્ર હૃદય અને વાક્યાતુર્ય અપ્રતિમ હતાં. એવા ઉન્નત આત્માના ગુણોનો અને પરોપકારપરાયણતાનો તાદૃશ ચિતાર આપવો એ મારી શક્તિની જહાર છે. લોકો કહે છે કે પ્રભુને ભવ્ય આત્માઓની જુદુ જરૂર રહે છે. ખરેખર! માતૃશ્રી જમનાબાઈના માટે એમ જ બન્યું છે. પ્રભુએ અમારી વચ્ચેથી ખેંચી લઈ તેમને પોતાની પાસે મોક્ષમંદિરમાં બોલાવી લીધા છે.

ૐ શાન્તિ:

સદ્ગત ગ. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક—રા. વજેરામ કાલીદાસ.

અમને વઢવાણ કેમ્પ વાસીઓને આ ઉલ્લેખ લખતાં અને સાંભળતાં હર્ષ અને ખેદ એમ બન્ને લાગણીઓ ઉત્પન્ન થાય. છે એક જ વિષયમાં વિરોધ લાવવાળી બે લાગણીનો ઉદ્ભવ સંભવિત ન ગણાય અથવા માની ન શકાય પરંતુ અમે આ વિષયમાં ઉપરોક્ત બન્ને લાગણીઓના લોકતા એવી રીતે થઈ પડીએ છીએ કે ધર્માત્મા બેન જમનાબેન સક્કઈ કે જેઓ મુલકની અંદર એક સખી સાધ્વી સ્ત્રી તરીકે પ્રખ્યાત હતાં અને જેમણે પોતાના ઉદાર અંતઃકરણથી પોતામાં રહેલ ઉત્તમ જીવદયા અને લક્ષ્મીનો ખરો સદુપયોગ કરી પોતાના નામને ઉભય લોકમાં વિરાજીત કરી મુક્યું છે તેમના મહાન મુપ્રદ્ન સ્વર્ગવાસથી અમોને હર્ષ અને ખેદ બન્ને પ્રાપ્ત થાય છે. પોતાના ઉચ્ચ ગુણોએ કરીને આ ધર્માત્મા બેન કુડાં કમ્મે કરીને ઉચ્ચ ગતિને પ્રાપ્ત છે, જેથી અમો સૌ એમનાં પરિચિત વઢવાણ કેમ્પનાં માણસો તેમના આત્માની વિશેષ ઉન્નતિના શાસ્ત્રસત્પ્રમાણ ન્યાયથી આનંદ પામીએ છીએ. પરંતુ સ્વાર્થ દૃષ્ટિથી અમને સ્વાભાવિક ખેદની અથવા દીલગીરીની લાગણી ઉદ્ભવે છે અને તે એટલા માટે કે સ્વર્ગરથ ધર્મશીલ બેન જમનાબેને સર્વત્ર ૧૯૧૭ ના કાઠિઆવાડના મહાન દુકાળ વખતે આ અમારા વઢવાણ કેમ્પમાં પધારી અનાથ અને ગરીબ માણસોને દાણા, કપડાં વિગેરેની બે મદદ કરી હતી તે અમોને અમારા અંતઃકરણમાં અહર્નિશ સ્મરણીય વાત છે, એટલું જ નહિ પરંતુ એ દુષ્કાળ વખતે મુંગાં પ્રાણી પશુઓ કે જે બહુ દુઃખમય સ્થિતિમાં જીવન ગાળતાં હતાં તેમના બચાવ માટે અહીંના નામદાર પોલીટીકલ એજન્ટ સાહેબે ભતે શ્રમ લઈને જે કેટલ કેમ્પ બનાવ્યો હતો અને જે કેટલ કેમ્પમાં બનતી તકલીફો જે ઉત્તમ રક્ષણ થતું હતું તે કેટલ કેમ્પની ધર્માત્મા બેને વીઝીટ લીધી હતી. એટલેથી બસ નહોતું પરંતુ પોતાના દયાદ્ર અંતઃકરણથી તીવ્ર લાગણી પ્રદર્શિત કરી ગાયોના સંકટનિવારણને માટે સારી મદદ આપી હતી, એ બીના અમારા કેમ્પ વાસસ્થના હૃદયમાં લેખ રૂપે કોતરાયલી રહી છે, અને એ વિદુષીબાઈના આવા ઉમદા સ્વભાવ અને ધર્મભાવનાના પરિણામમાં ઈશ્વર એમને અખંડ શાન્તિનાં ભાગી બનાવો, એટલું જ નહિ પણ પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા અમારાં ભગિની જમનાબેન જેવી પરોપકારવૃત્તિથી ભરેલી હરતમાતાઓ ઉત્પન્ન કરી કે જેથી એવી માતાના ઉદાર ભાવથી બહોળા વિસ્તારમાં હિંદના ઓળકો અને હિંદના મુંગા જીવો અમૃત્ય લાલ પામી હૃદયની શુદ્ધ આશિષોની વૃષ્ટિ કરતા થાય. इति शिवम् ।

સ્ત્રીઓનો દરજ્જો.

લેખક—રા. લવાનીશંકર નરસિંહરામ.

સ્ત્રી એ લક્ષ્મી છે. સ્ત્રી દેવી છે અને સ્ત્રી એ ઘરની રાણી છે, તેથી જ આર્ય ધર્મશાસ્ત્રમાં સ્ત્રીને ગૃહિણી કહે છે, સ્ત્રી એ ઘરનો શણગાર છે, ઘરની શોભાસંપત્તિ છે. સ્ત્રી વગર ઘર સનું લાગે છે, સંસાર સૂનો લાગે છે. આવી સ્ત્રીઓને સ્વામી એ માથાનો મુકૂટ છે, હૈયાનો હાર છે, પ્રાણ છે, આત્મા છે, જે કહો તે સ્ત્રીઓના મનથી સ્વામી જ છે. સ્વામી અને સ્ત્રી ઘરવ્યવહાર ચલાવનાર બે બળદ છે. સંસાર એ રથ છે અને રથને ચલાવનાર પતિ અને પત્ની છે. જ્યાં જ્યાં પત્ની અને પતિમાં ઐક્ય છે ત્યાં ત્યાં ઘરવ્યવહારનો રથ ખરાબર

જમનાબાઈને સગા સંબંધીના વિયોગનાં સંકટો વારંવાર આવી પડેલાં, પરંતુ પોતાના પ્રિય પતિના સહવાસથી અને તેમના સદુપદેશથી ધૈર્ય રાખી તેઓ સંકટને સહી શકતાં. છેવટે પતિવિયોગનું અસહ્ય અને અનિવાર્ય સંકટ તેમનાથી સહેવાયું નહિ. પતિવિના રહેવાયું નહિ. અંતઃકરણનું દુઃખ કોઈને કહેવાયું નહિ અને પતિનું ચિત્તવન કરતાં કરતાં તેઓ પતિલોકને પામ્યાં. અર્થાત્ સતી થઈ પતિને જાણે એટલા જતાં હોય તેમ ગયાં.

દયાહુતા અને પરોપકાર બુદ્ધિ.

ગં. ૨૧. જમનાબાઈ પારકે દુઃખે દુઃખી અને પારકે સુખે સુખી રહેતાં હતાં. કોઈ ગરીબ માણસનું સંકટ સાંભળતાં ત્યારે તેમના નેત્રમાંથી અશ્રુની ધારા વહેતી હતી. પોતાથી અને પોતાના લાગવગથી બની શકે તેટલી સહાયતા આપી દુઃખી માણસનું દુઃખ દૂર કરતાં હતાં. અન્ન અને વસ્ત્ર તો એટલાં બધાં આપ્યાં હશે કે તેની ગણના કરવી અશક્ય છે. તેઓ એકલાં કદી પણ જમ્યાં નહિ હોય. જમવામાં સગા સંબંધી, મિત્રમંડળ અને કોઈ અતિથિ હમેશા હોય જ.

ધર્મ સંબંધી વિચારો.

કોઈ પણ ધર્મની નિંદા ગં. ૨૧. જમનાબાઈ કરતાં ન હતાં. તેમની દૃઢ શ્રદ્ધા વેદોક્ત સનાતન ધર્મમાં હતી. શિવ-વિષ્ણુની મૂર્તિને મ્હોટું માન આપતાં. મૂર્તિમાં પથ્થર અથવા ધાતુની બુદ્ધિ ન રાખતાં પરમેશ્વરની ભાવના રાખી વંદન કરતાં હતાં. શ્રીમદ્ભાગવત અને ભગવદ્ગીતાનો થોડો ઘણો પાઠ ક્રીધા સિવાય તેઓ ભોજન લેતાં નહિ. ધર્મને અનુસરતા સાચા સુધારાનાં તેઓ સાથી હતાં. દર વરસ ગોકુલાષ્ટમીને દિવસે કૃષ્ણાવતારની કથા તેઓ સાંભળતાં હતાં અને તે સંભળાવવાનું કામ હું પોતે જ કરતો હતો. પરમાત્માના અવતારો માટે તેમને કોઈ ભતની શંકા રહી ન હતી. ગં. ૨૧. જમનાબાઈ તથા સ્વ. નગીનદાસ એ બંનેએ એક વાર એવો પ્રશ્ન પૂછ્યો કે શ્રીકૃષ્ણની રાણીઓ પોતાના પતિ પ્રત્યે કેવી વર્તણુક રાખતી હતી તે કહો. મેં તરત શ્રીમદ્ભાગવતના દશમસ્કંધના ૬૧ મા અધ્યાયનો નીચે લખેલો એક જ શ્લોક કહ્યો અને તેથી સ્ત્રીપુરુષ બંને બહુ રાજી થયાં. સ્ત્રીધર્મને લગતો તે શ્લોક હોવાથી ગં. સ્વ. જમનાબાઈએ પોતાની નોટમાં લખી લીધેલો છે.

મત્યુદગમાસનચરાર્હણપાદશૌચ-

સામ્બલવિશ્રમણવીજનગંધમાલ્યૈઃ ।

કૈશાપસારશયનસ્તપનોપહાર્યૈ-

દાંસીશતા અપિવિમોર્વિંદુઃસ્વ દાસ્યમ્ ॥

“શ્રીકૃષ્ણના મહેલમાં સેંકડો દાસીઓ હતી તો પણ શ્રીકૃષ્ણપતિનું કામકાજ રાણીઓ ભતે જ કરતી હતી. બહારથી આવતા હોય ત્યારે સામી જાય, બેસવાનું આસન આપે, ઉત્તમ રીતે પૂજન કરે, પગ ધુએ, નાગરવેલના પાનની બીડી કરી આપે, પગ ચંપી કરે, પંખાથી પવન નાખે, ચંદન ચર્ચે, પુષ્પ અર્પે, કેશ સાફ કરે, સુવાડવાની સગવડ કરે, નવરાવે અને જમાડવાનું કામ પણ પોતે કરે.” આ પરથી એમ સિદ્ધ થાય છે કે પતિસેવાનું કામ દાસ-દાસીને ન સોંપતાં કુલીન સ્ત્રીએ પોતે જ કરવું જોઈએ. સ્વર્ગસ્થ પતિપત્ની ગુજરાતમાં એક અલોકિક દમ્પતી હતું.

જમનાબહેન જન્મ્યાં ન હોત તો—

લેખક:—રા ચંદ્રશંકર નર્મદાશંકર પંડ્યા, બી. એ., એલએલ. બી.

મનુષ્યના જીવનની સફલતાનું પ્રમાણ આંકવાની કેં કેં કસોટીઓ હોઈ શકે. જમનાબહેનના જીવન પ્રતિ અનેક દૃષ્ટિઓથી જોવાયું છે, જોવાય છે અને જોવાશે, કારણ કે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓમાં તહેમનું સ્થાન એવું તો અદ્વિતીય હતું કે ઉપકારવશ ગુજરાત તહેમના જીવનને સર્વદા સ્મરણમાં રાખશે. તો એક આ દૃષ્ટિથી પણ જોવા જેવું છે કે જમનાબહેન જન્મ્યાં નહોતાં ત્યારે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓની સ્થિતિ શી હતી, તેઓ જન્મ્યાં અને જાહેરમાં કામકાજ કરતાં થયાં ત્યારે શો શો ફેરફાર થયો અને તેઓનું અવસાન થયું ત્યાર પછી કામ કેમ ચાલે છે? દૂકામાં, એ નહોતાં, હતાં અને નથી એ ત્રણે સ્થિતિઓને સરખાવવાથી તહેમને લીધે શું શું થઈ શક્યું છે તેનો યથાર્થ ખ્યાલ કાંઈકે આવી શકશે.

આ કસોટીનો ઉપયોગ કરવા એ બાબત પ્રથમ લક્ષમાં રાખવા જેવી છે. એક તો એ કે કાલબલ જેવું કાંઈક અગમ્ય બલ છે અને એ કાલબલની નિમિત્ત અમુક વ્યક્તિઓ થાય છે. એ વ્યક્તિને લીધે જ અમુક બનાવો બન્યા અને એ ન હોત તો બનત જ નહિ એવો આચલ કરવો એ ગેરબ્યાજબી છે, છતાં કાલબલ ઉપર જ સર્વ ભાર મૂકી દેવો અને નિમિત્તરૂપ બનનાર વ્યક્તિનું મહત્વ સમૂળ્યું ન જ આંકવું એ પણ ગેરધર્મસાધક છે. હાલના કાલમાં પૂર્વ અને પશ્ચિમ, નવું અને જૂનું, ગૃહજીવન અને સાર્વજનિક જીવન વગેરેનો જેવો સમન્વય-જેવી મીલાવટ-જેવું Co-ordination-આવશ્યક છે તેવા સમન્વયની દિશામાં એક દૃષ્ટાંતરૂપ બનવાનું સહસ્રાબ્દ જમનાબહેનનું હતું. એક બાબતથી વર્તમાનકાલનાં તેઓ પરિણામ હતાં અને બીજી બાબતથી વર્તમાનકાલ તહેમના જીવનના કેટલેક અંશે પરિણામરૂપ છે. સંક્ષેપમાં કાલબલ અને વ્યક્તિબલની પરસ્પર અસર થાય છે એ કોઈ પણ વ્યક્તિનું જીવન તપાસતાં સ્મરણમાં રાખવા જેવું છે, જેથી ન કાલ ઉપર કે ન વ્યક્તિ ઉપર વધારે પડતો ભાર મૂકી દેવાય. બીજી બાબત લક્ષમાં રાખવા જેવી એ છે કે જમનાબહેનના કાર્યનું મૂલ્ય આંકતાં બીજી બે વ્યક્તિઓ તહેમને સહાયરૂપ થઈ હતી તહેમને અન્યાય ન થાય એ પણ જોવા જેવું છે. દાખલા તરીકે નગીનદાસભાઈ જેવા ઉદાર અને સ્વાર્થત્યાગી પતિની નિરંતર પ્રેરણા વિના જમનાબહેન શું કરી શક્યાં હોત? તેમ જ ભાઈ મોતીલાળા તથા ભાઈ કેશવલાલ જેવા કામ કરનાર પુરુષ સહાયકો જમનાબહેનની સાથે ન હોત તો જમનાબહેન એકલાં શું કરી શક્યાં હોત? એથી પણ આગળ વધીએ તો મુંબાઈના ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી-વર્ગે જમનાબહેનના પ્રયાસોને હોંસથી વધાવી ન લીધા હોત અને તહેમની સાથે સ્ત્રીબલિના ઉદ્ધારના કાર્યમાં જોડાવાનું પસંદ ન કર્યું હોત તો જમનાબહેનનું કાર્ય કેટલું બધું સુરક્ષેલ બન્યું હોત? દૂકામાં, જમનાબહેનને ઘટનું માન આપવાની સાથે તહેમને અનુકૂલ થનાર મનુષ્યોને અન્યાય ન થાય એ પણ ધ્યાનમાં રાખવા જેવું છે.

ઉપરની બન્ને સાવચેતીઓ પૂરોપૂરી લક્ષમાં રાખીને અને ગુજરાતનાં અન્ય ઉજ્જવળ સ્ત્રી-રત્નોને લેશ પણ અન્યાય કર્યા વિના મ્હારે કહેવું જોઈએ કે મ્હારા નામ મત પ્રમાણે સ્ત્રીઓની ઉન્નતિની દૃષ્ટિથી અને સાર્વજનિક સેવાની દૃષ્ટિથી જમનાબહેનની સમાન ગણી શકાય એવી કોઈ પણ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી મ્હારા જાણવા જોવામાં નથી. જમનાબહેન તે જમનાબહેન

આલશે, ઘર એ વૈકુંઠ જનશે અને સંસાર એ સ્વર્ગ જનશે અને તેથી જ આર્ય શાસ્ત્રમાં સ્ત્રીને સન્માન આપવાની પગલે પગલે આજ્ઞા કરી છે ને સ્ત્રીને પોતાના પતિની સેવા જાળવવાની આજ્ઞા કરી છે.

સ્ત્રી એ દયાની મૂર્તિ છે, માયા ને મોહખત એ સ્ત્રીના ખાસ સ્વાભાવિક સદ્ગુણો છે. દયા ને સરળતા વગર સ્ત્રી શોભતી નથી. આવી સ્ત્રીઓ આર્યાવર્તમાં બહુ થઈ ગઈ છે ને થાય છે.

હિંદુસ્તાનમાં અનેક ગુણ ધર્મ દર્શાવનારી નામકિત સ્ત્રીઓ થઈ છે ને થાય છે. ગૂજરાતમાં બીજા દેશો કરતાં કાંઈક ઓછી સંખ્યા હશે. સ્ત્રીનું મન કેળવણીથી ને સત્સંગથી બીજવું હોય તો પોતાના સદ્ગુણની મુગ્ધિ પ્રસરાવ્યા વગર રહે જ નહિ, પણ અંધાધુંધીના જમનામાં સ્ત્રીકેળવણી બંધ પડી અને પુરુષોએ તેમના લાણી બેદરકારી બતાવવા માંડી તેથી સ્ત્રીઓનાં મન વિકાસ પામવાનો વખત ન મળ્યો અને તેને લીધે સ્ત્રીઓનો દરજ્જો ઉતરી ગયો, પણ વખત જે કાંઈ કરે છે તે મનુષ્યોથી જની શકતું નથી. ચઢતી પછી પડતી ને પડતી પછી ચઢતી આવે છે. ઈંગ્લેન્ડનો અમલ સારે નશિયે ભરતખંડમાં જામ્યો ને તેની સાથે હિંદુ સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવાનો પ્રચાર વધતો ગયો. ઘણા વર્ષોનો વહેમ ઘટી ગયો ને આજ હિંદુ કન્યાઓને કેળવણી આપવાની શુભ શરૂઆત થઈ છે. આ પ્રતાપ બ્રિટિશ રાજ્યના અમલનો છે.

(દાહોરો)

લણી ગણીને લામિની, સુંદરી થાય સભત;

આવત જો ન અંગેજ તો, તે ક્યમ વહેમ તભત?

સ્ત્રીઓ માયાની મૂર્તિ છે, સ્ત્રીભૂતિને જો ઉત્તમ પ્રકારનું શિક્ષણ મળ્યું હોય તો “સોનું ને વળી મુગંધ” એવી કીર્તિ મેળવી શકે છે. પૃથ્વીપર જે કંઈ પરોપકારનાં અને દયાનાં કાર્યો થાય છે તેમાં સ્ત્રીઓનો જ ઘણું કરીને મુખ્ય ભાગ હોય છે, સ્ત્રી એ માતા છે અને માતા એ નિઃસ્વાર્થી માયાની મૂર્તિ છે, દયાની બહેન છે ને દયાની બહેનો તરીકે યુરોપ અમેરિકાની સ્ત્રીઓ આજ કાલ કેવું કામ કરે છે તે આપણે જાણીએ છીએ-સાંભળીએ છીએ.

આપણા દેશમાં આવી દયાની બહેનો પ્રકટ થાય એવી આપણી ઈચ્છા છે. સ્વર્ગવાસી બહેનશ્રી જમનાબાઈ સક્કઈના સ્વર્ગવાસથી આપણને ઘણી જ ખોટ પડી છે. ગુજરાતમાં બહેન જમનાબાઈ સ્ત્રીભૂતિનો નમુનો હતાં. તેઓએ પોતાની જીંદગીનો ઉત્તમ ભાગ સ્ત્રીમુદારણા પાછળ અને જનકલ્યાણના અર્થે ગુલથોં છે. સ્વર્ગવાસી બહેન સક્કઈને મેં પહેલ વહેલાં એક મ્હોટી સીસમાજમાં જોયાં હતાં. શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકાર સયાજીરાવ સહકરુંબ યુરોપના પ્રવાસોથી આ દેશમાં ફેમકુશળ પધાર્યા તેની સુભારકબાદી આપવાને મુંબાઈની સીસમાજે યુનીવર્સિટી હોલમાં એક ગંભીર મિલાવડો કર્યો હતો. આ મિલાવડામાં મુંબાઈની તમામ જ્ઞાતિના જાણીતા ને માનીતા ગૃહસ્થો હાજર થયા હતા, તથા મુંબાઈની શીખેલી અને સમજીતદાર જુદી જુદી ભતની સ્ત્રીઓ હાજર થઈ હતી; તે વખતે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની બાનુઓ સાથે સ્વર્ગવાસી બહેન સક્કઈ પણ હતાં. બહેન સક્કઈ સોહાસણાં સ્ત્રીના વેષમાં હતા. નાકમાં નથ અથવા વાળીથી તેઓ ઘણી સ્ત્રીઓની વચમાંથી જણાઈ આવતાં હતાં. હાથમાં આમડાની એક ન્હાની ભેગ રાખતાં ને દમામદાર દેખાવથી ને હિંમતવાન હાવભાવથી તેમને જોઈને માન આપવાનું મન થતું હતું.

દક્ષિણી સ્ત્રીઓ ગુજરાતી સ્ત્રીઓ કરતાં હિમ્મતવાન ને આંગળ પડતો ભાગ બળવાની દીસે છે. ગુજરાતી સ્ત્રીઓ બહીષ્કર્ષ ને શરમાળ સ્વભાવની જણાય છે ને તેથી તેઓ આવા ભવ્ય મેલાવડામાં આગેવાની ભરેલો ભાગ બળવી શકવાની હાલતમાં હોતી નથી; પણ બહેન જમનાબાઈ સક્કઈની બાંધધરી હેઠળ ઘણી ગુજરાતી સ્ત્રીઓ જાહેરમાં ભાગ લેવાને તથા ભાષણ કરવાને શક્તિવાન થઈ છે. આ ઉપકાર સ્વર્ગવાસી બહેન સક્કઈનો જ ગણાશે.

ખીજીવાર બહેન સક્કઈને મળવાનો લાભ મને સ્ત્રી શિક્ષણના હિમાયતી શેઠ ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાળા અને તેમનાં કેળવાયલાં ને દયાળુ સુશીલ પત્ની શ્રીમતી કળાવંતીની કૃપાથી તેમના મકાનમાં મળ્યો હતો. હું મોસુફ શેઠને મળવાને ગયો હતો તે વખતે મને જમવાનું આશ્વપૂર્વક આમંત્રણ કીધું હતું ને તરત જ ટેલીફોનથી બહેન સક્કઈને ખબર આપ્યા હતા કે કવિ ભવાનીશંકર રાત્રિએ જમવા આવવાને કબુલ થયા છે માટે તમારે પણ આમંત્રણ સ્વીકારવું. બહેન સક્કઈએ શેઠ મોતીવાળાનું જમવાનું આમંત્રણ સ્વીકાર્યું હતું ને રાતના શેઠ મોસુફના બંગલામાં અમારે મળવાનો ને વાતો કરવાનો લાભ મળ્યો હતો. બહેન સક્કઈ માયાળુ સ્વભાવનાં અને નરમ દીલનાં હતા. પોતાની બહેનપણીઓ વિદ્યાભ્યાસ કરીને આગળ વધે અને ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં કેળવણીનો પ્રચાર વધુ થાય એવી ઈચ્છા સ્વર્ગવાસી બહેનના મનમાં વિશેષ હતી. મહારા મિત્ર શેઠ ભવાનીદાસ અને તેમના હુડુંબ સાથે બહેન સક્કઈને બહુ સંબંધ હતો. બે બહેન સક્કઈ ઘણા વર્ષ હૈયાત રહ્યાં હોત તો તેઓ પોતાને હાથે ઘણું કરી શકત, પણ કમનશીબ ગુજરાતનાં કે તેઓ લાંબી આવરદા લોગવી શક્યાં નથી.

ગુજરાતમાં સ્વર્ગવાસી બહેનના સરખી હિમ્મતવાન અને દૃષ્ટાંત આપવા લાયક સ્ત્રીઓની બહુ જ અછત છે. ગુજરાતી સ્ત્રીઓ ગરીબ દશામાં દેવી દુબેડી છે, તે અનુભવીઓ જ નાણે છે. આવી સ્ત્રીઓનો ઉદ્ધાર કરવાને સ્વર્ગવાસી બહેન સક્કઈના સરખી જ ખીજ અનેક દયાની બહેનો પ્રગટ થાઓ એવી મહારી પ્રભુપ્રાર્થના છે. સ્ત્રીઓનો દરજ્જો આજકાલ ઘણો નીચો ઉતરી ગયો છે તે વધારવાને અને સ્ત્રીજાતિને શોભા આપવાને પ્રભુ કડ્છા કરો એવું હું ઈચ્છું છું. દેવી શ્રી જમનાબાઈના આત્માને પ્રભુ શાન્તિ આપો. ઓમ! શાંતિ! શાંતિ! શાંતિ!

ગં. સ્વ. જમનાબાઈનો પતિમાં પ્રેમ.

લેખક—રા. મૂલશંકર રામજી વ્યાસ.

મરહુમ શેઠ તાપીદાસ જગદાસના શ્રીમેત અને પ્રતિષ્ઠિત હુડુંબમાં ગં. સ્વ. જમનાબાઈ જન્મ્યાં હતાં. તેમના પિતાનું તુલસીદાસ જગદાસ નામ હતું. ગં. સ્વ. જમનાબાઈ પોતાના માતાપિતાનાં તથા હુડુંબીઓનાં લાડકવાયાં અને અતિશય વહાલાં હતાં. તેમનાં લગ્ન સ્વ. નગીનદાસ ભક્તિદાસ સક્કઈ સાથે થયાં. સક્કઈનું હુડુંબ બહુ પૈસાદાર તો નહિ પણ ધર્મ અને સદ્ગુણની સંપત્તિવાળું હતું. લગ્ન થયા પછી સ્વ. જમનાબાઈ પતિનો પ્રેમ મેળવવામાં સફળ થયાં હતાં. નિરભિમાનપણાથી, નિર્લોભપણાથી, સરલતાથી, સ્વચ્છતાથી, ઘર-કામની ચતુરાઈથી, પ્રિય ભાષણથી, સંપીલા સ્વભાવથી, સૌભાગ્ય શુભારથી અને સ્વાભાવિક રીતની સ્વરૂપસુંદરતાથી પોતાના પતિને રીઝવી શક્યાં હતાં. પત્નીનો પતિમાં અને પતિનો પત્નીમાં પ્રેમભાવ બંધાયો અને તે આખી ઇંદગી સુધી તેવો ને તેવો ટકી રહ્યો. ગં. સ્વ.

જ-એમના સમાન બીજું કોઈ નહિ. શ્રી કૃષ્ણ પરમાત્માના સંબંધમાં ગોપીઓએ ગાયું હતું કે “જયતિ તેઽધિકં જન્મના વ્રજઃ અર્થાત્, તદ્વારા જન્મથી વ્રજ વધારે જય પામે છે;” તેમ જો કોઈ પણ સ્ત્રીને માટે એમ કહી શકાય તેવું હોય કે “તદ્વારા જન્મથી ગુજરાતનું સ્ત્રીત્વ વધારે ગૌરવ પામ્યું છે” તો તે સ્ત્રી જમનાબહેન જ છે. જમનાબહેનના જન્મ્યા પછી તદ્દેમના જીવનથી પૂર્વેના કરતાં ગુજરાતનું સ્ત્રીત્વ વિશેષ ઉચ્ચ ભૂમિકાએ મૂકાયું છે એ કયું નિષ્પક્ષપાતી હૃદય નહિ સ્વીકારે? શ્રીયુત ગોખલેના સંબંધમાં બોલતાં એક અંગ્રેજે કહ્યું હતું કે “In him Indian manhood reached its highest water-mark, અર્થાત્ શ્રીયુત ગોખલેના જીવનથી હિન્દી પુરુષત્વનો પ્રવાહ ઉચ્ચામાં ઉચ્ચ જલાંકે પહોંચ્યો;” તેવું ગુજરાતના હિંદુ સ્ત્રીત્વના સંબંધમાં જમનાબહેનને ઉદ્દેશીને કહી શકાય તેમ છે. એક પ્રાન્તના સ્ત્રીત્વને પોતાના જીવનથી ઉચ્ચામાં ઉચ્ચ કક્ષાએ પહોંચવાની શક્તિનું દૃષ્ટાન્ત આપતું એ એ પ્રાન્તની જેવી તેવી સેવા નથી, અને જમનાબહેન એ સેવા બળવી છે એ નિર્વિવાદ હોતું બોધે. તેઓ ન્હોતાં ત્યારે સ્ત્રી જીવનનો પ્રવાહ જેટલે જલાંકે પહોંચેલી હતો તદ્દેના કરતાં ઘણું વધારે ઉચ્ચ જલાંકે જીવનના પૂરે સ્ત્રીજીવનના પ્રવાહને પહોંચાડ્યો; જમનાબહેનના જન્મ્યા પૂર્વે સ્ત્રીજીવનના સ્વરૂપનો જે ખ્યાલ હતો તે ખ્યાલ જમનાબહેનના જીવનથી ઘણો વધારે વિસ્તૃત અને ઉચ્ચ બન્યો. તદ્દેમના અવસાન પછી તદ્દેમના જેટલા ઉચ્ચ જલાંકે પહોંચનાર કઈ સ્ત્રી અત્યારે ગુજરાતમાં છે? જમનાબહેન જન્મ્યાં તો ગુજરાતને ગૃહજીવનના અને સાર્વજનિક જીવનના એક ઉચ્ચ પ્રકારના સમન્વયનું સજીવ દૃષ્ટાન્ત મળ્યું. જમનાબહેનના જીવનના આ સ્વરૂપના સંબંધમાં બોલતાં નામદાર લેડી વિલિંગ્ડને કહ્યું હતું કે “એક બાબુથી સ્ત્રી તરિકેના તદ્દેમના પ્રથમ ધર્મોમાં તદ્દેમની સામાજિક પ્રવૃત્તિઓને તદ્દેમણે વિશ્લેષરૂપે બનવા દીધી ન્હોતી અને બીજા બાબુથી અન્ય સ્ત્રીઓ તરફનાં તથા સમાજ તરફનાં પોતાનાં કર્તવ્યો બજાવવામાં ગૃહધર્મોને બદલે તેઓ બેઠકાર રહ્યાં ન્હોતાં. સાર્વજનિક જીવનમાં બાગ લેવામાં સ્ત્રીઓને—અને ખાસ કરીને હિન્દી સ્ત્રીઓને જે મ્હોટામાં મ્હોટી મુશ્કેલી નડે છે તે કદાચિત્તે આ જ છે, અને મિસિસ સક્કઈએ બતાવ્યું છે કે એ મુશ્કેલીનું નિરાકરણ ગૃહધર્મો તથા સમાજધર્મોને હાનિ કર્યા વિના થઈ શકે છે એટલું જ નહિ, પરંતુ બન્ને પ્રકારના ધર્મોને ઘણો લાભ થાય એવી રીતે થઈ શકે છે.” આ શબ્દોમાં લેડી વિલિંગ્ડને જીવનને તપાસવાનું એક અતિશય ઉચ્ચ દૃષ્ટિબિન્દુ અતિશય ઉચ્ચ પ્રકારની યોગ્ય ભાષામાં રજૂ કર્યું છે. જમનાબહેન જન્મ્યાં ન હોત તો ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગ પાસે ગૃહજીવન અને સાર્વજનિક જીવનના એક સુંદર સમન્વયનું ઉચ્ચ દૃષ્ટાન્ત જે મૂકાયું છે તે મૂકાયું ન હોત.

જમનાબહેન જન્મ્યાં ન હોત તો બીજા એક સમન્વયનો લાભ પણ ગુજરાતનું સ્ત્રીત્વ ગુમાવત. જમનાબહેન એકંદરે જૂના વાતાવરણમાં ઉછર્યા હતાં અને તદ્દેમના આચારવિચારનો એક જૂની બાબુ તરફ વિશેષ હતો, છતાં તેવા જીવનપ્રવાહની મુખ્ય દિશા બદલ્યા વગર નવીન સંસ્કારોનો જેટલો સમાવેશ પોતાના જીવનમાં કરી શકાય તેટલો કરવા તેઓ હમેશા તત્પર રહેતાં. જૂના પ્રકારની ધાર્મિક વિધિઓનું પાલન કરવા છતાં નવા પ્રકારના ધર્મજીવનના આત્મારૂપ સમાજસેવાનો પન્થ તદ્દેમણે કોઈ નવી સ્ત્રીને શરમાવે તેટલે બધે અંશે પોતાનો કરી લીધો હતો. જૂના પ્રકારનાં સામાજિક બન્ધનો સ્વીકારવા છતાં નવામાં નવા સુધારકને શરમાવે તેવા વિશાલ ચેતનથી તેઓ સર્વ કોમોનાં માણસોની સાથે છુટથી હળતાં મળતાં. જૂના પ્રકારની સ્ત્રીજીવનની મર્યાદાઓને અનુસરવા છતાં કોઈ નવામાં નવી સ્ત્રીને શર-

માવે એવી છુટથી અને એવી એકાગ્રતાથી તેઓએ સાર્વજનિક જીવનમાં અંપદાવ્યું હતું. અવિવેકીની દૃષ્ટિએ આવાં વિરોધી ગણાતાં તત્ત્વોની એકત્રતા અસંબદ્ધતા-inconsistency-ને રૂપે દેખાય છે; વિવેકીની દૃષ્ટિએ એવી એકત્રતા સર્વદેશીયતા-Comprehensiveness-ને રૂપે દેખાય છે. જ્યાં વાસ્તવિક વિશાળ દૃષ્ટિનાં અંજન નયનોમાં અંબ્યાં હોય છે અને જ્યાં પ્રામાણિક વિશ્વચેતન (cosmopolitanism) હૃદયમાં સ્ફુરી રહ્યું હોય છે ત્યાં બાહ્ય અને સ્થૂળ કાર્યસંક્રોચોમાં પણ આન્તર અને સૂક્ષ્મ ચેતન વિસ્તાર અગોચર નથી રહેતો. જમ નાબહેન ન જન્મ્યાં હોત તો નવા જૂનાનો-પૂર્વ પશ્ચિમનો-સ્વાતંત્ર્યસંયમનો-જે સમન્વય અત્યારે ગુજરાતના શ્રીવર્ગને સુગમ છે તે અગમ્ય હોત. સંક્ષેપમાં, જમનાબહેન જન્મ્યાં ન હોત તો ગુજરાતના શ્રીવર્ગની સમક્ષ લાવનાઓ તથા કાર્યોની જે સામગ્રી જમનાબહેનના જીવને રજુ કરી છે તે રજુ ન થઈ હોત અને ગુજરાત એક ઉન્નત જીવનના પવિત્ર પ્રભાવથી વિહોણું રહ્યું હોત.

સને ૧૯૨૫ માં મહર્ષિ દાદાભાઈ નવરોજીને અભિનંદન આપવા વેશાવા ગયેલું રમ્પીરશાન.

માવે એવી છુટથી અને એવી એકાગ્રતાથી તેઓએ સાર્વજનિક જીવનમાં અંપલાવ્યું હતું. અવિવેકીની દૃષ્ટિએ આવાં વિરોધી ગણાતાં તરોની એકત્રતા અસંબંધતા-inconsistency-ને રૂપે દેખાય છે; વિવેકીની દૃષ્ટિએ એવી એકત્રતા સર્વદેશીયતા-Comprehensiveness-ને રૂપે દેખાય છે. જ્યાં વાસ્તવિક વિશાળ દૃષ્ટિનાં અંજન નયનોમાં અંતર્યાં હોય છે અને જ્યાં પ્રામાણિક વિશ્વચેતન (cosmopolitanism) હૃદયમાં રફુરી રહ્યું હોય છે ત્યાં બાહ્ય અને સ્થૂળ કાર્યસંક્રોચોમાં પણ આંતર અને સૂક્ષ્મ ચેતન વિસ્તાર અગોચર નથી રહેતો. જન્મ નાબહેન ન જન્મ્યાં હોત તો નવા જૂનાનો-પૂર્વ પશ્ચિમનો-સ્વાતંત્ર્યસંયમનો-જે સમન્વય અત્યારે ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગને સુગમ છે તે અગમ્ય હોત. સંક્ષેપમાં, જન્મનાબહેન જન્મ્યાં ન હોત તો ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગની સમગ્ર સાવનાઓ તથા કાર્યોની જે સામગ્રી જન્મનાબહેનના જીવને રજુ કરી છે તે રજુ ન થઈ હોત અને ગુજરાત એક ઉન્નત જીવનના પવિત્ર પ્રભાવથી વિશેષ રહ્યું હોત.

સતે ૧૯૨૫ માં મહર્ષિ દાદાભાઈ નવરોજીને અભિનંદન આપવા વેસાવા ગયેલું ડચ્છેરાન.

WIND

લેખક:—લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ.

સહગત ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષર્ધી ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ થોડા વખત પર સ્વર્ગવાસી થયાં, તેના આ સ્મારક અંકમાં કાંઈ લખી મોકલવાને મને મંડળનાં સેક્રેટરીઓએ વિનંતિ કરેલી, પણ હું મહારી નબળી તળીયતને લીધે હાલ મુંબાઈની બહાર રહેતી હોવાથી અને જમનાબેન સંબંધી મારા વિચારો મંડળ તરફથી જોલાવવામાં આવેલી દિલ્લીરી નહેર કરનારી સભામાં પ્રમુખપદેથી મેં નહેર કર્યા હતા, તેથી આ વખતે મને આ ફરજમાંથી મુક્ત કરવા મેં તેઓને જણાવ્યું. પણ ત્યાર પછી મંડળની કમિટીએ મરનાર જમનાબેનની જગ્યાએ મને મંડળનાં પ્રમુખ તરીકે ચુંટી કહાડી જે માન આપ્યું હતું તે મેં જમનાબેનની પોતાની તથા મંડળની કમિટીની બંધી બેનોની ઈચ્છાને માન આપી સ્વીકાર્યું હતું. હવે આ સ્મારક અંકમાં મંડળનાં પ્રમુખ તરીકે મારે કાંઈક લખવું એવો પાછો તે બેનો તરફથી પ્રેમપૂર્વક આગ્રહ થયો, ત્યારે મારે તેમની મરજીને માન આપી બે જોડ લખવા એમ વાજળી ધારી હું મરનારની છંદગીનું કુંક વર્ણન લખી મોકલું છું.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ સ્થપાયા પછી થોડા વર્ષ વીલાબાદ મંડળની ઉપયોગિતા તેમ જ તેની હસ્તીથી મુંબાઈમાં ગુજરાતી સ્ત્રીઓ આવી સંસ્થાને અંગે સ્ત્રીઉપયોગી ઘણું કામ કરી શકવાને સામર્થ્યવાન થયે, એમ માલમ પડવાથી હું આ મંડળમાં જોડાઈ અને મેં પ્રત્યક્ષ જમનાબેનનાં કામો જોયાં. તે સમયથી મારા મનમાં ખાતીપૂર્વક માન્યતા ઉત્પન્ન થઈ કે ખરે જ જમનાબેન ગુજરાતી સ્ત્રીઓમાં મુંબાઈ તેમ જ ગુજરાતના સ્ત્રીવર્ગમાં એક પરમાર્થી અગ્રગણ્ય સ્ત્રી હતાં. અને ઉપલા મંડળે તેમની જ ખંત, ઉત્સાહ, અને ધીરજથી જે ઉપયોગી કામ કરી બતાવ્યું હતું તેથી મારી જમનાબેન તરફની લાગણીમાં વધારો થતો ગયો. આજથી થોડા વરસ પહેલાં મેં મંડળના એક હિતચિંતક લાઈ લવાનીદાસ નારણદાસને ખાનગી કાગળ લખી જમનાબેનની યાદગીરી કાયમ રાખવા મંડળની કમિટી આગળ મારી દરખાસ્ત લાવવાની લેખિત ઈચ્છા જણાવી હતી, તે વખતે તેમણે જણાવ્યું કે જમનાબેન ફરીથી સ્ત્રીઉપયોગીના ફેલાવા સારૂ મુસાફરીએ જવા વિચાર રાખે છે, માટે હાલ તુરત તે બાબત મુલતવી રાખવી, અને તે મને પણ યોગ્ય લાગવાથી તે બાબત પડતી મૂકવામાં આવી હતી. બ્યારથી હું જમનાબેનની સાથે મંડળના કામમાં જોડાઈ ત્યારથી જ તેમનાં લોકોપયોગી જીવનમાંથી મને ઘણુંક જાણવાનું મળ્યું હતું.

જમનાબેને પોતાનું જીવન ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓની ઉન્નતિના માર્ગમાં આરંભ્યું અને તે દેશસેવાના મહાન વિસ્તારવાળા પ્રદેશમાં ફેલાવ્યું. તેમ જ આખરે દેશસેવા કરતાં કરતાં જ તેમનું મૃત્યુ થયું. તે આપણુ સર્વેને માટે એક દૃષ્ટાંતરૂપે લેખાનું જોઇએ.

તેઓ બેને પોતાના મંદવાડ પહેલાં મંડળે આરંભેલા કાર્યોને સ્થાયી બનાવવા પોતાની નબળી તળીયત છતાં મારી સાથે જે શ્રમ લીધો હતો તે પરથી મંડળનું હિત તેમને હૈડે કેટલું હતું તે બતાવી આપી હમોને હમારી ફરજ જાણવાને પ્રેર્યા હતાં.

તેમના લાંબા મંદવાડ વખતે જ્યારે જ્યારે હું તેમની પાસે જતી ત્યારે ત્યારે તેઓ મંડળ અંબંધી કાર્ય ઉપાડી લેવાને યોગ્ય સલાહ આપતાં હતાં. આવી રીતે છેક છેલ્લી ઘડી

એમનું તેમ ન હતું. આપવાને ઉદાર, ખવાડવાને ઉદાર, એટલે તન, મન અને ધન એમ ત્રણે વાતની ઉદારતા એમનામાં હતી. ઇ. સ. ૧૯૦૩ માં શ્રીમંડળની સ્થાપના થઈ ત્યારથી તેઓ જાહેર જીવનમાં આવ્યાં. એમના ત્યાર પહેલાંના કાર્યની મને માહિતી નથી, એટલે તે વિષે મારે કંઈ પણ લખવું તે યોગ્ય ગણાય નહિ; અને ત્યાર પછી પણ પાંચ વર્ષ મારે પરિચય ન હતો.

મારે એક દશકથી પરિચય થયો હતો. એટલે એમના મહાન કાર્ય તથા પુણ્ય જીવન વિષે જે જે લખું તે અપૂર્ણ ગણાય. તો પણ જે પરિચય થયો તે હૃદયના એકલાવથી થયો હતો. એટલે એમની ઉચ્ચ લાવનાઓ તથા ઉદાર મનોભાવનું સ્મરણ કરી આજે હૃદય દ્રવે છે.

ગં. જમનાબાઈ સક્લર્ધ.

લેખક:—ગં. મગનજીવન માણેકચંદ.

ગંગાસ્વરૂપ જેન જમનાબાઈ સક્લર્ધ! વિદ્વાન, સ્વાર્થત્યાગી, પરમાર્થશાલી, સમસ્ત ગુર્જર પ્રજાને અને આર્થ દેશને ભૂપણરૂપ દેવી! આપનો સ્વર્ગવાસ થયો! અહો!! સર્વ ગુર્જર શ્રીઓના સમક્ષ, તેમના મનમાં અને હૃદયમાં અપ્રતિમ શૌર્યના, અયાગ ત્યાગના, મહાનુભાવ અને મહાત્મ્યોમય જીવનના ઉત્સાહ અને ઔજ્ઞસથી ભરપૂર આપની જે મૂર્તિ નિરંતર પળે પળે વિહાર કરી રહી હતી—તે અદૃશ્ય થઈ ગઈ—અનંત કાળાબ્ધિમાં લુપ્ત થઈ ગઈ!! મરવી ગુજરાતની અધોગતિ પામેલી ગૃહદેવીઓનું આશાનું સ્થાન, તેમની ઉન્નતિના નાવનું સમર્થ સુકાન વિનાશ પામ્યું! ગુર્જર શ્રીઓની મહાન ઉપદેશિકા, માર્ગદર્શિકા હુલ-દેવી! દેશોન્નતિનું મૂળ શ્રીકેળવણી એ આપનું જીવનસૂત્ર હતું. શ્રીકેળવણી દ્વારા દેશની ઉન્નતિ એ આપનું જીવનમત હતું. અજ્ઞાનતા અંધકારમાં અજ્ઞાતી ફેટાતી, અગણિત દુઃખો અને વહેમોની ભોગ થઈ પડેલી, કેવળ પશુવત્ અને ચેતનહીન જીવન ગાળતી, આધિ, ઉપાધિ, અને વ્યાધિના ત્રિવિધ તાપોથી પીડાતી ગુજરાતની શ્રીઓનું શ્રેય સાધવા—તેમનો કલ્યાણમાર્ગ પ્રવેશ કરવાના પવિત્ર ઉદ્દેશથી આપના મનોરાજ્યમાં ગુજરાતી હિંદુ શ્રીમંડળની ઉત્કૃષ્ટ યોજના જન્મ પામી. અને આપના અયાગ માનસિક બળે અને શારીરિક પરિશ્રમે તેણે પ્રત્યક્ષ સૃષ્ટિમાં પ્રવેશ કીધો. તેની ઉગતી, ડગભગતી સ્થિતિમાં તમારા પરોપકારી અને માયાળુ આશ્રયની છાયામાં રહી તમારા પ્રેમનું અને શૌર્યનું, તમારી દૃઢતા અને શુદ્ધતાનું પયપાન કરી, પુષ્ટિ પામી તે બાર વર્ષનું હૃદયપુષ્ટ બાળક જન્મ્યું. પરંતુ પરમાત્માને ત્યાં આપના સદ્ગુણો અને સત્કર્મો જીવનની ખીટ પડી અને નિરાધાર બાળકને અનાથ અવસ્થામાં મૂકી, હરિની આજ્ઞાને શરણ થઈ આપ સ્વર્ગમાર્ગે સીધાવ્યાં. અરે! હવે આપની પ્રેમી અને શક્તિ દેતી છાયાના અભાવે, તેનું સંરક્ષણ કરનાર અનેક સાવધી માઓ હોવા છતાં તેની સ્થિતિ તો નમાથી તે નમાથી જ રહેવાની.

ગુજરાતી હિંદુ શ્રીમંડળમાં આપનાં વિશાળ અનુભવથી, અપ્રતિમ વિદ્વાતથી અને વિરલ વક્રત્વથી ઉભારાઈ જતાં ભાષણો દ્વારા હુંલકણીં નિદ્રામાંથી ગુજરાતી શ્રીઓ અને પુરુષોને આપે જાગૃત કીધાં. તેમને તેમના દેશ પ્રતિનાં, સમાજ પ્રતિનાં, હૃદય પ્રતિનાં અને સ્વપ્રતિનાં કર્તવ્યના માર્ગ તરફ પ્રગતિમાન કીધાં. તેઓનાં જીવનમાં નવો રસ અને નવું ચેતન રેલ્યાં. તેમના સમક્ષ અનેરી આશાઓ અને વંદનીય આદર્શો ખડાં થયાં. એ સર્વ વિશાળ ના નક્ષત્રોમાંથી ગુર્જર પ્રજા કદી મુક્ત થઈ શકે એમ નથી.

આપના અકાળ અવસાનથી માત્ર ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ જ શરણુહીન સ્થિતિમાં આવી પહોંચે છે એમ નથી. વનિતાવિશ્રામ, સેવાસદન, ઇલાહિ આ શહેરની અને સમગ્ર ગુજરાતની સ્ત્રીસુધારક અને સ્ત્રીહિતેચ્છુ સંસ્થાઓએ આપનામાં એક સહૃદયી, આવરયક અને આધારભૂત સહાયિકા ગુમાવ્યાં છે. આપના જેવી નિઃસ્વાર્થી, પરોપકારી, ખંતીલી અને ઉઘમી દેશસેવિકા વર્તમાનમાં તો વિઘ્નમાન નથી અને પાસેના લવિષ્યમાં દૃષ્ટિગોચર થવાનો સંભવ પણ શૂન્ય જેવો છે. આપના સ્વર્ગવાસથી પડેલી ગુર્જર પ્રજાની મહાન ખોટ ત્વરાથી પૂરી પાડે એવી હૃદયપૂર્વક પ્રાર્થના છે. પરંતુ આપે દેશસેવાના, સમાજ-સેવાના, સ્ત્રીસેવાના, કેવળ નિષ્કામ કર્તવ્યશુદ્ધિપૂર્વક અનેકદેશીય સેવા કરવાના જે મંત્રો ગુર્જર પ્રજાના કાનમાં મૂક્યા છે, 'સ્ત્રીહિતિએ દેશોત્તરિનો જે અનુપમ પાઠ પડાવ્યો છે, તથા ગુજરાતની સ્ત્રીઓ અને પુરૂષોનાં હૃદયો જે ઉપદેશોથી સુસંસ્કૃત બનાવ્યાં છે, તે તો સદાને માટે તેવાં જ રહેશે. તેના પ્રભાવે તેઓ પોતાના જીવનની સાર્થકતા યથાશક્તિ સાધી આપના સ્વર્ગસ્થ અમર આત્મા પર પુનઃ પુનઃ આશીર્વાદની વૃષ્ટિ કર્યાં કરશે.

માત્ર ગુજરાતી પ્રજાની કહેંચાણુસિદ્ધિના સંકુચિત પ્રદેશમાં જ આપની દેશસેવાની પ્રવૃત્તિઓ પર્યાપ્ત થઈ રહી નહોતી. સમસ્ત હિંદી પ્રજાનાં હુઃખો અને વિટંબનાઓ આપના રાષ્ટ્રીય હૃદયમાં આવીને અધઠાતાં, તેને હલમલાવી નાંખતાં, અને પરિણામે હિંદમાં વસતા તેમ જ હિંદની બહાર વસતા સર્વ હિંદીવાનોના મુખને માટે આપ સતત પ્રયત્નો કરી રહ્યાં હતાં. મહર્ષિ ગાંધીએ આફ્રીકામાં ચલાવેલી દેશબંધુઓ માટેની સત્યાગ્રહની લડતમાં આપે તન, મન અને ધન સહિત ઝંપલાવ્યું હતું. તે મહાવીરે દક્ષિણ આફ્રીકામાં કરેલી વીરહાકની ગર્જના આપે અત્રેથી ઉઠાવી લીધી હતી અને ત્યાં વસતા હિંદીવાનોનાં અસંખ્ય, અસહ્ય હુઃખોનું નિવારણ કરવા સર્વ ગુર્જર પ્રજાને ગતિમાન કીધી હતી. અનેક સલાઓ બોલાવી આપમાં ભાષણોના લુલ્લંહ અવાજથી તેઓની દૃષ્ટિ તે દિશામાં ફેરવી હતી. વળી અથાગ પરિશ્રમ લઈ, ફંડો ભેગાં કરી દક્ષિણ આફ્રીકાના હિંદીવાનોને કીમતી મદદ કીધી હતી. ત્યાર બાદ ગુજરાત કાઠિયાવાડમાં પડેલા લચંકર દુકાળના સમયે યથાશક્તિ મદદ કરવા આપે કમ્ભર કસી હતી અને કોઈ મહાન નરવીરને છાજે એવી હિંમતથી, એવા અડગ ધૈર્ય અને ઉદ્ધમથી, સ્ત્રીઓની એક મંડળી ઉભી કરી આપ દુકાળને સ્થાને પ્રત્યક્ષ થયાં હતાં. અજ વિના શુધાથી રીખાતાં, વસ્ત્ર વિના ટાઢતકકાથી પીડાતાં અનેક કુંગાલ અને નિરાધાર સ્ત્રીપુરુષોને તેમ જ તવંગર છતાં તંગીમાં ફસાઈ પડેલાં આજરૂદાર હુદુંબોને મોતના પંજમાંથી બચાવી લીધાં હતાં, અને પ્રાણુદાન કરી તેઓની અંતરાત્મામાંથી ઉજરાતી અસંખ્ય આશિષોનાં અધિકારી થયાં હતાં. વળી ઘાસચારા વગર અશક્ત થઈ પડેલાં, મૃત્યુની વિનાશક બેડીમાં ફસાયલાં, અવાચક, અશરણુ પશુઓને પણ જીવનદાન આપ્યું હતું અને તેમના આત્માઓને હાર્યા હતા. અહોહો! તે સમયની મનુષ્ય અને પ્રાણીઓ પ્રત્યેની આપની દયા અને અનુકંપા પરમાર્થની પરાકાષ્ટાએ પહોંચી હતી, અને ગુર્જર સ્ત્રીઓ રાષ્ટ્રીય વ્યવસ્થામાં કેવા પ્રકારની અને કેવી કીમતી મદદ કરી શકે તેનું પ્રત્યક્ષ દૃષ્ટાંત રજુ કર્યું હતું.

આપનું સાર્વજનિક જીવન જેટલું સ્વાયંત્રાગી અને કર્તવ્યશીલ હતું, તેના સિદ્ધાંતો અને નિયમો જેટલા વિવેકી અને અનુકરણીય હતા, તેટલું જ શુદ્ધ અને ધર્મપરાયણ આપનું સાંસારિક જીવન હતું, અને તેટલા જ ઉદાર અને વિવેકયુક્ત તેના સિદ્ધાંતો પણ હતા. એક વ્યક્તિરૂપે આપના જીવનની સરળતા અને સાદાઈ, સંસારવ્યવસ્થામાં આપે શુદ્ધિપ્રીત્તે જતાવેલી પ્રવીણતા, સર્ગા સંબંધીઓ અને મિત્રચાહેલીઓ પ્રત્યેની આપની સ્નેહશીલતા

અને મમતા ગુર્જર સ્ત્રીઓને એક શ્રેષ્ઠ અને અનુકરણીય આદર્શ તરીકેની ગરજ હમ્મેશને માટે સારશે. આપનો સ્થૂળ દેહ આ માયાવી જગતમાંથી અદૃશ્ય થયો છે પરંતુ આપનો સદ્વૃત્તિ અને સત્યારિત્યનો બનેલો સૂક્ષ્મદેહ નિરંતર તેમની સમક્ષ રમ્યાં કરશે અને તેમને આપના જેવું સાધ્વીજીવન યથાશક્તિ યથામતિ ગાળવા સર્વદા પ્રેરણા કરશે.

ગુર્જર દેશની અને આર્યાવર્તની મહાન સતીઓની કોટિમાં આપનું સ્થાન નિર્દિવાદિત છે અને તે અતિ ઉચ્ચ છે એમાં લેશ પણ શક નથી. આપના જીવનની સાધુતા, શુદ્ધતા, અને તપોમયતા, તેની સરળતા અને સ્નેહશીલતાનું આપની સહકારિણી સમાજસેવિકાઓને જ્ઞાન થતાં તેઓનાં હૃદયો ધૈર્ય ધારી શક્તાં નથી અને આપના યશસ્વી અમર આત્માને અશ્રુઓની સ્નેહાંજલિ ફરી ફરીને અર્પણ કરે છે. તેમના ઉપર કરેલા અગણિત ઉપકારોને માટે, તેમને આપેલા અનુપમ ઉપદેશોને માટે, તેમના આત્માઓને દેશસેવા અને ગૃહસેવાના શિષ્ટ માર્ગ ચઢાવવા માટે, તેઓ વારંવાર આપને ચરણે પડી આપને હજારો આશીર્વાદ અર્પણ કરે છે. આપનાં સદ્ગુણો અને સત્કૃત્યો ગુર્જર સ્ત્રીઓના જીવનકાર્યમાં પ્રવેશ કરો અને આપે આદરેલી મહાન અભિલાષાઓ ફળીભૂત કરવા અમારા આત્મામાં મહાન શક્તિ ઉદ્ભવો એવી પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના છે.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક:—સૌ. રતનબાઈ લક્ષ્મીદાસ હરિલાલ.

ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની મેનેજિંગ કમિટીએ “જમનાબાઈ સ્મારક” અંક કાઢી, મંડળનાં આત્મસ્વરૂપ ગં. સ્વ. જમનાબાઈના જીવનની ખરી ખુબીઓ સમસ્ત ગુજરાતની સ્ત્રીઓ પાસે મૂકવાનું જે શુભ પગલું લઈ્યું છે તે પ્રશંસનીય છે. આ અંક લલિત્યમાં જમનાબાઈનું સંપૂર્ણ જન્મચરિત્ર લખનારને ખચ્ચીત ઘણો ઉપયોગી થઈ પડશે, એમાં કાંઈ સંદેહ નથી. આ અંકમાં લખાણ કરવા સાડ મંડળનાં સેક્રેટરીઓ તરફથી ઘણાં સ્ત્રીપુરુષોને આમંત્રણ થયું હતું, અને તેને પરિણામે અમો આ સ્મારક અંકમાં સારા લેખોનો યોગ્ય સંગ્રહ ભેગો કરી શક્યાં છીએ. તે સર્વ લેખકોનો અમે મંડળ તરફથી અંતઃકરણપૂર્વક આભાર માનીએ છીએ. આ પ્રત્યે મારી પવિત્ર ફરજ સમજી હું આ લેખ લખવાની હિમ્મત કરું છું.

ગં. સ્વ. જમનાબેનને હું મારાં માતૃશ્રી તરીકે જ માનતી આવી છું. મહારા પૂજ્ય પિતાશ્રી મોતીલાલ દલપતરામ દેસાઈ તથા મહારી માતૃશ્રી સૌ. ઝીણીબાઈ સ્વર્ગસ્થ શેઠ નગીનદાસ લક્ષ્મીદાસ સક્કઈ તથા ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈના પરમપ્રિય મિત્રો હતાં. આ ઉપરાંત મહેને મહારા માબાપે સ્કુલનો અભ્યાસ છોડ્યા પછી ગૃહકેળવણીનું સાદું જ્ઞાન મેળવવાને અર્થે જમનાબેનને ઘેર, મહારી દશ વર્ષની વયે રાખી હતી. આવા ગાઢ પરિચયને લીધે મને જમનાબેનના ગૃહજીવનનું ખારીકીથી અવલોકન કરવાની તક મળી હતી. મોટી ઉમ્મરે પણ હર હમેશ જમનાબેન સાથે ફરતી હતી. સને ૧૯૦૩ માં ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની મુખાઈમાં સ્થાપના થઈ ત્યારથી તેમની સાથે જાહેર કામકાજમાં પણ હું તેઓની સાથે જતી આવતી હતી. તેમની છેલ્લી માંદગી તથા મૃત્યુ વખતે પણ હું તેમની પાસે જ હતી. આવા ખાસ સંબંધોમાં મને મરનારના ખાનગી તેમ જ જાહેર જીવનનો જે પ્રત્યક્ષ અનુભવ થયો હતો, તે જ હું આ લેખમાં સંક્ષેપમાં દર્શાવવા ઇચ્છું છું.

જમનાબહેનનું ખાનગી જીવન.

બાલ્યાવસ્થા:—જમનાબહેન જન્મથી જ બાલ્યશાળી અવતર્યા હતાં. સંવત ૧૮૧૮ ની ના-
રિયેલી પૂર્ણિમાને દિવસે જ તેમનો જન્મ શેઠ તુળસીદાસ વરજદાસના ખાનદાની મોઢ ગૌબુજ
વણિક હુડુંબમાં થયો હતો. “પુત્રનાં લક્ષણ પારણામાં જ જણાય,” તેમ જ આ પુણ્યશાળી
બાઇએ ન્હાનપણથી જ પોતાના પ્રીતિવંત બલિષ્ઠની ઝાંખી આપણને કરાવી હતી. પૂર્ણિમાનો
ચંદ્ર જેમ પોતાના તેજસ્વી પણ મધુર પ્રકાશથી પૃથ્વીની સુંદરતામાં અવર્ણનીય વધારો કરે
છે, તેવી જ રીતે જમનાબહેનનો જન્મ યથાથી તેમના હુડુંબમાં વિશેષ સુખોનાં કિરણો ફેલાવાં
શકે થયાં. જમનાબહેન જન્મ્યાં ત્યારે એમના પિતાશ્રી શેઠ તુળસીદાસની સ્થિતિ સાધારણ
હતી; પણ જ્યારથી શુભ પગલાવાળી છોકરી તેમને ઘેર અવતરી ત્યારથી નસીબ દેવી તેમના
પિતાશ્રી ઉપર આશીર્વાદ વરસાવવા લાગી. હુડુંબની સ્થિતિ દિન પ્રતિદિન સુધરતી ગઈ અને
જમનાબહેનના પિતાશ્રીનું હુડુંબ ધીમે ટીકે સુખી થઈ આનંદમાં દહાડા કહાડવા લાગ્યું.

જમનાબહેનની માતૃશ્રીનું નામ મણિકોર હતું. જમનાબહેનને રૂખા કરીને એક ન્હાની
બહેન પણ હતાં. જમનાબહેનના કાકાશ્રી શેઠ તાપીદાસ વરજદાસ તથા તેમના પિતાશ્રી શેઠ
તુળસીદાસ અને સાથે જ રહેતા હતા. શેઠ તાપીદાસને શેઠ દામાબાઈ તથા શેઠ ડાભાબાઈ
નામે બે પુત્રો તથા બે છોકરીઓ હતાં. આ ઉપરાંત આ એકન હુડુંબમાં નાનીજી નામે
જમનાબહેનનાં કોઈ પણ રહેતાં હતાં. આ પ્રમાણે જમનાબહેનનું હુડુંબ મોટા વિસ્તારવાળું હતું.
તેમના આપ તથા કાકા બન્ને ઘણા સંપત્તી ઘરમાં રહેતા હતા.

જમનાબહેનનાં માતૃશ્રી ઘણી ઉદાર વૃત્તિવાળાં હતાં; અને જમનાબહેનમાં જે ઉદારતા
તથા વિશાળ દૃષ્ટિ તથા સમભાવના દેખાતી હતી, તે તેમને પોતાનાં માતૃશ્રી તરફથી જ
મળેલો સદ્ગુણનો વારસો હતો. જમનાબહેન જ્યારે જન્મ્યાં ત્યારે તેમના બાપકાકાના ઘરમાં
કોઈ બાળક ન હોવાને લીધે ઘરમાંનાં બધાંની પ્રીતિ તેમના પર હતી. આથી જમનાબહેન
ન્હાનપણમાંથીજ લાડમાં ઉછર્યાં હતાં. જમનાબહેનનો સ્વભાવ ન્હાનપણથી જ માયાળુ અને
મળતાવડો હતો. પોતાના આનંદી ચહેરા અને બોલકણા રમુજ સ્વભાવથી, તથા કાલા કાલા
મીઠા શબ્દોથી સર્વનો ચાહ જીતી લેતાં હતાં. દરેક જણનો પ્રેમ જમનાબહેન ઉપર
ઉછળતો હતો એમ કહું તો પણ ખોટું ન કહેવાય. જમનાબહેનનાં ન્હાનાં બહેન રૂખાબહેન
પણ તેમની માફક દેખાવડાં તથા સદ્ગુણી હતાં.

જમનાબહેન અસહી વિચાર ધરાવનાર હુડુંબમાં ઉછર્યાં હતાં. એમના પિતાશ્રીના ઘરનો
સર્વ કાર્યકાર જમનાબહેનનાં કોઈ નાનીજી ચલાવતાં હતાં. તેઓ શુદ્ધવ્યવસ્થામાં ઘણાં કુશળ હતાં,
અને કન્યાઓને વિદ્યાભ્યાસ કરતાં શુદ્ધકેળવણી યોગ્ય મળે તે ઉપર વધારે લક્ષ આપતાં.
નાનીજીને હસ્તક ઘરનો કાર્યકાર ચાલે એટલે સ્વાભાવિક રીતે સહ કોઈ નાનીજી તરફ માનની
દૃષ્ટિએ જોતાં હતાં. આવાં કોઈ તથા ઉત્તમ માતૃશ્રીના હાથ નીચે શુદ્ધશિક્ષણ મેળવી
જમનાબહેન ઉત્તમ શૃદ્ધિથી બનવા બલિષ્ઠમાં બાલ્યશાળી થયાં, અને તેમની બલિષ્ઠની જિંદગીનો
પાયો બાલ્યાવસ્થામાં ઉત્તમ પ્રકારે રચાયો.

અસહના વખતમાં સ્ત્રીકેળવણીનો પ્રચાર ઘણો જ ઓછો હતો, તે છતાં પણ જમના-
બહેને ટુંક સમયમાં ગુજરાતી અભ્યાસ ઘણો સારો કર્યો હતો. તે વખતમાં શીખવાતી છ
ગુજરાતી ઓપડી તેઓએ પૂરી કરી હતી, અને પિતાશ્રીથી છાનાં ઈંગ્લિશ શીખવાનું ઘણું મન
ચવાને લીધે બે ઓપડી ઈંગ્લિશની પણ કરી હતી. નિશાળમાં ઘણાં ઈનામો મેળવ્યાં હતાં.

આ વખતે કેળવણી સંપાદન કરવામાં તેઓ કેટલાં શુદ્ધિશાળી હતાં તે તેમણે પોતાના હુડુંબીઓને પ્રત્યક્ષ બતાવી આપ્યું હતું.

ન્હાની વયમાં જ અસદી રીવાજ મુજબ જમનાબહેનનો વિવાહ સુરતના સમ્રાટ ખાનદાની હુડુંબના છોકરા બાઈ નગીનદાસ લક્ષ્મીદાસ સમ્રાટ બેડે થયો હતો. આ પછી બન્ને વચ્ચે સારો સ્નેહ બંધાયો હતો. વિવાહ પછી જમનાબહેનનાં લગ્ન થોડા વખત પછી ઘણી ધામધુમથી કરવામાં આવ્યાં; ને હુડુંબી રીવાજ પ્રમાણે જમનાબહેનનું કન્યાદાન ઘણા સારા શણગાર સભવી સુટાંકણે દેવામાં આવ્યું હતું. આ મુજબ જમનાબહેન બાલ્યાવસ્થામાં સુખ સમૃદ્ધિવાળા હુડુંબમાં લાડમાં ઉછરી સાઈ ગૃહશિક્ષણ તથા વખતને અનુસરતી કેળવણી લઈ કન્યા મટી ગૃહિણી બન્યાં.

જમનાબહેનનો ગૃહસ્થાશ્રમ.

સાનંદં સદનં સુતાશ્ચ સુધિયઃ કાન્તા ન દુર્ભાષિણી
સન્મિત્રં સુધનં સ્વયોપિતિરતિશ્ચાજ્ઞાપરાઃ સેવકાઃ ।
આતિથ્યં શિવપૂજનં પ્રતિદિનં મિષ્ટાન્નપાનં ગૃહે
સાધોઃ સંગમુપાસતે હિ સતતં ધન્યો ગૃહસ્થાશ્રમઃ ॥

તે જ ગૃહસ્થાશ્રમને ધન્ય છે કે જ્યાં નીચેની સ્થિતિ હોય છે:—

“આનંદદાયક ઘર, શુદ્ધિશાળી પુત્રો, ખરાબ વચન ન બોલનારી ગૃહિણી, સારા મિત્રો, ઘણું દ્રવ્ય, પતિનો પોતાની પત્ની પ્રતિ પ્રેમ, આજ્ઞાપાલક સેવકો, અતિથિનો સત્કાર, હમેશાં શિવનું (છેદ દેવનું) પૂજન, ઉત્તમ પ્રકારનું ખાવાપીવાનું અને સાધુ પુરુષનો હરહમેશ સમાગમ.”

આ મુજબનો ગૃહસ્થાશ્રમ જમનાબહેનનો હતો કે કેમ તે હવે આપણે તપાસીશું. જમનાબહેન પરણી સુરત રહેવા ગયાં હતાં. સાસરીઆની સ્થિતિ તે વખતે ઘણી સાધારણ હતી. સાસરે માણસ ચાકર નહોતા તેથી ઘરનું સંઘળું કામ સ્ત્રીઓ ભતે કરતી હતી. જમનાબહેન પોતે શ્રીમંતની છોકરી હોવા છતાં પણ સાસરે દરેક કામ, જેવું કે કૂવામાંથી પાણી કાઢવું, વાસણ ભાંજવાં, સુલા અળોટ વિગેરે સર્વ-ઘણી જ હોંસથી મન દઇને કરતાં અને કંટાળો કે આળસ ન કરતાં. વિશેષ તેમને કામ જલદી કરવાની ટેવ પડી હતી એટલું જ નહિ, પણ તે કરવામાં સ્વચ્છતા બળવતાં.

જમનાબહેન સાસરે ગયાં, ત્યારે, તેમને સાવકાં સાસુ હતાં, છતાંએ સગાં કે સાવકાનો ભેદ કદી પણ માલમ પડ્યો ન હતો, અને સાસરીયાનું કોઈ પણ દિવસે ઓછું જણાવ્યું નથી.

થોડાક દિવસ પછી જમનાબહેનનાં સાસરીઆં સુરતથી મુંબઈ રહેવા આવ્યાં. જમનાબહેનના પીયરમાં છોકરીઓને ન્હાનપણમાં સાસરે જમવાનો રીવાજ ન હતો, તેથી દરરોજ સવારે ઘરનું કામ આટોપી, પતિ કોશિજમાં જાય પછી જ પીયર જમવા જતાં. ઘણી વાર એમના પિતાશ્રીને જમવા સાઈ ઘણું ખોટી થતું પડતું, પણ નિયમ પ્રમાણે પતિની બધી તજવીજ સાચવીને જ પીયર જતાં. કેટલીક વાર પ્રેમાળ પિતા જમનાબહેનને સાસરે જવાને અટકાવતા તો તે ન માનતાં મધુર વાણીથી યુક્તિ વાપરી સાસરે ચાલી જતાં. પિતાશ્રીનો મહદાભે અને ધાક ઘણો હતો છતાં પણ એવા પ્રેમથી તેમનું મન રંજન કરતાં કે પિતાજી તેમની મરજીને જ અધીન થતા.

નગીનદાસ સક્કઈ આ વખતે કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા. એમની સાધારણ સ્થિતિ હોવાથી ઘરમાં માણસ આકર રાખ્યા નહોતા; માટે રસોઈનું સઘળું કામ જમનાબહેનને હાથે જ કરવું પડતું. પાકશાસ્ત્રમાં પોતે પીયરમાં ઘણી સારી કેળવણી લીધેલી એટલે રસોઈ ભાવતી કરતાં. સક્કઈ સાડ બધી ખાવાની ચીજો ગરમ કરતાં. પોતે અસલના સુરતી રીવાજ પ્રમાણે સવારની રોટલી ખાતાં. રસોઈ કરવામાં ઘણી ખુબી વાપરતાં, અને સારી રસોઈ કરવાનો હક્કાસ રાખતાં. ભતે સારી રસોઈ કરી જમાડવામાં ઘણું આનંદ માનતાં. એમને રસોઈનું રસાયન બ્રાહ્મણ પાસે કરાવવાનું ગમતું નહિ. રસોઈ વખતસર તૈયાર કરી, પતિને આનંદથી જમાડી, રસોઈનું કામ થોડીવાર મૂકી દઈ, પતિને પહેરવાનાં કપડાં વિગેરે તૈયાર કરતાં. જમ્યા બાદ તેમને પાન ખાવા આપતાં.

“સ્વચ્છતા એ દિવ્યતા છે” એ નિયમ મુજબ ઘરનું બધું કામ સારી રીતે કરી, સ્વચ્છતા ભળવતાં, અને તે પ્રમાણે તેઓ રસોઈ કામમાં વર્તતાં હતાં. પોતે ન્હાનપણથી જ ધર્મિષ્ઠ અને ઈશ્વરભક્તિવાળાં હતાં, એટલે પોતાને સાસરે પણ ઠાકોરની સેવા રાખી હતી. મુંબાઈ આવ્યા બાદ નગીનદાસ સક્કઈએ થોડોક કોલેજમાં અભ્યાસ કરી તે છોડી, દીધો અને ઈન્કમ ટેક્સ ઓફીસમાં શરૂઆતમાં માસિક રૂપીઆ ચાલીસના પગારની નોકરી મળી, તે તેમણે લીધી. ચાકરી જવાનો વખત ભળવવા સાડ જમનાબહેનને રસોઈ બંદેલી કરવી પડતી હતી, તે તેઓ બંદેલાં ઉઠી, નાહી ધોઈ, શાક ભાજ સમારી, વેળાસર રસોઈનું કામ આરંભતાં અને નિયમ પ્રમાણે રસોઈ એકલે હાથે જ તૈયાર કરી, ઘરની ઠાકોરસેવાનું કામ આરંભી. સક્કઈને જમાડી, તેમના આંશીસ ગયા પછી નિરાંતે નિયમ પ્રમાણે પાક પૂજ કરતાં. કાલબાદેવી ઉપર ગોરા રામજીનું મંદિર છે, ત્યાં તેમને શ્રીરામજીનાં દર્શન કરવાનો ન્હાનપણમાં નિયમ હતો; ત્યાં દરરોજ દર્શન કરવા જતાં. અને દર્શન કરી આવ્યા પછી જમવા બેસતાં. રસોઈની કળા ન્હાનપણમાં શીખેલાં એટલે રસોઈ કરતાં તેમને વાર લાગતી ન હતી એટલું જ નહિ, પણ રસોઈ ઘણી જ સારી કરવાની ટેવ પડી ગઈ હતી. સક્કઈ જ્યારે કોલેજમાં અભ્યાસ કરતા હતા ત્યારે તેઓ પોતાના ત્રણ ચાર અંગત મિત્રો સાથે પોતાને ત્યાં વાંચતા હતા. જમનાબહેન, આ તેમના મિત્રોને સાડ ખાવા પીવાનું તથા મોડી રાત સુધી વાંચવાનું યાચ તો અહા કાફી વિગેરે તૈયાર કરી આપતાં હતાં. રબના દિવસે અથવા શનિવાર રવિવારે ઘણુંખરું સક્કઈના મિત્રો એકઠા મળી સાથે જ જમતા અને ઘણીક વાર જમનાબહેન તેઓને સાડ ઘણાં સ્વાદિષ્ઠ ભોજન બનાવતાં. સક્કઈના મિત્રો જમનાબહેનની રસોઈનાં ઘણાં જ વખાણ કરતા અને કોઈ કોઈ વાર ખાસ તેમના હાથની જ રસોઈ ખાવાને સાડ જમવાનું સક્કઈને ત્યાં જ રાખતા. સક્કઈના એક નાગર બ્રાહ્મણ મિત્ર હતા; તેમને એહી રસોઈ ન ચાલે માટે તેમને વાસ્તે બધી ચીજામાં દૂધની રસોઈ કરી જમાડતાં હતાં. આવી રીતે યુવાન અવસ્થામાં ઘરમાં આવનારાઓનું સન્માન કરી, લોકચાહના કેમ સંપાદન કરવી તે ગુણ તેમનામાં ઘણી સારી રીતે હતો. પતિના મિત્રોને સગા લાઈ જેવા ગણુતાં અને તેમની તેટલી જ કાળજી રાખતાં હતાં. કોઈ સાથે બેઠ્ઠદિ નહોતી. (આ વિષય હજી આગળ આવશે.)

મને રસોઈ કરવાનો હુન્નર પણ જમનાબહેન જ શીખવ્યો હતો. હું ઉપર જણાવી ગઈ તેમ ઉત્તમ ગૃહકેળવણી લેવા દશ વર્ષની વયથી જ જમનાબહેનને ત્યાં જ રહેતી હતી. આ વખતે મારી સાથે શેઠ તાપીદાસની દીકરી ડીકીબહેન પણ ત્યાં જ રહેતી હતી. અમે સમીવયનાં હતાં, અને તેની મા ગુજરી જવાથી અને ન્હાની બહેનના સગપણને લીધે જમનાબહેન એને ઘણાં આહતાં હતાં. હું તથા ડીકીબહેન સવારના બંદેલાં ઉઠી, નાહી ધોઈ રસોઈ કરવાનું કામ

આરંભતાં, અને અમે બેઉજણ હળીમળીને રસોઈ તૈયાર કરતાં. જમનાબહેનને સાફ સ્વાદિષ્ટ ખાવાનો શોખ તેથી અમારી બનાવેલી રસોઈમાં કોઈ ચીજ બગડતી, અથવા તીખી મોળી થતી તો તેઓ અમારા ઉપર ઘણાં ગુસ્સે થતાં, પણ નળીનદાસકાકા અમારું ઉપરાણું તાણી અમારો બચાવ કરતા અને રસોઈના ખોટાં વખાણુ પણ કરતા. જે ચીજ બગડેલી હોય તે તેઓ પોતે ખાતા અને અમને ઉત્તેજન આપવા સાફ તથા અમને નાસીપાસી ન થાય તેની કાળજી રાખી અમારામાં ઉત્સાહ ઉત્પન્ન કરતા. અમારા બન્ને વચ્ચે કેટલીક વાર ચીજ બનાવવામાં હરીફાઈ કરાવતાં.

બપોરનો વખત જમનાબહેન વાચન અને ભરવા શીવવામાં કાઢતાં. વાચનનો શોખ તેમને ન્હાનપણથી જ હતો. ન્હાની વયમાં પણ વાર્તાઓ કરતાં ધર્મ સંબંધી પુસ્તકો, મહાભારત, તથા કથાઓ વિગેરે વાંચવાને તેમને ઘણાં ગમતાં. મને તથા કીકીબહેનને આ વખતે તેઓ ભામિનીબૂષણ અને રત્નમાળાની ચોપડીમાંથી શિક્ષણ આપતાં હતાં. વાચન ઉપરાંત તેમને ગાયન તથા ભજનનો શોખ વિશેષ હતો. સંસ્કૃતને પણ તે જ શોખ હતો. વર્ષો જતાં આ શોખ વધતો ગયો. તેઓ કુરુસદની વખતે પોતાના મધુર કંઠથી ભજન વિગેરે એકતારા સાથે ગાતાં. મીરાંબાઈનાં ભજનો તેમને ઘણાં આવડતાં તથા એકતારો વગાડવાનો મહાવરો સારો થયો હતો. જ્યાં લગી એમનાથી બોલાયું ત્યાં લગી મરણ પધારી ઉપરથી પણ ભજન ગાઈ તપ્પીયત પૂછવા આવનાર સર્વને પોતાની નિર્મળ છંદગીનું લાન કરાવતાં. જમનાબહેન ભરત કામ ઘણું જ સાફ જાણતાં હતાં. અમને ભરવા ગુંથવાનું કામ પણ બપોરે જમનાબહેન જ શીખવતાં. ભરતકામ બરાબર ન કર્યું હોય તે વખત ગુસ્સે થઈ અમારી પાસે બધું બોલાવી પાછું ફરીથી ભરાવતાં અને કોઈવાર અમે કંટાળતાં તો પણ તેમના ધાકેને લીધે અમારા બન્નેમાંથી તેમની મરજી બિરુદ્ધ કોઈ પણ બોલી શકતું નહિ. અમે જાણતાં હતાં કે આ ગુસ્સો અમારા ફાયદા સાફ જ હતો. અમોને સાફ શીખવવાનો જમનાબહેનને બારી ઉઝંગ હતો. પાછળની છંદગીમાં અમારી સાથે આ વિષયની જ્યારે વાતો નીકળતી ત્યારે આગલી વાતો સંભારી પોતે રાજ થઈ કહેતાં કે “આગલા દિવસો યાદ આવે છે કે ?”

બપોરનો વખત ઘણી વાર અથાણાં કરવામાં, તથા તેને તપાસી સંભાળી રાખવામાં જતો હતો. તેઓ ઘણા પ્રકારનાં અથાણાં ભરતાં. પાપડ વડી ખીચીઆ વિગેરે હરદમેશ તાલ્લ કરતાં. અથાણાં તથા પાપડ વિગેરે પોતાના મિત્રોને ત્યાં તથા સગા વહાલામાં વારેવડીએ મોકલતાં. આ શોખ તેમને છેવટ સુધી રહ્યો હતો. દરેક ચીજ ઘણું કરીને પોતે બતે કરતાં અને કોઈ પાસે કરાવે તો પોતે બરાબર દેખરેખ રાખતાં હતાં.

આ વખતે જમનાબહેનને પીયરથી દર મહિને એક મોટી રકમ વાપરવા સાફ મળતી હતી; જેનો ખર્ચ તેઓ ઘણી કાળજીથી કરતાં હતાં. ઘરનો વ્યવહાર ચલાવવાની એમની ખુબી નિરાળી જ હતી. વગર કારણનો કોઈ પણ ખર્ચ માથે ઓરતાં નહિ તથા મોજ શોખ તરફ વધારે લક્ષ્ય પણ આપતાં નહિ. નિયમિતપણે બધો કાર્યભાર ચલાવવાની એમની ટેવ હતી.

ન્હાનપણથી જ સ્વચ્છ રહેવાની અને બધી ચીજો સાફ રાખી ઠેકાણે ગોઠવવાની સારી ટેવ પડી હતી. કોઈ ઠેકાણે કચરો કે ધૂળ રહેવા દેતાં નહિ. દરરોજ વાપરવાનાં વાસણ એટલાં સાફ અને ઉજળાં રાખતાં કે બહારના આવનાર દરેક જણનું તે તરફ ધ્યાન ખેંચાયા વગર રહેતું નહિ. અસલથી જ પ્રભુપ્રાર્થના કરવાની તથા બહારથી તમામ ચીજો સ્વચ્છ રાખી બરાબર જગાએ ગોઠવી રાખવાની ટેવ પડી હતી, અને આ સંભાળ રાખવાની ટેવ તેમના બહેરજીવનમાં તેમને આગળ જતાં ઘણી ઉપયોગી થઈ પડી.

જમનાબહેન એક લક્ષ્યાધિપતિનાં કન્યા હતાં, પણ પોતાનો ગરીબ સાસરાનો કાર્યભાર ઘણી ઉલટથી અને પ્રેમાળ વૃત્તિથી ચલાવતાં હતાં. જમનાબહેનના મનમાં પોતે ગરીબ ઘેર પરણ્યાં હતાં તેથી કોઈ પણ દિવસ જરા પણ દુઃખ લાગ્યું નથી.

આ મુજબ શ્રીમંત હુડુંબમાં સુશીલ અનુભવી માબાપને તથા શ્રેષ્ઠને હાથે ઉછરી તેઓએ પોતાના ગરીબ સાસરામાં, સાવધી સાસુના હાથ હેઠળ જાતે મહેનત કરી પતિ તથા સાસુને રીઝવી જે ઉત્તમ ગૃહિણી તરિકે ગૃહવ્યવસ્થા બળવી હતી તે જ બતાવી આપે છે કે જમનાબહેન ન્હાનપણથી જ અલૌકિક ગુણો સાથે જ આ પૃથ્વીમાં જન્મ્યાં હતાં. આ ઉપરથી દરેક શ્રીમંત માબાપે ખાસ ધરો લેવાનો છે કે તેમણે પોતાની છોકરીને એવી કેળવણી આપવી કે તેઓ જો ગરીબ સાસરે જાય તો પણ હુડુંબની આબરૂ સાસરે સહવર્તન રાખી જાળવે.

આ પ્રમાણે જમનાબહેનની જાહેર છંદગીની શરૂઆત પૂર્વેનો કાર્યક્રમ હતો.

જમનાબહેન પોતાની પાછળ કંઈ પણ સંતતિ મૂકી ગયાં નથી. એમને જીવન અવસ્થામાં દશબાર છોકરાંઓ થયાં હતાં, જેઓ જન્મી તત્કાળ મરણ પામ્યાં હતાં. આટલી બધી સુતાવડોનું કદ સહન કર્યા છતાં દૈવેચ્છાએ પોતાને સંતતિ નહિ હોવાનો ખેદ, તથા તે પ્રત્યે દુઃખના ઉદ્ગારો જમનાબહેન કોઈ પણ પ્રસંગે ઉચ્ચે હોય એવું બન્યું નથી. ધર્મર ઈચ્છા બળવાન છે એ માર્ગે પોતાનું રટન કરી હમેશાં મશ અને આનંદમાં જ રહેતાં. તેમ જ તેમના પતિને પુત્ર નહિ હોવાનું દુઃખ કદિ પણ ભાર્યું ન હતું. સક્કઈને જો કે છોકરાં ન હતાં પણ તેમનું સ્થાન હર હમેશ ગાજતું વાજતું જ રહેતું. અબણ્યા આદમીને કદિ પણ એમ ભાસે નહિ, કે જમનાબહેનને કંઈ પણ વસ્તાર નથી. સક્કઈના મામાના છોકરા પોતાની ધણીઆણી સાથે સક્કઈ સાથે જ રહેતા, તેમ જ સક્કઈનાં બહેન તથા ભાણેજો પણ મુંબાઈમાં સક્કઈની સાથે જ રહેતાં. સક્કઈનો વાલકેશ્વરનો બંગલો જે રામનિવાસના નામે ઓળખાય છે, તે તેના નામ પ્રમાણે નિવાસસ્થાન જ હતું. સક્કઈના ઘણા મિત્રો હરહમેશ રબના દિવસે સક્કઈને ત્યાં જ દિવસ આનંદમાં તથા પૂર્ણ શાન્તિમાં ગાળવાનું પસંદ કરતા. સક્કઈના હુડુંબની પ્રેમની લાગણી એટલી બધી હતી કે રામનિવાસ ઘણાઓને આકર્ષતો અને ત્યાં ઘણાઓનું આગમન થતું, અને ઘણાઓના મનની શાન્તિનું એ સ્થાન હતું. જમનાબહેનની ન્હાની બહેન ચાર પુત્રો અને એક પુત્રીને ન્હાની વયનાં મૂકી ગુજરી જવાથી પોતાનાં ભાણેજોને પોતાની જ પાસે રાખી તેમને ધાવતા ઉછેરી મ્હોટા કરી, વિદ્યાભ્યાસ કરાવી મ્હોટાં કર્યાં છે, અને ભાણેજો પણ જમનાબહેનને પોતાનાં ખરા માતૃશ્રી તરિકે ન્હાનપણથી જ ઓળખતાં આવ્યાં છે. જમનાબહેન મોટાં હુડુંબવત્સલ હતાં. તે એટલા ઉપરથી જ માન્ય થશે કે સક્કઈના અંગત સગા સિવાય સક્કઈ પોતાના મિત્રના સગાને પણ પોતાની સાથે જ રાખતા; અને તેમના ગુજરી જવા બાદ તેમની વિધવાનાં તથા તેમનાં છોકરાંની સંભાળ લઈ અંગત સેવા બજાવતા સક્કઈના મિત્રના ભાઈ રા. રેવાલાલના ન્હાની ઉમરના છોકરાને પણ પોતાની પાસે જ રાખ્યો હતો, અને હજુએ તેમને ત્યાં જ રહે છે. પોતાનાં ભાણેજો અને મિત્રના ભત્રિજ વચ્ચે એટલી સમાન દૃષ્ટિ હતી કે કંઈ પણ ભેદભાવ માલૂમ નહિ પડે, એટલે જુએ દરજ્જે તેમની હુડુંબપાલકની વૃત્તિ હતી. જમનાબહેનની છંદગીના હેવાલની નોંધ લઈએ ત્યારે આપણી દૃષ્ટિ સમક્ષ મોટો વિચાર એ આવે છે કે જમનાબહેને માતા તરિકે કેટલાઓ પ્રત્યે પોતાની ફરજ બજાવી છે! આ ઉપરાંત તેઓ ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળનાં તમામ સલાસદોને પોતાના હુડુંબની માફક જ ચાહતાં. દરેક સ્ત્રીને પોતાની બહેન ગણતાં. આથી તેઓ

“જમનામૈયાના” માનવંતા ખેતાબધી આખા ગુજરાત કચ્છ કાઠિયાવાડમાં બજીતાં થયાં હતાં. આવી રીતે એક ઉત્તમ માતા તરિકે પોતાના હૃદયમાં નહિ પણ સર્વે તરફ માતૃવાત્સલ્ય ધારણ કરી સાધારણ રીતે નહિ પણ પ્રેમથી, ઘણી જ કાળજીથી, અંગત ભતિ મહેનતથી, અને અંતઃકરણની લાગણીથી તેઓ વર્ત્યો હતાં. માતૃશ્રી તરિકે તેઓ કેવી રીતે વર્તતાં હતાં; તે મેં જમનાબહેનની મારા તરફની વર્તણુક ઉપરથી ખાસ અનુભવ્યું છે. તેમનો મારા તરફનો પ્રેમ ઉભરાઈ જતો હતો. મારી માતૃશ્રીનો વિયોગ મારી જમના માતૃશ્રીને લીધે મને મુદ્દલ લાગ્યો નથી, અને મેં આ વિયોગનું દુઃખ કદાપિ કદ્યું યે નથી. ધન્ય છે એવી ધર્મની માતાને ! આને જ લીધે જમનાબહેન ગુજરાતનાં માતા થવાને લાયક સ્રી ગણાતાં હતાં.

જમનાબહેનનો ગૃહસ્થાશ્રમ ઉત્તમ નીવડ્યો તેનાં ઘણાં કારણોમાંનું એક મ્હેં કારણ તેમની સાધુસંતોની સેવા હતી. તેઓ હરહમેશ સત્સંગ રાખતાં. તેમને ન્હાનપણથી વેદાંતનાં પુસ્તકો વાંચવાનો તથા તેનું શ્રવણ કરવાનો શોખ હતો. ઘરમાં સાધુસંતો વારંવાર આવે, તેનો આદર સત્કાર સારી રીતે કરી, તેમની પાસેથી કંઈ પણ સારો જોધ લેતાં હતાં. સાધુ-સેવા ઉત્તમ પ્રકારની ભક્તિ છે એમ તેઓ માનતાં, અને સાધુઓની સેવા કરવામાં કંઈ પણ ન્યૂનતા રાખતાં નહિ. પ્રસિદ્ધ સ્વામી રાજકોટ નિવાસી શ્રી બ્રહ્માનંદજીનો સમાગમ તેમને થયો હતો. તેઓશ્રી પાસેથી તેઓએ ઘણું સારું જોધ સંપાદન કર્યું અને ગુરૂ ભક્તિ ઉપર તેમની દૃઢતા વધતી ગઈ. બ્રહ્માનંદજીએ બનાવેલાં ભજનો તેઓ હરહમેશ ગાતાં, અને વારંવાર તેના ઉપર મનન કરતાં. ત્યાર બાદ સાધુશ્રી શીયારામદાસજી જેઓ જેનરસિંહના નામથી ઓળખાય છે તેમની સાથે તેમનો સમાગમ થયો. જેનરસિંહમહારાજપર તેમની ઘણી શ્રદ્ધા હતી. એમના પતિ સક્ષઈ પણ જેનરસિંહજીના પરમ ભક્ત હતા. યોગાભ્યાસની કેટલીક ક્રિયાઓ ધોતી, નેતી, પ્રાણાયામ વિગેરે મહારાજ પાસેથી તેઓ શીખ્યા. અને તેમની પાસેથી મળેલા જોધનો સદુપયોગ કરી મરણ પર્વે તેમની આજ્ઞા પ્રમાણે પોતાનું વર્તન રાખી પોતાની હિંદગીનું ખર્ચ સાર્થક કર્યું. હરહમેશ “શ્રી નરસિંહજી જે”ના ઉદ્દેશો સક્ષઈ કાકાના મુખમાંથી નીકળતા હતા, અને પાછલા સમાગમની વાતો યાદ આવે. ત્યારે તેમનું મન ઘણું જ પ્રકુલિત થતું. ખર્ચ કહીએ તો જમનાબહેનમાં સાધુઓને લીધે જ પરોપકારના સદ્ગુણો સ્ફુર્ત્યા હતા, અને પાછલી હિંદગીમાં જનસમાજના હિતના કાર્યમાં પોતે તત્પર રહેતાં. ઘણી ઉચ્ચ સ્થિતિના સંન્યાસીઓ સાથે તેઓનો સમાગમ થવાથી, તેઓ પણ જીવી સ્થિતિને પામ્યાં. જેમના ઘરમાં સાધુભક્તિનો પ્રચાર હોય છે તેમને આ હિંદગીમાં કલ્યાણ જ થાય છે. એ ઉચ્ચ સ્થિતિના પુરૂષો ગૃહસ્થોના ઘરમાં અતિથિ તરિકે જ રહે છે. એવા ઉત્તમ સંન્યાસીઓને આપણા ગૃહસ્થોની સાથે કાંઈ જ પ્રયોજન હોતું નથી, પરંતુ એ આપણું શ્રેય જ કરવા આપણે ઘેર પધારી, આપણને પવિત્ર કરે છે. અશુદ્ધ અંતઃકરણને લાજન રૂપી અમૃત શુદ્ધ વાણીથી આર્પે છે. મનને શુદ્ધ અને સ્વચ્છ કરી, રાગદ્વેષને ખાળી નાંખી શાન્ત કરે છે. એ જ એ સંત પુરૂષોની મહત્તા હોય છે.

આવી ઉત્તમ રીતિએ જમનાબહેને છેક છેવટ સુધી પોતાનો ગૃહસ્થાશ્રમ ચલાવ્યો હતો. ન્હાનપણથી તે પોતાની આખી સૌભાગ્ય અવસ્થામાં જેમ ઘરમાં સુઘડતા ને સ્વચ્છતા ભળવતાં તે જ મુજબ પોતે પોતાનું શરીર તથા પોશાક પણ સાફ, સ્વચ્છ રાખતાં. તેમનો પોશાક સાદો તેમ જ શરીરને શોભાવે તેવો હતો. ઘરમાં ઘણું સ્વચ્છ કપડાં પહેરવાની તેમની ટેવ હતી. બહાર ભય આવે ત્યારે સાધારણ સારાં કપડાં પહેરતાં, અને ફાળીના પણ પ્રસંગે અનુસરીને પહેરતાં. પવિત્ર તહેવારને દિવસે સારાં કપડાં પહેરી સગાંવહાલાં સાથે

દેવદર્શન જવાનું તેમને ગમતું. એમને વાળીનો શોખ હતો, જે હાથમાં ઘટતો બેવામાં આવે છે. રાત દિવસ ઘરમાં પણ વાળી પહેરી રાખતાં. વાળી સ્ત્રી ભતિને સૌભાગ્યનું બુધ્ધિ છે, અને સ્ત્રીનો શણગાર છે એમ હમેશ કહેતાં. પોતાનો પોશાક જેમ સાદો હતો તેમ ઘરમાં પણ બધી રહેવાની રીતભાત સાદી હતી. જમનાબહેનને ઘણા સદ્ગુણનો વારસો મળેલો હતો પણ તે સદ્ગુણોનો તો તેમણે પોતાની આખી હંદગીમાં એવી સરસ રીતે વિકાસ કર્યો હતો કે જ્યારે તેઓએ બહાર હંદગીમાં ભાગ લેવા માંડ્યો ત્યારે આનો લાભ તેમને પૂરતો મળ્યો અને એ સદ્ગુણોને લીધે તેઓ જે કામ હાથ ધરતાં તેમાં બધામાં ફતેહમંદ નીવડતાં, અને જેઓના પ્રસંગમાં આવતાં તેઓનો ચાહ છતી શકતાં હતાં.

ઘણાઓ એમ ધારતા હશે કે જમનાબહેન બહાર હંદગીમાં પડ્યાં એટલે ધર્મની વાત કોરાણે મૂકી હશે, પરંતુ તેઓ ઘણાં ધર્મિષ્ઠ હતાં, મૂર્તિપૂજક હતાં. દેવદર્શન કરતાં, પ્રાર્થના કરતાં, અને ભજનો ગાતાં; પણ આ બધું કાર્ય દરરોજ સવારના નિયમસર વખતમાં આંદોષતાં. આમ કરવાથી ઉત્તમ સ્થિતિએ પહોંચાશે એવી તેમની ધારણા નહોતી. હૃદયની સેવા ઉત્તમ રીતિએ કરતાં, અને તેમાં ખાસ કરીને પતિની સેવા કરી ઈશ્વરને રીઝવતાં. પતિને પરમેશ્વર માનતાં. તેમનું હૃદયે ધૃષ્ટિ ધૃષ્ટી, પતિના સુખે સુખી અને પતિના દુઃખે દુઃખી થતાં. પાશ્વલ્ય સમાજમાં ઘણાં હૃદયોમાં પતિપત્નીમાં ઘણો પ્રેમ દેખાઈ આવે છે, પણ એમનો પરસ્પર ભાવ ઘણોખરો સરખાપણાનો હોય છે; પણ એ પ્રકારનો પ્રેમ બન્ને જણમાં જ્યારે હોય, ત્યારે પત્નીએ પતિની સેવામાં પોતાને અર્પણ કરી, તેમાં ધન્યતા માનવી એ પૂર્વમાંની સ્ત્રીઓનો અને વિશેષ કરીને હિંદુસ્થાનની સ્ત્રીઓનો મનોધર્મ છે. આ મનોધર્મ હબ્બરો વર્ષના સંસ્કારોનું અને પરંપરાથી ચાલતી આવેલી રૂઢિનું ફળ છે, અને તેનું અત્યંત મોહક સ્વરૂપ જમનાબહેનની હંદગીનું દૃષ્ટાંત છે.

ન્હાનપણથી જ જમનાબહેનને પોતાનાં બધાં છોકરાંઓના મૃત્યુ પછી પારકાનું ભણું કરવાની તીવ્ર વૃત્તિ થઈ હતી. આ રીતે પરોપકારની વૃત્તિ અને ઉદારતા તેમનામાં આખી હંદગી સુધી ઉત્તમ રીતે પ્રદીપ્ત થએલી માલૂમ પડતી હતી. ન્હાનપણથી જ પોતાના હૃદયોમાં તથા પતિના મિત્રોને ખુશ રાખવા પોતાથી બનતું કરતાં; તેથી છેવટ સુધી કોઈ પણ દિવસે તેઓએ એકલાપણાનો ખ્યાલ પણ કર્યો નથી. આ સદ્ગુણને લીધે તેમને ત્યાં ઘણા અતિથિઓ પોષાતા, અને તેમનો આદરસત્કાર થતો હતો. તેમના મોટા મનને લીધે તેઓ ખાનગી હંદગીમાં તથા બહાર હંદગીમાં ઈર્ષ્યા રહિત કામ કરી શકતાં, અને પોતાનું જિંદગી વર્તન ટેકવી શકતાં. સમાન ભાવના હમેશાં ભળવતાં, અને પોતાનો મોહલો ખુશ આનંદી આત્મા કોઈ પણ પ્રસંગે ખિન્ન થવા દેતાં નહિ.

જમનાબહેન અનુભવી હતાં અને તેથી પોતાના હૃદયની કન્યાઓ સારી રીતે કેળવાય અને આગળ પડે તે બેવા ઘણાં ઉત્સુક હતાં. હરહમેશ મ્હને કામકાજ કરવામાં આગળ પાડતાં, અને અમે આગળ પડીએ તેમાં પોતાને જ શોભા છે એમ સમજતાં. તેમનામાં અભિમાન તથા મ્હોટાઈ પણ સુદૃઢ ન હતાં. આ હૃદયે પોતાનામાં પગપેસારો ન કરે તેની સંભાળ પણ લેતાં. કોઈપણ કામ હાથે ધરતાં તો તે પાછળ મંડી રહેતાં ને કામ પૂરું કર્યેથી જ આનંદ મેળવતાં. વિશેષ એમને નિયમસર કામ કરવાની સારી ટેવ હતી. નિયમસર ઉઠવું, નિમેશે વખતે જમવા બેસવું અને તે પ્રમાણે રાત્રે સુવું તેની સંભાળ લેતાં. ઓરાક પણ નિયમસર સાદો ખાતાં તેથી તેમની આરોગ્યતા સારી રીતે જળવાઈ રહી હતી. ઘરનું કામ દરેકને વહેંચી આપેલું હતું, અને પોતાનું કામ પોતે સારી રીતે બજાવી બધા કામની

નતે દેખરેખ રાખતાં. વાલકેશ્વરમાં રહેતાં ત્યારે એમને ત્યાં રસોઈ સાફ બ્રાહ્મણ તથા આકરો હતા. તેઓને ઘણી-સારી રીતે કેળવી તેઓની પાસેથી સમજુતીથી કામ લેતાં. તેમની ભૂલ થાય ત્યારે વિવેકથી ઠપકો આપી તેમની ભૂલ સુધારે. માણસ આકરો ઉપર પ્રીતિ રાખતાં, અને લેદરુદિ રાખતાં નહિ તેથી તેઓ પણ ઘરના આદમીની માફક હમેશ એક જ ટેકાણે ચાકરીએ રહેતા. જમનાબહેનમાં સઘળા આદમીનું મન પારખી કાઢવાનો સારો ગુણ હતો; તેટલા માટે તેઓ કોઈને કડવું લાગે, દુઃખ લાગે તેનું માહું વચન ઉચ્ચારતાં પણ નહિ; અને જો તેવો પ્રસંગ આવે તો સુભાષામાં ઠપકો આપી, સામાના મનને ઉલટું હરી લેતાં. પોતાના સદ્વર્તનથી તથા ગંભીરતાથી આસપાસનાં માણસોને સુધારતાં. દયાનાં તેઓ દેવી હતાં, અને ગુપ્ત દાન ઉત્તમ પ્રકારે હમેશાં કરતાં.

આવી રીતે સદાચરણ ચઢણ કરી, શીયળ જળવી, એકનિષ્ઠાથી રહેનારી પતિવ્રતા સ્ત્રી જમનાબહેન જ હતાં. તેથી જ આ લોકમાં તેઓ કીર્તિ મેળવી પરલોકમાં પરમ પદવી તથા સુખ મેળવવા સ્વર્ગમાં સીધાવ્યાં છે.

એઓના ગૃહસ્થાશ્રમના છેવટના ભાગની આપણે નોંધ લઈશું. સને ૧૯૬૯ માં એમના પતિને લારે માંદગી આવી પડી. તેઓ મુંબઈ બેંકમાં રૂ. ૮૦૦ ના માસિક પગારવાળાં હેડ-શ્રોકના મોટા ઓફિસ ઉપર હતા, અને ત્યાં મોટી જોખમદારીનું કામ તેમને સંભાળવાનું હતું. દરરોજ સવારના દસ વાગ્યે બંગલેથી નીકળી તેઓ રાત્રિએ આઠ વાગ્યે પાછા આવે. તેમના પતિનું શરીર ઘણું તંદુરસ્ત હતું, અને કોઈ પણ વખતે એમને માંદગી આવી ન હતી. તેઓ પણ ઘણા નિયમિત રીતે કામ કરતા હતા, અને અંગની કસરત ઉપર પણ ઘણું ધ્યાન આપતા હતા. રાત્રિએ વાંચવા કરવાનો તેમને ઘણો શોખ હતો. વર્તમાનપત્રો તથા ચોપાનીઆઓ સિવાય ધાર્મિક પુસ્તકો તેઓ વાંચતા, અને ગુજરાતી તેમ જ અંગ્રેજી વાર્તાઓ તથા તત્ત્વજ્ઞાનની ચોપડીઓ વાંચવાનું તેઓએ છેવટ સુધી જારી રાખ્યું હતું. તેઓનું મન પણ ઉત્તમ કાર્યોમાં પરોવાતું પણ વખતની તાણને લીધે તેઓનાથી જલ્દર બાજતોમાં ભાગ લેવાને બની શકતું નહિ. પોતાની માંદગી પહેલાં થોડાક મહિનાની રજા લઈને હવા ફેર સાફ જવાનો તેમનો વિચાર હતો, પણ કામના બોળને લીધે તથા રજા મળવાનું મુશ્કેલ હોવાને લીધે, તેમનાથી તેમ બની શક્યું નહિ.

પોતાને, એક દિવસ અસહ્ય વેદના એકાએક થઈ આવી અને પોતે ચીઠી લખીને મહિના દિવસની રજા મંગાવી. દાક્ટરોની સલાહ તરત લીધી, જેઓએ આ વખતની માંદગી સખત છે, અને બનતા ઉપચારો કરવા જોઈએ એવો અભિપ્રાય આપ્યો. આવા સંજોગોમાં અને આવી ગંભીર માંદગીની વાત સાંભળી જમનાબહેનનું મન ઘણું મુઝાયું, પણ પોતે જલ્દયું કે મારી મુજબણથી કંઈ કામ સુધરશે નહિ અને સંકળેને તેવા નબલ વિચારો આવેથી ઘણું દુઃખ થશે માટે પોતે અત્યંત ધીરજ ધરી પોતાથી બને તેટલો સંકળેને માનસિક આનંદ આપવામાં તથા તેમના ચિત્તની વૃત્તિ શાન્ત રાખવાને પ્રયત્ન કરતાં. સંકળેનો રોગ સાધારણ નહિ હતો, ગળામાં Cancer એટલે લાગંદરનો વ્યાધિ થયો હતો. દૂધ પાણી લેવાને પણ ઘણી મુશ્કેલી પડતી. દાક્ટરો તથા વૈદના ઉપચારો ચાલુ રહ્યા પણ તેમની માંદગીએ ધીમે ધીમે વધારે પગપેસારો કર્યો, અને સારા થવાની આશા દિવસે દિવસે નષ્ટ થતી ગઈ. એમની માંદગી ચીર પાંચ મહિના ચાલી; તે દરમિયાન ઉત્તરગ્રાથી, અતિ શ્રમથી, તથા મોટી ચિંતાને લીધે જમનાબહેનનું શરીર ઘણું કચળું ગયું હતું. તેમને અતિ દુઃખ તથા ગમગીની થાય તે સ્વાભાવિક હતું; પરંતુ આવા મહાભારત દુઃખમાં પણ સાત્ત્વન

જળવી, પોતાને ભવિષ્યમાં સક્કઈની માંદગીને લીધે દુઃખ થશે તેનો વિચાર પણ ઉદભવવા દેતાં નહિ, તેમની સેવા ચાકરીમાં પ્રકુલિત મ્હોંએ હાજર રહેતાં. બીજાના આગળ સંસારી વિષયોની વાતો કોરાણે મૂકી ધર્મની વાતો, ઈશ્વરભક્ત તથા ભક્તિમાં જ તદ્દલીન થઈ જતાં, અને પોતાના પતિને વેદના તથા દુઃખ નહિ થાય તેવી પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરતાં. સક્કઈ પોતે પણ બીજાનામાં પડ્યા પડ્યા તેમને ધીરજ આપતા અને આનન્દની જ વાતો ચલાવતા. સાધુસંગતિને લીધે સક્કઈને દુઃખપ્રસંગે વેદનાનું રમરણ નહિ થતું. આનન્દમાં જ તથા મોંજમાં રહેવાનો સ્વભાવ થઈ ગયો હતો, અને તેથી બધાને ધીરજ રહેતી હતી. આવી માંદગીમાં જમનાબહેનને “કન્યાવિક્રય” નાટક જે પરોપકારણે હતું, તેમાં હાજર રહી પ્રમુખસ્થાન લેવાને આમંત્રણ આવ્યું હતું, જે તેમણે સ્વીકારવાની ના પાડી. સક્કઈને આ વાતની ખબર પડતાં તેમને ઠપકો આપ્યો અને કહ્યું કે તમારે કન્યાવિક્રય કાર્યમાં નાપસંદગી બતાવવા ખાતર અવશ્ય ભાગ લેવો જોઈએ અને તમારે પ્રમુખસ્થાન લેવું જ જોઈએ, અને પોતે ઘણો આચક્ર કરી તેમને નાટક વખતે મોકલ્યાં અને તેમના તેમ ક્યાંથી ઘણા પ્રશ્ન થયા. ત્યાર બાદ સક્કઈએ તેમને એક દિવસ પાસે બેસાડી ઘણા આચક્ર-પૂર્વક કહ્યું કે આ શરીરનો સંબંધ એક દિવસ તૂટશે જ, પણ તેના વિયોગનો સંતાપ કરવો નહિ. ઈશ્વરે તમને આનન્દમય સ્થિતિમાં રાખ્યાં છે તે જ આનન્દમય સ્થિતિમાં રહેવું. તમે પરોપકારના કાર્યમાં મગ્યાં રહેજો. તેમાં જ આપણા હિસાબનું કલ્યાણ છે. જમનાબહેનને જે છેલ્લાં દશ વર્ષ થયાં જનસમાજનાં કાર્યોમાં ભાગ લેવા માંડ્યો હતો, અને પાછળથી પોતાની સર્વ છંદગી તેમાં જ અર્પી હતી, તે નગીનદાસ સક્કઈની પ્રેરણાને લીધે જ હતું. જે તેઓએ તેમને ઉત્તેજન આપ્યું નહોત અને પોતે સરળતા ન કરી આપી હત, તથા આચક્રપૂર્વક કામમાં ઉલટ દર્શાવી ન હત, તો જમનાબહેન ઉચ્ચ આદર્શો પ્રાપ્ત કરવા પ્રયત્નશીલ થાત કે નહિ એ શંકાશીલ વાત છે. આ બધો ધન્યવાદ તેમના પતિ નગીનદાસ સક્કઈને જ ઘટે છે. પુરૂષોએ હિંદુ સંસારમાં સ્ત્રીઓની ઉત્તતિસાધ કેવી રીતે કામ લીધું છે તે આ ઠેકાણે પ્રસંગોચિત હોવાથી પ્રોફેસર કાન્તિલાલ છગનલાલ પંડ્યા સ્વર્ગસ્થ ગોવર્ધનરામ માધવરામ ત્રિપાઠીના જીવનચરિત્રમાં ગોવર્ધનરામના આ સંબંધમાં શું વિચાર હતા તે નીચે મુજબ જણાવે છે:—

“શરીર, બુદ્ધિ, નીતિ તથા ધર્મ—જે ચારે વિષયમાં સ્ત્રીઓ જેટલી ઉત્તતિ મેળવી શકે તે મેળવવા સામે આપણી હાલની સંસ્થાઓએ જે ભીંત ચણી દીધી છે, તે સ્ત્રીઓને એક ઘાતકી અન્યાય છે, બ્યારે આપણને પુરૂષોને તે મ્હોટી હાનિ છે.” જમનાબહેનનું પોતાનું માનવું પણ આ મુજબનું હતું, અને તેમણે પોતાના ભાષણોમાં ઘણી વાર ખુલ્લે ખુલ્લી રીતે કહી બતાવ્યું છે.

દૈવેચ્છા પ્રબળ છે—મનુષ્યોપચાર કંઈ ચાલી શકતા નથી—અને આયુષ્યની દોરી બ્યારે તૂટવાને નિર્માણ હોય ત્યારે અટકી શકતી નથી. તા. ૧૪મી જુન સને ૧૯૧૪ને દિવસે મધ્યાહ્ન કાળે જમનાબહેનના પતિ શ્રીયુત નગીનદાસ સક્કઈ પરલોક ગયા. આવા દુઃખમય સમયમાં જે બાઈએ કોઈ પણ દિવસ દુઃખ કલ્યાણ ન હતું તેને અતિ દુઃખ થયું, પણ મુળોધનો ખરો ઉપયોગ, સાધુવાણી, સાધુભક્તિ તેમને કામે આવી, અને લોકાચારને શરણાગત ન થતાં, ઘણું જ ધૈર્ય રાખી મનને સાન્તવન કર્યું. ગત વસ્તુનો શોક તથા કલ્યાણ નહિ કરી પોતાના દિવસો ઈશ્વરભક્તિમાં તથા પોતાના સ્વર્ગવાસી પતિની છબી પૂજ્યત્વ-

યુક્ત દૃષ્ટિથી નિહાળી, પ્રેમથી ઉછળતા ભાવે તેની સેવા કરી તેના સ્મરણમાં તક્ષીન થઈ ગાળતાં હતાં. પતિના મૃત્યુનો કારી ઘા લાગ્યો હતો તેથી તેમનું તમામ બળ, તમામ તેજ, તમામ શૌર્ય, તમામ બુદ્ધિ, તમામ પ્રતાપ અને તમામ દૃબદ્બો હવે ઉડી ગયાં હતાં. એમનું શરીર પણ હવે એકદમ નબળું અને ઢીલું ઢબ થઈ ગયું. કામ કરવાનું જેમ જતું રહ્યું. ખોરાક પણ લઈ શકતાં નહિ, અને સંસારના ભોગમાંથી પ્રીતિ ઉડી ગઈ હતી. આ કારણોથી શરીરમાંથી લોહી પણ ઉડી ગયું હતું, અને દિવસે દિવસે અશક્તિ વિશેષ થવા લાગી. પતિની છેવટની આજ્ઞાનું ઉત્થાપન ન થાય તેના સૂક્ષ્મ વિચારો તેમના મનમાં અલ્પવિચલ થતા હતા. એવી સ્થિતિમાં એમણે છ આઠ મહિના કહાડ્યા. પોતાથી પગથીઆં ન ચઢડાય તો પણ પરોપકારવૃત્તિ દાખી ન શકવાથી પગથીઆં ચઢડી, જનસમાજની સેવા સારૂ બહાર નિકળ્યાં. જ્યાં સુધી શરીરમાં ઉડી બહાર જઈ શકવાની શક્તિ હતી ત્યાં સુધી જનસેવા કરીને જ પોતાનું જીવન ખતમ કરીધું. એમના શરીરમાં કંઈ પણ વ્યાધિ ન હતો પણ કોઈ વખતે નહિ કલ્પેલું આવું ભયંકર દુઃખ આવી પડ્યું. તેનો જ મનોવિકાર હતો. એમનો ઘણા વર્ષથી દૃઢ સંકલ્પ હતો કે મારા જીવનનું સૌભાગ્ય સદાકાળ રહેશે, પણ પૂર્વનાં કર્મોના સંસ્કારે એમની આ ઈચ્છા પાર પડવા દીધી નહિ. આ જ તેમની અસદ્ધ વેદના હતી. ભલાભલા સત્પુરુષોને પૂર્વના પાપ પુણ્યના સંસ્કારનું સુખ દુઃખ ભોગવવું પડે છે, તો આ જગતમાં મનુષ્ય પ્રાણીનું શું ગતું ?

પોતાની જીવંતીનું ચક્ર વિલક્ષણ ગતિથી ફેરવ્યું. ભરતી ઉતરવા માંડી અને ઓટ થવા લાગ્યો. તેમની તમામ સંપત્તિ કપૂરની પેઠે ઉડી જવા લાગી. તેમના જીવનનું ઐશ્વર્ય તથા તેજ, તેમનું સૌભાગ્ય, તેમના શરીરનો આત્મા સદ્યઈ હતા, અને તે જવાથી હવે નિર્ભવ જણાતાં. આ મુજબ ધર્મિષ્ઠ તથા પતિવ્રતા જમનાબાઈએ પોતાના પતિની પાછળ, પોતાના સ્વામીના વિયોગના શોકથી પીડાતા હૃદયને જવાળાથી નષ્ટ કર્યું. પેટમાં ભૂખ ઘણી રહેતી હતી, અને હરહમેશ ખાવાનું મન થયા કરતું, પણ જિહ્વામાં ગ્રીવકુલ મીઠાશ નહિ હતી. ઘણા પ્રકારની ચીજો તેમના મ્હોં આગળ કરી મૂકતા પણ તેમને કોઈ પણ ચીજ પસંદ પડે નહિ. જે કંઈ ખાય તે સર્વે માટી જેવું લાગતું.

આનું ખરૂં કારણ તેમની જિહ્વામાંથી રસેન્દ્રિયોના દેવતા ઉડી ગયા હતા. શરીરની ઇન્દ્રિયો દિવસે દિવસે શિથિલ થવા માંડી. હવે શરીરને કોઈ પણ પ્રકારનું પોષણ નહિ હોવાથી તદન નબળું થઈ ગયું. જેમ લીલા ખુશબોદાર ઝાડને પાણી તથા પોષણ ન મળવાથી છોડ શુષ્ક થઈ જાય છે, અને તેનું નામ નિશાન છોડી માટી સાથે માટીમાં મળી જાય છે તેવી રીતે હજુ પુષ્ટ થયેલા ઉજ્જવલ શરીરને કાષ્ટની પ્રતિમા જેવું બનાવી આખરે આ ક્ષણભંગુર સંસાર છોડી સ્વધામે પહોંચી ગયાં.

પોતે પોતાના બોલેલા શબ્દોનું ઉલ્લંઘન ન કરી, પારમાર્થિક કામોમાં જ ઘણાંખરાં જાહેર જીવન ગાળનારા સ્રીપુરુષો જ્યારે સ્વર્ગવાસી થાય છે, ત્યારે જાહેર છાપામાં તથા માસિકોમાં આપણને તેઓના જાહેર જીવન સંબંધી જ ઘણી માહિતી મળે છે; પરંતુ તેઓના ગૃહજીવન વિષે આપણે ઘણી રીતે અજ્ઞાનજ રહીએ છીએ. આવી વસ્તુસ્થિતિ હોવાને લીધે તેઓ જાહેર જીવંતીમાં કૃતેહમંદ કેવી રીતે નીવડ્યાં તે બાજુવાની આપણને તક મળતી નથી અને તેને લીધે આપણે બીનમાહીતગાર રહીએ છીએ. ઘણીવાર કેટલાંક સ્રીપુરુષોનાં જાહેર જીવન ઘણાં જ ઉજ્જવળ નીવડ્યાં છે, પણ તેઓનાં ખાનગી જીવન ખોડખામીવાળાં માલમ

પડ્યાં છે. આવાં દૃષ્ટાંતો અપવાદ રૂપે જ ગણાય. મુખ્યત્વે કરીને જો ખાનગી જીવન નિર્મળ અને શુદ્ધ હોય તો જાહેર જીવન કીર્તિવંત નીવડી શકે. જાહેર જીવનનો મજબુત પાયો ખાનગી જીવનમાં જ રચાય છે. જાહેરમાં એક મનુષ્યનાં કર્તવ્યો જોયાથી આપણે ઘણીવાર ઠગાઈએ છીએ; પણ જ્યારે આપણે તે મનુષ્યનું ગૃહવર્તન નીહાળીએ છીએ ત્યારે આપણે તેના જીવનનો ખરો ખ્યાલ બાંધી શકીએ છીએ. માટે જ આ લેખમાં જમનાબહેનના ખાનગી જીવનની વાત લખું છું. તે ઉપરથી માલમ પડશે કે જમનાબહેનની જાહેર જીવનની પાલતો તેમની ખાનગી જીવનમાં જ ઘણી જ મજબુતાઈથી ચણાયો હતો, એ સત્ય જ હતું. તેમના ઉત્તમ જાહેર ચારિત્ર્યનાં મૂળ તેમના ખાનગી ગૃહજીવનમાંથી સ્ફુર્તી હતાં, અને તે ઉત્કૃષ્ટ હતું.

જમનાબહેન એમની ટુંકી જીવન ગુજારી, આ અલૌકિક સુંદર ભૂમિમાં પોતાનું કીર્તિવંત જીવન એમની પાછળ અમર કરી ગયાં છે. આધુનિક સ્થિતિમાં આવી પતિવ્રતા, સદ્ધર્મ-ચારિત્રી, સદ્ગુણી, અને સહનશીલ સ્વભાવવાળી સ્ત્રી આપણી નજરે જવલે જ માલમ પડે છે.

“પર ઉપકાર ઉદયિમાં દેવળ નિલ વહન કરનારી,
દેશી વિદેશી જનને સરખો, લાલ અતિ દેનારી,
લરત ભૂમિની તીર્થરૂપ ને, સરિતા સ્નેહપ્રદાત,
મહિલામધુવન માંહે વિચરતી, જંગમ જગ પ્રખ્યાત,
ધર્મનીતિ ત્રટયુક્ત શીયળ રૂપ, લરપુર જેમાં વારિ,
સાવ અદૃશ્ય કરી તે અમથી ચમુના અઘ હરનારી.”

સોની ભગવાનદાસ વિશ્રામ કૃત. સ્વ. જમનાબાઈ માટે શોકજનક વિલાપ.

“એક પતિવ્રતાને શોભે તેવી રીતે, અને એક સતીના સમાન વિચારવંત વિવેકી ગૃહિણી થઈ, તમારા તન, મન અને ધનને પરોપકાર અર્થે ખર્ચી તમારી કીર્તિ અમર કરજો.”

“બહેનો! દયા, પ્રેમ, પવિત્રતા, અને સત્યતા, એ કદાપિ પણ લજવાં નહિ. કાયા, વાણી, ને કૃત્યે કરીને ઉચ્ચ પરોપકારમય જીવન ગાળો. મનથી દયા ધરીને નિરંતર સર્વનું શુભ ઇચ્છવું, વાણીએ કરીને હમેશાં દુઃખી હૃદયને શાન્ત કરવું, કૃત્યોથી અને શરીરથી બીજને સંહાય તથા મુખ આપવાં, નિર્બળની ચાકરી કરવી, અને ધનથી અનેક રંક જીવોને સુખ આપવું, એ આપણું શ્રેષ્ઠ કર્તવ્ય છે. તે આ લોક ને પરલોકનું સુખ સ્વર્ગ છે.” સ્વર્ગસ્થ સૌં વિજયાલક્ષ્મી ત્રિવેદી.

“હિમ્મત, મીઠાસ, અને આત્મભોગ એ હિન્દી સ્ત્રીવનાં સદ્ગુણોની મૂર્તિરૂપ જમનાબાઈનું જીવન હતું.” શ્રીમતી સરોજિની નૈડુ.

જમનાબહેનનું જાહેર જીવન.

જમનાબહેનના જાહેર જીવનનો પાયો તેમના ખાનગી ગૃહજીવનમાં દેવા ઉત્તમ પ્રકારે નંખાયો હતો તેનું આપણે અવલોકન કર્યું. ખાનગી ગૃહજીવન ઉત્તમ પ્રકારનું હોવાને લીધે જ જમનાબહેન જાહેર જીવનમાં સફળતા મેળવી શક્યાં હતાં.

જમનાબહેનનું જાહેર જીવન સને ૧૯૦૩ માં જ્યારથી મુંબાઈમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી-મંડળ સ્થપાયું ને તેનાં પ્રથમ પ્રમુખ તરીકે નીમલુક કરવામાં આવી ત્યારથી જ શરૂ થયું હતું, અને તે ધીમે ધીમે મુંબઈ શહેરમાં સારી રીતે વિકાસ્યું એટલું જ નહિ, પણ સુરત, ભાવનગર,

શીઘ્ર વિગેરે જુદાં જુદાં સ્થળોમાં ફેલાવા પામ્યું. આ સ્મારક અંકમાં ઘણા ખરા લેખો જન્મનાબ્દેનના ભંદેર જીવન સંબંધી આવ્યા છે તો તે સંબંધી મારે ફરીથી લખવું જરૂરનું નથી. પરંતુ મંડળ જે દિનથી ભાઈ ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાલાના ઘરમાં સ્થપાયું ત્યારથી તે આજ સુધી મંડળના મહારા ઘાડા પરિચયને લીધે આ લેખમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ ને તે પરત્વે જન્મનાબ્દેનનો સંબંધ એ વિષે થોડું વિવેચન કરવું અને જરૂરનું છે.

ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના:—આજથી તેર વર્ષ પૂર્વે આખા હિન્દુસ્થાનમાં ગુજરાતી વર્ગની સ્ત્રીઓ સાડ કોઈ એવું અમુક સ્થાન ન હતું કે જ્યાં દરેક ગુજરાતી કોમની સ્ત્રીઓ નિયમસર ભેગી મળી સ્ત્રીઉત્તતિ સાડ પરસ્પર પોતાના વિચારો દર્શાવે, તન અને મનની કેળવણી સાડ સાધનો યોજે, પરસ્પર પ્રેમભાવની વૃદ્ધિ કરે. એક સામાન્ય હેતુથી ઘણા માણસો એકઠા થઈ જે કામ કરી શકે તે વ્યક્તિ અગર છુટા છુટા કામ કરનાર કરી શકે નહિ. પરસ્પરના ઉત્તેજનથી મોટા વિસ્તારમાં કામ કરી શકાય છે, કામ કરવાની દિશાઓ સૂઝે છે, અને કામ કરવાનું પણ સહેલ પડે છે. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રી વર્ગના લાભાર્થે આવા સ્થાનની ઘણી જ જરૂર હતી. આવું સાધન પૂરું પાડવાને ભાઈ ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાલા અને બીજા કેટલાકોને દૈવેચ્છાથી પ્રેરણા થઈ, અને તેઓએ આ નાજુક કામ ઘણી સંભાળથી આરંભ્યું, અને હજી સુધી દિન પર દિન સારી રીતિએ લાવવાનો બનતો પ્રયાસ કરે છે. આવું કામ આરંભવામાં અનેક અણુધારી મુશ્કેલીનો ખ્યાલ આવી શકશે નહિ. ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીવર્ગ સાડ આ એક નવીન યોજના હતી; જે તે વખતે ભંદેરમાં પુષ્કળ ચર્ચાવા પામી હતી, અને જે તેના નેતા કાર્યાગ્રહી નહોત તો તત્કાળ પડી ભાગી હોત. પણ સારા નસીબે આપણા ગુજરાતી કેળવણી તથા પ્રતિષ્ઠિત વર્ગ તરફથી તેને યોગ્ય સહાયતા ધીમે ધીમે મળતી ગઈ અને જે સંસ્થા આજ સુધી કદી પણ ઉભી થવા ન પામતે તે સને ૧૯૦૩ ના સપ્ટેમ્બર માસમાં જન્મ પામી. આ સંસ્થાનો આરંભ કરવાનો ધન્યવાદ ભાઈ ભવાનીદાસને તેમ જ આપણા મુખ્યદાના આગેવાન શહેરીઓ સ્વર્ગવાસી શેઠ ત્રીજીજીજીદાસ આત્મારામ, શેઠ નારણદાસ પરસોતમદાસ, શેઠ ગોકલદાસ કહાનદાસ પારેખ, શેઠ લલ્લુભાઈ શામળદાસ, તથા ગુજરાતી હિન્દુ સોશીયલ યુનીયનના કેટલાક સભાસદોને ઘટે છે. આ સંયુક્ત સહાયતા નહિ હતે તો આ નાજુક કામ કદી પણ હારે પડતે નહિ. આ મંડળનો પ્રથમ મેળાવડો ભાઈ ભવાનીદાસના બૂલેશ્વરના એમના રહેવાના મકાનમાં જ કરવામાં આવ્યો હતો, જે વખતે જન્મનાભાઈ સક્કઈ, માળવી, જડાવલાલી, મારા માતુશ્રી જીણીયાઈ વિગેરે હાજર હતાં; અને જેમની આગળ આવું મંડળ સ્થાપવાની આવશ્યકતા, તથા તેના અનુપમ લાભો વિષે વિવેચન કરી, હાજર રહેલી બહેનોને તેનો ઉદ્દેશ સમજાવવામાં આવ્યો હતો. નવા મંડળ સાડ કોઈ આગેવાન ઉત્સાહી સ્ત્રીની ઘણી જ જરૂર હતી. જ્યાં સુધી લોકોમાં મંડળ વિશ્વાસ ઉત્પન્ન કરી શકે નહિ ત્યાં સુધી આરંભેલું કામ આગળ વધે નહિ. આ સાડ અમોને ગુજરાતનું હુપાયલું રત્ન શોધી આપનાર શુદ્ધ અને મંડળના હિતાચિંતક જાણીતા વડીલ મી. મંછાશંકર જીજીરામ હતા, જેમણે પોતાના પરમ મિત્ર મી. સક્કઈને આ કામમાં જન્મનાબ્દેનને આગેવાની લેવાનું તથા ઉત્સાહથી કામ કરવાને સાડ પ્રેરણા કરી. મંડળના સુભાગ્યે જન્મનાબ્દેન મંડળનાં પહેલાં પ્રમુખ નિમાયાં, જે માનવંત ઓછો આજ મંડળની તેર વર્ષની હસ્તી સુધી તેમણે ઉવટ પર્યંત ભોગવ્યો. આ તેર વર્ષમાં પોતાની નજર હેઠળ જે કામ પોતે જ આરંભેલું—જેમાં ઘણાં વિષ્ણો નહ્યાં છતાં પોતાના તનમન

અને ધનની સહાયતાથી, પોતાના શરીરની તંદુરસ્તીની દરકાર કર્યા વિના, કેવળ સ્ત્રીકેન્દ્ર-
તિનો મુખ્ય ઉદ્દેશ લક્ષમાં રાખી, પોતાના શુદ્ધિબળવડે આરંભેલા કામને ઉચ્ચ સ્થાને લઈ
આવ્યાં છે. જે સંસ્થામાં પ્રથમ ઘડના કાંકરા જેટલા સલાસદો હતા, તેની જગ્યાએ તેમાં આવે
છસો સલાસદો છે; જ્યાં શું કામ કરવું તેની સુઝ પડતી ન હતી, તેને બદલે હાલમાં કામને
પહોંચી વળાતું નથી; જેની હસ્તીની મુંબઈમાં ભૂલેશ્વર છાલમાં ખબર ન હતી, તે સંસ્થા
હાલમાં આખા ગુજરાતમાં સુપ્રસિદ્ધિને પામી છે. મંડળને પ્રથમ ઘરનો એક નાનો ઓરડો
મોટો થઈ પડતો હતો, ત્યાં હવે જગ્યાનો ભારે સંકોચ થઈ ગયો છે અને બહુકના રથાનની
ઘણી જ જરૂર પડવા માંડી છે. જ્યારે પોતપોતામાં ઉવરાણું કરી ખરચ ચલાવી લેવાયો હતો,
ત્યાં હવે શિક્ષકોના પગાર-મોટું ભાડું-અને બીજા ખર્ચને સાડ નાણાની અડચણો નડે છે. જે
મંડળમાં પહેલાં જે બોલ છુટથી બોલવાની કોઈ પણ બહેન હિંમત કરતી નહિ, ત્યાં હવે બહેર
સંભાષણમાં ભાગ લેવાને કેળવાયેલી સ્ત્રીઓ બહાર પડી છે. જ્યારે મંડળની હસ્તીની પ્રથમ
ચિંતા રાખવામાં આવતી હતી, તેને બદલે હવે મંડળની ગુજરાતમાં અનેક શાખાઓ સ્થપાઈ
છે—એટલી ઉચ્ચ સ્થિતિએ હાલમાં ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ પહોંચવા પામ્યું છે. એ
મંડળને હાલની સ્થિતિએ લાવનાર-દોરવનાર-પાળનાર-પોષનાર આપણી ગર્વી ગુજરાતનું
સ્ત્રીરત્ન જમનાબાઈ સક્કઈ જ હતાં, જેઓએ પોતાનું સર્વસ્વ છેવટ સુધી સ્ત્રીમંડળની
ઉન્નતિ સાડ અપ્યું હતું. ગોંડળનાં યુવરાણી સૌ. રાજકુમારબાઈએ પ્રમુખસ્થાનથી જે યાદ-
ગાર શબ્દો મંડળના પ્રમુખની સેવા બદલ કહ્યા હતા તેની હવે તેના સ્વર્ગવાસ પછી દુલ્હના
કરવા યોગ્ય જ થઈ પડ્યા છે. “બહેનો! તમારું મંડળ આપણી આશાનું ક્ષેત્ર છે અને તે
આશાની અમૃતઝરણી ચંદ્રિકા તમારા મંડળની પ્રમુખ સરળ અને વિશાળ હૈયાની જમના-
મૈયા છે. પુત્ર વિનાની તે બાઈએ, મંડળને પુત્ર ગણ્યું છે, ને તમને પેટની દીકરીઓ ગણી
છે. હમેશાં હસતું, હૈયામાં સઉનો સમાવેશ કરતો, પરોપકારમાં પછાત ન રહેતું ને મીઠી
મીઠી દવાઓ પાઈ આનંદ ઔષધ આપવાં, એવી રીતે કામ કરવાની ટેવ છે. જે મંડળનો
નાવિક આવો સર્વદેશીય છે તે મંડળ માટે સારી આશા જ રાખી શકાય.”

જમનાબહેને મંડળ સાડ અનેક આશાઓ લવિષ્યમાં રાખી હતી; પણ તેઓ બાઈતેનાં
બી વાવી સ્વર્ગસ્થ થયાં છે. તે આશાઓ કૃળીભૂત કરવાનું કામ મંડળના હિતચિંતકો ઉપર
આવી પહોં છે. આ સંસ્થાની તેર વર્ષની કારકીર્દીમાં અત્યાર સુધીમાં મંડળે જે જે કામ
કર્યું છે, તેથી સ્પષ્ટ રીતે પુરવાર થયું છે કે મંડળને સ્ત્રીવર્ગની ઉન્નતિ સાડ હજી અનેક
કામો બાકી રહ્યાં છે. આજ પંદર વર્ષ પૂર્વે જે સંસ્થા ઉભી કરવી એક કલ્પિત વાત હતી,
જે સંસ્થા પ્રત્યે શંકા ઉત્પન્ન થતી હતી, જેના અનેક લાભોની વાત ગર્ભમાં જ રહી હતી, તે
સંસ્થા આજ આપણી ગુજરાતી કોમમાં એક આશિર્વાદ રૂપ થઈ પડી છે. આ સંસ્થાએ
વિશેષમાં નિઃસંદેહ પુરવાર કરી આપ્યું છે કે પુરુષવર્ગની સહાયતાથી ગુજરાતી સ્ત્રીવર્ગ કેટલે
દરજે સંસાર સુધારાનું કામ આદરવાને શક્તિવાન છે. ઈશ્વરે ગુજરાતી સ્ત્રીવર્ગને પણ
શુદ્ધિ કર્મોનુસાર આપેલી છે, પણ તે શુદ્ધિને ખીલવવી, તેને પ્રકાશમાન કરવી, તે પુરુષની
સતત સહાયતા વિના થવાની નથી. પુરુષોની સહાયતાની અવશ્ય જરૂર છે, અને આશા
છે જે આપણો ગુજરાતી વર્ગ જનસમાજના લાભાર્થે આવી સંસ્થાને મદદ કરવાને અને
તેને વધારે પ્રિય કરીને તેનો લાભ લેવાને તન, મન, અને ધનની સહાયતા કરવાને
તત્પર થશે.

આ સંસ્થાએ કયાં કયાં ઉપયોગી કામો કર્યાં છે, તે મંડળના તરફથી છપાવવામાં આવેલા

રીપોર્ટ ઉપરથી માલમ પડે છે. તેમાં જમનાબહેને કેટલી ઉપયોગી ભાગ લેજવી આ સંસ્થાની ઉન્નતિ કરી છે, તેનું આ અંકમાં લાઈ લવાનીદાસના લેખમાં વિસ્તારથી વર્ણન કરવામાં આવ્યું છે તેથી અત્રે વધુ લખવાની જરૂર નથી. દુકમાં જે મંડળની કમિટીએ પોતે છપાવેલા ઇંગ્લેંડ આર વર્ષના રીપોર્ટમાં આખરીમાં જતાવ્યું છે કે મંડળની આટલી ઉન્નતિ જમનાબહેનથી જ થઈ હતી તે વાસ્તવિક જ છે.

જમનાબહેને આ મંડળને પોતાનું બહાલું બાળક પ્રથમથી જ ગણ્યું હતું; અને તેટલા માટે જ પોતે તન, મન અને ધનથી તેને ઉછેરવા સાડા છપતોડ મહેનત છેવટ પર્યંત કરી હતી. મંડળ તરફથી લેવામાં આવતી બધી સલાઓ જમનાબહેનની હાજરીથી જ અને તેમની મીઠી મધુર વાણીથી સુશોભિત થઈ રહેતી હતી. મંડળના દરેક સલાસદને તેઓ ઉત્સાહ આપતાં હતાં, અને તેને પોતાની બહેન બરોબર ગણી પૈસાદાર અને ગરીબ વચ્ચે મુદ્દલ અંતર ન રાખી સમાન લાવથી તેઓ તરફ વર્તતાં હતાં. બધી બહેનની ઉન્નતિ થાય તે બેવા ઘણાં જ ઇતેભર રહેતાં. મંડળના કામકાજમાં ઉમંગી ભાગ લેવા અમને હરહમેશ પોતાની ઉમદા વર્તણૂકથી પ્રેરતાં ને વખતો વખત અમને કામ ઉપાડી લેવાની અમૂલ્ય સલાહ આપતાં. આ મંડળ નીકળ્યાથી અને તેના નેતા તરીકે સુભાગ્યે અમને માતૃશ્રી જમનાબહેન જેવાં પ્રમુખ મળ્યાથી, અમે ગુજરાતી બહેનો આજે બહાર જીવનમાં આટલી આગળ પડતો ભાગ લેવા લાગ્યશાળી નીવડ્યાં છિએ. ગુજરાતી હિન્દુ સ્રીમંડળની સંસ્થા મુંબાઈમાં ગુજરાતીસ્રીઓ સાડા એક મહાન સંસ્થા રહી લગ્ને લગ્ને તેના તરફથી કામ આરંભાય તથા પરાંઓમાં તે પોતાનું કામ વધારે ને દેશ દેશાવર તેની શાખા કહાડે ને અવરનવર મંડળની બહેનો સ્રીકેળવણીના ફેલાવા સાડા ગુજરાત, કચ્છ, કાઠિયાવાડ મુસાફરી નીકળી પોતાના જ્ઞાનનો લાભ બીન કેળાવાયલી સ્રીઓને આપે તે બેવા ઘણાં ઉત્સુક હતાં. મંડળ તરફથી અવરનવર કેટલાંક પરોપકારી કાર્યો તેઓએ આરંભેલાં હતાં. તેમાં સાઉથ આફ્રીકાની જગત્તહેર હિંદીવાનોની લડતને હિન્દી બહેનો તરફથી યોગ્ય ટેકો આપવાનું કામ તથા સને ૧૯૧૧-૧૨ માં દુષ્કાળ વખતેનું કામ એ એમની જીવંતીનાં મહાન કાર્યો હતાં.

ગુજરાતનો દુષ્કાળ:—સને ૧૯૧૧-૧૨ માં ગુજરાતમાં ભારે દુષ્કાળ પડ્યો હતો. ઘાસ ચારાની તંગીને લીધે ઘોરો હબરોની સંખ્યામાં નાશ પામતાં હતાં. ખેડુત લોકો અન્ન પાણી વિનાના થઈ જઈ ગભરાઈ ગયા હતા. દુષ્કાળને લીધે ઘોરોને કેમ જળવી રાખવાં, કેવી રીતે સંભાળ લેવી ઘાસ ચારો ખાંથી પૂરો પાડવો, અને ખેડુત વર્ગને દુષ્કાળની લચંકર આક્રમણથી કેમ બચાવવા તે સવાલ બહાર રીતે ચર્ચાિતો હતો, અને તેને સાડા તાર્કાલિક યોગ્ય ઉપાયો યોજવાનું કામ ઘણું મુશ્કેલ હતું. સરકાર તરફથી મદદની વ્યવસ્થા થઈ હતી પણ આ મોટી આક્રમણને પહોંચી વળવાનું કામ ઘણું કઠિણ હતું. આવી દૈવી આક્રમણ પ્રસંગોપર દૈવી પ્રકૃતિ વાળાનાં મન ઘણાં જ ઉશ્કેરાય, પરોપકારની તીવ્ર વેદના થાય. તેમ જ સંન્યાસીના સત્સંગ અને તેમના સદુપદેશને લીધે જમનાબહેનની પરોપકારી વૃત્તિ ઘણી ઉશ્કેરાઈ—અને પોતાના દેશી બાંધવોના દુઃખમાં પોતાથી બને તેટલી ગરીબોના દુઃખનિવારણાર્થે આત્મભોગ આપવાનો દૃઢ સંકલ્પ કર્યો. તેમનું આ મોટું સાહસ હતું; કારણ કે આ વખતે તેમની તળીયત બરાબર ચાલતી ન હતી, તેમ જ ચૈત્ર વૈશાખ માસનો સપ્ત તરફો ગુજરાતમાં સહન કરવાની તેમની શક્તિ પણ ન હતી. પરંતુ વચમાંની અડચણોનો કંઈ પણ નિચાર કર્યા વગર પોતે કામ માથે લીધું, અને તેને કેમ પાર પાડ્યું તેની સતત ચિંતા લાગી. આ વખતે દુષ્કાળનિવારણાર્થે

ઘણાં ફંડો નીકળ્યાં હતાં, છતાં સ્ત્રીઓની તરફથી પોતે પણ એક ફંડ ઉભું કર્યું, અને પોતાની ધારણા કરતાં પણ વિશેષ પૈસા તેમાં એકઠા કરવાને તેઓ શક્તિમાન થયાં,—એટલા પૂર્ણ વિશ્વાસને તેઓ પાત્ર હતાં. પોતાના તરફથી પૈસાનો ફાળો આપીને તેઓ કંઈ બેસી રહ્યાં નહિ; પણ એકઠા કરેલા પૈસાનો સારી રીતે કેમ વ્યય કરવો, તથા સંકટમાં ડેવી રીતે બહોળા વિસ્તારમાં કામ બજાવી દુઃખીઓના દુઃખમાં અંગત લાગ લેવો, એનો દૃઢ નિશ્ચય કર્યો. મરહુમ નગીનદાસ સક્કઈને પણ આ કામમાં તેમને સહાયતા કરવાનો ઘણો જ ધન્યવાદ ઘટે છે. દુષ્કાળવાળા લાગોમાં જાતે ફરીને તપાસ કરવાને મોટે પરચે જમનાબહેનને મોકલવાનો બંદોબસ્ત કર્યો. જમનાબહેને ત્રણ મહિના સુધી શહેરો 'તથા ગામડાંઓમાં ફરીને દુષ્કાળમાં પીડાતા ગરીબ આદમીઓની તથા મૂળાં પ્રાણીઓની સ્થિતિની જાતે તપાસ કરી. દુષ્કાળમાં ગામડાંઓમાં મુસાફરીએ હતાં, તે વખતે તેમના મારા ઉપર કોઈ કોઈ વાર પત્રો આવતા હતા, તેમાં ગરીબ માણસોનો તથા મૂળાં ઢોરોના દુઃખનો ચીતાર તેમના દેખવામાં આવતો તે લખતાં તે ઘણો જ કરુણાજનક હતો. એક શ્રીમંત આઈને આવા કામોમાં નિર્લય-પણે વર્તી પોતાના સુખના ઉપભોગને ઠોરાણે મૂકી દુઃખીયારાની વ્હારે ધાવું એ કાંઈ સહેલ તથા સાધારણ વાત નથી. ઈશ્વરી પ્રેરણા થયાથી જ આવાં કામો કરવાને મન દૃઢ નિશ્ચય કરે છે અને આ જાઈએ તે પ્રમાણે પોતે આત્મભોગે કરી બતલાવ્યું, અને હજારોના આશિર્વાદ લીધા. એ જ એમની છંદગીનું ખરું સાર્થક્ય ! ગામે ગામ ફરી ગરીબ ખીચારા લાચારોને અન્ન પાણીનો બંદોબસ્ત કરી આપતાં—ઓઢવાને વસ્ત્રો પૂરાં પાડતાં—અને તેમને એકઠા કરી તેમના લયથીત બનેલા મનને શાંત કરતાં; તેમનાં દુઃખોની વાતો સાંભળી તેમને યોગ્ય સલાહ આપતાં, અને તેમના દુઃખના નિસાસા દૂર કરતાં, તથા તેમનાં આંસુ અટકાવતાં. હિન્દુ શાસ્ત્રમાં અતિથિને દાન આપવાનો ઉત્તમ ધર્મ ગણ્યો છે. તેનું પુણ્ય પણ ઘણું ઉત્તમ છે; અને જમનાબહેને દુઃખીયારાની વારે ધાઈ જે તેમની ખરા અંતઃકરણની આશિષ્ મેળવી છે તે જાણીને ગુજરાતી પ્રજાને કેટલું ગૌરવ આવશે તે કહેવાની અત્રે જરૂર નથી !

દુષ્કાળની મુસાફરી કરી આવ્યા પછી જમનાબહેનની તબીયત ઘણી જ લથડી ગઈ હતી. પણ ગયે વર્ષે ડા. દાદાભાઈની જયંતી વખતે દેશભ્રમ દાદાભાઈ શેઠની ઇચ્છાનુસાર તેમની ખાસ ભેટ લેવા સાડ વેસાવે ઉપયુક્તિ સાથે આવ્યાં હતાં; અને તે દિવસે સાંજના મંડળની વાર્ષિક મીટિંગમાં પણ હાજરી આપી, પોતાની પવિત્ર ફરજ બજાવવા ચૂક્યાં ન હતાં. ત્યાર બાદ તેમની તબીયત વિશેષ બગડતી ગઈ, પરંતુ નાહિમત નહિ થતાં પોતે ભારે શ્રમ વેઠી મંડળને લગભગ રૂ. ૮૦૦૦ થી ૯૦૦૦ ભેગા કરી આપવામાં સહાયભૂત થયાં હતાં. પોતાથી મંડળમાં હાજરી આપતી ન હતી, તેથી તેમને મનમાં ઘણું દુઃખ લાગતું હતું, છતાં મંડળના કાર્યની ઘેર ભેડાં ભેડાં કાળજી રાખતાં હતાં, અને માંદગીને લીધે પણ એમનો મંડળ પ્રત્યેનો ઉત્સાહ ગયો ન હતો. છેવટે આસો સુદ પાંચમને દિવસે ગયે વર્ષે પોતાની ઘણી જ નાદુરસ્ત તબીયત હતી, અને સક્કઈના દેવલોક થયાને ઘણો સમય થયો ન હોવા છતાં, મંડળમાં શ્રી નવરાત્રના ગરબાની ઝોડવણ કરવાને અને તેની પૂર્ણ વ્યવસ્થા કરવાને વાળકેશ્વરની સીડી અથાગ મહેનતે ચઢી, મંડળમાં ગરબા પાર્ટી વખતે પધાર્યો હતાં, અને બધા સલાસહો સાથે મળીને ઘણા જ આનંદમાં લાગ લીધો હતો. આ જ મંડળના પ્રમુખની મંડળની બહેનો જોડેની છેલ્લી મુલાકાત હતી. અહીંયાં કહેવું જરૂર છે કે જમનાબહેનનો કંડ ઘણો મધુર હતો, અને ગરબા ગાવામાં તેઓ ઘણા જ ઉત્સાહથી આગેવાન લાગ લેતાં હતાં. એમનાં નાની બહેન રૂખાબહેનને પણ ગરબાનો શોખ હોવાને લીધે બહેન બહેનો ઘણા પ્રસંગે સાથે જ ગરબા

ગાતાં, અને તે એટલા મધુર લાગતા અને એટલો બધો રસ ઉત્પન્ન કરતાં કે એ બંને બહેનોને. લોકો કાલાવાલા કરી ગરબા ગવડાવવા બોલાવે. આ શોખ તેમને છેવટની છંદગી સુધી રહ્યો હતો. શ્રીમંડળમાં દર વર્ષે નવરાત્રમાં ગરબાનો મેળાવડો કરાવી પોતે બધાની સાથે ગરબા ગાય, અને જેમને બરાબર ગાતાં નહિ આવડે તેમને ગાવાનું ઉત્તેજન આપતાં, તથા ગાવાનો ઉત્સાહ સ્કુરાવતાં.

આ પ્રમાણે છેવટ પર્વત જમનાબહેને ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળની સેવા ઉઠાવી હતી. મંડળને નમૂનેદાર સંસ્થા બનાવવા, અને તેના વિશાળ ઉદ્દેશોને ફળીભૂત કરવા તેઓ ઘણાં જ ઉત્સુક હતાં. જ્યાં લગી ગુજરાતી હિન્દુ શ્રીમંડળ હસ્તીમાં રહેશે, ત્યાં સુધી જમનાબહેનનું શુભ નામ આપણી ગુજરાતી બહેનોના નિર્મળ હૃદયમાંથી બૂલાવાનું નથી. જમનાબહેને પોતાના સદ્વિચારો તથા સદુપદેશથી, સદ્વર્તનથી, અમૃતમય પ્રેમથી, શરીરાદિ સર્વસ્વના નિઃસ્વાર્થ ભોગથી, આપણી કોમને આટલે ઉચ્ચ દરજ્જે ચઢાવી છે—અને તેટલા સાડ આપણે તે લડી બાઈનાં સદાકાળ આભારી જ રહીશું. જમનાબહેન પોતાના વીલમાં મંડળને રૂ. ૫૦૦૦ ની મોટી રકમ પોતાનું મકાન બંધાવવા સાડ આપી ગયાં છે, પણ આ રકમ મકાન સાડ કાંઈ પૂરતી નથી, માટે તેમાં યોગ્ય વધારો કરી આપણાં માતૃશ્રી જમનાબહેનનું નામ તથા કામ આપણી પોતાની જ ઉન્નતિને અર્થે કાયમ રાખવું એ આપણી પવિત્ર ફરજ છે. જે લડી બાઈએ આપણી ગુજરાતી શ્રીઓનું ગૌરવ વધારી આપણને આગળ પાડ્યાં તેમને વાસ્તે આપણે જેટલું કરીશું તેટલું ઓછું જ થશે. કોઈ પણ રીતે તેનો પૂરતો બદલો વાળી શકવાનાં નથી; તેટલા માટે આપણે ભારે પ્રયાસ કરવાનો છે તે ક્યારેથી આપણને થોડે અંશે પણ આપણું કર્તવ્ય કરવાનો સંતોષ મળશે. મુંબાઈની દરેક કોમની શ્રીઓની જે મોટી સલા માધવબાગમાં નામદાર લેડી વિલિંગ્ડનના પ્રમુખપણા હેઠળ મળી હતી, અને જેમાં ગં. સ્વ. જમનાબહેનનું સ્મારક ફંડ ઉઘાડવામાં આવ્યું હતું, તે ફંડમાં મંડળની એકે એક બહેને યથાશક્તિ રકમ ભરી, તથા બીજી પરોપકારી બહેનોની પાસેથી ભરાવવાની કોશિશ કરી જમનાબહેનનું સ્મારક થાય તે ફરજ બળવવામાં પાછી પાની કરવી નહિ. જે આપણે તેમ નહિ કરીશું તો આપણે નગુણાં કહેવાઈશું, અને મોટું કલંક માથે ઓરશું. પણ અનેક પ્રસંગોએ આપણે સિદ્ધ કરી આપ્યું છે કે આવા કામમાં આપણે પાછળ પડનાર નથી, અને આ આપણા પોતાના શ્રેય અર્થેના કામમાં પાછળ પડીએ એ પ્રતિ અસંભવિત છે. ધૈર્ય આપણા આ શુભ કામમાં સહાય થશે જ.

જમનાબહેનનો મંડળ સાથનો સંબંધ છેવટ સુધી હતો; પણ જ્યારથી મહંમ મી. મલબારી, અને રા. દયારામ ગીડુમલ, તથા પ્રોફેસર ત્રીભોવનદાસ ગજજર જેવા સદ્ગૃહસ્થોની પ્રેરણાથી ‘સેવાસદન’ની રચના મુંબાઈમાં ઇ. સ. ૧૯૦૮ માં થઈ, ત્યારથી જમનાબહેને તે સંસ્થામાં પણ બેઠાઈ તેનાં સેક્રેટરી થઈ, તથા છેવટે એક ઉપપ્રમુખ થઈ તે સંસ્થાની સેવા ઉત્તમ રીતે બતાવી હતી. સૌ. કાશીગૌરી ગજજર, નાનીબહેન ગજજર તથા જમનાબાઈ સંછઈએ ગુજરાતી વિભાગ સાડ પ્રથમ ઘણી મહેનત લીધી હતી, પણ કાશીગૌરીના સ્વર્ગવાસ પછી તે બધું કામ એકલા જમનાબાઈ સંછઈ ઉપર જ આવી પહોંચ્યું હતું. જ્યારે ગીરગામ બેકરોડ ઉપરથી સેવાસદનનું મકાન આન્ટરોડ તરફ લઈ જવામાં આવ્યું ત્યારે હિન્દુ વિભાગની કોઈ પણ સંભાળ સ્વેચ્છે નહિ એવી ધાસ્તી રાખવામાં આવતી હતી. પણ જમનાબહેને આ પરોપકારી કામમાં જેમ જેમ તેમની સેવાની જરૂર વધારે લાગી તેમ તેમ પોતાનું તન અને મન તેમાં જ વધારે પડેલ્યાં, અને સહાયતા મેળવવાના કામમાં હરહમેશ મર્યા જ રહ્યાં. જમનાબહેને

સેવાસંદનમાં નિત્ય પોતાની હાજરી આપી, ત્યાં કામ કરનારી બાઈઓ ઉપર જાતે દેખરેખ રાખતાં હતાં, એટલું જ નહિ પણ દરેક ખાતાની બારીક તપાસ કરતાં. જાત મહેનત સિવાય પોતે પૈસાની પણ ઘણી સારી મદદ કરતાં, અને પોતાની પાછળ આ ખાતાના નીલાવ સાફ મોટી રકમ આપી છે. જમનાબહેનના સ્વર્ગવાસથી સેવાસંદનને એક અનુભવી બાઈની સહાયતાની મોટી ખોટ પડી છે. સેવાસંદનની સંસ્થાની જે અમૂલ્ય સેવાઓ ગૃહસ્થાશ્રમમાં રહી તન, મન અને ધનથી દયાની દેવી તરિકે તેમણે બજાવી છે, તે ગુજરાતના ઇતિહાસમાં સોનેરી દસ્કલે કોતરાઈ જળવાઈ રહેશે. તેમના કામોની કદર જાણી સેવાસંદન સર્વાનુમતે તેમની પ્રશંસા કરનારો જે ઉત્તમ કરાવ પસાર કર્યો છે તે ખરેખર આપણને મગડર બનાવે છે. આવી દયાની દેવીઓ આપણા ગુજરાતીઓમાં અનેક થાયો અને દયાની લાગણીઓ પ્રસારો.

આ બે સંસ્થાઓમાં જ જમનાબહેનનું જાહેર જીવન સમાપ્ત થઈ ગયું હતું એમ માનવાનું નથી. આ સિવાય જૈન મહિલાસમાજ, શ્રાવિકાશ્રમ, મુંબઈ, મુરત અને અમદાવાદના વનિતાવિશ્રામો, લાવનગર ખાતેની સ્ત્રીસંસ્થાઓ, કન્યાવિકલ્પ-નિવેધક મંડળ, જુગાર નિવેધક મંડળ વિગેરેને પોતાનાથી બનતી જાતિમદદ આપતાં હતાં. તેઓએ પોતાના છેલ્લા વીલમાં જે ઉદારતાથી જુદી જુદી બધી સંસ્થાઓને યાદ કરી મદદ આપી છે તે જોઈને આપણી ખાતરી થાય છે કે જમનાબહેન ખરેખર એક અલૌકિક સ્ત્રી હતાં. આવા સ્ત્રીરતને પગલે ચાલી આપણે આપણા જીવનની સફળતા કરી લેવી એવી જંહારી દરેક ગુજરાતી બહેનને ખરા અંતઃકરણની વિનંતિ છે.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક:—નામદાર ગંગાસ્વરૂપ રાજ્યમાતુશ્રી બામાસાહેબ
શ્રી જામબાસાહેબ, વાંઝાનેર.

જેમણે પોતાનું વિશુદ્ધ અને સાદું જીવન કેવળ આત્મસાક્ષાત્કારની રમણીયતાના લબ્ધ પ્રદેશમાં વિહારવામાં ગુજારેલું છે તે વિદુષી સદ્ગત જમનાબાઈના ધર્મજીવન સંબંધી મારી તરફથી બે બોલ લખવાનું હું ઉચિત ધારું છું.

વિદુષી જમનાબાઈનું ગૃહજીવન, સમાજજીવન, નિત્ય જીવન અને ધર્મજીવન એટલું તો ઉચ્ચ અને સંસ્કારી હતું કે તેમના સહવાસમાં આવનારને કે તેમના જીવનની કથા સાંભળનારને એમને માટે પૂજ્યભાવ પ્રકટ થયા વિના રહે નહિ.

ગૃહજીવન:—પોતાના ગૃહજીવનમાં પતિપત્નીનો યથાર્થ શુદ્ધ પ્રેમ આ જગતમાં શું શું કરવા સમર્થ છે; પોતાના શરીર તથા અંતઃકરણની કેવા પ્રકારની કેળવણી ઉત્તમ ગુણવાળી પ્રજાને પ્રકટાવી શકે છે; પોતાના ગૃહનું વાતાવરણ આરોગ્યને આપનારું, મનની પ્રસન્નતા વધારનારું, મનમાં ઉત્તમ વિચારો સ્ફુરવાનારું તથા સદ્ગુણોમાં જ સ્થિર રાખનારું શી રીતે કરી શકાય છે; એ સઘળું તેઓ સારી રીતે સમજતાં હતાં, અને એ નિયમાનુસાર પોતાનો ગૃહસંસાર એવી તો સરળ રીતે ચલાવેલ હતો કે તેનું બારીકીથી દિગ્દર્શન કરનારને ઘણું શીખવાનું મળે છે.

સમાજજીવન:—સ્ત્રીઓની ઉત્પત્તિ માટે વિદુષી શ્રી જમનાબાઈએ અથાગ શ્રમ વેડી હિંદુ સ્ત્રીમંડળો સ્થાપવામાં, ગરીબોને ઘેર ઘેર ફરી એમનાં હુન્નો જાણી શાન્તિ કરવામાં, દરેક સંસ્થાઓને તન, મન અને ધનથી મદદ આપવામાં તિરસ્કાર તેમ જ અસહ્યવને

ત્યાગ કરી ધૈર્ય ધારીને જમનાબાઈએ જે કયું છે તે એમ જ બતાવે છે કે સ્ત્રીઓની પ્રગતિના કાર્યમાટે જે સદ્ગુણોથી ભેઈએ તે સદ્ગુણોથી ભૂષિત હિંદુ સ્ત્રી કોઈ હોય તો જમનાબાઈ સમ્મત જ હતાં.

નિત્ય જીવન:—આત્મવત્ત્વ સર્વભૂતેષુ એ નિયમાનુસાર તેમનો પ્રેમ સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે એકસરખો હતો. તત્ત્વવિચાર અને સદ્ગુણાનવડે તેમનું હૃદય એવા રૂપે કેળવાયું હતું કે પ્રત્યેક પદાર્થની સાથે તેમનો આત્મીય સંબંધ ઘડાયો હતો. જનસેવા એ જ જીવનનો મુખ્ય ઉદ્દેશ છે, એમ સમજી ધીમે ધીમે બહાર પડી ધર્મેભેદ, સાતિભેદ, સ્થિતિભેદ ભૂલી જઈ સેવા બળવવામાં અને સ્ત્રીઓની ઉન્નતિ માટે નિશ્ચિન જમનાબાઈએ જે મહેનત ઉઠાવી છે તે સર્વગુણસંપન્ન જમનાબાઈનું કાર્ય આકર્ષક પ્રેમમાં આંજે તેવું છે.

ધર્મ જીવન:—જમનાબાઈનું અંતઃકરણ ઘણું જ દયાળુ અને પરોપકારી વૃત્તિવાળું હતું. દુષ્કાળ સમયે ગુજરાતમાં ભતે ફરી મનુષ્ય અને ઢોરનાં દુઃખ પોતાને હાથથી ટાળવા માટે તન, મન અને ધનથી મદદ કરી છે.

ખુશામત શો પદાર્થ છે ? હું પણ શું કાચી છે ? વૈર, દ્વેષ, ઈર્ષ્યા આદિ ક્ષુદ્ર લાવો શી વસ્તુ છે, એ એમના હૃદયે કદી જાણ્યું નથી. આ સદ્ગુણસંપન્ન જમનાબાઈના અવસાનથી આપણને એક મોટી ખોટ પડી છે અને મુંબાઈ ઇલાકામાં સર્વત્ર જ્વાળિ પ્રસરી રહી છે.

જમનાબાઈના જે જીવનથી મુંબાઈ ઇલાકાને લાલ અને શિશુણ મળ્યાં છે, તે જીવન આપણી સ્થૂલ દૃષ્ટિએ મરજીથી પરમાત્માની વધારે નિકટમાં ગયું છે તે ત્યાં નિત્ય મુખમાં વસી અને તેમનાવાવેલા સદ્ગુણો બીજા આર્ય મહિલાઓમાં પ્રકટ થઈ અનેક જમનામૈયા ઉત્પન્ન થાઓ એમ પરમકૃપાળુ પરમાત્મા શ્રી જગન્નયંતા પ્રત્યે પ્રેમપૂર્વક પ્રાર્થના. ॐ શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ.

જમનાબહેન કેવાં હતાં ?

લેખક:—સૌ. રમીબાઈ મોરારજી કામદાર.

જે જમનાબાઈને પહેલી જ વખત ૧૯૦૮માં ભેળ્યાં. ભેળ્યાં જ એ હસ્તા મ્હોડાની મા-રાપર જે છાપ પડી તે હજી પણ બેવી ને તેવી જ છે. તેમનામાં શા ગુણો છે, તેઓ શું ઉપયોગી કામો કરે છે, તે વિષે જો કે તે વખતે હું કશું જાણતી ન હતી; છતાં પણ સ્વાભાવિક રીતે મને એમને માટે માનની લાગણી ઉત્પન્ન થઈ.

શા માટે આપણને બધાને એમને માટે માન હતું ? શા માટે આપણે ગુજરાતી બહેનો એમને માટે અલગ મગર છીએ ? શું તેઓ જાહેર કામોમાં ભાગ લેતાં હતાં તેથી ? તેમનામાં અસરકારક લાપણો કરવાની શક્તિ હતી તેથી ? અને અંતે, બધા સારા વિદ્વાન પુરુષોને એમને માટે માન છે માટે આપણે પણ રાખવું બેઈએ, એ વિચારથી આપણે એમના તરફ માનની નજરથી ભેળ્યાં હતાં ? ના, ના, માત્ર એથી જ નહિ.

આપણે બધાં જાણીએ છીએ તેમ હાલ જેને આપણે કેળવણી કહીએ છીએ, એવી કેળવણી એમને મળી ન હતી. તેમનું હૃદય દંભવિનાનું, નિષાલસ 'હતું. તેમના હૃદયના જરા નેટલ ભાગમાં પણ બીજાઓના અજ્ઞાન માટે તેમને તિરસ્કાર ન હતો. પોતે ઉચ્ચ વિચારો ધરાવતાં, છતાં તે માટે લેશમાત્ર દુરાચલ કે અહંકાર હતો નહિ. દેશોન્નતિ માટે પોતાથી બને એટલા પ્રયાસો

કરવાની પ્રબલ ઇચ્છાઓ છતાં આજકાલ આપણે જેવું જાહેરજીવન જોઈએ છીએ તેવા જાહેર જીવનનો ચર્ચકથિત પણ લોભ ન હતો. ઉલટું, ઉછરતી છોકરીઓ સામે અનુકરણ કરવા લાયક દર્શાતો કેવી રીતે મૂકી શકાય, ચાહુ જમાનાની યુવાન સ્ત્રીઓ અંદગીનું રહસ્ય સમજી શકે અને નામથી જ દેવીઓ નહિ, પણ ખરેખરી દેવીઓ કેવી રીતે થાય, પુખ્ત ઉમરની સ્ત્રીઓ પોતાના જીવનનો પાછલો વખત કેવા પ્રયત્નો કરવાથી શાંતિમાં ગાળી શકે, એવા એવા વિચારોને જ એમના હૃદયમાં સ્થાન હતું.

વળી એમને માત્ર પોતાની જન્મભૂમિ માટે જ નહિ, પરંતુ આખા ભારત દેશ માટે તીવ્ર પ્રેમ હતો. સ્ત્રીઓની ઉત્તતિમાં જ દેશની ઉત્તતિ છે એ સૂત્રનું રહસ્ય તેઓ ખરાબર સમજ્યાં હતાં, અને તેથી જ ખાસ કરીને આપણી ગુજરાતી બહેનોનું અજ્ઞાન જોઈ તેમના હૃદયને અતિશય દુઃખ થતું હતું. આપણી બહેનોને અંધકારમાંથી પ્રકાશમાં લાવવાને તેઓએ પોતાનામાં વિચારબળ, તેમ જ ચારિત્ર્યબળ ખીલવ્યું, અને તેથી તેઓ આપણી સ્થિતિ મુદ્દારવાને આટલા પ્રયાસો કરવાને શક્તિવાન થયાં.

આવા ઉત્તમ ચારિત્ર્યબળવાળાં, સ્વદેશવત્સલ, વિશુદ્ધ, નિખાલસ હૃદયવાળાં બહેનને આપણામાંનું કયું હૃદય માનની લાગણીથી નહિ પૂને ? એ મહાન ગુણોને લીધે જ જમના-બહેન આપણા માનને અને પૂજ્યભાવને પાત્ર હતાં, અને તેથી જ તેઓ એક ગુજરાતી સ્ત્રીરત્ન હતાં એ વિચારથી આજે આપણે મગરૂર છીએ.

ઈશ્વર એવા આત્માને શાંતિ આપો.

ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ વિશે કંઈક.

લેખક:—બાહુબા સાંગણવાવાળા.

મુજા બહેનો,

આપણાં હિન્દુ સ્ત્રીઓના આશૂષણરૂપ જમનાબાઈ સક્કઈનો સ્વર્ગવાસ થયો; ઈશ્વરે મહાન રત્નને રહેવા લીધું ! ઈશ્વર ઇચ્છા બળવાન છે, મનુષ્ય શું કરી શકશે ? આપણી એવી અંતઃકરણની પ્રાર્થના છે કે ઈશ્વર દેવીજના આત્માને શાંતિ અર્પે.

પણ બહેનો ! જમનાબાઈને હું હવેથી દેવી જ સંજોધીને લખીશ. દેવીનાં પરોપકારનાં કામો મોટાં મોટાં પણ એમ કહેવરાવતાં કે ધન્ય છે. આપણાં જીવન શું નથી કહેતાં કે દેવીએ મહાન કાર્યો કરી કીર્તિ ઉજ્જવળ કરી છે. નામ અમર રાખી સ્વર્ગે સીધાવ્યાં છે ?

હવે આપણી બહેનોને એ જ પ્રાર્થના છે કે જેવાં પરોપકારનાં કાર્ય દેવીએ કર્યાં, તેવાં તમે પણ કરો, અરે, તેઓશ્રીને પગલે ચાલો, મહાન કીર્તિ મેળવો. સ્વાર્થ આખી દુનિયા કરે છે, પણ પરમાર્થ કરવો ઘણો કઠણ છે. અભારે હિન્દુસ્થાનને દેવીના મૃત્યુથી કેટલી ખોટ પડી છે, તે બધાંની જાણમાં છે. દેવીનાં કાર્યોથી હજારો ગરીબો આજ આશિષ આપે છે. આપણે તો સમજીએ ઝોળખીએ તો આપણને લાગે તે સ્વાભાવિક છે, પણ બીચારાં ગરીબો પણ, જ્યાં જ્યાં દેવીજનાં અહેસાન છે ત્યાં ત્યાં, કોઈ કહે તો આજ પણ આંત્રુ પાડે છે.

વળી ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળને પણ આજે પૂરી ખોટ પડી છે. આપણે બધાં અભારે શોક કરીને બેસીએ તો ય શું થઈ રહેશે ? પણ દેવીજની યાદદાસ્તી આપણે મરશું ત્યાં મુઠી તો હૃદયમાંથી જવાની નથી.

પીચર શ્રીમંત અને સાસરીયું ગરીબડું એવી સ્થિતિમાં જ્ઞેન જમનાબહેને પોતાની છંદ-
ગીનું નાવ કેવી તદબીરથી હંકાર્યું તેનો ધરો આજની જ્ઞેનોને લેવા લાયક છે. આ દમ્પ-
તીના હૃદયમાં એવા પ્રકારના પ્યારે વાસો ધીધો હતો કે જાત પરજાતનો કંઈ પણ લેદ
હતો નહિ. અને આ લખનારના સંબંધમાં એવા અનેક દાખલાઓ બન્યા હતા. એમનો સ્વ-
ભાવ ઘણો જ મલતાવરો અને આંતરી સાથે સંતોષી હતો અને તેથી જ ગરીબ સાસરીયે એ-
મને કંઈ પણ ઓછું પડ્યું નહિ. એમના પતિએ શરૂઆતમાં કેટલાંક ખાતાંઓમાં નાના પગા-
રની નોકરી કરી હતી ત્યાર બાદ ઇનકમટેક્ષ ખાતામાં રૂ. ૪૦ ની જગ્યા મેળવી અને બાર
વર્ષની નોકરી દરમિયાન એમનો પગાર રૂ. ૧૫૦ ઉપર ગયો હતો. પછી મુંબઈ બેંકમાં ૩૫૦
રૂપિયાના પગારે મદદનીશ શરાફ તરીકે રહ્યા. પંદર વર્ષ ગુજાર્યા અને ત્યાર પછી ત્યાં વડા
શરાફની જગ્યા રૂ. ૬૦૦ ની મેળવી. પણ એ મોટો ઓછો ફક્ત એ વર્ષ સુધી જ ભોગવવા
પામ્યા. દેહ નબળો પડ્યો અને સ્વર્ગવાસ પામ્યા. એમને ત્યાં બાર બાળકોનો જન્મ થયો
હતો, પણ સંતાનની બાબતમાં એમનું નશીબ સિફદર નહિ હતું અને મરણ વખતે એક પણ
બચ્ચું હયાત રહ્યું નહિ. એ બારેબાર બાળકો અધુરે મર્યા હતાં, અને હું આગળ વધીને કહું
હું કે એ બાળલગ્નના રીવાજની મોકાણ હતી. તો પણ આ પરોપકારી બાઈએ સગાંવહાલાં
વગેરેનાં છોકરાંઓને પોતા પાસે રાખ્યાં હતાં અને તેમના વહાલ અને લાડમાં તે સુખ અને
મોજ ભોગવતાં હતાં. એમને વારંવાર કહેતાં હતાં કે મને છોકરાં નથી તો શું, આ તમો
સર્વ મારાં જ છોકરાંઓ છો. અને ખરે જ અમને એક માતાના વહાલથી ચાહતાં હતાં
અને આજે એમની ખોટ અમને એક અમારાં વહાલાં અંગત મિત્રની ખોટ સમાન છે.
દુઃખ વધતું ગયું, અને હાલત વધુ અને વધુ બીગડતી ગઈ, છતાં જ્યારે અમો મુલાકાતે જતાં
ત્યારે પણ તેઓ તે જ વહાલ બતાવતાં હતાં, અને અંતની ઘડીએ પણ અમને સદન માટે કામ
કરતાં રહી સદનને વધુ ઉપયોગી કરવું એવો આચલ તેઓએ કયો હતો. આ લાગ્યવતી બા-
ઈએ દેશ પ્રદેશની સમાજોમાં પોતાના પૈસા તેમ જ જુદાજુદા મોટા ફાળો આપ્યો છે.
ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળના પ્રમુખ તરીકે એ સંસ્થાના જન્મથી એવણ રહ્યાં હતાં અને
પોતાના પ્રેમી હૃદય અને ઉદાર સ્વભાવથી સઘળાંઓનાં મન હરણ કરી લીધાં હતાં. સેવાસદન
કે જેનો જન્મ એક પરોપકારી પારસી ગૃહસ્થને આભારી છે, તેનાં જ્ઞેન જમનાબહેન
મરણ સુધી ઉપપ્રમુખ રહ્યાં હતાં અને ત્યાં પણ એમણે એવી જ નામના મેળવી
હતી. એમનાં સંખ્યાબંધ પરગણુ કામોનો હેવાલ લખતાં એકાદ નાનું સરખું પુસ્તક બરાય
અને બે કોઈ એમના જેવાં જ પરગણુ જ્ઞેન એ કામ માથે ઉઠાવી એમણે દેશ પ્રદેશ
બલવેલી સેવાઓનું એકાદ ચોપાન્યું બહાર પાડે તો તે આજના વખતની જ્ઞેનોને મનન
કરવા લાયક થઈ પડે.

પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વરની મહેરબાનીથી એમનો કંક એવો તો મધુર અને મનમોહન
હતો કે જ્યારે પણ એવણ થોડું કે વધુ બોલતાં ત્યારે શ્રોતાજનોનાં દીવ જીતી લેતાં હતાં.
નેકનામદાર હિંદના દાદા દાદાભાઈ નવરોજીની જયંતી વખતે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળના સમા-
સદો સાથે તેમના રેહણુ વેસાવે સુધી જઈ એ મહાન દાદાના આશીર્વાદ મેળવતાં અને આ-
પતાં રહ્યાં હતાં. રા. ગાંધીએ દક્ષિણ આફ્રિકામાં ચલાવેલી સલામહની બુંદેશમાં ચાલતી
અપીલો વખતે એમનું કામ અને મદદ વખાણને પાત્ર હતું અને નાણાની સારી રકમો લોકો
પાસેથી ભેગી કરી એમણે એ ફંડમાં મોકલી આપી હતી. એ સલામહની મદદમાં બરાયલા
સંચલસ્થાનમાં એમણે લેડી ફીરોજશાહ મેહતાના પ્રમુખપણા નીચે એમનાં જેવાં જ ઉત્સાહી

અને ઉમંગી, પરોપકારી બહેન મીસીસ બર્થિ જહાંગીર પીટીટ વગેરે બીજી બહેનો સાથે કામ કરી રૂપિયા એક હજારની ઉપરની કીંમતના નમુનાઓ ભેગા કરી એ સંગ્રહસ્થાનમાં મોકલી આપ્યા હતા.

ગુજરાત કાઠિઆવાડના ગયા ભયંકર દુષ્કાળ વખતે એમની મહેનત અથાગ હતી, અને ચારે તરફ ભાષણો અને અપીલો બહાર પડી બીચારાં મૃગાં પ્રાણીઓ અને નિરાધાર હુકુમો માટે એકલા હાથે એકવીસ હજારનું ફંડ પોતે ભેગું કરી પૂરું હતું. એ ભગવતી બાઈએ મીસીસ પુતળીબાઈ શેઠના, મીસીસ બનકીબાઈ ભટ્ટ વગેરે બીજાં બાનુઓ સાથે પંચ મહાલ, ગુજરાત અને કાઠિઆવાડનાં દુષ્કાળમાં સપડાએલાં આશરે પોણોસો ગામડાંઓમાં વેઠભરી મુસાફરી કરી એ ફંડમાં ભેગાં કીધેલાં નાણાંથી લોકોને મદદ આપી તેઓના આશીર્વાદ પ્રાપ્ત કીધા હતા. એ કામ સ્ત્રીઓની કોમલ મંડળી માટે નાનું સુતું નહોતું. એમાં ભારે વેઠ અને આપદાઓ હતી, તે સર્વ એ કોમલ નારીઓએ સહન કરીધી હતી, અને લગભગ ત્રણ મહિનાની રંજ ભરી મુસાફરીઓ કરી મુંબઈ શહેરમાં સર્વ પાછાં પધાર્યાં હતાં. એના સંબંધમાં ઉપલાં બાનુઓમાંનાં એક મારી ઉપર પોતાના પત્રમાં લખે છે, “બીચારાં જમનાબહેનના હક થવાથી ઘણીજ દિલગીરી લાગે છે. પોતે તો મુખી થઈ ગયાં, કારણ ભલી ને જિય છંદગી જ ગુભરેલી હતી, પણ એવણની ખોટ ઘણાંઓને, પોતાનાં તથા પારકાંઓને ગઈ, હશે જ. એવાં ઘણાં આપણા દેશમાં અને દરેક કોમોમાં થવાં ભેઈએ છે. ત્રણ અઠવાડીયાં દુષ્કાળના કામસર હમે સાથે રહ્યાં હતાં ત્યારે જ એવણની કામ કરવાની ઉલટ, હિમત, ખાલેશી, અને સર્વ કરતાં વધારે પહેલી પોતાના ધર્મ પ્રમાણની પૂલ ને બંદગી કરવાની રીત ભેઈ મને ઘણું જ માન એ બાઈ તરફ વધું હતું. પૈસાનો બી કેવો સારો ઉપયોગ કરી ગયાં છે.”

મુંબઈમાં ટાઉન હૉલમાં ગવરનર સાહેબ સીડનહમના પ્રમુખપણા હેઠળ એ દુષ્કાળ સંબંધી મળેલી સભામાં ઘણું જ અસરકારક ભાષણ જમનાબહેને આપ્યું હતું અને તેની ખુબીથી ઘણી સારી રકમ ભેગી થવા પામી હતી. એ દુષ્કાળ વખતે કીધેલી મુસાફરીનો લગભગ રૂ ૨૦૦૦ નો ખર્ચ એ સખીવનુદ બાઈએ પોતાની ગીરોથી આપ્યો હતો.

ભગવતી જમનાબહેનના હૃદયમાં એક એવી ભતના પ્રેમે વાસો કરીધો હતો, કે હુકુમ-કલ્યાણ કહો, કે પછી દેશકલ્યાણ કહો, કે પરદેશકલ્યાણ કહો; ભતનું કલ્યાણ કહો કે પરભતનું કલ્યાણ કહો, સર્વમાં એમનો હિસ્સો સરખા ભાગનો હતો.

ભાવનગર ખાતે જન્મ પામેલી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની શાખામાં એમનો હિસ્સો હતો, અને ગયા જીલ્લાઈ માસમાં જ્યારે એ પણ ભાવનગર પધાર્યા ત્યારે તે મંડળે એમની સેવાઓની યાદમાં એમને ચાંદીનું ક્રાસકેટ ભેટ કરી પૂરું હતું. હાલમાં ચાલતી ભયંકર લઢાઈમાં પણ એમનો ફાળો ખાલી ન હતો. ભાષણદ્વારા અભણ લોકોનાં દીલ જિયાં થતાં એમણે અટકાવ્યાં હતાં, લઢાઈના ફંડમાં પણ તન, મન અને ધનથી મદદ આપતાં રહ્યાં હતાં, અને નામદાર બ્રીટીશ સરકારની જય થવાનાં ભાષણો આપ્યાં હતાં. છેવટે હું મારી ગુજરાતી હિંદુ બહેનોને એટલી જ અરજ કરીશ કે બહેન, જમનાબહેનની ખાલી સ્તુતિ નહિ ગાતાં. એમને પગલે ચાલી પોતાની છંદગીનો આપખો ભાગ નહિ તો થોડોક ભાગ જનસમાજની સેવામાં ગાળવો. ખુદા એમના હૃદયને શાંતિ બક્ષો.

ગં. જમનાબહેન સક્કઈ.

લેખક:—બહેન કુંવરબાઈ બલભાઈ ભરડા.

પ્રિય અને ગુણવંત બહેન જમનાબહેન નગીનદાસ સક્કઈ પોતાની હંદગીમાં અતિ ઉપયોગી પરમાર્થો અને ભલાં કામો આરંભી તે કાર્યોને સંપૂર્ણ થયેલાં બોધા અગાઉ આપણી વચ્ચેથી આલ્યાં ગયાં છે. જે બધું તે બધું એ ઈશ્વરે નિર્માણ કરેલા નિયમ મુજબ આપણને સર્વને મરવું તો બરહક છે. પણ દુઃખભર્યું જે છે તે ક્વખતવું અને એઓ બહેનના જેવી ઉપયોગી અને ક્વચિત્ ભેવામાં આવતી પરમાર્થો હંદગીની ભર ઉમેદો વચ્ચે આલ્યા જવાનું છે. એ સઘળું છતાં ઈશ્વરના એ ભેદને ભલા ભલા મહાત્માઓ પણ ઉકેલી શક્યા નથી.

મારી સાથે એ પ્રિય બહેનનો કશો સંબંધ કે એક ભતિ પણ નહિ છતાં ફક્ત પ્રીતિના કારણે એઓના મરણે દિવસો મુધી મને આંસુભર રડાવી છે. કારણ, એઓ એક એવા દીલસોજ અને સાચી લાગણી ધરાવનારાં બહેન હતાં, કે એમની યાદ કદી પણ બૂલી શકીશ નહિ. એમની સાથે મિત્રાચારીનું હું ગરીબ બહેનને માન હતું, અને વારે ઘડીએ મળવું થતું હતું. જ્યારે પણ મળતાં ત્યારે કલાકો મુધી ખુશ વાતચીતો ચાલતી, અને મારા મનને અતિ આનંદ થતો. ઈશ્વરેજાણી હવે એ સઘળું સ્વપ્ન જેવું થઈ ગયું છે. પણ એમની સાથની વાતચીતોમાં એમના ઉત્તમ ગુણો વિષે જે વિચારો મને ઉપજતા તે થોડા બોલોમાં લખવાની એક નબળી કોશીશ કરવાની રબ લેઉં છું. હું એમના દરેક ગુણને ઇન્સાફ આપી શકું એવી શક્તિ બીલકુલ ધરાવતી નથી, પણ થોડીક કોશીશ હું કરીશ.

એમનો ગૃહસ્થાશ્રમ ધરો લેવા ભેગ હતો. એમના પતિ સ્વ. નગીનદાસ સક્કઈએ હંદગી એક હુંકે પગારે ઇન્કમટેક્સ કલેક્ટરની ઓફીસમાં કામદાર તરીકે રહી શરૂ કરી હતી. તે વખતે ફક્ત રૂ. ૫૦ ના પગારમાં જે રીતે એમનો ઘરસંસાર ચાલતો, તે જ રીતે, રૂ. ૭૦૦ ના પગાર સાથે ચાલતો. એમના ઘરસંસારમાં એઓનાં અતલગના ખેતીઓ કાંઈ પણ ફેર ભેતાં નહિ હતાં. કારણ, જેમ જેમ એઓનો પગાર વધતો ગયો, તેમ તેમ એમના ઘરમાં હુકુંબીઓ પણ વધતાં ગયાં. તેનું કારણ એટલું જ કે પોતાનાં જેવાં દરેક ભાડુઓને સુખી ભેવા એ પતિપત્નીની ઉદાર શુદ્ધિ હતી. એમના પતિનો અંગત ખર્ચ બહુ જ નજવો હતો, અને પતિપત્નીના પ્રેમી આત્માઓ એટલા બધા તો મળી ગયા હતા, કે બહેનને એક જ જીવે જીવતાં, તથા એક જ વિચારો ધરાવતાં. બહેનની હંદગીનો પાયો ધર્મતાં વચનો ઉપર દૃઢ હતો. એમ ન હતો તો એક હિંદુ બાઈ કાઠિઆવાડનાં ગરમ, ગરીબ ગામડાંઓમાં દુષ્કાળના લયંકર વખતમાં ઘરેઘર ફરી લોકોને આશ્વાસન ને દાન આપવાની હીમત કરતે નહિ. એક હિંદુ ગૃહસ્થ હોઈ, પોતાની પત્નીની લોકોપયોગી અને ધાર્મિક શુદ્ધિને ખીલવવાની હોંસ ધરાવવાની શુદ્ધિ માટે સ્વર્ગવાસી બાઈને ખર્ચ માન ઘટે છે. પતિપત્નીના પરમાર્થ માટે હીમતથી બહાર પડવાના વિચારો બુદ્ધિ પડતે, તો બહેન જમનાબહેનથી જે કાર્યો થઈ શક્યાં છે તે કદી પણ થતે નહિ. બાળલગ્ન નહિ કરવાં એઈએ તે માટે એઓના વિચાર ખરે જ આપણું માન ખેંચતા; તેમ જ વિધવાઓનાં દુઃખ ઓછાં કરવા ઘણી કાળજી ધરાવતાં, અને જ્યારે પણ મારે એ વિષે એઓ સાથે વાત ચતી ત્યારે કહેતાં કે દેશમાં વિધવા-આશ્રમો અને વનિતા વિશ્રામો જેવી ઘણી સંસ્થા સ્થપાય અને ત્યાં જીવાન કમનશીબ વિધવા સ્ત્રીઓને યોગ્ય શિક્ષણ આપી તૈયાર કરવામાં આવે તો હિંદુ સમાજને એવી કેળવાએલી વિધવા સ્ત્રીઓ કેળવણી વિગેરેનાં કામોમાં ઘણી મદદરૂપ થઈ પડે.

એઓ બહેનશ્રી અતિ વિશ્વાસપૂર્વક માનતાં કે ત્રીકેળવણી વગર હિંદુ કોમનો

બલકે દેશનો ઉદય થવાનો નથી. પણ તે કેળવણી કેવી, સ્ત્રીવી જેઈએ તે વિષે એ બહેન જે ઉત્તમ વિચારો કહેતાં તેના બાળકારા હજી બાળે મારા અને અથડાયા કરેછે. તેઓ કહેતાં કે “બહેન તમો બાળો છો? હું જે કેળવણી કરું છું તે એવી કે છોકરીઓ દીકરીઓ કે વહુ તરીકે માખાપની કે સામુસસરાની સેવા કરતાં શીખે, સગાં સંબંધી અને સાસરામાં દરેકને આહતાં અને તેઓનાં સુખદુઃખે સહાય થતાં શીખે; પત્ની તરીકે પુણીના ઘરને હસવું કરે, પતિને પોતાની પવિત્ર અને જીવી રીતે વશ કરી લે; વળી માતા તરીકે પોતાના દીકરાઓને ખરેખરા દેશભક્તો, રાજ્યને માન આપનારા, વિદ્વાન, વીર પુરુષો બનાવે; દીકરીઓને ઠાલી પ્રીતીયારી નહિ શીખાડતાં સરળ ગુણસંપન્ન બનાવે; તેનું નામ તે બાલુદી શ્રી. બાપી ઇંગ્લેન્ડ ફ્રેન્ચ ઇતિહાસ કે ગણિત શાસ્ત્રોમાં પ્રવીણ થઈ નામ કઠાણું તેમાં કાંઈ વળે નહિ.” આ ઉત્તમ વિચારો ફક્ત હિન્દુ બહેનો માટે જ શીખવા લાયક છે એમ નહિ પણ દરેક કોમની બહેનોને ગોખી રાખવા લાયક છે.

એમનો મોટો ગુણ જે હતો તે એ કે પોતે જે વિચારતાં તે ખાલી બોધીને જ બેસી નહિ રહેતાં, પણ તે રૂઢા વિચારો પોતાના તન ને ધનના ભોજે બળવી આપતાં. તેનો એક ખરો જ વખાણપાત્ર દાખલો તે હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ છે. ૧૯૦૩ ના વરસને, વહાલી હિન્દુ બહેનો, તમો આશીર્વાદ દેજો, કારણ તે સાલ તમો માટે ઈશ્વર તરફના આશીર્વાદ લેવું આવ્યું હતું. આ સાલમાં આપનાં ગુણિયલ બહેને તમારી કોમનાં કેટલાંક માનવંત બહેનો ભાઈઓની ભેગી મદદથી, અને કહેવાને બહુ ખુશી છું કે ગુજરાતી હિન્દુ બહેનોના સાચા હિતકારી ભાઈ ભવાનીદાસ નારણદાસ મોતીવાળા તેમ જ વકીલ મી. મણાશંકર જીવનરામ તથા શેઠ પરશોત્તમદાસ ઠાકોરદાસ અને બીજા ભાઈઓ જેઓ પોતાની કોમનો ઉદય થયેલો ભેવા ઉત્સાહ ધરાવે છે તે સર્વની સાથે મળીને, આ હિન્દુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના કરી. ભાઈ મણાશંકરને ખરે જ ધન્યવાદ ઘટે છે કે તેઓએ આ આપણાં પરમાર્થી બહેનને એ મંડળનાં પ્રમુખ નેમવા લલામણુ કરી. આના પરિણામમાં આજ ૧૩ વરસમાં આ મંડળે આપણાં ઉત્સાહી બહેનની કીમતી મદદ અને સેવા બજાવવાની ખંતથી કેટલી લાભ મેળવ્યો છે, તે મંડળની શરૂઆતની સ્થિતિ અને હાલની સ્થિતિ સરખાવી બેતાં માલમ પડશે. આપણાં બહેને જે મીઠાં બીજાં વાંચ્યાં તે ઉગી એક સુંદર વૃક્ષ તૈયાર થયું છે. તેને મીઠાં ફળો આવવાને શરૂઆત થઈ ચુકી છે. તમો મારી બલી હિન્દુ બહેનો તે વૃક્ષને તમારા તન મન ને ધનથી બળવશો તો ઘણા જ ઘોડા સમય પછી તેનાં મીઠાં રૂડાં ફળો આપવા લાગ્યશાળી થશો. બહેનો આ ૧૩ વરસ અગાઉ તમો તમારા રૂડા વિચારો બહેરમાં બોલી શકતાં ન હતાં. કોમને રૂડી સ્ત્રીઓ કેટલી ઉપયોગી છે તે તમો બાળતાં હશો તે છતાં બહેરમાં મૂકવાને કંઈ સાધન નહિ હતાં. મોટી બહેનોને માટે કેળવણી જેવું તો કંઈ હતું જ નહિ, પણ આજે તો તમો વારે ઘડીએ મંડળની સભાઓ ભરો છો અને પુરુષોની કશી પણ મદદ વગર ભાષણો કરી તમારા વિચારો જણાવો છો. સ્ત્રીઓ માટે બજાવાના

નહિ શક્તાં ગરીબોની આલીઓમાં જઈ ફક્ત મહોડેની જ નહિ, પણ પોતાથી બની શકતી પૈસાથી મદદ કરતાં.

તેઓ ખરાં સુધરેલા વિચારનાં હોવા છતાં મોટાં ધર્મચુસ્ત હતાં અને ધર્મ ઉપરના ભારી લક્ષિભાવથી જ દયાલાવ, શાંતિ, માયા અને પરમાર્થ વર્તાવી શક્યાં હતાં. તેઓ સુધરેલા વિચારનાં છતાં કોઈના અલણ વિચારને ધિછારી નહોતાં ફહાડતાં પણ તેના તે વિચારોને સુધારવાની કોશીસ કરતાં. એઓના બોલમાં કાંઈ એવી મીઠાશ અને પોતાનું વાજબી કહેણ સામા માણસ ઉપર ઠસાવવાની એવી શક્તિ મેં જોઈ હતી કે કોઈ વંદેબ, ખોટું રસ્તે ઉતરેલું માણસ હોય તે પણ એવા બોલથી ભલે રસ્તે જવા પાછું વળે.

એ બહેનને ૧૨ બચ્ચાંઓ થયાં હતાં. તે સઘળાં જ ઈશ્વરેચ્છાથી પાછાં થયાં હતાં, પણ આ બાઈની સહનશીલતાને ધન્ય હોએ કે પારકાંને પોતાનાં જ કરી ગણવામાં એઓ પોતાનું હુખ જુલમી ગયાં હતાં. ઈશ્વરને લાગ્યું એ ખરું એ જ એઓનો હંમેશાં બોલ હતો. બહાલાં બચ્ચાંઓને પોતાં કયી માતાનું દુઃખ નહિ રહે? એ બહેનને તેનો વિચાર થતાં મહાશોક થતો, પણ તુરત મૂગે મહોડે ઈશ્વરને યાદ કરી શાન્ત થઈ જતાં. ખરે જ ગુજરાતી હિન્દુ બહેનોનાં નાનાં નશીબ કે આ પરમાર્થ સાધવી બાઈને ઘણા જ ટુંક વખતમાં ગુમાવ્યાં. એઓની ઉંમર પચીસ વરસ વધુ હતે તો ખચીત કોમને ભારે લાભ થતે, પણ જેવી ઈશ્વર-ઈચ્છા. દોળાઈ ગએલા દુધ ઉપર રડવા કરતાં તે માનવંત માતાને પગલે ચાલવા મારી લક્ષી હિન્દુ બહેનો કોશીસ કરશે તો હિન્દુ કોમ એવાં ઘણાં જમનાબહેનો જેવા શક્તિવાન યશે. તમારી ગુજરાતી બહેનોમાં એવાં રત્નો ઘણાંક જેવામાં આવે છે જે જાહેરમાં હજી હલકાં જ પગલાં ભરે છે. તેઓ હિંમતથી બહાર આવી કોમહિતકારી કામો કરે એવી મારી પ્રાર્થના છે. તમો બહેનોમાં ઘણો ઉત્સાહ છે, બોલવાની છટા અને ખરા વિચારો આપવાની શક્તિ છે, તમારાં પવિત્ર મન ખરાં ચંચળ છે, માટે બહેનો, તમો આપણાં સ્વર્ગવાસી જમનાબહેનની સાલ્લતા માની હિન્દુ અલણ સ્ત્રીઓનું, નાની ગરીબ અફશોસ કરવા ભેગ હાલતની વિધવાઓનું અને અનાથ બાળકોનું લાલું કરવા બહાર પડશે તો જરૂર તે બહેનનો પવિત્ર આત્મા તમારી મદદે આવી તમારું લાલું કામ સંપૂર્ણ કરાવશે એવું માફ ગરીબ આશીન મત છે. બહેનો ફક્ત થોડા બોલો વધુ લખીશ કે ગુજરાત તરફનાં ગામડાંઓમાં જ્યારે દુષ્કાળ પડે છે ભારે કાલીપર જ ભતનાં સેંકડો જીવમરો સ્થેતાં બાળકોને પારકા ધર્મમાં વટલી જતાં મેં મારી નજરે જોયાં છે. દોક્રીયા, દુખલા કે વારલી કોકણ ભતનાં માળાપો ફક્ત પાંચ સાત રૂપીઆ કે પાંચ દસ મણુ ભાતની લાલચે પોતાનાં હુમળાં બાળકોને પરભતમાં વેચી દેતાં આજ વરસોથી હું જોતી આવી છું. હંમેશાં અચ્ચાને વેચતી વખતે માળાપો ને અચ્ચાં મહા-દુઃખમાં પડે છે પણ પેટની ભૂખ આ લલચકર પાપ કરાવે છે. માટે તમો બહેનો અને લાઈ-ઓને વિનંતિપૂર્વક કહું છું કે આ બાળકોને સહાય થાઓ અને તેઓનાં લાચાર માળાપની આંતરડીના આશીર્વાદ મેળવો. એ વિષે અને જમનાબહેન સાથે ઘણી વખત વાત થઈ હતી, અને તેઓ ખરા દીક્રે એ બાબત હાથમાં લેતે એવી મારી ખાતરી હતી. પણ એઓનાં આયુષ્યે ચારી આપી નહિ, એ ગરીબ અનાથ ન્હાનાં બાળકોનું કમનશીબ સમજું છું.

ઈશ્વર પાસે વિનંતિ છે, કે ઈશ્વર અમોને એવાં જમનાબહેન ઘણાં આપો. હિન્દને એવાં જમનાબહેન ઘણાં જોઈએ છે.

છેવટ પરદુઃખભંજન વિદ્યમ રાત્ર માટે કવિએ કહ્યું છે તે આપણે એ જાણેને લાગુ પાડીશું કે,

જ્યાં ત્યાં સુધી જશ લીધ, સુખ ભોજન નિદ્રા નવ કીધ,
ન કયું વહાણું દેહ કે દામ, વહાણું એક પરમાર્થ કામ.

ગં. જમનાખાઈ સમ્મદ.

લેખક:—દીનખાઈ ક. પાઠક.

સ્વર્ભવાસી જાહેન જમનાખાઈ. નગીનદાસ સમ્મદની ઓલખનું માન મને ઘણું થોડું વરસ થયાં જ મળ્યું હતું, પણ એ બધાં જાહેનના ઉત્તમ ખવાસની પીછાન માટે ઘણા જ હુંક ચરસાનો એઓ સાથનો સમાગમ પુરતો હતો.

એક પહેલા જ મેળાપમાં સામા માણસના મનમાં જે લાગણીઓ એઓ ઉત્પન્ન કરી શકતાં, તે કંઈક કીમતી બક્ષેશની નવાજેસ મેલવવાની મોટી ખુશાદી જેવી હતી. એ નવાજેસ તે માણસ જાત માટે જાડી દીલસોજ લાગણીઓથી ધમકતા એક અતિ દયાળુ દીલ સાથની તેઓની ઉત્તમ personality ની હતી. તે કોઈથી હાજતમંદ માટે એક મગર હક તરીકે ઘણી છુટથી આપવાને એઓ હમેશ તત્પર રહેતાં એટલું જ નહિ, પણ તેવી તક શોધતાં રહેતાં.

દીલની જાડી લાગણીઓ સાથે ઘણા જાયા વિચારો અને ઘણું clear judgment એઓ જાહેન ધરાવતાં જેથી કરી કેટલીક વાર ઘણા વાંધા બર્ષા સવાલોનો નિર્ણય ઘણી અચ્છી રીતે આણી શકતાં.

એઓ સાથની એક મુલાકાત વેળા સુધરેલા અમેરિકા દેશનાં આચાર વિચારોમાં આગળ વધેલાં એક માનુ હમારી સાથે હતાં. જમનાખાઈ જેવાં વૃદ્ધ ઉમ્મરનાં હિંદુ જાહેન આગળ વધેલા અમેરિકન વિચારો માટે શું ખ્યાલ કરતાં હશે તે બાલુવા તેઓએ કહ્યું કે “હમારા દેશમાં તો હવે છોકરાઓ છોકરીઓની સામટી સ્કૂલો-કોલેજામાં આવે છે, એ રૂઢિ તો તમને વાંધા લાગતી હશે.” “શા સાર?” જમનાજાહેને કહ્યું. “સ્રી પુરૂષ સંસારમાં સાથે જ હંદગી ગુભરવી એ તો ખુદાઈ કાયદો છે. તો પછી બચગીમાં જ તેઓ સાથી બની સાથે સાથે કેળવણીના મંદિરમાં પણ ઉધરે તો તેમાં વાંધાભર્યું શું હોય? પણ જાહેન તેઓના શિક્ષાગુરૂઓ તમારા જેવાં જાયા વિચારનાં માણસો બેઠાં છે જેઓ અચ્છાનાં સાફ મનને કોઈ પણ રીતે મેલું ન કરે.” આ જવાબથી હમારાં પરોણાં એટલાં તો ખુશ થયાં કે બીજા એવા શકમંદ સવાલો વિષે તેમના વિચાર ઘણી ઈતિભરીથી સમજ ઘણાં જ ખુશ થઈ, અને, હું ચોકસ માનું છું કે, હિંદનાં આ એક બેટી પરથી હિંદની સ્રીઓ માટે ઘણો જાયા વિચાર બાંધી તેઓ વિદાય થયાં.

તેઓના જવા પછી જમનાજાહેન કહેવા લાગ્યાં કે યુરોપિયન બેરોઓ ઘણીક વાર એમ ધારતાં દીસે છે કે એઓના દેશમાં સ્રી પુરૂષો ઘણાં વધુ સાથે વસે છે તેથી તેઓ વચ્ચેનો સંબંધ વધુ ગાઢ બને છે. પણ શું આપણને એકમેક માટે ઓછી પ્રીતિ રહેશે? આપણામાં તો બે સ્રી પુરૂષ પરણેલી હંદગીમાં પ્રીતિથી એકમેક તરફની ફરજ ન બળવે તો સ્વર્ગનો માર્ગ પણ તેઓ માટે ખુલ્લો રહેતો નથી. હમારામાં એક વાર્તા છે જેણે મારી બચગીમાં મારી પર ઘણી જાડી અસર કરી હતી. અને મારા મનપર તે હમેશ

રહે છે. તે એક સ્ત્રી માટે છે. તે સ્ત્રી આ દુનિયામાં એક દેવી જેવાં લક્ષ્યાં કાઢ્યાં કરી આકાશમાં ગઈ, અને દેવોને-કહેવા લાગી કે, 'તમને પસંદ પડતાં કામો હું કરી આવી છું. માણસ જાતનાં દુઃખ નિવારણ કરવા મેં ઘણો શ્રમ ઉઠાવ્યો છે; માટે હવે સ્વર્ગનો દરવાજો ખોલી મને અંદર લ્યો.' દેવોએ તેણીને પ્રશ્ન કર્યો કે, 'જહેન, તું એક સ્ત્રી છે, એટલે સંસારમાં ધણી તરફની ફરજો તું બજાવી આવી છે કે?' 'ના,' તે દેવીએ કહ્યું. 'સામાન્ય મનુષ્ય જાતના હિત માટે હું એટલી રોકાયેલી રહેતી હતી કે પરણેલો સંસાર ભોગવવાનો મને વખત રહ્યો નહિ.' સારે પેલા દેવોએ કહ્યું કે, 'તારી છંદગી અપૂર્ણ છે. તારે દુનિયામાં ફરી એક વાર જવું પડશે.' તેને દેવોએ પાછી મોકલી આપી. એ કહી રહ્યા પછી જમનાબહેન બોલ્યાં કે, "મેં પણ મારી જીવાનીમાં મારા ધણી માટેનું અને હમારા સંસાર માટેનું દરેક કામ બજાવી તકે મારે હાથે કરી નેઓતી સેવા બજાવી છે."

સેવા બજાવવી, 'to serve'નો જીડો લાવાઈ એઓ જહેન સમજતાં અને મોટી દોલત કે વગ વસીલો સંપાદન કર્યા કરતાં ખરા દીલની સેવા બજાવવામાં સમાયેલી મનની ઉંચી પ્રશાસી એઓ ઘણી વાર હાંસલ કરતાં. તેના એક દાખલા તરીકે બાલુગંગાના મંદિર નજીક વસતાં ઘણાં હલકી સાતિનાં બાલકોને ધર્મદાન દેવા કાળે બીજાઓ માફક બે ચાર દોઢીયાં ન ફેંકતાં એ જહેન અવાર નવાર સોજાનું ભોજન કરાવી ખાસ પોતાને હાથે પીરસી તેઓને પેટ પુરતું જમાડવામાં મોજ મેળવતાં.

બાલકોની વૃદ્ધિ એઓને ત્યાં થઈ હતી, પણ તે જીવવા પામ્યાં ન હતાં. સંગાંઓને અને તેમનાં અચ્ચાંને સાથે રાખી એ જહેન પોતાનું ઘર હમેશાં ભરેલું રાખતાં.

૪૦ વરસની પોતાની ઉંમર પછી અચ્ચાંઓને ઊધારવામાં પોતાને રોકાવું પડતું નહિ હોવાથી એઓને લાગ્યું કે એઓના ધણીનાં અને ઘર સંસારનાં કામ ઉપરાંત પોતાનું મન, દીલ અને વખત મનુષ્ય જાતના મોટા કષ્ટીલાનાં એટલે આપણા લાલચંધુનાં કામકાજમાં પોતાના તેમ જ તેઓના કાયદા અર્થે રોકી શકાશે. તે વિચાર લાઈ નશીનદાસ સક્કઈને જણાવવાથી તેઓએ તે ઘણી પ્રશ્ની સાથે ઉપાડી લીધી. ત્યાર પછીથી જમનાબહેન કહેતાં, કે "હમેશાં ઘણા ઉમંગથી મારા દરેક કામની માહીતી રાખી પોતાના કીમતી વિચાર અને સલાહની મદદ મને આપતા રહ્યા." એઓના ધણીના એઓના વિચારો સાથના એવા એક દીલથી જમનાબહેન પોતાનાં જહેર કાર્યોમાં પોતાનો સઘળો વખત રોકી તે ફક્ત એક ફરજ દાખલ નહિ, પણ ઘણા પ્રશ્ન મને અને ખરા દીલથી બજાવી શકતાં.

દુનિયાઈ રીતે દોલતમંદ મનાય તેટલો પૈસો એઓ પાસે હતો નહિ. પણ કોઈ ગરજવંતની જરૂર બેઈ મોટા દીલે મદદ કરવામાં કદી પણ પોતાની ભોગવણનો વિચાર કરી અચ્ચકતાં નહિ.

ગુજરાતના છેલ્લા દુકાળના ત્રાસ વખતે મદદ માટે પોતાની તરફનાં તથા બીજાઓ તરફનાં નાણાં એકઠાં કર્યા પછી જમનાબહેનને લાગ્યું કે હું તે નાણાં ત્યાં મોકલી આપવાને બદલે બે પોતે જાતે જઈ, લોકોમાં ફરી, તેઓની સ્થિતિને બેઈ કરી લાયકને મદદ કરું તો વધુ સાઈ.

તે વારતે પોતાના જેવા જ વિચારનાં ૨-૪ જહેનઓને લઈ એઓ પોતે ત્યાં ગયાં-અને તે વખતે મધ્યમ વર્ગમાં ઉંચ પંક્તિનાં, નમ્ર ખવાસનાં હિંદુ લોકો ગુપચુપ પોતાનાં ઘરોમાં બેસી એ દુષ્કાળનાં જે સંકટો સહન કરતાં તેઓને માત્ર અન્નદાન ન પહોંચાડતાં તેઓની પાસે જઈ તેઓના દીલની વાત જાણી એક માતૃશ્રીની મમતાથી અને એક જહેનના વહાલથી તેઓની અને તેઓનાં બાલકોની જે સેવા તેમણે બજાવી તે ખરેખર અમૂલ્ય હતી.

શેઠ નગીનદાસના સ્વર્ગવાસી થવા પછી તેઓની ઇચ્છા મુજબ એઓ જ્ઞેને પોતાનું મન પોતાનાં બીનસ્વાર્થી કાર્યોમાં રોકવાને ઘણી તજવીજ કરી, પણ એક આખી હંદગીના સમાગમ પછીની પોતાના નેક સાથીની બુદ્ધિ એઓનું નમ્ર હૈયું ખમી શકતું નહિ. એઓ કહેતા કે “હા હું સમજું છું કે મારે પાછું કામમાં રોકાવું બેઠું. હવે થોડો વખત થોભો, હું તેમ કરીશ. હું મારા મનને હજી પુરતું કાચમાં લાવી શકતી નથી.” પણ એઓનાં મનને અને દીલને જે ખોટ ગઈ હતી તે પુરી ન શકાય તેવી હતી. અને ગમે એવી મક્કમ ઈચ્છા છતાં તે બુદ્ધિ ન ખમી શકાવાથી હુંક અરસામાં એઓએ આ દુનિયાનો પોતાનો વસવાટ ખતમ કર્યો.

જમનાજ્ઞેનનાં મા ઘણાં લાંબા વરસોનાં સ્વર્ગવાસી થએલા હોવા છતાં છેક છેલ્લે તક તેઓ બહુ જીવતાં હોય તેમ તેઓના સમાગમ માટે એઓનો જીવ ઘણો જ લાગી રહેતો, અને તેમની યાદ આપે તેવાં એક બીજાં લલાં માતૃશ્રીને મલવા હમેશ ઘણાં જ આતુર રહેતાં.

જમનાજ્ઞેનની સાથના વ્યવહારમાં ન્યાત ચુને જાતના તકાવતનો કોઈને ખ્યાલ હતો નહિ. દુનિયાધ રાહ રસમો અને રીવાજોથી પડતા વિચારોનો ફરક તેમ જ ન્યાત અને જાતના તકાવતો એઓ પોતાની શ્રેષ્ઠ આદર્શ અને મનની શક્તિથી એલંગી જઈ મતુખ્ય ખવાસમાં થોડાં કે ઘણા પ્રમાણમાં જે બુદ્ધિ અંશ સમાયલો હોય છે તેને પહોંચી બહાર આણી શકતાં.

પોતાનાં બહેર કામો તથા પોતાનાં લખાણ અને વ્યાખ્યાનોમાં પણ એવો જીવો જ tone વાપરી જતી રાહ એઓ ખતાવતાં જેની ઘણી સારી અસર એઓનાં સમ-જનારાંઓ અને વાંચનારાંઓ પર થતી રહી હશે. પણ સર્વથી શ્રેષ્ઠ ન બુલાય તેવો ખાનગી તેમ જ બહેર સેવાનો એક નમુનેદાર દાખલો એઓની લલી હંદગીએ આપણ કે જેઓ તેઓના નજીક સમાગમમાં આવ્યાં હતાં તેઓને પુરો પાડ્યો છે. જમનાજ્ઞેન શ્રી કૃષ્ણનાં ફરમાનોને જે માન આપતાં તેટલું જ માન ક્રાઈસ્ટના કાયદાઓ માટે ધરાવતાં. તેઓ માટે પશ્ચિમના એક કવિએ પોતાની તરફની એક ખ્રિસ્તી જ્ઞેનને માટે લખેલી નીચલી લાઇનો તદન બંધ બેસતી આવે છે.

“The dear Lord's best interpreters
Are humble human souls.
The gospel of a life like hers
Is more than books and scrolls.
From scheme and creed the light goes out,
The saintly fact survives;
The blessed Master none can doubt
Revealed in Holy lives.”

“વહાલા પ્રભુની ખાસિયતોનાં સર્વથી સરસ લાખાંતરો નમ્ર માનવ આત્માઓ છે. મોટાં મોટાં પુસ્તકો અને લખાણો કરતાં એવી એક હંદગીની શુદ્ધતા ઘણી ઘણી સારી અસર કરે છે. ધર્મ અને યોજના રૂપે દર્શાવેલી રોશની ઝાંખી પડવાનો સંભવ રહે છે પણ એક નિરબિમાન માનવી પોતાની હંદગીથી બુદ્ધિ શુદ્ધોને પ્રકટ કરી ખતાવે છે તેથી તેની સત્યતા પર કોઈ શક લઈ જઈ શકતું નથી.”

ગાં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક.—સૌ. હરિમુખગૌરી વામનરામ મહેતા.

ભારતી—

અહો શ્રી સૃષ્ટિના કર્તા, તમે છો ભારતી શર્તા;
તમારા શરૂમાં મારી, સગુણ સ્ત્રી રત્ન આવી છે. ૧.
મને છે ખોટ તેની રે, તમારે દ્વાર બેની જે;
વિદુષી જમનાબાઈ, જવે સૌ વ્યક્તિ છે ખિન્ન. ૨
અહોનિશ હું રૂદન કરતી, નયનમાં આંસુડાં ભરતી;
વિચારો જ્ઞાનના કરતી વિરામી એ હરિમુખમાં. ૩

લલના—કેમ ભારતી દેવી! આજે આટલાં બધાં ખિન્ન દેખાઓ છો? આવા સારા વર્ષો રૂઝના દિવસો છે, મધુર પવન વાય છે, અરમર અરમર વર્ષાદ વર્ષો રહ્યો છે. પક્ષીઓ આનંદમાં કલોલ કરી રહ્યાં છે, બપૈયા બોલી રહ્યા છે, મોરે કળા કરી છે અને ચાતક પક્ષી મેઘનું જળ પીને સંતુષ્ટ થયું છે. ત્યારે તમારા મુખારવિંદ ઉપર દીલગીરીનું વાદળ છવાઇ આંખમાંથી અશ્રુઓ પડે છે એવું શું કારણ છે તે કહો.

ભારતી—મારી વહાલી બહેન લલના! તહે જે જે વર્ણન કર્યું તે સર્વ અત્યારે છે, અને રૂઝ રૂઝો પોતપોતાની સુંદરતા દર વર્ષે વર્ષાવરો, પણ બહેન, આ ભારતીની ગુણીયલ બાળા ને એક કદપવૃક્ષ સમાન મારી માનવંતી પુત્રી પ્રૌઢાવસ્થામાં પ્રતાપી કામો કરનારી, ગુણની આહક, વિદ્યા વિનયની દાતા, નિરાશ્રિતને આશ્રય આપનાર, પરોપકારની પ્રતિમા, સત્ય ધર્મ પાળનાર સાધ્વી, સ્ત્રીઓની ઉત્તતિ કરનારી સન્મારી આ દુનીયામાંથી ચાલી ગઇ છે તેનો મને અત્યારે ખેદ થાય છે.

અહા!! એ મારી પુત્રીનાં સત્કર્મો એવાં હતાં કે તહેના ચરણોથી હું પવિત્ર બનતી, તહેનાં કર્મોથી આનંદ પામતી, તેમ જ સર્વ સ્થળે તહેની કીર્તિનાં ફિરણો પથરાઇ રહ્યાં હતાં. આવી પ્રૌઢ પ્રતાપી સ્ત્રીરત જવાથી મને કેટલો ખેદ થાય તે વર્ણવી શકાતું નથી.

લલના—બહેન ભારતી! તહેમ જેની પ્રસંશા કરો છો તે કોણુ? મુંબાઇ શહેરમાં ૧૯૦૩ માં જેણે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના કરી, જે હિન્દના દાદા દાદાભાઈ નવરોજીની જયંતી ઉજવી વેસાવા સુધી પોતાના મંડળની બહેનો સાથે માનવંત દાદાભાઈને મુખારકબાદી આપવા તેમ જ તહેમનું દીર્ઘાયુષ્ય ધૃષ્ટવા જતાં તે જ કે કેમ? વળી જે જમનાબાઈ નગીન-દાસ સક્કઈ મુંબાઈ હિંદુ સ્ત્રીમંડળનાં પ્રમુખ અને સેવાસદનનાં ઉપપ્રમુખથી ઓળખાતાં તે જ કે નહિ વાર?

ભારતી—હા બહેન તે જ, તે જ. એ મહિલા દેવીનાં કર્તવ્ય એવાં હતાં કે તે આપણાથી દૂર ગયાં છે પણ ગીતામાં કહે છે કે

न तद्भासयते सूर्यो न दाशांको न पावकः ।

यद्गङ्गा न निवर्तते तद्वाम परमं मम ॥

તેમ આ જમનાબાઈ સક્કઈનું જવું કૃપાળુ ઈશ્વરના પરમ ધામમાં થયું છે ને સંસાર-રૂપી સમુદ્ર તરવાને એ પવિત્ર મહિલાએ પોતાની સર્વ શક્તિ વાપરી છે અને એ તે વડે પવિત્ર ધામ પામે એ નિર્વિવાદ છે, પણ એના જવાથી મને તેમ જ મારા ઉપર વસેલી વ્યક્તિને

તેમ જ ગં. જમનાનાઈ સક્ષ્મના સહવાસમાં આવેલી મહિલા મંડળની બહેનોને આ દેવીની વણી ખામી જણાશે.

લલના! આપણાં ગં. જમનાનાઈ સક્ષ્મનું શવન તુમિપાત્ર સમાન હતું. તુમિપાત્ર પવિત્ર ઋષિયોના સાથમાં રહે છે, પોતે તરે છે, અને અન્યને તારે છે. આ પાત્રનો સાથ કરી જળમાં જે સાણસ પડે છે તેને છુડવાનો કામ રહેતો નથી. તેવું શવન જમનાનાઈ સક્ષ્મનું હતું.

ગં. જમનાનાઈ સક્ષ્મએ સંસારસમુદ્ર તરવા માટે અનેક ચત્તો આદર્યો, જાતિ બહેનોને સાથે રાખી જમનાનાઈએ જ્ઞાનરૂપી નાવને સુદ્ધિજળનો સદા ચઢાવ્યો અને સંસાર સમુદ્રમાં તરવું કયું. નિદા ચર્ચારૂપી અનેક તોફાની પવનોના અપાટા લાગવા છતાં હિસાહી હલેસાંથી એ નાવને આગળ અને આગળ ચલાવ્યું. સ્ત્રીઓએ સંસારસમુદ્ર કેવી રીતે તરવો તે સ્ત્રીજાતિને શીખવી પોતે પોતાને ધારેલે સ્થળે વિનાવિલંબે સ્થાન લીધું. આ દેવીના જવાથી મને તેમ જ દેશ વિદેશમાં જે જે એનાં સુકૃત્યોથી જાણીતાં છે તેને પેદા થયાં વિના રહ્યો નથી.

લલના—ભારતી બહેન, ગર્હ કહો છો. આવાં પરોપકારી, પ્રૌઢ ને પ્રતાપી જમનામૈયાની ખોટ સ્ત્રીમંડળને તો અહોનિશ છે. વળી પુરૂષ વર્ગમાં પણ એ શક્તિદેવીની ખામી જણાવા વિના રહેશે નહિ, કેમ કે સેવાસદન જેવી સંસ્થામાં પણ એ દેવીની મંદક હતી. કુખ્યામાં પણ તન, મન, ધનથી દેશ વિદેશમાં પીડાતી ગાયો તેમ જ ગરીબોને અન્ન, વસ્ત્રો ને આદ્ય પુરો પાડવા માટે પોતે મુસાફરી કરી છે. નિદા, ભૂખ, એશઆરામનો લોભ આપી કદે વેડી કોઈ પણ સ્ત્રી કે પુરૂષ મુસાફરી કરવા તત્પર ન હોઈ શકે, તે કામ આપણાં જન-દરમોનોન જ ન જમનાનાઈ સક્ષ્મથી થયું છે. આવી પરમાયતની પ્રતિમા જવાથી કોને ખેદ ન હોય! સ્થિમના એક કા-ની—જમના તે જમના જ. જેવું યમુનાનું ધામ પવિત્ર છે, તેવી જ આ માતી દેન બંધ બેસતી આ સમાન પવિત્ર ને નિર્મળ, પુરૂષ વર્ગમાં કાર્ય કરે, ફરે, બોધ આપે

"I am

Are humble નીરમાં, નહિ નીરશું નેહ;

The gospel of a humble જમના સંસારે વહે.

Is more than books and બાઈ પ્રખ્યાત વર્તન કમળ. પુરૂષ જેવું છે From scheme and creed the light goes out, ૧૫, તેવી જ રીતે પવિત્ર

The saintly fact survives;

The blessed Master none can doubt

Revealed in Holy lives."

"વહાલા પ્રભુની ખાસિયતોનાં સર્વથી સરસ લાપાંતરો નમ્ર માનવ આત્માઓ છે. માં મોટાં પુસ્તકો અને લખાણો કરતાં એવી એક હંદગીની સુદતા વણી વણી સારી અસર છે. ધર્મ અને યોજના રૂપે દર્શાવેલી રોશની આંખી પડખાને નંભવ રહે છે પણ એક સિમાન માનવી પોતાની હંદગીથી ખુદાઈ સુશોને એકમેક તરફની ફરજે ન બેઠવે હમારામાં એક વાતાં છે જેલું તા પર કોઇ શક લઈ જઈ શકતું નથી."

તી. અને મારા મનપર તે હમેશ

સુદ્ધિ, જ્ઞાન, મોહરહિત થવું, ક્ષમા, સત્ય, મનને છોડવું, શાન્તિ, સુખ, દુઃખ, અસ્તિત્વ, નાશ, લાય, અલય, કોઈને કશું દુઃખ ન દેવું, સર્વમાં સમાનતા, સંતોષ, તપ, દાન, યશ, અપયશ, આ જુદાં જુદાં લક્ષણો પ્રાણીઓને મારાથી જ થાય છે,— એ જે ગીતાજીમાં કહ્યું છે તેવાં જ લક્ષણો કૃપાળુ ઈશ્વરે જમનાબાઈ સક્કઈમાં મુક્યાં હતાં તેથી તેમનું વર્તન ગીતાજીના શ્લોકોને મળતું હતું.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈને સંતતિ તો ન હતી પણ પોતાના સારા સ્વભાવને લીધે પારકાને પોતિકાં કરી શક્યાં, તેમ જ સર્ગાં સ્નેહીમાં સંપથી વર્તી સર્વને સાફ શિક્ષણ આપી ગયાં. પોતાને જન્મેલાં બાળકોના વિનાશનાં દુઃખો સહી પતિપરાયણ રહી પોતાની છંદંગી પરમાર્થમાં ગાળવી શરૂ કરી. પરા પૂર્વથી જ સત્યની કસોટી સાફ પતિવ્રતાને પતિવિયોગ સહન કરવો પડે છે; જેમ તારામતિને, જેમ સીતાને, જેમ દમયંતીને, વૃંદાને, સતી દ્રૌપદીને, સાવીત્રીને, સીમંતિનીને, તેવી જ રીતે, પતિવિયોગનું દુઃખ જમનાબાઈ સક્કઈને માથે આવી પડ્યું. ઉપલી સતીઓ તો કાળે કરીને પણ પતિથી સંયોગી થઈ હતી જેથી દુઃખ સુખ સમતોલ થઈ પડ્યું હતું. પણ આ પવિત્ર જમનાબહેનને તો પતિના અવસાનથી વિયોગ અસહ્ય હતો. તો પણ પતિપરાયણતાને લઈને અને ગીતાનાં જ્ઞાની હોઈને આ દુઃખ સહન કરી પોતાનું કર્તવ્ય કરવા તત્પર રહેવા મિશ્ન થઈ ગયાં, અને પતિની આજ્ઞા પાળવી, લોકાચારને દૂર મુકવો, મનને દૃઢ કરવું એ જ નિશ્ચયને વળગી કર્તવ્યપરાયણ રહ્યાં.

આપણાં સ્ત્રીહિતેશ્વર જમનાબાઈ સક્કઈનું જીવન સ્ત્રીઓને શિક્ષણ લેવા જેવું છે.

તેના કંઈને કંઈ કાર્યમાં શીખવાનું ને શીખવાનું જ હતું. દઢતા, હીમત, ને કામ કરવાની શક્તિ, તેમને હૃદયરતી લક્ષીસ હતી.

અગાઉ પચાસ વર્ષ ઉપર આપાનું રૂઝુ ગુજરાતીનું શિક્ષણ ગં. જમનાબાઈ સક્કઈએ લીધું હતું. પણ તેમનામાં અલૌકિક શક્તિ વસેલી હતી તે એ જ કે તે જે જે કરતાં તે હાલની પ્રબળ નિરૂપયોગી કે નિર્માલ્ય લાગતું નહિ, પણ સ્ત્રીઓમાં સારો મુદારો થતો. આપણા હાથમાંથી ઈશ્વરની કૃપાનું પાત્ર એક સ્ત્રીજાત આલ્યું ગયું છે.

ભારતી—લલના ! ત્હેં જ્યારે મ્હને દુઃખી થવાનું કારણ પુછ્યું ત્યારે જ મ્હને લાગ્યું કે તું મહારા દુઃખથી કંઈક અલગ છો. તેમ જ તું નહિ બલુતી હોય કે મ્હને એ મહારી ગુણીયલ મહિલા થઈ આહતી હતી અને મહારો પ્રેમ તેણે મેળવ્યો હતો. બહેન હવે ત્હેં જ્યારે એનું નામ સાંભળ્યું ત્યારે ત્હેને ત્હેના કાર્યનું બાન થયું, અને ગુણો યાદ આવ્યા. બહેન એના ગુણનું વર્ણન શું શું કરે? શાસ્ત્રકારો કહે છે કે,

સમ્રાજી શશુરે ભવ સમ્રાજી શશુર્યાં ભવ ।

નનાંદરિ સમ્રાજી ભવ સમ્રાજી અભિદેવ્યુ ॥ ૧૮ ॥

“સાસુ, સસરા, નણંદ વિગેરે સાથે ઘટતા આચરણથી તેમને વશ કરનારી થા.” આવા ઉત્તમ ગુણો જે સ્ત્રીઓમાં હોવા. બોધ્યે તે ગં. જમનાબાઈ સક્કઈમાં હતા એમ તેના દુક જીવનની નોંધ વાંચ્યાથી લાગી શકાય છે. જમનાબાઈએ પોતાને સાસરે આવી શશુર હૃદયમાં પોતાના મીલનસાર સ્વભાવને લીધે કદી કલેશ થવા દીધો નથી. તે સાથે પોતાના પતિના પ્રેમનું પાત્ર બન્યાં.

પોતાના ઉત્તમ ગુણોને લીધે પોતે સ્થાપેલા સ્ત્રીમંડળમાં પણ સારો સંપ બળવી શક્યાં. બાવનગરનું સ્ત્રીમંડળ તો આ મહિલાને પોતાની માતા વુલ્ય માનતું અને તેમના નિઃસ્વાર્થ

સ્વભાવને લઈને અને કાર્યના આભારી થઈને ૧૬૧૫ માં તેમને લાવનગર આવવા આમહ-
પૂર્વક આમંત્રણ કર્યું. મંડળના આમહને સ્નેહાધીન થઈ લાવનગર આવ્યાં. તળીએત સારી
નહિ હોવા છતાં પોતે સ્થાપેલી શાખાનું કામકાજ બેઠેને મનને આનંદી બનાવ્યું. આ મુલા-
કાત તેઓ છેલ્લી જ લેતાં હોય તેવું જ થઈ પડ્યું. માન પામેલાં જમનાબાઈ સંક્રમિતરૂથી
શ્રીઓને એ જ બોધ હતો કે,

છે મિથ્યારે ભ્રમણા આ બ્રહ્મરે;
તરવાને રે, મથી રહો કર્મકાંડે;
આ દેહ નકામી બાણો રે;
પરપોટો વારિનો પ્રમાણો રે;
કાચ કુપ્પી સમાન વખાણો રે,
ગણો મિથ્યા રે, નિરક્ષિમાનને ધારો. ૧
કરો સેવા રે જનહિત ચિત્ત વિચારી;
પ્રભુભક્તિ ન દેશો વિસારી;
પતિસેવા મેવા બાણો રે;
ખરો ધર્મ બહેની છે તમારો રે;
તમે તરો બીજને તારો રે;
હો વિદ્યા રે એ તમ તનમનનો ચારો. ૨

લલના—બહેન ભારતી, ગં. જમનાબહેનને માટે જે શીય થાય તે સ્વભાવિક છે, કેમ
કે તું જે જે વર્ણવે છે તેવા જ ગુણો આ દેવીમાં હતા. આ દેવીનું વર્તન શાસ્ત્રાનુસાર
હતું. કહે છે કે

અન્યોન્યસ્યાલ્યમિચારો મયેદામરણાંતિકઃ ।

પુપ ધર્મઃ સમાસેન જ્ઞેયઃ સ્ત્રીપુંસવોઃ પરઃ ॥

મરણ પર્વત સ્ત્રી પુરુષનો પરસ્પર ભાવ ચાલુ રહે એ જ તેમનો સંક્ષેપથી ધર્મ બાણવો.
આ દેવીએ પોતાની છંદંગી પર્વત પતિનો પ્રેમ સંપાદન કરી પોતે પતિપરાયણ રહી. અન્ય
બહેનોને પણ એ જ બોધથી આગ્રહાદિત પ્રીધાં. કહે છે કે

ન દાનૈઃ શુચ્યતે નારી નોપવાસતૈરપિ ।

ન સીર્થસેવયા તદ્વક્તૃઃ પાદોદકૈર્યથા ॥ ૨૦ ॥

પતિના ચરણોદેકે કરી સ્ત્રી જેવી શુદ્ધ થાય છે તેવી દાન કે સંકડો અપવાસથી તથા
તીર્થ નહાવાથી શુદ્ધ થતી નથી. જમનાબાઈ સંક્રમણે ઉપરોક્ત શ્લોક પોતાની હૃદય અંધિમાં
લખી રાખી જ્યારે પોતાના પતિનો અવસાનકાળ પાસે આવ્યો ત્યારે પોતે પોતાના પતિનું
પૂજન કર્યું. પતિવિયોગનો અતિ આવાત લાગવાથી આપરે પતિ પાછળ દેહ પડ્યો અને
તેનો પવિત્ર આત્મા આ દુનિયા તણ પરલોકવાસી થયો.

ખરેખર બહેન ભારતી । તું તહેને યાદ કરી રૂદન કરે છે અને તહેને જે મોટી ખોટ
ગઈ છે તે માટે નેટલી. દીક્ષગીરી થાય તે ઓછી છે. પણ આપણે ગીતાજનો શ્લોક યાદ
કરી શાન્ત થવું.

યં યં ઘાપિ સ્મરન્માયં લગ્ન્યંતે કલેવરમ્ ।

તં તમેવૈતિ કૌન્તેય સદા તદ્વશ્વમાવિતઃ ॥ ૬ ॥

અવસાન સમયે મનને જે લાવના હોય તે લાવના પ્રમાણે ફરી જન્મ થાય છે. માટે ભારતી આપણે નિશ્ચયપૂર્વક માનવું જોઈએ કે એ દેવી ફરીથી આ જ ભારતી ઉપર જન્મ લેશે અને ફરી એવા જ સત્કર્મો કરશે, કેમ કે અવસાનકાળ સુધી એની વૃત્તિ અને વાંચના થોતે આરંભ કરેલાં કાર્યો હજી પુરાં થયાં નથી એવાં જ હતાં. વળી,

જાતસ્ય હિ ધ્રુવો મૃત્યુધ્રુવં જન્મ મૃતસ્ય ચ ।

તસ્યાદપરિહાર્યેઽર્થે ન ત્વં શોચિતુમર્હસિ ॥ ૨૧ ॥

જન્મેલાને માટે મૃત્યુ નહીં છે, અને મરેલાને માટે જન્મ નહીં છે. આ ન અટકાવી શકાય તે બાબતમાં શોક કરવો નહિ.

ભારતી—ગીતામાંથી જ્ઞાન લેવાનું ઘણું છે અને સમજવાનું પણ ઘણું છે. ફક્ત એક ગીતાનું વાંચન જો સમજીને વંચાય તો માણસ સમજી શકે કે તેનું કર્તવ્ય શું છે, તે કોણ છે, તેણે શા માટે જન્મ લીધો છે, તથા એ બધી સંસારમાં સર્વ કર્મ કરવા છતાં વિરક્ત રહી શકે. ગીતામાંનો એક શ્લોક મને યાદ આવ્યો તે જોડેનું સાંભળ.

વાસાંસિ જીર્ણાંતિ યથા વિહાય

નવાંતિ મૃહ્ણતિ નરોઽપરાણિ ।

તથા શરીરાણિ વિહાય જીર્ણાં-

ન્યન્યાંતિ સંયાતિ નવાંતિ દેહી ॥ ૨૧ ॥

મનુષ્ય જૂનાં થઈ ગએલાં લુઘડાંને તજીને નવાં વસ્ત્રો પહેરે છે, તેમ તે દેહમાં રહેલો જીવાત્મા જીર્ણ દેહને તજીને બીજાં નવાં શરીરોમાં જાય છે.

આપણાં જમનાબાઈ સક્કઈનું શરીર તેમના પતિના સ્વર્ગનિવાસ પછી એવું જીર્ણ થઈ ગયું હતું કે એવા દેહથી એ કામ કરી શકતાં નહિ. તો જીર્ણ દેહનો ત્યાગ કરવો એ જ ઉચિત પારી દેહ તજ્યો. આત્મા તો અમર છે, તેમ જ મરનાર મનુષ્ય પુણ્યશાળી હોય તો તે ધર્મના અનુસાર બીજો દેહ ધારણ કરી અંત સમયે જે વાંચના રહી હોય તે પૂર્ણ કરે છે, એમ યોગવાસિષ્ઠમાં લખે છે. આ આધારે મનને સંતોષ લેવાનો સધર માર્ગ છે, કે ગં. જમનાબાઈ સક્કઈનાં શુભ કર્તવ્યોને લીધે અને અવસાન સુધી તે જ વાંચના હતાં તેથી એણે ધર્મના અનુસાર દેહ ધારણ કર્યો હશે અને કર્તવ્યમાં તત્પર હશે જ. માટે આપણે હવે તે દેવીનો શોક કરવો નહિ ને એ મહિલા-દેવીનું બહુ થઈ આત્માને શાન્તિ થાય તે માટે ધર્મિય પ્રાર્થના કરવી એ જ આપણો તેની પાછળનો ધર્મ છે.

મુખ શાન્તિના હો મેવારે,

જમુનાબાઈને રે, આવાગમન વિહારો. મુખ૦

તમે આપી અવિચળ ધામ રે,

કરો ભૂમિએ અચળ નામ રે;

એણે પરહિતનાં કર્યા કામ રે,

એ દેવીને, હરિમુખ આનંદ આપો.

મુખ૦

ગંગાસ્વરૂપ પરમ દયાળુ પરદુઃખલંબન બહેન જમનાબાઈ

• નગીનદાસ સક્કઈની જનસેવાનું ટુંક વૃત્તાંત.

લેખક:—અ. સૌ. સમજીબા ગોવિંદભાઈ.

સંવત્ ૧૯૬૭ તથા ઈ. સ. ૧૯૧૧ માં વરસાદ ઓરોર નહિ થવાથી ગુજરાત તથા કાઠીઆવાડમાં પાક કમી થયો હતો, અને ઘોરને માટે ઘાસ ચારો પુરતો ન હતો. આથી ઈ. સ. ૧૯૧૨ ના ઉનાળામાં ઘોર જીખથી મરણ પામ્યાં હતાં. ઈ. સ. ૧૯૧૨ માં શ્રીમંત ગાયકવાડ સરકારના રાજ્યમાં કાઠી પ્રાંતમાં રજારી લોક ઘણું રહે છે અને તેઓ ઘણી ગાયો રાખે છે. તેઓને મદદ કરવા કાઠી પ્રાંતના મુખ્યાની જમ્યાએ મારા પતિ રા. બ. ગોવિંદભાઈ હાથીભાઈ દેસાઈ હતા. આ વખતે શ્રીમંત સરકાર મહારાજ સાહેબે ઘોરો માટે દૂર દેશાવરથી ઘણું ઘાસ મંગાવી, સસ્તે ભાવે ખેડુતો વિગેરેને વેચી ગરીબ પ્રાણીઓને છનાડવાનું ઉમદા કાર્ય આરંભ્યું હતું. શ્રીમંત સરકારની આ મદદ ઉપરાંત ખાનગી ગૃહસ્થો તરફથી ગરીબોને મદદની ખાસ જરૂર હતી. વડનગરના કેટલાક સદ્ગૃહસ્થોએ ઘણું દ્રવ્ય ખર્ચી ગાયોના ઘાસ માટે તમ્બીજ કરી હતી. છતાં પણ કાઠી પ્રાંતમાં આના કરતાં પણ વધુ મદદની જરૂર હતી. વિશેષ કરીને ગરીબ લોકોને મોઢા ભાવને લીધે ખાવાનાં વખાં પડતાં હતાં, કપડાંનું કંઈ સાધન ન હતું અને ગાયો ભેંસને ઘાસની ઘણી જરૂર હતી.

આ વાત પરદુઃખલંબન બહેન જમનાબાઈ સક્કઈને ખબર પડતાં, તેમણે મુંબઈનાં સખી નરનારીઓ પાસેથી ઉધરાણું કરી, ઘાસ માટે નાણાં અને ગરીબો માટે પહેરવાનાં હુગડાં ચણીઆ કબજા, ઓચણીઓ વિગેરે ભેગાં કર્યાં; અને ઉનાળાના સખત તાપમાં પ્રથમ વડનગર અને પછી મેસાણે તે પધાર્યાં હતાં. મેસાણામાં તેમણે અમારા બંગલામાં મુકામ કર્યો હતો. તાપ ઘણો હતો. રસ્તા ધુળીઆ હોવાથી ઘોડાગાડી ચાલી શકે એમ ન હતું. મુંબાઈમાં રથર ટાયરની ગાડીમાં ફરેલાં અને કઠી ટાઢ તડકો વેઢેલાં નહિ એવાં સુકુમાર બહેન ખરા તડકામાં ગાડામાં બેસી અથવા પગે ચાલી નજીકનાં ગામડાંમાં ફરતાં અને ગરીબોને કપડાં તથા ખાવાનું અન્ન પોતાને હાથે વહેંચી આપતાં. તેમની ખાવા પીવાની તથા રહેવાની રીત ઘણી સાદી અને અનુકરણ કરવા લાયક હતી. ઘણો શ્રમ કર્યો છતાં તેમને થાક લાગતો ન હતો. પારકાનું દુઃખ દૂર કરવામાં જ તેઓ આનંદ માનતાં અને પોતાના ભતિસુખ કે આરામને માટે કંઈ દરકાર કરતાં નહિ. એક સ્ત્રી છતાં તેઓ મેસાણા જેવી દૂર જમ્યાએ ગરીબોને આશ્રય આપવા આવ્યાં હતાં તે ભેઈ એ તરફના લોકોને ઘણું નવાઈ જેવું લાગતું હતું. તે એક મનુષ્ય નહિ પણ દયાળુ દેવી છે એમ તેઓ માનતા હતા. અઘાપિ પર્યંત તે તરફના લોકો આ દયાળુ બાઈએ કરેલી સેવા બહુ યાદ કરે છે.

આવાં મુશીક અને પરોપકારી બાઈના સ્વર્ગવાસની જાણ થતાં મારા, તથા આખા કાઠી પ્રાંતની ગરીબ પ્રજા-જે તેમના ઉપકારનું સ્થાન હતી તેના, શોકનો પાર શી રીતે રહે ?

અંતમાં, પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર પાસે એટલું જ માગીશ કે તેમનું કરેલું કાર્ય અચલ થઈ બીજાઓને દુષ્ટતરૂપ યાચ, અને તેમના અમર આત્માને શાંતિ મળે. અસ્તુ.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક.—સૌ. રમાલક્ષ્મી. (સિહોર.)

ગંગાસ્વરૂપ જમનાબાઈ સાથે મારે લાંબા વખતથી પરિચય નહોતો. એટલે તેના વિષે કાંઈ લખવાની સ્થિતિમાં હું નથી. તો પણ ઇંદોની ઈચ્છાને આધીન થઈને તેમના પરિચયથી મારા મન ઉપર જે છાપ પડી છે તે લખી જણાવું છું.

અમારો પ્રથમ મેળાપ સને ૧૯૧૨ ના મે મહીનામાં અનાયાસે ધોળા સ્ટેશને થયો હતો. ત્યાર બાદ બાવનગરથી તેઓ સિહોર આવ્યાં હતાં. તે વખતે ગુજરાત અને કાઠિયાવાડમાં ચાલુ વર્ષમાં છે તેમ-દુષ્કાળ હતો. તેથી મુંગાં ગ્રાણીઓને મદદ કરવા તેઓ સુસાફરી કરતાં હતાં. ત્યાર પછી પાછાં અને જોટાદ મળ્યાં હતાં. તે વખતે તેમણે જોટાદ ગામની સ્ત્રીઓને એકત્ર કરી મુંગાં ગ્રાણીઓને મદદ કરવા લાપણુ આપવા વિચાર દર્શાવ્યાથી તેવો એક મેળાવડો ત્યાંના સ્થાનિક અમલદારોએ કર્યો હતો. તે વખતે આશરે દોઢસો સ્ત્રીઓ એકઠી થઈ હશે. જોટાદમાં આવો મેળાવડો પહેલ પહેલો હતો, અને એવો મેળાવડો થશે કે કેમ તે વિષે સંદેહને સંકા હતી. પણ તેમના પ્રભાવે મેળાવડો પૂર્ણ રીતે ફતેહમંદ નીવડ્યો હતો. તે વખતે તેમના લાપણુની અસરથી સારી રકમ તે જ વખતે એકઠી થઈ હતી. સ્ત્રીઓ તરફથી ફંડ થયાનો જોટાદમાં આ પહેલો જ દાખલો છે.

ત્યાર બાદ ગયે વર્ષે બાવનગર ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળના આમંત્રણથી તેઓ બાવનગર આવ્યાં હતાં. ત્યાં પોતે સિહોર આવવા અને સિહોરમાં સ્ત્રીઓ એકઠી કરી તેમની સમક્ષ એક લાપણુ આપવા ઈચ્છા દર્શાવી હતી. તે પ્રમાણે તેમની ઇચ્છાનુસાર લખનારે જોઈવલુ કરી હતી. અને તેમાં આશરે ૨૦૦ સ્ત્રીઓ એકત્ર થઇ હતી. સિહોરમાં આવો મેળાવડો આ પ્રથમ જ થયો હતો.

તેમના પરિચયમાં આવતાં તેમની સાદાઈ, શ્રીમંત છતાં નિરક્ષિમાનપણું, મીઠનસાર અને માયાળુ સ્વભાવ, સરળ પ્રકૃતિ તથા પરોપકારશુદ્ધિ વિગેરે ગુણો જણાઈ આવતા હતા. તેમની આકર્ષણ શક્તિ કોઈ અદ્વિત્ય પ્રકારની હતી. તેમની સાથે ઓળખાણ થઇ ત્યારથી તેમના અવસાન સુધી તેમના તરફ એક માતા જેવો મારા હૃદયમાં ભાવ ઉત્પન્ન થયો હતો. બાવનગર ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનો તેમના માનાર્થે જે મેળાવડો થયો હતો તે વખતનો ઉત્સાહ કદી ભૂલી ન જવાય તેવો હતો. તેનું કારણ તેમની આકર્ષણ શક્તિ જ હતી એમ મારી માન્યતા છે. તેમની સત્ત્વના માટે માનપ્રાપ્તિનો એક દાખલો મને યાદ આવે છે. ગયે વર્ષે તેઓ અહીંઆં આવ્યાં હતાં ત્યારે એક ગરીબ બ્રાહ્મણનો છોકરો તેમની પાસે આશરે રૂ. ૧) ની કીમતનાં પુસ્તકની માગણી કરવા માટે આવ્યો હતો. “તું મદદ માટે લાપક છે, એમ ખાતરી કરી આપ,” એમ જમનાબાઈએ કહ્યું. તે વખતે ત્યાં હાજર હતા તેમાંના એક ગૃહસ્થે કહ્યું કે “આ છોકરાને હું ઓળખું છું અને તેનો આપ વલ્લો જ ગરીબ છે અને તેના હૃદયની સ્થિતિ બહુ નબળી છે,” ત્યારે જમનાબાઈએ કેટલા રૂપિયાની ચોપડી બોઈએ છે એમ પૂછતાં તે છોકરાએ એક રૂપિયાની અંદર કીમત કહી તેથી જમનાબાઈ પ્રસન્ન થયાં અને “છોકરા તું સત્ત્વવાદી છે તેથી હું ખુશી થાઉં છું”, કહી તેને કપડાં અપાવ્યાં હતાં.

આવાં એક સાધવી વિદુષી સરલ અને પરોપકારી તથા બીજાના દુઃખની દાઝ ભાંજનાર એક સ્ત્રીજનની ગુજરાતને પુરી ખોટ પડી છે અને તેમના પરિચયમાં આવેલને તો પોતાનાં એક વડીલને શુભાંધ્યા જેટલી ખોટ જણાય તે સ્વાભાવિક છે.

છેવટ જગત્નિયંતા પાસે પ્રાર્થના કરી મારું હું કે સદ્ગતના અમર આત્માને ધનર શાંતિ આપો, અને સૌ. હરિસુખગૌરીના શબ્દમાં.

“નીપજવો એવાં સુરજ યત એ જ છે રે લોલ.”

એમ આ આપણા ગુજરાતમાં ગંગાસ્વરૂપ માતૃશ્રી જમનાબાઈ જેવાં અનેક સ્ત્રીઓ પેદા કરો. ઈતિ શિવમ.

ગં. જમનાબાઈ સંક્રંધ.

લેખક.—ગં. મંગળાબાઈ મો. ફ. પ્રેમચંદ.

એક ઉદાર અને સખી બહેનનું ચરિત્ર લખતાં મને આનંદ થાય છે.

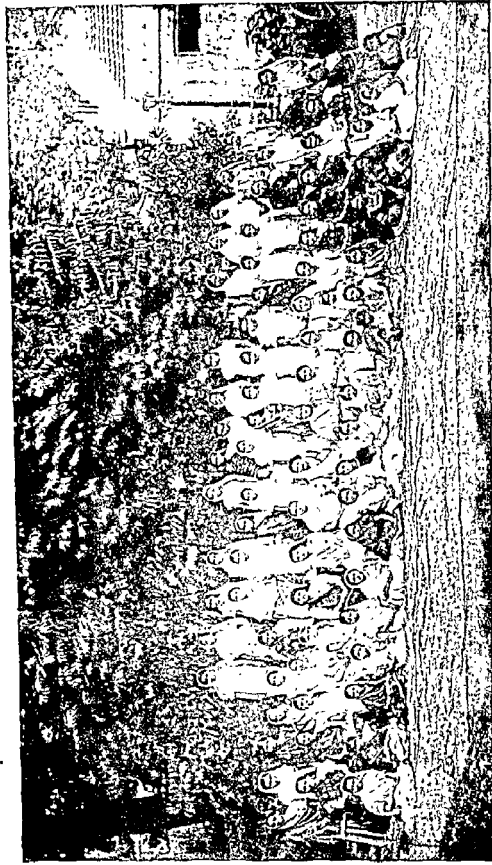
આગળના વખતમાં હબરી સતી થઈ ગઈ, અને તેમનાં શુભ કાર્યોથી પોતાનાં નામ અમર કરી ગઈ. તેઓના મરણને આજે ઘણાં વર્ષ થઈ ગયાં તો પણ પુસ્તકોમાં દાખલા તરીકે તેઓના નામના ગુણ હજી ગવાય છે. તેનું કારણ તેમનાં શુભ કર્તવ્યો જ છે.

આજના વખત તેવી સ્ત્રીઓ ઘણી મોટી જ મલશે. તેમ સ્ત્રીમતી જમનાબહેન પોતાનું પવિત્ર નામ અમર કરી ગયાં છે તે તેમની માયાળુ ભરેલી લાગણીથી, અને તેમનાં ઉમદા કામોથી. બીજું સ્ત્રી કેળવણી તથા લોક અને દેશના હિતને માટે તેઓ તન મનથી મહેનત કરતાં હતાં. ૧૯૦૩ ના સપ્ટેમ્બર મહિનાની ૩ તારીખે તેમણે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ સ્થાપ્યું હતું. ત્યાં સીવજી, ભરત, ઇંગ્લીશ, ગુજરાતી, તેમ જ સંગીતના કલાસિસો છે. મોટી વયની સ્ત્રીઓ કંઈ નીશાળમાં જઈ શકે નહિ, તેમ જ પરણ્યા પછી આપણા હિંદુ સમાજ મુજબ ઘર ખટલામાં પડ્યાથી નીશાળમાં અભ્યાસ સ્ત્રીઓથી થઈ શકે નહિ. તેથી આવા જ્ઞાનથી મંડળમાં બપોરનો ટાઇમ સ્ત્રીઓને વધારે અનુકૂળ છે. આ બધું જમનાબહેનને આભારે જ છે. ભાવનગરમાં પણ ત્યાંની બહેનોની કેળવણીના અર્થે મંડળની એક સલા કકાડેલી છે અને ત્યાં પણ આજે સારા પાયાપર કામ ચાલે છે એમ મેં સાંભળ્યું છે. ગયા દુકાલ વખતે તેઓએ બંને મુસાફરી કરી નાણાં ઉઘરાવી લોકનું અને ગરીબ બીચારાં ઘેરનું સંકટ દૂર કરવાને તેમણે તન મન અને ધનથી મહેનત કરી હતી.

આપણે કહીશું, કે તેમાં કંઈ મોટી વાત નથી. પણ નહિ, તન મન અને ધન મોટા દીલ અને ઉમદા વૃત્તિ સીવાય આખી શકાતાં નથી.

આ બધું માન તેમના પતિ શેઠ નગીનદાસ સંક્રંધને પણ છે. બે તેઓ ઉદાર મનથી સ્ત્રીકેળવણી પર ધ્યાન નહિ આપતા હોત, તો જમનાબહેનના કામમાં કદાચ ખડેલ પડત. કારણ કે પત્ની ગમે તેમ કરવા ધારે તો પણ પતિની આજ્ઞા નહિ હોય તો તે કંઈ પણ કરી શકે નહિ. પણ તેઓશ્રી પણ જમનાબહેન જેવા ઉદાર અને સખી મનના હતા. તેમની છેલ્લી વખતે પણ જમનાબહેનને છેવટની એ જ લલામણ કરી હતી કે, “દેવી મારા મરણના શોકથી તમારા કાર્યમાં ખડેલ કરશો નહિ.” સ્ત્રીમતી જમનાબહેન પોતાના પતિની આજ્ઞાને પ્રેમથી હમેશાં માન આપતાં હતાં અને જ્યાં સુધી તેમનાથી બન્યું ત્યાં સુધી તેમણે ભાગ લીધો, પણ છેવટે તેમની તનુદરસ્તી વધારે વધારે લગડતી ગઈ, એટલે લાચારીથી તેઓ બીચારાં અટકી ગયાં.

મંડળને તેઓ પોતાના જગ્યાની માફક ચાહતાં હતાં અને છેવટે દરેકને કહેતાં પણ હતાં કે તમે મંડળમાં જાઓ અને કામ કરજો. સ્ત્રીમતી જમનાબહેન જેવું સ્ત્રીજન ઘર ઘર મળવું મુશ્કેલ છે.

શ્રી ૪ મંદારામજી હિન્દુ ગદસં હાઈસ્કૂલની કન્યાઓનો ગરબાપાર્ટીનો સેળાવડો.

તેમાં આપણી હિંદુ જહેનોને તેમના મરણથી મોટી ખોટ ગણ છે.
તેઓના આત્માને પ્રભુ શાન્તિ આપો.

શ્રીમતી જમનાબાઈની સંસાર-યાત્રા.

લેખક.—સૌ. માણેકબાઈ કહાનજી ધ. કવિ.

વ્યવસ્થાપક, “શ્રી સુબોધિની સભા.”—રાજકોટ.

(દોહરો.)

જન્મ—મરણ, ક્ષય—વૃદ્ધિ ને, ઉત્પત્તિ ત્વમ નાશ;
અનિવાર્ય જ આ જગતના, દીસે નિયમ પ્રકાશ.

(કહાન કાવ્ય.)

આ જગતનો એવો નિયમ જ છે કે જેની ઉત્પત્તિ તેનો નાશ, જેનો ઉદય તેનો અસ્ત,
અને જેનો જન્મ તેનું મરણ હુદરતી રીતે ઘટમાળની પેઠે થયા જ કરે છે. એટલે જન્મ્યું
તે જવાનું એ નક્કી જ છે, તથાપિ જેનાથી જગતનું કંઈ પણ સાફ થાય, તેનું જ જીવ્યું સફળ
જાણવું અને તેવા જ જીવનનું અનુકરણ કરવું.

જન્મતાં જ જાળક રહે છે અને લોકો જન્મ પ્રસંગથી હર્ષ પામે છે. એ સંબંધે કવિ
જન્મેલા જાળકને સંબોધી કહે છે કે,

(દોહો.)

જવ તુમ આપ જગતમેં, જગત હસે તુમ રોય ।

પૂસી કરળી કર ચલો, પીછે હસે ન કોય. ॥

(સાહિત્ય રસાકર.)

અર્થાત્ માણસે જીવીને જગતમાં એવી કરણી કરવી કે લોકોને તેના વિયોગનું દુઃખ થાય
અને અંતકાળે પોતાના આત્માને પરમ શાંતિ ઉપજે.

સાધુઓ જોધે છે કે આ સંસાર એક યાત્રા છે.* યાત્રાળુઓનો જેમ અચાનક સંયોગ વિયોગ

* (સંસાર—યાત્રાનું પદ.)

સંસાર સમજિયે સાણા, મુસાફર ખાનું
કોઈ કોઈ આવે, કોઈ કોઈને જવાનું. સાણા, મુસાફર ખાનું.
સર્ગા ને સંગ્રાંધી તારા પંખીનો છે મેળો બ્દાલા,
કાલે તો સવારે હી તારે તો જવાનું. સાણા, મુસાફર ખાનું. ૧
રોઝ રોઝ આંસુકાંઠી નહીંઓ વહે છે બ્દાલા;
મર્યું તે ફરીને નહિ આંસુ છુટવાનું. સાણા, મુસાફર ખાનું. ૨
દૂર દેસ તારો ખ્યારા, અરે પરદેશી સાણા,
લક્ષ ચોરાશીમાં તારે તે જવાનું. સાણા, મુસાફર ખાનું. ૩
સલ્તની શીરોઈ, નીતિજળ ભરી રાખ સાણા;
બગવદ્ બગનથી તારું બહું તો થવાનું. સાણા, મુસાફર ખાનું. ૪

ખાસિતાણે તા. ૬-૩-૧૩ના રોજ અમે શ્રી શેત્રુંજી તીર્થની યાત્રા કરી, ત્યારે જેન વિધવાત્રમનાં દર્શન
લેતાં, વિધવાઈ બાદ્યોએ ઉપરનું પદ ગાયું હતું, જે સર્વ બાદ્યોએ અતિદૃષ્ટિના યોગે જલસમાધિ
લઈ પરવેશવાસં ક્યો છે.

થાય છે, તેમ ઋણાનુબંધ પ્રમાણે મનુષ્યનો અણુધાર્યો સંયોગ અને પરિણામે વિયોગ થાય છે. સંજ્ઞાનોનો સંયોગ—સમાગમ પરમ સુખદ ગણાય છે, કેમ કે તેમનો સ્નેહ નિઃસ્વાર્થ અને પરોપકાર—પરાયણ હોય છે, અને અન્યનો કુટિલ અને સ્વાર્થમય હોય છે. સંજ્ઞાન સમાગમ તેથી સેવ્ય અને કુટિલ પરિચય તજવા યોગ્ય છે. સંજ્ઞાનો પોતાથી બને તેટલું ગામનું અથવા દેશનું શ્રેય કરે છે, તેથી તે કુળદીપક, ગ્રામદીપક અથવા દેશદીપક કહેવાય છે. માટે સમજી જાઓને ઉચિત છે કે તેમણે નિરંતર તન-બળથી, મન-બળથી, ધન-બળથી, અધિકાર-બળથી તથા શુદ્ધિ-બળથી દેશસેવા કરવી.

શુદ્ધિબળનો પ્રભાવ ખીલ શક્તિઓ કરતાં વધારે શ્રેષ્ઠ, સંગીન અને વિસ્તારવાળો હોવાથી કોઈ રાજ્યસેવા દ્વારા, કોઈ ભાષણ દ્વારા તથા કોઈ લખાણ દ્વારા જગતને ઉપયોગી થઈ ઉપકારક નીવડે છે ને તે યશદેહે ચિરંજીવ રહે છે.

આવાં શુદ્ધિશાળી અને પરોપકારી નર-નારીઓમાં શ્રીમતી જમનાબાઈનું નામ જગજાહેર થયું છે; કેમ કે તે એક શ્રીમંત માતા-પિતાની પુત્રી અને સમાન સ્થિતિના ધનાઢ્ય હુડુંબની કુળવધૂ છતાં, તેમનામાં દયા અને પરોપકારના અંકુરો સ્વાભાવિક રીતે ઉત્પન્ન થયા હતા. એટલે સંસારનાં સુખ-વૈભવને નાશવંત ગણી દેશસેવાનું મહાન કાર્ય હાથ ધર્યું હતું.

(દોહરો.)

વિજયતણા આ વિશ્વમાં, બધો વિવિધ પ્રકાર,
તેમાં વજાનો વિજય, સર્વ-શિરોમણિ ધાર.

તેમણે યુનિવર્સિટીની મોટી પરિક્ષાઓ આપી નહોતી, અથવા ઉચી અંગ્રેજ કેળવણી મેળવી નહોતી, તથાપિ બાળવયથી કન્યાશાળામાં તથા ઘર આગળ ખાનગી અભ્યાસ કરી તેની એવી ખીલવણી કરી હતી કે તેમના વિચારોની સુશિક્ષિત સ્ત્રી-પુરૂષો પર પ્રભા પડતી. ખીજા શબ્દોમાં કહીએ તો સંસાર-બંધન અને નીતિ-ધર્મ સંબંધી તેમના પવિત્ર શબ્દોએ કાનના દ્વારથી અંતઃકરણમાં દાખલ થઈ, અનેક અંતઃકરણોને શુદ્ધ કર્યાં. સદુપદેશની અસર જેવી તેવી નથી—અસાધારણ છે. નિર્મળ અંતઃકરણો ગુણ સાંભળી ગુણી થવા પ્રયત્ન કરે છે અને દોષોથી ડરી દૂર રહે છે. એવાં વ્યાખ્યાનો ગુણવાનના ગુણને સુદૃઢ કરી વધારે છે અને અંતઃકરણમાં પ્રજ્વળતા પાપરૂપ અંગારાને શ્રવણદ્વારમાં દાખલ થતાં જ ઓલવી નાખે છે. એ જમનાબાઈના ઉપદેશ ઉજ્જવળ હતા; કેમ કે તેમણે ધન-પ્રીતિના લોભથી નહિ, પણ પોતામાં પ્રગટેલા પ્રકાશથી અન્યને પ્રકાશિત કરવાના ઉચ્ચ આશયથી જ તે આપ્યા હતા.

ઈ. સ. ૧૯૦૩ માં તેમણે “ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ”ને સ્થાપી તેમાં નીતિ, ભક્તિ, પરોપકાર, લોકવ્યવહાર તથા સંસાર સુધારા સંબંધી સંકળે વ્યાખ્યાનો આપ્યાં અને તેની અસર એટલી થઈ કે જૈન, પારસી વગેરે મંડળોમાં પણ તેમને વારંવાર આમંત્રણ થતાં. રાજ્યકર્તાનો અને ભાષણકર્તા અથવા વજાનો મહિમા કંઈક અંશે સમાન છે. રાજ્યાધિકારી પોતાના પ્રાંતના લોકોનું સાઈં ભૂંડ કરવા શક્તિમાન થાય છે, તેમ વજા પોતાના શ્રોતાઓ ઉપર અસર કરી ઇચ્છિત માર્ગે દોરવી બાય છે. ઉત્તમ કરતાં સ-માર્ગદર્શી હોવાથી શ્રોતાઓને સાવધ કરે છે, તેની અસર દેશ વિદેશ જઈ પહોંચે છે ને ભવિષ્યમાં પણ ટપી રહે છે.

જમનાબાઈ ઉત્તમ વજા તેમ જ દાતા હતાં. વિદ્વાનો કહે છે કે—વજા દશસહસ્રેણ દાતા મવતિ વા ન વા । વજા દશ હજારમાં એકાદ નીકળે અને દાતા તો મળે કે ન મળે ! એમની વિદ્વત્તા, ઉદારતા અને વક્રવૃત્તવા મૂળ તેમના શિરછત્ર સ્વામી, ભાઈ નગીનદાસ પોતે જ

હતા. તેમની જ પ્રેરણાથી અને તેમના જ તન, મન, ધનના લોગે જમનાખાઈ સ્ત્રી ઉત્તતિના કામમાં આગળ પડતો ભાગ લઈ શકતાં. આપણા દેશને ખરેખર એવાં ઉત્સાહી અને દેશહિ-તૈથી બંધુઓની જરૂર છે, કેમકે સ્ત્રીજાતિને દેશસેવાના કામમાં આગળ પાડવી એ સાધારણ વિષય નથી. સ્ત્રીઓને છેક જ અજ્ઞાન માની તેઓને પછાત રાખવામાં આવશે, ત્યાં સુધી આપણે પ્રાચીન ઉત્તતિએ પહોંચી શકશું નહિ, એવું સુધારકો કહે છે તે અક્ષરશઃ સત્ય છે. સ્વર્ગવાસી શ્રીયુત નગીનભાઈ, જનસેવા એ જ ઈશ્વરસેવા માનતા તેથી પોતાના અવસાન સમયે પણ એ જ આજ્ઞા અને ભલામણ કરી કે, “તમે ભહેર સેવાનાં જે જે કામો આરંભ્યાં છે, તેમાં ઉત્સાહપૂર્વક મગ્યાં રહેજો; તન, મન, ધન ખર્ચી, અને તેટલો પરોપકાર કરવામાં જ પ્રવૃત્ત રહેજો અને મહારા આત્માને એથી જ શાંતિ વળશે, એ ખચિત માનજો.” પ્રસંગોપાત વિચાર જણાવનારા તો ઘણા હોય છે, પણ તે વિચારને અનુસરનાર અને આચારમાં મુકનાર શ્રીયુત નગીનભાઈ એક નમુનેદાર ગૃહસ્થ હતા, તેથી જમનાખાઈની જનસેવામાં તેમનો અર્ધથી પણ અધિક હિસ્સો હતો, એમ કહેવામાં અતિશયોક્તિ નથી.

“હિંદુ સ્ત્રીમંડળ” નાં સ્થાપક અને અગ્રેસર થઈ એ મંડળમાં મુખ્ય ભાગ લીધાથી તેમનું ગૌરવ વૃદ્ધિ પામ્યું ને તુરંત જ પરોપકારપરાયણ બેહેસ્તનશીન શેક બેહેરામજી મેર-વાનજી મલખારીએ તથા તેમના પરમ દયાળુ ઈષ્ટ મિત્ર દીવાન દયારામ ગિદુમજે સ્થાપેલી “સેવાસદન” ની કાઉન્સીલમાં તેમને ઉપપ્રમુખ નીમવામાં આવ્યાં, જે પદ અંતઃકરણની લાગણીથી અંતપર્યંત દીપાવી અનેક દુઃખી અબળાઓની સંભાળ લીધી અને એ સંસ્થામાં પણ પોતાના મુલાવિત વ્યાખ્યાનોનો લાભ આપ્યો, એમના હૃદયમાં દેશહિતની ભિમ્બિઓ કેવી વેગવતી હતી, તે તેમના નિચેના વ્યાખ્યાનથી જોઈ શકાય છે.—

“સંસારસાગરમાં મનુષ્ય દેહ પ્રાપ્ત થવો એ ઘણું જ દુર્લભ છે. માનવ છંદગીમાં ઈશ્વરની આજ્ઞાનુસાર જીવનના ઉચ્ચ હેતુઓ સમજી, સેવા અને ભક્તિરસની ભાવનાઓ વડે પારમાર્થિક કાર્યો કરવાનો આનંદ અતિ અલૌકિક છે. જ્યારે માયાના બંધનમાં ફસાયલા સ્વાર્થ પ્રાણીઓ ફક્ત પોતાના મુખને માટે જ અહર્નિશ ઈચ્છા રાખે છે, ત્યારે પરોપકારી અને બુદ્ધિશાળી પુરૂષો દેશ અને તેમાં વસતી પ્રજાનાં મુખને અર્થે પોતાનું જીવન સમર્પણ કરે છે. અજ્ઞાનરૂપી અંધકારમાં અથડાતી પ્રજાની સ્થિતિ સુધારવા જે પ્રયાસો કરવામાં આવે તેમને દેશ અને પ્રજાને માટે લવિષ્યનાં મુખદાયક ચિહ્નો ગણી શકાય. હિંદી પ્રજાનું ગૌરવ વધારી તેને સુખી છંદગી ગુલરતી પરદેશી પ્રજાની પંક્તિએ મુકવા બુદ્ધિશાળી પુરૂષો તરફથી જે યોજનાઓ ઘડવામાં આવે તે દેશેદયની શુભ નિશાની ગણાય. ઈશ્વરનું સ્મરણ કરી, ઓ હિંદીઓ ! દેશની તેમ જ દેશી પ્રજાની શક્તિ અનુસાર સેવા કરવાને તત્પર થાઓ. દેશના દુઃખી, રોગી, અશક્ત, અને નિરાધાર લોકોની સ્થિતિ સુધારવા દયાના અંકુરો હૃદયમાં પ્રગટ કરો. પ્રજાનાં મુખદુઃખની સ્થિતિ સમજી તેનો વિચાર કરવાની શક્તિ આપણે જ્યાં સુધી ધરાવતા નથી, ત્યાં સુધી આપણું આ ઉચ્ચ મનુષ્યજીવન વ્યર્થ છે. હૃદયમાં ઉપજતી ભાવનાઓને શુદ્ધ કરી આંતર બેદ છોડી, સર્વ પ્રાણી પ્રત્યે પ્રેમાળ બની ઈશ્વર કહો કે ખુદા કહો તેની આજ્ઞાઓને હૃદયમાં ધારણ કરી મનુષ્ય જીવનની પવિત્ર ફરજો બજાવવા બુદ્ધિપૂર્વક વિચાર કરવો જોઈએ. માયાથી રચેલાં મુશોભિત મકાનોમાં મુખ બોગવતાં દેશમાં વસતી દુઃખી પ્રજાનું દુઃખ ઘટાડવામાં બેદરકારી કરવાનું અને આજ કાલ, આજ કાલ કરતાં આજસમાં વખત ગુલરવાનું પરિણામ કદી પણ સુખરૂપ ગણી શકાય નહિ. ઈશ્વરે જે આપ્યું છે ને આપે છે તેનો દયાજનક સ્થિતિમાં જન્મેલા જીવોની પ્રેમયુક્ત સેવા કરવામાં ઉપયોગ કરવો, એ જ

મનુષ્યજીવનના સુખના દ્વારની ચાવી. અહંકાર અથવા અભિમાનના નિશામાં બેદરકાર બની મિથ્યા સુખની આશામાં જીવન નહિ ગુજરતાં તમારાં સત્કર્મે ધૃષ્ટિ તમને જે આપ્યું છે તેનો સદુપયોગ કરતાં હૃદયમાં એવો વિચાર નહિ કરવો કે મહાઈ એથી ખુદી જશે, પણ ઉલટું આવ્યા દેશહિતાના કાર્યોથી જે પાસે છે તેમાં વિશેષ વધારો થશે એમ દૃઢતાથી માનવું. આપણા દેશ ખાતર આપણી ધાર્મિક લાગણીનું ખરું સ્વરૂપ પ્રગટ કરી તન, મન, ધનથી સેવા કરવામાં જ આપણી આ દુનિયાદારીની ફરજો અદા થએલી સમજાય તેમ છે. પ્રથમતો આપણે ધર્મ કરવાની નીતિ રીતિઓ બાંધવાની ઘણી અગત્ય છે. આપણા દેશની કરોડોની પ્રજા સમજ્યા વિના ગાડરીયા પ્રવાહની જેઠે ધર્મદાન કરવાની રીતિઓમાં પોતાની દોલતનો વ્યર્થ ઉપયોગ કરતી માલમ પડે છે, અને ખરેખર રીતે ભોતાં તે દેશ અને લોકહિતાયે નહિ ખર્ચાતાં ખરબાદ ભય છે..... ખોટી દયાના વિચારથી કરવામાં આવતી સખાવતો દેશ અને પ્રજાનો કેદી પણ હૃદય કરી શકતી નથી. દેશમાં કરોડો મનુષ્યો મહેનત મળુંરીનાં સાધન વગર રખડતાં-રઝળતાં ભુખે હેરાન થતાં હોય, રોગથી પીડાતી પ્રજા ઔષધોના ખર્ચની તંગાસથી સાધન વગર રીખાતી હોય, દવા-ઉપચાર અને માવજત વિના દેશમાં હજારો લોકોનો રોગથી સંહાર થતો હોય, રસ્તામાં કપડાં લતાં વગર ઉઘાડે શરીરે ફરતાં દુઃખી ન્હાનાં ટળવળતાં બાળકોની દરકાર કરવામાં ન આવે, નિરાધાર સ્ત્રીઓની દુઃખમય સ્થિતિ સુધારવાના ઉપાયોની યોજનામાં તદન બેદરકારપણું બતાવવામાં આવે, વગેરે ચાલુ રહેવાથી દેશ અને પ્રજાનો હૃદય કઈ સદીમાં થવાનો સંભવ ગણવો ? પાશ્વિમાલ્ય પ્રજાની ધર્મ કરવાની નીતિ રીતિ અને આપણા દેશની ધર્મોદા પદ્ધતિ કેટલોક પ્રકારે જુદા સ્વરૂપમાં હોય છે. આપણા દેશની ઘણી સખાવતો આજીવન્યોને ઉત્તેજન મળ્યા ખરાખર હોય છે. દેવાલયો ને સંખ્યાબંધ મંદિરો તથા લાડું ખાવાના લોકમાં પથ્થરની મોટી મોટી ઇમારતો બાંધવા પાછળ પુષ્કળ ધન ખર્ચાય છે, જ્યારે કરોડો રૂપિયાની સખાવતો, પશ્ચિમના વીર પુરૂષો પોતાના દેશ અને પ્રજાનાં સુખનાં સાધનોમાં, કેલવણીવડે હુન્નર-ઉદ્યોગમાં ખર્ચા, પ્રજા-વર્ગની ખરેખરી સેવા બળવી ખરો ધર્મ શું છે, તે તેઓ શીખવે છે..... હિંદી સ્ત્રીઓનાં હૃદય પવિત્ર અને કેલવણીથી જ્ઞાનમય બની પ્રજાની સેવા કરવામાં દોરવાય ત્યારે જ દેશોદયની અગત્યની ગરજ સરે.

(ચોપાઈ.)

મત મતાંતરે ભેદ અનેક, પણ અંતર તો રાખો એક,
ભેદ તજી ધરિયે દિલ દાઝ, દીનરંકનાં ડીજે કાજ.

જે મૂળ સૂત્ર ધ્યાનમાં રાખી સર્વેએ પરસ્પર અંતરથી સ્નેહ વધારવો.....આ દેશની ઘણી બાઈઓ આખો દિવસ વૈભવ અને મોજશોખની લાવનાઓમાં ખસાર કરે છે અને પોતાનો આખો ભવ તાઈ માઈ કરવામાં ગુમાવી મનુષ્ય દેહની ઉચ્ચ લાવનાઓ સ્પર્શ કરવામાં જીવન ગુજારે છે, જ્યારે પરદેશી લક્ષ્યાધિપતિની સ્ત્રીઓ માનપાન, મોટાઈ, મોજશોખ અને વૈભવી સાધનોની દરકાર નહિ કરતાં દેશસેવા અને પ્રજાસેવા કરવામાં જ પોતાના જીવનનો ખરો આનંદ માને છે.....આવી પરોપકારી સ્ત્રીઓની સંખ્યા એકઠી કરવાને આપણો ભારતખંડ ત્યારે લાગ્યશાળી થશે ? વાડી વજીર અને ગાડી ઘોડામાં ગુલતાન બનતી હિંદી બહેનોએ આ સંસારમાં મનુષ્ય તરીકેની ઘણી અમુલ્ય ફરજ બજાવી હવે પોતાનું જીવન સ્પર્શ કરવાનું છે.

(હોદરો.)

જોર લોકના દોરની, ધરી હૃદયમાં દાઝ;

હિંદ પ્રલના હિત તણું, કર્યું આપ શુભ કામ.

“સેવા સદન”ની સેવા અને “ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ”ની સ્થાપના ઉપરાંત જમનાબાઈનું ત્રીજું મહાન કાર્ય, સત્યાગ્રહની લડતમાં ભાગ લેવાનું છે. હિંદી પ્રલના હક્કો લળવવા ત્રાન્સવાલ ખાતે જ્યારે રાજેશ્વી મોહનલાલ કરમચંદ ગાંધીએ ઝુંડે ઉઠાવ્યો ત્યારે ઘણા લોકો તેમાં સામેલ થતાં તે સર્વ ઉપર કારાગૃહ-નિવાસનું ઘોર સંકટ આવી પહોં હતું. આ આફ-તને વખતે અફ્રિકામાં વસતી હિંદી પ્રલના રક્ષણ અર્થે આપણા દેશમાં મોટી ખળખળાટ થઈ રહ્યો હતો અને વર્તમાનપત્રોમાં એ સંબંધી કંટાળા જનક લેખો આવ્યા હતા. આ વેળા સ્ત્રીવર્ગમાં શ્રીમતી જમનાબાઈએ ભાષણો કરવાથી જ લગ્નિતિ આવી અને તેમના ઉત્સાહથી કેટલુંક દ્રવ્ય એકઠું થયું. આ દ્રવ્યમાં પોતે ઉદારતાપૂર્વક ગાંધીનું કેટલુંક નાણું ઉમેરી દેશ-બાકોની સેવામાં મોકલતાં તેમની ખ્યાતિમાં વધારો થયો.

એમનાં મહત્વનાં કાર્યોમાં દુષ્કાળ પીડિત લોકોને આશ્રય આપવા માટે લીધેલો પરિશ્રમ ખાસ યાદ રાખવા જેવો છે. ગયાં ત્રણ વર્ષ ઉપર આપણા દેશમાં એ ડરામણા દૈત્યે પોતાનું ભયાનક સ્વરૂપ બતાવવા માંડ્યું ત્યારે મનુષ્યોના તથા પશુઓના રક્ષણાર્થે શ્રીમતી જમનાબાઈએ પોતાની ગંગાજળ જેવી નિર્મળ વાણીથી સહૃદયસ્થો અને સખારીઓને વિનવી રૂ. ૨૧૦૦૦ (એકવીશ હજાર રૂપીઆ) નું ફંડ એકઠું કર્યું અને સખત ગરમીની ઝડપમાં આશરે ૭૫ (પોણેસો) ગામોની મુલાકાત લઈ, જાતે તે ઉવરાણામાંથી અન્ન-વસ્ત્ર વગેરે વહેંચવાનું કામ કર્યું.

મરણની પૂર્વે એમની વૃત્તિ એકાંત ચિંતન અને ઈશ્વર ભજનમાં રોકાયેલી રહેતી તથા પોતાનો અવસાનકાલ બહુ નજીક હોવાનું જાણી ગયાં તેથી તુરંત જ જુદી જુદી ધાર્મિક સંસ્થાઓમાં રૂ. ૧૫૦૦૦ એકે પંદર હજારનું દાન મોકલી આપ્યું.

સજ્જનો “મર જીવા” કહેવાય છે અને દુર્ગનો “જીવ મરા” કહેવાય છે તેનો હેતુ એ કે સજ્જનો ચતુરવશ છતાં જીવતા છે ને દુર્ગનો જીવતે મુવા જેવા છે. કેમ કે સજ્જનોનું નામ સત્કાર્યોથી ચિરંજીવ રહે છે, અને તેમની સંસારયાત્રા સફળ છે.

માટે સર્વેએ સદ્ગુણો વધારી સજ્જન અને “મર જીવા” થવા મથવું જોઈએ. શ્રીમતી જમનાબાઈનું નામ તેમનાં સત્કાર્યોથી અચળ રહેશે એટલે તે જીવતાં જ છે એમ સમજવું. એમના જીવનવૃત્તને અંગે અનેલા બનાવો નોંધતાં બહુ વિસ્તાર થાય, તેથી અત્રે તેની રૂપ-રેખા જ દર્શાવી છે. કોઈ પરિચિત સજ્જન તેમનું જીવન-ચરિત્ર લખવાનું કામ હાથ ધરશે તો આપણા મંડળ પર ઉપકાર થશે.

ધર્મ-પુસ્તકો કહે છે કે મરનારનાં બલ્લાં કામોને વખાણવાથી તેનો સૂક્ષ્મ આત્મા પ્રસન્ન થાય છે. “મારી પક્ષ એ જ માન્યતા હોવાથી આ ગુણ કથન સાંભળી સ્વર્ગવાસી જમનાબાઈનો સૂક્ષ્મ આત્મા પ્રસન્ન થાઓ અને ચતુર વાચકો તેમના અનુકરણવડે સંસારયાત્રા સફળ કરો. તથાસ્તુ.

મંડળ તરફથી ઈષ્ટક વિશેષ ઉપયોગી કામ થયું બેઠાં, અને તે એ કે વગર બહુલી મોટી ઉમરની બહેનોને જરૂરના સાધનો પૂરાં પાડીને વાંચતાં લખતાં શીખાવવાને અને સીવણનું પણ જ્ઞાન આપવાને બપોરના વર્ગો ઉઘાડવા. આ પરોપકારના કામની શરૂઆત કરવા માટે તે ઉદારચિત્ત બહેને બે વરસ સુધીનો ખર્ચ પોતાના તરફથી આપવાનું બહેર કયું. આ વર્ગો અહિંના મંડળનાં આહોશ સેક્રેટરી સૌ. હરિમુખગૌરી વામનરામ મહેતાની અંગિત મહેનતથી નિયમિત રીતે રોજ ચલાવવામાં આવે છે, અને તેમાં નાની મોટી ૪૫) બહેનો લાલ લે છે. મંડળની બહેનોને તે વારંવાર કહેતાં કે, “અરે મારી દેવીઓ, તમને બેઠાં મારામાં નવું બળ આવે છે; અને જુદા જ પ્રકારનો આનંદ થાય છે.” એક વાર તેમની પાસે હું બેઠી હતી ત્યારે એક કથાકાર બ્રાહ્મણે આવીને વિનંતિ કરી કે, “હું હરિકથા કરું છું તે આપ એક વાર સાંભળો.” સ્વ. જમનાબહેને જવાબ આપ્યા હતા કે, “મનુષ્યોની સેવામાં વખત રોકવો એ જ મારે મન હરિકથા છે!” એમ કહી તેમને દક્ષિણા આપીને વિદાય કર્યા હતા. તેઓ અત્રે એક માસ રહ્યાં તે દરમ્યાન અહિંના મંડળે તેમના પ્રત્યેના પૂજ્યલાવના સ્મરણમાં રૂપાના દાળડામાં એક માનપત્ર અર્પણ કર્યું હતું.

અત્રેથી મુખર્ષ તરફ વિદાય થતી વખતે તેમણે ઈચ્છા દર્શાવી હતી કે, “હું છ માસ પછી ફરીથી લાવનગરમાં આવીશ, સ્થળે સ્થળે ફરીને મારી બહેનો માટે ‘ક્ષિપ્રાન્દેહિ’ કરીશ, અને કાઠિઆવાડમાં કેટલેક ઠેકાણે હિંદુ સ્ત્રીમંડળની શાખાઓ ઉઘાડીને મારી બહેનોની ઉન્નતિ કરીશ.” પરંતુ તેમની તે વિદાયગીરી છેલ્લી વખતની હશે એમ છોણે ધાર્યું હશે! ઈશ્વરની ઈચ્છા માણસથી કળી શકાતી નથી, પરંતુ તે ઇચ્છા હમેશાં સારી જ હોય છે. તે બહેનના જેવા સખળ અને પરગજુ આત્માને અશક્ત થઇ ગયેલા અને વ્યાધિવાળા દેહમાં ન રહેવા દેવો એ જ ઈચ્છા ઈશ્વરની હોવી બેઠાં. તે આત્મા સખળ શરીરમાં જન્મ લઈને પોતાનું અધુરું રહેલું કાર્ય આગળ ચલાવવા આ દુનીયામાં પાછો જલદી આવશે એમ આપણે આશા રાખી શકીએ.

આપણી બહેનના ચરિત્રનું અને બોધનું અનુકરણ કરવું; અને સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિમાં ભાગ લઈને તેમના આત્માને પરલોકમાં પણ આનંદ થાય તેમ આચરણ કરવું. તથાસ્તુ.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક:—ગોંડળનાં યુવરાણી સૌ. રાજકુંવરબા.

* આજે તમોએ મને પ્રમુખસ્થાન આપ્યું છે તે સાડ હું તમારા બધાનો મોટો ઉપકાર માનું છું. આજ મહારા હાથથી ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈની છબી ઉઘાડવા સાડ મંડળનાં પ્રમુખે મને વિનંતિ કરી છે તેને હું માન આપું છું, પણ તે સાથે તમો સર્વને એટલું પણ કહેવાની જરૂર બેઠાં છું કે આજના મહત્વના પ્રસંગે કોઈ મોટી ઉમરની તમારા પોતાના જ શહેરની સ્ત્રીને પ્રમુખપદ આપ્યું હોત તો તેઓ જમનાબહેનના ચરિત્રની સરસ પીછણ કરાવી શકત. હું જમનાબહેનનાં સુકૃત્યોથી જાણીતી છું એટલે તમારી સાથે તેમના ગુણોનું કથન કરવાની જે ઉત્તમ તક મને પ્રાપ્ત થઈ છે તે સાડ હું પોતાને ભાગ્યશાળી માનું છું. જમનાબહેન સંબંધે તમારી આગળ જેટલું બોલાઈ ગયું છે તેના કરતાં હું વધુ શું બોલી શકું? તમો બહેનો આજે જે સંખ્યામાં હાજર થયાં છો તે જ બતાવી આપે છે કે તમે સર્વ જમનાબહેનનાં કાર્યોની સારી કદર કરી શકો છો. જમનાબહેનનું નામ મુખર્ષમાં જ

મશહુર છે એમ સમજાશે નહિ, પણ ગુજરાત, કચ્છ, કાઠિયાવાડના બધા ભાગોમાં તેઓએ પોતાનાં ઉમદા કર્તવ્યોથી પોતાનું નામ અમર કર્યું છે. છેલ્લાં ૧૩ વર્ષ જમનાબહેને મંડળનાં પ્રમુખપદે રહી મંડળના ઉદ્દેશો પાર પાડવા બનતું કીધું છે અને તે ઉપરાંત બીજી પરોપકારી સ્ત્રીસંસ્થાઓને પણ બુદ્ધ્યાં નથી. આ વાત, તેમણે પોતાની પાછળ જુદાં જુદાં ખાતાંઓ વાસ્તે જે રકમ કાઢી છે તે જ ખતાવી આપે છે. સેવાસદનની સંસ્થા પરત્વે તેઓની શું સેવા હતી તે તો તે સંસ્થાએ તેમના મૃત્યુ બાદ જે કરાવ પસાર કર્યો છે તે જ ખતાવી આપે છે. જમનાબહેનને કુદરતી બક્ષીસ હતી, તે બક્ષીસ તેમણે સંતાડી ન રાખતાં લોકોપયોગી કાર્યોમાં વાપરી, અને એમ કરતું એ દરેક સ્ત્રીનો ધર્મ છે એમ ખુબે ખુબું ખતાવી આપ્યું છે.

એમણે ગુજરાતી સ્ત્રીઓને એક જાતના પડદા પાછળથી બહાર કઢાડી સેવા કરવાનું ક્ષેત્ર ટેટલું વિશાળ છે, તે ખતાવી આપ્યું છે. મુંબઈમાં જ નહિ પણ આખા ગુજરાતની બહારે જિલ્લાઓમાં ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓનું સ્થાન ચૌદ વર્ષ પર શું હતું તેનો ખ્યાલ કરો, અને તેની હાલની સ્થિતિ સાથે સરખામણી કરો. ગુજરાતની વાત જવા દો. તમારા શહેરની જ સ્ત્રીઓની પ્રવૃત્તિઓ તરફ નજર કરો તો તમને માલુમ પડશે કે બંને સ્થિતિમાં ઘણો તફાવત પડી ગયો છે. ગુજરાતી બહેનોમાં સમાજસેવા કરવાની પહેલ કરનાર બીજી કોઈ સ્ત્રી નહિ, પણ જમનાબહેન જ હતાં એમ હું માનું છું. હવે પછી જમનાબહેન કરતાં ઘણી ઉંચા પ્રકારની સ્ત્રીઓ શહેરી તરીકે પોતાની ફરજ બજાવવા નીકળશે, પણ પહેલ કરનાર સ્ત્રી તરીકેનું માન તો મહારાં તેમ જ તમારાં જમનાબહેનને જ મળશે એ નક્કી સમજાવો. જમનાબહેનની યાદગીરી, મહારી, ખાત્રી છે કે તમારા હૃદયમાંથી કદી પણ બૂસાશે નહિ. પણ આ રીતે યાદગીરી રાખવી એ એક વાત છે, અને તેમનાં સુકૃત્યો ચાલુ રાખી, તેમાં વખતના બહેવા સાથે દિન પ્રતિદિન સુધારો વધારો કરી આનંદ મેળવવો એ જીવી વાત છે. પાછલી રીત અખલ્સાર કરી તમારું પોતાનું હૃદય સંતોષવું ને જમનાબહેનના આત્માને પ્રસન્ન રાખવો એ જ જમનાબહેનનું ચિરંજીવ સ્મારક સમજાવો. “જમનાબાઈ હોલ” કહાડી તેમની સુસ્મૃતિ કાયમ રાખવાનો વિચાર પ્રશંસનીય છે. બીજી રીતે જમનાબહેનની યાદગીરી બળવવાની રીતિઓ તમે બતાવેલ છે પણ જ્યાં સુધી તમારા નામીયા શહેરમાં તમારા મંડળનાં સહાસદો જમનાબહેનને પગલે ચાલી “જમના મૈયા” જેવાં નીકળશે નહિ-ને તેવી સ્ત્રીઓ લવિષ્યમાં પાકે તે સાડ મંડળ સજીવ પગલાં ભરશે નહિ ત્યાં સુધી તમારા બધા પ્રયત્નોનું ઉત્તમ ફળ સાખવા તમે બાબ્યવંત થશો નહિ. તમારા મંડળે આવા પ્રયત્નો આદર્યા છે એ ખુશી થવા જેવું છે. પ્રભુ તમારું મંડળ ચિરંજીવ રાખશે.

તમારી ઈચ્છા મુજબ હું આજે જમનાબહેનની છબી ઉઘાડું છું. જમનાબહેન જેવી સ્ત્રીઓ તમારું મંડળ બહાર પાડે એમ ઇચ્છવામાં મ્હને ગૌરવ છે. જમનાબહેનનો આત્મા પેલી દુનીઆમાંથી આજે તમારાં લાગણીવાળાં હૃદયો બેઠાં આનંદ પામતો હશે. તે જ આત્માને નિલ પ્રસન્ન રાખાવો, પ્રભુ તમને આશિષ આપશે.

આ વખતે ડૉક્ટર દાદાભાઈનું મૃત્યુ થોડા સમય પર જ થયું છે તે સાડ દીવગીરીની લાગણી તરીકે દાદાભાઈ જયંતી ઉજવવાનું કામ તમે બંધ રાખ્યું છે તે યોગ્ય હશે, પણ એ જયંતી બીજે વર્ષથી ચાલુ રાખવાનું જીવશે નહિ. જમનાબહેનની પણ જયંતી ઉજવો. દેશભક્ત દાદાભાઈની બીજરૂપી આશિષમાંથી, ગુજરાતી સ્ત્રીઓનાં મુકુટરૂપ જમનાબહેને, ઉત્તમ ફળ મેળવ્યું એ વાત સ્પષ્ટ છે. તેમણે જે સંસ્થાને પોતાનું બાળક મણ્યું તે મંડળની સંસ્થાને પ્રભુ તમામ પ્રકારની સહાયતા આપે એવી મહારી પ્રાર્થના છે.

મંડળનાં છેલ્લાં બે વર્ષનો રીપોર્ટ મેં બરાબર વાંચ્યો છે. તમોએ બે વર્ષમાં ઘણું જ કામ કર્યું છે તે સાચું મંડળને તથા મંડળની કમીટીને મુબારકબાદી ઇચ્છું છું. જમનાબહેનના સ્વર્ગવાસ પછી, મંડળ ચાલશે કે નહિ તે ધારતી તમે તમારા કાર્યથી સર્વથા નષ્ટ કરી છે. મુંબઈ જેવા મોટા શહેરમાં ગુજરાતી હિંદુ કોમની સ્ત્રીઓ સાચું એક જ સંસ્થા હોવી જોઈએ અને તે સંસ્થાને શ્રેષ્ઠ પાયા ઉપર મૂકી, શહેરના જુદા જુદા ભાગોમાં તે સંસ્થાની મોરચાં તે જ કામ લેવાશે તો લાભિયમાં તમારું મંડળ હમણાં કામ કરે છે તેનાથી હજાર ગણું ઉપયોગી કામ કરી શકશે એવું માઈ નહીં માનવું છે.

મુંબઈ શહેરની ગુજરાતી સ્ત્રીઓની સંખ્યા ભેતાં મંડળનાં સલાસદોની સંખ્યા મોટી નથી. આમાં વધારો થવાની ખાસ જરૂર છે. આ મંડળ પ્રજા તથા સરકારને ઉપયોગી થઈ પડે છે તે જોઈ હું ખુશી થઈ છું. વૉરફંડમાં તથા વૉરલોનમાં તમારા મંડળે ઠીક મદદ કરી છે. મંડળનું મુખ્ય કામ ભાષણો અપાવવા, સ્ત્રીશિક્ષણ વગેરે ચલાવવા તથા સ્ત્રી ઉપયોગી મફત લાઇબ્રેરી ચાલુ રાખવાનું છે. આ પ્રમાણે તમે ઉપયોગી કાર્યો હાથ ધર્યાં છે. સ્ત્રીઓનાં ભાષણો હજી પુરતી સંખ્યામાં અપાતાં નથી તે સાચું પ્રયત્ન કરી વધુ સંખ્યામાં અપાવજો. સ્ત્રીશિક્ષણ પરીક્ષામાં વધુ બહેનો બેસતી થાય તેની તજવીજ રાખજો. સ્ત્રીશિક્ષણ વર્ગો તમે ચાર વર્ષ થયાં જોડ્યા છે તે વ્યાજબી કર્યું છે. પણ ન્હાની ઉંમરમાં છોકરીઓને હિંદુ માતાઓ સ્કુલમાંથી ઉઠાડી મૂકે છે તે સ્થિતિ ભેતાં તમારા મોટા મંડળ તરફથી એક નમૂનેદાર સ્કુલ શાલવાની જે ઉમદા નેમ તમે ધરાવો છો, તે જ્યારે મુંબઈના ગુજરાતી શહેરીઓ તમને મદદ કરી કઢાવી આપશે, ત્યારે જ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓની કેળવણીનો પાયો તમે સારી રીતે અણ્યો છે એમ મનાશે. આવી યોજના ભેડે સ્વર્ગસ્થ દાદાભાઈ નવરોજીનું નામ બેડી, તેમનું નામ દાદાભાઈ જયંતી ઉજવવાની ખેલ કરનાર આ સ્ત્રી સંસ્થા સરસ રીતે કાયમ રાખી શકશે એ નિઃસંદેહ છે. સ્ત્રી કેળવણી આગળ વધે તે સાચું તમે આગેવાની લઈ મુંબઈની હિંદુ સ્ત્રીસંસ્થાઓ ભેડે તમે નામદાર વાઇસરોયને અરજી કરી હતી. લક્ષ્મીને લીધે સરકારને આ બાબતમાં ખર્ચ કરવા સાચું ખેંચાવું પડ્યું હશે, પણ કેળવણીની બાબતમાં ઇંગ્લેન્ડ કેળવણી ખાતાના વડા ડૉક્ટર શીયરને પગલે આવી હિંદી સરકાર પણ આ બાબતમાં, લડાઈના હંગામમાં પણ ઘણી ઉદારતાથી કામ લેશે એમ મને ઉમેદ છે. તે વાસ્તે તમે ખંતથી હિંદ સરકાર પાસે માગણી કરતાં રહેશો તો નહીં તમને યશ મળશે. પરીક્ષાઓમાં પાસ થનાર બહેનોને ધનાઘો આપવાની પદ્ધતિ દાખલ કરી છે તે ઠીક કર્યું છે. પણ ધનામ મેળવવાની લાલચથી નહિ પણ જ્ઞાન મેળવવાની આકાંક્ષાથી જ બહેનો મોટી સંખ્યામાં પરીક્ષામાં બેસતી થાય એ જોવા હું આતુર છું. અનિયમિત હાજરીને લીધે શિક્ષણ વર્ગોનું પરિણામ તમારી ઉચ્ચ ધારણા મુજબ નથી આવતું તેમાં તમારો દોષ નથી. પુરૂષ વર્ગ આ સ્થિતિ સત્વર સુધારવા પ્રયત્નો આદરશે એવી મને આશા છે. તમે નિયમિત હાજરી સાચું ચાંદ આપવાની પદ્ધતિ દાખલ કરી છે તે પ્રશંસનીય છે. અધી કોમની સ્ત્રીઓ સાચું મફત લાઇબ્રેરી તમારાં શહેરમાં નહોતી તે ન્હાના પાયા પર કાઢી તમે તમારા શહેરની અધી કોમને ઉત્તમ દાખલો બેસાડ્યો છે. આ લાઇબ્રેરીમાં સલાસદો પોતાની પાસેથી ચોપડીઓ અને લેખકો તથા છાપાના અધિપતિઓ પોતાનાં પુસ્તકો વગેરેની ભેટ મોકલશે તો તમારી લાઇબ્રેરી આગળ જતાં ઘણું સાચું કામ બજાવશે.

એક વાત લક્ષમાં રાખવા જેવી છે. બહેનો! આ મંડળ હિંદુ સ્ત્રીઓનું મંડળ છે. સ્ત્રીઓને ધર્મ બહુ પ્રિય છે. તમારો હોલ હિંદુઓની લરવરતીમાં ધર્મ મંદિરોની પડોશમ છે. આત્માને સતેજ કરવા, હૃદયને નવયુગની નવી લાવનામાં પ્રેરવા, મન, વચન ને માયાને

શુદ્ધિની પુષ્ટિ આપવા પઠન, પાઠન, પ્રવચન, કીર્તનની વધારે ને વધારે જરૂર છે. મંડળનાં હોલમાં બુના વિચારની વૃદ્ધિ સ્ત્રીઓ આવે, તે નવીન યુગની ચૈતન્ય ધર્મની ભાવના સમજ સંતોષ પામે ને સતેજ થાય, નવી સ્ત્રીઓમાં બળી લાયક, અને મુખી કુટુંબ જેવો મુખી સમાજ સ્થપાય એ દિશામાં સ્ત્રીમંડળે આજેવાની કરવાની છે. એકાદશીને દિવસે મંગળ-પ્રેરક, નવ શક્તિવાળાં ભજન કીર્તનનો મેળાવડો રાખો. સળળ વક્તાઓ પાસે શ્રી મહાભારત, રામાયણ, ભાગવત, ભગવદ્ગીતાનાં સળળ પ્રવચનો કરાવો, નવા જમાનામાં તે પુરાણ ધર્મને જીવનમાં ઉતારાવો, વિચારોની મર્યાદા મોટીને મોટી બનાવો, બાળકોને વિનોદ માટે તેડી રમત ગમતમાં સાચા બનાવો, શરવીર બનાવો. કોઈ કોઈ વખત ગરીબ સ્ત્રીઓને જોવાની તેમને હેતુ અને જ્ઞાનલક્ષી દલાણ આપો.

બહેનો! તો હવે એટલું છેલ્લું કહેવા છો કે હવે કર્તવ્યનો, ધર્મ બજાવવાનો, કામ કરવાનો, સુંદર છો તો શુદ્ધ અને શક્તિવાળાં બનવાનો જમાનો આવ્યો છે, માટે તમારો ધર્મ સમજો ને સમજાવો. અહો! ભારતની આશા દેવીઓ! શ્રદ્ધામય-સત્યમય-શક્તિમય બનો, અને તમારા પતિઓ, પુત્રો, ભાઈઓમાં આ શક્તિ પ્રેરો.

ગં. જમનાબહેન સક્કઈ.

લેખક:—લેડી લક્ષ્મીબાઈ જગમોહનદાસ.

* પ્રિય બહેનો, આપણાં જમનાબહેન આ પૃથ્વી છોડી ગયાં છે. તેઓના મૃત્યુને ફક્ત સવા જ વર્ષ થયું છે. જમનાબહેનના સ્વર્ગવાસથી મંડળની બહેનોને નહિ, પણ આખી ગુજરાતી હિંદુ કોમને ન પૂરી શકાય એવી ખોટ ગઈ છે. આ ખોટ કટલી મોટી છે, તેનો આપણે છેલ્લા સોળ મહિનામાં ખાસ અનુભવ મેળવ્યો છે. આ ખોટને કંઈક અંશે પુરી પાડવા મંડળે તથા મુંબઈની સ્ત્રીઓએ કોશેષ કરી છે, અને જમનાબાઈ રમારક ફંડ ઉઘાડવામાં આવ્યું છે. આ રમારક ફંડમાંથી મંડળ સાડા “જમનાબાઈ હોલ” બંધાવી તેમાં સર્વ કોમની સ્ત્રીઓ સાડા જૂદી લાયજેરી કાઢવાની યોજનાને મુંબઈની સર્વ સ્ત્રીઓએ તા. ૧૨ મી સપ્ટેમ્બર ૧૯૧૬ ની જાહેર સભામાં ટેકો આપ્યો છે. આ યોજના અમલમાં મૂકાય તે સાડા રૂપિયા એક લાખની જરૂર છે. આ મોટી રકમ હજી થઈ નથી. ફંડમાં ફક્ત રૂ. ૩૬૫૦૦ એકઠા થયા છે. આ રીતિને લીધે જમનાબાઈના યોગ્ય રમારકનું કામ અંધરું રહ્યું છે. જ્યાં લગી હિંદાર હૃદયનાં સ્ત્રી પુરૂષો આ કામ હાથ ધરશે નહિ ત્યાં સુધી તમામ ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીઓની આશા ફળીજૂત થાય એમ લાગતું નથી. મંડળની કમીટીના સભાસદોનો વિચાર હોલ બંધાયા પછી તેમાં જમનાબહેનની છબી તથા અસ્ટ મૂકાવવાનો હતો પણ હોલ બંધાવવાની આશા જે રીતે ફંડમાં રકમ ભરાય છે તે જોતાં હજી ઘણી વાર લાગશે માટે કમીટીએ ખોટી ન થતાં જમનાબાઈની છબી મંડળના ભાટે લીધેલા હોલમાં રાખવાનો વિચાર કર્યો છે. આને આપણે જે હોલમાં મળ્યાં છીએ તે હોલ મંડળના વપરાસનો નથી, પણ આ હોલની નીચે આનાથી ન્હાનો હોલ મંડળના વપરાસમાં છે, તેમાં હવે પછી જમનાબહેનની છબી મૂકવામાં આવશે. હું દીલગીર છું કે આ છબી મંડળના પોતાના હોલમાં મૂકવાની ઉમદા તક મેળવવા મંડળ બેનસીબ રહ્યું છે. જે મુજબ દરેક દેશનો વતની પોતાની જન્મભૂમી વાળા શહેરમાં ભાડેના મકાન કરતાં પોતાના મકાનમાં રહેવાની હોશ ધરાવે છે તેવી જ હોશ મંડળના સભાસદો

મંડળની પંદર વર્ષની કારકીર્દી પછી ધરાવે તો તેમાં કંઈ નવાઈ નથી. ગુજરાતી હિંદુ મંડળની આ ઉમેદ ગુજરાતનાં સ્ત્રી પુરુષો પુરી પાડશે કે નહિ તે જોવાનું છે. એમ માની લે છે જમનાબહેનનું સમારક મંડળની સર્વ બહેનોના હૃદયમાં ઉત્તું જ થયેલું છે. જ્યાં સુધી ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળ હસ્તીમાં રહેશે ત્યાં સુધી આપણી વચ્ચે જમનાબહેનની યાદગીરી સદા તાજ રહેશે. આમ છે છતાં એ ચાલતી આવેલી રીત પ્રમાણે સદગત સ્ત્રી પુરુષોની યાદગીરી તાજ રાખવા સારૂ આપણી અંદરની લાગણીઓને બાહ્ય સ્વરૂપ આપવાની જરૂર હતી સ્વીકાર્યું છે. મંડળની કમીટીએ મંડળના ભયુક્તા ફંડમાંથી “સી હિતોપદેશ”નો જમનાબાઈ સમારક અંક કાઢવાનું નક્કી કર્યું છે. આ અંક પાંચસો પાનાનો ઘરો ને તે અંક ગુજરાતનાં સર્વ સ્ત્રી પુરુષોને વાંચવાની હું ખાસ ભલામણ કરું છું. આ અંકની અંદર જૂદા જૂદા લેખો છે જે જમના બહેનની કારકીર્દીનું વર્ણન સારી રીતિએ કર્યું છે. આ અંક કાઢવાની યોગ્ય ઉપરાંત જમનાબહેનની મરણ તિથિએ મંડળનાં સભાસભોને ભેગાં કરી તેમના જીવનમાંથી લવિષ્યની દરેક ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીને સદ્બોધ મળે તે સારૂ તેમની જર્ણવતી ઉજવવાની પ્રથા પણ ચાલુ કરવાનો અમારો વિચાર છે. આ ઉપરાંત મંડળની સભાઓ તથા મંડળના સ્ત્રી શિક્ષણ વર્ગો જે જગ્યાએ હાલ મેળવવામાં આવે છે તે જગ્યાએ જમનાબહેનની છબી રાખી મંડળનો લાલ લેનારી દરેક બહેનના હૃદયમાં જમનાબહેનની ઉત્તમ છંદગીની સચોટ છાપ પડે તે સારૂ મંડળની કમીટીએ કેટલોક વખત થયા જમનાબહેનની છબી ચીતરાવવાનો કાર્ય કરી તે કામ મદ્રાસના પેન્ટર મી. સી. નાગેશ્વરરાવને સોંપ્યું, ને તેમણે આ કામ પૈસા ખાતર નહિ, પણ જમનાબહેનોનાં કાર્યોની કદર કરવા સારૂ માત્ર છબી ચીતરવાની સામગ્રી માટે પૈસા લઈ આ છબી ચીતરી મંડળનાં બધાં સભાસભોને આભારી કર્યા છે. આ સારૂ મંડળની કમીટીએ મી. નાગેશ્વરરાવને મંડળ તરફથી સુવર્ણ પદક લેટ આપવાનું નક્કી કર્યું છે, તે આજે છબી ઉઘાડી મૂક્યા પછી પ્રમુખના હસ્તેથી તેમને લેટ આપવામાં આવશે.

બહેનો જમનાબહેનની આ છબી તેઓ જ્યારે સૌભાગ્યવંતાં હતાં ત્યારના વખતની ખાસ ચીતરવામાં આવી છે. આનાં કેટલાંક કારણો છે. જમનાબહેનની જાહેર કારકીર્દીનો વણો ઓછો ભાગ તેઓ જ્યારે સૌભાગ્યવંતાં હતાં ત્યારે જ પસાર કરવામાં આવ્યો હતો. ગુજરાતી હિંદુઓમાં જાણીતા ચેક તાપીદાસ વરજદાસના કુટુંબનાં બાઈ પરોપકારી કાર્યોમાં ભાગ લેતાં થાય એવો દાખલો મુંબઈ શહેરમાં કદાપિ બનેલો મારી જાયો નથી. આ દાખલો જમનાબહેને જાહેર પ્રજા આગળ બેસાડ્યો હતો. આ કાર્યો કરતી વખતે તેઓએ જૂની તથા નવીન રીતિ સુજળ કામ કરવાની પદ્ધતિ અજલાર કરી હતી. તેને જ લીધે તેઓ મુંબાઈની પચ્ચરંગી પ્રજામાં, જુવાન તથા વૃદ્ધ, ગરીબ તથા તવંગર, પ્રજામાં તથા સરકારી વર્ગમાં બધે માનીતાં ધર્મ પડ્યાં હતાં. આ પદ્ધતિ આ છબીમાં જમનાબહેનના પહેરવેશ ઉપરથી આપણને તરત માલમ પડે છે. જમનાબહેન પરણેલી સ્થિતિમાં પોતાના પતિની આજ્ઞાને તાબે થઈને તથા પોતાના ઘરનું કામકાજ સંભાળીને જ જાહેર કામ કરતાં હતાં તે પણ આ સૌભાગ્યવંત વખતની છબી આપણને યાદ દેવાડે છે. વિધવા અવસ્થામાં જમનાબહેનની તબીયત વણી લથરી ગઈ હતી ને તેઓ મુદલ જોળખાઈ શકતાં નહોતાં. માટે જે વખતનો તેમનો હસતો ભરાવે ચહેરો લોકોના હૃદયમાં ઉત્સાહ અને આનંદના ઉભરા ઉછળાવતો તે વખતનો ચહેરો ગુજરાતી બહેનોને લવિષ્યમાં હિતમ પ્રકારનાં કાર્યો કરવા પ્રેરશે એમ ધારીને જ સૌભાગ્યવંત વખતની છબી પસંદ કરીને તે ઉપરથી આ ઓટ્ટી છબી ચીતરવામાં આવી છે. મને આશા છે કે આપ સર્વ બહેનો મદારા આ મતને મળતાં ઘણો.

જમનાબહેન સંબંધી જૂદે જૂદે વખતે ઘણું લખાયું છે, ઘણું બોલાયું છે, પણ આજના આ આદ્યાર મેલાવડા વખત જમનાબહેનના આરિત્ર સંબંધી હું હુંકમાં કંઈ પણ વિવેચન નહિ કરું તો તે અયોગ્ય જ ગણાય, માટે આ પ્રસંગને અનુસરતું આજે થોડું બોલીશ. પ્રિય બહેનો! જમનાબહેન જે દિવસથી મંડળ સ્થપાયું ત્યારથી તે મરણ પર્વેત મંડળનાં પ્રમુખના ઓહા ઉપર કાયમનાં રહ્યાં હતાં. આ તેર વર્ષના લાંબા અરસામાં તેમણે તન, મન, અને ધનનો બધી રીતે સદ્ઉપયોગ કરી મંડળના ઉદ્દેશ પાર પાડવા બનતી કોશેષ કરી હતી. પરિણામે આપણું મંડળ સર્વ ઠેકાણે વિખ્યાતિ પામ્યું છે, મંડળ બ્યારે સને ૧૯૦૩માં આપણા શહેરમાં આવ્યું ત્યારે ગુજરાતી હિંદુ કોમમાં ચકચાર ચાલી હતી. પણ જમનાબહેને મંડળનું કામ એક આલેશ સુકાની તરીકે-બધાં વર્ષો ચલાવી તેઓએ તમારા ટીકાકારોનો ચાહ સંપાદન કરી લીધો હતો. મુંબાઈની સ્ત્રીઉપયોગી બહેર હીલચાલમાં જમનાબાઈની જગ્યા હમેશાં ખાલી રહેલી જ અત્યાર સુધી આપણે જોતાં આવ્યાં છીએ. આનું કારણ શું છે તેની જો આપણે તપાસ કરીશું તો માલમ પડશે કે જમનાબહેને શુદ્ધ સંસારમાં ઉત્તમ પ્રકારની તાકીમ ઘણા વર્ષ સુધી લીધા પછી જ તેઓ પોતાના પતિની પૂર્ણ સંમતિ તથા આશિષ લઈ બહેરમાં લોકો-પયોગી કાર્ય કરવા બહાર પડ્યાં હતાં. ખરી કેળવણી મન અને હૃદય બન્નેના મિશ્રણની બનેલી હોય છે. જમનાબહેનના જન્મ વખતે ગુજરાતી હિંદુઓમાં કન્યાઓને ઈંગ્રેજ કેલવણી આપવાનો પ્રચાર ન હોવાથી તથા પોતાના હૃદયની સ્ત્રીઓને ઈંગ્રેજ કેળવણી આપવાનું પસંદ કરતા ન હોવાથી તેઓને ગુજરાતી શિક્ષણનો જ લાભ મળ્યો હતો. પોતાના હૃદયમાંથી અને ખાસ કરીને તેમનાં માતૃશ્રી મણીબાઈ તરફથી તથા પોતાના પતિ શેઠ નગીનદાસ ભક્તિદાસ સંકર્ષ તથા તેમના મિત્રો તરફથી તેમને હૃદયની સરસ કેળવણી મળી હતી. કેળવણીની ખામીઓ જમનાબહેનનું જન્મ અરિત્ર સારી રીતે પુરી પાડે છે. જમનાબહેન જેવી મન તથા હૃદયની ઉત્તમ કેળવણી લઈ ગુજરાતી કોમમાં સ્ત્રીઓ બહાર પડે તે સાડ મુંબઈ શહેરના મોક્ષાને છાજતી નમુનેદાર શાળા જ્યાં સુધી મંડળ કાઢશે નહિ ત્યાં સુધી મંડળનું કામ અધુરું જ ગણાશે. મ્હારા વિચાર મુજબ જ્યાં સુધી આવી શાળા કાઢી લવિષ્યની ઉત્તમ પ્રજા બનાવવા સાડ યોગ્ય પગલાં લારવામાં આવશે નહિ, ત્યાં સુધી ગુજરાતી હિંદુ કોમની ઉચ્ચતિની આશા રાખવી એ મિથ્યા છે. જમનાબહેને ગુજરાતી હિંદુ કોમમાં સ્ત્રીઓને શુદ્ધકાર્યભારમાં તથા ઉત્તમ શહેરી તરીકે કંઈ કંઈ ફરજ બજાવવી જરૂરની છે તે બતાવી આપ્યું છે. પણ આ ફરજોનું શિક્ષણ ન્હાનપણથી સુવ્યવસ્થિત રીતે કુમળા મગજની બાળાઓને મળે એવી ગોઠવણ સત્વર થાય એ માટે દરેક સ્વદેશભક્ત વ્યક્તિની મદદ હોવી જોઈએ.

જમનાબહેને મંડળમાં ફરજ સંબંધી એક લાવણ આપ્યું હતું ને તેમાં સ્ત્રીઓની ફરજ વિષે તેમણે જે ચિતાર રજૂ કર્યો હતો તે મુજબ જ તેઓએ પોતાની બાપી છંદગી ગાળી હતી. આ વખતે વધુ બોલી હું તમારો જાએ વખત લેવા માંગતી નથી. હુંકમાં જ જમનાબહેનના આખા આરિત્રનો ચિતાર આપવા હું “પ્રવાસી”ની કવિતા અને વાંચી સંભળાવીશ.

દેશ દીપક ગુર્જર સલારી, મૃત્યુ ચાતાં કપે કાય;
દિલ અખમ કારી પડ્યો આ, સમસ્ત લારત માંય;
ગુણીયલ ગૌરી ગર્ભતી, સ્વદેશ સેવા માટ;
ચઈ અલોપ મૂર્તિ લલી, રડે માત ગુજરાત.
સ્ત્રી સમાજ સૌ પુરૂષનાં, ખરતાં અશ્રુ નેન;
ગુર્જરી ઘાટ મુનો પડ્યો, ભાતાં જમનાબહેન.

કાર્ય અનેક રૂડાં કર્યા સ્રીસુધારા માટ;
શાંત શીલ શ્રીતિ ગઈ, પર દુઃખ લાંબન માત;
સેવાના સાધન વિષે, અર્પી જેલે બાત;
હિંદુ ગૃહસ્થાશ્રમ વિષે, પાડી ઉત્તમ બાત.

જમનાબાઈના કાર્યની કદર ડા. દાદાબાઈ નવરોજી, નામદાર લેડી વીલીંગ્ટન, પ્રેક્ષક ગજજર, બાવનગરનાં નામદાર મહારાણી, સર ફીરોજશાહ મહેતા, મિ. મલબારી, મિ. ગાંધી, મી. સેન્ટ નિહાલસિંગ વિગેરે તરફથી બહેરમાં થઈ સુધી છે. જમનાબહેનનું સ્થૂળ શરીર આપણે ગુમાવ્યું છે, પણ તેઓનાં સુકૃત્યો આપણી વચ્ચે હમેશાં જીવંત રહેશે. આ કૃત્યો કરનારની યાદગીરી આપણામાં જળવાઈ રહે તે સાડ તેમની છબી ચીતરાવવામાં આવી છે. જમના બહેનની છબી જોઈ મંડળનાં સભાસદો તથા તમામ ગુજરાતી બહેનોમાં ધર્મ અને ફરજની લાગણી જ્વલંત રહે અને તેઓ પોતાના મંડળના કાર્યને હર હમેશ વધુ સ્હાયતા આપતાં રહે એવી હું પ્રભુ પાસે પ્રાર્થના કરું છું.

આજે ગોંડળનાં યુવરાણી સૌ. રાજકુંવરબા પ્રમુખસ્થાને બિરાજ્યાં છે તે યોગ્ય જ થયું છે. સૌ. રાજકુંવરબાએ મંડળનું કાર્ય જોયું છે. તેઓ જમનાબહેનને સારી રીતે ઓળખતાં હતાં. મંડળને હું મુખારકબાદી આપું છું કે આજે મંડળ તેમને પ્રમુખ તરીકે મેળવવા લાગ્યશાળી થયું છે. આવાં પ્રમુખ અને તે પણ સ્ત્રીકેળવણીના કાર્યમાં ઉત્તમ લાગ બળવનાર ગોંડળ સ્ટેટના યુવરાજનાં પત્નીને હસ્તે જમનાબહેનની છબી ઉઘડે તેના કરતાં ઉત્તમ બીજું શું હોઈ શકે? આ બનાવ મંડળના ઉજળા લવિષ્યની ઝાંખી છે. હું સૌ. રાજકુંવરબાનો આ મહેરબાની સાડ મોટો આભાર માનું છું.

પ્રિય બહેનો, હું ગુજરાતી હિંદુ મંડળનાં બધા સભાસદો તરફથી તથા મંડળનો બધા હિતચિંતકો તરફથી મંડળનાં સદ્ગત પ્રમુખ ગં. સ્વ. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્ષ્મની છબી ખુલી મૂકવા ગોંડળનાં નામદાર યુવરાણી સૌ. રાજકુંવરબાને વિનંતિ કરું છું. મને આશા છે કે આપ સર્વે બહેનો સ્હારી વિનંતિને તાળીઓની ગર્જનાથી વધાવી લેશો.

ગંગાસ્વરૂપ શ્રીમતી જમનાબહેન સક્ષ્મનું પરલોકગમન.

લખનાર.—સૌ. કૃષ્ણાગૌરી હિરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ.

પરોપકારી અને પવિત્ર ગં. જમનાબાઈ સક્ષ્મના પરલોકગમનથી ગુંબઈ અને ગુજરાત નિવાસી વિદ્યાના સહજ સંસ્કારવાળી હરકોઈ બહેનોને તથા સ્ત્રીકેળવણી અને સંસારસુધારાના પ્રવૃત્તિ બંધુઓને શોક થાય એ સ્વભાવિક છે. પરંતુ જે સુસુ બહેનો વિદ્યા-પ્રેમી હોઈ ભગવતી જમનાબાઈનાં પરોપકારી સુકૃત્યોને સારી રીતે જાણે છે તથા તેમના માયાળુ, દયાળુ, અને ઉદાર સ્વભાવથી પરિચિત છે તેમને સદ્ગતના હંમેશના વિચીરણથી અત્યંત શોકમાં નિમગ્ન થવાનો નિકટ પ્રસંગ આવી પડેલો છે.

માનવતાનાં સુરખી બહેન ગં. જમનાબાઈ તે ખરેખર પવિત્ર ગંગાનું સ્વરૂપ જ હતાં, અને તેઓએ મુંબઈની વૈષ્ણવી બહેનો વગેરેની સુધારણા અર્થે જે જે ચત્તો કરેલા તે જોતાં વૈષ્ણવ પ્રિય યમુનાનું પવિત્ર નામ જન્મથી જ ધારણ કરવામાં અંતર્યામી પ્રભુનો સંકેત હોય એમ લાગે છે.

ગં. જમનાબાઈ તે જ્ઞાતિએ મોઠ વણિક અને ધર્મ શુદ્ધ અને ઉચ્ચ હિન્દુ હોવા છતાં જગતમાં થઇ ગએલાં મહાન સ્ત્રી પુરૂષોના ઉદાર સ્વભાવ પ્રમાણે તેઓ હિન્દુ, સુસલમાન, પારસી, અને ખ્રિસ્તી વગેરે સર્વ ધર્મની બહેનો પ્રત્યે સમાન ભાવ રાખનાર મ્હોટા દિલ્લાં હતાં. વિદ્યાના ઉચ્ચ જાતના સંસ્કારો તથા તહેમના સ્વર્ગસ્થ પતિ નગીનદાસ લક્ષ્મીદાસ સક્ક-ધના લાંબા પરિચયથી તથા વયોવૃદ્ધ મહાન પુરૂષ દાદાભાઈ નવરોજી વગેરે અનેક સુસ-મનુષ્યોની સત્સંગતિથી તથા તેમનાં પવિત્ર વર્તન, અને સુદૃઢ તથા મધુર વાણીથી તેઓ પ્રત્યે પારસી બહેનો અને બંધુઓ તેમ જ ખ્રિસ્તી બહેનો વગેરે અપ્રતિમ માનની લાગણી ધરાવતાં હતાં.

જમનાબાઈ મુંબઈ ‘ગુજરાતી હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ’નાં માહે સપ્ટેમ્બર ઇ. સ. ૧૯૦૩ થી પ્રમુખ હતાં. એટલે બાર વરસના લાંબા સમયથી તેઓ નિરંતર ગુજરાતી હિન્દુ બહેનોમાં કેળવણી વધારવા સતત પ્રયત્ન કરતાં રહેલાં હતાં, એટલું જ નહિ પણ સુપ્રસિદ્ધ પરોપકારી શેઠ મલ્લભાઈ વગેરેએ ગામદેવીમાં સ્થાપેલા ‘સેવા-સદન’ની સેવા ઉદાવવામાં તથા શિક્ષણ લેનારી ગુજરાતી બહેનોની સંભાળ લેવામાં તેઓ પછાત પડ્યાં નથી. તેઓ હંમેશાં એ સંસ્થાનાં ઉત્સાહી કાર્યકર્તા કુમારિકા બહેન માનિજેહ એસ. કેપ્ટન સાથે સ્ત્રી-હિતનાં કામોની મસલત ચલાવતાં હતાં, અને જ્યારે જ્યારે તેમને તક મળતી ત્યારે તેઓ જૈન મહિલા મંડળ, તથા પારસી બહેનો વગેરેની કેળવણીના તથા હરકોઇ સુધારાના સમાજમાં ઉમંગથી લાગ લેતાં હતાં. એ રીતે સર્વ ધર્મ તથા જાતિઓમાં તેઓ મળી જઈને પોતાનાં સારાં કામથી પ્રિય થઈ પડ્યાં હતાં.

તેઓ સ્વધર્મનિષ્ઠ હોવાની સાથે એક સાચાં સુધારક પણ હતાં. તેમના ઉદાહરણથી સારી રીતે સમજ શકાય છે કે માણસ પોતાનો સ્વધર્મ સાચવી રાખવાની સાથે તે બહુ ડહાપણ અને સારી સમજથી ચાલે તથા પોતાના અંતઃકરણને જે ખરૂં લાગે તે ધીમેથી સમ-જવી સુધારા કરાવવા યત્ન કરે તો તેથી તે લોકોને અપ્રિય ન થઇ પડતાં પોતાના કામમાં ક્ષેત્રમંદ થઈ શકે છે. જમનાબાઈ સક્કઈ એ વિધવા વિવાહનાં અગ્રેસર નહેતાં તથાપિ તેઓ બાળ વિધવાઓ પ્રત્યે બહુ દયાની લાગણીથી જોતાં હતાં. ને તેમને કેળવવા તરફ તથા તેમને લાયક દુનર કળા શીખવવા તરફ સેવા સદન, વનિતા વિશ્રામ, ગુ. હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના શિક્ષણ વર્ગો વગેરે સ્થળે જઈ બહુ ધ્યાન તથા ઉત્તેજન આપતાં હતાં. તેઓ જ્યારે એ વર્ષ પહેલાં દેવ ઇચ્છાથી વિધવા થયાં અને વિધવાના દુઃખનો તેમને જાતિ અનુભવ વધ્યો, ત્યારથી તેઓ બાળ વિધવાઓ તરફ વધારે સહાનુભૂતિ દર્શાવતાં હતાં. તેઓ કહેતાં હતાં કે “હું તો મ્હોટી થયા પછી વિધવા થઇ છું. પણ જે છોકરીઓ બાળપણમાં તરૂણ વયમાં વિધવા થતી હશે તેમની કેવી દુર્દશા? બાળ વિધવાઓના કેશ વધન કરાવવાથી તથા તેઓના નાજુક હાથની સુંદર બંગડીઓ જતી રહેવાથી તેઓના દેખાવ તેમનાં મા બાપ—સાસુ સસરા—અને સહૃદયનાં હૃરકોઇ મનુષ્યને ત્રાસ ઊપજાવે તેવો થાય છે. આ દયા જનક દેખાવ હંમેશાં આંખ આગળ આવ-વાથી આત્મ વર્ગને અતિ દુઃખ ઉત્પન્ન થાય છે. તથા બાળ વિધવા પોતે પણ હંમેશાં અત્યંત ગમગીનીમાં પોતાનો કાળ નિર્ગમન કરે છે તેથી તેમનું કંઈ આશું કરવા તેમને માથે ચોટલો રાખવાની તથા બંગડીઓ પહેરી સજવાની જરૂર જેવું છે, અને એ પ્રમાણે હાલમાં હું કઈ છું, કે જેથી બીજી બાળ વિધવાઓના

દેખાવ તેવા રાખવામાં કોઈ માઈ અનુકરણ કરી તેમને તેવા પ્રકારની કાંઈક છુટ આપી પતિમૃત્યુ ઉપરાંતના વિશેષ નવીન ત્રાસમાંથી બચાવે.”

લગવતી શ્રી જમનાબહેન વધારે લોકપ્રિય થઈ પછ્યાં તેનાં મુખ્ય કારણોમાં એક કારણ એ હતું કે તેઓ જે જે સુધારા કરવાનો ચત્ત કરતાં હતાં તેમાં વિદ્વાન અને સમજી માણસો તરફથી જે મત પડે તેમ હતું જ નહિ. તેમના ઉપદેશો હંમેશાં સર્વમાન્ય થાય તેવા હતા. અને તેમનું વર્તન એટલું તો જિયા પ્રકારનું હતું કે તેઓ જે જોલે કે લખે તેની હાંડી અસર શ્રોતાઓ અને વાંચક વર્ગના મન ઉપર બહુ સારી થતી હતી.

મુંબઈનાં મુખ્યસિદ્ધ દૈનિક પત્રોમાં ગં. જમનાબાઈની અનેક પ્રકારે મુકીતિ સાંભળી મળે તથા મહારા પતિ (હિરાલાલ વિદ્યારામ રાવળ)ને તેમનાં દર્શન તથા સત્સંગતિનો લાભ મેળવવા ઈચ્છા થઈ આવતાં આ હકીકત તેમને પત્ર દ્વારાએ વિદિત કરવામાં આવી, તો વળતા ઉત્તરમાં તેઓના સહુલાવ અને માનપૂર્વક આમંત્રણથી મહારી પુત્રીઓ નામે ચિ. સૌ. બહેન કુસુમ અને તારા તથા ચિ. લાઈ મુકુન્દની વહુ સૌ. ચંચળગૌરી (હાલ ગોધરા પંચમહાલ મ્યુનિસિપલ કન્યાશાળાનાં પહેલાં મદદનીશ શિક્ષિકા) વગેરેને સાથે લઈ અમે સર્વે ગયે વરસે બ્લુન માસમાં મુંબઈ-આણગંગા-વાલકેશ્વર ગયાં હતાં. ત્યાં ગંગાસ્વરૂપ શ્રીમતી જમનાબાઈએ અને એમના વિવેકી, સમજી અને ઉત્સાહી પ્રાઈવેટ સેક્રેટરી મિ. કેશવલાલભાઈ લીખાભાઈ મણિઆરે અમે સર્વેની બહુ સારી સંભાળ રાખવા કૃપા કરી હતી.*

મહારી પુત્રી તથા પુત્રવધૂએ અમદાવાદ મહાલક્ષ્મી ટ્રેનિંગ કૉલેજ શેર વીમેનમાં ત્રણ વરસ સુધી રહીને શિક્ષણ લીધેલું હોવાથી બહેન જમનાબાઈની સલાહ પ્રમાણે તેમણે ત્યાં ઈ. સ. ૧૯૧૫ ના બુલાઈ માસની તા. ૩ એ' ગુ. હિન્દુ સ્ત્રીમંડળના એક મોટા મેલાવડામાં હારમોનીઅમ સાથે સંગીત ગાઈ સંભળાવ્યું હતું. તે દિવસે ગીરગામની શેઠ ચંદારામજી કન્યા હાઇસ્કૂલમાં સન્નારીઓની સારી સંખ્યાએ હાજર થવા તરફી લીધી હતી. જણાવવાને સંતોષ ઉપજે છે કે દેશહિતેષુ માનવન્તા રા. રા. ચીમનલાલ હરિલાલ સેતલવડ નાં ધર્મપત્ની શ્રીમતી સૌ. કૃષ્ણાગૌરી બહેને મંડળને રૂ. ૫૦૦ (પાંચસો) ભેટ કરી પોતે પેટ્રન થયાં હતાં, તથા મુરતવાળા પરોપકારી ત્રિલોચનદાસ માળવી સોલીસીટરનાં પત્ની શ્રીમતી સૌ. જમનાબાઈએ રૂ. ૫૦૦-૧૦૦ લગ્ન પ્રસંગની ખુશાલીના મળી, રૂપિયા છ સો ભેટ કરી મંડળમાં પેટ્રન થવા મહેરબાની કરી હતી. એ રીતે તે દિવસે ગુ. હિન્દુ સ્ત્રીમંડળને સારો લાભ થયો હતો. માનવન્તાં મુરબ્બી ગં. જમનાબાઈ સક્કઈએ તથા મુરબ્બી જા. સૌ. કૃષ્ણાગૌરી સેતલવડે મહારા જેવી એક ગુજરાતી નક્ષ બહેનનો ઉપકાર માન્યો હતો. મુંબઈ વાલકેશ્વરમાં અમે સર્વે પરોપકારી બહેન ગં. જમનાબાઈ સક્કઈને ત્યાં તેમના વિશાલ જંગલામાં તેર દિવસ સુધી બહુ આનંદમાં રહ્યાં હતાં, તથા તેમની વિદ્વત્તા અને સત્સંગતિનો લાભ લીધો હતો. તેથી તેમના મૃત્યુથી હમને તથા અમારા આખા 'રાવળ કુટુંબ'ને અત્યંત શોક થાય છે, પરન્તુ પ્રભુ ઈચ્છા આગળ આપણું કાંઈ નહિ ચાલતું હોવાથી મનને શાન્ત કરી બેસી રહ્યાં છીએ.

આ સ્મૃતિમાં જન્મ લઈ પોતાનું અને પોતાના કુટુંબનું ગુજરાન ચલાવવા તથા પોતે

* સુદરી સુખાધ પુ. ૧૨, અંક ૧૧-૧૨ બેગા સીદિખના મોટા અંકમાં ગુ. હિન્દુ સ્ત્રીમંડળ, જ. જમનાબાઈ સક્કઈ અને ગોધરાથી મુંબઈ સુધીના પથદંતનો વિસ્તાર પૂર્વક લેખ ઉપાવેલા છે. ગાંદે વિશેષ હકીકત તેમાંથી મળશે.

જાતે સુખી થવા સૌ કોઈ યત્ન કરે છે, અને પોતાની જ્ઞાતિમાં અને ગામમાં મ્હોટાં ગણાવીને જ્ઞાતિ લોજન તથા વરધોડા વગેરેના અનેક માંગે લોકો દ્રવ્ય વાપરે છે, પણ તેમાં પોતાની લશ્મી-સ્વકુટુંબ ઉપરાંત ગરીબ જ્ઞાતિજનોના કે હતભાગ્ય દેશજનોના અથવા હરકોઈ મનુષ્યના કલ્યાણના કામોમાં-તેમને વિદ્યા-કળામાં આગળ વધારવાને માટે-ઉદારતાથી મદદ કરનાર દયાળુ માતાઓ અને પરોપકારી સજ્જનોની હાલના સમયમાં મ્હોટી જોટ છે. આવા વિધરીત સંલેશોમાં, અને લગભગ પંદર વર્ષ થયાં દેશમાં સર્વત્ર ચાલતી સખ્ત મૌઘવારીના સમયમાં લગવતી શ્રી જમનાબહેને પોતાના તરફથી અનેક નિનંતિ પત્રો છપાવી પ્રજાને અપીલ કરી મેળવેલા પૈસાથી દુબકાળ વગેરેના સમયમાં અનેક ગરીબ મનુષ્યો તથા ગાયો વગેરે પશુઓની છુદાને શાન્તિ આપેલી છે તથા ઉપરથી આબરૂદાર ગણાતાં પણ સમયના બદલાવાથી તથા અનેક સંજોગોથી નિર્ધન થઈ પડેલાં વિસ્તારી હુટુંમીને પણ તેઓએ તહેમની પંડે તપાસ કરી સંકટના સમયે 'ગુપ્તદાન' આપી તહેમના અંતઃકરણની જિંડી આશિષો મેળવેલી છે. કન્યાઓને ઉપયોગી શિક્ષણ મેળવવા તેમને ઘટિત ઉત્તેજન આપેલાં છે, અને પોતાને મળવા આવનાર અનેક સ્ત્રીપુરુષો કે દંપતીઓનાં સન્માન કરી આતિથ્ય સત્કાર કરવામાં તેઓએ પોતાની ખરી હુલીનતા દર્શાવેલી છે.

મુંબઈના મુખ્યિદ્ધ માસિક "સમાલોચક"ના વિદ્વાન તંત્રી ઈ. સ. ૧૯૧૬ ના એપ્રિલ માસના પુ. ૨૨ અંક ૪ માં લખે છે કે "ખરેખર અર્વાચીન ગુજરાતે ગં. સ્વ. જમનાબાઈ જેવું બીજું ઉત્તમ સ્ત્રીરત ઉત્પન્ન કર્યું નથી. કદાચિત્ ગુજરાતના હિન્દુ શુદ્ધસંસારના દુર્ભેદ પડદાની પાછળ જમનાબાઈ જેવાં કંઈક અજોલાં શુદ્ધીરત્નો સંતાયલાં હશે; કદાચિત્ ગુજરાતની હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં જમનાબાઈના કરતાં વિશેષ શિક્ષણનો લાભ મેળવનાર વિદુષી બહેનો ગુજરાતને શોભા આપતી હશે; કદાચિત્ ગુજરાતની હિન્દુ સ્ત્રીઓમાં જમનાબાઈની માફક સાર્વજનિક પ્રવૃત્તિઓથી ગુજરાતનું કલ્યાણ કરનાર સાધ્વીઓ ગુજરાતની પ્રગતિને વેગ આપી રહી હશે; પરંતુ અમ્હારે વિનાસંકોચે અમ્હારો અભિપ્રાય રહ્યું કરીએ છીએ કે સર્વનો સરવાળો કરતાં જમનાબાઈનું સ્થાન અર્વાચીન ગુજરાતનાં સ્ત્રીરત્નોમાં અદ્વિતીય છે."

ઉપરના અભિપ્રાયને હું સર્વાંશે મળતી આવું છું.

ઉપર જણાવ્યા મુજબ મુંબઈ અને ગુજરાતમાં ગં. જમનાબાઈના નેટલી કેળવણી પામેલી વનિતાઓ વસતી હશે પરંતુ તહેમનામાં ગં. જમનાબહેન જેવા ઉચ્ચ પ્રકારના સદગુણો, કન્યાકેળવણી અને સ્ત્રીકેળવણી વધારવાનો અપ્રતિમ ઉત્સાહ, પરોપકારી, અને ઉદાર સ્વભાવ એ આદિ દૈવી ગુણો લાગ્યે જ મંળી આવે છે.

આપણા દેશની સર્વે હિન્દુ, પારસી, ખ્રિસ્તી અને મુસલમાન બહેનોએ શ્રીમંતી ગં. જમનાબાઈનું રૂઝું ચારિત્ર ગ્રહણ કરી પોત પોતાનાં સ્ત્રીમંડળ સ્થાપી કેળવણી અને સૌયકામ તથા ભરત-ગુથણ વગેરેની કળાઓમાં તેમને આગળ વધારવાં ભેઈએ, તેમના કલેશ-કારક સંસારી રીવાજો કમી કરી સુખદ મુધારા દાખલ કરવા ભેઈએ. એટલું જ નહિ, પણ પ્રભુકૃપાથી જેમના ઉપર લશ્મીદેવીની પ્રસન્નતા હોય તેમણે પુણ્યદાળી જમનાબાઈ જેવો પરોપકારી સ્વભાવ રાખી ઉદારતાથી નતિશ્રમ લઈ વિદ્યાવધારાનાં તથા સંસારમુધારાનાં સત્કર્મો કરવા ભેઈએ.

.. પ્ર

આપણા દેશમાં છેલ્લાં પંદર વર્ષમાં કન્યા કેળવણીનો કંઈક જો છે એ ખરું છે, તો પણ મ્હોટી વસ્તીના પ્રમાણમાં યજ્ઞેશો વધારો એ મહાસાગરના સમાન છે. કન્યા-

કેળવણીમાં હજી આપણે દેશ અત્યંત પાછળ છે. તેને આગળ વધારવા બગીરથ ચલ કરનાર જ. જમનાબાઈની હાલમાં આપણને મ્હોટી ખોટ પડી ગઈ છે. પણ તેઓ તો તેમનાં સત્કાર્યો અને પરોપકારવડે પોતાનું નામ અહિંમાં અમર કરી ગયેલાં છે. સર્વશક્તિમાન પ્રભુ પાસે અંતઃકરણથી એવી પ્રાર્થના છે કે, ભગવતી જમનાબાઈના પવિત્ર આત્માને અનંતકાળ સુધી સુખ-શાન્તિ મળો, અને આ આર્યભૂમિ ઉપર એવાં જ બીજાં અનેક સ્રીરત્નોને પ્રભુ જન્મ આપી આર્ય સંસારને સર્વ પ્રકારે સુખી કરો. મચતુ.

સાધ્વી બાઈ જમનાબાઈ સંક્રંધ.

લેખક:—સૌ. જમનાબાઈ ત્રિલોચનદાસ માળવી.

गुणोगणगणनारंभे न पतति कठिनी ससंभ्रमाद्यस्य ॥

तस्याम्बा यदि सुतिनी वद वन्द्या कीदशी नाम ॥

કહ્યું છે કે ગુણવાન પુરૂષના સમૂહને મીખરે જે આંગળી ન પડે અર્થાત્ ગુણવાનમાં જે અગ્રણી ન ગણાય તેવા પુરૂષની માતા જે પુત્રવાળી કહેવાય તો પછી વંધ્યા ને તેમાં ફેર શો રહ્યો?

બાઈ જમનાબાઈ આ જ પ્રમાણે ગુણવાનમાં ઘણાં અગ્રણી હતાં. તેઓ પારકાને દુઃખે દુઃખી થનારાં હતાં. એમની પરોપકાર વૃત્તિ અવર્ણનીય હતી. પોતે અસલ સંકટ વેડી ગામો ગામ ફરી દુષ્કાળથી પીડિત જનોને પોતાના સ્વાર્થનો લોભ આપી, પોતા પાસેથી જે બની શકે તે, તેમ જ અન્ય પાસેથી ચાચના કરી, અન્ન વસ્ત્રાદિ આપી, તેમને દુઃખમુક્ત કરવા, એના જેવું પુણ્યનું બીજું કોઈ પણ કાર્ય કહેવાઈ શકે નહિ. આ રીતનું જે દાન કરવામાં આવે તે જ દાન સાત્વિક કહ્યું છે. એમ કે ગીતામાં કહ્યું છે કે, दातव्यमिति यद्दानं दीयतेऽस्तु-पकारिणे । देदे काले च पात्रे च तद्दानं सात्त्विकं स्मृतम् ॥

અર્થ—આવાને દુઃખથી મુક્ત કરવા કાંઈ આપવું જ નેઈએ, એમ નાણી કંઈ પણ પાછા બદલાની આકાંક્ષા રાખ્યા વિના મદદને યોગ્ય માણસને યોગ્ય સમયે તેમ જ યોગ્ય સ્થળે જે દાન આપવામાં આવે તે જ દાન સાત્વિક કહેવાય છે.

ઘડેન જમનાબાઈએ પરોપકારનાં ઘણાં કાર્યો કર્યાં હતાં. પરોપકાર કાંઈ પૈસા આપણી પાસે હોય તો જ ચાય એમ નથી, પણ શરીરબળવડે પણ આપણે અન્ય લોકના પર ઉપકાર કરી શકીએ એમ છે. એ પ્રમાણે પોતાના પૈસા વડે તેમ જ પારકા પાસેથી પોતે મહેનત લઈ પૈસા કઢાવી તે વડે અનેક જીવોને વિપત્તિમાંથી ઉગાર્યા છે. પોતે દેશેદેશ ફરી લોકોને કેવા પ્રકારની વિપત્તિ પડે છે તથા તેમને શી શી ચીજો નેઈએ છીએ તેની તપાસ કરી અન્ય સખી શૃદ્ધસ્થો પાસેથી નાણાં કઢાવી તે ચીજો ગરીબ લોકોને પુરી પાડવી એમાં શરીરબળનો કાંઈ વ્યય જોએ થતો નથી. આ ઘડેને અટવટ કાર્યમાં જરા પણ ન્યૂનતા રાખી નથી. વળી સ્ત્રીઓનો ધર્મ શું છે, સ્ત્રીને કેળવણી વગેરે આપવાથી શા શા ફાયદા થાય છે, તે એ ઘડેન સારી રીતે સમજતાં હતાં તથા તેના સંબંધમાં પોતાથી જને તેટલો ઉત્સાહ ધારણ કરી વિદ્યાની કેમ વૃદ્ધિ થાય તેટલા માટે એમણે અનેક સ્થળે શાળાઓની યોજના યોજી છે. આજ પુણે ખરું છે કે વિદ્યા વિના વિવેક આદિ ગુણો આવતા નથી. વિદ્યા ને પ્રાપ્ત કરી હોય તો જ વીરાંગનાએ કેવા પરાક્રમો કર્યા, હતાં તે, તેમ જ પોતાનું શીયળ સાચવવા કેવાં કેવાં કાર્યો મળશે. વેદ્યાં હતાં, તથા પોતાના પતિને દુઃખી નેઈ પોતે પણ દુઃખમાં

જાપાપાત કરવા ચૂકતી ન હતી તે સર્વનો ખ્યાલ મનમાં આવી શકે છે. આજ કાલ તો સ્ત્રીને સંધતાં આવશ્યું કે ચાલો લવવાર ઉતરી ગયાં. તેની સાથે વિદ્યાની કેળવણી લેવાની જરૂર છે. સર્વ સ્ત્રીની ફરજ એ છે કે, પ્રથમ ગૃહસ્થિનો નિયમ જે અનિયમિત થઈ ગયો હોય તેને નિયમમાં લાવવા સર્વ કાર્યમાં માહિતી મેળવવી જોઈએ. આ માહિતી મેળવ્યા પછી સારી રીતે કાર્ય કેવી રીતે થઈ શકશે તે જાણી તે પ્રમાણે વર્તવું, એ સ્ત્રીનો મુખ્ય ધર્મ છે. સ્ત્રીએ પોતાના આશ્રમાનુસાર કર્તવ્યના માર્ગને શોધવો જોઈએ, તેમ જ પોતાનાં પુત્ર પુત્રીને યોગ્ય સંસ્કાર આપી દેશહિતાર્થી કરવામાં સાર્યકતા માનવી જોઈએ. વળી દેટલાક મૂર્ખ લોકો એમ કહે છે કે આપણા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે સ્ત્રી શુદ્ધો નાષીયાતામ્ । અર્થ—સ્ત્રી તથા શુદ્ધને અધ્યયન કરાવવું જોઈએ નહિ. પણ તે વાક્ય સ્ત્રીના સંબંધમાં કહ્યું છે તેનો વિચાર કર્યા વિના તેમ જોલે છે. આ જે વાક્ય કહેલ છે તે કેવળ વેદનું અધ્યયન કરાવવાની સ્ત્રીને જરૂર નથી. પણ નહિ કે તેને વિદ્યાસ્પી દાન ન આપી કેવળ મૂર્ખ રાખવી. બે આ જ પ્રમાણે હોત તો દ્રૌપદી, મંદોદરી, સુલોચના જેવાં અનેક સ્ત્રીરત્નો ઉત્પન્ન થવા પામ્યાં જ ન હોતે. વળી સ્ત્રીને કેવા પ્રકારની કેળવણી આપવી જોઈએ, તે પણ વિચારવા જેવું છે. પુરુષને કેળવણી આપવામાં આવે છે તેના કરતાં બીજી દેટલીક વધારે બાબતો સ્ત્રીએ શીખવાની છે. આ સર્વ બાબતો જ્ઞેન જમનાબાઈ જહુ જ સારી રીતે સમજતાં હતાં તથા તે પ્રમાણે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવામાં તેમનો પ્રયાસ સતત ચાલુ હતો. એમના જેવાં ભારત ભૂમિમાં એકને બદલે અનેક સ્ત્રીરત્નો સ્ત્રીની ઉચ્ચતિ કેવી રીતે થઈ શકે તેનો ઉત્સાહ ધરાવનારાં ઉત્પન્ન થાઓ, જેથી પૂર્વે જેવી સતીઓ ઉત્પન્ન થઈ હતી તેવાં સ્ત્રીરત્નો હાલ પણ ઉત્પન્ન થવા પામે એવી ઈશ્વર પાસે અમારી જરૂર પ્રાર્થના છે.

અને
બળ
હૃદય

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક:—ગં કીર્તિમતી હરેન્દ્રરામ વામનરામ મહેતા.

આ હિતચિંતક ગં. જમનાબાઈ સક્કઈનું અવસાન થયાની ખબર સાંભળી ગામે ગામ સ્ત્રી-મનમાં દીવગીરી ફેલાઈ હતી. જમનાબાઈ સક્કઈ સ્વભાવે ઘણાં સારાં હતાં. ડીસેમ્બર ગાહી-નામાં કન્વેન હતી ત્યારે હું મુંબાઈ ગઈ હતી, અને તેમને મળી હતી. ગંગા જમના-બાઈ સક્કઈની તબીબેત ઘણી નબળી હતી. હું તેમને લેવા ગઈ ત્યારે જોહલાવે જે બોલ બોલેલાં તે અસારે સાંભરી આવે છે. ભાવનગરના સ્ત્રીમંડળમાં મને જોડાયેલી જાણી તેઓ કહેતાં હતાં કે, “જે હું એકવાર સારી થાઉં તો પાછી ભાવનગર જાઉં. ત્યાંનું સ્ત્રીમંડળ ઘણું ઉત્સાહથી ભાગ લે છે. એવી ગામે ગામ સ્ત્રીમંડળની સ્થાપના થાય એવી મારી ઉમેદ છે.” ઈશ્વરે તેમની ઉમેદ પાર પાડી નહિ ને દેહકાળ થયો. ગંગા જમનાબાઈ સક્કઈ જ્યારે દુકાળ પડ્યો ત્યારે ગામે ગામ ફરી જૂખ તરસ વેડી બિયારાં અનાથ માણસોને અન્ન વસ્ત્ર આપતાં ને દોર બિયારાં તરફડતાં તેને ઘાસ ચારો પુરો પાડતાં. જમનાબાઈ ઘણું દયાળુ ને પરોપકારી બાઈ હતાં. ગરીબોના સહભાગ્ય વિના છંદગી લંબાય પ્રાંધી? જમનાબાઈએ સ્ત્રી-મંડળની સ્થાપના કરી એવાં ઠેકાણે ઠેકાણે સ્ત્રીમંડળ સ્થપાય, ને સ્ત્રીઓ પોતાનું કર્તવ્ય સમજી ગંગા જમનાબાઈ જેવાં કાર્યો શીખે એવી હું આશા રાખું છું ને પ્રાર્થના કરું છું કે, જમનાબાઈ સક્કઈના આત્માને પ્રભુ શાન્તિમાં રાખો. એ જ.

કેળવણીમાં હજુ આપણે દેશ અત્યંત પાછળ છે. તેને આગળ વધારવા બગીરથ ચલ કરનાર ગં. જમનાબાઈની હાંકમાં આપણને મ્હોટી ખોટ પડી ગઈ છે, પણ તેઓ તો તેમનાં સત્કાર્યો અને પરોપકારવડે પોતાનું નામ અહિંમાં અમર કરી ગયેલાં છે. સર્વશક્તિમાન પ્રભુ પાસે અંતઃકરણથી એવી પ્રાર્થના છે, કે, બગવતી જમનાબાઈના પવિત્ર આત્માને અનંતકાળ સુખી સુખ-શાન્તિ મળો, અને આ આર્યભૂમિ ઉપર એવાં જ બીજાં અનેક શ્રીરત્નોને પ્રભુ જન્મ આપી આર્ય સંસારને સર્વ પ્રકારે સુખી કરો. મચતુ.

સાધ્વી બાઈ જમનાબાઈ સંક્રંધ.

લેખક :—સૌ, જમનાબાઈ ત્રિભોવનદાસ માળવી,

ગુણીગણગણનારંમે ન પતતિ કઠિની સસંક્રમાદયસ ॥

તસ્યામ્બા યદિ સુતિની વદ વન્ધ્યા કીદશી નામ ॥

કહ્યું છે કે ગુણવાન પુરુષના સમૂહને મોખરે જો આંગળી ન પડે અર્થાત્ ગુણવાનમાં જે અશ્રુણી ન ગણાય તેવા પુરુષની માતા જો પુત્રવાળી કહેવાય તો પછી વંધ્યાને તેમાં ફેર શો રહ્યો?

બાઈ જમનાબાઈ આ જ પ્રમાણે ગુણવાનમાં ઘણાં અશ્રુણી હતાં. તેઓ પારકાને દુઃખે દુઃખી થનારાં હતાં. એમની પરોપકાર વૃત્તિ અવર્ણનીય હતી. પોતે અસહ્ય સંકટ વેઠી ગામો ગામ ફરી દુષ્કાળથી પીડિત જગોને પોતાના સ્વાર્થનો લોભ આપી, પોતા પાસેથી જે બની શકે તે, તેમ જ અન્ય પાસેથી ચાચના કરી, અગ્ર વસ્ત્રાદિ આપી; તેમને દુઃખમુક્ત કરવા, એના જેવું પુણ્યનું બીજું કોઈ પણ કાર્ય કહેવાઈ શકે નહિ. આ રીતનું જે દાન કરવામાં આવે તે જ દાન સાત્વિક કહ્યું છે. જેમ કે ગીતામાં કહ્યું છે કે, દાતવ્યમિતિ યદાનં દીયતેન્નુ-પકારિણે । દેસે કાલે ચ પાત્રે ચ તદાનં સાત્વિકં સ્મૃતમ્ ॥

અર્થ—આવાને દુઃખથી મુક્ત કરવા કાંઈ આપવું જ જોઈએ, એમ જાણી કંઈ પણ પાછા બદલાની આકાંક્ષા રાખ્યા વિના મદદને યોગ્ય માણસને યોગ્ય સમયે તેમ જ યોગ્ય સ્થળે જે દાન આપવામાં આવે તે જ દાન સાત્વિક કહેવાય છે.

જહેન જમનાબાઈએ પરોપકારનાં ઘણાં કાર્યો કર્યાં હતાં. પરોપકાર કાંઈ પૈસા આપણી પાસે હોય તો જ થાય એમ નથી, પણ શરીરબળવડે પણ આપણે અન્ય લોકના પર ઉપકાર કરી શકીએ એમ છે. એ પ્રમાણે પોતાના પૈસા વડે તેમ જ પારકા પાસેથી પોતે મહેનત લઈ પૈસા કઢાવી તે વડે અનેક છવોને વિપત્તિમાંથી ઉગાર્યા છે. પોતે દેશેદેશ ફરી લોકોને કેવા પ્રકારની વિપત્તિ પડે છે તથા તેમને શી શી ચીજો જોઈએ છીએ તેની તપાસ કરી અન્ય સખી ગૃહસ્થો પાસેથી નાણાં કઢાવી તે ચીજો ગરીબ લોકોને પુરી પાડવી એમાં શરીરબળનો કાંઈ વ્યય જોછો થતો નથી. આ જહેને અટવટ કાર્યમાં જરા પણ ન્યૂનતા રાખી નથી. વળી સ્ત્રીઓનો ધર્મ શું છે, સ્ત્રીને કેળવણી વગેરે આપવાથી શા શા ફાયદા થાય છે, તે જો જહેન સારી રીતે સમજતાં હતાં તથા તેના સંબંધમાં પોતાથી બને તેટલો ઉત્સાહ ધારણ કરી વિદ્યાની કેમ વૃદ્ધિ થાય તેટલા માટે એમણે અનેક સ્થળે શાળાઓની યોજના યોજી છે. આજ પુ. ૧૯૩૬ છે કે વિદ્યા વિના વિવેક આદિ ગુણો આવતા નથી, વિદ્યા-જો પ્રાપ્ત કરી હોય તો એ જાદુવીરગંતાએ કેવા પરાક્રમે ધીધાં, હતાં તે, તેમ જ પોતાનું શીયળ સાચવવા કેવાં કેવાં મજસો પેઢ્યાં હતાં, તથા પોતાના પતિને દુઃખી જોઈ પોતે પણ દુઃખમાં

ઉપાપાત કરવા ચૂકતી ન હતી તે સર્વનો ખ્યાલ મનમાં આવી શકે છે. આજ કાલ તો સ્ત્રીને સંધતાં આવડ્યું છે. આથી લવપાર ઉતરી ગયાં. તેની સાથે વિદ્યાની કેળવણી લેવાની જરૂર છે. સર્વ સ્ત્રીની ફરજ એ છે કે, પ્રથમ ગૃહસ્થિનો નિયમ જે અનિયમિત થઈ ગયો હોય તેને નિયમમાં લાવવા સર્વ કાર્યમાં માહિતી મેળવવી જોઈએ. આ માહિતી મેળવ્યા પછી સારી રીતે કાર્ય કેવી રીતે થઈ શકશે તે જાણી તે પ્રમાણે વર્તવું, એ સ્ત્રીનો મુખ્ય ધર્મ છે. સ્ત્રીએ પોતાના આશ્રમાનુસાર કર્તવ્યના માર્ગને શોધવો જોઈએ, તેમ જ પોતાનાં પુત્ર પુત્રીને યોગ્ય સંસ્કાર આપી દેશહિતાર્થી કરવામાં સાર્યકતા માનવી જોઈએ. વળી દેટલીક મૂર્ખ લોકો એમ કહે છે કે આપણા શાસ્ત્રમાં લખ્યું છે કે સ્ત્રી શૂદ્રો નાષીયાતામ્ । અર્થ—સ્ત્રી તથા શૂદ્રને અધ્યયન કરાવવું જોઈએ નહિ. પણ તે વામ્ન્ય સ્ત્રીના સંગ્રંથમાં કહ્યું છે તેનો વિચાર કર્યા વિના તેમ જોયે છે. આ જે વામ્ન્ય કહેલ છે તે કેવળ વેદનું અધ્યયન કરાવવાની સ્ત્રીને જરૂર નથી. પણ નહિ કે તેને વિદ્યારૂપી દાન ન આપી કેવળ મૂર્ખ રાજવી-લે આ જ પ્રમાણે હોત તો દ્રૌપદી, મંદોદરી, સુલોચના જેવાં અનેક સ્ત્રીઓ ઉત્પન્ન થવા પામ્યાં જ ન હોત. વળી સ્ત્રીને દેવા પ્રકારની કેળવણી આપવી જોઈએ, તે પણ વિચારવા જેવું છે. પુરુષને કેળવણી આપવામાં આવે છે તેના કરતાં બીજી દેટલીક વધારે બાળતો સ્ત્રીએ શીખવાની છે. આ સર્વ બાળતો જાહેન જમનાબાઈ બહુ જ સારી રીતે સમજતાં હતાં તથા તે પ્રમાણે સ્ત્રીઓને કેળવણી આપવામાં તેમનો પ્રયાસ સતત થાવું હતો. એમનાં જેવાં ભારત ભૂમિમાં એકને બદલે અનેક સ્ત્રીઓ સ્ત્રીની ઉન્નતિ કેવી રીતે થઈ શકે તેનો હિત્તાહ ધરાવનારાં ઉત્પન્ન થાઓ, જેથી પૂર્વે જેવી સતીઓ ઉત્પન્ન થઈ હતી તેવાં સ્ત્રીઓ હાલ પણ ઉત્પન્ન થવાં પામે એવી ઈશ્વર પાસે અમારી જરૂર પ્રાર્થના છે.

ગં. જમનાખડેન સક્ષરં.

લેખક—ગં. ચંદાખડેન છબીલદાસ.

પ્રિય ખડેનો! માતૃશ્રી ગં. જમનાખાઈ નગીનદાસ સક્ષરના સંબંધમાં મારા અલ્પ મત પ્રમાણે જણાવું છું કે તેમના સ્વર્ગવાસ થયા બાદ આપણા ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળમાં એક મોટી ખોટ માલમ પડે છે. ખડેનો! આપણે તો આપણું એક નાનું સરખું મંડળ ગમે તેમ ચલાવી શક્યું, પણ એમના મરણથી તો આખા હિંદુસ્થાનમાં પણ ખોટ લાગે છે. શું તેમની દેશ પ્રત્યેની લાગણી! તેમના પરોપકાર અને પરમાર્થ-એમના ગુણોનું જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું ઓછું જ છે. એવણે લઈ આઈ એકની પુત્ર અથવા પુત્રીની માતા ન હતી, પણ આખા હિંદુસ્થાનના માતા તરીકેનું કામ તેમણે બજાવેલું છે. દુકાળના વખતોમાં ઘેરઘેરથી પૈસા ઉઘરાવી ગરીબોને અન્ન તથા વસ્ત્રની સહાય કરી છે, અને દેશેદેશ કરીને ગરીબોને જીવિતદાન આપ્યું છે. ખડેનો! આપણા લોકની કહેવત છે કે દીકરા વિના માખાપનું પાછળથી નામ રહેતું નથી પણ આપણે નજરોનજર દેખીએ છીએ કે એ બાઈએ પોતાનું નામ લવિ-પ્યમાં પણ અમર કર્યું છે. એ કાંઈ સાધારણ માણસનું કામ નથી. ખડેનો, એવણની ખોટ કોઈ પણ માણસોથી પુરાવાની નથી. એક સૂર્ય વિનાનો દિવસ અને ચંદ્ર વિનાની રાત અંધારા લાગે તેમ જ ગંગા જમનાખાઈ વિનાનું આપણું મંડળ જંમવાણું લાગે છે. એમનો તેજસ્વી અને હસમુખો ચહેરો આપણી નજર આગળથી ખસતો નથી. ખડેનો! છેવટે પ્રભુ એવણને જન્મો સ્વર્ગ મુક્તિ કરો એવી હું મહાન પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરું છું.

ગં. જમનાખાઈ સક્ષરં.

લેખક—રાજકુંવરબા અન્દર્સિંહ.

પશુ પક્ષી માનવ વસ્તુ નાની મોટી પ્રત્યે ચાહુના,
ઈશ્વર તણી એ ભક્તિ સાચી, એ જ સાચી પ્રાર્થના.

સ્વામી રામતીર્થ.

ગં. સ્વ. જમનાખાઈ સક્ષરના નામથી ગુર્જર સ્ત્રીઓ લાગ્યે જ સંજ્ઞાત હશે. જેમણે પોતાનું સમસ્ત જીવન પરોપકારમાં વ્યતિત કર્યું છે, તેમના ખેદકારક મૃત્યુથી સર્વને શોક થાય તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. દેશસેવા એ જ ઈશ્વરસેવા છે, આ મહાવાક્ય પ્રમાણે તેમનું જીવન આદર્શમય હતું. તેઓ દુઃખી નિરાશ્રિત અજ્ઞાનોને અંતઃકરણપૂર્વક મદદ કરતાં તેમ જ સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિને માટે સતત, પ્રયત્ન કરતાં. દેશોન્નતિને માટે દરેક દેશહિતકારક સંસ્થામાં મુખ્ય ભાગ લેતાં હતાં. આવી રીતે તેઓ દેશની ઉન્નતિ સાથે આપણી ઉન્નતિ સમાએલી છે, એમ સમજી અનેક લોકોપયોગી કાર્યો કરતાં હતાં. ઇ. સ. ૧૯૧૨ માં મહાન દેશભક્ત નરરત્ન શેઠ નગીનદાસ સક્ષર સદગત થયા. વૈધવ્યરૂપ અસહ્ય વિપત્તિ પડવા છતાં

વલ્લભસી કેવલમીશ્વરેચ્છા એમ સમજી તેમની પાછળ મિથ્યા શોક કરી તેમના આત્માને કષ્ટ આપવા કરતાં તેમના ઉપદેશાનુસાર ચાલવું એ જ આપણો ધર્મ છે. તેમના જીવનચરિત્ર પરથી આપણને ઘણું શીખવાનું મળે છે. માત્ર દેવદર્શને જવું, માળા ફેરવવી એ જ પ્રભુની સાચી ભક્તિ કહેવાય નહિ. સર્વત્ર પ્રભુને જોવા, એટલે પ્રભુનાં બાળકો આપણા બંધુઓ અને ભગિનીઓની પ્રેમપૂર્વક નિઃસ્વાર્થપણે યથાશક્તિ સેવા કરવી, એ જ પ્રભુની સાચી સાત્ત્વિક ભક્તિ છે. પરમકૃપાળુ પરમાત્મા આર્ય ઝહેનોના હૃદયમાં આવી સત્ પ્રેરણા કરો, અને દેવી જમનાબાઈ જેવાં અનેક સ્ત્રીરત્નો ભરતભૂમિમાં ઉદય પામો. અસ્તુ. ૐ શાન્તિ શાન્તિ શાન્તિ.

ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈ.

લેખક :—સૌ. ચતુરલક્ષ્મી દામોદરદાસ વિકૃલદાસ.

આ નામથી ગુજરાત કાઠીયાવાડ ભાગ્યે જ અજાણ્યું હશે. તેમની સેવા મુંબઈ ઈલાકો તેમ જ અન્ય પ્રદેશ પણ એક અવાજ વખાણે છે એમ આ પ્રસંગે જણાવવાની ખાસ આવશ્યકતા છે.

બચપણથી જ તેમની શ્રદ્ધા સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવામાં અને તે બીજાંને અર્પણ કરવામાં જ વધારે ઉચ્ચતર હતી, અને તે અનુસાર પોતાના આયુષ્ય દરમિયાન તેમણે કરી બતાવ્યું છે.

શશુર પેશ્વમાં આવ્યા બાદ પોતાના પતિની હૈયાતીમાં ગૃહકાર્યમાંથી પરવારી, સમાજમાં અને દેશસેવામાં તેમની ઇચ્છા સંસારમાં પેટેલા કેટલાએક સડાને નાશ કરવા અહર્નિશ બળવત્તર બનતી હતી, અને તે ઇચ્છાઓ અનુસાર તેમણે કેટલુંએક વર્તન કરી આપણાં હૃદયને ભગત કરેલ છે. એ બીના નિઃશંક સર્વ કોઈ કષ્ટ કરે છે.

વિધવા પદને પામ્યા બાદ તેમણે જેમ અને તેમ પોતાના જીવનને ઉચ્ચ બનાવવાના આશયથી સારાં સારાં નીતિમય પુસ્તકોનો અભ્યાસ કરી, એક ઉમદા અને અનુકરણીય જીવન બનાવવા પોતે સારો પ્રયાસ કરી, ફતેહ મેળવી હતી.

હિંદુ ગુજરાતી સ્ત્રીમંડળના પ્રમુખપદને સ્વીકારી ઉક્ત મંડળને ઉચ્ચ શ્રેણી પર લઈ જવાના તેમના મહાન પ્રયાસોમાં આખરે તેમનો જય થયો હતો, જેને પરિણામે અત્યારે દરેક ઠેકાણે ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળનું અનુકરણ કરવામાં આવે છે. તદુપરાંત, તે મંડળમાં દિન પ્રતિદિન સ્ત્રી મેમ્બરોનો વધારો થતો જાય છે તે તેમના મહાન પ્રયાસને જ આભારી છે.

કન્યાવિક્રય નિષેધક મંડળમાં પણ તેમણે હજારો પુરુષોની વચ્ચે ઘણાં છટાદાર ભાષણો આપીને લોકોનાં મનપર પોતાના શબ્દોની સચોટ છાપ ભેસાડી છે. મહૂમ કન્યાવિક્રયને હમેશાં ધિક્કારનાર હતાં. તેમના પરિચયમાં આવેલ સ્ત્રીસમાજ અહર્નિશ તેમના વચનોને સારા રૂપમાં વધાવી લેતો હતો એ જ મહૂમના હૃદયની કર્તવ્યપરાયણતા કેટલી હતી તેનું આપણને દિગ્દર્શન કરાવે છે.

મહૂમ પોતાનાં ભાષણોમાં અહર્નિશ કહેતાં હતાં કે :—“ જો તમારે અન્યને સુધારવાનો વિચાર હોય, અન્યને સુસંગી બનાવવું હોય, તો પ્રથમ તમે જ સારું વર્તન કરવું, પોતાના જ હૃદયને અતિ ઉમદા વિચારોથી ભરિય બનાવવું, જેથી તે હૃદય એક આયના રૂપ

ગં. જમનાબહેન સક્કઈ.

લેખક—ગં. ચંદાબહેન છબીલદાસ.

પ્રિય બહેનો! માતૃશ્રી ગં. જમનાબાઈ નગીનદાસ સક્કઈના સંબંધમાં મારા અલ્પ મત પ્રમાણે જણાવું છું કે તેમના સ્વર્ગવાસ થયા બાદ આપણા ગુજરાતી હિંદુ સ્ત્રીમંડળમાં એક મોટી ખોટ માલમ પડે છે. બહેનો! આપણે તો આપણું એક નાનું સરખું મંડળ ગમે તેમ ચલાવી શકશું, પણ એમના મરણથી તો આખા હિંદુસ્થાનમાં પણ ખોટ લાગે છે. શું તેમની દેશ પ્રત્યેની લાગણી! તેમના પરીપકાર અને પરમાર્થ-એમના ગુણોનું જેટલું વર્ણન કરીએ તેટલું ઓછું જ છે. એવણે લલાં બાઈ એકની પુત્ર અથવા પુત્રીની માતા ન હતાં, પણ આખા હિંદુસ્થાનનાં માતા તરીકેનું કામ તેમણે બજાવેલું છે. દુકાળના વખતોમાં ઘેરઘેરથી પૈસા ઉઘરાવી ગરીબોને અન્ન તથા વસ્ત્રની સહાય કરી છે, અને દેશેદેશ ફરીને ગરીબોને જીવિતદાન આપ્યું છે. બહેનો! આપણા લોકની કહેવત છે કે દીકરા વિના માબાપનું પાછળથી નામ રહેતું નથી પણ આપણે નજરોનજર દેખીએ છીએ કે એ બાઈએ પોતાનું નામ લલિત્યમાં પણ અમર કર્યું છે. એ કાંઈ સાધારણ માણસનું કામ નથી. બહેનો, એવણની ખોટ કોઈ પણ માણસોથી પુરાવાની નથી. એક સૂર્ય વિનાનો દિવસ અને ચંદ્ર વિનાની રાત અંધારાં લાગે તેમ જ ગંગા જમનાબાઈ વિનાનું આપણું મંડળ જખવાણું લાગે છે. એમનો તેજસ્વી અને હસમુખો ચહેરો આપણી નજર આગળથી ખસતો નથી. બહેનો! છેવટે પ્રભુ એવણને જન્મો સ્વર્ગ મુક્તિ કરો એવી હું મહાન પરમ કૃપાળુ પરમેશ્વર પાસે પ્રાર્થના કરું છું.

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ.

લેખક—રાજકુંવરબા ચન્દ્રસિંહ.

પશુ પક્ષી માનવ વસ્તુ નાની ત્રાટી પ્રત્યે આહુના,
ઇંધર તણી એ ભક્તિ સાચી, એ જ સાચી પ્રાર્થના.

સ્વામી રામતીર્થ.

ગં. સ્વ. જમનાબાઈ સક્કઈના નામથી ગુર્જર સ્ત્રીઓ લાગ્યે જ સંજ્ઞાત હશે. જેમણે પોતાનું સમસ્ત જીવન પરીપકારમાં વ્યતિત કર્યું છે, તેમના ખેદકારક મૃત્યુથી સર્વને શોક થાય. તેમાં કાંઈ આશ્ચર્ય નથી. દેશસેવા એ જ ઈશ્વરસેવા છે, આ મહાવાક્ય પ્રમાણે તેમનું જીવન આદર્શમય હતું. તેઓ દુઃખી નિરાશ્રિત અજ્ઞાનોને અંતઃકરણપૂર્વક મદદ કરતાં તેમ જ સ્ત્રીજાતિની ઉન્નતિને માટે સતત, પ્રયત્ન કરતાં. દેશોન્નતિને માટે દરેક દેશહિતકારક સંસ્થામાં મુખ્ય ભાગ લેતાં હતાં. આવી રીતે તેઓ દેશની ઉન્નતિ સાથે આપણી ઉન્નતિ સમાએકી છે, એમ સમજી અનેક લોકોપયોગી કાર્યો કરતાં હતાં. ઈ. સ. ૧૯૧૨ માં મહાન દેશભક્ત નરેન્દ્ર શેઠ નગીનદાસ સક્કઈ સદ્ગત થયા. વૈધવ્યરૂપ અસદ્ય વિપત્તિ પડવા છતાં આ પરમ સાધ્વી, કર્તવ્યપરાયણ દેવીએ પોતાના મહૂંમ પતિની અંતિમ ઇચ્છાનુસાર

And now,

ગં. જમનાબાઈ સક્કઈ, (વિધવા સ્થિતિ.)